De gids

DE GIDS.

I.

DE GIDS.

ACHT EN VEERTIGSTE JAARGANG.

Vierde Serie.

TWEEDE JAARGANG.

1 8 8 4.

ONDER REDACTIE VAN

W. H. DE BEAUFORT, CH. BOISSEVAIN, J. T. BUIJS, J. N. VAN HALL,
C. HONIGH, J. H. HOOIJER, H. P. G. QUACK en J. A. SILLEM.

EERSTE DEEL.

AMSTERDAM,
P. N. VAN KAMPEN & ZOON.
1884.

GEDRUKT BIJ ROELOFFZEN & HÜBNER.

Printed in the Netherlands

INHOUD.

JANUARI.

FEBRUARI.

MAART.

E R R A T A.

Blz. 380,	reg. 15 v. b.	*staat :* kleinen,	*lees :*	kleiner.
„ „	laatste regel	„ instellingen,	„	beginselen
„ 381,	reg. 16 v. o.	„ volle ontwikkeling,	„	volksontwikkeling.
„ 382,	„ 14 v. o.	„ over,	„	van het

EEN WILDE VOGEL.

I.

Op het marktplein te . . . . ., een aanzienlijke Nederlandsche stad, heerschte den 12den Januari een ongewone drukte en beweging. In de deur van den schouwburg, een vierkant en stijlloos blok steen, welks front, zwaar en log, als een reusachtige dobbelsteen uit den gevellijn der belendende huizen naar voren springt, in de deur van dien schouwburg verdrong zich de menigte. Elboog aan elboog stonden de lieden; en slipten aan 't plaatsbureau er enkelen door, dan ontstond in 't portaal een geschuifel en sliffèren van voeten, een roeiende beweging der armen, een rekken van halzen, gevolgd door een zucht van verruiming: ziezoo, dat schuift op.

De naam op dat gele affiche, ter weerzij van den ingang op den gevelmuur geplakt, die naam zou volstaan om den toeloop te verklaren. 't Is de naam van een zanger, wiens roem op dit oogenblik de faam door de wereld bazuint. En boven den zijnen zie ik een grooteren prijken:

Beethoven—Fidelio.

Maar hoe wijd ook vermaard deze zanger, hoe lokkend 't program van den avond, hij zou zich vergissen, die daaraan en daaraan alleen het onstuimige dringen en vechten om plaatsen der menigte toeschreef. De stad heeft nog meer en nog beter te doen dan den kunstenaar te *hooren*. Zij maakt zich gereed in den zanger een burger te huldigen, die binnen haar muren het levenslicht zag. Hier werd hij geboren, die morgen 't publiek zal verrukken, en allen kunstkeurigen minnaars

der musica genietingen bereiden als maar zelden gesmaakt worden.

Een glimp van de schittering zijns roems valt op zijn bakermat terug. Men voelt zich gestreeld dat de ster uit hun midden is opgegaan, zij 't dan ook uit een achterbuurt. Zijn oude moeder herinnert men zich. Op eens werd het vrouwtje het voorwerp en mikpunt van veler oplettendheden. De burgemeester in hoogsteigenen persoon heeft het moedertje opgezocht, haar een plaats in zijn loge geboden. Dit opmerkelijke feit, in verband met 't trompetten van 't plaatselijk dagblad, bracht de buurt in beweging.

Nieuwsgierige buren liepen 't vrouwtje de stoep plat.

Het oudje is van dit alles zoo zenuwachtig geworden, dat ze geen raad met zichzelve weet. Jaar in, jaar uit heeft ze op haar zoon zitten wachten. Nu hij eindelijk komen zal maakt de vreugde haar van streek. 't Is nu twintig jaren geleden dat ze hem goê dag kuste, toen hij wegging naar Duitschland. Wie had ooit gedacht dat haar jongen, haar eenige, een zanger zou worden. Wie had ooit kunnen droomen dat de stem van den bengel, den wildebras, die de eerzame burgers en neringdoenden uit hun middagslaapje wakker schrikte, een geluid zou ontwikkelen, waar rijken en grooten en vorsten naar hunkeren, als naar 't fijnst en het edelst banket.

Muziek? Ja hij hield van muziek. Maar Frans was te wild en te speelsch voor de kunst, had de orkestmeester gezegd.

— Dien jongen prikken de broodkruimels; hij weet van baldadigheid niet wat hij aanvangen zal. Ik dank voor dien snaak in 't orkest.

En hij was er uit weggejaagd om een grap met den horen, waar de buurt wel een week om gelachen had.

De dikke, blasbleeke Roos, die den horen blies, had even een oogje geloken; 't was tien maten rust. Daar had Frans hem zijn zakdoek in den horen gestopt. En... tik ging de stok des kapelmeesters. Roos greep naar zijn horen — en zette zich schrap voor zijn solopartij. Hij blies en hij perste; zijn gezicht werd zoo rood als een kreeft en zijn doppen van oogen zoo groot als billartballen. Geen geluid!

„Wat duivel is dat dáár; wat scheelt nu dien horen?" riep Schwab de kapelmeester. Daar vloog de doek het koper uit, gevolgd door een schreeuw van 't metaal, die 't gansche orkest aan het schateren bracht. De bas sloeg van 't lachen zijn strijkstok aan stukken, de eerste viool lag te stuiptrekken op zijn lessenaar. „'t Orkest uit, jij bandrekel, jij taugenichts," schreeuwde Schwab, die den schuldige onmiddellijk ontdekt had.

Dat er een virtuoos in dien wildzang stak! Hij zou schoolmeester worden, toen scheepsklerk; hij was over de achttien toen; ik weet niet wie 't eerst, in den vogel, voor spreeuw in een kooitje beknipt, den leeuwerik ontdekte. Maar 't deurtje vloog open en de vogel ontsnapte. Geen stadgenoot was het, een vreemde, die zijn moeder bepraatte haar eenigen te geven aan de kunst.

„Als 't voor zijn geluk is, in Gods naam dan."

„Voor zijn geluk? . . . Maar mijn beste vrouwtje, die jongen heeft goud in zijn keel. Wat de kosten der opleiding betreft, daar sta ik voor in," had gulgoed de Maecenas gesproken.

„'t Is vriendelijk van u," zei de burgervrouw, „Mijnheer neme 't niet kwalijk, ik wil 't liever zelf doen. Het kleine beetje geld dat mijn goeie man me naliet, dat spaarduitje is voor den jongen. Ik heb niemand in de wereld dan Frans. Als ik oud word, mijnheer, en mij zelve niet meer redden kan, zal de jongen zijn moeder wel bijstaan. Dankje vriendelijk, mijnheer, maar ik wou 't liever zelf doen."

Daar was geen verwrikken aan. 't Gespaarde geld werd ingebrokt. Frans vertrok naar het buitenland. Zij heeft haar jongen tweemaal, driemaal weêrgezien, maar met lange tusschenpoozen. Sinds hij naar Petersburg vertrok niet meer. De kosten, die zij maakte, wierpen rente af; Frans hield wat hij beloofde en werd welhaast een Meistersinger. Zijn moeder werd het bang om 't hart bij de verhalen die ze hoorde, van de koude in dat verre land, van de afgevroren neuzen, van de beeren die er door de straten liepen.

Doch haar zoon schreef terug:

— Wees gerust, lieve moeder. Zoolang ik nog zingen kan bijten die dieren mij niet. Als mijn stem eens verroestte, dan zouden ze gevaarlijk worden. Doch daar is vooreerst nog geen

kans op. Ook moet ge u niet over mijn neus verontrusten. Ik grijp hem bij de punt — als 't hard vriest — en wrijf hem met sneeuw tot hij glimt als de schil van een Hollandschen appel. De neuswijze lieden in Holland, die u zóó aan het tobben brachten, zou ik raden mijn voorbeeld te volgen: zich zelven bij den neus, in plaats van anderen bij den hunnen te nemen.

Zóó waren zijn brieven: vol grappen. 't Opgeschroefde der vroolijkheid van sommige epistels zouden scherpziender oogen ontdekt hebben. Toch merkte het vrouwtje, haren eenvoud ten spijt, en hoe weinig begrip van de wereld ze ook had, dat haar zoon in zijn voorspoed iets kwelde, iets faalde, ze wist zelve niet wat.

Zijn Hollandsch verbasterde gaandeweg. Soms moest ze de hulp van den schoolmeester inroepen. Zelfs deze kon er vaak niet uit wijs worden.

Ook werden zij schaarscher die brieven, en korter. Daar gingen maanden voorbij dat ze niets van hem hoorde. Dan kwam er wêer een, die zoo hartelijk was, dat de oogen haar schemerden, en zond hij haar geld, veel meer dan ze noodig had. Dit bracht ze in de spaarbank, belegde 't voor hem. Men kon toch nooit weten!

De buurman, haar vraagbaak bij dergelijke zaken, de drogist van den hoek, greep de gelegenheid aan, om zijn meening te zeggen over 't zondige leven van Frans. Hij zong in de huizen der ijdelheid, foei, voor half naakte vrouwen, ontuchtige liederen. Dan ware 't toch beter dat hij dominé geworden, in tempelen des Heeren tot stichting der vromen zijn stemme verheven had. Ze liet hem niet uitspreken, ze beefde van boosheid. Toen wees ze den witdas de deur. Of David niet danste voor de arke! Of David geen harpspeler geweest was! En wat deed haar jongen dan anders? Zong ook hij niet voor prinsen en koningen?

En een brandend, een smachtend verlangen greep 't moedertje aan. Ze schreef dat hij komen moest, dat ze 't nu niet langer kon uithouden. Hij beloofde en suste zijn moeder. Toen kwam er een reis tusschenbeide met een prins van den bloede. Daar trad hij in Dresden op en zong hij in Weenen en Hamburg. Nu scheen het of 't uurtje van weêrzien geslagen had.

Maar een schitterend aanbod riep hem weg naar Italië, en van daar, in vereeniging met andere artisten, ging het door naar Amerika. Hier verkreeg hij, na een roemvolle kunstreis, in een hoofdstad der staten een engagement, zoo voordeelig, dat 't afslaan wel waanzin mocht heeten. Voor vier jaren, schreef hij, ben ik verbonden en dan ben ik rijk en vlieg ik naar Holland. Hij keerde ook terug naar Europa, maar over Brazilië; nam zijn weg naar oud Holland, over Lissabon, Madrid en Munchen en Weenen. Zijn roem vloog hem overal vooruit. Nu zou ze hem dan werkelijk weerzien. Vijf en veertig was ze oud toen hij 't huis verliet; op haar vijftigste jaar had ze voor 't laatst hem gezien en sedert in vijftien jaren niet meer. O de jongen had het bont met zijn moeder gemaakt! Nu was er een einde aan het lange verlangen.

Toen de dag begon te naderen liep ze af, liep ze aan, heen en weer door haar huisje. Het moedertje had maar geen rust. Ze spreidde als van ouds hem zijn bed en keerde wel tienmaal terug om de kussens eens op te schudden. De groote span tijds tusschen gisteren en heden viel weg. Ze knoopte haar herinnering met 't vooruitzicht aaneen; zoo scheen heel dat afzijn, die scheiding, een droom. Ook voorzag zij haar provisiekast, want aan niets mocht 't den jongen ontbreken. Ze toog er op uit, karbies aan den arm. Wat ze mede bracht ontpakte ze met bevende vingers, bekeek het en keurde 't en lachte tevreden. Was nu alles wel klaar en in orde? Had ze niets vergeten? Den dag dat hij kwam stond ze pal voor het venster, en tuurde en tuurde over de koperen roe der geplooide gordijntjes in de eenzame straat.

Inmiddels had de sneltrein de grenzen overschreden, stoof hij voort langs het tweebeenig spoor, door het winterig landschap. Het grijsgrauwe zwerk hing zwaar naar omlaag, zwaar van de sneeuw. Lichte, donzige vlokken zweefden weldra door 't luchtruim. Eerst een enkele dartele, toen velen, toen kwamen ze bij duizenden, sierlijke, huppelende, zwevende vederen. Zoo dekt met voorzichtige, teedere, nauw voelbare beweging der vingeren de moeder haar sluimerend kind, als de hemel de

kluiten overspreidde met den wit wollen deken, dien ze langzaam, behoedzaam van boven liet zakken.

Velden en akkers dekte hij toe en trok in zijn moedwil den kerktoren een slaapmuts over de ooren, die helder wit afstak op de loodblauwe lucht. De trein holde voort in suizende vaart, een inktstreep beschrijvend op het blinkend velijn der landouwen, hijgend en gillend, een rookkolom uitblazend, of een wedlooper onder 't rennen zwaaide met de pluim van zijn hoed.

In een coupé eerste klasse, door het bont van een kostbaren pelsjas voor de koude beschut, zat een reiziger alleen. Half nieuwsgierig, half droefgeestig gleed zijn oog over de eenzame vlakte, of volgde in haar dwarreling de dansende sneeuwvlokken. Het was een man in de kracht van zijn leven, de veertig genaderd of even voorbij. Toch grijsde zijn haar aan de slapen en grauwde hem 't blond reeds aan snorbaard en lokken. Er was in 't gelaat iets dat aantrok en afstootte, naar gelang zich de spieren des aangezichts vertrokken. De opslag der oogen was open, innemend. In rust hadden die oogen iets droomerigs, lusteloos, maar voer een gedachte voorbij aan den geest, dan schoten ze vol licht en vol leven. Het benedenste gedeelte van 't gelaat was met 't bovenste in tegenspraak. Om lippen en neusvleugels lag een zinnelijke trek, die in sommige oogenblikken, zoo verbeelden wij ons, aan zijn lach iets onaangenaams moest bijzetten.

't Ontcijferen van gezichten levert eigenaardige bezwaren. Want er wonen meerdere menschen in den mensch, die op 't gelaat afwisselend verschijnen of dooreenspelen. Dezen kon men 't aanzien dat zijn ziel niet altijd in de hoogten had gezweefd, maar over moerassen gestreken had. 't Vermoeide der trekken, de schaduw onder de oogen gelegerd, getuigden er van. Maar de oogen waren zacht en gevoelvol en diep. Een man met hevige driften en beweegbaar gevoel.

De reiziger strekte zijn hand uit naar het grauwe papier dat naast hem op 't kussen lag. Hij wikkelde 't los — een kadetje kwam te voorschijn. „Kadetchen" riep hij luid, met Hoogduitsch accent, en herhaalde: „Kadetchen". Hij lachte, schudde zijn hoofd, bekeek het, lachte nogmaals en beet er in. 't Was 't eerst wat hem in Holland verwelkomd en de dagen der jeugd

in herinnering teruggeroepen had, dat leuke, dat slappe, dat gemoedelijke broodje. Van het bord, waar het rustte naast andere oudbakken broeders, had hij 't weggegrepen. Zóó'n kadetje met roggebrood! Daar zag hij zich zelven bij moeder voor het raam, het broodje in zijn mond stoppen, de heete koffie naar binnen gieten, een oogje ten venster uit op de straat, waar de zoon van den verwer hem wenkte en wachtte. Zij waren de schrik van de buurt met hun tweeën. En al zijn oude jongensstreken, geheel het vergetene, verbleekte verleden doemt plotseling op. Hij smakt zijn pelsmuts in een hoek van den wagen, strijkt het haar zich uit de oogen, vleit zich gemakkelijk in 't kussen, eet langzaam, nadenkend zijn broodje op. En gelijk hij daar ligt, speelt er zon, glijdt er schaduw over 't bewegelijk gelaat, lacht hij stil bij zich zelven of strijkt zich met een zucht over de oogen.

De naam van zijn vaderstad schrikte hem uit zijn mijmeren op; snel grijpt hij het kleine valies en stapt uit. Verbaasd staat hij rond te zien. Hoe is alles veranderd! Een fraai, ruim station heeft het oude, het houten vervangen. „Wegwijzen, mijnheer?" Danke, kereltchjen! Op het wenken van een zweep schudt hij eveneens ontkennend. De koetsier geeft zijn knol een nijdigen zweepslag, en sjokt zonder vrachtje of fooitje naar huis. Onze reiziger steekt met haastige schreden het plein over, op de lange rij huizen toe, die 't in 't ronde omzoomt. Spiegelruit aan spiegelruit en rijkversierde puien! Twee straten ontspringen op 't plein en voeren in verschillende richting ter stad in. Besluiteloos loopt hij van de een naar de andere, denkt na, staat te weifelen, en slaat zich met de hand voor het hoofd.

—Aber, das ist ja lächerlich . . . !

Op goed geluk kiest hij de eerste de beste. Die buigt in een pleintje uit, met een vierkant gebouwtje er op, welks blauw leien puntdak over den gevel vooruitspringend, door baksteenen zuilen gedragen wordt.

—De hoofdwacht!

Een straal van herkenning schiet den wandelaar uit de oogen. Maar zijn dat dezelfde soldaten? Waar bleef toch de hooge, de glimmende sjako?

Nu versnelt hij zijn pas, want hij voelt zich weêr wegwijs, te huis. Het is hem te moede of alles en allen hem aangapen, de huizen, de menschen. Daar krijgt hij een welkomst, een

sneeuwbal. Eén stuift hem langs de ooren. Een tweede! Die treft! Hij staat stil en ziet om. 't Is een dienstmeid die 't kooltje hem stoofde. Ginds staat ze op haar stoep, de handen in de zij, melk en bloed, jong en jolig, een Hollandsche deerne, wit voorschoot, witte kousen in klompen. Hoe ze schatert en wijst op den heer, dien ze poeierde!

Zoo krijgt men zijn treken t'huis!

Daar is nu de gracht waar de hoofdkerk verrijst. De huizenrij helt er voorover. Er zijn trapgevels onder, die kantig zich afteekenen op 't luchtvlak dat opklaarde, scheurde. Een schel, een valsch licht giet de zon over huizen en gracht. Alles vlamt als in goudglans gedompeld. Dat 's Holland! En ja, gindsche schuiten in 't walwater vastgevroren, het luikje, waar 't hoofd van den schipper uit opduikt, het kronkelend, blauw wolkje uit den schoorsteen der kombuis — dat is ook oud Holland. Nu nog weinige schreden. Dat zijstraatje in. Daar ginds ligt zijn huis. Hij ontroert als hij 't speurt uit de verte. Zijn stappen wordt loopen. De bovendeur gaat open. Een hoofd kijkt er over, een lief, oud grijs hoofd in de nette gepijpte kornet. Met één sprong is hij bij haar op stoep. Haar gezicht kruipt weg in zijn pelsjas. Twee bevende armen omknellen hem.

— Ben ik doch weer daar, Mutterchen!

Het antwoord is snikken. Ze gilt 't bijna uit van de blijdschap.

— „Te lange — ja — te lange — slechte jungen," hokt 't hem uit de keel. Maar ze trekt hem naar binnen en toe valt de deur.

II.

In vaders armstoel moest hij zitten, den eikenhouten met lederen rug. De koperen tabaksdoos zijns vaders staat in zijn bereik; daarnaast in den koker sigaren. 't Zijn beste, verzekert ze. Het dekblad vertoont zeer bedenkelijke vlekken, de punt heeft een sierlijken draai als de kuif van een fatterigen kapper. Hij hoest van die rook zonder geur.

„Sie schmecken ganz kostlijk," zegt vroolijk die veinzaard. 't Doet moeder pleizier.

O Rembrand, waar zijt ge met uw etsnaald! Daar zit ze, bij het kacheltje, de handen in den schoot. Zulke handen wist gij ons aandoenlijk te teekenen met een trek van uw tooverstift, zulke oude, eerbiedwaardige, door eerlijken arbeid

gekromde. Ze rusten op haar knieën, de vingers ontsloten, de palmen naar boven gekeerd, een gebaar dat gebed wordt. Het breiwerk ontglipte haar. Beneden op den vloer stoeit de poes met het rollende kluwen. Moedertje merkt niet hoe de wolbal zich afwint, om de poot van de tafel en stoelen zich wart. Ze zit in elkander gedoken, en over den rand van het brilglas, op den punt van den neus haar gegleden, met stille gelukkige oogen, verzadigt ze zich aan het kijken naar hem. Twee banden grijs haar verdeelen zich op 't voorhoofd. Een blosje van vreugde tint de holte der wang. Om den ingevallen mond, door een netwerk van plooien omtrokken, speelt de goedige glimp van haar hart. De lippen, al zwijgt ze, bewegen zich zacht.

Hij moet alles vertellen. Ze lacht om 't verbasterde Hollandsch. 't Wordt beter onder 't praten en woordje voor, woordje na vloeit de taal hem weer toe. Nu gaat ze zich zelve in 't verleden verdiepen, en komen, een zwak van de grijsheid, de oude verhalen terug. Of hij zich zijn vader nog herinneren kan?

„Je lijkt op je vader. 't Is of 'k hem daar nu zie zitten. Maar zoo forsch als mijn Hein ben je niet. Die had op zijn veertigste jaar geen grijs haar. Een gevelde eikenboom, zeî de patroon toen God .... hem me afnam...

't Was twee jaar na het feest op de fabriek. Dat zal me tot mijn einde voor oogen staan. Je vader zat naast den patroon. Onder de vlaggen zaten ze. En de patroon sprak hem aan, daar ze allemaal bij waren. Als ik een rijk en welvarend man werd, zei de patroon, dan dank ik dat naast God aan jou, Beumer. Geef me je eerlijke hand, Beumer, en ontvang mijn dank voor al de aanwezigen hier. En mannen, wie drinkt met mij de gezondheid van mijn braven meesterknecht? Daar kwam een hoerah! 't Was of de tent zou invallen. Want ze hielden allen van hem, daar was niemand op de fabriek, die niet van hem hield. „Kijk, hier is de medalje van vader" — ze gaat naar de latafel en haalt daaruit een doosje, van verschoten marokijn. „Ik poets hem iederen Zondag op; hij blinkt nog als toen je vader er meê t'huis kwam. Als hij dat eens had mogen beleven, dat je kruissen van de koningin kreegt." Ze ziet naar zijn knoopsgat.

— „Die medalje is meer dan mijn kruizen" zegt de ander,

terwijl hij het zilver beschouwt en glimlachend hoofdschudt.

— „Maar je hebt ze toch verdiend, jongen?"

— „Ja — ja met mijn keele. Der vater bekwam 't met zijn hart."

— „En nu moet je me eens zeggen" vaart 't moedertje voort zoodra ze weêr rustig op haar stoel zit. „Nu moet je mij eens zeggen, waarom je niet trouwt. 't Is niet goed zoo alleen door de wereld te loopen. Ik denk dat alle meisjes je hebben willen, nu je zoo'n groot en rijk heer geworden zijt.

— „Glaubst, mütterchen?"

„Neen, 't is niet goed" zegt ze hoofdschuddend. „Ik meen" en ze ziet hem met vriendelijken ernst in de oogen, „een eerlijke trouw. Kijk, als ik dat geluk nog eens beleven mocht om in 't doophek te zitten en je te zien trouwen. Trouwen ze daar ook als christenmenschen in dat vreemde land en... zijn er wel dominés?

— „O viele, viele," hij lacht bij zich zelven, „maar anders ausgeputzt — angekleedet."

„Ik ben zoo oud en zoo alleen," zegt 't moedertje. „Ik heb zoo jaren eenzaam in mijn kamertje gezeten. Als God me dat nog eens verleenen wilde, dat je mij een kindje op de knieën legde. . . . ."

Terwijl ze voortpraat glijdt zijn veel bewogen leven, vizioensgewijze, hem voorbij. Daar is de schouwburgzaal, het licht der kronen, stroomend over 't rijk verguldsel. Gesneden uit den purperen achtergrond, omraamd door 't schemerend goud op wit der logeranden, een wemelen van gezichten en toiletten, 't flonkeren der steenen op 't matte wit van hals en schouders. En — plek waarheen van zelf zijn oog zich richt, die bleeke, donkere, vorstelijk schoone vrouw, zoo trotsch naar voren tredend uit de schaduw van haar loge. Hij ziet den ranken, blanken hals, die fier verrees op smalle, week geronde schouders. Een arm van sneeuw leunt op het rood fluweel, en achteloos knijpt de kleine hand de gouden kwasten van de logedraperie. Zijn hart hing aan de fijne vingertoppen, die 't glad ivoor eerst aaiden voor ze 't geeselden, en iedere harteklop begeerde haar, wanneer daar starren gleden onder 't franje uit, dat op die groote, sombere wreede oogen zonk.

En naast haar staat, met wroeging wêer herkend, de man die hem omhoog hief, haar gemaal, zijn machtige beschermer, die hem zijn huis ontsloot, wiens stroeve hoogheid heuschheid werd voor hem, — dien hij, door hartstocht meegesleept, verried.

Lafaard die hij was, dat hij haar haten wilde en niet haten kon, dat hij bleef smeeken om hetgeen hij niet meer durfde eischen, dat hij zich in 't aangezicht liet striemen, toen het speelgoed haar verveelde en zij hem van zich stiet. *Retournez à vos besognes, histrion!*

De hartstocht, die de zinnen hem ontvlamde, en 't hart verscheurde, smert na. Wat was zijn woest, losbandig leven anders dan een vruchteloos pogen den schoonen démon te vergeten, die langs hem henen zweven blijft.

Als goede 't oude schepsel dat hem zit aan te staren met haar trouwe, liefdevolle oogen eens wist.... En of zijns vaders eerlijk handwerk niet opweegt, honderdmalen, tegen 't leven dat hij leidde, zóó leeg; bij zooveel kunsttriomfen, zóó rijk aan smart en schande; spijt al den roem zóó ijdel; zóó arm aan ieder kruimpje echte liefde en genegenheid naast 't ruisschen van den lof, den roes, dien hij zich drinkt, door nijd hem meest vergald.

Wat is hij dan een instrument, een voorwerp van verstrooiing en vermaak, waarmede een wuft publiek een oogwenk solt, om straks het weg te werpen als men een gebarsten vedel doet.

Hij hoort niet wat zijn moeder zegt, maar 't wordt hem wonderlijk te moede, bij 't luisteren naar haar stem die zacht, gedempt als uit de verte tot hem komt. Zijn oog zwerft door het kluisje, warm en licht, waar alles zoo bekend, zoo vreemd vertrouwelijk hem aanblikt, toeknikt: de blauwe borden op den schoorsteenmantel, de oude chiffonnière met de gedreven koperen knoppen en Willem II te paard er boven — kijk, nog zwaait hij met zijn steek — het staal van 't haardstel, spiegelend blank geschuurd; ginds in den hoek de oude stoof waar hij zijn knikkers in bewaarde; zijn schooltasch ook, zijn boeken op

het rek geschikt. Hier heeft de tijd stil gestaan en alles is een droom.

Zoo vreemd en toch zoo eigen! En moeders leventje gleed kalm daarheen. Hij zwierf en keerde in 't nest, dat hem geen week kan houden, trekvogel die hij werd, maar waar te keeren voor een korte wijl 't gevoel van veiligheid hergeeft en vrede, zoolang ontbeerd. Daar is op de wijde wereld, die hij doorkruiste, maar één wezen dat hem lief heeft met een liefde, die van geen verflauwen weet, die geeft en niets in ruiling vraagt, die nooit vergat en 't al vergaf, wie zijn talent niets is en zijn persoon alles, en ach — dat is die kleine burgervrouw, daar in haar stoel, het zacht gezicht door 't lampje vriendelijk beschenen......

„Wanneer je s' avonds in je wiegje lag," vaart moeder voort, „dan kwam je vader sluipen van zijn stoel en vóór ik 't merkte had hij zijn hoofd in den kap van de wieg gestoken. Dan kuste hij je op de kleine handjes en met het prikken van zijn baard" — het moedertje lacht en schudt het hoofd bij 't zoet herdenken — „maakte hij je wakker. Dat was de eenige keer dat ik wel eens boos werd op den man. Ik kan 't niet laten, zei je vader."

„Laat mij aan uwe voeten zitten, mutter, en denken dat ik nog een kleine Bube sei."

En hij zet zich aan haar knie, met iets van den ouden ondeugd in zijn blauwe oogen. En terwijl hij daar zoo zit en kijkt in 't vuur en zij haar vingers door zijn haren windt, zegt moeder: „Nu moest je eens iets voor je moeder zingen, jongen."

„Ick wil dir een wiegenlied singen, Mutter."
Zacht, mezzo voce, neuriet hij het voor zich henen, 't onsterfelijk lied van Brahms. Die weeke, schoone stem vertolkt de fraaie strofen met een gevoel als minst de kunst, maar meest het hart er in kan leggen:

„Morgen früh, wenn Gott will, wirst du wieder geweckt."

En 't vrouwtje luistert — roerloos zit ze — en luistert. „Zoo

moeten de engelen gezongen hebben bij de wieg van onzen lieven Heiland", prevelt ze zacht.

III.

Den volgenden avond is de klok niet koud van zeven of 't geratel der rijtuigen begint. De schouwburg heeft zijn deuren wijd geopend voor 't uitgezocht publiek dat heden er verschijnt. Langs de trap, die naar de loges voert, beweegt zich een stoet van fraai gekapte vrouwen. Een fijne geur drijft in de gangen. Gemompel van veel stemmen vervult 't gebouw. — Daar komt verlegen, ietwat schuw in 't ronde blikkend, een oud klein juffertje de logedeuren langs. De heer, die haar geleidt, vraagt plaats voor haar. Men glimlacht, fluistert, wijkt ter zijde. Ze draagt een kleedje van zwart merinos, van boven aan den hals door 't sneeuwwit kraagje afgesloten. Merkbaar bevend laat ze zich geleiden tot waar de deur der loge opengaat, een groepje dames oprijst bij haar komen. Daarachter 't schel verlicht gordijn, een stuk van den kristallen luchter. Ze treedt verschrikt terug, maar haar geleider troont haar vriendelijk binnen. Een schoone dame reikt haar heusch de witgeschoeide hand, en lieve meisjeskopjes knikken minzaam.

— „Hier achter in den donker, op dat krukje — neen, niet vooraan."

„Daar zaagt ge niets" zegt de oudere dame. „Hier, hier is uw plaats. Ge moet uw zoon toch kunnen *zien* en niet maar hooren, moeder. Kijk, ik kom naast u zitten. Is 't zoo niet goed?"

Ze weet niet hoe ze 't heeft. Men is zoo voorkomend voor haar. En alles danst haar voor de oogen, de menschen, 't licht, 't gewemel in de zaal. De dame aan haar rechte wijst haar 't een en ander. Ze spreekt met geestdrift over haren zoon. Hoe gelukkig zulk een kind te hebben, zoo begaafd en zoo beroemd!

„Ja, wel gelukkig!" 't Moedertje beaamt het met een knik,

maar veel gaat haar daarbij door 't hart, dat ze aan dien Eénen zeggen kan — maar ook aan niemand anders.

Daar begint de Ouverture, eerbiedig aangehoord. 't Gordijn gaat op, men luistert, doch verstrooid. De aandacht is verdeeld. Alles wacht op hem.

Als de kerkerscène komt, weêrklinkt een zacht applaus, lang aangehouden. Van de steenen bank en uit de diepte van het duistere tooneel verheft zich flauw de stem van Florestan. Nauw klinken de eerste noten door de stille zaal of 't wonderschoone timbre van die stem heeft het publiek getroffen.

In das Lebens Frühlingstagen
Ist das Glück von mir entflohn.

Of de man op 't tooneel van zijn eigen smart en levenservaring in 's meesters toonschrift legt? Dit is niet slechts buitengewoon, het dringt tot in de ziel. Verteederend smelt de liefde voor de menschen, op nieuw ontwaakt aan moeders hart, ineen met 't beeld der vrouw, gelijk hij zich die droomde, goed en schoon. Het heimwee naar een reiner drift dan hem vervoerde, naar een hooger heil dan hij genoot, vloeit over in zijn zang. En als 't geluid van lieverlede zwelt, tot 't uitbreekt in dien vollen klankenvloed, waar Florestan den zaligen droom herdenkt, die straks hem troostte, sleept hij de luisterende schare mede. Men vergeet een wijle dat men leeft. Aan zich zelve ontvoerd hangt gansch de ziel aan 't oor en denkt en voelt in tonen.

't Was maar een zeer gewone zangeres, die hem ter zijde stond. Maar hij nam haar mede en omhoog. De genius der muziek werd vaardig over beiden, toen zij het zoetste, teêrste, innigste vertolkten dat ooit een menschenhart ontroerde; 't aandoenlijkste en wegsleependste uitstortten in gezang, dat ooit de harp ontvloot diens goddelijken meesters. De stemmen verhieven zich, jubelden, stegen, als vogels ten wedvlucht in 't zonnige blauw, om straks zich te hervinden, te omarmen — te kweelen dat zielsgeluk van 't zalige wederzien. O wondre macht der kunst, als ze, uitdrukking gevend aan hoogeren zin, openbaring geworden van 't edelst zielsverlangen, een schaar van alledaagsche menschen op het breed van haar ontplooide vleugelen neemt, en met wiekslag op wiekslag ver boven 't gewone, ja, boven hen zelven verheft.

Toen de gordijn voor 't laatst omlaag zonk en weêr rees stond het verrukt publiek als één man op. Een gejuich verhief zich dat geen einde scheen te nemen. Daar vloog een krans, een tweede; daar sneeuwde 't kransen aan zijn voeten. Hij zag ze komen, zag ze vallen, en hij was zich diep bewust dat hij den grooten meester nimmer zóó verstaan, hem nimmer meerder recht had laten wedervaren.

Er was iets in zijn hart gevloeid, gedaald, dat warmte had gegeven aan zijn zang. En was 't geen onverdeerbre gunst van Boven hem verleend, de menschen zóó in 't hart te grijpen, zóó te roeren? Verdween zijn eigen smart niet voor den dienst van haar die hem ten tolk verkoos en tot haar priester wijdde? Bij al wat hij verloor, bleef hem zijn kunst niet bij, de hooggeliefde? Bleek, het trotsche hoofd omhoog geheven, stond hij daar; zijn oogen dwaalden door de zaal en bleven rusten op de plek, waar 't goede, oude schepsel hem zat toe te knikken en te zegenen door haar tranen. Toen, maar half bewust van 't geen hij deed, de aandrift volgend van 't bewegelijk kunstenaarsgevoel, greep hij de kransen aan zijn voeten op en strekte beide armen naar zijn moeder uit. Een deel van het publiek ziet hem dit doen, begrijpt hem. Het keert zich zijwaarts om. Sterker word 't gejuich, het handgeklap. En daar zit ze. Haar oude handen trillen op het blad papier, waarvan ze niets begreep dan dat *zijn* naam er op staat. Het kinneke beeft op het zijden lint. Een floers komt 't vrouwtje voor de oogen. Men spreekt haar aan, maar zij verstaat niet wat die menschen zeggen.

„Breng me weg, als het u belieft, breng me weg", is 't eenig antwoord. Als in een droom liet zij zich weggeleiden, door rijen menschen heen, die naar haar kijken, en komt eerst tot zich zelve, als ze in het rijtuig zit, waar na een pooze wachtens zijn armen haar omknellen en zijn stem haar blijder tegenklinkt:

„War doch heute wieder ein guter Mensch Mutter!"

J. H. Hooijer.

HET HEBREEUWSCHE SPREUKENBOEK.

Het boek der Spreuken, uit het Hebreeuwsch vertaald en met aanteekeningen en eene inleiding voorzien, door Johs. Dyserinck. Haarlem, De Erven Loosjes. 1883.

I.

Had de heer Dyserinck het advies willen volgen van enkele oude rabbijnen uit vroegeren tijd, hij zou dit spreukenboek misschien onvertaald gelaten hebben. Volgens hen toch verdiende het de eer niet van te worden opgenomen in de verzameling der kanonieke geschriften, die het derde deel van den Joodschen bijbel zou uitmaken [1]). Er waren, meenden zij, tegenstrijdigheden in den bundel; het ontbrak dien aan een positieve geloofsleer; bovendien was de moraal niet overal correct, en de schildering der ontucht wat stout [2]).

Gelukkig echter voor ons heeft die oppositie het pleit niet gewonnen, en is het geschrift daardoor bewaard gebleven. Men nam in aanmerking dat het, behoudens enkele kleine uitzonderingen, in zijn geheel toch wel godsdienstig en zedelijk was. Wat de bedoelde aanstootelijke uitspraken en uitdrukkingen betreft, die konden, naar het scheen, met behulp der exegese wel anders verklaard worden. Zoo iets toch lag geheel op den weg der vroegere uitlegkunde, die ook nog door Calvijn [3]) en na hem werd beoefend. Zij hield steeds rekening met het

---

[1]) Men weet dat de rangschikking der boeken daarin nogal verschilt van die in de Statenoverzetting en de meeste andere vertalingen.

[2]) Zie Noack, Die Sprüche Salomo's. SXLVI. Nöldeke, Die alttestamentliche Literatur, S. 165.

[3]) Zie Dr. A. Pierson in zijne lezenswaardige inleiding tot de *Nieuwe Studiën over Johannes Kalvijn*, blz. XV.

geloof, en verlangde van „de Schrift" dat deze de vastgestelde waarheid leerde.

Onze tegenwoordige methode verschilt in dit opzicht sterk van de vroegere. Wij vragen niet naar hetgeen wij wenschen dat er staan zou, maar naar wat er staat. Zoo behoort het ten minste; en wie thans in deze leer nog niet zuiver is, zondigt tegen eene als juist erkende theorie. Met de *analogia fidei* en dergelijke houden wij ons niet langer op. Onze dogmatiek, indien wij er eene hebben, geven wij in dit kapittel geen stem meer. Want wij willen die oude schriften voor zich zelve laten spreken. Van hen te eischen dat zij overal onze denkbeelden uitdrukken, schijnt ons in één woord ongerijmd. Kortom, het inleggen behoort voor ons tot het verleden; goed uitleggen is ons eenig streven.

Dat dit een moeilijk werk is, behoeft geen betoog. Niet slechts de oude taal levert allerlei bezwaren op, maar de teksten zijn dikwijls ook hopeloos bedorven, hetzij door de slordigheid der afschrijvers, hetzij met opzet. Verder zijn vele toespelingen op oude toestanden, gelijk deze schriften overal bevatten, niet terstond en voor ieder verstaanbaar. In het Spreukenboek komt daar nu nog bij dat dit tot een genre van literatuur behoort, hetwelk de diepzinnigheid en duisterheid niet schuwt. Men is er dan ook sinds jaar en dag mee bezig. Zij die Hebreeuwsch verstaan, hebben zelfs *l'embarras du choix*, want het aantal commentaren is groot.

Doch de Nederlandsche lezer, die genoemde taal niet meester is, bevindt zich in minder gunstige omstandigheden. Hij kan de Statenoverzetting of die van Van der Palm ter hand nemen, benevens de daarbij gevoegde aanteekeningen. Maar beide, ofschoon verdienstelijk voor hun tijd, zijn thans in menig opzicht verouderd. Vooral de tekstcritiek is daarin stiefmoederlijk bedeeld. Men hield zich maar aan de eenmaal vastgestelde lezingen, zonder eerst te vragen of die juist waren. Zoo kon men vaak den zin der woorden niet weergeven, eenvoudig omdat ze geen zin opleverden.

Het was derhalve een goed denkbeeld van den geleerden en ijverigen Vlissingschen predikant Johs. Dyserinck, dat hij de rijpe vruchten van nieuwer onderzoek op dit gebied ten behoeve van belangstellende landgenooten samenlezen wilde. Zoo iemand, dan was hij daartoe de aangewezen man. Niet slechts

omdat hij zich door zijne vroegere studiën over gelijksoortige onderwerpen — ik denk aan zijne bewerking van de Psalmen, de Apokriefen des O. T. en Jezus Sirach — het vertrouwen des publieks had verworven. Maar ook omdat hij gewoon is, zich volkomen op de hoogte te houden van al hetgeen er in deze wetenschap omgaat, en zonder vooroordeel of menschenvrees bereid om wat zij aan het licht brengt kloekmoedig te aanvaarden.

Dyserinck is gevormd in scholen van voortreffelijke godgeleerden, die buitengewoon veel werk van het Oude Testament maakten. Bovenaan sta hier de naam van den genialen leermeester, wien wij allen zooveel te danken hebben, de naam van Kuenen. Doch ook aan anderen herinnert de schrijver op het titelblad en in de voorrede met het volste recht.

Het boek is opgedragen aan Prof. Hoekstra. Een ouder ambtgenoot van hem was Van Gilse, wiens uitnemende bijdragen tot de exegese en critiek den roem van het Doopsgezind Seminarie in deze eeuw niet weinig verhoogd hebben. De oudtestamentische studiën zijn daar inheemsch en geliefd. Ook onze hooggeschatte De Hoop Scheffer beoefent ze nog steeds met zijn bekend talent. Ik stel er prijs op, hem en den waardigen Vorstman van Gouda in het bijzonder te vermelden, omdat ik van nabij weet, hoeveel Dyserinck voor zijne vertaling der Spreuken en niet het minst voor het vaststellen der juiste lezingen aan deze geleerden verplicht is.

Onder de gunstigste auspiciën derhalve is een geschrift in de wereld gekomen, waaraan inderdaad behoefte bestond. Moge de schrijver er veel genoegen van beleven! Het is waar dat de gouden tijd voorgoed voorbij schijnt, dien Van der Palm nog gekend heeft. Zelfs de acht lijvige deelen van zijn *Salomo* werden in den loop van dertig jaren driemaal herdrukt. Op zooveel belangstelling valt nu niet meer te rekenen; het grootste deel van het hedendaagsch publiek houdt zich met gansch andere lektuur bezig. Uitgaven als deze geschieden tegenwoordig slechts bij wijze van proefneming, van wier wel-slagen zich niemand verzekerd houdt. „Voor rekening van den vertaler" wordt er bijgevoegd, een *sapienti sat*, dat geen toelichting behoeft. Men moet erkennen dat de Erven Loosjes voor het uitwendige uitmuntend zorgden; druk en uitvoering zijn keurig. Desniettemin schijnen zij, blijkens die mededeeling op den om-

slag, geen groot debiet van het boek te verwachten. En aangezien deze heeren als goede boekverkoopers geacht kunnen worden de kaart des lands volkomen te kennen, is bedoeld bericht een teeken des tijds.

Toch heeft m. i. zelfs in onze dagen eene poging als deze nog wel eenige kans op succes. Want het Hebreeuwsche Spreukenboek is en blijft een merkwaardig eeuwenoud getuigenis van vroegere wijsheid. Het is uit een letterkundig oogpunt belangrijk, maar ook nog wel om eene andere reden. „Weitaus die meisten Sprüche sind wirkliche Gründsätze fürs Leben", schreef de Straatsburger Hoogleeraar Reuss terecht [1]), „gesund, kräftig, alles Lobes werth." Ik geef toe dat dit geen regel zonder uitzondering is, en dat niet alle hier aangevoerde motieven even verheven zijn. Ook is door het verbinden van hetgeen niet bijeen behoort, de zin der gezegden soms duister geworden. Er zijn veel te veel herhalingen in het boek, daar men aan onderscheiden bronnen ontleende, die dezelfde spreuken bevatten; zoo komen enkele twee- en driemaal voor. Voeg daarbij dat, gelijk Van der Palm reeds heeft opgemerkt [2]), sommige gedeelten niet van eentonigheid zijn vrij te pleiten; dan hebt ge de gebreken genoemd, die het Spreukenboek, als ieder menschenwerk, aankleven.

Daartegenover echter staan zoo vele kostbare eigenschappen, dat zich de hooge ingenomenheid van velen met het geschrift uitnemend verklaren laat. Het geeft een reeks nuttige levensregelen, door welke zich ieder gerust kan laten leiden. Het vloeit over van vernuftige opmerkingen, die de vrucht van ervaring en nadenken zijn. Daarbij komt meestal een schoone, ja schitterende vorm, die den fijnsten smaak kan bevredigen. De spreukdichters behooren tot de beste stilisten der oudheid. Hunne geestesrichting heeft bovendien veel aantrekkelijks voor ieder, die in eenvoudige plichtsbetrachting meer heil voor de menschen ziet dan in de mysteriën der dogmatiek.

II.

De Spreuken van Salomo, den zoon van David, den koning van Israël — zoo luidt het

[1]) Die Geschichte der Heiligen Schriften des A. T., S. 494.
[2]) *Salomo*, Dl. IX, Voorbericht.

opschrift der geheele verzameling. Het kan niet ontkend worden dat deze titel, zoo zonder nadere toelichting, geschikt is om den lezer op een dwaalspoor te brengen. Onder spreuken verstaan wij korte gezegden, die in puntigen vorm eene gedachte uitdrukken. Doch wie het Spreukenboek openslaat, wordt juist in den beginne verrast door redeneeringen, die alles behalve beknopt zijn. Ik beweer niet dat daarom de naam, dien het werk in het oorspronkelijke draagt, onjuist is, maar alleen dat de vertaling ervan door S p r e u k e n den zin niet uitput. Het Hebreeuwsche woord beteekent ook eigenlijk iets anders, en omvat veel meer.

Er is onderscheid tusschen de eerste negen hoofdstukken en de daarop volgende deelen. Zijn deze uitsluitend gnomisch, gene zijn oratorisch bovendien. Zij bevatten vermanende toespraken tot aanprijzing van deugd en godsvrucht; en waarschuwingen tegen het najagen der zonde, waarbij vooral aan de ontucht gedacht is. Blijkbaar had de schrijver in het bijzonder het oog op jongelieden, die aan veel verleiding blootgesteld zijn en in den strijd des levens maar al te vaak bezwijken. Aan het einde dezer afdeeling genaderd, moet de lezer tot het besef zijn gekomen dat in het oog van dezen spreukdichter wijsheid het allerhoogste goed, maar tevens dat zij zeer practisch is. Niet geleerdheid of theoretische kennis, maar het leven volgens gezonde beginselen prijst de leeraar zijnen toehoorders aan. Deze wijsheid is ontleend aan de ervaring, welke z. i. bewijst dat deugd en zedelijkheid de eenige zekere waarborgen voor ons waarachtig geluk zijn. In zeer gekuischte taal wordt dit telkens gezegd, en de lof van die wijsheid gezongen in dezen trant:

> Heil den mensch, die wijsheid erlangt
> En die zich inzicht verwerft.
> Want beter is het, haar te gewinnen dan zilver,
> En beter dan goud hare opbrengst.
> Kostbaarder is zij dan paarlen,
> Al uwe kleinoodies evenaren haar niet.
> Lengte van dagen is in hare rechterhand
> En in hare linkerhand rijkdom en eere.
> Hare wegen zijn aangename wegen
> En al hare voetpaden vrede.
> Voor die haar grijpen is zij een levensboom,
> Gelukkig is hij, die haar vasthoudt [1]).

[1]) III : 13—18.

Doch opeens [1]) wordt een andere toon aangeslagen. Van nu af volgen die korte gezegden, gewoonlijk uit slechts twee regels bestaande, welke het oorspronkelijk spreukdicht uitmaken. Van deze vinden wij hier eene opeenvolgende reeks; verzen, waarvan de correspondeerende helften in eene bepaalde betrekking tot elkander staan [2]). Daaronder zijn goede bekenden van ons, die door hunne juistheid en schoonheid populair werden, zooals:

> Gerechtigheid verhoogt een volk,
> Maar de zonde is een schandvlek der natiën [3]).
>
> De gedachtenis van den brave is tot zegen,
> Maar de naam der goddeloozen vergaat [4]).
>
> Een bedriegelijke weegschaal is een gruwel voor God,
> Maar zuiver gewicht is zijn lust [5]).
>
> Beter een schotel moes, waarbij liefde,
> Dan een vetgemeste os, waarbij haat is [6]).
>
> Koud water voor een versmachtende ziel
> Is eene goede tijding uit een ver land [7]).
>
> Beter te wonen op den hoek van een dak,
> Dan eene twistzieke vrouw tot gezelschap [8]).

Doch ook onder degene, die minder bekend zijn, treft men vele aan, die het hadden verdiend te worden.

Zoo volgen eenige bladzijden. Dan worden de korte uitspraken weer afgebroken door gezegden, welke meer den vorm van voorschriften hebben [9]). De derde persoon maakt hierbij plaats voor den tweeden, in dezen trant:

> Houd toch geen verkeer met een driftkop
> En ga bij een heethoofd niet binnen,
> Opdat gij zijne manieren niet overneemt
> En uwe ziel niet in een strik valle [10]).

Straks wisselen deze waarschuwingen weer met spreuken af,

[1]) X : 1.

[2]) Zie over die verhoudingen Dyserinck p. 11. Het parallelisme is antithetisch synthetisch of synoniem.

[3]) XIV : 34. [4]) X : 7. [5]) XI : 1. [6]) XV : 17.

[7]) XXV : 25. [8]) XXV : 24. [9]) XXII : 17—XXIV : 22. [10]) XXII : 24 v.

waarvan ons nog een tweede bundel aangeboden wordt [1]), die „de mannen van Hiskia", naar het heet, bijeenbrachten. Niet zonder bevreemding vernemen wij ten slotte ook gansch andere betuigingen, die wij in dit verband allerminst hadden verwacht:

> Ik ben dommer dan iemand,
> Zonder menschenverstand;
> Ik leerde geen wijsheid,
> Godskennis bezit ik niet [2]),

waaraan nogmaals vermaningen en vergelijkingen toegevoegd zijn. Op de laatste bladzijden ontvangt een ons onbekende koningszoon lessen van zijne moeder [3]), en wordt in een zeer fraai alphabetisch lied de lof eener goede huisvrouw bezongen [4]).

Men ziet dus, dat wij hier een bont allerlei hebben, hetwelk echter tot één genre van literatuur behoort, door de Hebreën met den naam van „wijsheid" aangeduid. Uit dien hoofde heette het boek dan ook oudtijds bij de Rabbijnen en de christelijke kerkvaders „het Boek der Wijsheid". Daarin laten zich, gelijk wij zagen, verschillende deelen onderscheiden, welke verhouding tot elkander Dyserinck beknopt uiteengezet heeft. Had hij voor geleerden geschreven, dan zou daarover vrij wat meer te zeggen zijn geweest; maar de aard van zijn boek bracht mee dat hij zich in dit opzicht beperkte.

Doch hier deed zich de vraag voor, of dit alles werkelijk van ééne hand zou zijn? Volgens het opschrift is daaraan geen twijfel: koning Salomo, zoo leert dit, heeft het Spreukenboek geschreven. Desniettemin waren reeds in Van der Palm's tijd, gelijk hij schrijft [5]), „vele geleerden van oordeel dat onder deze spreuken niet weinige zijn, waarvan Salomo de auteur niet is en die dus ten onrechte op zijnen naam staan aangeschreven". Van der Palm zelf bestrijdt dat gevoelen nog krachtig. Maar in onzen tijd zijn er weinig deskundigen, die den Salomonischen oorsprong van deze verzameling in haar geheel

---

[1]) Hoofdst. XXV—XXIX. [2]) XXX : 2 v. [3]) XXXI : 1—9. [4]) XXXI : 10—31. Het alphabetisch karakter ging natuurlijk, als zoovele eigenaardigheden, in de vertaling verloren.

[5]) *Salomo*, Deel VIII, blz. 4.

of zelfs van het meeste, dat hier voorkomt, verdedigen [1]).

Ook Dyserinck niet, en terecht. Wel leefde de genoemde Koning van Israël in de herinnering van het nageslacht als de beroemde „Vader der Wijsheid" voort. Wij bezitten dienaangaande eene overlevering in het boek van de geschiedenis der Israëlietische Koningen, hetwelk, zooals het daar ligt, uit de 6de eeuw v. Chr. dagteekent; maar de traditie, waarop ik doelde, kan ouder zijn. „Van alle volken kwamen er", zoo lezen wij daarin [2]), „om de wijsheid van Salomo te hooren! Tot alle koningen der aarde was het gerucht ervan doorgedrongen, en de gansche aarde zocht het aangezicht van Salomo, om de wijsheid te vernemen, die God in zijn hart had gelegd." Ofschoon dit bericht, gelijk ieder ziet, aan overdrijving lijdt, is het toch wel mogelijk dat Salomo met enkele vorsten uit den omtrek in het oplossen van vraagstukken gewedijverd heeft. Niet alleen Israëlietische [3]), maar ook niet-Israëlitische schrijvers verhaalden daarvan later nog een en ander. Zoo zouden de monarch van Jeruzalem en die van Tyrus elkander raadsels hebben opgegeven met de bepaling dat wie de oplossing niet vond den ander een som gelds betalen zou. Op deze wijze verloor eerst de Feniecische vorst Hiram veel, totdat een zijner wijze onderdanen, Abdemon genaamd, hem te hulp kwam. Deze wist niet alleen Salomo uitnemend bescheid te geven, maar legde ook hem problemen voor, met welke hij op zijn beurt verlegen zat en die hem diensvolgens veel kostten [4]). Aan zulke legenden kunnen historische feiten ten grondslag liggen, ofschoon wel niemand voor hunne juistheid zal durven instaan. Wij weten allen wat de sage vermag.

Doch gesteld zelfs dat al deze mededeelingen volkomen be-

---

[1]) Het getal neemt vooral af, sedert ook de beroemde Frans Delitzsch deze traditie heeft prijs gegeven. „Auch noch heutzutage fehlt es nicht an solchen," schrijft hij, „welche wie Stier das Spruchbuch vom ersten bis zum letzten Capitel für altsalomonisch halten, gleichwie Klausz und Randegger alle Psalmen ohne Ausnahme als von David verfaszt zu erweisen gewagt haben. Aber seit die historische Kritik auch auf biblischem Gebiete zur Geltung gekommen ist, erscheint jene blinde Hingabe an die noch dazu misverstandene Ueberlieferung als kaum erwähnenswerthe Unkritik."

[2]) I Kon. V : 11, 14. X : 23—25. [3]) I Kon. X : 1—13.

[4]) Zie Fl. Josephus, Joodsche Oudh., VIII, 5, 3; in de vertaling van Dr. W. A. Terwogt, blz. 200.

trouwbaar geacht konden worden, dan zou het toch zeer voorbarig zijn, alleen op grond daarvan tot den Salomonischen oorsprong van het Hebreeuwsche Spreukenboek te besluiten. Immers wat men in dit geschrift ook aantreffe, raadsels of charades, wier oplossing moeite kost, zal men er tevergeefs in zoeken.

Evenmin strookt de inhoud van dat werk met hetgeen nog in de zesde eeuw vóór onze jaartelling door de Israëlieten zelven aangaande het karakter van Salomo's spreuken geleerd werd. Men beweerde toen namelijk dat de wijze koning er drieduizend (!) zou hebben vervaardigd over „de boomen, van den ceder op den Libanon af tot de hyzop toe, die aan den wand groeit; over het vee en de vogels, de kruipende dieren en de visschen" [1]). Wat men zich onder deze natuurspreuken te denken hebbe, is niet geheel zeker. Maar zooveel staat vast dat het Spreukenboek zeer arm is aan gezegden, die tot de rubriek zouden kunnen gebracht worden; en dat het de enkele, die het bevat, toevallig niet aan Salomo, maar aan een anderen wijze toekent, b. v.:

> Drieërlei is mij te wonderbaar,
> En vierderlei begrijp ik niet:
> Den weg van den arend in het luchtruim,
> Den weg van eene slang op eene rots,
> Den weg van schepen in het midden der zee
> En den weg van een man bij eene vrouw [2]).

Wij maken bij deze gelegenheid tevens met een der eigenaardige vormen van het Semietisch spreukdicht kennis. Het is de zoogenaamde getalspreuk, welke wij hier voor ons hebben, d. i. eene spreuk, ingeleid door twee opvolgende cijfers — hier *drie* en *vier* — waarvan het grootste de rangorde van die uitspraak aanduidt, op welke de nadruk ligt. Zoo ook in eene andere dierengnome:

> Drie zijn er, die een schoonen gang hebben,
> En vier een statigen tred:
> De leeuw, een held onder de dieren
> En die zich omkeert voor niemand;

---

[1]) I Kon. V : 12 v. [2]) Spr. XXX : 18 v.

De haan, die trotsch zich verheft, en de pauw,
En de koning met zijn duizenden bij zich [1]).

Nog eens, ware het boek Salomonisch, dan zou stellig het genre, waarin de vorst heet uitgemunt te hebben, niet het minst vertegenwoordigd, en het weinige, dat er van voorkomt, niet op een anderen naam gesteld zijn.

Men zal misschien opmerken dat het opschrift nog een paar maal herhaald wordt. Ook verderop lezen wij dat wij hier spreuken van Salomo hebben [2]). Het is waar; maar wat bewijst dit? Dat ook die aanteekeningen zijn neergeschreven onder den invloed eener jongere traditie, welke door de oudere niet wordt bevestigd. Bovendien noemt het boek zelf op eenige plaatsen anderen als de vervaardigers der spreuken. Behalve Agur en Lemuël, wier namen raadselachtig zijn, komen meer dan eens „de wijzen" in het algemeen als zoodanig voor [3]). Deze voorstelling heeft alle kans van juist te zijn, te meer daar het Spreukenboek geen wel samenhangend geheel, maar eene compilatie uit onderscheiden auteurs is.

Daarbij komt nu nog dat menig hier medegedeeld gezegde niet wel op Salomo's lippen zou gevoegd hebben, indien de oud-hebreeuwsche overlevering aangaande zijn persoon nog eenige waarde heeft. Hij wordt ons geschilderd als een machtig vorst. Van zoo iemand verwacht men niet allerlei beoordeelingen van het koninklijk gezag; allerminst ongunstige, gelijk hier vele geboekt zijn.

Wie kan zich b. v. Salomo, die het juk des volks zwaar maakte [4]), die het uitputte door schattingen en heerendiensten, denken met deze uitnemende woorden op de lippen:

Een koning geeft steun aan het land door gerechtigheid,
Maar wie steeds belasting heft, richt het te gronde [5]).

Salomo was rijk; wie verwacht dus van hem uitspraken te

[1]) XXX : 29—31. Hier zijn een paar tekstverbeteringen aangebracht. In plaats van *de pauw* vertaalt Dyserinck: *de bok*. Maar dit dier heeft geen bijzonder fraaien gang of statigen tred, en voegt dus niet in het verband. De verklaring van het Hebr. *taïs* door *pauw* vindt steun in de Indische, Grieksche, Perzische en Arameensche talen, die dezen of een anderen vogel met een dergelijk woord aanduiden.

[2]) X : 1. XXV : 1. [3]) XXX : 1. XXXI : 1. I : 6. XXII : 17. XXIV : 23.

[4]) I Kon. XII : 4. [5]) Spr. XXIX : 4; zie nog XVI : 12—15, XVII : 11, XIX : 10, 12. XX ; 2, 8, 26, 28. XXI : 1. XXII : 11. XXV : 2, 5, 6. XXVII : 2, 15, 16. XXIX : 2, 12, 14.

hooren, in den geest waarin hier sommige wijzen het woord voeren, uitspraken die van weinig ingenomenheid met het bezit en de bezitters van aardsche schatten getuigen, zooals:

> Smeekgebeden stamelt de arme,
> Maar de rijke antwoordt hardvochtig [1]).

En nog eens: „koning Salomo had vele vrouwen lief" [2]). Hij veroorloofde zich zelfs de weelde van een harem. Zal hij als tot parodie op zich zelven, den lof der monogamie gezongen en zijne onderdanen in dezen trant toegeproken hebben:

> Verheug u over de vrouw uwer jeugd,
> Een lieflijke hinde en bekoorlijke gazelle!
> Haar boezem make u altijd dronken,
> Vermei u in haar liefkoozing steeds!
> Waarom zoudt gij u aan eene andere verslingeren,
> Den schoot eener vreemde omvatten? [3])

Het eenige wat nog zou kunnen gevraagd worden is dit: hoe kwam men er toe, al die spreuken op Salomo's naam te stellen, indien ze toch niet van hem waren? Bij deze vraag voegt slechts één antwoord, t. w. men heeft ze aan den wijzen koning toegeschreven, om een typischen naam te hebben, die het genre met één beteekenisvol woord kenschetste. „Das Alterthum liebte es ja, gewisse Personen zu Trägern ganzer Literaturmassen zu machen," schrijft Nöldeke terecht [4]). Op dezelfde wijze werd Mozes de groote Wetgever, David de Psalmdichter van Israël. Ook bij andere volken ontbreekt het niet aan voorbeelden. Zoo zijn onder de Hindoes Kalidasa, onder de Arabieren Kalief Ali, onder de Grieken Homerus, Orpheus, Esopus, Pythagoras wereldberoemde namen geworden, die eigenlijk meer zekere soorten van letterkunde aanduiden, dan de auteurs der geschriften, daarin vervat [5]).

III.

De spreuken zijn dus van wijzen. Hoeveel wijzen er toe

---

[1] XVIII : 23; zie nog XI : 28. XV : 16. XVI : 8. XIX : 4, 6, 7. XXI : 17. XXII : 1, 2. [2]) I Kon. XI : 1. [3]) V : 18b—20; zie nog XII : 4. XVIII : 22. XIX : 14. XXII : 14. [4]) Die alttest Literatur S 155. [5]) Ed. Reuss, La Bible, VI, 152.

hebben samengewerkt, of, beter uitgedrukt: van hoevelen hier gezegden opgenomen zijn, kunnen wij nu niet meer uitmaken. Evenmin laat zich met zekerheid zeggen, wanneer de aanvang en het einde hunner werkzaamheid valt. Toch verdient voor de tijdsbepaling der hier opgenomen bundels wellicht het volgende de aandacht.

De bijeengevoegde spreuken dagteekenen in dezen vorm uit een tijd, toen de godsdienst van alle polytheïsme gezuiverd was en een beslist monotheïstisch karakter had aangenomen. Zulk eene opvatting is eerst algemeen geworden door de werkzaamheid der Jahveprofeten, die de afgoderij en den beeldendienst bestreden, en eene te uiterlijke godsvereering afkeurden. Vóór en in de Babylonische ballingschap won deze richting wel veld, maar zij had toen nog niet gezegevierd. In de Spreuken daarentegen is zij meester van het terrein; hier, bij het vurigst Jahvisme, geen zweem van polemiek meer. De Baäls en de „hoogten" zijn beide overwonnen. Men krijgt den indruk dat Israël het over de hoofdzaak eens is, en dat geen mensch de knie meer voor een afgod buigt. Dit verplaatst, gelijk gezegd is, in latere dagen.

Andere verschijnselen wijzen op denzelfden tijd. De woorden *Wet, gebod, Woord van Jahveh* en dergelijke worden hier meer dan eens gebezigd in den zin, dien vooral jongere geslachten daaraan hechtten, toen de Mozaïsche instellingen algemeen gezag erlangd hadden [1]). Wel komt in deze geschriften het woord *thora*, dat later alleen *wet* beteekent, ook in den meer antieken zin van *onderricht* voor. Maar het andere spraakgebruik in sommige gezegden bewijst dat de bundels zijn gesloten in een tijd, toen het vrije profeten- en wijzenwoord van vroeger reeds door het geschreven voorschrift vervangen waren.

Met deze onderstelling strookt ook de schets der zeden, die wij hier vinden. Het huiselijk en maatschappelijk leven, dat door alles heenschemert, is een zoodanig als de Israëlieten eerst na de ballingschap leidden. Overal waar sprake is van het huwelijk, wordt de monogamie ondersteld. Geen spoor meer van de vroegere gewoonten, die wij uit de verhalen van Genesis en de andere historische boeken kennen. Ieder man heeft slechts één vrouw, die zijn schat en zijn kroon heet [2]). „Or,

---

[1]) Zie XIII : 13. XIX : 16. XXVIII : 4, 7, 9. XXIX : 18. XXX : 6. Kuenen, Hist. critisch Onderzoek, III, 90. [2]) XII : 4. XVIII : 22. XIX : 14. XXXI : 10v.

nous savons que, dans le sein du peuple juif," schrijft Ed. Reuss terecht [1]), „les progrès de la civilisation, et peut-être aussi un peu les malheurs publics et personnels, ont fini par faire tomber en désuétude les antiques usages. Mais tout cela n'arriva qu'après l'exil."

Natuurlijk sluit dit alles de mogelijkheid niet uit dat menige oude spreuk in de verzamelingen opgenomen werd. Reeds onder Hizkia is men begonnen op schrift te vereeuwigen, wat van de vroegste tijden af door wijzen gesproken was en nog in den mond des volks leefde [2]). Maar de bundels, die wij in het Spreukenboek bezitten, bevatten, behalve die oudere bestanddeelen, ook vrij wat van lateren datum. Men is blijven dichten, omwerken en uitbreiden. Ja zelfs bewijst de Grieksche vertaling van het boek, die nog meer spreuken dan de Hebreeuwsche tekst bevat, dat men daarmede zeer lang voortgegaan is.

Wat van de spreukenbundels in engeren zin geldt, is vooral van toepassing op het eerste gedeelte, dat zich door zijn lange toespraken en reden onderscheidt [3]). Wel heeft Dr. Hooykaas in zijne nog altijd lezenswaardige dissertatie over de *Wijsheid der Hebreën* indertijd vooral den hoogen ouderdom van dit geschrift bepleit. Maar ofschoon ik gaarne hulde doe aan het talent en de geleerdheid, waarvan die bewijsvoering blijken draagt, geloof ik toch dat voor het tegenovergesteld gevoelen nog meer valt te zeggen. Eene dergelijke personificatie als hier wordt aangetroffen, laat zich beter aan het einde dan aan het begin van deze letterkunde denken. Hoe lang moeten reeds de wijzen onder Israël het woord gevoerd hebben, voordat men hen als het ware kon oplossen in eene zoo stoute prosopopee? Als een soort van godin daalt de wijsheid uit hooger sferen om de menschen te vermanen en te waarschuwen:

> Zij laat zich hooren op straat,
> Op de pleinen verheft zij hare stem,
> Op de tinnen der wallen roept zij,
> Aan den ingang der poorten spreekt zij hare woorden [4]).

Dit is meer dan eene rhetorische figuur of dichterlijke beeldspraak. Het is een metaphysische voorstelling, als die

[1]) Bible, p. 155. [2]) Zie XXV : 1.
[3]) Spr. I—IX. [4]) I : 20 v., met een tekstverbetering; anders Dyserinck.

Wijsheid ten slotte Gods eerste schepsel heet, dat onder zijn toezicht de bouwmeester van het heelal werd [1]). Neemt men verder in aanmerking dat, gelijk Delitzsch aanwees [2]), de eerste negen Hoofdstukken der *Spreuken* afhankelijk zijn van het boek Deuteronomium, hetwelk eerst in de Babylonische ballingschap zijn tegenwoordigen vorm erlangde, dan ligt het besluit voor de hand dat ook dit gedeelte bij lange na zoo oud niet is als men tot heden toe gemeend heeft. En vergelijkt men het met de volgende bundels, dan lijdt het wel geen twijfel, of het is zelfs na deze vervaardigd, en als een soort van inleiding aan de verzameling toegevoegd.

Wat die bundels betreft, welke allerlei losse gezegden bijeenvoegen, hunne inrichting is zeer eigenaardig. Oorspronkelijk hingen de opgenomen spreuken niet samen. Laat zich desniettemin hier en daar verband aanwijzen, dan is dit het werk der verzamelaars, en meestal in de overeenkomst van gelijkluidende woorden gelegen. Zoo zijn, om iets te noemen, een aantal gezegden bij elkander geplaatst, die het een en ander over God of over den koning in het midden brengen. Men ging daarbij meestal op den klank af, en zelden met den inhoud te rade.

Het karakter der Hebreeuwsche poëzie komt in al deze spreuken sterk uit. Want poëzie zijn ze; en het is daarom goed ze in verzen of dichtregels gedrukt uit te geven, gelijk nu Dyserinck gedaan heeft. Dat wij hier gebonden stijl hebben, blijkt niet uit het rijm of de quantiteit der syllaben. Want daardoor onderscheidt zich het Hebreeuwsche vers niet van het proza. Maar het komt uit door het parallelisme of de wijze waarop de versleden tot elkander in eene bepaalde verhouding staan, en door het getal der in elk gebezigde woorden. Al zijn wij de wetten voor de maat niet op het spoor, zekere rythmus valt nooit te miskennen. In de vertaling laat zich deze niet altijd goed weergeven. Ook Dyserinck, ofschoon hij er naar heeft gestreefd, is dit lang niet altijd gelukt.

Houden wij de twee groote bundels [3]) naast elkander, dan

---

[1]) VIII : 22—31, vgl. Reuss t. a. p. blz. 156.

[2]) In Herzog's R. E. S 710. Commentar S 29.

[3]) X : 1—XXII : 16 en XXV—XXIX; wat tusschen de beide bundels inligt, XXII : 17—XXIV : 34 bevat toevoegselen tot de eerste verzameling van andere handen.

treft ons o. a. dat de zoogenaamde Hizkia-verzameling ettelijke spreuken van drie en meer versleden bevat, terwijl in de andere niets dan tweeregelige uitspraken opgenomen zijn. Dit heeft aanleiding gegeven tot de onderstelling dat de rangorde waarin die bundels nu geschikt zijn, tevens hunne chronologische volgorde bepaalt.

Dyserinck is echter van een ander gevoelen. Volgens hem bevat de Hizkiabundel de oudste spreuken. Hij beroept zich voor deze meening op de omstandigheid, dat de hierin opgenomen gezegden „pittiger van inhoud, rijker aan beeldspraak en oorspronkelijker van gedachte zijn dan die van de andere verzameling." De qualificatie schijnt mij zeer juist; en niet minder de opmerking dat de Hizkiabundel veel rijker is aan spreuken, die „overeenkomstig het oorspronkelijk karakter der wijsheidsleer, zich buiten het gebied van den godsdienst bewegen." Het is waar dat deze laatste slechts enkele gezegden telt, die b. v. melding van Israël's God maken, terwijl in den anderen de naam Jahve telkens genoemd en zijne vreeze sterk aanbevolen wordt.

Dat de spreuken van den grooten bundel over het geheel regelmatiger en netter zijn, bewijst eer voor dan tegen deze onderstelling. Want de hoogste kunst wordt slechts door oefening bereikt en wijst dus dikwerf op latere ontwikkeling.

Iets anders echter volgt naar veler gevoelen uit een zeer opmerkelijk verschijnsel, hetwelk ieder, die de bundels oplettend vergelijkt, in het oog springt. Het is hierin gelegen dat het oordeel over koningen en grooten in de eerste verzameling bijzonder gunstig en in de tweede bijna altijd ongunstig luidt. Met het oog op deze omstandigheid heeft men aldus geredeneerd: het optimisme van den grooten bundel verplaatst ons in den goeden ouden tijd, toen de Israëlieten nog met de monarchie dweepten. Eerst latere droevige ervaringen, zegt men, kunnen die sympathie hebben uitgedoofd.

Ik voor mij zou echter aan dit argument niet veel waarde hechten, daar mij de juistheid der bewering betwistbaar schijnt. Het is niet waar dat in den eersten tijd der koningen algemeene tevredenheid heerschte. Over Salomo b.v. klaagde het geheele noorden; reeds bij zijn leven had hij opstanden te dempen, en na zijn dood viel de meerderheid hem af. Daarentegen was een Jozia zeer geliefd bij zijn volk, en verklaarde men van hem

nog in later dagen dat vóór of na hem nooit een vorst regeerde als hij. Aangaande de eeuwen na de ballingschap laten zich dergelijke opmerkingen maken. Onder de elkander opvolgende buitenlandsche regeeringen hebben de Israëlieten het beurtelings goed en kwaad gehad. Dit hing af van de vorsten, de landvoogden en de tijdsomstandigheden. Ik geef gaarne toe dat de spreukenverzamelaar van den Hizkiabundel waarschijnlijk reden had om ontevreden met het toenmalig bestuur te zijn. Want het kan wel niet toevallig zijn geweest dat hij juist die gnomen over vorsten uitkoos, welke hen in een ongunstig daglicht stelden. Evenzeer mag het waarschijnlijk heeten dat de andere bloemlezing vervaardigd is door iemand, die de koningen van een betere zijde had leeren kennen. Maar daarom behoeft laatstgenoemde niet de oudere geweest te zijn. Wie b.v. den tijd der laatste Perzische vorsten beleefde heeft slechts anarchie en wanbestuur aanschouwd [1]). In de volgende eeuw heerschten de Egyptische Lagiden over Judea; zelden heeft het een zoo gelukkigen tijd als onder de drie eersten uit dit geslacht gekend [2]). Ik beweer natuurlijk niet dat dit zekere data voor de spreukenverzamelingen zijn. Want nauwkeurig kunnen wij die niet bepalen. Het eenige wat ik op grond van het boven gezegde meen te mogen beweren — ofschoon ik erken dat de meesten er anders over denken — is dat de beide spreukenbundels na de ballingschap zijn ontstaan. Voorts dat de Hizkiabundel ouder dan de andere is, gelijk hij ook oudere spreuken bevat. Dat het eerste deel des boeks jonger dan de pas genoemde is, wordt tegenwoordig vrij algemeen toegestemd.

IV.

Verplaatsen wij ons thans met onze verbeelding nog een oogenblik in het midden der wijzen, wier nalatenschap in deze bundels vervat is. Al teekenden zij zelven de gezegden niet op, het geheugen van tijdgenoot en nazaat bewaarde ze. En toen ze gevaar liepen vergeten te worden, brachten jongeren ze bijeen, en stelden ze te boek. Vermeerderd en gewijzigd naar de tijdsomstandigheden, dat spreekt vanzelf.

---

[1]) Zie Dr. H. Oort, Geschiedenis der laatste eeuwen, I, 9 v.

[2]) Oort, t. a. p., bladz. 34.

Zoo zijn wij in staat gesteld nog kennis te maken met eene eigenaardige ontwikkeling der oudheid, waarvoor in onze eigen wereld geen plaats meer is.

Op de markten, in de straten, op de pleinen der steden, en ook wel aan de hoven der vorsten, trof men die wijzen aan. Vooral de brandpunten van het gezellig verkeer, de poorten, werden door hen bezocht. In en vóór deze toch vergaderde het volk, en werd handel gedreven. „Hier trof men niet alleen de voorbijgangers en wandelaars aan, die de stad binnentraden of verlieten; maar men deed er ook de zaken af, besprak met elkander het nieuws van den dag, en wie iets te vertellen had of lust gevoelde, zich met anderen te onderhouden, ging er heen; want hij was zeker er gezelschap te vinden" [1]. Kortom, „de poort" was markt, beurs en societeit te gelijk; bovendien werd er recht gesproken.

Op dit tooneel bewogen zich de wijzen te midden huns volks.

Oorspronkelijk waren het de ouden van dagen, de grijsaards, die hier hunne lessen uitdeelden; maar allengs bleek het dat niet slechts hooge jaren en lange ervaring, dat vooral doorzicht, aanleg en vernuft noodig waren. De naam „wijze" wordt een titel, dien ook jongeren dragen, iedereen die wat weet en wat leert.

Practische waarheden verkondigden die wijzen, in korten, dichterlijken, gnomischen vorm. Van hetgeen wij wetenschap noemen, is daarbij geen sprake. Ten onrechte houden velen deze wijsheid voor een soort van wijsbegeerte. Doch „de poort" was geen Academie of een Stoa. De philosophie was vreemd aan den Semietischen geest. L e v e n s vragen stelden die Hebreën aan de orde, geen afgetrokken of geleerde quaesties. Het is waar dat men, om het vernuft te scherpen, zich ook met aardigheden, vergelijkingen, woordspelingen en raadsels vermaakte. Doch het was vooral om leering te doen. Hetgeen men in de natuur en in de maatschappij opmerkte, werd tot zedespreuken verwerkt, die vaak door puntigheid en beeldspraak uitmuntten. Op ieder gebied des levens bewogen zich die mannen. Zij stelden voor oogen wat men begeeren en zoeken, wat men vermijden en vlieden moest. Zij stelden in het licht, wat het lot, de zekere uitslag van eene bepaalde daad of handel-

[1] Dr. Hooykaas, t. a. p., blz. 123.

wijze zijn zou. Zij uitten hun gevoelen over de menschelijke samenleving en hare eigenaardige verhoudingen. Zij rieden hoe men zich in verschillende omstandigheden te gedragen had. Zij deelden voorschriften mede. Zij spraken toe, zij vermaanden, zij waarschuwden [1]).

Nog eens, wij kunnen ons van zulk eene maatschappij ter nauwernood een begrip vormen. In onzen tijd, nu de drukpers regeert; nu de gansche wereld lezen en schrijven kan; nu wij als overstroomd worden door boeken, tijdschriften en dagbladen, krijgt het gesproken woord een steeds geringer beteekenis. Maar hoe oneindig groot moet zijne waarde geweest zijn in die lang vervlogen dagen, toen de gedachte nog bijna geen ander voertuig had dan de spreektaal. Toen bracht en verkondigde onder de Hebreën de wijze alles in spreukvorm, wat hij langs geen anderen weg ingang kon doen vinden. Het wijzenwoord vergoedde het gemis aan lektuur. Van daar dat het verstomde, naarmate meer geschreven en gelezen werd; het moest wijken voor de letterkunde en voor de schriftgeleerdheid. Toch heeft dit spreukdicht zeer lang gebloeid. Nog het Nieuwe Testament en de Talmud bevatten parabelen en gnomen.

Natuurlijk hebben wij van deze wijsheid, zooals ze eeuwen lang in Israël beoefend is, slechts een zeer gering deel in handen. Misschien juist zooveel om ons een flauw denkbeeld te vormen van hetgeen op dit gebied omging. En niet alleen zijn de bloemlezingen klein, vergeleken met hetgeen er mondeling geleerd is; maar zij bewegen zich ook in één bepaalde richting, de godsdienstig-zedelijke, terwijl er nog vrij wat andere geweest zijn.

Van huis uit was de wijsheid stellig meer wereldsch, dan ze ons nu uit de verzamelingen tegenklinkt; wereldsch ook in dien zin, dat ze meer met het nut of de utiliteit dan met zeer verheven beginselen te rade ging. Nog ligt — ik wees er boven reeds op — aan sommige spreuken, die wij bezitten, een min of meer verfijnd egoïsme ten grondslag, dat het eigenbelang of het *„comme il faut"* tot richtsnoer neemt. Zoo wordt vaak tegen het borgspreken gewaarschuwd om de moeilijkheden, die men zich zoodoende berokkent [2]). Elders wordt het omkoopen

---

[1]) Hooykaas, blz. 124 v.
[2]) VI : 1—5. XI : 15. XVII : 18. XX : 16. XXII : 26.

of gunstig stemmen van rechters door geschenken — een in Israël zeer verbreide gewoonte — meer aanbevolen dan afgekeurd [1]).

Doch zulke gezegden vertegenwoordigen, althans in ons Spreukenboek, de minderheid. Een grooter aantal stelt hooge zedelijke eischen. Ook heeft de meer godsdienstige richting, die men allengs volgde — kon het in Israël anders? — de moraal volstrekt niet geschaad. Integendeel, indien men een bewijs wil voor de stelling dat de zedelijkheid zeer wel bloeit in het licht van een veredelden godsdienst, men kan dat aan het Spreukenboek ontleenen, ook aan die gedeelten welke zeer religieus geschreven zijn. Nergens b. v. wordt de waarheidsliefde dringender aanbevolen, en daarentegen de valschheid dieper verfoeid, dan door de spreuk:

> De mond der waarheid houdt altijd stand,
> Maar de leugentong slechts zeer kort [2]).

Hoe wordt de laster ten toon gesteld, en het genoegen, dat de menschen in achterklap hebben, door de opmerking:

> De woorden des kwaadsprekers zijn als lekkernijen,
> Zij dalen diep in het binnenste neer [3]).

Met nadruk wordt de oprechtheid aanbevolen:

> Wie in oprechtheid wandelt, gaat zeker,
> Maar wie zijn wegen krom maakt, verdwaalt [4]).

En meer dan eens de barmhartigheid, b. v. aldus:

> Wie zijn oor toestopt voor het schreien van armen,
> Zal zelf roepen, en niet worden verhoord [5]).

Opmerkelijk is ook, hoe de wijzen op zachtmoedigheid aandringen; hoe zij waarschuwen tegen het aankweeken van vijandschap en haat:

> Wie water loslaat [6]) is een die strijd aanvangt,
> Voor dat gij de tanden laat zien, staak den twist [7]).

---

[1]) XXI : 14. Anders XVII : 23

[2]) XII : 19; vgl. XII : 22. XIII : 5. IV : 24.

[3]) XVIII : 8. XXVI : 22. [4]) X : 9, met een kleine verandering in het laatste Hebr. woord. [5]) XXI : 13 vgl. XXII : 9. XIX : 17. III : 27 v. [6]) Door eene sluis te openen. [7]) XVII : 14. Anders Dyserinck. — Vgl. X 12. III : 30.

Ja zelfs wordt de grootmoedigheid tot plicht gesteld, die het beneden zich acht, kwaad met kwaad te vergelden. Zoo vernemen wij :

> Zeg niet: „gelijk hij mij deed, zoo doe ik hem,
> Ik vergeld den man naar zijne daden" [1]).

en :

> Als uw vijand valt, wees niet blijde [2]),
> Als hij struikelt, juiche uw hart niet!

Dit zijn slechts enkele proeven [3]), maar genoeg om te doen zien dat de hier geleerde wijsheid inderdaad uitnemend mag heeten. Tevens blijkt er overvloedig uit dat zij geen wijsbegeerte maar levenswijsheid was.

Ik geef echter gaarne toe dat niet alle wijzen zich hiertoe hebben bepaald. Daar waren er, die, gelijk de dichter van het boek Job en de Prediker, door nadenken kwamen tot het stellen van problemen, welker oplossing nooit zal gelukken. Deze raakten het Gods- en wereldbestuur, de bestemming van den mensch en de beteekenis des levens. In strijd met de ervaring scheen de eeuwenoude leer, die ook de schering en den inslag van het Spreukenboek vormt, dat de goeden beloond en de boozen gestraft werden. Indien dat zoo was, waarom leerde dan de werkelijkheid dikwijls het tegendeel? Of kwijnden niet veel braven in het ongeluk weg, en daalde menig slecht mensch niet met eere ten grave? zoo vroegen sommigen. Ook hen trof, als ieder, de zeer ongelijke verdeeling van rijkdom en armoede, grootheid en oneer. Welke waren de motieven voor deze willekeur? Hoe ze te rijmen met een rechtvaardig wereldbestuur?

Zoo volgden reeds vóór eeuwen de levensraadselen elkander op, en lieten de denkers geen rust. Menig hunner heeft zich daarover moe gepeinsd, of, gelijk éen het uitdrukte, „zich afgemat om God en is stomp geworden." In de verrukkelijkste taal heeft zich die twijfel soms geuit, in zangen, die klassiek zijn van inhoud en vorm. Onsterfelijk is en blijft het klaaglied

---

[1]) XXIV : 29. [2]) XXIV : 17. [3]) Bruch, Weisheitslehre der Hebräer, S. 145—158.

van Job [1]), dat het schoonste en misschien het hartverscheurendste bevat wat ooit door een wanhopig mensch is geschreven. Inderdaad, hij was de laatste wijze niet, die aan alle weten op dit gebied vertwijfelde, toen hij uitriep:

> Maar de wijsheid — waar haar te vinden,
> En waar is nog plaats voor de kennis?
> Geen sterveling weet tot haar den weg,
> Men vindt haar in het land der levenden niet!

Doch de meesten overtraden de grens der practijk niet, en bepaalden zich alzoo tot het voor den mensch bereikbare. Wat in ons spreukdicht werd vereeuwigd, was regel, het andere hooge uitzondering.

En ten slotte waren allen het hierover eens dat aan godsvrucht en deugd moest vastgehouden worden. Ook de Prediker wil dat men „zijn Schepper gedenkt," ook de Jobeïde leert:

> Zie, de vrees des Heeren is wijsheid,
> Het kwaad te ontvlieden is wetenschap [2]).

Hoe hooge vlucht dus ook de bespiegeling nam, en welke afgronden men peilde, het eindresultaat was toch meestal bevredigend, dank zij den grooten invloed der practische richting, die in dit Spreukenboek hare uitdrukking vond.

J. C. Matthes.

---

[1]) Job III.
[2]) Job XXVIII : 28.

SHAKSPEARE-SCHETSEN.

I.

Brutus.

De *Julius Caesar* is voor de Shakspeare-lezers, — hoe schaarsch zijn hunne gelederen nog! — een hunner meest geliefkoosde stukken; het mag zich zelfs verheugen bij velen in een bijzondere gunst te staan. Ook de tooneel-direkteuren voeren het gaarne op, omdat het stuk in hooge mate het publiek boeit en onderhoudt. Bij ons hebben indertijd de Meiningers hun reeks van voorstellingen er mede begonnen en het heeft niet weinig tot hun succes bijgedragen.

Die voorliefde is zeer verklaarbaar: het stuk is klaar en duidelijk door alle deelen heen: nergens stoot men op duistere plaatsen, moeielijk te vatten toestanden of karakters — geen gewoon verschijnsel bij Shakspeare —: de stijl is krachtig en toch zonder veel inspanning voor ieder, die Engelsch kent, verstaanbaar; — een nog zeldzamer verschijnsel bij hem —: verder is de inhoud bekend en heeft een dubbele aantrekkelijkheid: als historie en als dichtstuk, en de personen, die er in optreden, verdienen onze bewondering en sympathie; ten slotte worden in geen stuk misschien zooveel edele gedachten en gevoelens uitgesproken. De bouw en de stijl munten uit door een zekere soberheid en strengen eenvoud en daardoor treedt dit stuk wellicht nader tot de zoogenaamde klassieke tragedie dan andere van Shakspeare; men vindt hier niet zoozeer dat weelderige en opbruisende, het sterke koloriet en de geweldige antithesen, die Shakspaere met kwistige hand uitgestort heeft over den Lear, Othello, Antonius en Cleopatra e. a. De reden dezer zelfbeperking van Shakspeare is, geloof ik, dat de menschelijke hartstochten hier niet het hoogste woord voeren; het

zijn meer hunne gezindheden, hunne zedelijke en politieke beginselen, die de drijfveeren van hunne daden zijn. Wij staan hier niet voor de diepten en draaikolken van het menschelijk hart, waarin het geluk en het lot des menschen als in een maalstroom wordt rondgeslingerd, totdat meestal slechts splinters en schuim op de oppervlakte terugkeeren.

Den inhoud van den *Julius Caesar* trok Shakspeare, zooals bekend is, uit een Engelsche vertaling van Plutarchus' levens van Caesar en Brutus. Men kan bij Plutarchus den geheelen inhoud vinden: de samenzwering tegen het leven van Caesar met hetgeen er aan voorafging, den moord aan dezen gepleegd en het lot der beide voornaamste samenzweerders Brutus en Cassius, tot hun nederlaag en dood in den slag bij Philippi; bijna alle bijzonderheden, details en episodes, welke Shakspeare op het tooneel brengt, vindt men ook daar, já zelfs heeft hij op sommige plaatsen Plutarchus' woorden letterlijk gevolgd. Oppervlakkig gezien, zou hier dus van verdichting geen sprake zijn, en zou Shakspeare's verdienste slechts hierin kunnen bestaan, dat hij Plutarchus' verhalen geschikt en geplooid heeft tot een poëtisch en dramatisch geheel, m. a. w. er het leven heeft ingeblazen en het bruikbaar gemaakt voor de opvoering. — Ziedaar alles! — Van *zoogenaamde verdichting* valt hier weinig te bespeuren; en die lieden, zooals er niet weinigen in den lande zijn, die nog in de vaste overtuiging leven, dat de dichter zijn poëzie aus dem Blauen haalt of wel uit zijn mouw schudt als een knap goochelaar een kom met goudvisschen, hokus-pokus-pas, moeten wel zeer verontwaardigd zijn over zulk een letterlijke navolging, die zelfs geheele woorden en zinnen sans gêne van een ander overneemt. Plagiaat, plagiaat! — schreeuwen zij, — de groote Shakspeare, de man met de eindelooze fantasie, heeft gecopieerd naar een ander! En de arme Shakspeare zou op al die beschuldigingen moeten antwoorden met Molière: je prends mon bien où je le trouve; of, in het hollandsch, dat de kunst nu eenmaal leeft van roof en plunder, en dat haar wetboek geen diefstal kent, omdat diefstal daar onmogelijk en onbestaanbaar is.

De lieden van de hokus-pokus-pas-theorie, moeten zich met dit antwoord tevreden stellen, en uitroepende: „Was ist an dem Wicht denn Originales noch zu nennen", verder huns weegs gaan. Het is nu eenmaal zoo en niet anders.

Inderdaad, bij geen ander zijner stukken — uitgezonderd de historie-spelen, — heeft hij zooveel uit de bron geput; en zoo een verstandig mensch, geen aanhanger van de leer der poëtische goochelkunst, vroeg: waarom juist hier die strenge overneming en elders niet? zou ik, bij gebrek aan een beter, geen ander antwoord weten dan dit, dat Shakspeare bij den Julius Caesar alle gegevens, welke Plutarchus hem aanbood, gebruiken kon, en niet noodig had uit zich zelven — d. w. z. uit zijn voorraad van herinneringen uit het leven en de lektuur verkregen, — andere in te lasschen, een toevallig voordeel voor hem misschien, dat hem bij het bewerken zijner andere stukken niet in die mate ten deel viel.

Ik zal mij niet lang ophouden met het bespreken van het bekende punt, waarover zeer vele uitleggers van gevoelen verschillen, of en in hoeverre Julius Caesar de hoofdpersoon der tragedie is en of de eenheid van het stuk er niet door verbroken wordt, dat deze reeds in het midden der derde akte sterft. Slechts ééne opmerking: Is niet Caesar, zoo niet altijd op het tooneel, dan toch in onze verbeelding de figuur, om welke de andere zich groepeeren, zoodat wij het geheele stuk door tot aan het slot steeds aan hem moeten denken en het beeld van Caesar in onze gedachten blijft leven, waar wij Brutus en Cassius of Antonius zien handelen. Wie hier over gemis aan eenheid zou klagen, dien zou ik de vraag willen doen, of dan zijn smaak bij de lezing door een zekere onsamenhangendheid, een al te groote losheid der deelen is gekwetst geworden, — of wel na Caesars dood de verdere loop der handeling hem onverschillig heeft gelaten, als te vreemd aan het voorafgaande; zoo niet, — en ik maak mij niet ongerust dat het antwoord anders zou klinken, — waarover zich dan te beklagen? Maar dit daargelaten, ik wil mij in deze schets met niets anders bezig houden dan met het karakter en de geschiedenis van Brutus, wien, — zoo al het stuk niet naar hem genoemd is, — toch door de lezers de eerste plaats wordt aangewezen als de meest belangwekkende figuur; en in verband met hem wil ik eenigszins uitvoerig bespreken de beide redevoeringen van Brutus en Antonius in Akte III. c. 2, en hoofdzakelijk die van den laatsten, omdat zij met recht bekend staat als een meesterstuk van oratorische kunst.

Marcus Brutus, de groote republikeinsche samenzweerder,

is steeds bewonderd geworden als een der edelste mannen uit Shakspeare's dichterwereld.

> This was the noblest Roman of them all:
> All the conspirators, save only he,
> Did that they did in envy of great Caesar;
> He only, in a general-honest thought,
> And common good to all, made one of them.
> His life was gentle; and the elements
> So mix'd in him, that Nature might stand up
> And say to all the world, „This was a man!"

In deze woorden spreekt Antonius aan het eind van het stuk als het ware het grafschrift uit, dat op het monument van den grooten Romein behoorde gebeiteld te worden, en welk lezer stemt niet in met Antonius en erkent niet dat aan de nagedachtenis van dien held zonder overschatting is gegeven wat daaraan toekwam.

Brutus was een edel mensch in dien zin, dat hij geen kleingeestige, ijdele, zelfzuchtige en lage begeerten kende, waardoor maar al te dikwijls 's menschen daden bestuurd worden; onbaatzuchtig en koninklijk waren de drijfveeren van zijn handelen in die mate, dat hij zich der wereld kon toonen zooals hij was, zonder gevaar van valsch beoordeeld te zullen worden. Hij is een dier zeldzame menschen, die niets te verbergen hebben, wier hart klaar en doorschijnend is als het water eener bron, bij welke geen troebel vuil of plantenwoeker verhindert tot op den bodem te zien. Bij hem waren geen kronkelwegen, schuilhoeken of verborgen holen aanwezig; zijn hart lag bloot voor ieders blik, zelfs het scherpst en tot kwaad zoeken meest geneigd oog kon in dezen diamant geen barst vinden. Een man dus uit één stuk, zelf edel denkend en handelend, edel denkend over anderen en over de wereld waarin hij geplaatst was, — en tegelijk een staatsman, een man van de daad. Shakspeare toont ons nu wat de levensloop van zulk een man wordt te midden van den woeligen, hartstochtelijken kamp der politieke partijen, waarin hij gedwongen werd een hoofdrol op zich te nemen.

Onze bekendheid met Brutus begint bij het feest der Lupercalia (Akte I). Brutus is toeschouwer daarbij; niet uit belangstelling of nieuwsgierigheid, — want zijn ernstige aard vindt weinig vermaak in dit volksspel — maar omdat Caesar, wiens gezelschap hij zocht, zich daarbij bevindt, of misschien

slechts uit toeval is hij daarheen gegaan. In zichzelven gekeerd en stilzwijgend onttrekt hij zich aan de algemeene vreugde, en half onwillig geeft hij toe aan den aandrang van zijn boezemvriend Cassius, die zich moeite geeft hem aan zijn eenzaam gepeins te onttrekken en tot meer mededeelzaamheid uit te lokken. De levendige en spraakzame Cassius klampt hem nu aan, en dwingt hem te luisteren naar zijne grieven en misnoegen over den zwaren druk der tijden, over Caesars ondragelijke heerschzucht, over het verlies der oude vrijheid en het verval van den fieren, zelfstandigen geest der Romeinsche burgerschap. Hoewel hij zijne plannen ter hervorming van al die gebreken in staat en maatschappij slechts ten halve openbaart, weet hij toch dadelijk Brutus' sympathie daarvoor op te wekken; en deze leent, hoewel zonder zijn medewerking aanstonds te beloven, toch reeds een goedgunstig oor aan hetgeen Cassius hem ontvouwt. — Ondertusschen is het Lupercalia-feest op een onaangename wijs verstoord geworden: de plannen van Caesars vleiers om hem op dezen dag de kroon op te zetten, zijn mislukt door den blijkbaren weerzin van het volk, dat geen koning wil hebben; Caesar zelf, genoodzaakt de faire bonne mine à mauvais jeu, keert zeer ontstemd huiswaarts en kan ternauwernood zijn drift over de teleurgestelde hoop onderdrukken; en ieder gaat zijns weegs, velen in het geheim verheugd over het mislukken van den coup d'état. De spotvogel Casca vertelt verder op zijn eigenaardigen, ironischen trant aan Brutus en Cassius, hoe de zaak zich eigenlijk heeft toegedragen. Het volgend tooneel is rijk aan dramatisch effekt, waartoe deels de mise-en-scène, deels en het meest de schrikwekkende verhalen van Casca bijdragen. Vreemde voorteekenen, bovennatuurlijke verschijningen, donder en bliksem: dat alles werkt samen om ons in de ware stemming te brengen, waarin wij met gespannen verwachting uitzien naar een onzekere en grootsche gebeurtenis, die nog in de toekomst ligt verscholen, en dat kan geene andere zijn dan de samenzwering der ontevredene republikeinen, die zich thans verder zal ontwikkelen ([1]).

([1]) Een dergelijk tooneel, waarin de dramatische stemming geprepareerd wordt, vindt men in Akte I, c. 1 van den Hamlet, een volstrekt niet overbodig stuk, niettegenstaande er tooneeldirekties zijn, die in hunne wijsheid het goedvinden deze scène te schrappen, vermoedelijk omdat zij aan de regie eenige moeite veroorzaakt en den gevierden akteur toch geen gelegenheid schenkt uit te blinken.

Van Brutus zien wij hier niets. De IIe Akte verplaatst ons nu in zijn woning, en het is daar, dat Shakspeare ons in een zijner meesterlijke monologen den man doet kennen, wiens medewerking de samenzweerders niet kunnen ontberen, zullen hunne plannen slagen; hem, dien zij als het schild noodig hadden, waarachter zij hunne door nijd en eerzucht gerichte pijlen tegen Caesar en den staat konden afschieten. De bedoelde monoloog (Akte II, c. 1) kan met de beste van Shakspeare vergeleken worden. Zij herinnert mij altijd aan het „to be or not to be" van Hamlet, en het heeft steeds mijn aandacht getrokken, dat tusschen beide in stijl, zinbouw en karakter een treffende gelijkenis bestaat.

Zij heeft het nadenkende, eenigszins slepende en verwijlende dat men ook in Hamlet's alleenspraak hoort en dat uitmuntend past bij den toestand, die bij beide, Hamlet en Brutus, wel niet dezelfde is, maar toch vele punten van overeenkomst aanbiedt: het verdiept zijn in afgetrokken gedachten over zich zelven en de wereld, het overleggen wat er te doen staat.

It must be by his death; and for my part,
I know no personal cause to spurn at him,
But for the general. He would be crown'd;
How that might change his nature, there's the question:
It is the bright day that brings forth the adder;
And that craves wary walking. Crown him? — that: —
And then, I grant, we put a sting in him,
That at his will he may do danger with.
Th'abuse of greatness is, when it disjoins
Remorse from power: and, to speak truth of Caesar,
I have not known when his affections sway'd
More than his reason. But 't is a common proof,
That lowliness is young ambition's leader,
Whereto the climber-upward turns his face;
But when he once attains the upmost round,
He then unto the ladder turns his back,
Looks in the clouds, scorning the base degrees
By which he did ascend: so Caesar may;
Then, lest he may, prevent. And, since the quarre
Will bear no colour for the thing he is,
Fashion it thus; that what he is, augmented,
Would run to these and these extremities!

And therefore think him as a serpent's egg,
Which, hatch'd, would, as his kind, grow mischievous;
And kill him in the shell.

Dergelijke monologen bij Shakspeare hebben meestal iets duisters, iets geheimzinnigs. De gedachten worden dikwijls niet volledig uitgesproken, de zinnen zijn abrupt en worden half afgewerkt door nieuwe verdrongen; de woorden zijn met de meeste zorg gekozen, het zijn die welke de hoofdzaak der gedachte uitdrukken, terwijl het niet strikt noodige, wat al te duidelijk maakt, wegblijft. Shakspeare gebruikt dan gaarne werkwoorden in den infinitivus of imperativus met of zonder voornaamwoorden, om aan te duiden op welk punt de sprekende persoon al zijne gedachten verzamelt.

Door aanwijzende voornaamwoorden als *that* en *there, these and these extremities* b.v., en persoonlijke als *he*, wordt de hoofdzaak aangeduid; daarmede wordt het belangrijke als het ware met den vinger aangewezen. Schijnbaar is dit duister en onafgewerkt, maar onze verbeelding verstaat het halve beter dan het geheele en blijft bij die hoofdgedachten verwijlen en houdt zich daarmede evenlang bezig als de spreker zelf. Met de voornaamwoorden weet Shakspeare te tooveren; zij spelen een zeer gewichtige rol in zijne alleenspraken. De stijl is hier overigens vrij eenvoudig; hij gaat een kalmen gang, neemt geen hoogere, meer dichterlijke vlucht aan door het gebruiken van uitroepen, apostrofe's, metaforen, hyperbolen, enz., de poëtische kenmerken die meer op het terrein van den hartstocht behooren. Vergelijkingen daarentegen zijn volkomen op hun plaats, want tot het maken daarvan is eenige kalmte noodig. Het bijzondere van de dictie is hierin gelegen, dat de stroom der gedachten zich ongelijk beweegt: nu eens zeer langzaam, slechts enkele veelzeggende woorden uitbrengend, gevolgd door een pauze; dan in eens een vlugge vaart aannemend met een lange periode, waarop dan dikwijls weêr een korte, die de gedachte van de vorige samenvat, volgt, als de conclusie, waartoe de spreker gekomen is. Op die wijze, beurtelings langzaam en snel, vloeien de woorden en zinnen van de lippen des sprekers. Ziedaar het natuurlijke karakter van dergelijke monologen; natuurlijk zeg ik, want, wat doet Shakspeare? Niets anders dan zijne personen overluid te laten den-

ken en dit luid denken zoo nauwgezet mogelijk, — altijd voor zoover de kunst dit toelaat — naar den vorm, dien het in de werkelijkheid aanneemt, in dichtregels te brengen. Dit is, geloof ik, het geheim van Shakspeare's eigenaardige monoloogstijl, dien men alleen bij hem en nergens anders vindt. Men vergelijke, zoo men wil, met deze beide monologen ook deze: in Othello die van Jago, vooral I, 3 en II, 2, Macbeth I, 7 en andere; men zal vele eigenaardigheden terugvinden. Daartegenover staan de gepassionneerde monologen, — maar daarmede hebben wij hier niet te maken. Ik heb zoo even den stijl van Brutus' monoloog vergeleken met dien van Hamlet, maar bestaat er niet — zou ik willen vragen — een vrij sterke familie-gelijkenis tusschen de sprekers zelve, bestaat er niet een groote geestverwantschap tusschen den Romein en den melancholieken prins van Denemarken? Dat in en met zich zelven leven, — zich steeds overgeven aan een eigen wereld van gedachten, — zich voortdurend rekenschap willen geven van wat men gevoelt en wat men doen zal, — dat leven in beschouwingen en filosofeeren doorgebracht, — die vastgewortelde neiging om mensch en wereld meer als voorwerpen van studie te beschouwen dan als realiteiten, waarmede men moet leeren omgaan en waaraan men zich moet leeren aansluiten, omdat men nu eenmaal in hun midden geplaatst is, — kortom, die idealistische en onpraktische aard, die voor twee derde Hamlet's wezen uitmaakt, is die aan Brutus, staatsman en partijhoofd als hij is, wel vreemd? Wij behoeven bij deze vraag niet stil te staan; het zal in den loop van het stuk genoeg blijken, dat Brutus in idealisme en onpraktischen zin voor Hamlet niet veel behoeft onder te doen. Brutus wordt nu in zijne overpeinzingen gestoord door de komst der samenzweerders, die in hunne mantels gedoken en het gelaat verborgen door den diep over de oogen getrokken hoed, het vertrek binnentreden. Die vermomming, die geheimzinnigheid hinderen Brutus.

O conspiracy,
Sham'st thow to show thy dangerous brow by night,
When evils are most free? O, then, by day
Where wilt thou find a cavern dark enough
To mask thy monstrous visage?

Dat het edelste deel der Romeinen, zij, in wier hart de laat-

ste vonk der vrijheidsliefde nog niet uitgebluscht is, moeten rondsluipen als dieven in den nacht uit vrees voor ontdekking, — dat grieft hem, den rondborstigen, wiens daden het volle daglicht kunnen velen. Nog helderder schittert die open, mannelijke inborst in het volgend gesprek, waarin de aanslag op Caesar beraamd wordt. Cassius stelt voor dat allen zich bij eede zullen verbinden tot het volvoeren der grootsche taak. Maar Brutus wil van geen eeden hooren.

> No, not an oath; if not the face of men,
> The sufferance of our souls, the time's abuse, —
> If these be motives weak, break off betimes,
> And every man hence to his idle bed; enz.

Welk een adeldom der ziel! welk een kracht van overtuiging! — maar hoe weinigen brengen het tot die hoogte, voor hoevelen blijkt niet het plechtig uitgesproken eeds-formulier krachtiger dwang dan het besef van de deugdelijkheid der zaak en het gegeven mannenwoord. Iets verder bespeurt men de kloof, die Brutus van de deelgenooten scheidt. Ook Antonius moet sterven, hij moet als offer vallen naast Caesar, want hij heeft Caesar lief en zou zijn dood wellicht willen wreken.

Cassius, met dieper menschenkennis begaafd dan zijn vriend, raadt het aan; hij noemt Antonius a shrewd contriver, en doorziet welken invloed deze eens zou kunnen uitoefenen

> and, you know, his means,
> If he improve them, may well stretch so far
> As to annoy us all:

Brutus verzet zich daartegen, zijn ziel komt op tegen nutteloos bloedvergieten en het maken van schuldelooze slachtoffers.

> Let's be sacrificers, but not butchers, Caius

En

> Let's kill him boldly, but not wrathfully;
> Let's carve him as a dish fit for the gods,
> Not hew him as a carcass fit for hounds.

Edel gedacht, — wie gevoelt het niet? Maar helaas! — het woord moet mij van de lippen, — geheel onuitvoerbaar, een hersenschim den idealist kenschetsend, die den politieken moord, het afschuwwekkend en niet te verdedigen middel om tot de vrijheid te geraken, tenzij misschien in tijden van duldeloozen dwang en onderdrukking, — tot een daad van schoon-

heid wil verheffen. Caesar moest als een offer aan de goden worden aangeboden: — hoe was de uitkomst? Bedekt met gapende wonden, in een plas van bloed, als een deerniswaardig en terugstootend schouwspel lag de groote Caesar aan den voet van Pompejus' standbeeld; — was dat meer dan a carcass fit for hounds? Men maakt geen revolutie met lavendel-olie, — heeft eens een revolutionnair gezegd, en evenmin kan de moord aan een tiran gepleegd ooit gelijken op een reukoffer; het is altijd een wilde slachterij. Brutus begreep dat niet; — evenmin begreep hij het karakter van Antonius. Antonius, wuft en lichtzinnig, violen latende zorgen en het leven genietende met slempers en nachtbrakers, schijnt den strengen asceet en denker als iemand, bij wien geen enkele ernstige gedachte kan verblijf houden, als iemand van te oppervlakkigen aard om hem eenige aandacht waardig te keuren. Hoe vergiste hij zich! Welk een energie en ware hartstocht sluimerde er onder dat ondoordringbaar floers van luchthartigheid; — hoe staat hij in eens op voor den verbaasden blik van Brutus, die van dien kant geen gevaar duchtte!

Het volgend tooneel tusschen Brutus en zijn vrouw Portia is een der schoonste stukken. Nergens in den geheelen Shakspeare, — en laat ons er bijvoegen in de geheele moderne litteratuur — is de liefde zoo idealistisch en verheven van aard voorgesteld en toch realistisch geschilderd; zoo bovenaardschrein en vrij van alledaagschheid vertoont zij zich hoogst zelden.

> O ye gods,
> Render me worthy of this noble wife.

Deze liefde is noch jeugdig en onstuimig als die van Romeo en Julia, noch hartstochtelijk als die van Othello en Desdemona, noch sensueel als die van Antonius en Cleopatra; zij is kalmer en zekerder en staat hooger; zij is, wat men noemt, het verbond der zielen, — dat noch rampspoed, noch haat van anderen of eigen drift kan verbreken; zij is onaantastbaar en heeft niets te vreezen. De volgende scènes gaan wij vlug voorbij, de gesprekken van Calphurnia, die door angstige droomen gekweld Caesar wil terughouden van het bezoek aan het Capitool; — Caesar, eerst zich schamend toe te geven aan bakersprookjes, daarna zwichtend voor den angstigen aandrang zijner vrouw, totdat Decius komt en alle voorgevoelens weet weg te praten; —

Portia's zenuwachtige spanning over den afloop; — Caesar, die de waarschuwing van Artemidorus in den wind slaat, omdat zij hemzelven betreft, en hij eerst aan zich zelven te denken gewoon is, wanneer hij niet meer aan den staat behoeft te denken, en die zoodoende zijn verderf onvermijdelijk tegemoet gaat; — eindelijk de senaatsvergadering zelve, de verzoekschriften die Caesar worden aangeboden, en Caesars antwoord; — wij slaan dit alles over om daarheen te komen, waar de handeling het hoogste punt bereikt heeft: den moord van Caesar. De slag is nu geslagen.

De indruk op de ontzettende daad volgende is die van algemeene verwarring. Men rent en vlucht her- en derwaarts, roept elkander toe in afgebroken zinnen wat het eerst te binnen schiet, totdat langzamerhand de bezinning terugkeert en de zenuwen tot bedaren komen, en men den toestand kalm kan aanzien. Een oogenblik wordt nog gewijd aan stille beschouwing: de val van den gevreesden in een omziens geschied en de lang gedorste vrijheid zoo op eens herkregen, — waarlijk, stof genoeg tot gedachte! Maar dan ook geen tijd van dralen meer; er moet gehandeld worden, snel en vaardig zelfs, waarvan de eerste proeve gevorderd wordt door de komst van Antonius. Deze, na eerst voorzichtigheidshalve zijn dienaar gezonden te hebben tot de beramers van den coup d'état, ten einde zich te vergewissen van hunne gezindheid jegens hem en na door Brutus gerustgesteld te zijn dat hem geen gevaar dreigt, verschijnt thans zelf in de raadzaal. Buiten staat bij den aanblik van Caesars lijk zijne aandoeningen te beheerschen, zijn zijne eerste woorden gericht tot het lijk zijns geliefden meesters: een onmiskenbaar teeken van diepen rouw en gehechtheid, dat slechts aan Brutus' oogen ontsnapt. De geestdrift voor de vrijheid, het doel dat in zijne oogen de daad voor ieder rechtvaardigt, blaakt zoo sterk op dit oogenblik in Brutus' hart, dat hij niet zien kan op welk geheel verschillend standpunt Antonius staat, hoe zwak de band moest blijken, waarmede hij Antonius aan zich en de zijnen poogde te binden. Cassius ziet het beter in. Ideale droomen, — en dan in zulk een bloedig kleed gestoken, — zal Antonius daarvoor buigen? Een dwaas, die het gelooft.

Your voice shall be as strong as any man's
In the disposing of new dignities,

fluistert Cassius op lokkenden toon, en Antonius ware de vurige jonge man niet geweest, zoo hij voor dien toon de ooren had gesloten. Maar de indruk verdwijnt voor het alles-beheerschend gevoel, dat het de moordenaars zijns vriends zijn, in wier bebloede handen eigen behoud en staatswijsheid hem nopen, hoe ongaarne ook, de zijne te leggen. Geduld slechts! — zij zullen het gevoelen hoe zeer hij zich bezoedeld acht door die aanraking. Hij buigt zich nu voor het onvermijdelijke van het oogenblik en acht het roekeloosheid zijn toorn thans den vrijen teugel te laten. Onjuist zou het zijn, dit opzettelijke valschheid te noemen, — al handelt oprechtheid anders. Zijn smart kan hij echter niet geheel verkroppen, en voor het scherp gehoor van Cassius spreekt daaruit de innerlijke afkeer van de geheele moordenaars-bende te duidelijk, dan dat hij het zich zou kunnen ontveinzen. De argwanende Cassius vraagt hem dus op den man af, of hij op Antonius als een der hunnen rekenen mag. Op deze dreigende vraag is het geruststellend antwoord, dat hij gaarne vrienden wil zijn, echter onder zeker voorbehoud.

> Friends am I with you all, and love you all;
> Upon this hope, that you shall give me reasons
> Why and wherein Caesar was dangerous.

Maar een bede voegt hij er aan toe: hij wil als Caesars vriend op de markt in het redenaarsgestoelte een lijkrede houden, zooals de gewoonte dat medebracht. En Brutus begaat de onvergeeflijke fout, deze bede toe te staan en luistert niet naar Cassius' dringende waarschuwing dit te weigeren. Wat kwaad steekt er in, denkt hij, dat ook Antonius spreken zal; immers hij zelf zal het eerst het woord voeren en door zijne welsprekendheid het volk van Rome overtuigen van hun goed recht, en wat Antonius spreken zal, geschiedt slechts met hunne toestemming, welke men hem, om billijk te zijn, niet onthouden mag. Die hardnekkige idealisten, die in de wereld niets dan principes willen zien, — hoe blind zijn zij soms voor de eenvoudigste dingen. Ten overvloede drukt hij nog Antonius op het hart wat de afspraak is: hij zal geen kwaad van Brutus en de partijgenooten mogen spreken, nadrukkelijk verklaren, dat Brutus hem verlof gaf tot het woord en geduldig afwachten tot deze het redenaarsgestoelte verlaten heeft en zijn beurt gekomen is om het te beklimmen. Klinken zij niet haast kinder-

achtig — die vermaningen, waaraan Antonius zich storen zal voor zoover het hem lust? Is het niet, alsof men tot een kind hoort spreken, op dezen trant: wanneer Antoniusje gehoorzaam wil zijn en zoet oppassen, dan mag Antoniusje ook eens doen wat Brutus doet. Was Antonius dan een kind, dat hij zich door vermaningen uit de kinderkamer zou laten leiden?

In de 2de scène dezer Akte verzamelt zich het volk om naar de woorden der beide redenaars te luisteren. Opmerkelijk is het, dat Shakspeare Brutus in proza, Antonius daarentegen in poëzie laat spreken. Wat mag wel hiervan de reden zijn? Ik ben niet overtuigd, dat ik den waren grond van dit verschil in vorm ontdekt heb, en ik wil mijne meening, die ik gaarne ruil voor een betere, niet hooger stellen dan zij waard is, een subjektieve opvatting. Ik kan in Brutus' rede niet meer zien dan een korrekt geschreven stuk proza, dat meer het karakter van een betoog dan van een oratorisch stuk draagt, een stuk waaraan de hoogere vlucht der gedachten, de diepere uitingen van het gevoel vreemd blijven, en waarvan de voordracht zich gelijkmatig en zonder verheffing moet voortbewegen. Is deze opvatting juist, dan moet de vorm noodzakelijk proza zijn. Plutarchus verhaalt in zijn leven van Brutus, dat deze een korten, lakonieken, eenigszins sententieusen stijl schreef. Waarschijnlijk heeft Shakspeare deze vingerwijzing gevolgd. Ik kan het niet helpen — hoe groote vereering ik Brutus ook toedraag — zijne woorden doen mij zelfs aan Polonius denken.

„Romans, countrymen and lovers! hear me for my cause; and be silent, that you may hear: believe me for mine honour; and have respect to mine honour, that you may believe: censure me in your wisdom; and awake your senses, that you may the better judge."

En: „As Caesar loved me, I weep for him; as he was fortunate, I rejoice at it; as he was valiant, I honour him: but as he was ambitious, I slew him: there is tears for his love; joy for his fortune; honour for his valour; and death for his ambition."

Men leze eens daarnaast het volgende:

Pol. My leige, and madam, — to expostulate
What majesty should be, what duty is,
Why day is day, night night, and time is time
Where nothing but to waste night, day, and time.

En verder:

> Madam, I swear, I use no art at all.
> That he is mad, 't is true: 't is true, 't is pity;
> And pity 't is 't is true: a foolish figure;
> But farewell it, for I will use no art. — (Hamlet, II, 2.)

Nu zal het wel niemand in de gedachte komen, eene gelijkenis te willen zoeken tusschen de personen van Brutus en Polonius, — de laatste even karakterloos en behaagziek als de eerste mannelijk en door strikte trouw aan beginselen eerbiedwekkend is. Ik denk er ook niet aan. Maar het associatievermogen van onzen geest, dat ons menigmaal parten speelt, laat mij niet met rust voordat ik de oorzaak van die associatie te weten ben gekomen. Beider spreektrant schijnt mij gezocht en stijf, er is iets schoolmeesterachtigs in als van iemand, die zich voorgenomen heeft op een zeer statigen toon te spreken, omdat de gewone wijze hem te ordinair is. Dat schijnt mij de overeenkomst te zijn; overigens is Polonius langwijlig en wawelt als een recht oud wijf, wat niemand van den wijsgeer Brutus zou willen zeggen.

Brutus' rede is een korte, bondige redeneering, uit een aaneenschakeling en opvolging van syllogismen bestaande, welke alleen het logisch denkend verstand op prijs kan stellen, doch wier indruk geheel moet verloren gaan op het volk, dat, hoewel met min of meer gezond verstand begaafd, nooit gewoon is in de strenge vormen der logica te denken. En onder het woord „volk" versta men *hier* niet: gepeupel, maar allen, die te Rome en elders niet geleerd en zich geoefend hebben streng en scherp te denken, welke verder hunne gaven of oordeel mogen wezen, m. a. w. *allen*, met uitzondering van zeer weinigen. Brutus tracht nu de schare te overtuigen in de eerste plaats van zijn goed recht in het plegen van de daad, en ten tweede van het nut, dat daaruit zal voortvloeien voor het algemeen, en naar dit doel streeft hij langs den weg van het koele betoog; elke kunstgreep waardoor hij het gevoel der menigte zou ontvonken en bezielen versmadend, wil hij zijne denkbeelden alleen door bewijs en wederlegging van het tegendeel ingang doen vinden.

Helaas, geen slechter methode had hij kunnen kiezen. Het scheen hem onbekend te zijn, dat het volk gewoon is zijne gedachten samen te koppelen zonder zich aan eenige logica ter

wereld te storen, dat het in de eerste plaats gevoelt, — grillig, veranderlijk, onberedeneerd, wie merkt het niet op? — maar hartelijk en diep toch, dat het wil bewogen, in het gemoed getast, geschokt, geëlectriseerd worden. Hoe is hier dat lange, strenge betoog ten eenenmale ongepast als een waar hors d'oeuvre? en behoorde het niet veel meer te huis in de gehoorzalen der Akademie, des noods als exempel tot vorming van leerlingen in de dialektiek.

Het kan ons niet verwonderen, dat de goede lieden den wijsgeer met open mond aanstaren, wellicht uit bescheidenheid luisterende zonder hem te kunnen volgen. Brutus heeft in hunne oogen gelijk, — zonder twijfel, maar hij zou het ook met minder zuivere logica gekregen hebben, want Brutus is een eerbiedwaardig man, en de menigte, bij wie het: *wie heeft het gezegd?* veel zwaarder weegt dan: *wat heeft hij gezegd?* juicht hem toe, hoe weinig zij ook moge begrepen hebben. Eigenlijk heeft zij niets begrepen van dit fraaie betoog, en dienaangaande wordt hem niet de geringste illusie gelaten. „Laat Brutus Caesar zijn", roept er een; hem, die het volk de vrijheid teruggaf, wil men aanstonds de macht geven diezelfde duur gekochte vrijheid weer te ontnemen. Kan er een bedroevender teeken zijn, hoe luttel zijne woorden hebben uitgewerkt?

Maar getuigt het niet van een zekere kortzichtigheid — zou ik durven vragen, — van een blind zijn voor het proza in de de natuur des menschen, dat, hoe pijnlijk en ontmoedigend ook voor een verheven gemoed, toch niet weg te wisschen is, — van een onvruchtbaar streven, hart en geest van minder begaafden of ontwikkelden tot zich te willen verheffen, in plaats van tot hen af te dalen, — kortom, zien wij hier niet tot de voeten uitgeteekend den man, voor wien zijn idealisme wel een beminnelijke, maar tevens — zooals wij zien zullen — een noodlottige leidsvrouw wordt op den hobbeligen weg der werkelijkheid?

En nu volgt Antonius, de wilde jonge man, die zich tot dusver met ernstige zaken weinig inliet. Deze redevoering, waarin hij de jeugdige arendsvlerken voor het eerst uitslaat en zich stout boven de wolken verheft, is een meesterstuk, zoo voortreffelijk, dat het uitspreken van deze enkele rede hem dadelijk onder de grootste redenaars doet tellen. Mirabeau, Pitt en Burke zouden het zich tot eer gerekend hebben haar te hebben uit-

gesproken. Zij is belangwekkend genoeg om in de onderdeelen na te gaan. Dachten wij bij Brutus' woorden een oogenblik aan Polonius, Antonius' overredingskunst roept ons het beeld van een niet minder begaafde gestalte van Shakspeare voor den geest: Jago. Jago's meesterschap in het plooien en kneden van Othello's geest is Antonius in niet geringer mate eigen.

Hij bewijst in deze rede hoe juist *hij* — niet Brutus — de geboren volksmenner is, hoe hij de wufte en bewegelijke schare in den aanvang tot oplettendheid weet te dwingen, aan zijne lippen te boeien, den loop harer gedachten weet te leiden, haar gevoel levendig te maken en te dwingen hem te volgen, waarheen hij gebiedt. Beider taktiek is dezelfde. Zij berust op deze grondregels: kalm en met uiterste behoedzaamheid aanvangende, vermomt hij in het begin zijn ware bedoeling, alsof het er hem slechts om te doen ware de woorden zijns voorgangers te bevestigen, trekt daarna enkele voorname beweringen zijns tegenstanders in twijfel of oppert eenige bedenkingen daartegen en opent zoodoende voor de verbeelding zijner toehoorders een verschiet vol nieuwe beelden, die de oude verdringen omdat zij met deze niet tegelijk kunnen bestaan. Hij neemt zich wel in acht al te voorbarig iets te willen bewijzen en laat het liever aan zijn gehoor over den waren zin zijner woorden, die hij met den mantel der ironie bedekt, op te sporen, en zelf de conclusie te trekken uit de premissen, die hij slechts aangeeft.

Hoe zeer steekt deze methode af tegen die van Brutus: in plaats van een dorre opsomming van sluitredenen, gevolgd door een haastige conclusie, de levendige en machtige prikkeling van gevoel en verbeelding. Le secret d'ennuyer est celui de tout dire, — wie is daarvan meer overtuigd dan Antonius! — Dit kunstig spel met half uitgesproken meeningen, met de terugkeerende gedachte, die telkens wordt opgenomen en dan weder losgelaten, met dat in schijn tegenspreken van zich zelven, vooral die nu eens nauw voelbare, dan weder scherp vlijmende ironie, geestig en onweerstaanbaar door hare herhaling, steeds afwisselend van toon, — vormt een geheel, dat zelfs den koelsten, den meest doordenkenden geest moet medesleepen, verwarren, verbijsteren, zoodat alle tegenwerping van het logisch verstand voor die toovermacht zwicht en bezwijkt.

Uit vier groote stukken bestaat zijn redevoering; het begin is waardig en edel. Antonius komt als vriend om Caesar de

laatste eer te bewijzen, — pleit het niet voor zijn trouw hart? moet het volk denken, — niet om kritiek te oefenen en te berispen, zegt hij.

> Friends, Romans, countrymen, lend me your ears;
> I come to bury Caesar, not to praise him.
> The evil that men do lives after them;
> The good is oft interred with their bones;
> So let it be with Caesar. The noble Brutus
> Hath told you Caesar was ambitious:
> If it were so, it was a grievous fault;
> And grievously hath Caesar answer'd it.
> Here, under leave of Brutus and the rest, —
> For Brutus is an honourable man;
> So are they all, all honourable men, —
> Come I to speak in Caesar's funeral.
> He was my friend, faithful and just to me:
> But Brutus says he was ambitious;
> And Brutus is an honourable man.

Reeds driemaal vinden wij in deze weinige regels het woord *honourable*, — het komt niet minder dan tienmaal in de geheele rede terug, — en dezen welverdienden eeretitel, dien het volk den rechtvaardigen Brutus gaf, gebruikt Antonius als het metaal, om daaruit het zwaard te smeden, dat aan Brutus een doodelijke wonde zal toebrengen.

> He hath brought many captives home to Rome,
> Whose ransoms did the general coffers fill:
> Did this in Caesar seem ambitious?
> When that the poor have cried, Caesar hath wept;
> Ambition should be made of sterner stuff!
> Yet Brutus says he was ambitious;
> And Brutus is an honourable man.

Brutus heeft gezegd dat Caesar eerzuchtig was en dat zijn eerzucht hem ten val bracht. Antonius wil dit bestrijden. Hoe? Door drie trekken uit Caesars leven aan te halen, die ons zouden verbieden aan zijn eerzucht geloof te slaan. Caesar vulde Rome's schatkist met de schattingen door den overwonnen vijand bijeengebracht; Caesar leed met den arme, vertroostte en steunde hem. Is daarmede nu Caesars eerzucht weggecijferd? In gemoede, neen. Wat bewijst die schijn van

onbaatzuchtigheid? De geschiedenis levert voorbeelden te over, hoe menig despoot langs den weg der volksgunst door een open oog en gevoelig hart voor de behoeften des volks te toonen den alleenheerscherszetel beklom. „Ambition should be made of sterner stuff.” Het kan zijn, doch de ondervinding heeft geleerd dat zoo het hart al geen meêwaren met den geringen man gevoelt, de politiek toch raadt het te veinzen; het is immers hetzelfde en de uitkomst is gelijk: de arme kromt dan gewillig de schouders onder den volksman en maakt het hem licht de hoogste sport te bereiken. Laat hij het eens op andere wijs beproeven, hij tuimelt nog voor hij den halven weg heeft afgelegd omlaag. Logisch is dus Antonius' betoogtrant niet; premissen en conclusie hangen niet samen. De wijsgeer Brutus zou de eerste geweest zijn, om met een minachtend schouderophalen er het onlogische van op te merken. Maar, wat deert het Antonius of het weinig logisch is, of het geen stand houdt tegen Brutus' zuivere syllogismen. Met zijn publiek voor zich, kan hij zich over die fouten heenzetten. Denkt het volk logisch? Hij weet wel beter. Het derde staaltje van Caesars onbaatzuchtigheid, de potsierlijke vertooning met de koningskroon op het Lupercalia-feest door Casca zoo geestig gepersifleerd, was toen reeds berekend om het volk zand in de oogen te strooien; en daar toen ter tijd de handige pantomime niet de gewenschte werking had, schiet er niets over, dan er het eenig overschietend profijt van te trekken: Caesars afkeer van den koningstitel er mede te bewijzen. De goede gemeente, die er het fijne nooit van gevat had, laat het zich gaarne aanleunen. Caesar was niet eerzuchtig: hij weigerde immers de kroon, met eigen oogen aanschouwden wij het. Die herinneringen schijnen Antonius week te stemmen, het kost hem inspanning zijne tranen te weerhouden, hij kan zijn smart niet onderdrukken en hij heeft een oogenblik noodig om zich te herstellen, ten einde te kunnen voortgaan.

Is het komedie, of ernst? Laat ons aannemen, dat het het laatste is; maar, is het komedie, dan is zij goed gespeeld.

Het volk zelf is bewogen door die diepe droefenis, welke Antonius niet bedwingen kan bij de gedachte aan Caesars weldaden. Kan hij daardoor anders dan winnen in het hart des volks? Ziedaar één stap gedaan: men sympathiseert met hem. — Dit is nu het eerste deel, de aanloop in de rede.

In het tweede, — het eerste was nog vrij eenvoudig, — ontwikkelt hij fijner dialektiek, wendt hij slimmer zetten, doortastender grepen aan. De ironie wordt voelbaar; met het „honourable men" geeselt hij Brutus en de samenzweerders ten bloede toe.

Bewonderenswaardig slim is de toespeling op Caesars testament. Wat staat er eigenlijk in? Denk niet dat Antonius zoo dom zal zijn, het nu reeds te zeggen. Dit geheimzinnige, allesbelovende testament, — waarvan hij de opening belooft maar telkens verschuift, — het is er mede als met het gesloten pakje, dat er zoo verlokkelijk uitziet en vermoedelijk een cadeau bevat, hetwelk de vader voor de begeerige oogen zijner kinderen doet blinken. Raad nu eens wat daar in zit! maar zoodra de gretige handen worden uitgestoken om het te grijpen, trekt hij het snel terug. Uitmuntend speelt de ironie door dit deel heen. Maak open, maak open toch, — zoo schreeuwt het van alle kanten.

Have patience, gentle friends (zegt Antonius), I must not read it;
It is not meet you know how Caesar lov'd you.
You are not wood, you are not stones, but men;
And, being men, hearing the will of Caesar,
It will inflame you, it will make you mad:
'Tis good you know not that you are his heirs
For, if you should, o, what would come of it!

Eventjes, eventjes maar heeft hij het papieren omhulsel weggetrokken en gunde een enkel kijkje, kort maar en — flap! daar ging het weêr dicht. „'Tis good you know not that you are his heirs." Het openen, — te gevaarlijk! men zou zich kunnen bezeren, één onhandige aanraking is voldoende om onherstelbaar kwaad te stichten. En dan:

I fear I wrong the honourable men
Whose daggers have stabb'd Caesar! I do fear it.

Die honourable men! hoe werkt die herinnering op dit oogenblik — zij zouden er door lijden. — Meent toch niet, goede lieden, dat ik hen zou willen benadeelen. Daarvoor ben ik hier immers niet opgetreden, ik spreek toch met toestemming van Brutus en de anderen: mag ik hun dan leed doen? Zulke ironie *moet* men verstaan, zulk sarkasme dringt door tot de stompste hersenen. Het walgt het volk reeds hem telkens van

die honourable men te hooren gewagen. Honourable men? verraders, schurken, moordenaars, — ziedaar het antwoord, het bewijs dat men Antonius verstaan heeft. Laat uw logica varen, o Brutus! en spreek zoo tot het volk, gij zult er bij winnen. Zal Antonius thans het testament voorlezen? Het is maar een schijnbelofte; het goede oogenblik is nog niet gekomen; nog een poos wachtens en het middel werkt zekerder, het is de beste pijl in den koker, die tot het laatst bewaard moet worden. Hetzij ingeving of berekening, hij heeft het volk Caesars lijk en de wonden nog niet getoond, en van dat schouwspel verwacht hij veel. Dit zal nu voorafgaan. Theatraal effekt zal de hartstocht van het volk doen rijpen, de smeulende vonk in laaien gloed doen overslaan, en, zoo het hem gelukt den brand te ontsteken, wee dan Brutus en de zijnen, zij zullen voor de om zich heen grijpende vlammen moeten vluchten.

Dit derde deel van Antonius' redevoering is niet het kunstigste, maar het schoonste, het indrukwekkendste van het geheel. Welk een warmte, welk een bezieling in die rede; ondersteund door het schelle effekt met Caesars mantel, waarin de haat der samenzweerders zijne bloedige sporen heeft achtergelaten, moet het gevoel van den redenaar zich onwederstaanbaar aan zijn gehoor mededeelen. Het zijn echt oratorische grepen, die men in dat stuk bewonderen moet: die invallen en uitroepen, die parades en gestes met den mantel, alles te samen kunstmiddelen, maar die slechts de volleerde redenaar weet in toepassing te brengen, — de volleerde redenaar, ja, maar ook die op effekt werkt en niet schroomt elk middel daartoe dienstig aan te wenden, zal men aanmerken; niet de redenaar, die enkel door kracht van taal en stijl, helderheid en waarheid van gedachten, soberder middelen dan deze, zijn gehoor tracht te winnen. Volkomen waar. Maar tegenover het volk zijn deze vormen der welsprekendheid de beste, beter dan schoonheden van taal en stijl, die het toch niet waardeeren kan; — en passen deze vormen niet uitmuntend bij het onderwerp? Die opgewekte herinneringen aan Caesars zegepralen, aan den luister, dien hij over den Staat verspreidde, aan den band der vriendschap, die Brutus aan Caesar hechtte, en dien Brutus naar hooger doel ziende, niet telde, die schijnbare ondankbaarheid en snoode vergelding van Caesars weldaden, — hoe een-

zijdig ook de beschouwing zij, er steekt waarheid in, — dat alles is hier te rechter plaatse, berekend om het licht bewogen volksgemoed, — dat enkel gevoel heeft voor wat op de oppervlakte ligt en koud is voor hetgeen daaronder ligt verborgen, al zijn het ook schatten en het bovenste klatergoud — te doen gloeien van haat en afschuw jegens die moordenaars. „This was the most unkindest cut of all." Dat moet ieder toestemmen; natuurlijk! of denkt ge wellicht, dat de menigte besefte, welk een heftige tweestrijd tusschen vaderlandsliefde en persoonlijke toeneiging er in Brutus hart gestreden was eer hij tot de daad besloot. Het volk zou geen volk zijn, wanneer het zoo ruim, zoo edel gevoelde. Wie den band des bloeds en dien der dankbaarheid of menschelijkheid met moedwil verscheurt, van hem wendt het volk zich af, die is in zijn oogen veroordeeld, al mogen ook hooger idealen, vrijheid en eergevoel hem daartoe gedwongen hebben. Idealen van vrijheid, eergevoel, politieke zelfstandigheid en eigenwaarde, — fraaie woorden! zeggen de meesten, maar „Was kauf Ich mich dafür?" en zij dommelen voort in hun gemakzucht en schuwen elke hand, die hen tracht wakker te schudden. Bij de Romeinen resumeerde zich het streven van het algemeen in twee woorden: panem et circenses. Welnu, zijn wij sedert dien tijd er op vooruitgegaan; is het in Europa beter geworden, met Holland te beginnen? Men moet al een optimist quand même zijn, om op die vraag zonder dralen ja te antwoorden.

In het laatste deel der rede neemt Antonius weer het wapen ter hand, dat hij zoo meesterlijk hanteert: de ironie.

> Good friends, sweet friends, let me not stir you up
> To such a sudden flood of mutiny.
> They that have done this deed are honourable; —
> What private griefs they have, alas, I know not,
> That made them do't; — they're wise and honourable,
> And will, no doubt, with reasons answer you, enz.

Voelen moeten zij, in merg en been moet het doordringen, hoe „honourable" de mannen zijn, die deze daad gedaan hebben, het woord moet hun onvergetelijk in de ooren blijven galmen, hun ondragelijk worden, voortjagen tot wraakneming.

Ironie klinkt hier door alles heen; ik ben geen redenaar als Brutus, zegt Antonius, ik ben maar een eenvoudig man, die zijn vriend liefheeft, ik spreek maar zoo platweg, — die be-

scheiden Antonius! — maar was ik Brutus, dan zou ik eerst uwe driften opzweepen, zoodat de steenen zelfs in opstand zouden komen. Nu, al is dan Antonius minder streng logicus dan Brutus, de eerepalm der welsprekendheid zal men hem daarom niet ontzeggen. Zijn doel heeft hij bereikt. De woelige massa, tintelend van ongeduld en ter nauwernood nog luisterende naar de woorden der redenaars, is gereed tot daden over te gaan. Halt, — roept Antonius, vergeet gij dan het testament, waarvan ik u sprak? Het volk, reeds bijna weggesneld om zijne woedende driften te koelen in het plunderen en branden van de huizen der samenzweerders, keert terug. De nieuwsgierigheid en het egoïsme, — dat ten slotte de beste prikkel is, krachtiger dan het medelijden, — drijven het terug. En nu volgt de voorlezing van Caesars testament, waarin hij een deel zijner bezittingen en van zijn vermogen aan het Romeinsche volk vermaakt heeft. Daarmede is Antonius zijn zaak zeker, en nu laat hij hen begaan.

Ziedaar dan Antonius' redevoering. Elk onderdeel, hebben wij gezien, is op zichzelf reeds een meesterstuk; toch verdient m. i., nog de meeste bewondering de opeenvolging en rangschikking, de overgang van het eene deel op het andere en de juiste plaatsing.

Wij nemen nu afscheid van Antonius en keeren terug tot Brutus, dien wij verlieten. Er is een keer gekomen in de loopbaan van den edelen Romein; de wolken hebben zich samengepakt en werpen donkere schaduwen op hem af. Hij moet zich wel bitter teleurgesteld gevoeld hebben. Daartoe was het dan gekomen, daarvoor had hij Caesar, ook *zijn* vriend, opgeofferd en zijn geweten met een moord bezwaard, opdat het volk in zijn blinde woede, als de slaaf van den volkmenner Antonius, de schoone vrijheid, zoo duur gekocht, zou wegwerpen, blind voor de waarde van het kleinood. Welk een misrekening, welk een ontgoocheling! Wie plukken de vruchten van den coup d'état? Antonius en de jonge Octavianus, die meesters te Rome een tirannie voeren, nog veel drukkender dan die van Caesar; verbanningen, vogelvrijverklaringen en politieke misdaden zijn aan de orde van den dag. Ook Brutus en Cassius hebben moeten vluchten; hun eenig heil berust thans op hunne wapenen. Te Philippi staan nu de legers tegenover elkaâr, en daar zal de beslissende slag geslagen worden. De IVde Akte verplaatst ons nu in het legerkamp van Brutus. De schoone

scène tusschen Brutus en Cassius, met recht zoo algemeen geliefd, stelt beider karakters in scherp afstekende kleuren tegenover elkaâr. De strenge, eerlijke, onbuigzame Brutus, die van geen geven en nemen wil weten, waar het zijne beginselen geldt, al mogen de benarde omstandigheden ook dringend raden tot toegevendheid, — en de praktische, doortastende, driftige Cassius, die minder nauw ziet en zich voegt naar de omstandigheden: het is wel een der fraaiste antithesen, die er te vinden zijn.

Cassius heeft zich geld in de handen laten stoppen door de bewoners van Sardes, die daarmede den oorlog willen afkoopen, en — wat erger is — hij heeft om in het nijpend geldgebrek te voorzien, geld van arme landbouwers afgeperst.

A la guerre comme à la guerre, — dacht Cassius waarschijnlijk; al te nauw moet men niet zien, en, voorzeker, men kan het erger doen dan Cassius. Den beginselvasten Brutus zijn die feilen zijns vriends een doorn in het oog. Onbewimpeld geeft hij hem daarover zijn misnoegen te kennen; het komt tot hooge woorden; de sneldriftige Cassius, die zich niet veel laat zeggen, stuift op en antwoordt vrij heftig, maar Brutus, die Caesar gedood heeft om der wille der rechtvaardigheid, is niet van zins die door Cassius te laten vertreden.

> Bru. — Remember March, the ides of March remember:
> Did not great Julius bled for justice' sake?
> What villain touch'd his body, that did stab,
> And not for justice? What, shall one of us,
> That struck the foremost man of all this world
> But for supporting robbers, shall we now
> Contaminate our fingers with base bribes,
> And sell the mighty space of our large honours
> For so much trash as may be grasped thus?
> I had rather be a dog, and bay the moon,
> Than such a Roman.

Welke schoone woorden, welk een edele ziel openbaart zich daarin. Maar is het praktisch, politiek? Helaas, de ondervinding leert, dat men in het staatsbestuur, ten minste in tijden van geweldige beroeringen als deze, met zulke edele gevoelens al zeer weinig tot stand brengt. Goethe heeft gezegd, dat men in de wereld, — en in de wereldgeschiedenis ziet men het in duidelijker trekken bevestigd, — aanbeeld of hamer moet zijn. Daartusschen is geen keus; en met de beginselen van Brutus, met

zijn getrouwheid aan het ideaal, heeft men de allermeeste kans op het aanbeeld te gaan gelijken. Zulke naturen slagen niet in de wereld; hun eenig loon is de eerbied, dien zij anderen soms afdwingen, zooals hier aan Cassius. Brutus is streng en hard in zijne terechtwijzingen; toch verdraagt Cassius die omdat hij bewondering voor hem gevoelt, en hij weet dat het alleen Brutus' liefde tot de rechtvaardigheid is, die zóó tot hem spreekt. I do not like your faults. Daarom keert zijn drift ten slotte om in bedroefdheid, dat zijn vriend, dien hij oprecht liefheeft, op zoo bitsen toon tot hem spreken kan, en daarmede ontwapent hij zijn toorn en Brutus doet zelf de eerste stap tot verzoening. Ik sla de dwaze episode met den dichter over, waarvan het mij niet duidelijk is, wat zij hier te maken heeft, dan alleen als een geestige tegenstelling. Iets verder zien wij, hoe de strenge wijsgeer den mensch toch niet uitgeschud heeft; ook Brutus is een speelbal van de slagen der fortuin. En welk een slag! Portia is gestorven, — ook die ramp nog bij al de andere. Hoe stil en gelaten draagt hij die smart, en hoe diep treffen de enkele woorden, die hij over haar spreekt.

Een minder groot dichter dan Shakspeare had hoogstwaarschijnlijk van deze schoone gelegenheid gebruik gemaakt om eenige meer of minder fraaie jammerklachten en aandoenlijke uitroepen hier te plaatsen, uit bezorgdheid dat het schouwburgpubliek het treffende niet goed voelen zou. Shakspeare daarentegen versmaadt hier alles wat naar pathos zweemt en laat het stilzwijgen spreken. Shakspeare schijnt nooit bang geweest te zijn koel te schijnen, iets waarvoor de meeste moderne tooneeldichters en — schrijvers gewoonlijk zeer bang zijn; voor niets zijn zij meer bevreesd dan in de groote scènes beneden het onderwerp te blijven en den akteur geen gelegenheid te geven het publiek door hartstochtelijke tirades te schokken en te verbazen, om daarna met bravo's ontvangen en teruggeroepen te worden; — zie Sardou en Dumas passim — en voor de schouwburgbezoekers is voorstelling van den hartstocht hetzelfde als schoonheid en poëzie. In den tijd van Shakspeare was het niet beter, getuige zijne tijdgenooten, die met pathos in hunne stukken te koop loopen en er zooveel van slijten als het publiek maar wil aannemen. Maar Shakspeare dacht er anders over.

Brutus tracht de vlijmende smart te verdooven door slechts aan de zorg voor de krijgszaken te denken. Het plan de cam-

pagne wordt opgemaakt, en Brutus' voorstel wint het tegen het beter weten van Cassius, die echter te veel eerbied voor hem koestert, om zich openlijk tegen zijn plan te verzetten.

De idealist zet zijn wil door. Aan het slot van de Akte is een zeldzaam schoone scène. In de doodsche stilte van den nacht verdrijft Brutus zijne sombere gedachten met de lektuur van een zijner gelief koosde filosofen, terwijl zijn jongen, Lucius, door den slaap overmand, vruchteloos beproeft door muziek zijn meester wat op te vroolijken. Er ligt in de tegenstelling tusschen de grootsche gestalte van Brutus en den beminnelijken knaap, die trouw zijn meester gevolgd is, de vriendelijke bezorgdheid van den meester en de aanhankelijkheid van den dienaar, een teederheid en fijnheid van gevoel, zoo roerend als alleen een Shakspeare ons kan laten gevoelen. Ongaarne zou ik die scène uit het stuk missen; na de hartstochtelijke emoties van den twist tusschen Brutus en Cassius en de smart over Portia's dood, werkt die stille zachtheid zoo streelend en weldadig. Plotseling verandert het tooneel. Door den snellen overgang dubbel ontroerd, sidderen wij bij de verheven verschijning van Caesars geest; een rilling van angst en majesteit doortintelt ons bij het optreden van die spookgestalte: Brutus' booze geest, zooals hij zich noemt, — een dreigend voorteeken voor den ophanden zijnden slag.

Er schiet ons thans niet meer over, dan het slot van de loopbaan van den idealist te vertellen. De slag op de velden van Philippi moet beslissen over de toekomst van Rome. Van dezen zal het afhangen of de vrijheid op den Idus van Maart gewonnen, en bijna weder te loor gegaan door het wanbestuur der driemannen te Rome, nog gered kan worden, of dat het Romeinsche volk voortaan gedoemd blijve tot slavernij en blinde onderworpenheid aan den machtigen Octavianus. Was het al niet verstandig van Brutus, den geheelen inzet op een enkele kans te wagen, Cassius bederft het nog meer door zijn overijling. De troepen van Cassius zijn door Antonius verslagen; Cassius, diep ontmoedigd, ziet in de verte op den heuvel een verwarden hoop krijgsvolk de tenten binnendringen en er zich meester van maken. Onzeker of het vriend of vijand is, dien hij daar het veld ziet winnen, beveelt hij Titinius spoorslags daarheen te rijden om te verkennen en even spoedig terug te keeren met de tijding. Cassius, die sterk bijziende is, laat zijn dienaar Pindarus den

door het veld rennenden Titinius met de oogen volgen, totdat hij de tenten bereikt, onder het gewoel raakt, omsingeld wordt — en, zooals Pindarus gelooft, door den vijand gevangen.

Een noodlottige dwaling, begrijpelijk evenwel. Voor Cassius is nu alle hoop verloren: de tenten, die hij zag innemen, zijn die van Brutus en Titinius is door den vijand gevat. Wanhopig stort hij zich in zijn zwaard. Een oogenblik daarna keert Titinius terug en heldert het misverstand — te laat, helaas! — op: het waren Brutus' troepen, niet die des vijands, die hij bij de tenten zag, en Titinius, dien hij door vijanden omsingeld waande, werd door zijne strijdmakkers met gejuich begroet. De gedeeltelijke overwinning, door Brutus' leger behaald, is niet meer dan een flauwe, laatste opflikkering der uitgaande kaars. Een nieuwe aanval van Octavianus' troepen en Brutus en de zijnen worden teruggedreven. Er is geen redden meer aan; de edele Lucilius tracht vergeefs Brutus de vlucht gemakkelijk te maken door zich gevangen te geven en Brutus' naam als den zijnen te noemen. Niets kan hier meer baten; het laatste overschot der Romeinsche vrijheid vlucht op een alleenstaande rots, een zwakke schuilplaats; weldra zal de vijand hen ook van daar verdrijven. Welke andere keus dan een vrijwillige dood schiet er over? tenzij zij aan de slavernij de voorkeur willen geven, — maar dat kan geen Brutus. Voor het eerst ontrouw aan zijne beginselen, — immers bij het afscheid van Cassius had hij, stoïcijnsch filosoof als hij is, zijn afkeer van den zelfmoord uitgesproken als iets lafs, den man onwaardig, — dwingt hem nu de ijzeren dwang van het noodlot, dat geen anderen weg open laat, het voorbeeld van Cassius na te volgen. Alles wijst hem daarheen: Caesars geest, die hem toewenkte, dat hier het einde gekomen was, zijn eigen melancholie, die hem een langer leven, zonder vrijheid, als nutteloos en zonder hoop deed beschouwen, die hem naar den dood als een welkome verlossing deed verlangen. Waarom dus nog langer getalmd? Niemand wil echter den edelen man den vreeselijken dienst bewijzen, hem het sterven gemakkelijk te maken. De vijand dringt echter; sterven of vluchten. Snel neemt Brutus afscheid van zijne vrienden met de volgende schoone regels:

> Farewell to you; . . . . . .
> Countrymen,
> My heart doth joy, that yet, in all my life,

> I found no man but he was true to me.
> I shall have glory by this losing day,
> More than Octavius and Mark Antony
> By this vile conquest shall attain unto.
> So, fare you well at once; for Brutus' tongue
> Hath almost ended her life's history:
> Night hangs upon mine eyes; my bones would rest,
> That have but labour'd to attain this hour.

en daarna werpt hij zich door Strato geholpen in zijn zwaard.

Dat zijn dus de laatste gedachten van den edelen man: de herinnering aan de trouw zijner vrienden, van wie geen enkele hem ooit verried, het ware geluk dat hij gesmaakt heeft, hoe somber en vreugdeloos dan ook verder zijn leven moge geweest zijn, evenals soms een eenzame verfrisschende palm te midden van een afmattend eentonige zandwoestijn staat.

Ik zal mijne beschouwing besluiten met enkele zinsneden aan te halen uit het voortreffelijke boek van Edw. Dowden:

„Brutus' Leben war, wie es das Leben solcher Männer sein muss, trotz seiner unglücklichen Schicksale ein gutes Leben. Er hatte Niemand gefunden, der ihm nicht treu gewesen wäre. Und dann hatte er Portia gekant. Es war dem Idealisten beschieden in der positiven Welt kein günstiges Geschick zu finden. *Für ihn aber würde das wahre Misslingen die Untreue gegen sein Ideal gewesen sein.* Ein Misslingen der Art widerfuhr ihm nicht. Octavius und Mark Anton bleiben bei Philippi Sieger. Aber der reinste Siegerskranz ruht auf der Stirn des Verschwörers, der die Niederlage erleidet."

Dit is treffend juist geoordeeld, dunkt mij. Moreel superieure menschen, die door karakter en een eerlijk leven boven hunne omgeving uitsteken, kunnen in eigenlijken zin nooit mislukken. De wereld moge hen van alle kant aangrimmen, de tanden laten zien, hen zelfs ophitsen en afjagen als de jachthonden het hert, totdat het wankelend en bezwijkend onder de vermoeienis neêrstort, — dat *kan* de wereld; maar het hert sterft een edelen dood in het vrije woud, terwijl de jachthonden straks, als de jacht is afgeloopen, in het hok worden opgesloten en misschien met de karwats krijgen.

Brutus is een man van strenge zedelijke beginselen en een idealist. Dowden noemt hem als staatsman een Girondijn. De vergelijking is niet kwaad, maar zij gaat slechts ten halve op.

Indien Brutus lid ware geweest der Nationale Conventie, had hij niet als Vergniaud voor den dood van Lodewijk XVI gestemd; integendeel, met de kracht der edelste verontwaardiging had hij zich verzet tegen dat even onrechtvaardig als schandelijk vonnis.

„Shakspere's Bewunderung," zegt Dowden, „für die grossen Männer der That kennt keine Grenzen, weil er in erster Linie nicht ein Mann der That war. Er ist streng gegen alle Idealisten, weil er wusste, dass er nur allzuleicht den Neigungen eines Idealisten unterliegen konnte. Wenn Shakspere fühlt, dass er zu rasch in die Höhe schiesst, hält er sich zurück, gerade wie Gärtner es mit einer Pflanze thun, um unten Schösslinge anzusetzen und so an Stärke und Ausdehnung zu gewinnen. Wenn sein Fühlen idealistisch zu werden beginnt, gebietet er ihm Halt, um ihm durch eine fruchtbarere Beziehung zu der Wirklichkeit mehr Kraft und Umfang zu geben. Wenn seine Ideeen abstract und begrifflich werden wollen, taucht er sie in das Concrete, um sie so reicher und lebenskräftiger zu machen. Gegen seine Neiging zum Idealisiren verwerthet Shakspere fortwährend seinen Humor, da er entschlossen ist, sich nicht aus der Welt der Wirklichkeit und zwar aus der Gesammtheit derselben heraustreiben zu lassen. Aber seine Strenge gegen Idealisten hat auch eine Beimischung von leidenschäftlicher Zärtlichkeit. Er zeigt uns unerbittlich, wie ihnen Alles misslingt, aber während ihnen Alles misslingt, müssen wir sie doch auch lieben."

Het kan, vind ik, niet beter gezegd worden, wat het eigenaardige van Brutus is: het idealisme, en hoe Shakspeare dat opvat. Wij hebben het ideale in de menschelijke natuur, — hoezeer het menigmaal aan het onpraktische verwant is, en hoewel de vorm dikwijls hoekig en kantig, ook wel zeer ruw kan zijn, — toch het liefste; want het is het eenige, dat ons „die arme Staubnatur" met medelijden en toegevendheid doet aanzien. En de enkele dingen, waarop het menschdom zich verheffen mag, hebben wij in den regel aan de idealisten te danken. Columbus, Galilei, Copernicus, Newton, Wilberforce, de mannen der Fransche Revolutie, Kant en Rousseau, — het waren allen idealisten. Zoo het werkelijk waar is, dat het idealisme uit de harten van ons geslacht hoe langer hoe meer verdwijnt, — zooals sommigen beweren, en wat nog te bewijzen valt, — dan is dat een bedroevend teeken, en zou het op een

onvermijdelijken achteruitgang wijzen. Zonder idealen kan de mensch het niet stellen, evenmin als hij zou kunnen ademhalen in een lucht zonder zuurstof, maar evenals de natuur den mench in een atmosfeer geplaatst heeft, die meer deelen stikstof dan zuurstof bevat, zoo moet ook de mensch meer aandacht wijden aan de werkelijkheid dan aan het ideaal. Niet het idealisme is verkeerd, maar wel het uitsluitend zich overgeven daaraan, blind voor de dingen der werkelijkheid. En dit schijnt nu Shakspeare op zijn dichterlijke manier in zijn Brutus te hebben willen zeggen.

M. P. DE HAAN.

LUTHERS VOLGELINGEN TE AMSTERDAM.

Voor eenige weken is ook te Amsterdam de vierhonderdste verjaardag van Luthers geboorte herdacht, en die herdenking heeft, ook buiten den beperkten kring waarin zij als feest werd gevierd, genoeg de aandacht getrokken om de veronderstelling te wettigen, dat er thans nog eenige belangstelling zal worden gevoeld voor het onderwerp van dit opstel.

Geen partij vormende op staatkundig of kerkelijk gebied, geen richting vertegenwoordigende in kunst of wetenschap, geen kenmerken dragende in zeden of kleederdracht, geen onderscheid makende in handel of levenswijs, wandelen de Lutherschen ongemerkt rond tusschen de andere bevolking onzer stad, en waar men bijv. rekening houdt met het groote cijfer Amsterdammers dat den Israëlitischen godsdienst belijdt, daar heeft men zelden of nooit aanleiding om er aan te denken dat het cijfer der Lutheranen bijna even groot is.

Hieruit blijkt al dadelijk dat de volgelingen van vader Luther niet gewoon zijn zich als zoodanig op den voorgrond te plaatsen of vast aaneengesloten côteriën te vormen — iets wat in onzen tijd misschien tot de zeldzamer wordende verdiensten begint te behooren. Maar door te groote bescheidenheid blijft wel eens iets goeds achterwege. Zoo zou bijv. een gouvernementeel man in onzen tijd kunnen vragen, indien er, na het Gereformeerde en na het Katholiek „Program", ook eens een Luthersch „Program" was in 't licht verschenen, of hij zich daar ook beter mede zou hebben kunnen vereenigen, en of de beste *modus vivendi* tusschen Kerk en Staat niet te vinden is in het 28ste artikel van de Augsburgsche Confessie: „Want de geestelijke macht.... mag geenszins in een vreemd ambt vallen...

noch ook de wereldlijke wetten en gehoorzaamheid aan de overheid opheffen, *noch aan de wereldlijke macht de wet voorschrijven, noch zich met het bestuur van wereldsche zaken bemoeijen.*"

Maar het is nu eenmaal niet anders: de meerderheid der Protestanten in ons land behoort tot het Kerkgenootschap, waarvan Calvijn als stichter wordt beschouwd en niet tot dat hetwelk men naar Luther noemt. —

Wij vernamen onlangs dat de held van Wittenberg het graniet uit de rots te voorschijn heeft gehaald voor het beeld der kerke Christi en in machtige trekken de gestalte in beeld bracht, maar dat Calvijn het beeld nog fijner, nog keuriger, nog zuiverder afwerkte [1]), waaruit dan zou volgen dat onze vaderen die meer in alle bijzonderheden fijn afgewerkte, meer gepreciseerde, scherp begrensde beeltenis de voorkeur gaven, boven de ruwe omtrekken en schetsachtige lijnen waartoe Luther zich bepaalde .... omdat hij niets wilde tusschen God en's menschen geweten, niets — ook geen theologische subtiliteiten, en geen geächeveerde kerkelijke organisatie, en geen tucht in den zin der Gereformeerde Confessie, niets van dat alles, omdat hij voor zich genoeg had — en meende dat ieder mensch genoeg had — aan de overtuiging: gerechtvaardigd te zijn, uit genade, door het geloof.

Luthers onverzettelijkheid is, meer dan eenige andere zijner karaktertrekken, van zoo algemeene bekendheid geworden, dat het zijne vrienden goed doet, door de boven aangehaalde opmerking van Gereformeerde zijde, de aandacht gevestigd te zien op de omstandigheid, dat die onverzettelijkheid alleen de hoofdpunten betrof, en dat Luther op bijzaken vrijgeviger was dan de meeste kerkstichters of hervormers.

Het gebied waarop Luther geenerlei inbreuk wilde dulden, was minder uitgestrekt — het gebied van 't onverschillige was bij hem veel ruimer, dan men gewoonlijk meent. Vasten, biechten, Latijn gebruiken bij den kerkedienst, ongehuwd blijven uit godsdienstig beginsel, beelden in de kerk gebruiken, en wat niet al, waren zaken die, volgens Luthers persoonlijk gevoelen, konden worden in acht genomen of achterwege gelaten, naarmate van de behoeften en wenschen der gemeenten of personen. Karakteristiek is daardoor dan ook nu nog het groote

---

([1]) Dr. A. Kuyper, *Tractaat van de Reformatie der kerken.* Pagina XIII.

onderscheid van de Luthersche godsdienstoefeningen in Holland en in Duitschland. Karakteristiek was ook in dat opzicht de feestviering te Amsterdam in de Novemberdagen van 1883. In de Oude Luthersche Kerk op 't Spui: een versierd kerkgebouw, koorgezangen, strijk-muziek; in de Hersteld Luthersche Kerk op den Kloveniersburgwal: bloemen noch draperiën en de unisono-zang der geheele gemeente.

En dit was geen zaak van verschil in principe; want de Hersteld Luthersche gemeente heeft, door hare jaren lang aan de zangvereeniging „Excelsior" bewezen gastvrijheid en door hare schitterende Kerstfeestvieringen, getoond evenmin als de zustergemeente van gevoelen te zijn, dat wat oog of oor streelen kan uit de kerk verbannen moet blijven: 't was hier alleen het echt Luthersch beginsel: noch het nalaten, noch het gebruiken van al deze dingen is hoofdzaak; onze godsdienst verdraagt zich met Puriteinschen eenvoud even goed als met bisschoppelijke praal.

En zooals 't in 't uiterlijke is, zoo is 't ook in 't innerlijke. Voorzeker aan vormendienst en letterknechterij, aan dorre rechtzinnigheid en spitsvondig woordenziften heeft het ook in de Luthersche kerk niet ontbroken; maar de echte Luthersche leer legt geen juk op in zaken door God vrijgelaten en eert de Christelijke vrijheid, mits maar het grondbeginsel ongeschonden blijve: „De mensch gerechtvaardigd uit genade door het geloof, zonder werken der wet," of, om in een andere terminologie te spreken: Alle streven naar volmaking is nutteloos en wanhopig, wanneer niet vooraf de verwijten van het geweten tot zwijgen zijn gebracht, door het vertrouwen op de verzoening met een (niet als idee maar als persoon bestaande) macht, oneindig hoog verheven boven de menschelijke natuur. Van dit standpunt uit, scheen al het gescharrel en getob der menschen om in eigen kracht zich gemoedsrust te verschaffen, aan Luther tamelijk ondeduidend, om 't even of 't zich als de zelfkwellingen van de monniken of als de „bevindingen" der geestdrijvers openbaarde. Van dit standpunt zou hij bij den *categorischen Imperativ* geen baat gevonden hebben, en over het idealisme zonder ideaal zou hij de schouders hebben opgehaald. Misschien zou hij zelfs dergelijke principes met den naam van inblazingen van den Duivel hebben bestempeld, eene uitdrukking, waaraan men in Luthers zestiende-eeuwsche taal moet

wennen, en die *au fond* niet anders bewijst dan dat Luther de menschheid te lief had om haar afdwalingen aan haar zelve toe te schrijven, maar liever aan den invloed eener booze macht, buiten haar staande, dacht.

Luther had zijn grondbeginsel in jarenlangen strijd met zijn nauwgezet geweten veroverd, in den Bijbel had hij het ontdekt, en nu gaf hij het ook niet op, noch wilde iets laten vallen van wat met dat beginsel en met Gods woord, waarin hij het gevonden had, in verband stond. Het overige was hem onverschillig. Hij wilde wel „met een geschoren kruin gaan en een monnikskap dragen, als het den Paus lief was en voor de eendracht nuttig kon zijn," maar als men hem vraagt, om voortaan in de Schrift voor: *dat is*, te lezen: *dat beteekent*, dan bemerkt hij dat hier weder een eerste schrede wordt gedaan op den weg, om in de plaats van het ondubbelzinnige woord dat men leest, den zin te schuiven dien men er, als resultaat van menschelijk nadenken, gaarne in zou willen lezen, en hij stoot de broederhand terug van hen die dat willen, al wordt hem die ook met tranen aangeboden en al is hij die haar aanbiedt ook niemand minder dan Ulrich Zwingli.

Die teruggestooten broederhand heeft een groote rol gespeeld in de kerkelijke geschiedenis der zestiende eeuw. Velen hebben de klove zoeken te dempen, maar zij bleven in de minderheid, en weldra was beslist dat de Protestantsche Christenheid gesplitst moest blijven in twee groote afdeelingen: de Luthersche en de „Gereformeerde."

Toen de Hollandsche burgerijen het Pausdom verwierpen, schaarden zij zich onder de banier der laatste.

Vanwaar dit feit? — Wanneer het waar is dat een volk den godsdienstvorm aanneemt, die het best aan zijn nationaal karakter past, dan mocht toch het Luthersche kerkbegrip aanspraak maken op de sympathie der Hollanders. Het halsstarrig vasthouden aan de hoofdzaak, met vrijgevigheid in bijzaken, past uitnemend in het Hollandsche volkskarakter; de nuchtere beschouwing van zaken, die den Hollander kenmerkt, moest hem behagen doen scheppen in Luthers eenvoudige, klare uiteenzetting der waarheid; zijn rond en opgeruimd humeur moest hem aantrekken tot Luthers blijmoedig geloof. Voeg hierbij de omstandigheid dat het aangrenzende,

stamverwante Noord-Duitschland bijna eenparig de Luthersche leer had aangenomen en dat juist met die gewesten, en met de Luthersche koninkrijken van het Noorden, Holland en vooral Amsterdam, de levendigste handelsbetrekkingen onderhield, dan kan de vraag niet uitblijven: hoe is het mogelijk dat de volkskerk in Holland niet Luthersch werd, maar Gereformeerd?

Onder de antwoorden op die vraag komt in de eerste plaats in aanmerking het antwoord, dat men ook geven kan op de vraag naar de redenen van het — nog op 't jongste letterkundig congres te Amsterdam wel in herinnering gebrachte maar niet verklaarde — feit, dat de Duitsche letterkunde, behalve in de laatste honderd jaar, geenerlei invloed heeft uitgeoefend op de Hollandsche. Het was niet uit Noord-Duitschland dat men in Holland gewoon was nieuwe denkbeelden en beschaving, vooruitgang in wetenschap en ontwikkeling in kunst te ontvangen. Dat alles kwam sinds eeuwen (en, nog twee eeuwen lang, ook later) steeds uit het zuiden. De stroom der Renaissance vond zijn weg uit Italië, niet over den St. Gothardpas, maar door Frankrijk en Bourgondië, naar de Nederlanden. Aan geen Duitsche, maar aan Fransche en Noord-Italiaansche hoogescholen studeerden onze jongelieden, die hun vaderland moesten verrijken met wat buitenlandsche verlichting opleverde. Is 't dan wonder dat ook de nieuwe godsdienstbegrippen gereeder ingang vonden, toen zij van de boorden van de Rhône werden ingevoerd, dan toen ze uit het verachte en als half barbaarsch beschouwde Noord-Duitschland kwamen?

Maar er is meer. Zonder verzet tegen de overheid — dat was genoeg gebleken en bleek steeds opnieuw — kon de hervorming nu eenmaal in Nederland niet zegepralen, en dat wekte weinig of geen gemoedsbezwaar bij de Calvinisten, die in Genève de republiek hadden leeren kennen, of onder de Hugenooten den Souverein hadden leeren minachten. Geheel anders stond het bij hen die het Luthersche principe waren toegedaan. De Lutherschen mochten „om vrome overheden" bidden, het verzet tegen *niet* vrome overheden had Luther hun niet geleerd. Hadden niet de Leipzigers, op raad van Luther, hunne begeerte lange jaren moeten intoomen om de hervorming in te voeren, totdat hun wettige Hertog George gestorven was. En te Spiers en te Augsburg had men ook niets gevraagd dan het recht der landsheeren om in hun staten den godsdienstvorm in te voeren waar-

aan zij de voorkeur gaven, terwijl den onderdanen niet veel anders gelaten werd dan het recht om het land te verlaten, wanneer zij een anderen godsdienst dan dien van den landvorst openlijk wilden uitoefenen (*Cujus regio ejus religio!*). De Luthersche hervorming beoogde dan ook meer het omzetten eener geheele landskerk, dan het oprichten van plaatselijke kerkgemeenten.

Uit de geschiedenis is dan ook genoeg bekend hoe de Luthersche Duitsche vorsten, ondanks alle pogingen van Prins Willem I, niet tot eene feitelijke ondersteuning van de zaak der Nederlandsche Protestanten waren te bewegen. Men moge dit grootendeels kunnen toeschrijven aan vrees om den Keizer te mishagen en aan eene vredelievendheid, die haar oorsprong vond in traagheid en egoïsme — het kan niet ontkend worden dat, althans bij des Zwijgers vriend, den edelen Landgraaf Willem van Hessen, wel degelijk gemoedsbezwaren wogen, toen hij den Prins ontried de wapenen tegen Spanje op te vatten. Maar het is dan ook geen wonder dat de Prins en zijn broeders, hoe weinig zij ook in 1567 met het toen door den beeldenstorm bezoedelde Calvinisme ophadden [1]), tot de overtuiging kwamen dat zij alleen bij *die* richting de *thatkraft* vonden voor hun doel noodig, zoodat zij van de Hugenooten en van de naar Engeland en Oost-Friesland uitgeweken Calvinisten de hulp aannamen die Duitschland hun weigerde, en steeds minder weerstand boden aan den invloed, die op hunne godsdienstige denkwijze uitgeoefend werd door vurige en bezielde voorstanders van het Calvinisme, als Marnix, Taffin, Villers enz.

Wanneer dit het geval was bij de Nassausche vorsten, die van jongs af door zoovele banden aan de Luthersche kerk verbonden waren, behoeft men zich niet te verwonderen dat ook onder de burgerij de sympathie voor het orthodoxe Lutherdom door de omstandigheden niet begunstigd werd.

Nog eene andere politieke reden werkte het Calvinisme in de hand. Andr. Pauw vestigt in zijn *Europa's Lutherdom* [2]), pag. 261, daarop de aandacht.

Hij veronderstelt namelijk dat de Hollandsche patriciërs, die in 1572 en 1578 de regeering in handen namen, in de meer hierarchische organisatie der Luthersche kerk een gevaar zagen

---

[1]) *Archives de la Maison d'Orange-Nassau.* II 307, 402, 455.
[2]) Amst. 1744.

voor theocratie en voor clericalen invloed, dat zij niet in die mate meenden te behoeven te vreezen in het presbyterisch beginsel der Calvinistische kerkorde. Van heerschzucht van Gereformeerde leeraars had men toen dan ook nog geen ondervinding; maar over de Luthersche had een Hamburger burgemeester al aan voorname Amsterdamsche uitgewekenen zijn nood geklaagd [1]).

De hoofdoorzaak echter was dat niet Luther, maar Calvijn, voor de Nederlanden het juiste oogenblik trof.

Toen Luther zijn stem voor 't eerst verhief, weerklonk die even luid in Holland als in Duitschland, en er waren zoovelen dien wat hij verkondigde zoo klaar als de dag scheen, dat Amsterdam (waar Luthers bijbelvertaling onmiddellijk in 't Hollandsch werd overgezet en uitgegeven) met vliegend vaandel, de schout Jan Huybrechtsz. aan 't hoofd, tot Luther zou zijn overgeloopen, zoo goed als Hamburg en Lubeck, als het even vrij was geweest als deze. Dit was echter het geval niet. De Nederlanden behoorden tot Keizer Karels erflanden, waar hij niet slechts in naam, maar in werkelijkheid souverein was. Op Nederlandschen, niet op Duitschen, bodem vloeide dan ook het bloed der eerste martelaren voor de Luthersche zaak, de Antwerpsche monniken Voes en van Esch, straks door den pastoor van Woerden en den Amsterdamschen priester IJsbrand Schol gevolgd. Later breekt „de pest der Lutheranye" op nieuw uit; maar de dwaasheden der Wederdoopers in 1535 komen de Pausgezinden te hulp, om eene reäctie te weeg te brengen, en alle verzet tegen de macht der kerk wordt bij de geboorte in bloed gesmoord. Zoo bleef Holland na 1517, bijna een halve eeuw lang, nog Roomsch. Maar ondertusschen had de niet zoo licht ontvlambare Hollandsche volksgeest den tijd gehad de zaken door te denken en het resultaat der pogingen van den grooten landgenoot Erasmus en van anderen, om de kerk in de kerk te hervormen, af te wachten. Maar ook om die pogingen te zien mislukken! Het Trentsche concilie had de Roomsche kerk geconsolideerd en .... gepetrifieerd. En nu kwam, met der Edelen oppositie tegen Granveile, eindelijk een schemering van hoop aanlichten voor hen, die zich ontworstelen wilden aan het juk der door de Landsregeering gesteunde kerk. Er was slechts

---

[1]) Brandt I, 593.

een vonk noodig om de lang opgehoopte brandstoffen te doen ontvlammen, slechts een stem om de sluimerende volksmeening te wekken. Maar die stem kwam in 1560—1566 niet uit 't Oosten, maar uit het Zuiden

Wat de Luthersche zendelingen en de mannen die de hervorming in Duitschland hadden leeren kennen niet vermochten in 't eerste vierendeel der eeuw, toen strenge plakkaten den voortgang stuitten der nieuwe leer, dat brachten vijftig jaar later, zoodra er uitzicht bestond op verslapping in de handhaving dier plakkaten, de kweekelingen der Geneefsche hoogeschool tot stand. De versche geestdrift der Calvinisten, wier groote leermeester juist in dit tijdperk Génève beheerschte en door gansch Frankrijk zijn invloed gevoelen deed, trof het juiste oogenblik. De Luthersche kerk in Duitschland was echter in die jaren sinds lang geen „zendingsgemeente„ meer [1]). Ingeslapen op den Augsburger godsdienstvrede, vergenoegde zich het Duitsche Protestantisme met de behaalde overwinningen, zonder naar nieuwe te trachten. Maar bovendien verkeerde in het tijdperk dat de Hervorming zich in Nederland baan brak, de Luthersche kerk in Duitschland in een treurigen toestand van scheuring en verwarring, die met het opkomen van het Calvinisme niet alleen samentrof, maar er ook ten deele door werd teweeg gebracht. Want Calvyn, die meer eerbied had voor Luther dan voor Zwingli, had zijn instemming betuigd met de Augsburgsche confessie, zoo als die door Melanchton later was uitgelegd. Doch dit wekte juist het wantrouwen der echte Lutheranen, die nu, in hun ijver om de Confessie onvervalscht te handhaven, veel verder gingen dan Luther zelf zou gegaan zijn. De Luthersche kerk bevond zich bovendien toen in die periode, waarin de Gereformeerde kerk een halve eeuw later (tijdens de Arminiaansche twisten) verkeerde : de periode waarin men — eenige rust verkregen hebbende van de zijde der tegenstanders, tegen wien men groote beginselen eendrachtig heeft gehandhaafd — die beginselen aan een nauwlettender onderzoek gaat onderwerpen en juister wil omschrijven, waarover men dan onderling aan 't twisten raakt, doordien geschilpunten vroeger over 't hoofd

[1]) Karakteristiek is de klacht van Lodewijk van Nassau aan zijn broeder Jan in October 1566 (*Archives* II 402): „wir nicht viel geschikter Leuth unnder den Confessionisten haben, undt lauffen uns die Calvinisten mit der viele irer bücher und geschicklichkeit der leuth gantz und zuemal das vorteil ab. Gott muesz helffen!"

gezien of als van onderschikt belang beschouwd, dan een beteekenis krijgen die een verbitterden strijd doet ontstaan. Een strijd, waarbij ieder op zijn beurt in de engte gedreven, door de hardnekkigheid waarmede zijn tegenstander hem de uiterste consequenties zijner stellingen voorhoudt, òf met een verbitterd gemoed die consequenties accepteert, òf zich door de spitsvondigste woordenzifterij zoekt te redden.

Voorzeker — de uitkomst heeft het bewezen — de kiemen van het *odium theologicum* lagen in de Gereformeerde kerkleer zoo goed als in de Luthersche, maar in het derde vierendeel der zestiende eeuw had het Calvinisme voor 't oogenblik ontegenzeggelijk *le beau rôle*, en kwam ten tooneele, niet slechts als versche strijdkracht tegen het Pausdom, maar ook als de gewenschte eenheidsvorm voor de protestantsche kerk.

De kerkgenootschappen waren in dien tijd nog niet zoo scherp begrensd als wij ze thans kennen. De Zwitsers stonden zoo goed als de Saksers, op den algemeenen bodem der Augsburgsche Confessie, en het Calvinisme vertoonde zich minder als een opkomend nieuw kerkgenootschap, dan wel als een stelsel in de Protestantsche kerk, dat door sommigen werd beschouwd als een juister afronding van Luthers werk, waarmede zich ieder Protestant kon vereenigen; door anderen als een gevaarlijke secte, die door rechtzinnige Lutherschen moest worden verafschuwd. In Duitschland dreef hier de eene, ginds de andere meening boven; zij die van het Calvinisme niets wilden weten leden in de Paltz en te Bremen de nederlaag. Hun invloed in de Nederlanden werd daardoor ook niet versterkt, en zij slaagden in 1566 dan ook alleen te Antwerpen, onder de daar in grooten getale woonachtige Duitschers en Oosterlingen (zooals men toen de inboorlingen der Hanzeesteden en Oostzee-landen noemde), eene zuiver Luthersche gemeente te stichten die weldra duizende leden telde. Ongelukkig kwam een der heftigste ijveraars en partijhoofden uit de twistende Luthersche kerk, Mattheus Flacius Illyricus, zich aan haar hoofd stellen en het duurde niet lang of de nog ternauwernood verkregen godsdienstvrijheid werd door Lutherschen en Gereformeerden gebruikt om elkander te verketteren [1]).

---

[1]) Het is den Antwerpschen Lutherschen wel eens kwalijk genomen, dat zij in 1567 hunne diensten aan Prins Willem I aanboden om, zoo noodig gewapen

Niemand kon zich hieraan meer ergeren dan Prins Willem I, die het voor zich zelven geheel eens was met Willem van Hessen, dat slechts de Roomschgezinde tegenstanders nut trokken uit „den verfluchtten zanck so under unsernn Theologis *de modo praesentiae* entstandenn", daar zij er aanleiding uit namen om het aan de eenvoudigen voor te stellen „als ob die Lutterischen und Calvinischen weitter von einander werenn als Himmel undt Erden" en daarom ook wenschten dat de predikanten vermaand werden „von der subtilen disputationibus ab zu stehen undt durch solch gezanck die Christliche Kirche nit zu trennen [1]). Met dit doel werd in Nov. 1566 ook te Breda gewerkt, alwaar echter die van de Augsburgsche Confessie naar niets luisteren wilden, terwijl de Calvinisten wel tot vereeniging geneigd waren. Met dat al bleek het dat de laatsten, waar zij zich op de Augsburgsche Confessie beriepen, altoos de gewijzigde bedoelden en van de latere Luthersche belijdenisschriften niets wilden weten, gelijk dan ook hun raadsman Beza in een brief aan Taffin alle „détours" had afgeraden [2]). Zoo bleef men tegenover elkander staan. Behalve te Amsterdam.

Dáár toch werd het Evangelie in milden zin en met ruime opvatting gepredikt door de Noord-Hollanders, Jan Arendsz en Scheltius. Was hunne avondmaalsbediening al niet op Luthersche leest geschoeid, Arendsz verklaarde toch openlijk aan zijne gemeente met het 10e en 13e artikel van de Augsburgsche Confessie in te stemmen. Wel moest hij hierover veel hooren van de Antwerpsche Calvinisten, die hem zelfs met den ban dreigden, maar de Amsterdamsche Gereformeerden ergerden er zich niet aan en de meer Lutherschgezinden schijnen zich er evenzeer bij

derhand, de rust in de stad te bewaren. Waar echter de Prins op dat oogenblik van meening was dat toegeven aan de heftige Calvinisten de goede zaak in groot gevaar zou hebben gebracht, kan men er de Lutherschen niet hard over vallen dat zij hem steunden. Ook te Amsterdam viel in dien tijd iets dergelijks voor; ook daar bood zich de „Oostersse natie" bij de regeering aan om haar bij te staan. Maar uit het besluit op deze aanbieding genomen (*Vroedschap-Resol.* van 25 April 1567), om hen te stellen onder de bevelen der gedeputeerden van de schutterij, aan welker hoofd Pauw en de Roodenburchen stonden, blijkt genoegzaam, dat dit niet anders was dan een uitvloeisel van het eenparig besluit van de burgerij van alle gezindheden, om het legertje van Brederode niet in de stad toe te laten.

[1]) *Archives de la Maison d'Orange-Nassau*, II. 392.

[2]) *id.* II, 477. 242.

te hebben nedergelegd; althans er is mij tot heden geen spoor voorgekomen van eenige afzonderlijke Luthersche gemeente te Amsterdam in 1566 en 67 [1]).

Wel verzocht de, ook te Amsterdam talrijke, „Oostersche natie" om de Olofskapel voor hunne godsdienstoefeningen te mogen gebruiken, maar zij stelden zich tevreden dat dit verzoek eerst tot op de komst des Prinsen werd aangehouden en later naar de Gouvernante werd verwezen [2]). De man die, als Agent van den koning van Denemarken en tegelijk een der aanzienlijkste burgers van Amsterdam, de aangewezen persoon was om aan hun hoofd te staan, was de algemeen geachte Adriaan Pauw. Hij was de hervorming in 't algemeen toegedaan; maar hij had niet met zijne medeburgers en handelsvrienden samengewerkt tot invoering der Hervormde „preke" te Amsterdam en hij vond in de avondmaalsbediening van Jan Arendz niet dàt wat eene Luthersche avondmaalsbediening moet zijn. Toch zien wij hem niet het voorbeeld volgen der Antwerpenaars, en eene afzonderlijke Luthersche gemeente stichten, waarvoor hij wel anders een vergaderplaats had kunnen vinden, al was het nu juist niet de Olofskapel. Integendeel hij gaat bij de Gereformeerden in het Minderbroeders-klooster ter kerke en laat er zelfs een kind doopen. Dit was juist in dezelfde Januariedagen van 1567, toen Prins Willem uit Amsterdam den merkwaardigen brief aan den keurvorst van Saksen schreef, over de goede hoop om de vereeniging van Lutherschen en Gereformeerden tot stand te brengen [3]) en Pauw zelf behoorde ongetwijfeld tot de „gutter verstendiger und friedtliebender leuthe" met wier hulp en raad „die dinge alhier zu Ambsterdham albereit dahin gebracht und befurdert" waren „das sie de nahmen der Augspurgischen Confession ahnnhemen und sich deroselben gemesz verhalten willen". Nu het hem te Amsterdam gelukt is, zegt de Prins verder, hoopt hij dat het ook te Antwerpen zal doorgaan.

---

[1]) De Mennonieten hebben wèl in die dagen hunne eigene vergaderingen, zelfs met avondmaalviering, gehouden (Sententie van Huybert Jansz Appelman, bij Marcus, Sententien van Alba, pag. 197).

[2]) Vroedschapsresolutie, 26 Oct. 1566 en 2 Jan. 1567. Dat het verzoek werd afgewezen op grond van de instemming die Jan Arendsz betuigd had met de Augsburgsche Confessie — zoo als Wagenaar schrijft — is uit de Vroedschapsresol. niet te lezen.

[3]) *Archives*, III, 4.

Die hoop werd echter niet vervuld, en weldra kwam de reactie, in den vorm van vrees voor het in aantocht zijnde leger van Alba, en joeg Lutherschen en Gereformeerden op de vlucht.

De Amsterdammers verzamelden zich in de ballingschap meest te Embden en indien er nog eenig verschil over de leer was geweest, zal het gemeenschappelijk ongeluk er toe hebben bijgedragen het uit te wisschen. Althans, als in 1578 het rad keert en de Protestanten op 't kussen komen, zien wij ook Adriaan Pauw plaats nemen in den Raad. Ook van andere Amsterdammers, al waren zij oorspronkelijk de Luthersche gevoelens toegedaan, blijkt niet dat zij eenige pogingen hebben gedaan om eene Luthersche Gemeente op te richten [1]. Niemand verzette zich tegen de kerkorde, waarvan de grondslagen te Wesel in 1568 en te Embden in 1571 gelegd waren, en waarin men, zoo 't schijnt, die van eene algemeene Protestantsche kerk meende te mogen zien, in den zin als waarin die door Prins Willem was bedoeld. Te meer kon men zich daarin vinden, daar de verschilpunten, die nauwlettende theologen mochten kunnen aantoonen, de meeste burgers koud lieten of door hen gerekend werden tot de zaken, waaromtrent men binnen de grenzen van een zelfde kerkgenootschap, aan ieder zijn individueel gevoelen vrij laten kon.

Die eendracht en verdraagzaamheid duurde echter maar een jaar of tien. De predikanten der heerschende kerk zagen al spoedig de noodzakelijkheid in om zich schrap te zetten tegen het insluipen van allerlei beginselen, die streden tegen de leer die zij voor onontbeerlijk ter zaligheid hielden. Omgekeerd waren er dan weder leeken die zich in hun prediking niet vinden konden en naar een kerkje op hun eigen hand verlangden. Voor zooverre zij *Ubiquitisten*, d. i. besliste aanhangers van Luthers avondmaalsleer, waren, vonden zij steun toen, nadat Antwerpen in 1585 door de Spanjaarden was veroverd, een deel der Antwerpsche Lutherschen — die daar in 1576 hunne van de Gereformeerden afgezonderde gemeente weder hadden opgericht — naar Amsterdam de wijk had genomen. Weldra was een zolder van het pakhuis de Pot, aan 't Spui

---

[1]) Hetgeen Paauw in zijn *Europa's Lutherdom* (Amst. 1744) pag. 322, daarover uit von Zesen aanhaalt is ten eenemale onjuist. Von Zesen spreekt volstrekt niet van 1578, maar alleen van 1566.

bij het Boeren-verdriet (toenmaals nog aan den stadsmuur), voor de bijeenkomsten der Lutherschen ingericht en een voorganger in den persoon van Andries Nesscher aangesteld.

Maar tegelijkertijd en om dezelfde reden waren, óok uit Antwerpen, goede Gereformeerden naar Amsterdam overgekomen, o. a. Ds. Plancius, en de stedelijke regeering werd opgeëischt de hand te houden aan de verbintenis bij de Unie van Utrecht aangegaan, dat in Holland „geene andere religie openlijk mocht worden geëxerceerd dan de tegenwoordige Evangelische Gereformeerde relegie.” En diensvolgens werden de godsdienstoefeningen in „de Pot” door den Schout verboden (9 Jan. 1588).

De Lutheranen vroegen met ondeugende naiviteit om, als zij niet meer in 't pakhuis mochten vergaderen, hun dan een andere plaats aan te wijzen. De stedelijke regeering verlangde hun geloofsbelijdenis, waarvoor zij de Augsburgsche confessie met de Apologie inleverden. Daarop verscheen de Vroedschapsresolutie van 20 Februari 1588, waarin verklaard werd dat hetgeen te Amsterdam in de openbare kerk werd geleerd, niet met de Augsburgsche confessie en de Apologie in strijd was en dat men dus geene prediking kon toelaten van mannen die niet wettig beroepen en geadmitteerd waren. Tot recht verstand der zaak is het noodig te herinneren dat het beroep van predikanten van de groote Kerk onder goedkeuring der Burgemeesters geschiedde, zoodat dezen bewaarlijk konden toelaten dat er buitendien eene gemeente ontstond met predikanten, welker beroep buiten hen omging. Indien het aanhangers van twee verschillende geloofsbelijdenissen had gegolden dan ware de zaak (wat de verhouding tot het Burgerlijke Bestuur betrof) uit te maken geweest, door het beroep der Luthersche predikanten ook aan de goedkeuring van Burgemeesters te onderwerpen, maar dit ging ook niet, daar beide partijen zich op de Confessie van Augsburg beriepen [1]). Men verwees dus de Lutheranen

---

[1]) „Een Luthersche kerk.. naast een... Gereformeerde kerk in één zelfde stad, haar leden in dezelfde straten tellende, is niet gelijk het behoort.” Ik citeer dit niet uit een twistschrift van 1600, maar uit Dr. A. Kuyper. *Tractaat van de Reformatie der Kerken. Amst.* 1883, pag. 37. Gelukkig staat er bij: „ook al moet het om 't gebrekkige van den toestand, soms tijdelijk geduld”. en: „zelfs dan, als bij volkomene overeenstemming in de belijdenis nochtans om uitwendige oorzaken, twee kerkformatiën in één zelfde stad of dorp naast elkaar

naar de Staten van Holland. Deze antwoordden dat zij op 't oogenblik wel wat anders te doen hadden dan deze zaak te onderzoeken, maar den Burgemeesters van Amsterdam zouden aanschrijven de Lutherschen „tot op nadere gelegenheid *in hunne huizen* ongemolesteerd te laten." Een paar jaar later moesten de Lutherschen opnieuw dreigementen aanhooren, waaraan echter evenmin veel gevolg gegeven werd. Zij wisten dan ook wèl van zich af te spreken, getuige de merkwaardige zinsnede in hun adres aan de Staten, van 1591 : „Er zijn in deze landen vele duizenden menschen die aan de reformeerde religie (alzoo zij haar noemen) twijfelen en naar de waarheid haken ; maar onvermids dezen zwaren bedwang en dreigementen mogen zij tot de regte erkentenisse des heils niet geraken; deze zuchten en klagen dagelijks tot God dat zij niet weten mogen, hoedanig de religie is waarom zij de zware lasten en perikel des krijgs zoo langdurig dragen moeten."

Men gaf het van weerskanten niet op. De Luthersche vonden nu eenmaal geen bevrediging voor hun gemoed in de avondmaalsbediening en de leer der gereformeerde predikanten, die „hunne rede in het stuk van de praedestinatie te weinig en in 't stuk van het Avondmaal te veel gebruikten." En zij waren bereid om de verbanning te ondergaan die, als straf voor het afstaan hunner woningen voor de godsdienstoefeningen hunner gemeente, bij de vroedschapsresolutie van 1 Juni 1596 opnieuw werd bedreigd. Aan Augustijn Peyn werd een voorbeeld gesteld, en het verzoek om vrije uitoefening der religie in 1596 opnieuw gedaan, werd den 9n April in de vroedschap afgeslagen. Uit de kerkelijke ordonnantie die de Lutherschen inmiddels in 1597 vaststelden, blijkt dan ook dat aan het vergaderen op eene vaste plaats geen denken was, en dat de godsdienstoefeningen niet meer in de Pot, maar beurtelings in daartoe geschikte huizen der gemeenteleden moesten gehouden worden, waarvan de „knaap" (koster) daags te voren aanzegging deed aan predikant en leden, tevens een teeken (waarschijnlijk een penning) als toegangsbewijs uitreikende, terwijl in de godsdienstoefening niet gezongen mocht worden, en men „stillekens en ieder voor zich" daar heen en weder naar huis gaan moest,

---

staan, mag . . . de ééne aan de andere het recht op den eerenaam van kerk niet betwisten."

„om onzer wedersaekerswille", en omdat de Magistraat geen openlijke godsdienstoefeningen lijden wilde.

Volgens die ordonnantie [1]) werd de gemeente bestuurd door een consistorie, bestaande uit de predikanten en vier „gedeputeerden" (ouderlingen), waarvan de helft om 't andere jaar door de gemeente werd gekozen, uit een dubbeltal door 't consistorie voorgedragen. De predikanten werden gekozen door de gemeente, uit eene nominatie gemaakt door het consistorie, waar later de Diakenen bij kwamen; zooals dit thans nog bij de Hersteld Lutherschen geschiedt.

De eerste geordende „predikant", die eene academische opleiding had genoten, schijnt geweest te zijn Adolf Fischer of Visscher, die in 1593 uit Rhein-brohl beroepen werd (vroeger had hij ook te Antwerpen gestaan). Hij redde de gemeente van het verval, waarin zij dreigde te geraken door het verschil van gevoelen tusschen de beide „dienaren", die haar tot nog toe hadden geleid: Andries Nesscher en Joost van de Populiere.

Van theologische twisten onderling zou men allicht meenen dat eene dergelijke gemeente onder 't kruis zou verschoond zijn gebleven. Dit was echter niet het geval: — nog voor het einde der eeuw was de gemeente verdeeld in Ubiquitisten en Flacianen.

De zieketrooster Joost van de Populiere was het hoofd van de laatstgenoemden; althans zoo vertelde men hem, maar de goede man, gedrongen tot een schriftelijke verklaring of hij de erfzonde, met Flacius, voor de *substancie* dan wel, met de rechtzinnige leeraars, voor een *accidens* der menschelijke natuur hield, antwoordde dat hij die vraag beantwoorden zou, zoodra men hem in den Bijbel, boek, kapittel en vers zou aanwijzen, waarin hij die vreemde woorden vinden kon.

Misschien was 's mans eenvoud juist de reden dat er waren, die zich meer door hem gesticht voelden, dan door zijn geleerder ambtgenooten. Er bleef althans een klein kuddeke van Flacianen of Populieristen bestaan tot aan zijn dood en de Burgemeesters hadden daardoor met *twee* Luthersche gemeenten rekening te houden, toen de ergste en zwaarste storm tegen de Lutherschen opstak, in de eerste jaren der 17e eeuw.

---

[1]) Zij is in haar geheel te vinden in Prof. Domela Nieuwenhuis, *Geschiedenis der Amsterdamsche Luthersche Gemeente* (Amsterdam 1856), aan welk verdienstelijk werk ik een aantal bijzonderheden ontleende.

Ds. Plancius, geprikkeld door een „bitter lasterschrift", door de Lutherschen uitgegeven, had in zijn predikatie op Hemelsvaartsdag 1603 scherp gepolemiseerd tegen verschillende ketterijen der Ubiquitisten en Flacianen, volgens hem wel te onderscheiden van de echte Martinisten, die van de Augsburgsche confessie niet afweken. Op die preek antwoordden de Lutheranen, niet slechts met eene geloofsbelijdenis, waarin zij die kettersche gevoelens verwierpen, maar ook met het inroepen van de hulp van den Hamburgschen theol. doct. Philippus Nicolai, die daarop een van die bittere theologische strijdschriften in de wereld zond, waarvan de oude Burgemeester Hooft vertelt dat zij in dien tijd „telcken jare tweemael bij de catalogen van den Franckfoortsche missen werden bevonden van nieuws door verscheyden autheuren uytgegeven te wesen, dye deen dander en elckander met groote confidentie condemneren". De conclusie van het boek van Nicolai was dat de Calvinistische religie de leeken Goddeloos, Christeloos, roekeloos, hemelloos, hulpeloos en troosteloos maakte [1].

Nu was de tijd wel niet verre dat de Nederlandsche Gereformeerden elkander onderling dergelijke liefelijkheden naar 't hoofd zouden slingeren, maar niettemin behoeft men zich niet te verwonderen dat het geschrijf van den Hamburger veel kwaad bloed zette, en dat velen zijner Amsterdamsche geloofsgenooten hem alles behalve dankbaar waren, te meer toen de bedreiging dat „de Burghemeesteren en de Raedt nu wel eens haere aengheboorene goedertierenheyt, sachtmoedicheyt ende mededoochsaemheyt" tegenover „haere ondersaten ende inwooneren" niet langer zouden kunnen gebruiken [2]), bewaarheid werd. Nu de Martinisten zich verstoutten niet alleen wederom „groote vergaderinge soo van vermogende als van veele gemeene handwercxluyden te maecken, maer daerenboven eenighe heftige propoosten ende boucxkens, streckend tot oneenicheyt van de gemeene ruste en tot lasteringe van de gereformeerde religie, te voeren ende uyt te geven" [3]), achtte de Vroedschap het hoognoodig aan de resolutie van 1595 de hand te houden. En toen de Lutherschen, „God meer gehoorzamende dan de menschen,"

---

[1]) W(alich) S(ienwertsz. Roomsche mysterien ontdeckt. Amst. 1604. pag. 73, recto.

[2]) id. pag. 86, verso.

[3]) Woorden van de Vroedschaps-resolutie van 26 Jan. 1604.

toch voortgingen, werden de voornaamsten hunner [1]) ten stadhuize ontboden, waar zij vrijmoedig te kennen gaven het verbod niet te kunnen noch zullen nakomen [2]). „Hadden zij hun godsdienstoefening willen nalaten," zeiden zij onder anderen, „dan hadden zij wel te Antwerpen kunnen blijven". De predikant Adolph Visscher sprak met niet minder standvastigheid, zoodat de Burgemeesters, vrij ontstemd, werkelijk de ouderlingen op staanden voet de stad deden verlaten, zonder hen zelfs 24 uur te laten om order op hun zaken te stellen (24 April 1604).

Of het de volgende maand was of de volgende week dat zij de stad weder binnenkwamen, en of het door dezelfde poort was, waardoor zij uitgegaan waren, dan wel door een andere, weet ik niet, maar zooveel is zeker dat reeds in Juli de godsdienstoefeningen weder gehouden werden, en „Mijn Heer de Schout" ze op 21 November 1605 voor het laatst bemoeielijkte. — Geloofsvervolging was een plant die op Hollandschen bodem niet kon tieren. Het toenemen der gemeente in getalsterkte en rijkdom, hun buitenlandsche relatiën en de voorspraak van vreemde vorsten zal op de stedelijke regeering ook wel eenigen invloed hebben uitgeoefend. Hoe het zij, nu de Lutheranen voldoende hadden bewezen dat zij in geenen deele voornemens waren ooit tot eene vereeniging met de groote kerk te komen, schikte de regeering zich vrij gemakkelijk in het onvermijdelijke, al kon men zich niet begrijpen dat zulke betrekkelijk geringe dogmatische geschilpunten zoo zwaar bij die lieden wogen. Plancius en zijne collegaas moesten het dus aanzien dat bij de „ver-

---

[1]) Aan het hoofd stond de oudste ouderling Joris Rentorff. Wagenaar, en Kok (Vaderlandsch Woordenboek) noemen hem Joas Rendorp en laatstgenoemde ziet in hem den stamvader van de Amsterdamsche burgemeestersfamilie van dien naam, daardoor te kennen gevende dat de Rendorpen in later tijd, om in de regeering te komen, tot den heerschenden godsdienst zouden zijn overgegaan, zooals zulks door sommige Doopsgezinde familiën is gedaan. Volgens de Genealogie van Bicker stamt echter de patricische familie Rendorp af van Joachim Rendorp en Lijsbeth Pietersdochter Bicker, wier zoon Herman Rendorp, die voorkomt op het schuttersstuk van Warner v. d. Valckert (no. 107 van de schilderijen op 't Archief), de vader was van Joachim Rendorp, die in 1650 vroedschap werd.

[2]) Aangaande de heldhaftige houding van de ouderlingen der groote gemeente, vond ik het verhaal, door Domela Nieuwenhuis uit een oud handschrift medegedeeld, volkomen bevestigd door het rapport der Burgemeesters, geboekt in de Vroedschapsresolutie van 24 April 1604 (op 't stedelijk archief). Van den predikant der Flacianen (Populiere) hadden de Heeren „goede hope hij zou obedieeren, om zijn groote modestie en bedroufft en becommert gemoet."

maningen" der Doopsgezinden en bij de geheime misbedieningen der Papisten, ja bij de scholen der Joden, nu ook nog de conventikelen der Martinisten oogluikend werden toegelaten.

Had men sinds 1599 al weder gewaagd in het pakhuis te vergaderen, thans werd een huis, dat reeds naast „de Pot" gehuurd was, er bij aangetrokken, en in 1605 bezat de gemeente reeds drie geordende predikanten (alle uit de Rijnstreek afkomstig), terwijl de arme gemeenten in andere Hollandsche steden door Amsterdam werden ondersteund [1]).

De houding der Lutherschen bleef onberispelijk. Zij mengden zich te Amsterdam niet in de twisten der Gomaristen en Remonstranten, zij beklaagden zich niet over hunne uitsluiting uit de regeering, zij trachtten geen proselieten te winnen uit de staatskerk. De gemeente nam trouwens genoeg in aantal toe door de immigratie uit Duitschland en de Noordsche koninkrijken, zoodat het cijfer der kinderen die bij de gemeente gedoopt werden, in de twintig jaren van 1597 tot 1617 vertiendubbelde, en sinds 1641 zelfs tot boven de 1000 klom. Het ontbrak dan ook niet aan de middelen om gebruik te maken van de vrijheid, die ten tijde van Prins Frederik Hendrik aan alle gezindheden, zoo al niet officieel, dan toch met alle oogluiking werd toegestaan, en eene fraaie kerk te bouwen, op het terrein zelf dat tot nog toe voor de godsdienstoefeningen werd gebruikt. Op Kerstdag 1633 werd die kerk door den uit Leipzig afkomstigen predikant Casparus Pfeiffer ingewijd.

Model van een Protestantsche kerk kan men het gebouw niet noemen; maar, in aanmerking genomen dat het op een grondvlak staat van zeer onregelmatigen vorm, dat het aan twee kanten door huizen ingesloten is en aan een toren niet gedacht kon worden, om de ergernis die dit aan de aanhangers der heerschende kerk zou gegeven hebben [2]), moet men erken-

---

[1]) De eenige gemeente die ouder is dan de Amsterdamsche is die van Woerden, waar in den spaanschen tijd de Luthersche religie ongehinderd in de stadskerk werd uitgeoefend, omdat de stad aan den hertog van Brunswijk in pand gegeven was, en waar men in 1572 de Geuzen niet binnen liet, dan op accoord dat de stad bij de Augsburgsche confessie zou mogen blijven. Het zou ons te ver leiden om de latere geschiedenis van deze gemeente en van de wijze waarop de stadskerk in handen der Gereformeerden kwam, hier zoo uitvoerig te behandelen, als de belangrijkheid daarvan voor de kennis der verhouding der beide kerkgenootschappen in de zestiende en zeventiende eeuw verdient.

[2]) Om die reden moest ook de altaartafel achterwege blijven, die reeds ten

nen dat de (ons onbekend gebleven) bouwmeester er van gemaakt heeft, wat er van te maken was. Van binnen maakte de kerk met haar fraai gebeitelden eikenhouten kansel, met haar rijkdom van koperen kronen, met haar bontbeschilderde spreukenborden en met haar op dwergzuiltjes rustende gaanderijen een aangenamen indruk, en was practischer ingericht dan de gereformeerde kerken die Hendrik de Keyser in dat tijdvak bouwde.

Het kon niet missen of de, in uitwendigen bloei steeds toenemende gemeente, bleef in den loop der zeventiende eeuw niet vrij van de twisten en kibbelarijen, die van belangstelling in godsdienstige aangelegenheden het onafscheidelijk gevolg schijnen. De eerste oorlog ontstond toen de kinderen en kleinkinderen der stichters zich, als geboren Hollanders, trachtten te ontworstelen aan den overheerschenden invloed van het Duitsche element, dat, door de doorloopende toestrooming van vreemdelingen, zoo sterk was, dat nog in 1664 van de gemeente kon gezegd worden, dat „unter ihnen die Hochdeutsche sprache deren sie meist alle kündig . . . . . fast mehr im schwange gehet als die Niederdeutsche" [1]), en tien jaar later bij het bouwen van de nieuwe kerk een nijdig spotlied [2]) aldus aanving:

„Hoe stoffen en raasen
Hoe snoeven en blaasen
Hoe juychen en toeten
Die *Moffen en Knoeten*
Noe se aan haer Karke
Soo vlitig sien warken enz.

De predikanten waren alle geboren Duitschers (behalve misschien Adolf Visscher de Jonge, die omstreeks 1648 Luthers Bijbelvertaling in 't Hollandsch overbracht) en kweekelingen van Duitsche hoogescholen. Bij hunne predikatiën gebruikten zij de Hoogduitsche taal; slechts met de grootste moeite werd

---

geschenke aangeboden was, en die anders in een Luthersche kerk, waar de avondmaalsbediening, meer dan de prediking, de belangrijkste godsdienstige handeling is, niet mag ontbreken.

[1]) Phil. von Zesen, *Beschreibung der stadt Amsterdam*, pag. 301.

[2]) *De Loeterse Troffelslag*, voorkomende in het liedeboekje „*den vermakelijcken Opdisser.*" Amsterdam, 1677.

daaraan in 't midden der zeventiende eeuw langzamerhand een einde gemaakt. Eerst in 1666 beriep men, in Coenraad Hoppe, een Amsterdammer, aan wien ook de opleiding van toekomstige leeraars werd opgedragen.

Er bestond te dien tijde ook nog eene Deensch-Noordsche gemeente, die in een pakhuis op Uilenburg vergaderde. De voorganger, Christiaan Abel, wenschte wel als predikant der Luthersche gemeente erkend te worden, maar het consistorie vertrouwde hem niet. Hij bleef echter prediken, later op den hoek van de Peperstraat, en kreeg eenig tractement van de stad, zoodat hij zich bij de Burgemeesters als Gereformeerd schijnt te hebben voorgedaan, hetwelk hem (volgens sommige berichten) toen hij later in Denemarken was teruggekeerd, het hoofd zou hebben gekost.

Andere geschillen ontstonden over de keuze van de plaats voor een tweede kerk, die door de uitbreiding der gemeente noodig was geworden. Het voornemen was deze nieuwe kerk in de Elandsstraat te stichten, „daartoe reets eenige huyzen waren afgebroken, maar mits de dwars-drijvende, stijfzinnige kerkbroederen (daar deze gemeente geen gebrek van heeft) zich hier tegen stelden en hun lieten voorstaan deze plaats te verre van de handt te wezen" [1]) kocht men (na, van 1659 af, het pakhuis de Kroon op de Brouwersgracht als hulpkerk gebruikt te hebben) huizen op 't Singel bij de Stroomarkt, en bouwde aldaar van 1668 tot 1671, naar het plan van den architect Adriaan Dortsman, de prachtige koepelkerk.

Die kerk moest echter in de eerste jaren van haar bestaan een en andermaal ten schouwplaats strekken van zeer onstichtelijke tooneelen, veroorzaakt door den grooten twist over het beroepen van predikanten. Op dogmatisch gebied liep de twist meestal over haarkloverijen en onbewezen beschuldigingen. De meeste hatelijkheden ontstonden echter uit personeele kwesties, en uit de pogingen der gemeenteleden om hun recht weder te doen gelden in het kiezen der predikanten. Eene verandering in de kerkelijke ordonnantie door het kerkbestuur in 1684 eigenmachtig gemaakt, bracht dit recht over op eenige, bij loting, uit de contribueerende leden aangestelden. De ontevredenen hierover waren meest orthodoxe aanhangers van de oudere

[1]) Jz. Commelyn, in Domselaar c. s. *Beschr. van Amst.* 1665, IVe Boek, pag 96.

predikanten Colerus [1]) en Vos, terwijl de meerderheid van 't kerkbestuur, onder aanvoering van Ds. Paulus Weslingh, het met de vrijzinnigen hield. De laatsten zegepraalden door de krachtige ondersteuning der Burgemeesters, die de wijziging der ordonnantie goedkeurden, en pogingen om eene afgescheiden gemeente op te richten in 1685, en later nog meermalen, feitelijk beletten. De twist, die ook buiten Amsterdam het geheele kerkgenootschap had verscheurd, en allerlei scherpe en hatelijke pamfletten en spotprenten had in 't leven geroepen, werd daardoor eindelijk gesmoord, de gemeente bleef van haar recht om tot het beroep van predikanten mede te werken tot op den huidigen dag verstoken, en het kerkelijk leven ging in tot de zoete rust der achttiende eeuw.

De opwekking, die in de Duitsche kerk als reactie optrad tegen de dorre rechtzinnigheid, schijnt de Hollandsche Lutheranen koel gelaten te hebben. — Zij waren te veel Hollanders geworden dan dat Spener en Zinzendorf bij hen veel sympathie zouden gevonden hebben: voor mystiekerij was men te beredeneerd en van het piëtisme behoefde men hier geen weldadigheid te leeren. Immers, al hadden de Lutherschen in den eersten tijd wel eens schampere opmerkingen moeten hooren, dat zij wel geld over hadden voor hun kerken en orgels, maar de zorg voor hun weezen en armen aan de burgerlijke armenzorg der „Aalmoezeniers" overlieten, de grond tot die verwijten werd weggenomen door de stichting van het Weeshuis op de Lauriergracht (1678), dat in 1757 vergroot werd, en in 1811 vereenigd met het in 1770 opgerichte Oude Mannen- en Vrouwenhuis op de Muidergracht bij de Kerkstraat. Ook de eigenaardig Hollandsche instelling der hofjes ontbrak niet in de Luthersche gemeente. Het deftigste is het Brantsen-Rushofje, in 1733 gesticht uit de nalatenschap van den rijken koopman Christoffel van Brants, den vertegenwoordiger van den Russischen keizer, die in 1717 de eer had Peter de Groote en zijne gemalin op zijn vorstelijke buitenplaats Petersburg bij Nichtevecht te ontvangen.

Zulke leden moesten noodwendig het aanzien der gemeente verhoogen. De scheidsmuren, die in het maatschappelijk leven

[1]) Dit was de predikant die, later in den Haag staande, het bekende werkje over Spinoza schreef, waarin zoovele bijzonderheden over de laatste levensjaren van dien wijsgeer bewaard zijn gebleven.

Lutherschen en Gereformeerden mochten hebben gescheiden, vielen dan ook langzamerhand om, evenals de scherpe kanten van vijandige dogmatiek afslepen. Maar van regeeringsambten bleven de Lutherschen uitgesloten. Tot op zekere hoogte gold daardoor ook van hen wat van de Mennonieten bekend is, en ook van de Katholieken is opgemerkt, dat zij juist daardoor minder afgeleid werden van hunne „zaken" en van het werken aan de vermeerdering van hun geldelijk vermogen. De dissidenten begonnen in rijkdom en aanzien de leden der staatskerk boven 't hoofd te groeien, en naarmate zij in de tweede helft der achttiende eeuw ijverig deel namen aan de ontwikkeling die de wetenschap begon te populariseeren, zich op den voorgrond stelden bij de organisatie van geleerde en kunstlievende maatschappijen en den toon gaven in de periodieke litteratuur, werd het steeds moeielijker den invloed, dien zij feitelijk op den gang van zaken uitoefenden, hun officieel te onthouden. De omwenteling van 1795 maakte dan ook aan die uitsluiting een einde.

Dit alles betreft natuurlijk slechts de aanzienlijken onder de Lutheranen. Het gros, vooral de Duitschers, Denen en Noren, die voortdurend zich te Amsterdam kwamen nederzetten, vergenoegden zich met een zeer bescheiden werkkring; de laatsten trof men het meeste aan in de vakken welke een varensgast die aan wal wil blijven pleegt ter hand te nemen, de eersten beoefenden de handwerken, die geboren Hollanders beneden zich of.... te vermoeiend vonden. Zoo kwam de vleeschhouwerij, de broodbakkerij en andere bedrijven bijna geheel in hunne handen; ook de suikerraffinaderij, waaruit hunne nederige en onvermoeide werkzaamheid een tak van industrie schiep, die, in een tijdvak waarin de handel achteruitging, krachtig medewerkte om de welvaart van Amsterdam voor ondergang te behoeden.

Of de Luthersche gemeente vele notabiliteiten op het gebied des geestes heeft voortgebracht durf ik niet zeggen. Ik heb de doopboeken niet nagesnuffeld om te zien welke Amsterdamsche dichters of geleerden, toonkunstenaars of schilders, van Luthersche ouders geboren waren. Zooveel is zeker, geen Gellert of Paul Gerhardt is te Amsterdam opgestaan om de Luthersche geloofsleer in schoone liederen te vertolken, geen Joh. Seb. Bach om haar in eene *Matthäus-passion* de hoogste uiting der toonkunst te wijden.

Dat ook de kanselwelsprekendheid zich in de 18e eeuw in

de Luthersche kerk niet boven het gewone peil der andere Hollandsche kerken verhief, mag men billijkerwijze opmaken uit het feit, dat in het jaar 1760 alle zes de Amsterdamsche predikanten grijsaards waren van meer dan zestigjarigen leeftijd. Later legde men er zich meer op toe om jeugdige krachten aan de gemeente te verbinden. Mannen als Vorstius en Deiman werden, ook buiten de kerk, met eere genoemd. Maar nu verzeilde men op een andere klip. De meer vrijzinnige richting, die vooral op de Duitsche Hoogescholen onder de godgeleerden de heerschende werd, oefende, in overeenstemming met de denkwijze der achttiende eeuw, niet geringen invloed uit onder de Luthersche predikanten. Vooral de jongere helden tot het rationalisme over en waren niet vrij te pleiten van zekere, in dien tijd niet ongewone, handigheid om liberale begrippen onder orthodoxe bewoordingen in te smokkelen. Dit wekte wantrouwen en misnoegen bij die gemeenteleden, welke aan hun kerkgeloof gehecht waren. Eenigen hunner leverden in 1786 een acte van beschuldiging in, waarin ze sommige leeraars o. a.: verweten „dat zij zich bijna heesch schreeuwden om de *deugd* aan te bevelen, terwijl zij hare zuivere bronwel: het geloof, toestopten," enz. De predikanten antwoordden: dat zij in dit stuk „niets anders vonden dan de zichtbaarste bewijzen van onkunde en kwaadwilligheid." Dat een twist, op die wijze begonnen, niet zeer vatbaar was om in der minne te worden bijgelegd, laat zich denken. Het eindigde dan ook daarmede dat, toen in 1791 het consistorie weigerde, in plaats van een overleden orthodoxen predikant, een van diezelfde richting te beroepen, een groot deel der gemeente, benevens een der predikanten, Ds. Hamelau, zich afscheidde en eene „Hersteld Luthersche" Gemeente oprichtte. De stedelijke regeering was toen blijkbaar anders gezind dan in 1685; want zij gaf onmiddellijk het gevraagde verlof tot godsdienstoefening aan de zich afscheidenden, verleende hun het gebruik van de Gasthuiskerk op de Oude Turfmarkt en van de Nieuwe Walenkerk (toen op den hoek van 't Molenpad) en verkocht hun het Dolhuis op den Kloveniersburgwal met eenige aangrenzende perceelen, om daar hunne eigene kerk te bouwen. Staatkundige redenen waren aan de welwillendheid van 't stadsbestuur niet vreemd, daar men toen in het tijdperk der Orangistische reactie tusschen 1787 en 1795 verkeerde en de meeste Hersteld-Lutherschen als warme Oranjeklanten bekend

stonden, terwijl vele leden van het Luthersche Consistorie zich ijverige „Patriotten" hadden getoond.

De „Hersteldenʺ brachten met verwonderenswaardige offervaardigheid in korten tijd groote kapitalen bijeen, om uit de rente een drietal (later een viertal) predikanten te onderhouden en besteedden bovendien circa *f* 120.000 aan hunne kerk, die 20 Aug. 1793 werd ingewijd. Hoewel het onderling gehaspel, dat aan nieuw opgerichte gemeenten eigen schijnt, in de eerste jaren niet ontbrak, bleef het genootschap in stand, verbond zich met de Luthersche gemeenten van eenige andere steden tot een Hersteld Luthersch kerkgenootschap en mag zich tot op dit oogenblik in gewenschten bloei verheugen. De predikanten worden door de gemeente bij algemeen stemrecht gekozen.

De Luthersche kerk als geheel beschouwd heeft door de splitsing niet geleden. Drie kerkgebouwen, terwijl het anders wel bij twee zoude gebleven zijn, pleiten voor de belangstelling door wedijver gewekt; bij de liefdadige inrichtingen valt hetzelfde op te merken. Pogingen tot hereeniging zijn wel in 't werk gesteld: maar terecht heeft men geoordeeld, dat „wanneer in hetzelfde kerkgenootschap de één ernstig en met nadruk, dát als hoofdzaak voordraagt en verdedigt, wat een ander ontkent of met onverschilligheid, ja zelfs met minachting, behandelt," slechts „de kiem van nieuwe verdeeldheden en nieuwe scheuring" wordt gelegd.

Maar wel heeft de tijd de verbittering van het einde der vorige eeuw doen plaats maken voor wederzijdsche achting en waardeering, en nu de verschillende richtingen, die historisch door elk der beide kerkgenootschappen worden vertegenwoordigd (en die waarlijk in onzen tijd nog niet uitgestorven zijn), door geen onwillig gedragen boei aan tegenovergestelde richting geketend, zich vrij kunnen ontwikkelen, kan men veilig, wat wenschelijkheid, noodzakelijkheid en mogelijkheid betreft, eene hereeniging der beide Luthersche gemeenten op dezelfde lijn stellen, als die van Nederland en België.

Groot voordeel hebben daarentegen de beide kerkgenootschappen getrokken uit de in de laatste jaren tot stand gekomen organisatie, waardoor èn predikanten èn leeken zonder vele formaliteiten kunnen overgaan tot en zich aansluiten bij die gemeente, met welke zij in godsdienstige meening overeen-

stemmen. Tengevolge der „over- en weder-beroepbaarheid" heeft de Amsterdamsche Herstelde Luthersche gemeente niet minder dan drie harer vier tegenwoordige predikanten gerecruteerd uit leeraars van buiten-gemeenten, die door geboorte tot het andere Luthersche kerkgenootschap behoorden, maar de gevoelens der „Herstelden" waren toegedaan; en omgekeerd zijn de kansels van den Haag en Arnhem, van Leiden en Delft, van Leeuwarden en Deventer met jongelieden uit de Amsterdamsche Herstelde gemeente bezet, omdat men in die gemeenten, hoewel tot het kerkverband der „Evang." Lutherschen behoorende, rechtzinnige predikanten verlangde.

Te Amsterdam kwam de Evangelisch Luthersche of „oude Luthersche gemeente," zooals het volk ze noemt, den schok der splitsing spoedig te boven; zij stichtte in 1817 een seminarie waarvan Joan Melchior Kemper, wiens familie de Luthersche gemeente in deze eeuw tot geen gering sieraad heeft gestrekt, de eerste curator werd en zag de ronde kerk, die in 1822 plotseling in vlammen opging, weldra herbouwd.

Over de buitengemeenten bleef men door den financieelen band van het in de achttiende eeuw gestichte, „liefde-fonds," eene voogdij uitoefenen, die de beroepsvrijheid wel eens aan banden legde [1]).

In de wetenschappelijke wereld worden vele Luthersche namen met eere genoemd. Prof. Domela Nieuwenhuis was een specialiteit op het gebied der kerkhistorie. Ds. Lublink Weddik betrad onder 't pseudoniem van oudoom Jacob op verdienstelijke wijze de baan der letterkunde. Wat Prof. A. D. Loman voor de muziek en hare geschiedenis doet is van algemeene bekendheid. De verdiensten van Prof. Martens op theologisch gebied zijn, door zijne benoeming tot hoogleeraar aan de stedelijke universiteit, erkend. En aan welsprekende kanselredenaars heeft het der Luthersche kerk in deze eeuw nooit ontbroken.

Wat de leer betreft: „Vader Lentz," de Hoogduitsche predikant, die, eenige dagen voor het laatste Lutherfeest, zijn emeritaat nam, heeft nog altijd de vaan der Augsburgsche confessie hoog gehouden, maar overigens konden zich de predikanten der Amsterdamsche Evang. Luth. gemeente met de theologische richting, sinds 't midden dezer eeuw als de moderne bekend,

[1]) Domela Nieuwenhuis. *Gesch. der Amst. Luth. Gem.*, pag. 158.

goed verdragen. Of juister gesproken geene andere richting werd door het kerkbestuur tot het predikambt toegelaten.

Het kerkbezoek is er wel niet op verbeterd; maar het ligt eenigszins in den aard der zaak dat dit bij de Herstelde zustergemeente beter stand hield. Wie de moderne begrippen is toegedaan meent allicht dat die zich óók wel baan zullen breken al worden zij niet door zijn kerkgaan bevorderd. Toch zal hij en evenzeer ieder geloovig Christen gaarne toegeven dat het wenschelijk is dat er gelegenheid besta om zich gemoedelijk te hooren toespreken, al is het juist niet in confessioneelen geest. Eene „vrije gemeente" heeft daarom voorzeker in onzen tijd reden van bestaan. In hoeverre nu juist een kerkgenootschap dat zich naar Luther noemt, daarvoor een passend kader is, is eene vraag voor verschillende beschouwingen vatbaar.

Luistert men naar de stemmen die tijdens het feest van 1883 uit de Luthersche kerk opgaan, dan hoort men aan den eenen kant jammeren, dat de Synode der Evangelisch Luthersche kerk niet alleen *de Augsburgsche* confessie, maar *elken zweem* van confessie, als band der gemeenschap heeft opgeheven, en daardoor eigenlijk zelf de *kerk* als zoodanig heeft opgelost en ontbonden, slechts geïsoleerde personen overlatende die aan de Luthersche belijdenis vasthouden, terwijl men aan den anderen kant [1]) hoort erkennen: „Luthers schriftbeschouwing, zijne christologie, zijn geloof aan de werking van het sacrament" enz., „aanvaarden wij niet meer". Onwillekeurig komen dan den onpartijdigen toehoorder de woorden weder op de lippen die da Costa, naar aanleiding der feestviering van 1817, sprak:

> Neen, Luthers vrijheidszin was de uwe *niet*. Gij sticht
> Een ander werk en op een andren grond..

En men is geneigd, behoudens allen eerbied voor dat andere werk en voor dien anderen grond, zich de vraag te stellen of het niet goed gezien was van Ds. Hamelau, toen hij in 1791 de Luthersche kerk te Amsterdam „herstelde". Ja, vervolgt de „Evangelisch Luthersche" gemeente nog verder den weg door haar in de laatste twintig jaar betreden, dan zal men weldra hooren vragen of er buiten de Hersteld Luthersche

[1]) In de November-Aflevering van dit Tijdschrift, pag. 217.

eigenlijk nog wel eene Luthersche gemeente te Amsterdam bestaat?

Maar vormen en namen verouderen, het wezen blijft. Of Luther, hoe groot man ook in de zestiende eeuw, met zijn kinderlijk geloof in een persoonlijk God, met zijn nauwgezet en door schuldgevoel gepijnigd geweten, met zijn onvoorwaardelijken eerbied voor de Heilige Schrift, met zijn „door en door kerkelijke natuur", de man is van *onzen* tijd, dat meen ik te mogen betwijfelen, al zingt men zijn liederen en al sleept men met zijn buste uit het eene locaal naar het andere. Maar of hij niet de man van de *toekomst* zal zijn, als weder eene andere wereldbeschouwing het veld doet ruimen aan die welke in de laatste twee eeuwen zich voortdurend uitbreidde — wie zal het beslissen? — *L'avenir est à Dieu!*

D. C. MEIJER JR.

VICTOR DE LAPRADE.

> I thought you meant
> To be an artist, — lift your audience
> To see your vision!
>
> GEORGE ELIOT.

Onder de schrijvers, die men lief heeft en wier werken op ons karakter en ons leven den diepsten invloed hebben, behooren, geloof ik, in de eerste plaats die dichters — wellicht van den tweeden rang — wier werk het hart van hem die 't schreef doet kennen, en in wier woorden, beelden, idealen de schrijver telkens weer den man ons toont.

Men kent slechts wel wat men bemint, doch hier staat tegenover dat men ook blind kan blijven voor grootere volmaaktheid en genie, die ons betrekkelijk onbewogen laten. Het zou mij dus onmogelijk zijn den dichters, die ik in mijn jeugd vereerde, den weldoeners, die mij leerden geestdrift te gevoelen, te hopen en gelooven, hun juiste plaats onder de onsterfelijken van den zangberg aan te wijzen. Ik weet niet, om alleen van Holland's dichters te gewagen, of soms Da Costa grooter dichter is dan Bilderdijk; wel weet ik dat zijn lierzangen als psalmmuziek mijn jongenshart eens opwaarts hieven. De diepe indruk, toen verkregen, maakt voor onbevooroordeeld richten mij onbekwaam.

Dit is ook het geval wanneer 'k zou hebben te beslissen of Peter de Génestets rang in onze letterkunde zoo hoog is als wij in onze jonge jaren meenden. Ik kan alleen getuigen dat zijn gedichten door zangerigen eenvoud en natuurlijkheid, door diep gevoel en teederen humor een altijd frissche vreugd voor mij gebleven zijn. We hebben ze nog lief gelijk voor twintig jaren, als de levensvolle uitdrukking van zijn persoonlijke ervaring, zijn vroom gemoed en schalkschen geest. Als Iersche melodiën wekken ze een traan en een glimlach . . . de jonge

dichter werd voor honderden van ons een vriend en broeder . . . . en daarom zijn wij niet in staat om zonder hartstocht, onbewogen, kalm hem te vergelijken met enkele dichters, die na hem hun volk tot stem poogden te dienen.

Dus kan ik evenmin voor Victor de Laprade, den Franschen dichter die in de afgeloopen week is overleden, bedaard het rangnummer gaan zoeken, dat hem zijn plaats wijst onder de dichters dezer eeuw. Hij wist niet minder dan Da Costa en de Génestet zijn lezer zich tot vriend te maken. De poëzie van dezen dichter uit Provence, die de natuur zoo innig lief had, is de uiting van zijn fier karakter en de geschiedenis van zijn nederig leven. Zonder hem of de zijnen ooit gezien te hebben, kende ik hem, zijn kinderen, de eikenbosschen en heidevelden waar hij met hen wandelde; ik wist hoe goed en eerlijk van hart en oprecht godsdienstig hij was, hoe innig verontwaardigd hij kon zijn over laagheid en wreedheid, hoe zijn poëzie gedeeltelijk ontsprong uit zijn vermogen om sympathie te gevoelen voor groote en edele daden en gedachten. Hij toonde in zijn gedichten dat de geheimzinnige betoovering der natuur, die hij rusteloos bestudeerde, hem tot dichter geadeld had, en zijn ridderlijke eerbied voor zijn ouders, zijn teedere liefde voor zijn kinderen, zijn geestdrift voor zijn vaderland werkten mede om voor hem ons hart te winnen.

Geen kritische studie over zijn talent vermag ik dus te schrijven, maar ik wensch aan te duiden wat wij weleer in hem bewonderden en waarom hij ons steeds tot vriend gebleven is.

Het is een voorrecht voor een schrijver om Victor de Laprade in te leiden bij lezers die hem nog niet kennen. Want hij vertegenwoordigt het goede, groote, krachtige Frankrijk, waarvan zij niet het bestaan vermoeden, die het volk van *le beau pays de France* beoordeelen naar Parijs en Parijs naar de boulevards.

Geboren in het jaar van den veldtocht naar Rusland onder het puntig dak van een ouderwetsch huis te Montbrison, werd hij door zijn vader, die aldaar als doctor gevestigd was, opgevoed. Wie die vader was zal hij ons vertellen in verzen die ons hem zelf doen kennen. In zijn laatsten en schoonsten verzen-bundel „*le Livre d'un père*" verhaalt hij aan zijn kinderen welke edele figuren hun grootouders waren, wier portretten in de huiskamer hangen.

Pour que du vieil honneur ta maison soit le temple,
Suspends-y ces portraits, mes témoins, mon exemple.

zegt hij tot zijn kinderen.

Je cherchais dans leurs yeux à lire mon devoir;
J'y trouvais le conseil et le don de vouloir.
Ainsi, depuis vingt ans, je travaille et je pense
Sous leurs yeux bien-aimés. J'y vois ma récompense,
Ils me parlent sans cesse, et tous mes vers heureux,
Les vers où vous pleurez, me sont dictés par eux.

Nu brengt hij zijn zonen en dochters eerst voor het portret van zijn vader, dan voor dat van zijn moeder.

Hier is *le grand père*:

Voici l'aïeul, voici mon père au doux visage;
Le cœur d'un chevalier et la raison d'un sage!
Il a connu, chéri les aînés d'entre vous,
Et vous avez joué quatre sur ses genoux.
Ses traits sont-ils restés dans vos jeunes mémoires?
Gardez-les bien! ainsi que mes vieilles histoires
Et les tendres conseils, les baisers, les secrets
Que vous avez reçus devant ces chers portraits.
Pour chauve et blanc qu'il soit, admirez sur sa face
La fraîcheur, la clarté, signes de bonne race.
Un sang vif et léger, et riche de soleil,
Anime de sa peau le fin tissu vermeil;
Cette lèvre sans fiel, d'une grâce infinie,
Mince et ferme, au besoin lancerait l'ironie;
Cet œil plein de douceur, mais qui semble attristé,
Limpide, a ses éclairs d'ardeur et de gaîté.

Vieux Français d'autrefois, en sa forte croyance
Inflexible, il avait, pour autrui, l'indulgence.
Joyeux dans la dispute et de propos charmant,
Ses ennemis l'aimaient, l'admiraient franchement;
Heureux de le contraindre à rompre le silence,
Tous à l'envi s'offraient à sa courtoise lance.
Tant qu'il vécut, réglant notre heureuse maison,
Il était ma justice, il était ma raison.
Ses notes, sur mes vers, par un goût sûr guidées,
Coupaient court aux écarts du style ou des idées.

Critique et fin lettré, quoique docteur savant,
Il jugeait, il pensait lorsque j'allais rêvant.
A l'Icare étourdi qui part à tire-d'ailes,
Sa main sage attachait le poids des grands modèles,
M'enchaînait prêt à fuir dans le vague horizon,
Et faisait du bon sens mon heureuse prison.
Il croyait, peu sensible aux couleurs entassées,
Qu'un mot juste suffit aux plus grandes pensées,
Que l'âme la plus haute est simple en ses discours
De mon âpre hyperbole il modérait le cours,
Prisant dans nos combats, pour la plus juste cause,
La générosité par-dessus toute chose,
Il fut mon maitre en tout; c'est de lui que j'ai pris
Les dogmes que je sers, la langue que j'écris.

Tous vantaient sa raison qui jamais ne dévie,
Son esprit clair, charmant, loyal comme sa vie,
Acéré sans venin, gai sans être moqueur...
Mais que serait-ce, enfants, s'ils avaient vu son cœur
De ses jeunes travaux connu la longue histoire,
Son obscur dévouement, plus noble que la gloire!
Écolier, orphelin à seize ans, ses labeurs
Soutenaient sans fléchir une mère et deux sœurs.
Le pain était amer, les soucis étaient rudes...
Et rien ne l'arrachait à ses chères études;
Il donnait intrépide à son double devoir,
Tout le jour au métier et la nuit au savoir.
Dans l'âge où mollement j'assemblais quelques rimes,
Il scrutait la nature et ses secrets intimes,
Voulant suivre en son art, jusqu'au plus haut degré,
Son père, le savant qu'il avait adoré!
Car, s'oubliant, il fit deux parts de sa carrière;
Ses aïeux, puis ses fils, eurent sa vie entière.
Jeune homme, il travaillait, docile à cette loi,
Pour sa mère, et vieillard, il travaillait pour moi.
Un jour, dans la vigueur de ses vertes années,
Du prix de ses efforts à peine couronnées,
Près de toucher au but, mûr pour les dignités,
Il dut choisir: l'honneur et les serments prêtés,
Obéis sur-le-champ, obéis avec joie,
Des succès, des honneurs lui fermèrent la voie...
Et pour penser demain à ce qu'il pensait hier,
A son vieux roi fidèle, il resta pauvre et fier.
Tel fut l'homme de cœur, père de votre père;

Vous porterez son nom dignement, je l'espère.
Si l'un de vous forfait au sang dont il est né,
Moi qui vous l'ai transmis, je serai condamné.

Om de Laprade te leeren kennen moet men ook even de zachte, teedere moeder aanschouwen, die haar zoon godsdienst leerde liefhebben en onzelfzuchtig leerde zijn, op de eenig mogelijke wijze, d. i. door zelve daarvan het voorbeeld te geven.

Een paar trekken van het portret der *grand mère* mogen een denkbeeld van haar geven:

Notre secours est là, dans l'aïeule en prière,
Dans l'âme qui respire en ce divin portrait,
Dans le profond amour qui luit sous sa paupière,
Dans ses douleurs de sainte où le ciel apparaît!

Quand le peintre — un ami digne de la connaître —
Qui m'avait vu pleurer, qui la voyait souffrir,
Pour l'immortaliser prit son pinceau de maître,
L'Éternité pour elle était prête à s'ouvrir.

L'art n'a rien oublié dans cette image d'elle.
Tout son amour de mère en ses yeux est écrit;
Et l'on prend ce portrait, si simple et si fidèle,
Pour la Madone en pleurs aux pieds de Jésus-Christ.

Invoquez-la! Jamais une mère, une sainte,
N'eut dans un coeur plus humble un amour plus profond;
En tous vos jours d'épreuve invoquez-la sans crainte,
Sûrs qu'elle vous écoute et que Dieu lui répond.

C'est d'elle que je tiens les ardeurs du poète,
Ce souffle intérieur prompt à me ranimer,
La hauteur des désirs, l'espérance inquiète
Et le don de souffrir avec celui d'aimer.

Si parfois vous sentez, en relisant mes pages,
Courir un doux frisson dans vos coeurs attendris,
Si vous en devenez plus aimants et plus sages,
C'est qu'elle avait pensé les choses que j'écris.

C'est elle qui bénit, invisible patronne,
La maison toujours pleine et les enfants nombreux,
Et des douces vertus qui formaient sa couronne
Y maintient le parfum et le répand sur eux.

Soyons à son exemple, à son culte fidèles,
Aux plus humbles devoirs assidus chaque jour,
Afin d'aller ensemble, emportés sur ses ailes,
Rejoindre les aïeux dans l'éternel amour.

De liefde voor zijn vader en moeder was hem tot beweegkracht en de wijze waarop hij over hen spreekt brengt soms de heilige boeken der Chineezen in herinnering. Hij zegt:

Jadis j'avais rêvé d'ennoblir mes ancêtres,
Je me réglais sur eux, je les prenais pour maîtres. . .
Il me serait, au prix des efforts que je fis,
Bien doux d'être à mon tour ennobli par mes fils.

en in het schoone gedicht *„Nos morts nous aident"* wordt de eeredienst der edele dooden nog duidelijker aangeprezen:

Vivons avec nos morts, et prenons-les pour juges;
Ayons-les chaque soir pour conseils, pour refuges;
Sachons que nos combats sont livrés sous leurs yeux,
Qu'un secours éternel nous vient de nos aïeux,
Et qu'à travers les temps chaque effort méritoire
Établit d'eux à nous un partage de gloire.
Non, la mort ne rompt pas pour le père et l'enfant
Le commerce du faible avec le triomphant;
Ils peuvent s'entr'aider vaillamment l'un et l'autre,
Et les mondes meilleurs touchent encore au nôtre.

Ayez dans votre coeur, ayez vos morts présents;
Les pleurs qu'on donne aux morts sonts des pleurs bienfaisants.
Gardez-moi bien, amis, ma place tout entière,
Et ma si douce part d'amour et de prière,
Et cet autel secret chaque soir rallumé....
Ainsi que je les garde à l'aieul tant aimé.
Heureux qui vit dans l'ombre, à ses tombeaux fidèle
Et trouvant chez ses morts son guide et son modèle!
Une chaîne d'aïeux, c'est une chaîne d'or
Qui s'enlace à nos flancs et nous dirige encor,
Et par qui, sans broncher, soutenus à la taille,
Nous marchons droits et forts à travers la bataille;
Par qui l'on prend au ciel un invisible appui,
Par qui Dieu nous soulève et nous attire en lui.

De eeredienst der ouders werd door hem gepredikt met woord en voorbeeld.

De liefde welke gij aanbidden moet is de ouderlijke liefde, zeggen de Chineezen, dat is de eerste en hoogste vorm waarin liefde zich op aarde vertoont. Ge adelt uwe ouders door een leven te leiden dat hun tot eer is. Hun liefde is het verwezenlijkt ideaal der zedelijkheid, want die man is braaf en edel die jegens zijn medemenschen dezelfde onbaatzuchtige, zelfopofferende ijver, belangstelling en liefde toont welke ouders voor hun kinderen koesteren. Doch een hooger opwaarts trekkende kracht was die aanbidding der ouderlijke liefde voor de Laprade dan voor de Chineezen, want niet de vermolmde overblijfselen der dooden worden door hem als relieken vereerd, maar de zielen die der duisternis van de groeve ontvloden zijn. Doch voor het overige leidt die liefde ook hem tot zelfoverwinning, plicht en godsdienst. Voor den dichter was de liefde voor de ouders wat ze was voor den zich ontwikkelenden mensch, namelijk het eerste instinkt dat hem tot aanbidding en besef van een hooger Wezen leidt.

Dichterlijke naturen zijn de studie van geleerden overwaardig; ze duiden evenals die van kinderen het getrouwste en oorspronkelijkste de instinkten en adspiraties aan, welke de voorgeslachten eeuwen en eeuwen geleden tot beschaving en edele ontwikkeling brachten.

Waarschijnlijk zijn weleer de ruwe volken tot godsvereering gebracht, door aanbidding der ouders en aanbidding der natuur. Het is daarom vooral opmerkelijk in een Katholiek Fransch dichter der 19de eeuw waar te nemen, hoe diezelfde oude gevoelens hem tot beweegkracht en steun strekten.

Volgens zijn vrienden is die liefde voor de natuur in Provence ontloken, toen hij te Aix in de rechten studeerde, na eerst te Lyon, waar zijn vader *professeur de clinique* was, zich op de geneeskunst te hebben toegelegd. Zijn vader echter vond zijn gezondheid niet krachtig genoeg voor de zware taak van den geneesheer en zond hem naar het zuiden.

In een brief aan den heer Barral deelt de Laprade dit in de volgende woorden mede:

„Mes travaux littéraires ont à peine interrompu dans ma famille la tradition médicale. J'ai moi-même étudié la médecine à l'école secondaire de Lyon, où mon père était professeur de clinique.

„Mais il jugea bientot que mes pauvres nerfs, qui m'ont toujours tourmenté, étaient trop délicats pour des études aussi sévères et pour le séjour des hôpitaux. Il m'envoya loin des brouillards de Lyon faire mon droit à la Faculté d'Aix en Provence; c'est là que j'ai commencé à rimer.

„Mais j'ai toujours porté un ardent intérêt à tout ce qui se rattache aux études médicales. Quand j'ai dû me faire recevoir docteur ès lettres pour rentrer dans l'Université, j'ai pris pour sujet de ma thése latine *De Philosophia Hippocratis*, et mon père, qui était un lettré aussi érudit qu'il était savant médecin, m'a beaucoup aidé dans ce travail."

Een zijner vrienden, de heer Léo, deelt mede dat de Laprade in Provence de natuur leerde begrijpen en liefhebben.

„Sur les hauts plateaux du Forez, tout parfumés de bruyère, par les étroits sentiers serpentant aux flancs de la montagne, dans les gorges profondes, au bord des torrents qui bouillonnent, Laprade avait déjà bégayé confusément dans sa petite tête d'enfant ces vers qui devaient sortir plus tard de sa plume, si majestueux et si ailés. Dès qu'il connut la Provence, il fut ébloui; comme l'a dit un autre fils de cette riante contrée:

> Il eut, pour ce pays au ciel bleu, la tendresse
> Qu'on a pour l'Italie et qu'on a pour la Grèce.

„Et il est permis de croire que les quatre années qu'il passa en pleine adolescence ne contribuèrent pas peu au développement de son éducation poétique.

„Il avait le sentiment de la nature. Tout la force de Laprade est dans ces seuls mots, c'est la son secret.

„Laprade était un rural, il aimait les paysans, leurs jeux, leurs fêtes, il se mêlait à leurs joies et partageait leurs deuils. En dépit de sa constitution chétive et délicate, ce souffrant

> Avait pour les forêts des amours fraternelles.

„Ce maladif, ce frêle, a toujours subi la fascination grandiose et mystérieuse de la nature. La fièvre de l'océan le bouleversait et l'effrayait autant que la colossale inertie des montagnes. Il ressentait „cette ivresse des champs" dont parle George Sand. Il comprenait le charme pénétrant des solitudes, entendait la voix du silence, recevait les confidences des bois et prenait part

à la tristesse immense des chênes fracassés par le tonnerre du ciel ou frappés au coeur par la cognée des hommes. Dans une remarquable étude, M. de Pontmartin a justement dit de lui : „En face de ces spectacles gracieux ou sauvages, délicieux ou sublimes, Victor de Laprade était plus qu'un spectateur, un témoin, un admirateur, un peintre ; il était un *initié*!"

En wat heeft de natuur gesproken tot de dichterziel van dien vertrouwde, van dien *initié?* De bijnaam welken men hem gaf van *„catholique panthéiste"* duidt dien invloed het best aan. De natuur doet hem, gelijk ze het Wordsworth deed, telkens den Schepper in het geschapene aanbidden ; het eindige doet hem droomen van het oneindige; het is de natuur die hem aan het bovennatuurlijke doet gelooven. Hij spiritualiseert de natuur, waarin hij de openbaring ziet der Godheid. Zijn boek, *„le sentiment de la Nature avant le christianisme et chez les modernes"* is een symphonie, geen mathematisch betoog. Het heeft de critici, die het bespraken, soms kregel gemaakt, daar ze het zoo moeielijk vonden den schrijver te classificeeren, en hem het etiquette *rationalist* of *geloovige* om den hals te binden. Het is een dichterlijke waardeering van hetgeen het gevoel voor de natuur gedaan heeft voor godsdienst en kunst, en is wel geschikt om den toorn te wekken van methodische geleerden, die ongelukkig zijn als ze iemand niet kunnen rangschikken onder een bekend soort, in 't daartoe bestemd loketje. In plaats van ten slotte zich de kosten van een nieuw loketje te getroosten, en daarboven *„Catholique Panthéiste"* te schrijven, ware het beter geweest, zoo ze met gothische letters hem zijn plaats hadden aangeduid onder die dichterlijke geesten, die vrome gemoederen, welke de Roomsche kerk in de middeleeuwen opbouwden. Niet pantheisme, maar het jonge, ontzagvolle bewustzijn van God's alomtegenwoordigheid, vervult hem op de bergen en in de wouden. Hij gevoelt dezelfde aandoeningen en overtuigingen, die de bouwers der gothische kathedralen weleer tot hun hoogste werk in staat stelden.

Opmerkelijk is het dat zijn oprechtheid, zijn moedig medeleven van zijn eigen tijd, dezen geloovigen katholiek iets van de bezieling mededeelden der oude geloovige kunstenaars.

Een waar kunstenaar kan zich niet los maken van zijn eeuw. De Laprade is een van het groote geslacht van 1830. Hij heeft den vleugelslag gevoeld van de romantiek, van de machtige

beweging, welke aan de Fransche letterkunde krachten en gaven hergaf, welke haar sinds lang ontbraken.

De nieuwe zieners braken muren af en sloegen vensters in, gedreven door hun dorst naar het oneindige, hun afkeer van het gekunstelde en onware. Ze brachten de schaduwen van den nacht, de geheimzinnige diepten van het woud, door de Gothische bouwers zoo geliefd, in de poëzie. Wilde overdaad, stoutmoedige kracht, onvolmaakt maar enthousiast streven, treffende en grootsche nabootsing van de natuur kenschetsten het werk der revolutionairen, die voor een wijle smaakvollen eenvoud, afgeronde volmaaktheid tegelijk met eng dogmatisme en vormendienst verbanden, doch oorspronkelijkheid, frissche verbeelding en gevoel voor de natuur heroverden door den moed van hun jong reuzenhart, dat niet bevreesd was zich belachelijk te maken of vulgair te worden geacht.

Die vleugelslag, welke de letterkunde aan het gekunstelde en onware ontvoerde, bracht den geloovigen katholiek de Laprade uit de oververSierde Jezuietenkerken in de natuur, in de open lucht der bergen. Doch hij bad, waar de romantische school droomde. Zijn godsdienstig gevoel werd daardoor weder primitief en frisch.

Hoe groot is het verschil tusschen hem en Chateaubriand!

Chateaubriand predikte het Christelijk geloof en *les idées religieuses*, doch deed het niet in het belang van zielen, die hij troosten of redden wilde, of uit drang om innig gevoel te uiten, *„mais dans l'intérêt du beau style."* Men gevoelt dat hij geen overtuiging of geestdrift heeft; hij laat ons koud, zijn hart is ledig.

Doch de Laprade is naïef geloovig en innig godsdienstig geworden te midden van de natuur, die altijd frissche, nieuwe openbaring van de Godheid.

Zijn prozageschriften en gedichten getuigen er van dat dus zijn Godsbesef grootscher en edeler is geworden, gelijk dit in de middeleeuwen ook geschiedde met de oude bouwmeesters.

Het Christendom der middeleeuwen aanbad den mensch geworden God en zijne moeder. In menschelijke vormen was de godheid nu gehuld en geen verbeelding was zoo traag of onontwikkeld, die zich de moedermaagd en den gekruisigden Heilland niet kon voorstellen. Doch tevens werd van God den Vader weder de hooge majesteit erkend als van een geest zonder begin of einde, ontastbaar, alomtegenwoordig, eeuwig de zelfde,

van wien al het geschapene slechts het beeld is en tot wiens eer de hooge hemelen getuigen. De aanbidding van dien heiligen, eeuwigen God gaf majesteit en geheimzinige hoogte aan de oude kathedralen, waarin de vormen en de kleuren der natuur zich paarden aan de Christelijke symboliek. Boven de laan van meer dan levensgroote heiligen, die als schildwachten den opgang tot het koor bewaken, stijgen de bundels zware en lichte pijlers, door rand noch beeld gebroken, glad omhoog tot in het halfduister van het bezielde woud van steen. Het hartstochtelijk symbolisme van de bewoners der groote wouden, die, gejaagd door het bewustzijn van het oneindige, naar een verhevene uiting voor hun Godsvereering zoeken, toont zich in de vlammende boogvensters, die het licht der ondergaande zonnen in de kathedraal doen gloeien.

Het schemerdonker der hooge gewelven is vol mysterie. Al de lijnen der kathedraal stijgen en springen als woudboomen ten hemel. De gouden Gothische toren-spitsen verheffen zich hooger dan menschenhand ooit zulke bevallige, lichte bloesems der kunst omhoog hief; ze rijzen stralend op in den blauwen hemel, als waren zij, die hen daar stelden, door vleugels gedragen in hun verlangen naar 't oneindige.

Niets eng dogmatisch en bekrompen kenschetst de groote openbaringen in steen van den godsdienst van het onzienlijke, die een kort begrip van het geschapene geven. De dichter dezer eeuw die hun verwant is, schoon de bronzen poorten van de middeleeuwen reeds lang gesloten zijn, is geen „*catholique pantheiste*", maar een katholiek uit den ouden tijd, die God vooral in het heiligdom van de natuur aanbidt, en die, moedig en nadenkend, behoort tot den bloeitijd van het katholicisme, toen „la vie religieuse", gelijk de Montalembert zegt, „loin d'être le refuge des faibles était au contraire l'arène des forts."

Wie Laprade wil waardeeren leze de beide deelen van zijn: *Le sentiment de la Nature.* Met een dichter de natuur te bestudeeren is leerrijk voor hen, die, hoezeer vervuld met diepen eerbied voor de natuurwetenschappen, geen protoplasme kunnen liefhebben en geen teeltkeuze kunnen aanbidden, maar toch een steun willen hebben voor hun zedelijke natuur, toch kracht willen vinden om lage instincten te overwinnen, toch een uiting zoeken voor hun gevoelens van ontzag, aanbidding, liefde en veneratie.

Hoort hoe de Laprade u noodigt:

Changeons, pour ces deux mois, de livres et de maîtres.
Que l'encre et le papier se reposent un peu.
Loin de ces sombres murs, sous les pins et les hêtres,
Étudions ensemble à l'école de Dieu.

Nous reviendrons pâlir sur les œuvres de l'homme;
La classe aujourd'hui s'ouvre à travers les buissons.
Après les hauts penseurs de la Grèce et de Rome,
Les oiseaux des forêts nous offrent leurs leçons.

Vous le savez, amis, leur sagesse est bien douce;
Elle entre au fond du cœur avec l'air embaumé.
Nous lirons sans effort, dans l'herbe et dans la mousse,
Le poëme éternel sur ce globe imprimé.

A cette heureuse école on apprend mille choses;
Le disciple endormi s'y retrouve, au réveil,
Savant comme le chêne et frais comme les roses,
Rien qu'en ouvrant son âme aux rayons du soleil.

On s'instruit dans les champs, rien qu'à s'y laisser vivre,
Rien qu'à n'y pas fermer obstinément les yeux,
Rien qu'à toucher du doigt les feuillets de ce livre,
En écoutant le maître avec le cœur joyeux.

Car l'esprit ne vit pas du maigre pain des livres;
Il se nourrit encor de soleil, de grand air,
Des fluides sacrés dont les forêts sont ivres,
Des atomes ardents qui gonflent notre chair.

Il s'anime au contact des choses animées,
Au galop des coursiers, à l'odeur des prés verts,
En passant de l'école aux campagnes aimées,
Et de ces chiffres morts au vivant univers.

Tout savoir n'est pas fait de calculs et d'étude;
La vie excelle, enfants, à nous le dispenser.
Il est bon de gravir par quelque sentier rude,
De sentir et de voir autant que de penser,

Ce vaste mont, fendu de la base à la crête,
Des temps amoncelés nous trahit l'épaisseur;
Cette plante me livre une vertu secrète;
La ruse de l'oiseau se transmet au chasseur.

Partout c'est un conseil inculqué par l'exemple;
Et le soir, en rentrant, disciples des forêts,
Pleins du vivant esprit qui souffle dans ce temple,
Nous savons mieux prier, voyant Dieu de plus près.

Venez donc et montons à travers les bruyères,
Aspirant l'air chargé de parfums et d'accords
Qui des flots et des fleurs porte en haut les prières.
Nous travaillons pour l'âme en exerçant le corps.

Toute vertu s'accroît de leur mâle équilibre,
Dans ces temps de bassesse et d'appétits sans frein,
Il faut, pour rester juste, il faut, pour rester libre,.
Un ferme cœur servi par des membres d'airain.

Aussi bien qu'un penseur le sage est un athlète;
Un fier combat l'attend, à toute heure, en tout lieu.
Il faut, pour lui forger une armure complète,
Que la sainte nature aide l'esprit de Dieu.

Allons nous raviver, nous récréer en elle!
Nous reviendrons plus forts et mieux prêts au combat,
Si nous pressons du cœur la terre maternelle
Qui relève son fils dès que l'ennui l'abat.

Armons-nous, mes amis, pour les luttes prochaines,
Du souffle des hauts lieux sous les pins toujours verts;
Allons respirer l'air que respirent les chênes...
Les livres sont fermés et les bois sont ouverts.

De Laprade had met de bouwers der Kathedralen — met wier gevoel voor de natuur ik het zijne vergelijk, zonder dat ik hem als evenknie beschouw — eveneens zekere vrees voor de natuur gemeen.

De Grieksche Goden, die de natuur bevolkten zonder er deel van uit te maken, die de lachende meesters waren der bosschen en stroomen, waren door den Onzichtbaren God der Christenen verdreven, en werden nu demonen geacht. Gelijk deze demonen de aarde aan den mensch betwisten, pogen monsterachtige dieren en duivels van steen op de daken en ommegangen van de torens de Kathedraal aan de heiligen en engelen te betwisten.

De Laprade erkent dat de vrees der kerk voor de natuur, haar angst voor de natuurwetenschap een groote fout was; hij betreurde het dat de theologie die wetenschap, als eene andere Hagar, uit de kerk en in de woestijn van het materialisme gedreven had, zoodat het talrijk nakroost van Ismaïl steeds de hand ophief tegen de kinderen van Abraham, doch niettemin gevoelde hij die vrees soms zelf, wanneer de natuur hem de

kerk te eng deed vinden, en God de Vader, dien hij in Zijn werk aanbad, zijn aandacht te veel aftrok van de kapellen en nissen waar de heiligen vereerd werden.

Hij heeft in een schoone vergelijking, die tevens naief is als de drakenkoppen op de kathedralen, die vrees voor de natuur geopenbaard.

„Avec leur instinct profond des grandes lois morales et ce don merveilleux de les personnifier sous les formes les plus élégantes, les Grecs nous ont admirablement représenté les séductions et les dangers d'un sentiment trop libre de la nature extérieure. Si profond était le sens divinatoire des mythologues primitifs, qu'ils semblent même avoir entrevu qu'entre les arts, la musique est celui qui correspond au monde extérieur et nous attire dans les piéges de la nature, en nous enivrant de ses accords. L'histoire du naturalisme se dévoile tout entière dans cette vieille fable des Sirènes, si souvent redite et si peu comprise. Une voix melodieuse se fait entendre, le sein d'une déesse apparaît sur les flots dans son éblouissante nudité. Comment résister à cet appel magique de toutes les harmonies? Le poëte a coupé le câble qui retient son navire, il s'élance, il poursuit la nymphe harmonieuse, et, de proche en proche, il est entrainé dans le gouffre et dévoré. Faut-il donc fuir l'enivrante apparation, se priver tout à fait de ces révélations d'une beauté inconnue, d'un art si attrayant et si nouveau? Il n'est qu'un moyen d'en jouîr sans péril, de lui dérober ses secrets enseignements sans être victime d'une curiosité imprudente. Faites-vous, comme le héros grec, attacher fortement au rivage; supportez les liens de fer qui vous enchaînent à l'inébranlable tradition; acceptez d'être contraint par une autorité divine à l' héroïsme dont vous seriez prompt à vous départir, vous ne conserverez la liberté de votre âme qu'au prix de ces entraves mises à votre corps."

Uit zijne gedichten blijkt dat de taak om de harmoniën van het zichtbaar heelal in overeenstemming te brengen met de dogmata van de onwankelbare traditie soms te zwaar voor hem was. Doch zijn eerlijke poging om uit de legenden troost en kracht te putten, en in onderwerping en geduld het einde van bezwaren en ongerustheid te vinden schaadt niet aan zijn poëzie, daar de poging oprecht is, en hij niets zegt dat hij niet gevoelt. Er is zelfs iets bijzonders roerends in dat streven naar groo-

ter kennis van de natuur en wijder horizons van den vromen dichter, die met zijn vriend, den ridderlijken bisschop van Orléans, gehaat werd door Veuillot en andere dwingelanden der Roomsche kerk.

Het gedicht dat ik van hem aanhaalde toont hoe hij er genot in vond om op de bergen en in de wouden aan schoolsche geleerdheid en dwang te ontsnappen, *pour rester libre.*

Ik zou een groot aantal zijner gedichten kunnen aanhalen, waaruit dezelfde liefde voor de natuur spreekt.

Schoone landschappen met verre gezichtseinders waren voor hem zichtbaar gemaakte muziek, die hem in een zekere stemming bracht, doch geen gebeeldhouwde gedachten, geene fijngeteekende figuren, geen dramatische handelingen voor zijne oogen tooverde. Zijne *harmonies* en *symphonies* en *idylles évangéliques* blijven steeds onbestemd en wazig.

Dezelfde voorliefde voor déclamatie, welke men zoowel in Bossuet als in Rousseau opmerkt, onderscheidt ook de welsprekendheid van Laprade. Hij mist de klassieke eenvoud en soberheid van de Musset, zoowel als zijn hartstocht die onweerstaanbaar medesleept. Er is niets onweerstaanbaars in de kunst van de Laprade, die noch dramatisch, noch plastiek is; niettemin heeft wat Sainte Beuve *„le charme poétique de son oeuvre"* noemt menigeen diep getroffen. De aandoening welke hij ondervindt is soms mystiek en vaak onbestemd; ze is waar, ze is gevoeld. *Les voix du Silence* heet een zijner bundels en 't is een welgekozen naam. Hij poogt een stem te geven aan veel dat sprakeloos is, doch niettemin rechtstreeks door hart en door verbeelding zich laat verstaan. Hoe vol stemmen is de stilte van den starrenhemel, is het kalme meer in de diepte der wouden, is de smart, die zwijgt. Den dichter blijft het voorrecht de tolk te zijn van wat naar uiting zoekt.

Echos des invisibles mondes
Qu'on découvre sur les hauteurs,
Sourd travail des âmes profondes,
Hymnes sacrés sans auditeurs,
Pensers dont les mots sont à naître
Noms perdus ou renouvelés,
Voix de l'enfant et de l'ancêtre,
Temps futurs et temps écoulés,
Parlez!

Esprits cachés, esprits sons nombre,
Arbres émus, coeurs palpitants,
Qui murmurez, tout bas, dans l'ombre,
Des accords discrets que j'entends,
Terre qui vis, âme qui pense
Soupirs de partout rassemblés,
Voix féecondes, voix du silence,
Dont les lieux déserts sont peuplés,
Parlez!

Hij is er ongetwijfeld in geslaagd menigen zachten en teederen stem te doen spreken, menigen hemelschen droom, menig ideaal visioen te vertolken. Er is iets bijzonder reins en ridderlijks in zijn gedichten, die uitrusten te midden van een koortsachtige, overspannen letterkunde. Ik weet er al geen beter voorbeeld van aan te halen dan het lied der Sylphen, in zijn *Tour d'Ivoire*. Deze *Tour d'Ivoire* is een zijner schoonste gedichten, dat een van de coupletten in herinnering brengt, waarin de Laprade elders de jeugd van Frankrijk toespreekt. Hij wenscht zich zijn jonge jaren terug, niet om 's levens lente te verbeuzelen,

Non! c'est pour y tenter la cime inaccessible
Ou les héros d'Arthur cherchaient le Saint-Graal,
A vous, audacieux qui pouvez l'impossible.
A vous d'y découvrir, d'y ravir l'idéal.

Met een dier ridders van koning Arthur gaat de dichter in het betooverde woud, dat door afschuwwekkende demonen bewoond is, den ivoren toren zoeken, waar de ideale geliefde troont, die hem tot verdediger der zwakken, tot kampioen der onschuld kiezen zal, en die zijn wapenrusting vastgespt, gelijk de ware, edele vrouw steeds doet.

Geen gedicht kan van Laprade's liefelijke dichtgave, van zijn reine dichterziel een juister denkbeeld geven. Het is een voorjaars-droom der ideale liefde. In dit gedicht, dat een zestigtal bladzijden inneemt van de aantrekkelijke uitgave van Laprade's gedichten door Alphonse Lemerre, komt deze *Chanson des Sylphes* voor, die, in verband met het geheele gedicht, op zoo frissche en teedere wijze een echo geeft aan de zachte muziek van *le matin de l'amour:*

A l'heure où le ciel se colore
Des premières roses du jour,
Où le coeur s'éveille et s'ignore,
Tâchez d'éterniser l' aurore.
Restez au matin dé l'amour.

A l'heure où le flot, sur la grève,
S'enfle et meurt sous un rayon d'or ;
Où la fleur s'ouvre et se soulève,
Où l'esprit n'est plus dans le rève
Sans être dans la vie encor.

Où l'avenir a des mirages,
Où l'horizon riche et lointain
Se prête aux plus folles images ;
Où l'oeil bâtit dans les nuages,
Où l'âme arrange le destin.

Restez dans l' aube, à l'heure fraîche
Où la fleur garde son velours.
Laissez son duvet à la pêche,
Fi du glouton qui se dépêche
De la flétrir sous ses doigts lourds.

N'abrégez pas la saison verte
Où nul frelon n'a dérobé
Le miel de la rose entr'ouverte,
Où dans la vigne encor déserte
Nul fruit des rameaux n'est tombé ;

Où, pur de tout désir profane,
L'amour est sauvé des douleurs,
Et peut, d'une aile diaphane,
Toucher au lis sans qu'il se fane,
S'y poser sans courber ses fleurs.

Où, dans son indécise enfance,
On ne sait de quel nom charmant
Pudeur, amitié, confiance,
Sous cette robe d'innocence
Baptiser ce doux sentiment ;

Où l'on se cherche sans mystère,
Où l'on se rencontre sans peur ;
Où, chaque soir, dans sa prière,
L'un peut dire à Dieu : C'est mon frère,
Quand l'autre lui dit : C'est ma soeur.

A l'heure ou le ciel se colore
Des premières roses du jour,
Où le coeur hésite et s'ignore,
Tâchez d'éterniser l'aurore
Restez au matin de l'amour.

Ofschoon het moeielijk zou zijn om, plotseling opgeschrikt uit de lezing van een van Zola's werken, of pas teruggekeerd van een vaudeville in 't Palais Royal, zulk een ochtendlied uit 's levens voorjaar te waardeeren, zoo zal deze frissche bloesem van de ideale poëzie toch zeker het hart treffen van allen, die zich *„la grace virginale, l'amoureuse chasteté"* van jonge liefde kunnen herinneren of voorstellen. Als een vogelenlied midden in den storm klinkt het gedicht den Franschen in het oor. De Pontmartin getuigde er van dat het hem verjongde en hem de muziek van Chopin deed hooren.

Eene andere idylle van de Laprade, niet als *Psyché* aan de Grieksche of zooals zijn meeste andere idyllen aan de Christelijke traditie ontleend: *Pernette*, heeft hem de meeste lezers gewonnen.

Het is een verhaal uit 1815, toen de geallieerden Frankrijk binnenvielen, en dit land iets van het leed lieten ondervinden dat de Fransche troepen overal in Europa hadden veroorzaakt.

Pierre en Pernette zijn een Fransche Hermann en Dorothea. Pierre is een eenige zoon en reeds enkele keeren door zijn moeder vrijgekocht van den dienst. Hij zal gaan huwen met Pernette, de dochter van een oud soldaat van het jaar II der Republiek, toen de dorpsgeneesheer het bericht brengt dat de geallieerden Frankrijk binnendringen en dat Napoleon alle jonge mannen naar het leger roept. Pierre vlucht naar de bergen, ook op raad van den veteraan, die niet wil dat hij den veroveraar dient. Ten slotte verdedigt hij toch zijn bergen tegen den vijand, wordt doodelijk gewond, en wordt op zijn sterfbed met Pernette vereenigd.

't Is een aandoenlijk gedicht, hier en daar een weinig te theatraal, maar rijk aan schoone verzen, schilderachtige natuurbeschrijvingen, en treffende episodes. De verzen waarin het huwelijk van den stervenden held met de getrouwe geliefde ons worden verhaald, hebben heel wat harten geroerd.

Toen na den dood van Alfred de Musset de Laprade, zonder strijd, eenstemmig als zijn opvolger werd verkozen in de *Académie*, waren het vooral zijne idyllen die hem de deuren ontsloten. De heer Vitet, die hem ontving, kenschetste dan ook in de volgende woorden zijn talent: „S'il me fallait d'un mot, indiquer ce qui vous distingue de vos frères en poésie, je dirais que vous portez dans l'idylle le souffle et la grandeur épiques. Vous n'en excluez pas la grâce et la fraîcheur, c'est bien encore l'idylle, mais il s'y mêle un sens profond, je ne sais quelle gravité qui semble appartenir au lyrisme des premiers âges. L'esprit des psaumes est dans vos pastorales, de vos concert champêtres sortent des hymnes et des prières, et ce mélange de mélodies contraires, de modes opposés, de lydien et de dorique, s'accomplit avec vous sans efforts ni systèmes. C'est votre instinct que ces hardis contrastes: le sentiment de la nature vous les suggère, vous ne les créez pas."

Zijn eerbied voor de gave van het lied, zijn fiere manier *„de prendre la poésie de haut,"* maakten hem in den aanvang alle dichters tot vriend. Toen zijn *Psyché* het licht had gezien, was Béranger een van de eersten, die hem de hand kwam drukken. Béranger's brief is kenschetsend voor beiden:

„Permettez, monsieur, qu'un vieux chansonnier se réjouisse aussi de votre apparition. Vous avez pris la poésie de haut, et le vulgaire des lecteurs ne sentira peut-être pas d'abord tout ce qu'il y a d'élevé dans vos idées et dans votre style. Ce style nous ramène à une école plus sage, sans être cependant un retour exagéré vers notre ancienne manière. Votre pensée philosophique sait renouer l'alliance avec la Grèce antique, sans rompre avec le grand principe du progrès dont les modernes se glorifient. Tout cela est d'un esprit trop distingué pour ne pas faire espérer de votre avenir littéraire une suite d'ouvrages aussi bien pensés que bien écrits. Vos vers ne seront pas que des vers, et les bons vers paraîtront toujours préférables aux beaux vers, chose assez rare en tout temps. . ."

Op welk eene humane wijze wist de beminnelijke Béranger kritiek te oefenen! De Laprade vertoefde vooral in den aanvang te uitsluitend op de hoogten, en maakte zijn poëzie wat al te onbegrijpelijk voor hen, die den levensstrijd in het gewoel te strijden hebben, en die aan afgetrokken onderwerpen en wijsgeerige denkbeelden geen uitsluitende aandacht kunnen schenken.

Doch weldra zouden de schandalen en lafhartigheden van het tweede keizerrijk hem van de bergen in het strijdperk lokken. Niet minder dan Victor Hugo walgde hij van de lieden, die, door een misdaad aan het bestuur gekomen, de vrijheid onderdrukten en bekladden wat ze niet konden vernielen. Hij geeselde de helden van het Tweede Keizerrijk met de striemen der satire in zijn *Poèmes Civiques* en zijn *Tribuns et courtisans.* Hij verontschuldigde zich toen hij de zweep opnam:

Pardonne-moi lecteur, ce monde où je te mène;
Nous habitions jadis un tout autre domaine;
Sur de libres sommets nous prenions nos ébats.
On nous a tant crié: „Plus bas, plus bas, plus bas!"
Qu'il a fallu se mettre au niveau de l'époque:
Nous y voilà! .... tant pis si ce goût est baroque.
Donc, il faut être humain, vrai, réel, actuel.
Quitter enfin la lune et le septième ciel,
Savoir son temps, le voir tel qu'il est, et le peindre.
Je l'ai fait cette fois, on ne peut plus se plaindre:
Tout ce monde est fort plat, fort laid, fort dégoûtant.
Et l'homme de Décembre en doit être content.
J'ai peint d'après nature, étant fort incapable
De rien imaginer en matière semblable.
Ces fidèles portraits des grands et des petits
Ne sont pas brevetés . . . mais je les garantis
Rien n'est là de mon cru, je vous le certifie;
J'ai fait tout bonnement de la photographie."

Een van zijn hekeldichten, dat den diepsten indruk maakte en in 1861 werd overgenomen, niet alleen in de dagbladen der oppositie maar in de voornaamste buitenlandsche couranten, heette *„les Muses d'état"* en beschreef de verlaging waartoe de keizerlijke regeering de letterkunde poogde te doemen. Zeer scherp was de dichter vooral tegen Sainte Beuve, een der eenige letterkundigen van naam, die iets met het tweede Keizerrijk wilden te maken hebben.

Circenses.

Muses, les Dieux s'en vont et... les badauds arrivent!
Soyez de votre temps, vivez pour ceux qui vivent;
Assez prêché; voici les trois coups de marteau:

Vouz montiez a l'autel, grimpez sur le tréteau :
Descendez à jamais de ces hauteurs glacées
Qu'attristent la prière et les mâles pensées ;
Où l'homme sent toujours un Dieu peser sur lui ;
Où règne la pudeur... je veux dire l'ennui :
Amusez-vous ! veillez aux plaisirs de l'empire ;
C'est à vous de trouver le petit mot pour rire !
Les nouveaux arrivants se montrent délicats ;
De grâce, épargnez-nous tous les mots à fracas :
L'honneur, la liberté, le droit que l'on supprime,
Tout cela dans les vers, n'est bon que pour la rime.

Un peuple d'électeurs, aménagés dûment,
De suffrage et de pain ne vit pas seulement ;
Pour rester bons amis, compères, camarades,
Donnons-lui, quelquefois, Bobèche et des parades.

. . . .

Nous n'avons plus le cirque et les gladiateurs,
Des cochers bleus et verts, des tigres pour acteurs ;
Nous avons le roman, les chroniques, les drames
On peut, avec cela, contenter bien des âmes.
Dans un Etat réglé tout sert dorénavant,
Tout, le poète même et le singe savant.
Pour que l'on pense bien il faut que l'on s'amuse.
C'est là ta raison d'être et ta noblesse, ô Muse !
Et c'est pourquoi, muni d'un visa du parquet,
Nous t'élevons un temple, Apollon-Bilboquet !

. . . .

O grand siècle ! ô bonheur dont nous ferons l'épreuve !
Un jour viendra, ce jour rêvé par Sainte Beuve,
Où les Muses d'Etat, nous tenant par la main,
Enrégimenteront chez nous l'esprit humain.
Selon le numéro, selon l'arme et le grade,
Tels, conscrits aujourd'hui, marchand les pieds déchaux
Qui seront colonels, peut-être maréchaux,
Suivant qu'ils useront, dans le panégyrique,
De prose tempérée ou de prose lyrique.

. . . .

Noble temps, et sur qui mon vers ne saurait mordre
Où la plume demande au sabre son mot d'ordre ;
Où les canons rayés vomissent des pamphlets ;
Où l'on fait souffleter son Dieu par ses valets ;
Où les proscrits, tous ceux qu'une injure aiguillonne,

Sont insultés encor après qu'on les baillonne;
Où le joug est nié par qui s'atelle au char;
Où l'on se croit tribun, quand on n'est que mouchard!

Allons, gladiateurs, armés de l'écritoire,
Au cirque!... Non, j'ai tort, je vieux dire à la foire,
Histrions! le licteur vous défend des sifflets.
Gagés par le prêteur, applaudis des valets,
Dites, en vous rangeant chacun par rang de taille:
„César, sois salué par ceux qui font ripaille!"

Sainte Beuve en César antwoordden te gelijk. De eerste met een scherp artikel, waarin hij de Laprade beschreef als „un poète distingué, dont la lyre a deux ou trois cordes", wat een juiste kritiek was, doch waarin hij hem tevens het recht ontzegde om het keizerrijk te hekelen, daar zijn zwager Mr. de Pardieu een gunsteling en vice-precident van het *conseil d'Etat* was, welke hatelijkheid onzinnig en Sainte Beuve onwaardig was. César antwoordde door de Laprade zijn inkomen als hoogleeraar aan de Universiteit te ontnemen.

Na deze nederdaling in het strijdperk, waardoor hij geen dichterlijke lauweren, maar de achting der eerlijke lieden won, wijdde de Laprade zich weer geheel aan de poezie en de letterkunde.

Tijdens den oorlog leed hij, aan een pijnlijk ziekbed gekluisterd, ondragelijke smarten, daar hij niets vermocht te doen voor het benarde vaderland. Hij luchtte zijn gevoel in hartstochtelijke verzen, doch zijn woeste en overdreven haat tegen de Duitschers kon in zijn poezie geen uiting vinden, ofschoon het gedicht „*Bons Allemands*" tintelt van felle verbittering.

Liever lezen we zijn diepgevoelde hulde aan de nagedachtenis van Dupanloup, den bisschop van Orleans, zijn medestrijder voor het oude katholieke geloof.

De la France et du Christ, nous qui suivons l'enseigne,
Sachons bien quel vaillant repose en ce cercueil;
De nos jours où le bras fléchit, ou l'honneur saigne,
Jamais soldats sans chefs n'ont mené si grand deuil.

La bataille est plus âpre et le péril augmente!

Où sont le fier évêque et le fier chevalier
Qui nous illuminaient dans la sombre tourmente
Et nous guidaient d'un geste ardent et familier.

Dans nos combat pour Dieu, pour les libertés saintes,
Le mitre étincelait à côté du haubert;
Et ces chères clartés parmi nous sont éteintes....
Dupanloup a rejoint, là-haut, Montalembert!

Ah! celui-là, c'était un évêqne, un apôtre
Tendre et fort, vigilant à garder son troupeau;
C'était un coeur français battant comme le nôtre
Un citoyen fidèle au pays, au drapeau!

Celui-là n'a jamais, d'ineptes flatteries,
Encensé devant Dieu les vainqueurs de hasard;
Pour quelques pans de mur ou quelques broderies,
Il n'abaissa jamais sa croix devant César.

Il la porta bien lourde à ses fortes épaules;
Etant, comme jadis ses saints prédécesseurs,
Un rude champion du paysan des Gaules
Contre les proconsuls et les envahisseurs.

Hij teekent in de volgende coupletten ons verder den grooten bisschop, van wien Renan in zijn levensherinneringen zulk een aanschouwelijke en aantrekkelijke voorstelling geeft. Doch het proza van Renan wint het in de afbeelding van de Laprade's verzen.

De Laprade werd na den oorlog, letterlijk tegen zijn wil, tot afgevaardigde verkozen, doch de ziekte waaraan hij sinds jaren leed, stond hem niet lang toe op deze wijze zijn land te dienen.

Omringd door zijn kinderen, sleet hij zijn laatste levensjaren, te midden der natuur welke hij liefhad, en in de enkele oogenblikken, waarin zijn lichaamslijden hem betrekkelijk met rust liet, schreef hij zijn schoonste werk:, *le Livre d'un père*".

P. J. Stahl noemt het te recht: un des plus nobles recueils de poésie qu'on puisse mettre sous les yeux, qu'on doive essayer de faire pénétrer dans l'âme de l'enfance et de la jeunesse française." De verzen zijn door een vader voor zijn kinderen geschreven. Het zijn de laatste woorden, waarmede hij, die zich voelde sterven, in de taal der groote dichters afscheid van zijn dierbaren neemt.

Hij heeft kinderen lief en zong hun in een van zijn eerste bundels reeds toe:

L'enfant est le roi parmi nous
Sitôt qu'il respire;
Son trône est sur nos genoux
Et chacun l'admire.
Il est roi, le bel enfant!
Son caprice est triomphant
Dès qu'il veut sourire.

C'est la gaitê du manoir,
Jadis solitaire;
Les yeux éclipsent, le soir,
Notre lampe austère.
C'est la primeur du verger,
L'agneau blanc cher au berger,
La fleur du parterre.

Il fait de ses cheveux d'or
L'anneau qui nous lie;
Il fait qu'on espère encor,
Il fait qu'on oublie.
Lorsqu'un orage a grondé
Que les pleurs ont débordé,
Il réconcilie.

C'est pour lui qu'on a semé,
Qu'on remplit la grange;
Le pain blanc reste enfermé
Pour le petit ange.
C'est pour lui, joyeux garçon,
Que chacun dit sa chanson,
Pour lui qu'on vendange.

In *le Livre d'un père* treffen de gedichten aan de kinderen echter dieper, want het zijn niet langer kinderen in 't algemeen, maar zijn eigen lievelingen die hij bezingt, en van wie hij ons de portretten teekent. Zijn ze niet aantrekkelijk de volgende coupletten uit zijn gedicht *A un grave écolier*, waarin hij aan zijn zoon, een degelijken, ernstigen schooljongen, die blokt en werkt, leert hoe hij moet lief hebben, hoe hij zich niet moet schamen aan zijn ouders zijn liefde te toonen?

Monsieur l'écolier sérieux,
Vous m'aimez encor, je l'espère?
Levez un moment vos grands yeux;
Fermons ce gros livre ennuyeux,
Et souriez à votre père.

Il est beau d'être un raisonneur,
De tout lire et de tout entendre,
De remporter les prix d'honneur!....
C'est, je crois, un plus grand bonheur
D'être un enfant aimant et tendre.

Lorsqu'on a fait tout son devoir,
Que la main est lasse d'écrire,
Quand le père est rentré, le soir,
Avec les sœurs il faut savoir
Jouer, causer... même un peu rire.

Avant de savoir l'allemand,
La physique et le latin même,
Aimez! c'est le commencement;
Aimez sans honte et vaillamment,
Aimez tous ceux qu'il faut qu'on aime.

Mais il est trop peu généreux
D'aimer tout bas et bouche close.
A ceux que l'on veut rendre heureux,
Des souhaits que l'on fait pour eux
Il faut dire au moins quelque chose.

Les vrais bons cœurs sont transparents;
On y voit toute leur tendresse.
Ah! chers petits indifférents,
Gâtez un peu vos vieux parents;
Leur bonheur est dans vos caresses!

En wil men nu even ten slotte ook nog kennis maken met zijn dochtertjens, die 's morgens vroeg voor *le petit ménage du perè* komen zorgen, die de kamer in orde brengen van den zieken vader, terwijl boven zijn hoofd de jongens stoeien en luidruchtig spelen op hunne slaapkamer?

Un petit doigt frappe à ma porte;
J'en connais le son argentin:
„Entrez!..." je sais que l'on m'apporte
Mon bonheur de chaque matin.

Les voilà! toujours les premières
A remplir ce joyeux devoir...
On entend là-bas les grands frères
S'ébattre en leur bruyant dortoir.

Mais en avril comme en décembre,
Toujours, épiant mon réveil,
Les deux sœurs entrent dans ma chambre,
Plus exactes que le soleil.

Et, si noire que soit la brume,
A leur sourire familier,
Une vive clarté s'allume
Dans mon cœur, dans mon atelier.

Ma nuit, ma triste nuit, s'envole;
Leur voix douce m'a raffermi
Avec cette simple parole:
„Père, avez-vous un peu dormi?“

Longtemps je les garde embrassées;
Et quels bons rires entre nous!
Mais voilà mes deux empressées
Que s'échappent de mes genoux.

Car on veut tout remettre en place,
Livres, papiers, tout l'attirail,
Pour que l'ordre et la bonne grâce
Ornent ma table de travail.

L'encrier, garni de ses plumes,
M'invite et prend un air charmant;
Sur mes rayons les gros volumes
S'alignent par enchantement.

Sur les bronzes de l'étagère,
Sur les cadres d'or du trumeau,
Comme une hirondelle légère
On fait voltiger le plumeau.

La bruyère, en sa porcelaine,
Le tapis et ses larges fleurs,
Le blason du coussin de laine,
Tout reprend de vives couleurs.

Et tandis qu'on passe et repasse,
Sur mes genoux, en fredonnant,
On revient, et vite on embrasse
Le front du père rayonnant.

Moi, j'ai vu fuir, sous ces doigts d'ange,
Les spectres de ma longue nuit;
Mon esprit goûte un calme étrange
Dans la chambrette qui reluit.

Een opstel over een dichter, waarin men zijn verzen niet aanhaalt, is een volière gelijk waaraan de vogels ontvloden zijn. Ik heb daarom dezen weinig bekenden zanger zich zelven aan de lezers van de Gids laten voorstellen. Hij heeft in Frankrijk een grooten kring gevonden die hem liefheeft, doch „son talent n'a pas mordu sur la génération", gelijk Ed. Scherer te recht van hem opmerkte. Hij heeft niet onder woorden gebracht wat zijn tijdgenooten het diepst gevoelen, het vurigst hopen; hij is geen *enfant du siècle* geweest, gelijk de veel grootere dichter dien hij in de Académie opvolgde. Zijn godsdienst was niet voor hem, als voor een Da Costa, een bezieling, die den zanger meesleept, tot profeet verheft, en tot heilige lierzangen dwingt.

De Laprade zocht niet meer; hij had gevonden.

Doch hij was niettemin een waar dichter, wiens godsdienst hem hielp te leven, te lijden en te sterven: hij was een kunstenaar, die, volgens George Eliots voorbeeld en voorschrift, gepoogd heeft zijn lezers op te heffen om hun zijn visioen te doen zien.

Een versregel van Corneille, welken hij vaak aanhaalde in zijn gedichten, was het motto van zijn leven:

„Faites votre devoir, et laissez faire aux dieux."

Wanneer ik mij het groote leger der letterkundigen en kunstenaars van het hedendaagsche Frankrijk poog voor te stellen, dan zie ik de Laprade als een der hoofden van de *reserve*, die verspreide troepen verzamelen en bijeenhouden. Hij is een opvolger van de Lamartine; hij houdt, terwijl de kinderen der eeuw in de voorhoede strijden, den standaard op van eenvoudigen godsdienstzin, van liefde voor de natuur, van huiselijke deugden.

Hij was een man van karakter, wiens gedichten een beweegkracht zullen blijven voor dien grooten, ernstig arbeidenden, godsdienstig gezinden middelstand, welken Frankrijk gelukkig nog bezit, als kern van zijn kracht.

Door zedelijke waardigheid te winnen gelukte het aan ons ras om zich aan barbaarschheid los te worstelen, en elke dich-

ter en kunstenaar, die in deze eeuw leeft en werkt om zulke waardigheid te blijven winnen, en wat reeds gewonnen is voor ons te behouden, verdient dankbare hulde.

Hij was het hoofd van Frankrijk's *reserve,* die ongetwijfeld in later tijd weder 's lands voorhoede zal uitmaken. Steeds, wanneer er voor de bedreigde haardsteden en altaren gestreden wordt, zal men den moedigen zanger, die het heilige vuur brandende hield, dankbaar herdenken:

> Cher pays, je m'en vais dormir sous tes grands chênes,
> D'un inutile amour j'emporte les remords,
> Pourtant, s'il faut livrer des batailles prochaines,
> Parmi tes bons soldats compte aussi tes vieux morts!

Kerstmis, 1883. CHARLES BOISSEVAIN.

SEVERO TORELLI.

Drama in vijf bedrijven,

VAN

FRANÇOIS COPPÉE [1]).

PERSONEN:

BARNABO SPINOLA, Condottiere in dienst der Republiek van Florence, Gouverneur van Pisa.
GIAN BATTISTA TORELLI, Pisaansch edelman.
SEVERO TORELLI, zijn zoon.
RENZO RICCARDI, ERCOLE BALBO, LIPPO MALATESTA, } Pisaansche edellieden, vrienden van Severo.
SANDRINO, een jong goud- en wapensmid.
FRA PAOLO, monnik.
DE HOOFDMAN der Gerechtsdienaars.
EEN VERBANNENE.
DONNA PIA, vrouw van GIAN BATTISTA TORELLI.
EEN PAGE VAN DEN GOUVERNEUR.
EEN DIENAAR VAN TORELLI.
PORTIA, minnares van Spinola.
CATARINA.
EEN VROUW UIT HET VOLK.
DE ZUSTER VAN SANDRINO (zwijgende persoon).
Mannen en Vrouwen uit het volk, Hellebardiers, Gerechtsdienaren, Gevangenen.

(Pisa, 1494.)

[1]) Voor het eerst vertoond in het „Théatre National de l'Odéon" te Parijs, den 21en November 1883.

EERSTE BEDRIJF.

De *Lungarno* te Pisa. — Op den achtergrond de *Ponte di Mezzo*. — Rechts het Paleis-Torelli, daarnaast de ingang van een kleine kerk. — Links een eenvoudige woning, met wijngaardranken begroeid en tot werkplaats en winkel dienende van een goud- en wapensmid. — Een schoone herfstdag.

EERSTE TOONEEL.

RENZO RICCARDI, ERCOLE BALBO, LIPPO MALATESTA. SANDRINO, de zuster van SANDRINO.

Bij het opgaan van het scherm loopen Renzo Riccardi en Ercole Balbo in gesprek over het plein, terwijl Lippo Malatesta zich voor den winkel links ophoudt, waar de jonge, nauwelijks 16jarige, Sandrino, hem wapens en gouden sieraden toont. Sandrino's zuster (zwijgende persoon) zit voor de deur.

ERCOLE BALBO.

Dus is het twintig jaar sinds Pisa 't schelmstuk zag?

RENZO RICCARDI.

Juist twintig jaar. Toen werd, bij 't krieken van den dag,
't Schavot hier opgericht. Florence had de banden
Nog nauwer toegehaald; Spinola's bloed'ge handen
Bestuurden Pisa. — Liet de hel het ondier los? —
Spinola, op zijn paard, in d'ijzren krijgsmansdos,
Zat voor bij 't wreed gericht, omringd door tal van wachten.
Het volk stond zwijgend daar, in somber, bang verwachten,
Toen 't drietal burgers, zwaar geboeid, de nek ontbloot,
't Noodlottige plankier betrad, bereid ten dood,
Dicht naast den beul, die koud zijn blik in 't rond liet dolen.
Een hunner, — 'k was als kind stil onder 't volk verscholen —
Een knaap van twintig jaar — 'k zie nog hoe hij daar stond —
Had tartend, als ten spel, een bloemknop in den mond;
Hij wierp dien weg, toen hem het teeken was gegeven,
Boog naar de zijde van het volk, kalm, zonder beven,
Viel op de knieën, en — o eeuwge smaad en schand! —
Zijn jeugdig hoofd viel naast de ontloken bloem in 't zand.
De tweede, een reus, wien 't bloed was naar 't gezicht gevlogen,

Had op het lauwe blok het krachtig hoofd gebogen;
Maar welk een rauw gebrul klonk over 't marktplein, als
De bijl te stomp bleek voor dien breeden stierenhals!
Tot driemaal poogt de beul 't hoofd van den romp te houwen,
En toen hij 't eindelijk triomflijk geeft te aanschouwen,
Hoe bleek zag toen 't gelaat de ontzette menigte ân!
't Was nu Torelli's beurt, van hem, den edelman,
Die als de reinste en beste in Pisa werd geprezen.
Een dof gemompel, als een stormwind opgerezen,
Ging door de menigt' heen en won allengs in kracht;
Daar stak de dwingeland Spinola, onverwacht,
Als was zijn wreedheid moe van in het bloed te baden,
De hand omhoog en riep: „Genoeg, ik schenk genade!"

ERCOLE.

Waarom dat?

RENZO.

Ja, wie weet? de sluwert dacht misschien
Alreeds de voorboôn van een volkstumult te zien.

ERCOLE.

Hoe hield Torelli zich?

RENZO.

Eerst werd hij rood van tooren;
Maar toen hij 't blij gejoel van 't juichend volk mocht hooren,
— Nooit scheen hij grooter en nooit fierder edelman! —
Toen plaatste hij zich voor Spinola, den tiran,
En sprak: „Spinola, waar me uw machtig welbehagen
„Genâ schenkt, neem ik ze aan — al wacht 'k geen beter dagen —
„Maar voor een gift, aanvaard door mij of mijn geslacht,
„Wordt steeds een wedergift den schenker toegebracht:
„Ik schenk u ook genâ, ik staak den strijd, 'k ontwapen;
„Aan deze zij dus kunt ge voortaan veilig slapen.
„Maar mij is 't, mij alleen die deez' belofte bindt,
„En schenkt mij God een zoon, dan, wacht u voor mijn kind!"

ERCOLE.

't Was fier voorwaar, maar stout, haast zonder wedergade.
Wat deed Spinola?

RENZO.

Wel, hij schonk hem toch genade....
Maar met zijn medelij was 't sinds dien dag gedaan;

Nooit, nooit vergaf hij meer. Torelli bleef voortaan
In 't oud paleis, en daar, streng elk gerucht vermijdend,
Zich aan zijn vrouw en aan zijn oude boeken wijdend,
Als ongevoelig voor de rampen van zijn land,
Bleef hij zijn woord getrouw, eens op 't schavot verpand.
Men meende, dat zijn taak op aard was afgeweven,
Maar een'ge maanden na dien dag, waarop zijn leven
Op 't spel gestaan had, na dien dag van bittren hoon,
Schonk hem zijn Pia, zijn geliefde vrouw, een zoon,
Severo, wien hij heel zijn diepen haat vermaakte,
Een heldenziel, die reeds als kind van liefde blaakte
Voor vrijheid, wien de trouw aan 't arme vaderland
In 't jong en fier gemoed onwrikbaar is geplant.
Gij hebt het kunnen zien: hij leeft in 't vast vertrouwen,
Dat niets 't volvoeren der bedreiging kan weerhou'en,
Eens door zijn vader op 't gevloekt schavot gedaan.
Het volk gelooft het even vast als hij. Welaan,
Dat nu ook allen, die de hoop in 't harte kweeken,
Dat eenmaal onze stad haar kluisters zal verbreken
En vrij weer worden als weleer, — dat wie 't gelooft,
Dien knaap van twintig jaar erkennen als hun hoofd.

ERCOLE.

't Zal mij een eer zijn hem mijn vriend te mogen heeten;
Maar in de jaren, die 'k te Rome heb gesleten,
Had 'k aan dien bangen strijd te zelden meer gedacht...
Wie, wie bevrijdt ons van der Florentijnen macht?

RENZO.

Severo.

ERCOLE.

Geve 't God!

LIPPO MALATESTA, *voor den winkel van den wapensmid.*

Renzino! zie eens even
Dien fraaien Spaanschen dolk, hoe kostlijk fijn gedreven.
Bezat ge er zoo een, dan hadt ge onlangs in 't duel
Uw tegenman gedood.

RENZO, *naderbij tredend.*

Laat zien; wat kost hij wel?

SANDRINO.

Twintig dukaat.

ERCOLE.

Niet slecht; maar 'k zoek wat meer g'orneerd is....

SANDRINO.

Zie hier dan eenen, die geheel gedamasceerd is....
Beschouw dat lofwerk, zie dien knop, hij draagt
Mercurius; wellicht dat deze u meer behaagt.

ERCOLE.

Maar dat's volmaakt; ik zag geen schooner van mijn leven;
Daar had de Medicis een schat u voor gegeven.

SANDRINO.

Hem had ik 't nooit verkocht.... Ik ben goed Ghibellijn.

ERCOLE.

Hoe nu? De kunstenaar?....

RENZO.

Gij schijnt verbaasd te zijn.
Hij 's wees; zijn vader was de kundigste onzer smeden;
Verleden jaar is de arme aan koortsen overleden;
Gij kent, waardeert zijn kunst. Hij woont, na 's vaders dood,
Hier met zijn zuster, en verdient voor haar het brood.
Het meisje is mooi en braaf; de knaap, als gij kunt merken,
Is vol talent. Komaan, laat hem voor u wat werken,
Gelijk 't gebruiklijk is bij 't jonge en rijke volk.

ERCOLE.

Welaan, hij smede mij terstond een fijnen dolk,
En voorts een gouden ring. De een om mijn man te raken,
En de ander om mijn lief op nieuw het hof te maken.

SANDRINO.

Ik dank u, eedle Heer.

ERCOLE, *tot Sandrino's zuster.*

Wat oogen! Sakkerloot!
Die wonden wisser nog dan dolk of degenstoot.

Op een wenk van haar broeder staat Sandrino's zuster op en treedt het huis binnen.

RENZO.

Ge ziet, ze is mooi en braaf.

ERCOLE.

Zelfs schuw en ingetogen.

Op dit oogenblik treedt de Hoofdman op, omringd van mannen en vrouwen uit het volk. Een gevangene loopt tusschen twee gerechtsdienaars.

TWEEDE TOONEEL.

DEZELFDEN, DE HOOFDMAN, CATARINA.
DE GEVANGENE. MANNEN EN VROUWEN UIT HET VOLK.

LIPPO, *hen ziende.*

Weêr ongelukkigen!

RENZO.

De schelm ziet valsch uit de oogen,
Die hoofdman.

ERCOLE.

Vrienden, zegt, wat is hier aan de hand?

RENZO.

Niets. Zie oplettend toe: dat is Spinola's trant.

DE HOOFDMAN, *tot zijn gerechtsdienaars.*

Die man daar achter slot!

CATARINA.

Heb mêelij!

DE HOOFDMAN.

Ruimbaan, mannen!
Maak plaats, vervloekt gespuis, of 't zal hier anders spannen.

CATARINA.

Neen, neen, heer Hoofdman, niet alzoo... Ach, hoor mij aan...
De lasten zijn te zwaar; 't kan zoo niet langer gaan...
Een goud-dukaat per hoofd!.. Hoe we onze krachten spanden,
Wij hadden nimmer nog zoo'n groote som in handen:
Ja, dikwijls zijn wij zonder brood.. en, lieve God!
Ik heb vier kleintjes te verzorgen...

DE HOOFDMAN.

Achter slot!

CATARINA.

Maar, Heer! Men vraagt u slechts wat tijd. Als u de ellende,
De bittre armoê, die ons jaren foltert, kende,...
Belasting op den wijn, belasting op het zout —
Op alles... O, genâ voor hem, mijnheer de Schout.
Hij heeft Florence niets misdaan. Ach, medelijden!
Hij groet den Gouverneur, als hij hem uit ziet rijden;
En nooit, nooit heeft hij hem beleedigd of gekrenkt.
Een viertal kinders en geen geld, — heer Schout, dan denkt

Men aan wat anders! Ach, hij zal u 't geld wel geven,...
Wanneer hij werk heeft,... als hij heeft om van te leven...
Maar als ge ons hem ontneemt, dan Heer, stijgt onze nood
Nog hooger, en dan rest ons slechts de hongerdood!...
In naam der moeder Gods!

DE HOOFDMAN, *haar terugstootend.*

Terug! 'k word ongeduldig.

ERCOLE, *snel naar voren tredende.*

Zoo'n lage schurk!.... Hoeveel is de arme vrouw u schuldig?

DE HOOFDMAN.

't Is twee dukaten.

ERCOLE.

Hier, hier zijn ze... Los dien man!

Catarina en haar man werpen zich aan de voeten van Ercole.

CATARINA.

O goede Heer!

ERCOLE, *tot den Hoofdman.*

En nu, lakei van den tiran,
Van hier terstond! Of 'k zal je breeden rug gaan meten,
En zien of die zoo hard soms is als je geweten.
Een stok!

RENZO, *hem bij den arm vattend.*

Pas op toch!

DE HOOFDMAN.

'k Raad u zelf uw weg te gaan,
Want als ge 't wagen dorst aan mij de hand te slaan,
Dan zou ik, heerschap, u een andre route wijzen!

RENZO, *tusschenbeide tredend.*

Heer Schout, deze edelman komt pas van verre reizen.
(*Zacht.*) Hier dit is zijn excuus.

Hij stopt den Hoofdman een beurs in de hand.

ERCOLE, *verstomd.*

Hoe?

RENZO.

Stil, laat mij begaan.

De Hoofdman en de gerechtsdienaars af.

ERCOLE.

Is 't reeds zoover met ons?

SANDRINO, *tot Catarina en haar man.*

Wilt even binnen gaan;
Een goed glas wijn zal van den schrik u beî genezen.

ERCOLE.

Bij God! zoo'n knecht!... Wat moet dan wel de meester wezen!...
Mij dunkt dat men u hier al aardig heeft getemd!

LIPPO.

Schort op uw oordeel; zij 't ook veel wat u ontstemt.
Kom naar Sandrino, daar zal 't beter u bevallen.

ERCOLE.

Mijn arme vaderstad, wat zijt gij diep gevallen!
Zij gaan allen in het huis van Sandrino; de menigte heeft zich verspeid.

DERDE TOONEEL.

GIAN BATTISTA TORELLI, SEVERO.

Gian Battista Torelli, een man met wit haar en witten baard, komt op, leunende op den schouder van zijn zoon.

GIAN BATTISTA.

Severo, 'k deed niet goed, op uw herhaalden raad
U te verzellen .... Neen, 'k vind bij de zon geen baat;
Zij heeft mij niet verwarmd; want bij het tal van rampen
Waarmeê 'k mijn vaderland reeds jaren lang zag kampen,
Waar ik het volk aanschouw, der slavernij gewijd,
Is 't koud hier in mijn hart, mijn zoon, koud voor altijd.
Kom laat ons huiswaarts gaan.

SEVERO.

Helaas, ik zie uw lijden,
Mijn beste vader. 'k Durf haar nauwlijks te bestrijden
De nobele eenzaamheid, waarin ge u hebt gehuld,
De trouw, waarmede ge uw belofte hebt vervuld.
Maar altijd thuis, alleen, 't moet uw gezondheid schaden.
Men ziet het u reeds aan. Toe vader laat u raden;
De dokter schreef het voor: ga in de frissche lucht.
Wanneer gij 's avonds bij het haardvuur peinst en zucht,
In droeve erinn'ring uw gedachten laat verzinken,
Dan zie ik tranen vaak in moeders oogen blinken.

Neen vader, 'k bid u, blijf nog wat en keer nog niet;
't Is goed, dat gij van daag van 't heerlijk weer geniet.
De zuivre, kalme lucht zal u uw kracht hergeven.
Schep, vader, nieuwen moed en nieuwen lust in 't leven.

GIAN BATTISTA.

Hoe gaarne gaf ik u gehoor, Severo; maar 't besluit
Staat vast; 't is beter dat ik mij voor altoos sluit
In mijn geliefd paleis, waar andre erinneringen,
De beeltenissen van mijn fier geslacht, me omringen.
Daar, daar vergeet ik soms, mijn veelgeliefde zoon,
Dat Pisa dood is, en dat ik nog leef, o Goôn!
In zulk een eenzaamheid kan de oude man vergeten,
Dat Pisa tachtig jaar in boeien heeft gesleten.
Toen 'k uitging, wat heeft 't eerst mij pijnlijk toen verrast?
De ellende van een volk in lompen; zelfs geen mast
Ziet me in de haven; 't gras groeit welig om de steenen.
Zie al die aadlijke paleizen om u henen:
Gescheurd is 't wapenschild — hun eignaars zijn verjaagd —
Een stad der dooden is 't, waar stil de worm aan knaagt.
En overal de leeuw, 't symbool der Florentijnen,
In marmer pralend op onze openbare pleinen! . . .
Severo, ginder heeft mijn arm gebeefd, niet waar?
Dicht bij het oud paleis, op 't stille marktplein . . Daar,
Daar stond 't gevloekt schavot; daar werd ik diep vernederd
Door de genade van den Guelf! Hoewel er sedert
Een lange, bange tijd is overheen gegaan,
't Bloed van mijn vrienden grijnst nog van de straat mij aan.
Dat doodt mij, dat, die drom herinneringen!
Zoo even nog, toen wij voorbij dat standbeeld gingen,
Hoe bonsde 't in mijn hart, hoe diep werd ik ontsteld!
Het is Sismondi's beeld, van den Pisaanschen held,
Den overwinnaar van Sardienje, nooit volprezen — — —
Vernield!... Zal voor dien schelm dan niets meer heilig wezen?
In 't schennen van dit brons beleedigde zijn hand
De roem van onze stad en de eer van 't gansche land.
Onzinnig denkbeeld, om dien man, die mij het leven
Wou laten, nog genâ voor zijn genâ te geven!
Sismondi, eedle held! hoe fier klinkt nog uw taal!
'k Benijd uw lot, 'k benijd tot uw verminkt metaal.

Uw hoofd ten minste viel in glorierijke dagen,
En ik, ik moet mijn hoofd nog op mijn schouders dragen!

SEVERO.

Mijn vader, 'k bid het u, bedaar. Heel Pisa noemt
U groot en edel als geen ander; en het roemt
De daden, die uw vlekkeloozen naam vereeren;
Het weet uw houding te bewondren, te waardeeren.
Toen voor Spinola gij uw zwaard hebt afgelegd,
Toen heeft zijn zegel aan die daad Godzelf gehecht;
Het hoogste huwlijksheil werd sedert u beschoren:
Een erfgenaam van 't fier geslacht werd u geboren —
Ik zag het levenslicht, geroepen tot de taak,
Het werk der vrijheid van mijn land, het werk der wraak.
Het volk begrijpt het, en door aan uw deugd te denken,
Wil het aan mij, uw zoon, zijn vol vertrouwen schenken;
Het bouwt op mij, zooals 't op u eens heeft gebouwd;
Gij zijt het, die 't in mij thans liefheeft en vertrouwt.
Doorwandel met uw zoon, mijn vader, Pisa's straten,
En 't volk, dat onder 't juk den dwingland leerde haten,
Het volk begrijpt wat eens, als 't uur der wraak zal slaan,
De leeuwenwelp zal zijn, ziet het den leeuw slechts aan.

GIAN BATTISTA.

Dank, mijn Severo, dank. Als ik genezen konde,
Zou 't door uw woord zijn; gij giet balsem in de wonde.
Vergeef den ouden man, als aan den dood gelijk.
't Is mij als nam de zon voor 't slavenland de wijk;
De lucht, die een tiran inademt, kan ik vloeken.
Laat mij mijn stille kluis daarginds weer op gaan zoeken;
Ver van het schouwspel van geheel een land in rouw,
Leef 'k daar tot aan mijn dood, mijn duren eed getrouw,
Met uwe moeder, met mijn Pia, 't heilig wezen; —
En zoo 'k het ooit verlaat, als uit den dood herrezen,
Dan zal 't den dag zijn, als Severo, als mijn kind
Zijn naam aan deze wraak, aan dien triomf verbindt,
En mij, aan 't hoofd van 't volk, omstuwd van vrijheidskreten,
De stukken brengen komt van Pisa's slavenketen!

Hij bestijgt de trappen van het paleis, en klopt met den klopper op de deur, die hem door een dienaar geopend wordt.

O zon! ontvang vandaag mijn allerlaatsten groet.

Hij wuift zijn zoon met de hand vaarwel.

SEVERO, *alleen.*

Kom, vallen wij voor hem de Moeder Gods te voet.

Hij treedt de kerk binnen.

VIERDE TOONEEL.

BARNABO SPINOLA, PORTIA, RENZO RICCARDI, ERCOLE BALBO, LIPPO MALATESTA, SANDRINO, DE HOOFDMAN, MANNEN EN VROUWEN UIT HET VOLK, EEN PAGE.

Op het oogenblik dat Severo de kerk is binnengegaan, komen Renzo, Ercole en Lippo uit den winkel, vergezeld van Sandrino.

SANDRINO, *tot Lippo.*

Dus neemt gij 't wapen?

LIPPO.

Ja, 't is juist naar mijn begeeren;

Maar op de kling moet gij nog dit devies graveeren:

„Voor 't recht kom ik er uit, met eer keer ik er in."

SANDRINO.

Ik breng 't u morgen nog, volkomen naar uw zin.

Men hoort gejoel, en eenige kinderen, door een page opgejaagd, komen over de brug hard aanloopen.

DE PAGE.

Plaats voor den Gouverneur!.. Plaats!..

ERCOLE.

Hé, wat moet dit leven?

RENZO.

Ercole, straks zult gij den man zien. Wacht slechts even!

De page gaat voorop en jaagt het volk vooruit.

DE PAGE, *terwijl hij het volk op zij dringt.*

Op zij, gespuis! maakt plaats!....

Barnabo Spinola komt, schitterend gekleed, over de brug aan. Portia vergezelt hem. Twee rijen hellebardiers bewaken hem. De hoofdman en zijn dienaren sluiten den stoet.

RENZO, *tot Ercole.*

Daar is hij, de schavuit.

ERCOLE.

Nu, hij is goed bewaakt.

RENZO.

Dat spreekt; hij hecht aan 't leven.
Al wat in Pisa huist schijnt argwaan hem te geven.
Men proeft zijn spijzen steeds te voren, en hij drinkt
Uit glas, dat als m'er gif in giet aan stukken springt.

ERCOLE.

Die vrouw? . . .

RENZO.

Is Portia. Elk kent haar hier. Zij raakte
Beroemd door Vinci, die haar naakte beeltnis maakte.
Waar zij ook henen gaat, daar gaat Spinola meê,
En 't regent van ons goud op deze Danaë.

ERCOLE, *lachend.*

Och, was ik maar dukaat! . . .

RENZO.

Ercole, wees voorzichtig . . .
Als 'k goed gezien heb, wendt juist hierheen zijn gezicht zich.

Gedurende deze samenspraak is Spinola langzaam naar voren getreden, terwijl hij met Portia spreekt, die hem glimlachend aanhoort; daarna geeft hij den hoofdman een teeken en zegt hem zacht eenige woorden, terwijl hij naar het huis van Sandrino wijst.

DE HOOFDMAN, *Spinola antwoordende.*

Die blonde knaap daar, met dat blozende gelaat.

SPINOLA.

Sandrino!

Sandrino maakt een gebaar van verwondering.

Ja, 'k richt mij tot u; want inderdaad
'k Wensch u te kennen, vriend. Wil dus wat nader treden,
Mijn fraaie jonkman. 'k Meen, wij hebben alle reden
Ons te beklagen over u. Men zeide ons, dat
Dit onherbergzaam land, dat deze sombre stad,
Gelijk een roos soms naast een donkren muur wil groeien,
Een jong en kundig man, een waar artist ziet bloeien,
Die 't goud en 't zilver drijft, met zulk een waar talent,
Als sinds Brunelleschi hier nauwlijks was bekend,

Wiens vaardge hand reeds menig kunstwerk heeft geschapen,
Als kleinood voor de vrouw, voor d'edelman als wapen.
En zulk een kunstenaar, als gij zijt, kende ik niet.
Gij kwaamt tot mij niet — 'k zoek u op, gelijk gij ziet.
Ik kom hierhenen met de Schoonheid tot geleide;
Een Florentijn beschermt den kunstnaar t'allen tijde.
Die logge lomperts hier, het is genoeg bekend,
Begrijpen niets van kunst. Wis hebben ze u miskend.
't Zijn kramers, die alleen op wat zij wel verdienden
De blikken richten. Ik behoorde tot de vrienden
Des grooten Medicis, en goud geef 'k voor uw waar.
Gij hebt een zuster, die zeer mooi moet zijn, niet waar?
Geen sombre blikken — dat staat slecht voor jonge knapen;
Toon mij het zusjen en verkoop mij fluks een wapen.

SANDRINO.

'k Zeg, excellentie, u in de eerste plaats mijn dank,
Maar mijne zuster, die gij zien wilt, is sinds lank
Niet meer bij mij; en al wat gij daar ginds ziet hangen
Is reeds verkocht. Ik kan dus niet aan uw verlangen
Voldoen.

RENZO.

Die nooble knaap!

SPINOLA.

'k Hoor 't met verwondering.
Gij hebt dus niets voor mij? Ik kan geen enklen ring
Voor Portia, voor mij geen ponjaard van u koopen?
't Is wel een vreemd geval! 't kan soms al wonder loopen!
Daar ligt toch heel wat fraais...

SANDRINO.

't Is alles reeds verkocht.

SPINOLA.

Genoeg, brutale schelm! Ik had reeds achterdocht...
Men had 't mij wel gezegd: die wapens, fijn gedreven,
Zijn slechts bestemd om mij een wissen dood te geven.
Ah, zoo! gij tart mij dus? maar weet, gij kleine slang,
Dat wie me in 't aangezicht beleedigt, zich dat lang
Nog heugt, en dat de straf dra volgt op het beleed'gen.
Ga, hoofdman, doe uw plicht.

ERCOLE, *zacht tot zijn vrienden, terwijl hij de hand aan zijn degen slaat.*

Wij zullen hem verded'gen,

Niet waar?

PORTIA, *tot Spinola, de hand op zijn arm leggende.*

Laat toch dit kind met vreê, en hoor naar mij.
Ik treed hier op voor hem; ik kies hier zijn partij.
En vraagt ge mij: waarom? dan zou ik kunnen zeggen:
Omdat 'k 't wil. Gij zoudt u moeten nederleggen
Bij dit bescheid... maar neen — waarom het u verbloemd? —
Een andre schoonheid hebt ge in mijn gezicht geroemd.
Trouwlooze, die gij zijt! hoe nu, gij durft het wagen
Hem naar zijn zuster, naar haar schoonheid hier te vragen?
Richt gij in Pisa soms een harem in? Welaan,
'k Zal als verdediger haar dan ter zijde staan,
Die schoonheid, die gij zoekt... En daarom ongetrouwe!
Verkies ik, dat de knaap zijn zuster bij zich hou'e,
Of — hoe 't mij spijten moog — ik weiger u voortaan
Al wat gij vraagt: gij raakt mijn hand zelfs niet meer aan.

SPINOLA.

Gij schertst toch, Portia?

PORTIA.

Neen waarlijk, 't zijn geen grappen.
Het zou wat fraais zijn, als 'k u eenmaal moest betrappen,
Onwaardge, die mij plaagt met uwen wuften zin,
In andrer arm, terwijl ik u alleen bemin.

SPINOLA, *glimlachend.*

Ik kan geen enkele gunst mijn Portia onthou'en —
't Zij.

ERCOLE, *ter zijde.*

Leve 't goede hart van zulke... goede vrouwen!

SPINOLA, *tot Sandrino.*

Vergeet het echter niet, vermeetle jonge man,
Dat men Spinola niet tweemaal beleed'gen kan.

Tot de edellieden:

En gij, meneeren, 'k zie hoe drie paar fijne handen
Al van verlangen om het zwaard te trekken branden.
Geduld slechts, vrienden! 't Is van daag niet alle dag.
Weet, dat Florence's leeuw, die soms eens sluimren mag,

Ontwaken kan, en dat, als gij zijn stem zult hooren,
Zijn klauw u drukken zal zoo zwaar als ooit te voren!...
Kom, Portia, kom meê, wij keeren naar 't paleis.

Spinola neemt Portia bij de hand en vertrekt met zijn geleide.

VIJFDE TOONEEL.

DEZELFDEN, behalve SPINOLA en PORTIA, later SEVERO.

ERCOLE, *tot Sandrino.*

Hier, dapp're! neem mijn hand, dat 'k u mijn dank bewijz'...
Al is zijn lichaam klein, 'k zeg dat zijn inborst groot is.

RENZO.

Welnu, mijn vriend, gij ziet dat Pisa nog niet dood is....

Severo treedt uit de kerk en vertoont zich op het voorplein.

Wees zeker, dat de beul zijn straf niet zal ontgaan.

SANDRINO, *tot een groep lieden, die op den achtergrond zijn blijven staan.*

Zie, makkers, daar is hij! Daar komt Severo aan!

Zij komen Severo te gemoet.

Wij groeten u.

SEVERO, *hen met de hand groetende.*

Heb dank. Het ga u wel, mijn vrinden.

SANDRINO.

Daar is de man, in wien wij onzen wreker vinden;
De zoon Torelli's, op wien Pisa reeknen kan!

SEVERO, *tot eene vrouw, die een klein kind draagt.*

Arm vrouwtje! 'k weet, gij hebt eerst onlangs uwen man
Verloren, en gij zijt nu zonder geld of have.
Daar hebt gij wat voor u, daar neem dit aan, mijn brave.

Hij reikt haar zijn beurs.

DE VROUW UIT HET VOLK.

Mag 'k nog iets vragen?

SEVERO.

Spreek, wat kan ik voor u doen?

DE VROUW.

Geef dan mijn kleine kind een kus.

SEVERO, *het kind een kus gevend.*

Daar neem dien zoen,

En dat een goede geest hem leide op al zijn wegen!

DE VROUW.

Die kus op 't voorhoofd — o, dat brengt het knaapje zegen!

SANDRINO, *tot het volk.*

Wat is hij goed, niet waar, zoo gaat het elken dag.

EEN VERBANNENE, *tot Severo.*

Een dienst....

SEVERO.

Wel?

DE VERBANNENE.

Dat 'k uw hand slechts even drukken mag....

Severo reikt hem de hand.

O, dank.

SEVERO.

Wat scheelt er aan? Gij lijdt? Ik zie u weenen.

DE VERBANNENE.

Ik ben verbannen.

SEVERO.

Gij?

DE VERBANNENE.

Zoo aanstonds trek ik henen,
Doch 't is of 'k thans niet meer zoo ongelukkig ben.

Hij vertrekt.

SEVERO, *ter zijde.*

Wat hebben zij mij lief! O alles doe 'k voor hen
En voor mijn vader!

Hij treedt nader bij de groep gevormd door Renzo en de andere edellieden. Het volk verwijdert zich.

LIPPO.

Vriend, gij zijt te lang gebleven.
De gouverneur was op dit plein; hij kwam zoo even
Ons hier beleedigen.... Hoe kookt mij nog het bloed!

SEVERO.

'k Prijs mij gelukkig, dat ik hem niet heb ontmoet.
'k Heb dien Spinola steeds tot heden toe ontweken,
En hem nog nimmer in 't verfoeid gelaat gekeken.

RENZO, *op Sandrino wijzende.*

Dien armen jongen viel het laffe monster aan.

SEVERO.

En hij?

RENZO.

Hij wist, zoo goed als gij, zijn man te staan.

SANDRINO.

Als eerlijk Ghibellijn.

RENZO.

Als man, zoo fier als moedig!
En zonder Portia, die 't dreigend onweêr spoedig
Wist af te wenden, waar 't cachot ons toegedacht.

SEVERO.

Ik had niets minder van dien braven knaap verwacht..
Sandrino! laat mij u mijn gouden ketting geven...

SANDRINO, *verlegen.*

Heer, die is veel te fraai... ik droeg nog van mijn leven...

SEVERO.

Gij maakt, op uwe beurt, een kleinigheid voor mij.
Dat deze ruil een blijk van onze vriendschap zij....

Hij geeft hem een wenk om hen alleen te laten.

SANDRINO, *terwijl hij vertrekt, ter zijde.*

Ik zal, tot dank, voor hem een keurig wapen smeden.

ZESDE TOONEEL.

DEZELFDEN, behalve SANDRINO.

ERCOLE, *tot Severo.*

Severo, toen ik, nu haast zeven jaar geleden,
Naar Rome ging, toog 'k heen met wanhoop in 't gemoed;
En 'k had er reden voor. Ik wist maar al te goed,
Dat Pisa voor den dag der wraak, die eens moet rijzen,
Geen enkel volksman uit zijn midden aan kon wijzen,
Om als zijn opperhoofd, zijn leider, op te treên —
'k Zag heden u aan 't werk. Godlof, het heeft er een.

SEVERO.

Welaan, men kieze mij. En dat de dag genake,
Die aan het beulenwerk voor goed een einde make!
Door al wat naam en rang, door al wat wapens draagt
Zij thans een poging — zij 't een uiterste! — gewaagd.

Men geev' me een teeken, men gebied' slechts — ik ben vaardig.
Ik plaats mij aan het hoofd, al ben ik 't nauwlijks waardig.
Hoe wensch ik, dat die dag, waarop dit volk ontwaakt
En Pisa's kluisters breekt, thans eindelijk genaakt!
Die droom, mijn vrienden, komt mij telken nacht bezoeken:
Onze oude vrijheid zie 'k herrijzen uit de doeken
Des doods, zij breekt den steen die 't marmren graf omsluit,
'k Roep op Spinola's lijk Pisa's bevrijding uit.
Maar 'k zie nog verder: 'k zie Florence in woede ontsteken,
De Guelfen keeren weêr om 't monsterdier te wreken,
Ons weêr te keetnen en te werpen in den nacht...
„Wacht op een gunst'ger tijd!" zoo roept men — en ik wacht.
Want de opstand heeft helaas! zijn onbezonnen dagen,
Waarvan Italiëns historieblaân gewagen:
Op Medicis is 't staal der Pazzi afgestuit;
Vergeefs werd Sforza eens der martelaren buit.
De dwinglandij moest steeds den dwingland overleven.
Maar dat het eindlijk sla, het uur dat 'k heel mijn leven
Gewacht heb. Als de Guelf, belust op ander bloed,
Zijn leeuwenklauw slechts half op Pisa rusten doet,
En elders tracht den weg der tirannie te banen —
Dan — ongekend genot! o vreugd! o vreugdetranen,
Die de gevangne schreit bij 't godlijk zonnelicht! —
Dan geef 'k het teeken, dan volvoer ik 't eerst den plicht,
En, als de volkstribuun weleer in Rome's staten,
Vlieg ik verwoed vooruit, alleen, door Pisa's straten,
En 'k voer, als waar 't een vlag, der vrijheid te gemoet,
Mijn hand, mijn eigen hand, rood van Spinola's bloed!

ERCOLE.

Welnu, het oogenblik, waarop, als in uw droomen,
De Dom 't bevrijdingsuur zal slaan, ik zie het komen....
Wij hebben thans een hoofd!... 't Werd tijd. Want ziet, er dreigt
Onzen tirannen thans gevaar. Uw vreugde stijgt,
Als gij vernemen zult, dat weldra Fransche troepen,
Door Zijne Heiligheid den Paus herwaarts geroepen,
Ons naadren, als één man om hunnen Vorst geschaard,
Met vliegend vaandel en met uitgetrokken zwaard.
De Fransche Koning zal het eerst in deze landen
— Naar Napels gaat zijn tocht — het krijgsvuur doen ontbranden.

Hij die in ons, als in een vriendenbent, gelooft,
Schenkt ons zijn kracht'ge hulp; hij heeft het ons beloofd.
Hij nadert, zeg ik u, hij naakt, van God gezonden!
Zijn leger snelt hierheen; 't is hier in weinig stonden;
Pietro de Medicis is door zijn komst ontsteld.
En wij, wij voelen 't hoe de wind der vrijheid zwelt,
Die, halmen buigend of het hovelingen waren,
Van 't Noorden nadert langs den weg der adelaren!

SEVERO.

Hoe, Frankrijk's koning komt?

ERCOLE.

Ik ben er zeker van.

SEVERO.

Dan 't zwaard getrokken en gericht op den tiran;
Dan moeten overal der burgers vrijheidskreten
De Fransche krijgers in ons midden welkom heeten.

RENZO, *tot Severo.*

Gij zult ons hoofd zijn in dit algemeen gevaar.

SEVERO.

Om 't eerst te sterven, ja . . .

LIPPO.

Wees stil, men nadert . . . . Daar
Is Portia.

ZEVENDE TOONEEL.

DEZELFDEN, PORTIA.

PORTIA.

Nog altijd hier? 't Schijnt zoo te moeten,
Dat wij elkaar van daag herhaaldelijk ontmoeten.
Maar 'k zie gij zijt in druk gesprek, en 'k spoed mij voort.

Zij wil vertrekken.

RENZO.

Ja, schoone Portia, gij hebt gelijk; gij stoort
Een ernstig onderhoud. Maar 't zij zoo, wij waardeeren,
Dat voor Sandrino ge u zoo moedig wildet weren.

Hij 's onze vriend; en nu uw weg den onze ontmoet,
Nu brengen we u, oprecht, ons aller dankbren groet.

PORTIA.

Gij draagt dus Portia geen haat toe? . . . 'k dacht daar even . . .

LIPPO.

Uw minnaar haten wij; U wil men graag vergeven.

RENZO.

Eerst om uw hart . . .

ERCOLE.

En dan nog om uw lief gelaat.

PORTIA.

't Is zeer galant.

Zich tot Severo wendend, dien zij voortdurend heeft aangezien.

Maar gij, die daar zoo zwijgend staat,
Hebt gij voor Portia geen enkel woordjen over,
Dat om haar mond een lach van trotsche vreugde toover'?

SEVERO.

Ik ken geen halfheid, noch in liefde, noch in haat.
Uw gril heeft onzen vriend gered, en inderdaad
Die gril was goed, dat is door de uitkomst wel gebleken.
Ik dank u dus.

PORTIA, *droevig, ter zijde.*

Hij heeft mij zelfs niet aangekeken.

Luid. Vaartwel, meneeren.

Zij vertrekt, een teederen blik op Severo werpend.

ACHTSTE TOONEEL.

DEZELFDEN, behalve PORTIA.

RENZO.

Nu, die was voor u die blik
Zoo teêr.

SEVERO.

Wat raakt het mij, op zulk een oogenblik . .
Aan onze plannen! . . . Dus, om tot den dood te strijden,
Besluiten we ons vereend aan deze zaak te wijden?

DE DRIE JONGE MANNEN.

Ja.

SEVERO, *tot Ercole.*

Dringt de tijd?

ERCOLE.

Gewis, want Frankrijks koning naakt.
Zorg dat ze in korten tijd, thans vrij en onbewaakt,
Gereed staan op hun post, het oog aan 't schietgat, allen,
Wanneer de Franschen in Toscanen binnenvallen.

SEVERO.

't Zal zijn. Dat 's Hemels vuur Severo's hoofd verzeng,
Als ik 't Pisaansche volk niet snel in opstand breng.

LIPPO.

Maar uit den slaap, waarin 't dit slavenjuk deed raken,
Kan slechts een donderslag 't gepeupel wakker maken.
Er moet, dit meen ik vast, er moet een daad gepleegd,
Wanhopig, schrik'lijk, een die 't gansche volk beweegt
Ten strijd te trekken, die tot in zijn ingewanden
Een heilge woede, een gloënde geestdrift doet ontbranden,
Die 't in de waapnen brengt, gelijk een enkel man.

SEVERO.

En deze daad... zij is?..

ERCOLE.

De moord van den tiran.

SEVERO.

Ik zie, mijn vrienden, tot mijn vreugde, dat gij me allen
Verstaan hebt. 't Geldt dien man, dien dwingland — hij moet vallen.
De stad zal opstaan, als gij voor haar flikkren doet —
O zaligheid! — uw dolk rood van Spinola's bloed.
Dat 's onze plicht; die taak vertrouwen wij elkander.
Zijt gij bereid?

DE DRIE JONGE MANNEN.

Wij zijn 't.

SEVERO.

Zoo tref hem de een na de ander.
Wij zweren dus, hoe streng hem ook zijn wacht bewaakt,
't Zij ik hem dood, of dat uw dolk den dwingland raakt,
Met vastberaden hand het moordtuig te hanteeren?

DE DRIE JONGE MANNEN.

Ja, allen!

SEVERO.

Dat wij 't in de wonde zullen keeren?

DE DRIE JONGE MANNEN.

Ja.

SEVERO.

Hem te worgen, waar hij ook vertoeven mag,
Zelfs in zijn slaap, op straat, in huis, bij nacht, bij dag,
Zelfs voor het altaar! — trots des priesters ongenoegen!
Wij zweren, dat hem 't zwaard zal treffen in de voegen
Van 't harnas, in 't gelaat, den hals, den schouder, daar
Waar 't ons slechts mooglijk is.

DE DRIE JONGE MANNEN

Wij zweren 't.

SEVERO.

O, niet waar,
't Is een rechtvaardig werk, dat wij vereend volbrengen?
Niet waar, mijn vaderland, dit beulenbloed te plengen
Is schoon? Gij zult mijn hand, thans nog zoo zwak en klein,
Temet versterken met de kracht van een Romein?
Gij zult aan deze daad, niet waar, uw zegen geven?
U wreken was het doel — gij weet het! — van mijn leven;
En om die grootsche taak volkomen waard te zijn,
Hield ik mijn jonkheid kuisch en 't jonge harte rein.
— O neen, geen wett'ger moord pleegde iemand ooit te voren!

LIPPO.

Maar wien van ons is thans de kostlijke eer beschoren
Ons offer met den dolk het eerst op zij te trêen?

RENZO.

Mij, als den edelste....

ERCOLE.

Mij, als den oudste.

SEVERO

Neen,
Ik zal het zijn! mij volgt het volk langs al de wegen,
Die ik het aanwijs. Mij, mij is 't alleen genegen;
En als Severo sterft terwijl hij hem doorsteekt,
Dan volgt het u, opdat gij hunnen leider wreekt.
Ik geef den eersten stoot!

ERCOLE.

't Is recht.

SEVERO.

En mocht ik vallen,
Wijl hij in 't leven blijft, dan zweert mij, dat gij allen
De taak, die eedle taak, die ons geviel, vervult,
En ieder op uw beurt het monster treffen zult.
De vorm van zulk een eed kan nooit te plechtig wezen.
'k Wil dat mijn ziel, hetzij zij, hemelwaarts gerezen,
In zaalger oorden toeft, 't zij ze in de helle zwerft,
Weet dat Spinola door uw wissen dolksteek sterft!
Ik wil een borg, maar een geducht en heilig beide...
Wij zweren...

Men hoort een schelletje klinken.

Luister!...

Op de brug verschijnt Fra Paolo, een hostiekelk dragende en vooraf-gegaan door een knaap die een schelletje in beweging brengt.

Op de hostie, de gewijde!

NEGENDE TOONEEL.

DEZELFDEN. FRA PAOLO.

SEVERO.

Ha, 't is Paolo, 't is de broeder kloostervoogd.
Ik weet dat hij, als wij, Florence haat. Gepoogd
Of hij ons helpen wil. Ziet, makkers, hij treedt nader.

Tot Fra Paolo, die op de kerk is toegetreden en reeds de eerste treden van het voorplein heeft bestegen.

Heer monnik, slechts één woord.

FRA PAOLO.

Wat is 't?

SEVERO.

Eerwaarde Vader,
Gij kent ons allen... Weet, dat ons een machtig doel,
Dat wij niet zeggen, zelfs niet voor den priesterstoel,
Verbindt voor 't vaderland, ons heilig als deez' tempel.
Toon ons de hostiekelk, hier, vader, van den drempel
Der kerk. De handen strekken we uit. Geen enkel woord
Komt over onzen mond — in vrede trekt gij voort.

FRA PAOLO.

Dus houdt ge een priester staand', voor 't heilig Huis des Heeren,
En wenscht op 't Sacrament, dat hij hier draagt, te zweren?

SEVERO.

Op God zelf!

FRA PAOLO.

Weet, Hij gaf dit ernstige gebod:
„Roept nimmer ijdlijk aan den naam van mij, uw God."

SEVERO.

Heer prior, 't werk is rijp en onze zaak rechtvaardig.

FRA PAOLO.

Gij noemde 't vaderland; dat is een offer waardig,
Mijn zonen. 't Is genoeg. Ik sta 't u toe. Maar weet,
't Is een geduchte, 't is een eeuwigdurende eed,
Waarvoor geen uitkomst is, waarvoor het al moet zwichten.

Hij heft de hostiekelk in de rechterhand omhoog.

Dit 's Christus lichaam, hier.

De jonge mannen buigen een knie ter aarde en met gebogen hoofd, strekken zij, zwijgend, de rechterhand naar de hostiekelk uit, ten teeken van hun eed.

Zoo moge God u richten!

J. N. VAN HALL.

EEN DAG VAN WEELDE. [1]

„O, zoete Rhône, voere uw stroom ons mede,
„Nu hoog de zonne in wolkloos ether stijgt!

„De gondel, langs de boorden afgegleden,
„Zoek' thands het ruime van uw klaren vloed!
„Wat is in 't uur van onverstoorde vrede

„Ons 't wieglend drijven, 't wieglend drijven zoet!"

Aldus de zang, dien bij het spelevaren
Zoo knaap als jonkvrouw luid weêrtrillen doet,

En aan het toongetoover huwt der snaren.
De zonne blaakt; een zijden tente beidt
Al wie er loom ter siësta zich vergaêren,

Als elk in donzen kussens neêr zich vlijt,
Terwijl de vloed met murmelziek geklater
Het lied der gondelieren begeleidt . . .

En maar bij wijl' der maagden blij geschater,
Gelijk een zilvren vooglentriller, klinkt . . .
En, paerlen sprenklend, uit het blauwend water

De roeispaan rijst, en zachtekens weêr zinkt . . .
Hoe in den gouden gloed der zonnestralen

---

[1] Zie *Santa-Chiara* en *Een Star van Hope* in *de Gids* van Okt. en Nov. '83.

't Verguldsel dier gekromde stevens blinkt,

Die met de bontste bloemfestoenen pralen!
En over 's vaartuigs boorden hangt en zwiert
Een rijk tapijt, dat bij het nederdalen

De zware plooyen tot in 't water sliert.
Een jonkvrouw buigt zich om in 't nat te blikken,
Of dit der schoonheid tot een spiegel wierd,

En poogt wat rozen zich in 't hair te schikken.
Eene andre sluimert, mijmrens-, minnensmoê,
Of doet heur hoofd de maat der zangen knikken,

Of wuift er loom zich met een pluimbos toe.
Dan, wat haar, trots het straffe zonnegloren,
Zich in de hitte koestrend marren doe,

De schaâuw der tent heeft Laura zich verkoren.
Zij rust er onder 't opgebeurd gordijn,
In zalig niets-doen, in gedroom verloren,

En 't zonlicht glanst door 't gloeyend karmozijn
Des paviljoens haar rozig-scheemrend tegen,
Heur koonen tintend met een teedren schijn,

Haar hoofd omweemlend met een stofgoudregen.
Omwarreld van het weeldrig korenblond
Is haar ter zijde 't aanzicht neêrgezegen,

Een kelk vol dauw gelijk bij d' uchtendstond.
Niet slanker pleegt de zwaan zijn hals te dragen,
Wen, op het meir zich spieglend, hij dien rondt,

Dan ze om heur hoofd den arm zich heeft geslagen.
Er sluimert vuur in 't donker oog, dat smacht;
De mond, half open, schijnt een kus te vragen:

Volbloeide roze, die den vlinder wacht.

Als uit een vollen korf vloeit, nauw ontloken,
Haar uit den schoot een geurenszoete vracht

Van bloemen, die heur vingren speelziek kroken.
Petrarca, als verrukt aan haren voet
In zijne fulpen kussens neêrgedoken,

Doortrilt een weelde 't eerst zoo bang gemoed.
Hij blikt haar toe, en bij de taal dier oogen,
Wier teêrheid wisselt met der minne gloed,

Wordt Lauraas bonzend harte blij bewogen.
Heur hand doorwoelt de bloesems in haar schoot;
Zij voelt den blos zich op haar wang verhoogen,

Schoon nog geen woord zijn lippen overvloot.
En 't wierd den jonkman, of ze bij dit blozen
De zoetste vreugde, 't zoetst geluk hem bood;

Niet langer scheen der jonkvrouw ziel bevrozen;
Plooit niet heur mond zich als tot zaalgen lach?
Geen koude lelie meer, maar zachte roze,

Herschiep zij zich in slechts een enklen dag!
En toch, hoe de eenzaamheid, die niets verstoorde,
Nu hen geen dartle schaar te zamen zag,

Ze bijkans tot bedwelmens toe bekoorde,
Ze zwegen . . . 't golfjen murmelde om de kiel . . .
De middagzonne, die op 't vierigst gloorde,

Was zacht van gloed, waar ze in de tente viel . . .
De half-verflenste bloemen geurden, geurden,
Als slaakten ze in den amber ook haar ziel . . .

En toch, ze zwegen . . . Telken male kleurde
Het rozerood weêr 't sneeuwwit aangezicht,
Wen schuw omhoog zij heure wimpers beurde,

En steeds op haar zijn blikken zag gericht;
Maar telken maal had in 't hartstochtlijk gloeyen
Hij toch voor 't eerste liefdeswoord gezwicht;

Zijn tonge snoeren als onbreekbre boeyen;
Mocht aan 't festijn, bij snarenspel en zang,
Een woordenpraal zijn lippen ook ontvloeyen,

Thands blijven die gesloten, bleek en bang,
Hoe ook de jonkvrouw, trots heur maagdlijk schromen,
In 't diepst der ziel naar weêr een lied verlang'!

O, zalig uur! O, hemelscheppend droomen!
Als mijmrend werpt heur bloemen ze in den vloed,
En ziet de golf ze kabblend overstroomen,

Tot die op 't water weêr ze rijzen doet.
Hun hoofden neigen zich, hun blikken staren;
Het spel wordt beiden wedergaêloos-zoet;

Glimlachend volgen zij de dartle baren,
Terwijl zijn adem, zacht gelijk een zucht,
De lokjens trillen doet dier zijden hairen,

Die koon beroert, zoo donzig als een vrucht...
Is 't Laura niet, of van Francescoos lippen
De teêrste kussen, weeldevol genucht!

Haar in de lokken, op de wange glippen?
Hoe heimlijk lacht ze, als zij heur bloemenschat
Met beide handen strooyend, laat ontslippen,

Tot golf bij golf verkeert in bloem en blad!

Geen cymbels sloegen meer, geen luite kweelde,

Toen 't gondellied verstomde, zingensmat;

Niet een, die lieflijk peep of lustig veêlde,
Toen 't vaartuig stil lag in het knakkend riet,
En elk ontwaakte als uit een droomenweelde.

Nog zoet-bekoord door 't wieglen op den vliet,
Heft uit heur kussens zich de loome schare,
En tuurt verlangensvol naar 't blond verschiet,

De zonne wars en wars van 't spelevaren.
Ginds lokt de koelte van het loovrendak;
Ginds luwen zoeltjens door citroenenblaêren,

En bloesemsneeuw zijgt neêr van tak bij tak.
't Is zoeter in het lommer om te dwalen,
Dan loom te dobbren op het watervlak

In 't blakend vier der middagzonnestralen.
Dies spoedt een ieder zich om uit de boot
Ten groenen Rhône-oever af te dalen,

En elke minnaar zoekt zijn tochtgenoot'.
Wat lange reis, voor men in koele schaûwe,
Bij klare bron, die waar uit rots zij sproot,

Heur druppels paerlen deed in zilvren dauwe,
Op mos gevlijd ten leste poozen mag,
Wijl in 't verschiet de heuvelklingen blauwen

Of 't landschap in een mist van stofgoud lag!
In paar bij paar, in dartle bonte troepen
Tijgt thands de zwerm, naar waar ze een Eden zag.

En 't luid gejubel klinkt bij 't schertsend roepen.
Met hoofscher vreugd, die niet dit schaatren duldt,
Te mid der maagden, die zich rond haar groepen,

Treedt Laure in rozigkleurge wijl gehuld.

Heur pluimenwaayer boven 't hoofd geheven,
De zon ten scherm, die 't lokkig blond verguldt.

Gelijk eene elve schijnt ze voort te zweven;
Of ze in 't gemoed ook zich tot roos herschiep,
Heur schoon blijkt nog de lelie haar te geven;

Zoo fier en slank, als er niet eene liep.
Francesco, trotsch, schrijdt voort aan heure zijde,
Waar met een glimlach hem de jonkvrouw riep,

Toen hij slechts volgde, schuchter en bescheiden.
Vrij spotten schalke knaap en dartle maagd,
Dat hem die gunst tot Lauraas ridder wijdde,

Hem, zanger, wie de liere maar behaagt,
Hij roemt met hoogmoed zich heur uitverkoren,
Die, haar ter weer, voor kling nog speer versaagt!

Gevonden is het oord, waar 't middaggloren
Het flauwst zijn pijlen door 't geblaêrte schiet,
En 't beekjen laat zich zangzoet-babblend hooren,

Als 't in den groene half verholen vliet.
In schaûw van oleander en van ceder,
Op 't mostapeet, dat koele rustplaats biedt,

Vlijt elk, tot hijgens toe vermoeid, zich neder.
Violen geuren; 't zoeltjen zwerft door 't loof,
En waait de teêrste twijgen heen en weder,

En zweeft dan voort op blanken bloesemroof.
Ginds springt, alom heur zilverstof verstuivend,
Een bronne uit die met veile omrankte kloof,

Als glinsterende slange voort zich schuivend
Door weeldrig groen op blinkend kiezelpad;

Zich eerst in floers van slingerplanten huivend,

Tot zij met zilvren voet te voorschijn trad.
Ze laat van rots tot rots heur water vallen,
Dat diamanten in den ronde spat,

Dat borrelt tot het sparkelt van krystallen;
Hier zachtkens-murmlend, of 't van liefde smacht,
Om verder vroolijk-klatrend voort te schallen,

Zoo blijde, of ginds de bronnimf schatrend lacht!

„O, dat we ons hier ten oever nedervlijen!
„De plek is koel, en 't mos fluweelig-zacht!"

Aldus Petrarca tot de jonkvrouw. „Sprije,
„Madonna, hier ik u een bloemenspond!"
En beiden gaêren zich in 't spelemeyen

Wat schoonst er bloeit en zoetst er riekt in 't rond.
Maar dan: „mij dorst!" zoo lispt zij, en ze beuren
Elkander leliekelken aan den mond,

Waar 't bronnat in gekruid wordt als met geuren.
Als zij hem laaft, kust hij haar snel de hand,
En zij, verschrikt: „Of 't iemand mocht bespeuren!"

Dan zwerven ze aan dier beek geschulpte rand,
Steeds zich verwijdrend, nu ze verder dolen,
Terwijl het loof zoo dicht zijn tent reeds spant,

Dat ze in een lustprieel als zijn verscholen.
Niet gloort de zon meer met haar gloeyendst vuur;
Ze is reeds ter kim in purprend goud verholen;

't Is 't domlig, rustaanbrengend schemeruur;
Er suist een aarzlend hijgen door de twijgen,

De sluimerzang dier zwijmlende natuur;

Dan ligt zij aêmloos in een naamloos zwijgen,
Tot lied op lied den nachtegaal ontvliet,
Die paerle aan paerl' tot zangen schijnt te rijgen . . .

't Is Laure, alsof een weelde in 't hart haar schiet;
't Is, nu hun oogen plots elkaêr ontmoeten,
Of heel heur ziel zij in dien blik hem biedt,

En als verrukt valt hij haar voor de voeten.
„O, duld" — hoe beeft zijn stem! — „dat 'k op de knie
„Aanbiddend u als mijn godinne groete!

„O, duld, dat steeds mijn Muze ik in u zie.
„Bezielt ge mij! Ze wil heur wieken strekken,
„De nauw me in 't hart ontwaakte Poëzie!"

Een hemelsch licht verklaart heur englentrekken;
In 't gitzwart oog weêrspeelt een zachte straal:
„Dat dan mijn kus bezieling in u wekke!"

Het lieflijk andwoord wordt hem englentaal . . .
En zie, ze buigt het blonde hoofd voorover . . .
Kweelt niet reeds orgelend de nachtegaal

Een zang van liefde in 't zachtkens-wisplend loover?
Ruischt, nu heur mond hem kuisch op 't voorhoofd kust,
Niet heel het woud van 't zilver zanggetoover?

Dec. '83. LOUIS COUPERUS.

NEDERLAND ALS POLDERLAND.

Nederland als Polderland, door A. A. Beekman, Oud Genie-Officier, Leeraar aan het Gymnasium te Zutfen. Zutfen, W. J. Thieme en Co.

Wie zich op aardrijkskundig gebied beweegt, zal wel overtuigd zijn dat Nederland zelf, hoe klein ook, nog een half ontgonnen veld is; hoe vreemd het schijne, valt er voor den beoefenaar der geografie van ons land nog veel te onderzoeken en dus nog veel te leeren.

Onze geologische kennis is nog alles behalve volkomen, zelfs zeer gebrekkig; men meende op de door Dr. Staring behaalde lauweren te kunnen rusten, ofschoon deze duidelijk had verklaard slechts globaal den toestand van de bovenste korst te hebben ontsluierd; de ethnografie is zoo weinig tot haar recht gekomen, dat de eerste sporen op dat terrein nog kunnen behaald worden, welke verdienstelijke geschriften trouwens reeds het licht mochten zien; de kennis van het klimaat begint zich eerst langzamerhand uit de omhullende windselen los te werken. Eene „Heimathskunde," zooals Zwitserland, Beieren en enkele andere Duitsche Staten bezitten, zooals zelfs Finland kan aanwijzen, is in Nederland niet te vinden. Geen mensch beschreef ons vaderland zooals Dr. Veth Java beschreef.

Het is treurig, maar waar, vooral te bejammeren omdat er misschien wel iemand te vinden ware, die zulk een taak met goed gevolg zou kunnen volbrengen, wanneer ten minste ijver, belangstelling, algemeene bekendheid met het land en lust tot plaatselijk onderzoek de gegevens zijn om zulk een man te vormen. Wij willen geen naam noemen, al meenen wij dat velen den bedoelden persoon wel zullen herkennen, en voegen er bij dat het wel wenschelijk zou wezen, dat belangstellenden en vooral Vaderlandsche genootschappen de handen in één sloegen om hem in de gelegenheid te stellen er rustig al zijn tijd en kennis aan te wijden.

Natuurlijk moet zulk een arbeid voor een zeer groot deel steunen op de gegevens van verschillende deskundigen, die eene studie maakten van een der onderdeelen, en juist daarom zijn wij zoo ingenomen wanneer wij zulk een werk begroeten kunnen. Dit is thans het geval met het boekdeel van den Heer Beekman, die met volhardenden ijver en even prijzenswaardig overleg eene compilatie leverde, welke allicht zoo hoog mag geschat worden als een volkomen oorspronkelijk, geheel op eigen onderzoek gegrond werk.

Wie hoort den naam van ons land noemen en denkt niet aan water; aan door eb en vloed bewogen water; aan water dat met krachtig geweld uit de Alpen of uit Frankrijk afgevoerd, onze woonsteden en rijke landsdouwen komt bedreigen; van water, dat in massa's van den hemel stroomende, ons heerlijk weiland in een drassigen poel zou herscheppen als wij niet steeds gereed stonden het door de hulp van stoom of wind weg te ruimen. Eene goede, nauwkeurige, duidelijke hydrografie van ons Vaderland is derhalve een nuttig en een noodig werk. De schrijver ondernam dien arbeid, wij zullen straks zien met welk resultaat en in de eerste plaats op welke wijze. Die taak is niet gemakkelijk, want het schijnt wel dat men tot nog toe de geringe helling van onzen bodem eene voldoende verontschuldiging achtte om er zich niet lang mede bezig te houden. Toch is dit niet juist; niet alleen is het verval onzer hoofdrivieren gelukkig nog aanzienlijk genoeg om haar water zeewaarts te voeren, en in zoover leveren zij geene bijzondere gezichtspunten op, maar de hydrografie van Nederland wordt vooral belangwekkend door den vreemdsoortigen toestand waarin ruim een derde, en wel het rijkste gedeelte van den bodem verkeert, dat is dat de oppervlakte lager ligt dan de rivieren en de gewone vloed, weshalve al de doorsnijdende vlieten, weteringen en slooten kunstmatig het overtollige water moeten lozen. Nergens treft men over zulk eene uitgestrektheid zoo lage gronden aan, althans niet zoo kunstvaardig ontgonnen en doorkruist door zoovele en zoo aanzienlijke rivierarmen.

Zijn arbeid zou nog veel moeielijker zoo niet onmogelijk zijn geweest, indien het Rijk niet sedert jaren een Waterstaatskaart uitgaf, die bereids voltooid is over het grootst gedeelte van ons polderland, en eenig in haar soort is. De verbazend gecompliceerde wijze waarop de lage polders zich van hun overtollig water

ontlasten, — hoe soms volstrekt niet de naaste of kortste weg kan gevolgd worden, — het met merkwaardig overleg in het leven geroepen stelsel van sluizen, duikers, beeren, overlaten, stuwen, enz.. vindt men op die schoone kaartbladen ontsluierd voor ieder, die met eenig geduld en oordeel deze geheimzinnigheden wil navorschen. Onze schrijver had die hulp noodig en trok er dan ook uitnemend partij van, zoowel wat zijn tekst als wat zijne kaarten betreft.

De Heer B. tracht in de eerste plaats ons duidelijk te maken, dat niet alleen de buitenlander maar ook de Nederlander een verkeerd begrip heeft van ons rivierstelsel; hoe moeilijk het is de menschen in dit opzicht tot de waarheid te bekeeren, bleek ons meermalen, maar zelden zoo duidelijk als voor korte jaren toen de vermaarde geograaf E. Reclus op zijne vraag, hoeveel water de Rijn aan onze grenzen binnenvoerde en hoeveel water hij te Katwijk loosde, duidelijk en voldoende werd ingelicht, dat eigenlijk geen druppel van den echten „Vater Rhein" te Katwijk terecht kwam, en toch blijkens zijne overigens belangwekkende beschrijving van Nederland in zijne Nouvelle Géographie Universelle niet volslagen bekeerd werd. Met volle recht wijst de heer B. er dus op, dat reeds te Wijk-bij-Duurstede de Kromme Rijn door sluizen van den Rijn zelven is afgesloten, en derhalve slechts bij mondjesmaat een aandeel van zijn water afvoert; dat diezelfde operatie zich bij Utrecht herhaalt en werkelijk de Vecht nog enkele percenten Rijnwater opneemt en medevoert, doch dat daar geen sprake van kan zijn bij den Ouden Rijn, welke menigwerf bij Katwijk veel hooger spiegel heeft dan te Utrecht en derhalve zonder eenigen twijfel geen ander dan in de tusschenliggende polders opgevangen water in zee uitloost.

Zulke toestanden dient men grondig te kennen, wil men zich eene juiste voorstelling maken van de afwatering hier te lande, en die kennis is van groot belang, niet alleen voor den ingenieur en zijne ondergeschikten, niet alleen voor den geograaf en den dilettant, maar in de eerste plaats voor alle landbewoners, met name van die van ons polderland, die zeer zeker dikwerf minder zwarigheden zouden opperen tegen een krachtig en steeds tot werken bereid stoomgemaal, indien ze recht goed begrepen, dat voor eene aanmerkelijke oppervlakte geen sprake is van natuurlijke waterlozing en het zelfs hoogstgevaarlijk is uitsluitend vertrouwen te

stellen in van den zeer grilligen wind afhankelijke watermolens.

Het eerste gedeelte van het boek is gewijd aan een overzicht van ons stroomenstelsel, toont zoo duidelijk mogelijk aan dat Nederland in een geheel bijzonderen toestand verkeert, daar het verval der groote rivieren van het oosten naar het westen wel 12 m. en van het zuidoosten naar het noordoosten zelfs ruim 40 m. bedraagt, doch dat die stroomen voor een groot gedeelte door polderland vlieten, dat in den regel vrij wat lager ligt dan hunne bedding. Moge dus de hydrografie in algemeenen zin genomen hoogsteenvoudig zijn, — wij kunnen immers allen het Rijn- en Maaswater zeewaarts zien vloeien, — geheel anders wordt dit wanneer wij wat nauwlettender toezien en de vraag moeten stellen: hoe wordt dat lage land ontwaterd? — Daar kunnen evenmin de stroomende rivieren als de doeltreffendste draineerbuizen van dienst zijn.

Het is juist de oplossing van dit vraagstuk, welke aanleiding heeft gegeven tot het schrijven van dit werk; en opgehelderd met overzichtskaarten, gegrond op de reeds vermelde Rijks-Waterstaatskaart, is door den auteur een zeer duidelijk tafereel geleverd van hetgeen rondom ons gebeurt, maar door zoo weinigen wordt doorgrond.

Dat hij de werkkring der rivieren tot zijn recht laat komen en niet schroomt met de „sagen" te breken, maar het prozaïsch heden op den voorgrond plaatst; — dat hij de poëzie van Borger een gevoeligen slag toebrengt, wanneer hij den Ouden Rijn beschrijft als eene aaneenschakeling van sluisbekkens, dikwerf onderling van niveau verwisselend; — dat hij blijkbaar ons polderland te goed acht om alleen door kikvorschen bewoond te worden, en dus met ingenomenheid alles vermeldt wat wordt aangewend om de weelderige akkers en grazige weiden boven water te houden; dat zal wel niemand hem euvel duiden, vooral omdat hij dit duidelijk en zaakrijk doet.

In een tijd waarin alles genivelleerd wordt, alle eigenaardigheden worden uitgewischt, onze steden als twee druppelen water op buitenlandsche zustersteden gaan gelijken, onze polders en droogmakerijen met stoom worden doorvlogen, is het voor elk welmeenend vaderlander welkom ons overleg, ons geduld, onze kloekheid in eene juiste omlijsting aanschouwelijk te zien voorgesteld, en het is derhalve vooral het eerste of algemeene gedeelte, dat wij met genoegen aan ieder beschaafd Nederlander ter lecture aanbevelen; het tweede gedeelte, uit den aard der zaak vrij wat lijviger, be-

handelt de onderdeelen van dat polderland, ieder op zich zelf en zoo beknopt mogelijk.

Hier vindt de weetgierige ongetwijfeld veel nieuws; menig gemeentebestuur, ieder heemraad, vele ingenieurs zullen dit gedeelte dikwerf met vrucht kunnen raadplegen, hetzij om het geheugen te ververschen, hetzij om den weg te vinden op een hun nog onbekend terrein. Dit deel onderscheidt zich door nog nauwgezetter studie en niet minder zorgvuldige behandeling.

Natuurlijk zijn er wel aanmerkingen op dezen arbeid te maken, en dat heeft het gemeen met ieder ander menschelijk werk. Wij voor ons zouden het gaarne hebben gesplitst gezien in twee deeltjes, omdat werkelijk, hoe juist de beide afdeelingen aan elkander sluiten, hoe goed geheel ze samen vormen, eene afzonderlijke verkrijgbaarstelling het debiet althans van het algemeen gedeelte zou verveelvoudigen. Zonder toch te beweren, dat ieder „volleerde" jongen den inhoud van dat gedeelte moet van buiten kennen, zouden wij wel wenschen, dat allen eenigermate met den inhoud bekend waren, en dat althans ieder leeraar en onderwijzer het op zijn duimpje kende; voor velen onder hen blijft de vraag naar den prijs evenwel een hoofdvraag. En wat het tweede gedeelte betreft: de ingeland, de heemraad, de opzichter, de molenaar, de ingenieur zal uit zijn gezichtspunt het eerste deel wellicht ballast noemen en liever een boekske ter hand nemen dat meer uitsluitend inlicht omtrent hetgeen hij in zijne betrekking wenscht te weten en eigenlijk moet weten, wil hij zijne adviezen en zijn stem op goeden grond afgeven; iets dat tegenwoordig veel te wenschen overlaat; — en geen wonder, want wááruit zou een leek, plotseling geroepen tot het medebesturen van eenigen polder, zijne wetenschap putten?

Trouwens ook uit het inleidend algemeen gedeelte kan zoo iemand veel leering putten: één voorbeeld slechts, op blz. 101 voorkomend. „Om zich nu eenigszins duidelijk te kunnen voorstellen wat in polderland regenval kan beteekenen, bepale men zich eens tot het geval dat de regen de verdamping per etmaal met 1 mM., dat is dus niet bijzonder veel, overtreft. Eén mM. hoog op het land geeft een waterlast van 10 M³ per hektare en per etmaal, dus van 10000 M³ per 1000 H.A. en per etmaal of 7 M³ op die oppervlakte per minuut. Daar nu één paardekracht van een stoomwerktuig de kracht is die 75 K.G. per seconde en

4,5 M³ water per minuut 1 M. hoog kan opvoeren, zoo is dus in dit geval $^{7}/_{45}$, $^{14}/_{9}$ paardekracht per 1000 H.A. en per M. opvoerhoogte noodig om het water in den polder op het bepaald peil te houden, dat is geen waterbezwaar te hebben.‶

Doch die regenval bedraagt weleens tien mM. per etmaal meer dan de verdamping en ook daarop dient het polderbestuur te rekenen, al is het niet strikt noodig dat in één etmaal wordt weggemalen wat in één etmaal valt; daar dit 15,5 paardekracht per 1000 H.A. zou vorderen, heeft Rijnland, in vele opzichten een uitnemend voorbeeld gevende, gezorgd althans twee derden van die hoeveelheid te kunnen wegvoeren in één etmaal. Tot welke cijfers men komt is ook belangrijk te vernemen: volgens eene opgave van 1868 (vóór de stichting van het 4e stoomtuig) voerde Rijnland jaarlijks af 190,000,000 M³ water kunstmatig en 300,000,000 M³ natuurlijk, d. i. door loozing door de uitwateringsluizen. Eerbiedwaardige getallen!

Een werk aankondigende, dat wij met vooringenomenheid begroeten en welks inhoud ons bij de doorbladering steeds beter beviel, hoe meer wij te huis geraakten in de opvatting des schrijvers, kan het geenszins in onze bedoeling liggen met eene loupe naar onjuistheden te zoeken en die dan hier breed uit te meten. Evenwel willen wij een paar vragen stellen of opmerkingen maken.

Wij meenen te weten, dat het Haartelsche gat (blz. 25) is afgedamd en de Welplaat aan Putten is verbonden; stellig weten we, dat men bezig is met de droogmaking van het Naardermeer, sedert 1629 een plas met biezen.

Is het alleen eene vrucht der verbeelding dat de bodem der groote rivieren nog voortdurend zou verhoogen? Ligt de bedding van de Lek en andere stroomen niet hooger dan al het aangrenzend land, en wijst dit niet op verhooging ná de indijking, en kan het ook eigenlijk wel anders, wanneer men het gering verval in aanmerking neemt [1]) Blz. 45 r. 16 v.b. staat oostelijk, lees westelijk deel van Utrecht; de vingerwijzing op het belang der Lekdijken is hier overigens recht van pas en duidelijk.

De opgaven omtrent de verdamping komen niet overal met elkander volkomen overeen, trouwens de bepaling van het juiste bedrag

[1]) De kundige beschrijver van „Stadt und Land Bremen", Professor Buchenau, is ook van ons gevoelen; zie Deutsche Rundschau für Geogr. & Stat., Heft 3, 1883.

is hoogstmoeilijk; de gemiddelden over 99 jaren op den huize Zwanenburg waargenomen, worden op blz. 100 meegedeeld.

Zou de meerdere waterlast in Delfland niet in onmiddellijk verband staan tot den kleinen boezem? (blz. 109.)

Delfland 30000 H.A. en boezem 386 H.A.
Rijnland 77150 „ „ „ 3550 „

Noord-Holland levert buiten de genoemde Zeepolders benoorden het IJ nog vrij wat meer bouw- en warmoeziersland op; de schrijver denke slechts eens aan het kostelijk Drechterland enz.

Blz. 178 vermeldt het Monnikenmeer, maar de Noordmeerpolder is vergeten.

Van meer belang is het dat de indijking van den Noordpolder op Texel geheel met stilzwijgen wordt voorbijgegaan, zelfs op de kaart misten wij dien; thans zal er op dat eiland dus wel sprake wezen van het „Waterschap der 30 (vroeger 29) gemeenschappelijke polders.” (blz. 419.)

Wij stipten dit aan om te bewijzen dat wij het boek, althans het algemeen gedeelte, nauwgezet doorlazen, opdat men te meer vertrouwen in onze verklaring moge stellen: dat het geheele werk met veel zorg is saamgesteld, en met oordeel op den voorgrond is geplaatst wat het noodigst is te weten.

Het zij ons vergund o.a. opzettelijk te wijzen op de juiste omschrijving van den Ouden Rijn (blz. 137), waardoor men eene geheel andere voorstelling krijgt dan de vroegere beschrijvingen uit de beste leerboeken geven. Zoo wordt de hooghartigheid van de vroegere besturen van het zooveel gewicht in de schaal leggend Rijnland geschiedkundig aangetoond. De vele verbeteringen in de afwatering van Waterland, allen in de laatste jaren tot stand gebracht, zijn door den schrijver niet verzuimd te vermelden. De groote invloed en de gecompliceerde werkkring van Schermerboezem ten opzichte van een zeer aanzienlijk deel van Noord-Holland worden duidelijk uiteengezet. Wat calamiteuze polders zijn en waar men die alleen vindt, kan men op blz. 257 lezen; beknopt maar helder. Hoe men ook hooggelegen droogmakerijen in ons land, met name in Friesland, aantreft, geeft de schrijver op en hij wijst tegelijk aan dat eene bedijking wel degelijk uitsluitend kan dienen om het polderwater geheel in eigen macht te hebben.

Hij toont ons ook zeer duidelijk aan hoe slecht de afwatering van den grooten Frieschen boezem (± 267,000 H.A. land met

27,000 H.A. boezem) steeds was, daar de hoofduitwatering in het N.O. ligt, terwijl de meeste meren in het Z. en Z.W. zijn te vinden, weshalve het recht gelukkig is, dat met kracht de hand aan 't werk is geslagen om door verruiming der verbindingskanalen tusschen Sneeker- en Bergumermeeren en de monding van de Ee in de Lauwerszee de geregelde doorstrooming te bevorderen.

Zoo konden wij nog op menige hoogstbelangwekkende beschrijving wijzen, maar men kan uit het meegedeelde reeds bespeuren, dat de schrijver geen vreemdeling in ons vaderland is, geen navraag en bespreking met deskundigen schroomde, geen bronnenstudie te lastig oordeelde.

Het boek bevat niet minder dan de inhoud opsomt, en dat is:

1. Algemeene bepalingen en beschouwingen.
2. De hoofdrivieren en de zee.
3. Vorming van den bodem.
4. Eigenlijke hydrografie.
5. Verklaring van algemeene begrippen.
6. Topografie.
   - A. Het Hollandsch-Utrechtsch Polderland.
   - B. De Geldersch-Noordbrabantsche rivierkleipolders.
   - C. De Zuid-Hollandsche en Zeeuwsche eilanden, de zeeklei van Noordbrabant en Zeeuwsch-Vlaanderen.
   - D. Het Friesch-Groningsch-Overijselsche Polderland.
   - E. Zuiderzeekusten tusschen Zwartewater en Gooiland.
   - F. De eilanden in de Noordzee en in de Zuiderzee.

Hieraan heeft de schrijver drie interessante bijlagen toegevoegd, die de waarde van het werk, uit een militair oogpunt beschouwd, zeer verhoogen; zij handelen over kunstmatige onderwaterzettingen, over Nederland in 1672, en over de nieuwe Hollandsche waterlinie, allen onderwerpen, die ook vangroot gewicht zijn voor de bestuurders van polders en waterschappen, en derhalve een waardig geheel vormen met het werk.

Nog rest ons, al is het met een enkel woord, de kaarten en platen te bespreken, die het werk letterlijk versieren, met name de 2e, 3e en 4e kaart. Ze zijn in zulk een boek onmisbaar, want met één oogopslag maken zij ons duidelijk, wat dozijnen blad-

zijden nog niet half zoo goed zouden doen. Zelfs een vluchtige beschouwer zal er op zien met hoeveel zorg de schrijver ook dit gedeelte van zijn arbeid bewerkte, hoeveel te meer zullen zij den gezetten navorscher bevredigen.

Recht gelukkig is het, dat de technische uitvoering volkomen gelijken tred houdt met des auteurs zorgvuldigheid. Den uitgever komt dus een woord van lof toe, daar hij niet schroomde een degelijk en zeer net uitgevoerd boekwerk, niettegenstaande de aanzienlijke kosten, op waardige wijze met kaarten te versieren.

Indien nu alle belangstellende deskundigen zich mochten willen beijveren den schrijver in kennis te stellen met de overtredingen waaraan zijn pen zich wellicht hier en daar onwillekeurig heeft schuldig gemaakt, dan is Nederland stellig binnen enkele jaren een standaardwerk rijker geworden. Moge het talrijke belanghebbende publiek deze bereids zoo wèlgeslaagde proeve inmiddels op den waren prijs stellen.

Den Haag. J. KUYPER.

„OUD-HOLLAND."

Oud-Holland. Nieuwe bijdragen voor de geschiedenis der Nederlandsche kunst, letterkunde, nijverheid, enz. onder Redactie van Mr. A. D. DE VRIES AZ., *Onder-Directeur van 's Rijks Prentenkabinet* en Mr. N. DE ROEVER, *Adjunct-Archivaris van de Gemeente Amsterdam.* 1ste jaargang. Afl. 1—3.

„In onzen tijd van grondig critisch onderzoek is bronnen-studie een vereischte geworden. Wie nu de archieven, de papieren gedenkteekenen van het voorgeslacht, wil ter zijde stellen, geeft het bewijs niet op de hoogte van zijn tijd te zijn, een tijd die aan traditien en overgeleverde begrippen en uitspraken van autoriteiten niet meer waarde hecht, dan ze zullen blijken te verdienen. Staat de wegwijzer van den historicus alzoo in de richting van het archief, met dien van den oudheidkundige is het voorzeker niet anders. Waar elders dan in de kostbare en uit dit oogpunt althans nog onbewerkte bronnen, die een archief kan aanbieden, zou hij voor de duizende vragen, die zich aan hem opdoen, het antwoord vinden?"

Deze woorden, door Mr. DE ROEVER op bl. 62 van het tijdschrift, dat ik bespreken ga, geuit, en die als voorrede voor het geheele werk aangemerkt mogen worden, verdienen onverdeelde beaming. Zijn zij in het algemeen waar voor den beoefenaar van geschied- en oudheidkunde, in dubbele mate is dit het geval voor hem, die nieuw licht zoekt aan te brengen door het leven te beschrijven van de merkwaardige mannen van het voorgeslacht. Eene goede levensbeschrijving te geven is een uiterst moeielijke taak, want het leven van elk individu bevat tal van waaroms? die slechts beantwoord kunnen worden bij eene nauwkeurige

kennis van de vaak schijnbaar onbeduidendste bijzonderheden. Men beproeve slechts eens het leven te beschrijven van een tijdgenoot, dien men persoonlijk gekend heeft, om al de zwarigheden te begrijpen, reeds daaraan verbonden, zwarigheden, die zich als in eene meetkundige reeks vermenigvuldigen, naarmate men verder verwijderd is van het tijdvak waartoe dat leven behoorde.

Heeft men nu nog te doen met personen, die openbare ambten of bedieningen bekleed hebben, dan zijn er ook buiten de archieven vaak genoeg gegevens te vinden, om daaruit een levensbeeld op te trekken. Maar geldt het mannen, wier leven aan kunst of letteren gewijd was, dan is de biograaf, die de archieven niet raadplegen kan, genoodzaakt zich te behelpen met de zoo weinig betrouwbare berichten en overleveringen van bloedverwanten of vrienden, zoo hij al gelukkig genoeg is zulke bronnen aan te treffen.

Van daar dat de makers onzer biografische woordenboeken, ook al deden zij hun best, om zoo goed mogelijk werk te leveren — en helaas! dat deden zij niet altijd — ons toch slag op slag teleurstellen en op een dwaalspoor helpen. Intusschen mag ter hunner verschooning bijgebracht worden, dat men van hen, die duizende levens te behandelen hadden, niet vergen kan, dat zij even zoovele monografiën leveren zouden.

Het vonnis in de woorden van Mr. de R. vervat, treft dan ook meer mannen als VAN LENNEP, VAN VLOTEN, BUSKEN HUET, BEETS, VOSMAER, HAVARD, enz. die er naar streefden alles bij elkander te brengen, wat over dezen of genen kunstenaar te vinden was en daarbij verzuimd hebben zich van de archieven te bedienen. En Mr. de R. had recht om zoo te spreken, want hij leverde het bewijs, hoe rijk die mijn is, welke onbewerkt bleef.

Evenzoo heeft hij op eene andere plaats het „doen uitkomen hoe weinig er op archaeologisch gebied eigenlijk in het Amsterdamsch archief is gewerkt en hoe dankbaar die arbeid zou zijn, van (voor?) een ieder die zich met het samenstellen eener monografie over een der groote, helaas uitgestorven, industrien wilde bezighouden.“ ... „Had slechts het lot den archiefbewaarder gegeven twintig handen en tien hoofden, om alles wat hem belang inboezemt te doorzoeken, aan te teekenen en te verwerken, dan zou hij op 't stadhuis heel wat tot stand kunnen brengen.“ (bl. 63).

Ja mits hij den moed en het geduld heeft van de redacteurs van „Oud-Holland,“ om dien rijstenbrijberg door te eten, die in

den vorm van doop-, huwelijks- en begrafenis-registers, boeken van rooimeesters, pui-boeken, boeken van verponding, registers van huisoverdrachten, enz. enz. daar gereed ligt. En dan onder nog ééne voorwaarde: mits hij genoeg ervaren zij in het archief-wezen, om b.v. niet de namen van den oom en de schoonmoeder van den schilder METSU in plaats van Keyser en de Grebber te lezen Kuyper en de Grelles, zooals HAVARD overkwam (bl. 78).

Laat ons nu zien wat de twee éénhoofdige en tweehandige bestuurders van het tijdschrift, onder medewerking van de heeren J. H. W. UNGER, D. C. MEIJER JR., J. F. VAN SOMEREN, J. F. GEBHARD JR. en twee ongenoemden aan het licht gebracht hebben. Ik laat mij daarbij niet weêrhouden door de reeds op eene der eerste bladzijden te lezen woorden: „Wie critiek wil uitoefenen mag niet beneden den gecritiseerde staan, maar moet zijn onderwerp beter meester zijn dan hij." (bl. 2) Want men kan zoowel het goede waardeeren als onjuistheden opmerken, ook al staat men beneden den beoordeelde. Vroeger plachten de schrijvers te zeggen (wat evenmin opging):

Die dit werk wil laken
Moet zelf een beter maken.

„Oud-Holland" wordt geopend met een stuk, dat den vrij pikanten titel draagt: *Een huwelijk van Rembrandt, waarvan de afkondiging twee eeuwen na zijn dood heeft plaats gehad.*

„Tal van jaren, eeuwen bijkans," zoo laat MR. DE ROEVER zich hooren, „was REMBRANDT's persoonlijkheid miskend, verduisterd door scheeve voorstellingen, praatjes en overleveringen, die klaarblijkelijk niet door een den meester toegenegen geest waren uitgestrooid en geboekt. Thans (echter) staat de krachtige zeventiende eeuwsche gestalte ons voor de oogen onder het licht, dat zij verdient. 't Is VOSMAER's verdienste, dat hij ze ons schetste" (in zijn *Rembrandt, sa vie et ses oeuvres*). Maar Vosmaer was niet de man van eigen bronnen-onderzoek: hij bouwde slechts voort op de grondslagen van het onderzoek van anderen. Van daar dat ook door hem melding is gemaakt van een tweede (of zoo men wil derde) huwelijk van REMBRANDT met zekere CATHARINA VAN WIJCK, waarvan geen woord waar is, en dat aan R. het vaderschap over twee kinderen toegedicht is, wier moeder hij mogelijk nooit gezien heeft.

Het al of niet bestaan van dat huwelijk is voor de beoordeeling van het karakter en de kennis van de levensomstandigheden des schilders geene onverschillige zaak. De verhouding tot HENDRIKJE JAEGHERS (of STOFFELS) zoude bij het bestaan van dat huwelijk onder een geheel ander licht verschijnen; hij zoude in behoeftige omstandigheden gestorven zijn; zijn familiekring zoude met 2 kinderen en eene schoonzuster CATHARINA BLANCKENHOFF vermeerderd worden, waarvan men tot dusver niets wist, enz.

Maar juist deze tweede echtgenoot met al den aankleve van dien, verdwijnt als sneeuw voor de zon, bij de ontdekking van Mr. de R., dat de post in het begrafenis-register, in fac-simile door hem medegedeeld, verkeerd gelezen, of liever onjuist verstaan is. Catharina met haar twee kinderen toch, die de verklaring in de doodboeken der weeskamer aflegde, door de tante gestaafd, dat zij zonder middelen achtergebleven waren, behoorde niet bij REMBRANDT VAN REYN, die er *boven* geboekt was, maar bij JAN THEUNISZ BLANCKENHOFF, die er *onder* stond.

Zoo brengt één post uit een begrafenis-register een geheelen ommekeer te weeg in de beschrijving der laatste levensjaren van een man als REMBRANDT. Reeds eenmaal heeft iets dergelijks plaats gehad, toen SCHELTEMA ontdekte, dat IMMERZEEL den grooten schilder vijf jaar te vroeg ten grave had laten dalen, door van RUYNEN voor VAN RIJN aan te zien.

Het aangehaalde begrafenis-register bevat de opgave, dat bij R.'s dood de voogdij over twee kinderen opengevallen was. Naar het oordeel van Mr. de R. waren dit zijn dochter CORNELIA en het kind van R.'s reeds overleden zoon TITUS bij MARGARETHA VAN LOO. Hieraan knoopt de schrijver eenige mededeelingen vast aangaande het gezin van Titus, het geslacht van diens vrouw, waarvan hij eene genealogie geeft, en het vermogen van REMBRANDT. En zoo geeft hij vastheid en zekerheid aan menige lijn van het beeld, dat het nageslacht zich aangaande den meester en zijne naaste omgeving gevormd heeft.

Bij dezen arbeid sluit zich geheel aan een artikel van Mr. DE VRIES in de 3e afl. over CORNELIA VAN RIJN en haren echtgenoot CORNELIS SUYTHOF. Hetgeen tot dus ver bekend was aangaande deze dochter van REMBRANDT bij HENDRIKJE JAGHERS, bepaalde zich tot het feit, dat zij op 30 Oct. 1654 in de Oude kerk gedoopt werd. Hier wordt ons echter haar huwelijksacte 3 Mei

1670 en hun beider testament 5 Oct. van dat jaar medegedeeld, beide hoogst merkwaardige stukken, al ware het slechts, omdat ze het bewijs leveren, dat de 24jarige schoonzoon van Rembrandt ook tot het St. Lucas-gilde behoorde. Bij het huwelijk assisteerde aan den kant der bruid R.'s kunstvriend Abraham Fransz, dien men als apotheker leert kennen. Uit het testament blijkt, dat de jonge lieden op het punt stonden naar Indië te vertrekken en de nasporingen van Mr. de V. hebben doen zien, dat Suythof cipier der burgergevangenis te Batavia geweest is. Reeds genoeg, om de waarde van deze bijdrage te doen uitkomen.

Nog verzuimde ik melding te maken van het slot der eerste bijdrage van „Oud-Holland.“ Catharina van Wijck, zoo meedoogeloos door Mr. de R. gebannen uit het gezin van Rembrandt, geeft den schrijver daar en later (in de 2e Afl.) eene gewenschte aanleiding, om het een en ander mede te deelen over haren echtgenoot Jan Theunisz Blanckenhoff, die onder den naam van Jan Maat een goeden naam als zeeschilder verwierf. De sterfdag van dezen merkwaardigen man, tot dusver zwevend tusschen 1669 en 1674, wordt vastgesteld op 2 Oct. 1669, zoodat het beweren van den schilder Johannes Voorhout — van wien in het voorbijgaan ook eenige levensbijzonderheden aangeteekend worden (blz. 87) — dat hij Jan Maat in 1674 te Hamburg zag, een sprookje blijkt te zijn.

Het testament en sterfjaar van Gabriël Metsu is de tweede bijdrage tot de geschiedenis der schilderkunst, welke men in „Oud-Holland“ aantreft. Mr. de V. heeft daarmede eene welkome bijdrage geleverd tot de kennis van het zoo weinig bekende leven van dezen jonggestorven doch grooten genre-schilder.

„Er is, in het leven van niet weinige onzer groote kunstenaars, veel wat voor het oog van den belangstellenden zoon der 19e eeuw met een dichten sluijer bedekt is.“ Met deze woorden vangt Mr. de R. zijn artikel aan over *Meindert Hobbema*, waarin hij aantoont, hoe het te verklaren is, dat men van dezen schilder in een tijdvak van 40 jaar slechts één stuk weet aan te wijzen en waarom hij op 30jarigen leeftijd het penseel reeds nederlegde, om het slechts nu en dan na lange jaren van rust weder ter hand te nemen. Hobbema nl. was bevriend met Cornelis Reynst, wiens vader Lambert Reynst van zijne burgemeestelijke macht gebruik maakte, om den schilder met het wijnroeiers-ambt te begunstigen (1668), hetwelk hem in staat stelde

een huwelijk aan te gaan, maar ook tevens schijnt genoodzaakt te hebben het schildersberoep vaarwel te zeggen. Gelukkig misschien voor den schilder, maar jammer zeker voor de kunst! Onder de bijzonderheden, welke de schrijver verder ten beste geeft, verdient opgemerkt te worden, dat JAN VAN KESSEL en HOBBEMA kunstvrienden en waarschijnlijk beide leerlingen van RUYSDAEL waren.

Twee kleine stukjes aan het slot der 2e afl. zijn getiteld *Iets over de kinderen en de begraafplaats van Anthonie Palamedesz* en *Otto Marseus.* Het eerste, van Mr. de R., doet zien dat P. niet te Delft, zooals men steeds gemeend heeft, maar te Amsterdam op 1 Dec. 1673 in de Oude kerk begraven werd en brengt eenige data en facta uit het leven zijner kinderen aan het licht. Het andere, van Mr. de V., bevat een sterk bewijs voor de boven uitgesproken stelling, dat berichten van nabestaanden dikwijls den biograaf deerlijk op een dwaalspoor brengen. Niettegenstaande toch HOUBRAKEN van de weduwe vernomen had, dat MARCELIS (MARSEUS) na 12 jaar met haar gehuwd te zijn geweest, in 1673, ruim 60 jaar oud overleed, blijkt uit zijne acte van ondertrouw met MARGRITA GIJSELS van 25 April 1664, dat hij in 1620 geboren is, en uit zijne begrafenis-acte, dat hij 22 Juni 1678 ter aarde werd besteld en alzoo na een huwelijk van 14 jaar op 58jarigen leeftijd gestorven is. De ware naam van dezen in het buitenland vooral gewaardeerden schilder van insecten, planten en kruipende dieren blijkt geweest te zijn OTTO MARSAEUS VAN SCHRIECK en zijne wieg schijnt in Nijmegen gestaan te hebben.

Aan deze kleine bijdragen gaat eene grootere van Mr. de V. vooraf, gewijd aan *Willem Schellinks, Schilder-teekenaar- etser- dichter,* welke ik het laatste bespreek, omdat ik met hem van de schilders afstap, om over te gaan tot de teekenaars, etsers en graveurs. De genealogische bijzonderheden, welke we hier vernemen, betreffen zijn 3 broeders en zijne vrouw MARIA NEUS wed. DANCKERT DANCKERTS, die hij 1667 huwde. Maar meer nog wordt ons gegeven over hetgeen S. op zoo onderscheiden kunstgebied gewrocht heeft. Slechts enkele punten mag ik aanstippen. Zijne schilderijen zijn zeldzaam; Mr. de V. noemt er vier in het buitenland en ééne hier te lande. Als teekenaar met krijt of pen, met sepia of O. I. inkt en als etser stelt de schrijver hem vrij wat hooger dan als schilder, en de teekening „De buitenplaats van Burgemeester Pancras," welke als proeve zijner kunst het opstel

vergezelt, geeft een goed denkbeeld van den meester. Zijne etsen treft men aan in het liederenboekje, „Olipodrigo" getiteld; tot dus ver was door niemand de aandacht hierop gevestigd.

Als dichter stond S. zeker niet beneden de kunstvrienden, tot wier kring hij behoorde en waarin men o. a. aantreft GERBRAND VAN DEN EECKHOUT den schilder — door VOSMAER slechts voor een naamgenoot des schilders gehouden — DAVID QUESTIERS, HIERONYMUS SWEERTS (Jeroen Jeroense), de makers der liedeboekjes dier dagen zooals De olipodrigo, De nieuwe Hofsche Rommelzoo, Amsterdamsche Vreughde stroom, De nieuwe Haagsche Nachtegaal en Klioos kraam, in alle welke bundels ook van S. gedichten te vinden zijn. Ook met TENGNAGEL schijnt hij in betrekking gestaan te hebben, op wiens dood hij een niet onaardig gedicht maakte (bl. 220).

Eene zeldzame ets van CORNELIS FLORISSEN VAN BERCKENRODE, verkleind in O. H. wedergegeven, is de aanleiding voor een bijdrage van den heer D. C. MEIJER JR., getiteld *Het oude doolhof te Amsterdam*, omdat die plaat de verwarring helpt wegnemen, welke er tusschen de doolhoven ontstaan was, welke elkander opgevolgd zijn. Eene eigenaardige aantrekkelijkheid heeft dit onderwerp zeker voor den Amsterdammer, die zich uit de dagen zijner jeugd die uitspanningsplaats met genoegen herinnert, maar ook voor niet Amsterdamsche lezers is het niet onbelangrijk te zien hoezeer de amusementen van weleer met die van heden overeenstemmen. Marionetten, fonteinen, bedriegertjes, automaten, wassenbeelden, muziek enz. vermaakten toen evenals nu de jeugd — en de groote menschen. Zelfs voor BETJE VAN MEURS is eene JAANTJE STRUYCK gevonden. Behalve tal van bijzonderheden over de heerlijkheden, welke het oude doolhof opleverde, geeft de schrijver het een en ander over DAVID LINGELBACH, ALBERT VINCKENBRINCK en andere kunstenaars, wier arbeid er tentoongesteld was. Bovengenoemde *Plaatsnijder en Landmeter C. F. van Berckenrode en zijn familje* leverden voorts de stof op voor eene bijdrage van Mr. de Vries, die ons den weg wijst in den doolhof, door vroegere biografen gesticht ten aanzien van het geslacht FLORISSEN.

Nog ééne bijdrage tot de geschiedenis der graveerkunst valt er te vermelden, namelijk die welke door Mr. de V. aan *Het portret van Willem Barentsen* gewijd is.

Gelijk bekend is weten wij aangaande dien koenen noordpoolvaarder slechts zeer weinig en doet dat weinige juist het verlangen naar meer ontstaan. Dit opstel draagt tot bevrediging van dat verlangen bij, door ons het portret van B. te geven, door als den mogelijken naam zijner vrouw CLAESGEN LENERTS aan de hand te doen en door een post uit de poorterboeken mede te deelen, waardoor de vraag rijst, of niet aan Haarlem de eer toekomt van B. te hebben zien geboren worden. In het voorbijgaan krijgen we ook in deze bijdrage weder bijzonderheden aangaande andere personen, zooals ABRAHAM DE KONINCK, WILLEM DE BAUDOUS, e. a. die niet te versmaden zijn.

Aan de geschiedenis der Nederlandsche kunst paart „Oud-Holland“ op waardige wijze die der vaderlandsche letterkunde. Ook op dit gebied is nog veel duisters, dat voor licht moet plaats maken, deels omdat de bibliographie en de archiefbronnen nog te weinig aan het woord waren, deels ook omdat nog te weinig studie is gemaakt van de dichters van den derden rang, wier voortbrengselen uit een aesthetisch oogpunt terzijde kunnen gelegd worden, maar niettemin voor de geschiedenis der letterkunde. vaak onschatbare gegevens bevatten.

Had reeds de Vondel-tentoonstelling van 1879 doen zien, hoezeer de bibliografie door VAN LENNEP verwaarloosd was, de rubriek *Vondeliana*, door de H.H. DE VRIES en UNGER in O. H. geopend, levert daarvan op nieuw het bewijs. *Vergeten gedichten van Joost van den Vondel* — en daaronder waarlijk schoone! — worden in de 1e, *Vondel's handschriften* in de 2e afl. behandeld. Acht gedichten bij BRANDT, VAN LENNEP noch VAN VLOTEN voorkomende en tal van wetenswaardigheden hebben de schrijvers in die twee artikelen ten beste gegeven en op vele andere mag men nog rekenen. Immers zij hebben grond voor hun beweren; „voor VAN LENNEP is alles wat met de Nederlandsche schilder- en graveerkunst in verband staat een gesloten boek. Hij heeft zich bijna nimmer de moeite getroost een der kunstwerken door VONDEL bezongen te gaan zien en toch was zeker het meerendeel van die kunstwerken zelfs in de stad zijner inwoning te vinden. Had hij b.v. aan de graveurs en hunne werken eenige aandacht geschonken, van hoe menig gedicht had hij daardoor den oorspronkelijken tekst en het juiste jaar van

vervaardiging kunnen opsporen, van hoe menig persoon die hij in VONDELS omgeving aantrof, had hij een schets kunnen geven, van wien hij nu heeft verklaard niets te weten.“

En wat de handschriften betreft vernemen we, dat van deze, ongeveer 50 in getal, aan VAN LENNEP slechts 30 bekend geweest zijn. Is het dan wel wonder dat de „Vondeliana“ belangstelling wekken?

De dichter van De Roemster van den Aemstel wordt door Mr. de V. besproken. Gelijk men zich herinneren zal is dit gedicht van de lijst der werken van ANNA ROEMERS VISSCHER geschrapt en, zij het ook niet zonder aarzeling, gesteld ten name van M. VAN VELDEN. Het bewijs te leveren voor de juistheid hiervan door op de overige werken van dien dichter een beter licht te doen vallen is het doel der verhandeling.

Een verjaard verjaarfeest is de titel van een uitvoerige verhandeling van Mr. de R., waaruit blijkt, dat het feest ter eere van ANNA ROEMERS VISSCHER, in 1884 te vieren, verzet behoort te worden tot het einde van 1883 en waarin voorts de genealogie van het geslacht VISSCHER behandeld wordt.

Nog ééne studie, die zich zuiver op letterkundig gebied beweegt, valt te vermelden. Zij betreft *Mattheus Gansneb Tengnagel*, volgens Witsen Geysbeek „de morsigste en onhebbelijkste rijmer der geheele 17e eeuw“ en van wien Dr. J. TEN BRINK gezegd heeft, dat hij de ellendige beruchtheid verworven heeft, eene chronique scandaleuse van vele zijner letterkundige tijdgenooten te hebben nagelaten. Doch dit belet niet, gelijk de heer UNGER terecht opmerkt, dat zijne werken voor ons onschatbare bronnen voor de kennis van den maatschappelijken toestand van het Amsterdam dier dagen opleveren. Van zijn levensgeschiedenis was niets bekend. Thans blijkt, dat hij een zoon was van den schilder JAN TENGNAGEL en MEYNSJE dochter van SYMON PINAS en dat hij op 10 Jan. 1613 gedoopt is. Een der doopgetuigen was FRANSCISCO BADENS, de leermeester van BREDEROO. We vernemen voorts, dat hij te Leiden als student in de rechten ingeschreven is, wie zijn broeders waren, met welke letterkundige vrienden hij verkeerde, welke werken zoowel met als zonder zijn naam het licht zagen (bibliografische bijlage) en wat niet al, in één woord meer dan men hopen mogt bij eene eerste poging, om ons den dichter te leeren kennen.

De geschiedenis der vaderlandsche nijverheid wordt door vier artikelen vertegenwoordigd. Het eerste bestaat uit *Bijdragen tot de geschiedenis van de Amsterdamsche Potten- en Plateelbakkerijen* en wordt door een viertal afbeeldingen opgeluisterd. „Ieder“ zoo spreekt daarin Mr. de R., „ieder, die U, waarde lezer! een schoon stuk aardewerk zal laten zien, zal u daarbij tegelijk vertellen, dat het een product van Delftsche nijverheid is, ofschoon er geen geringe kans bestaat, dat het voorwerp Delft nooit heeft gezien. Immers in vele steden van ons land waren plateelbakkerijen en in Amsterdam moeten er een menigte hebben bestaan. Te Delft vond men echter het grootste aantal. Of nu al de Delftsche fabriekanten juist de schoonste vormen hebben geleverd, acht ik nog niet bewezen.“ Gelijk men weet heeft Henry Havard eene belangrijke bijdrage geleverd tot de geschiedenis der Delftsche bakkerijen. Hij kon dit vooral doen door het vinden van eene lijst der fabrieksmerken in het Delftsch archief. Mr. de R. heeft zonder zulk een document eene verhandeling bijeengebracht, welke zonder twijfel op menig punt nog aanvulling behoeft, doch reeds zooveel wetenswaardigs bevat, dat ik mij noode onthoud van aanhalingen. Doch ik moet mij bekorten.

Eenige bescheiden betreffende de koninklijke porseleinfabriek te Berlijn (1780—1782) sluiten zich eenigermate bij het vorig artikel aan. Deze fabriek in den Thiergarten bij Charlottenburg was niet minder bekend, dan de beroemde fabrieken van Meissen en Sèvres, en een paar prijslijsten van het daar vervaardigde, zooals zij hier afgedrukt worden, zijn niet onaardig.

Een vorstelijk geschenk, door onze Republiek in 1613 aan den Sultan van Turkije vereerd uit dankbaarheid voor de ons in 1612 verleende handelsrechten, gunt ons *een blik op de vaderlandsche nijverheid in den aanvang der zeventiende eeuw*. Dat geschenk bestond uit eene in 16 kisten gepakte bloemlezing uit de voortbrengselen der vaderlandsche nijverheid, waarvoor meer dan twintigduizend gulden besteed werd; kostbare meubelen en tapijten, prachtige zijden en fluweelen stoffen, fraaie linnens, hooggeschatte porseleinen en wat niet al werden den Grooten Heer aangeboden, om hem een goed denkbeeld te geven van onze handelsartikelen. Voor de noodige toelichtingen bij de lijst hiervan, heeft Mr. de R. zorg gedragen.

Door den heer J. F. van Someren werd een nog weinig besproken gebied betreden in zijn *Iets over Magnus Hendricksz en Hendrick Magnusz, „vermaarde boekbinders“ der 17e eeuw*. Eene proeve

van hun arbeid, in plaat medegedeeld, geeft een goed denkbeeld aangaande de hoogte, waarop deze kunst destijds hier te lande stond. Onder meer zegt de schrijver, dat de hier te lande van 1480—1550 gebonden boeken en handschriften, alle gevat zijn in houten stempelbanden en dat de banden met à jour bewerkt metaalwerk, die in Duitschland zoo dikwijls voorkomen, hier eene zeldzaamheid zijn. Met het oog hierop meen ik te mogen wijzen op den fraaien, met metaal beslagen 16e eeuwschen band, die op de Geschiedkundig-Overijsselsche Tentoonstelling voorkwam.

Geven de schrijvers van O. H., zooals ik herhaaldelijk opmerkte, in bijna elk artikel meer dan het opschrift er van doet vermoeden, evenzoo bevat het tijdschrift eenige stukken, die de titel, strikt genomen, niet doet verwachten. Vooreerst eene belangrijke bijdrage van den heer UNGER, tot de geschiedenis der toonkunst: *Constantijn Huygens en de familie van Eyck*. We maken daarin meer van nabij kennis met Jhr. JACOB VAN EYCK, den beroemden, maar blinden Utrechtschen organist-klokkenist-fluitist, den merkwaardigen man, aan wien met de gebroeders HEMONY de eer der uitvinding van het klokkegieten (op vasten toon) blijkt toe te komen, en die des avonds op den S. Janstoren de Utrechtsche juffers door zijn fluitspel placht te vermaken. Hij blijkt een neef van HUYGENS geweest te zijn en vooral door eenige brieven van hem mede te deelen is de schrijver in staat, het leven van den grooten musicijn in een helderder licht te stellen, dan tot heden het geval was.

Op zuiver genealogisch gebied beweegt zich de ongenoemde schrijver van het stukje getiteld: *Maarten Luther*, waarin aangetoond wordt, dat het beweren van de Nederlandsche LUTHERS, dat zij met den grooten Hervormer verwant zijn, niet zoo ongerijmd is. Immers, uit eene acte van 27 Juni 1534 is gebleken, dat destijds en reeds eenige jaren vroeger, te Amsterdam een MARTEN LUYDTER, LUYTER of LUYTHER woonde, die de stamvader van het Hollandsch geslacht en een bloedverwant van den Duitschen Dr. M. geweest kan zijn.

Ten slotte heb ik nog twee geschiedkundige bijdragen te vermelden en mijn verslag is ten einde. De eene, *De Ruyter's lijk*

en begrafenis van Mr. de V. bevat, behalve de lijst der begrafeniskosten van den zeeheld, een paar brieven van CONST. HUYGENS, waarin deze aan den Prins schrijft, dat hij zich niet heeft kunnen kwijten van de opdracht, om de RUYTERS weduwe te gaan complimenteeren, daar de zoon gezegd had, „dat moeder niet heel wel en was, datse haer vermits dit groote gewoel daer mede het heel huys besett was, bovendien in een klein onfatsoenlyck kamertjen had geretireert etc.“ HUYGENS beschouwde dit slechts als voorwendsels om de formaliteiten te ontgaan. Ook had hij vernomen, dat zij een val gedaan had, terwijl zij bezig was, „met haer blauwe voorschoot te droogen op te hangen“ „V(otre) Altesse“ voegt hij er snaaksch bij, „peut juger quelle sorte de duchesse douarière ce peut estre, qui encor depuis la mort de son mary a tousiours continué sa coustume d'aller au marché le panier au bras“.

De andere geschiedkundige bijdrage is getiteld: *Eene raadselachtige bladzijde bij Geeraert Brandt, opgehelderd door Bontemantel.* De schrijver hiervan, Mr. J. F. GEBHARD JR., heeft in Nijhoff's Bijdragen voor 1879 uit de aanteekeningen van Burgemeester HANS BONTEMANTEL reeds eenige bladzijden medegedeeld; wat hij thans geeft verdient evenzeer de aandacht. Het betreft een bericht in zijne „Historie der Reformatie“ II. 872 betreffende de Regeeringsverandering te Amsterdam na den val van Oldebarneveld's partij. Het is eene aardige bijdrage tot de kennis van hetgeen achter de coulisses placht te geschieden, om eene plaats in de regeering te bekomen, en behoort gevoegd te worden bij de drie anecdoten, door COENRAAD DROSTE opgeteekend en door Prof. R. FRUIN aangehaald bl. 519 zijner aanteekeningen op diens „Overblyfsels van gheheugchenis.“ Zij geven leven aan de doode letter der zoogenaamde Contracten van correspondentie.

Ik heb getracht een denkbeeld te geven van den rijkdom van zaken, die in „Oud-Holland“ te vinden zijn. Toch heb ik er mij toe moeten bepalen, om uit elke bijdrage slechts een paar hoofdpunten aan te stippen. Geene bladzijde bijna of zij bevat gegevens tot aanvulling of verbetering van wat vroegere schrijvers in woordenboeken en elders geboekt hebben. Aan schrijvers en uitgevers beide zij dan ook van harte toegewenscht, dat het land van Rembrandt doorslaande blijken geve van die ingenomenheid met hun

arbeid, waarop zij zoo rechtmatig aanspraak hebben. Doch welk ook het lot van het tijdschrift zijn moge, zij kunnen zich overtuigd houden reeds met dezen éénen jaargang een werk geleverd te hebben, waarmede de beoefenaar van geschied- en oudheidkunde niet nalaten mag telkens en telkens rekening te houden.

Mr. J. I. van Doorninck.

LETTERKUNDIGE KRONIEK. [1]

Camera Obscura van HILDEBRAND. Veertiende, met zorg herziene druk. (Volksuitgaaf.) Haarlem, De Erven F. Bohn. 1883.

A Jove principium. Deze eerste kroniek in den nieuwen jaargang beginne met een hartelijk welkom, den nieuwen„ met zorg herzienen" druk van Hildebrand's Camera Obscura toegeroepen.

Hildebrand moge nog steeds als motto op den titel Horatius' versregel plaatsen :

Nec lusisse pudet, sed non incidere ludum,
(Ik schaam mij 't spelen niet, wèl 't altijd door te spelen),

toch vangt „het spel" nu reeds voor de veertiende maal weder aan, en het Nederlandsch publiek wordt niet moe van het telkens weêr met geestdrift te begroeten. Hoe de lectuur van jong en oud, van geleerden en ongeleerden, van zwaarmoedigen en blijmoedigen, van geloovigen en ongeloovigen uit-een moge loopen, de Camera Obscura hebben allen gelezen en herlezen. Zijn er sedert de eerste uitgaaf ruim 44 jaar verloopen, telkens heeft een nieuw geslacht, in welke sympathieën en antipathieën het ook met zijn voorgangers mocht verschillen, de uitspraak van een vorig bevestigd en de „Camera" vooraan geplaatst in de rij zijner lievelingswerken.

De Camera Obscura is een klassiek werk. Het was dit, al meen-

[1]) De letterkundige kroniek zal, evenals in 1883, ook voortaan het werk zijn van de leden der Redactie, en in de eerste plaats van den Redacteur-Secretaris. De niet onderteekende stukken zijn van de hand van laatstgenoemde; de andere leden der Redactie zullen de door hen gestelde aankondigingen met hunne initialen onderteekenen.

den de „Letteroefeningen" dat het slechts voor korten tijd de aandacht zou wekken, reeds van den aanvang af, *par droit de naissance*, door den stijl en de taal, door de waarheid van teekening, den gezonden geest en den onuitputtelijken humor, welke er in uitblonken: het is het geworden *par droit de conquête*.

Voor *de Gids* is deze nieuwe uitgaaf dubbel belangrijk, omdat, blijkens de voorrede, vele van de wijzigingen, welke er in zijn aangebracht, en waarop het „met zorg herziene druk" van den titel doelt, het gevolg zijn van „de voortreffelijke monographie" (aldus wordt zij door Hildebrand genoemd), welke de heer Johs. Dyserinck in December 1881 in dit tijdschrift aan „de Camera" wijdde. Men herinnert zich hoe in dat opstel de geschiedenis van het boek, zijn lotgevallen ook in den vreemde, uitvoerig en met groote nauwkeurigheid, werden verhaald; hoe, door vergelijking van de verschillende uitgaven onderling, de zinstorende drukfouten, die er binnengeslopen waren, de uitlatingen en de verbeteringen, welke er achtereenvolgens in hadden plaats gevonden, door den schrijver met zeldzame vlijt waren opgespoord. Van deze studie nu is door Hildebrand gebruik gemaakt bij de uitgaaf van dezen nieuwen druk. Naar hij ons in de voorrede mededeelt, is „bij de zuivering der drukproeven, van elk der opstellen nu weder de eerste druk tot grondslag gelegd, al het gaandeweg verdwenene, voor zooveel het niet opzettelijk geschrapt of opgeofferd was, aan zijne vroegere plaats hersteld, en zijn tal van (niet slechts *druk*) fouten weggenomen, menige gebrekkige of min gelukkige uitdrukking door een juistere en betere, maar vooral een goede hoeveelheid onduitsche woorden door vaderlandsche taal vervangen."

Dus is onze „Camera" thans nog krachtiger, nog beter toegerust voor den levensstrijd, dien ook de boeken — *habent sua fata* — te strijden hebben.

Zoo ga het dan weder zijn weg, dit prettige, opwekkende, gezonde Hollandsche boek. De lieve Suzette Noiret stele opnieuw duizenden harten, de „charmante" van der Hoogen ga voort de verontwaardiging te wekken van alle nobele jonge mannen. Robertus Nurks is onsterfelijk, als „onze zeug, die ebigd heit", en als het buikje van Mr. Hendrik Johannes Bruis. En terwijl wij zoo voor de . . . ja, voor de hoeveelste maal? bladeren, en, bladzij voor, bladzij na, blijven lezen in dit kostelijk boek, krijgen al die figuren weêr leven voor ons; herinneren wij ons den tijd — hoe

ver reeds achter ons! — waarin zij voor het eerst voor ons optraden en gestalten voor ons verkregen, die wij nooit meer zouden vergeten — en zouden wij er haast toe kunnen komen hen te benijden, wien het genot wacht van de „Camera" — onze „Camera" — voor de *eerste* keer te mogen lezen.

⚜

GUSTAVE DROZ, *Tristesses et Sourires.* Paris, Victor Havard, 1884.

Ook al hadden wij niet juist de *Camera Obscura* uit de hand gelegd, dan nog zou de grootmoeder, die, in het nieuwe boek van den ook bij ons door zijn *Monsieur, Madame et Bébé* bekenden en geliefden Droz, ons het genot gunt van haar „tristesses et sourires", ons die andere grootmoeder te binnen hebben gebracht, de schoonmoeder van Jan Adam Kegge, de beminnelijke oude vrouw, die de nagedachtenis van haren kleinzoon William, van haar „lieven Bill", zoozeer in eere houdt. Gij herinnert u, hoe Hildebrand, de bibliotheek binnenkomende, haar daar aantreft, terwijl zij half overluid in het Engelsch een plaats uit Paulus' brief aan de Romeinen leest. En als het gesprek op William komt, hoe blijkt het dan dat zij nog met dien jonggestorvene, haar oogappel, leeft, hoe zij telkens zijn brieven herleest, die zij op verschillende plaatsen in haar Bijbel heeft gelegd.

Ook de Grootmoeder, ons door Droz geteekend, die hare indrukken en herinneringen, op ongeregelde tijden op het papier geworpen, aan hare erfgenamen opdraagt, leeft grootendeels in het verleden. Zij woont, vrij eenzaam, buiten, met het beeld van den echtgenoot, die haar is voorgegaan, in haar hart, en zij zet, in gedachte, het gesprek voort, dat zij, òf op de bank aan het einde van het park (*le banc de grand-père*, zooals de kleinkinderen ze noemen), òf elken avond aan het hoekje van den haard met hem placht te houden. Ook zij is, als mevrouw E. Marrison, een godsdienstige vrouw, met dit onderscheid, dat de schoonmoeder van Kegge het is op protestantsch-engelschen trant, terwijl de „Baronne" van Droz een katholieke is uit het land van Voltaire.

Aardig is het om te zien, hoe zij èn met haar ongeloovigen dokter, èn met haren, op zijn manier geloovigen abbé omspringt. Op den dag der processie „des Rogations", drie dagen voor

Hemelvaartsdag, wanneer bij het begin van de lente de zegen over den oogst wordt ingeroepen, ziet zij niet ver van de kapel het koetsje van dokter Ferou aankomen; zij laat den dokter roepen en deze komt, zoo snel als hij kan, aanrijden juist op het oogenblik als de processie zich in beweging zet. Op de vraag, wat de barones van hem verlangt, antwoordt zij:

„Chut, Ferou, chut! je vous conterai cela tout à l'heure; votre bras, je vous prie, je ne me sens pas très bien.

„De sorte qu'il a suivi la procession jusqu'au petit pont. Et comme il y a là une croix de pierre devant laquelle on s'agenouille pour recevoir une dernière bénédiction, il a du faire comme tout le monde.

„Le diable, surpris sans parapluie par une averse d'eau bénite, n'aurait pas eu une physionomie plus comique que la sienne...”

Daarop volgt eene beschrijving van dien goeden dokter, die met medelijden en ernst het voorzienigheidsgeloof van de barones beschouwt, en schijnt te overleggen op welke plaats hij de mostaardpleister moet leggen om haar van die denkbeelden te genezen. Wat, volgens de barones, Ferou vooral in de Voorzienigheid hindert, is hare geheimzinnigheid. „Dieu lui aurait dit simplement: „Ferou voilà mon plan”, qu'il eût fait des concessions.” En dan zet zij in gedachte haar strijd tegen Ferou's atheïstische denkbeelden voort. En toch, wanneer het haar onverhoopt eens gelukt den dokter te bekeeren, welk een leegte zou haar dat geven! Want zulke discussies zijn haar een genot; zij heeft er behoefte aan; zij gevoelt zich na zulk een gesprek opgewekter dan ooit.

Toch heeft ook die godsdienstige vrouw hare aanvallen van twijfel, oogenblikken waarin de tegenstrijdigheden, welke de wereld verdeelen, haar geen rust laten, waarin zij, na God met al den gloed van een oprecht geloof te hebben aangebeden, aan het philosopheeren gaat als madame d'Houdetot, de vriendin van Jean Jacques; waarin zij, na met aandacht Bossuet te hebben gelezen, Helvétius nog zoo dom niet vindt en in Voltaire bekoorlijkheden ontdekt. Zij verfoeit de wetenschap, die alles wil vervangen, terwijl zij van niets den sleutel heeft; en toch trekt die wetenschap haar aan, en in de gesprekken met den dokter critiseert en analyseert zij op hare beurt, om te bewijzen, dat de critiek en de analyse het ongeluk van onzen tijd zijn.

Hoor haar babbelen met den abbé, een man, die na gedurende

twintig jaren eene diplomatieke betrekking aan het Pauselijke hof met groot talent te hebben bekleed, in plaats van tot loon der door hem bewezen diensten een hooge geestelijke waardigheid aan te nemen, zich op het platteland heeft teruggetrokken. Het is een gevaarlijk man die abbé, met zijne vrij „laxe" moraal. Uit deze „bout de causerie" tusschen hem en de barones kan men er wat van vernemen:

„Rêver — zegt hij — rêver uniquement l'exquis et le poursuivre avec acharnement, c'est fort bien, mais il y a mieux à faire.

„— Et quoi donc?

„— Devenir passable tout simplement. Les imperfections ne sont pas un obstacle à bien vivre; il me semble même qu'un bon petit défaut, dont on connaît le fort et le faible, peut devenir un excellent conseiller; si toutefois on est assez modeste pour écouter ses avertissements. „Ne saute pas ce fossé; tu y tomberais encore, et tout le monde se moquerait de toi." Voilà ce que murmure le défaut et ce qu'il est salutaire d'entendre.

„— En un mot, vous sauvez les gens par la crainte du ridicule?

„— Ce n'est pas le plus noble des mobiles humains, je vous le concède, mais il ne faut pas trop regarder à la limpidité du remède qui nous soulage. Le bâton est tordu? Qu'importe s'il vous aide à marcher.

„—De sorte que si le diable en personne m'offrait son bras pour me conduire au paradis et me menait en effet jusqu'au seuil.....

„—Il ne fera pas cela, baronne, et vous irez sans lui, mais s'il le faisait, il faudrait remercier ce vaurien: une politesse en vaut une autre, comme on dit."

Deze en dergelijke beschouwingen van den geestelijke hebben intusschen weinig vat op de oude dame. Zij wordt er in haar oordeel omtrent haar tijd en haar tijdgenooten niet toegevender door. Zij heeft heel wat aanmerkingen over den toon, waarop door de hedendaagsche Fransche jongelieden over de vrouw wordt gesproken, over de wijze waarop thans in Frankrijk huwelijken tot stand komen, over de opvoeding in de internats, over den telegraaf, die het landschap zoowel als de taal bederft; zij vraagt of de publieke geest er door wint en de vaderlandsliefde er door bevorderd wordt, „lorsque dans toutes les chaumières ils auront remplacé le rameau de buis bénit par un buste de Voltaire en zinc avec mécanique intérieure jouant la *Marseillaise* sous la pression du doigt."

Met dat al is zij zich niet bewust tot de ontevredenen te be-

hooren. „Dieu m'a fait la grâce — zegt zij — de me rendre par nature assez étrangère à la maladie du mécontentement. Je m'indigne, je m'emporte, je fais tapage, il est vrai; c'est ma santé; mais au fond dans l'intimité de moi-même, ce qui s'appelle à huis-clos, c'est autre chose." Zij is er van overtuigd, dat er in de wereld nog veel goeds is en dat er, voor wie het maar op wil zoeken, ook nog wel geluk te vinden is. „Ce n'est qu'en ramassant soigneusement les miettes du bonheur, que l'on arrive à être heureux." Wat hare ontboezemingen vaak donker kleurt, is eene zekere mélancolie. „La mélancolie n'est pas de la tristesse; ou, si vous le voulez, c'est une tristesse souriante; à moins qui ce ne soit une joie qui a envie de pleurer."

De oude dame moge al eens wat breedsprakig zijn en een enkele maal in herhalingen vallen; dat is haar leeftijd eigen; erkend moet het worden, dat het iets bijzonder aantrekkelijks heeft een geestige en scherpzinnige vrouw van haar jaren haar rijk gemoed te hooren uitstorten, haar te hooren doorslaan desnoods. En al moge er dan een eenigzins zwaarmoedige tint liggen over de tafereelen, die zij ons afschildert, het zijn als de kleuren van een herfstlandschap, of als die, welke de avond van een schoonen dag ons te genieten geeft, en voor wier poëzie geen menschenhart ongevoelig mag zijn.

⚜

Nieuwe studiën over Johannes Kalvijn (1536—1541), door A. Pierson. Amsterdam, P. N. van Kampen & Zoon, 1883.

Een geschrift als het bovenvermelde zou recht hebben op eene opzettelijke studie in *de Gids*, en wij zouden dan ook zeker niet gewaagd hebben het onder deze rubriek, in slechts enkele bladzijden, aan te kondigen, wanneer wij niet overtuigd waren, dat dit boek meer beoogt dan alleen een wetenschappelijk doel. In den politieken strijd, welke in ons Vaderland aan de orde is, en waarbij zoovelen, in het duister tastend, zich met woorden en nog eens woorden plegen tevreden te stellen, moet alles wat strekken kan om de beginselen, welke aan dien strijd ten grondslag liggen, toe te lichten, ons welkom zijn. En uit wiens handen zouden wij zulk eene bijdrage liever ontvangen dan uit de handen van een geleerde als Dr. A. Pierson, die, tot de Bronnen opgeklommen

de gaaf bezit om datgene wat hij er vond op heldere, degelijke, bevattelijke wijze voor den belangstellenden lezer te resumeeren.

Prof. Pierson toont ons aan, dat de Hervorming te Genève tot op den dag dat Kalvijn er zich vestigde (tusschen 28 Augustus en 5 September 1536) een zaak was der Overheid en van eenige leidslieden der openbare meening, die vooral door staatkundige redenen gedreven werden. „Die Hervorming — zegt de schrijver in de Inleiding — vertoonde tot dusver een negatief karakter. Zij is een kader, maar dat nog zoo goed als niets bevat. Aan dien vorm een inhoud te geven, de staatkundige beweging te voeden en te veredelen door haar te verbinden met een godsdienstige opwekking; de bevolking van Genève op een hooger trap van zedelijke ontwikkeling te brengen, was de taak die de omstandigheden elken prediker aanwezen, inzonderheid elken prediker, afkomstig uit het buitenland, en dientengevolge aan de staatkundige verwikkelingen en partijschappen vreemd." En nu vraagt de geleerde schrijver: „Heeft Kalvijn die taak vervuld? Heeft Kalvijn die taak begrepen? Heeft hij aan de lucht der vrijheid den wasdom der zedelijkheid toevertrouwd, of een werk verricht, dat slechts de mislukte nabootsing moet heeten op kleiner schaal juist van datgene in het katholicisme, waartegen het protestantisme het meest gekant moet zijn, wanneer het zijn reden van bestaan wil behouden?" Uit den vorm van deze vraag blijkt genoegzaam, in welken geest de schrijver haar zal beantwoorden.

Merkwaardig is al aanstonds in het 1ste hoofdstuk Pierson's voorstelling van Kalvijn's strijd met Caroli, den eersten predikant te Lausanne, door wien hij openlijk van onrechtzinnigheid ten aanzien van triniteit en kristologie werd beschuldigd. Tot nog toe heeft men steeds verkeerd onder den indruk van de smaadredenen door Kalvijn tegen Caroli uitgesproken. Prof. Pierson beziet de zaak in een ander licht. Volgens hem heeft Caroli beter en vroeger dan Kalvijn ingezien, hoe weinig radikaal de Hervorming der 16e eeuw bereid, of in staat was te werk te gaan. Caroli had de Hervorming omhelsd, omdat hij in haar een soort van nieuw-katholicisme meende te zien, gekant tegen misbruiken, maar geroepen en gezind om de oude christelijke leerstukken te handhaven. Als eerste predikant te Lausanne tracht hij zeker oppertoezicht te houden op de kerken zijner omgeving, ook op Genève. Kalvijn en Farel blijken hem een veel radikaler opvatting van de

Hervorming te vertegenwoordigen, eene die onmiddellijk wil putten uit den Bijbel, gelijk zij zelve dien verstaan. Caroli ziet hierdoor zijn eigen hervormingsplan bedreigd en om dat plan scherp te doen uitkomen, verkondigt hij van den kansel zijn leer omtrent het gebed voor de dooden, welk gebed, volgens hem, de opstanding kon verhaasten. Als hij daarvoor door Viret, straks ook door Kalvijn, ter verantwoording wordt geroepen, beschuldigt hij op zijne beurt Kalvijn en Farel van minachting voor de oude symbolen en van Arianisme. Op de kerkvergadering te Bern worden Kalvijn c. s. vrijgesproken. Men had daar niet te beslissen over de vraag of rechtzinnigheid bestaanbaar was met geringschatting van de oude symbolen, maar *of de beschuldigden als Arianen waren aan te merken.* Bij deze vrijspraak gaf echter de synode van Bern Caroli in zooover gelijk, dat zij zijn eisch aangaande de *rechtsgeldigheid* van de oude symbolen overnam, door de confessie van Bazel te doen onderteekenen. Daarentegen werd de leer van Caroli over het gebed der dooden te Bern als anti-evangelisch veroordeeld en hij zelf om deze leer afgezet. Kalvijn heeft, volgens Pierson, tusschen Caroli's betrekkelijken triumf en zijne nederlaag op de Bernsche Synode niet behoorlijk onderscheiden. Caroli's veroordeeling is in geen enkel opzicht eene erkenning van de juistheid van Kalvijn's beginsel. Het slot van dezen strijd resumeert Pierson aldus: „Nog woont Caroli een vergadering van het Consistorie bij, dat de strijdende partijen tot verzoening hoopt te brengen. Het hoopt dat niet zonder eenigen grond. Kalvijn en Farel hebben de Confessie van Bazel immers onderteekend: Wat zal Caroli dan zijn beschuldiging van Arianisme langer staande houden? Caroli denkt er anders over; wantrouwt misschien, en niet zonder reden, het gebruik, dat Kalvijn van dat terugnemen der beschuldiging zal willen maken; en eer, wegens de mislukte poging tot verzoening, de zaak andermaal voor den Senaat komt, verlaat hij heimelijk in den vroegen morgen de stad, God dankende, dat hij haar achter den rug heeft. Bern denkt er niet aan, hem de afreis te bemoeilijken of hem te achterhalen ten einde hem over de grenzen te brengen. Men laat hem gaan."

Uiterst leerzaam voor de kennis der beginselen van het Kalvinisme is het resultaat van Pierson's onderzoek omtrent het geschil van Kalvijn met den raad van Genève in 1538, vooral als men de houding van den Hervormer in deze vergelijkt met die, welke hij

tegenover Caroli had aangenomen. Pierson karakteriseert die houding aldus: „Tegenover Caroli handhaaft hij een beginsel gekant tegen formulierdwang; rechtzinnigheid mag, volgens hem, niet afhankelijk gemaakt worden van de overeenstemming met eenig menschelijk geschrift. Niettemin legt hij de gemeente van Genève een belijdenis op. Hij zelf wil niet zweren bij het werk van Athanasius, maar de gemeente moet zweren bij het werk van Kalvijn." En dat is de man, dien men als den man van het vrije onderzoek heeft geroemd! „Kalvijn — zegt Pierson — is de man geweest, die van de roomsche leer, zelve op alle punten het uitvloeisel van Bijbel e n o v e r l e v e r i n g, een deel heeft genomen; dat deel het ware Christendom heeft genoemd en dat ware Christendom uitsluitend in de eerste der twee genoemde bronnen, den Bijbel, heeft willen terugvinden. Het Kalvinisme heeft dientengevolge de kennis van den Bijbel en van de Christelijke oudheid in den weg gestaan, door zich vóór die oudheid te stellen en aan de wereld te verkondigen, dat wie het Kalvinisme zag, het oorspronkelijke Christendom aanschouwde."

In het hoofdstuk „Kalvijn als exegeet" komt Pierson tot de slotsom, dat de meening, als zou er met Kalvijn in de geschiedenis der exegese van het Nieuwe Testament een nieuw tijdvak beginnen, op geen degelijken grondslag berust. Kalvijn kan niet gezegd worden, zich door zijne methode van zijn voorgangers te onderscheiden.

Wij hebben slechts kortelijk de aandacht op Pierson's geschrift willen vestigen. Zij die in het hier behandelde onderwerp belang stellen, behooren het werk zelf ter hand te nemen en te bestudeeren. Zullen sommige onderdeelen dezer studie, gelijk de schrijver ten opzichte van de vergelijkende studie van Kalvijn met andere exegeten wenscht, een of ander jeugdig beoefenaar der Theologie opwekken om haar voort te zetten? Zal dit geschrift tegenspraak uitlokkend, wellicht de aanleiding zijn, dat uit den boezem der Universiteit op kalvinistischen grondslag eindelijk eens eenige grondige studie over Kalvijn het licht zal zien?

LOUIS GONSE, *L'art Japonais*. Paris A. Quantin, 1883, 2 vol.

Het uitnemend sierlijke werk, dat wij hierbij aankondigen, heeft voornamelijk de bedoeling om ons goed te doen begrijpen, hoe verkeerd wij doen, wanneer wij de voortbrengselen en uitingen der Japansche kunst tot het gebied der curiositeiten en rariteiten rangschikken. Voor ons Hollanders is die les inzonderheid merkwaardig. Tot op het jaar 1868 zijn *wij* de bemiddelaars geweest tusschen Japan en Europa en hebben onze veilingen der Oost-Indische Compagnie en der Nederlandsche Handelmaatschappij de grillig vreemdsoortige producten van Japansche kunst en kunstindustrie over Europa uitgestrooid. Eerst door de groote revolutie van 1868 in Japan is dat veranderd. De handel en de havens werden toen voor *alle* natiën van Europa opengezet. Het bemiddelaarschap, de makelaardij van ons land eindigde dus voor goed. En het eerste gevolg van die openzetting van Japan voor Europa was wel dit, dat men in Europa tot de overtuiging kwam, Japan en zijn kunst verkeerd te hebben beoordeeld. Meer en meer bleek het, dat zeer veel van wat wij Hollanders aan het verbaasd publiek als éénige Japansche kunst hadden afgeleverd, toch eigenlijk in veel gevallen een kunst van een bijzonder allooi of karakter was geweest. Japan hield er (zie Gonse II, p. 274 en 301) een soort van uitvoer-kunst op na, die wel niet onverdienstelijk was, maar niet geheel de hoogte weêrgaf, waartoe zich die kunst verhief, wanneer zij voor eigen inheemsche aristocratie werkte.

Gonse poogt ons nu van die *beste* Japansche kunst een denkbeeld te geven, door achtereenvolgens hun schilder- en teekenkunst, hun beeldhouwwerk, hun bewerking der metalen, hun lakwerk, hun weefsels en hun plateelwerk na te gaan. Hij heldert zijn beschrijving op door afbeeldingen van het allerfraaiste, dat hij zelf te Parijs heeft bijeengebracht of door anderen heeft zien verzamelen, en hij geeft dit alles weêr in twee kwarto-deelen, vol etsen, chromolithografiën, heliogravures, typografische aquarellen en houtsneeën. Het wemelt in zijn boek van illustraties. Het allerfijnste en allersierlijkste wordt u voorgesteld. Gij wordt niet moede die deelen te doorbladeren en gij geeft u gewonnen, wanneer de auteur u afvraagt, of de Japansche kunst niet tot de zeer hooge kunsten mag gerekend worden.

Trouwens wij Amsterdammers, die in het jaar 1883 onze Koloniale en Internationale tentoonstelling er op nahielden, gingen in deze zomermaanden als van-zelf haast het liefst naar die afdeeling ter rechterzijde achter in het hoofdgebouw, waar de Japansche kunst in al haar rijkdom zich ontplooide. Wij traden langs China's uitstallingen: en verbazing beving ons, doch — wij gingen voorbij. Maar eens in de Japansche afdeeling aangeland, bleven wij staan en waren wij van het zien en waardeeren van al die bronzen, plateelen en aardewerken, van al die gelakte voorwerpen haast niet te verzadigen. Het uur der sluiting sloeg en wij toefden nog te midden der Japanneezen. Wij droomden een Japanschen droom.

Want het werd ons duidelijk dat die Japansche kunst onder de Oostersche kunstopenbaringen voor een deel de plaats vervult die de Fransche onder onze Westersche kunsten inneemt.

Hoofdeigenschappen der Japansche kunst zijn smaak en sierlijke bevalligheid (gratie). De Japanneezen zijn geboren decorateurs. Hun decoratief talent is weergaloos. En bij dat decoreeren is de opvatting, de geest van een Japansch kunstenaar naief en terzelfder tijd uiterst verfijnd. Gonse omschrijft (Vol. II pag. 270) uitstekend het Japansch temperament als een „composé étrange de naïveté et de raffinement." De Japanneezen zijn daarbij haast de eerste coloristen der wereld. Hun kunst is — als men wil — impressionistische kunst, in zooverre het hun om den indruk in de eerste plaats te doen is. Vreemde en doodgewone doch meestal onvoorziene motieven worden, met een enkelen zekeren, wissen trek, die alleen de quintessens van het voorgestelde weergeeft, door hen los neêrgeworpen. Dat schijnt bij den eersten oogopslag grotesk; maar weldra bemerkt men met welk een berekening juist die lijn, juist die kleur is gekozen. Zóó alleen, zoo als het daar volgens hun opvatting onze oogen treft, is er vaart en beweging in het voorwerp, en tintelt het van leven. Zóó alleen is alle banaliteit verbannen. Let men eindelijk op het eigenlijke werk der handen, „la main d'oeuvre," dan kent onze bewondering geen grenzen. Onze beste Europeesche „artisans" staan met open mond dat werk aan te gapen; van zulk een techniek, van zulk een wonderbare vaardigheid, van zulk een behandeling bijv. van metaal hadden zij zelfs geen denkbeeld.

Gonse geeft zich veel moeite de historische ontwikkeling der Japansche *schilderkunst* na te gaan. Men weet dat de Japanneezen — zelfs zij die een zeer bescheiden huishouden voeren — hun

woning steeds versieren met zoogenaamde *kakemonos*, schilderingen op zijde of op papier, die men gewoonlijk oprolt, doch bij feesten of bezoeken uitgespreid aan den wand hecht. Wanneer de rol smaller maar langer is, noemt men het *makimono*: en zulk een rol is wel de primitieve vorm van een Japansch boek. Welnu, van de negende eeuw af is er een breede rij van schilders, die deze schilderwerken voor Japan penseelden. In de 15e eeuw worden de vaste lijnen van die Japansche schilderschool als het ware vastgesteld. Twee groote stroomingen loopen naast elkander tot in het midden der 18e eeuw: de keizerlijke school van Tosa, echt Japansch en zuiver nationaal en de school van Kano, die eerst Chineesche invloeden onderging, doch, dank zij het genie van Sesshiu Tanyu en Naonobou, even inheemsch en individueel werd als die van Tosa. Met Kôrin, Okio en Goshin vereenigen zich die twee richtingen tot één stijl, die vooral op een meer eenvoudige en gezette studie van de natuur en de realiteit zich toelegt. Van dien tijd af, het einde der 18e en het begin der 19e eeuw, dagteekenen Sosen een voortreffelijk dierenschilder, Shiountshio en Toyokouni verrukkelijke coloristen, Yosai de dichter-schilder, Hiroshighé de landschapsschilder en Hokonsaï de grootste schilder van het Japansche leven.

Hokousaï, die van 1760 tot 1849 leefde, bekroont de ontwikkeling der Japansche schilderkunst. Hij is de laatste en schitterendste schakel van een progressieve keten van tien eeuwen. In volkomen zelfstandigheid, zonder zweem van conventie of systeem, gaat hij zijn weg. Op duizenderlei wijze heeft hij *kakemonos* voor de Japansche maatschappij geleverd. Zijn werk is een encyclopedie van het levend Japan, „la comédie humaine du Japon." Het boek van Gonse nu is vol van al die motieven van Hokousaï. Allerlei typen en tooneelen van het volksleven worden ons naar Hokousaï's schetsen medegedeeld. Schetsen en teekeningen, die ons dikwijls aan die van Gavarni doen denken. Want hij heeft even als deze Franschman kracht, bevalligheid en gang en boven alles een onuitputtelijke verscheidenheid van motieven. Gij ziet bij hem, zoo als bij al die Japansche teekenaars, de figuren haast altijd in volle actie in beweging: dat kromt zich den rug, dat torscht, dat lacht, dat danst, dat schreeuwt, dat vecht, dat maakt muziek, dat vischt, dat drinkt: — in één woord dat leeft. Al wat het oog van den schilder in Japan heeft aanschouwd, wordt vliegenssnel weêrgegeven. De hand is zoo zuiver, zoo zeker, dat er nooit van inspanning haast

sprake kan zijn. Spelend is het tafereel door de fantasie ontstaan. Hokousaï zelf is nooit de man geweest der grooten of der aristocratie. Hij kwam voort uit het volk, en heeft gewerkt als hij zijn kost moest verdienen. Hij was zeker een weinig „bohémien" en is eerst op het laatst van zijn leven de beroemde man geworden. Hij teekende zoo als een Rembrandt etste: allereerst als studie en genot van zich zelven. Humorist was en bleef hij altijd. Toen hij ging sterven, schreef hij aan zijn vriend Takaghi dezen brief: „Koning Ema (de vorst der onderwereld) is wel wat oud geworden en denkt er aan zich uit zijn zaken terug te trekken. Hij heeft zich dus een mooi buitenhuis laten bouwen en komt mij vragen om een kakemonos voor hem te schilderen. Ik moet dus wel vertrekken over een paar dagen, en als ik heen zal gaan, neem ik mijn teekeningen met mij. Ik zal een kamer huren op den hoek van de straat der onderwereld, en recht gelukkig zal ik zijn u te ontvangen, als gij gelegenheid hebt daar eens later aan te kloppen." Hij zelf is zijn leven lang arm gebleven. Eerst na zijn dood is zijn talent door de grooten gewaardeerd en thans wordt elk zijner „croquis" met goud betaald. Siebold heeft in den goeden tijd enkele van zijn beste geïllustreerde serieën, tusschen de jaren 1823—1830, in Japan kunnen opkoopen, toen die teekeningen nog voor weinig geld te krijgen waren, en het is daaraan te danken, dat men te Leiden zich op de beste wijze een denkbeeld kan vormen van wat Hokousaï bijv. ook in houtsneê kon tooveren. Allerlei leerlingen had hij op het laatst van zijn leven om zich heen: de beste daarvan is Hokkei; maar op geen enkelen viel ten volle de mantel van den meester. Hokousaï blijft alléén en Japansch onovertroffen.

Maar Gonse stelt zich niet tevreden de schilderkunst der Japanneezen te beschrijven: ook de andere kunsten worden bezien en beoordeeld.

Na een korten blik op de architectuur in Japan te hebben geslagen: — een architectuur van hout, waarbij slechts op twee zaken wordt gelet, de pittoreske plaatsing van het huis in het landschap of te midden van het geboomte (de „mis eens cène") en de decoratie — gaat Gonse de beeldhouwkunst in Japan ons voorstellen.

Een ieder weet wat dit beteekent. Hij gaat spreken over de Japansche *bronzen*. Door de verzameling van Cernuschi is vooral in de laatste tijden meer bijzonder de aandacht op dien tak van

hun kunst gevallen. Toen Cernuschi na zijn reis door Japan in Parijs terugkwam, met dien overvloed van bronzen voorwerpen, die hij thans beloofd heeft aan de stad Parijs te vermaken, toen hij daarop de bronzen kunstwerken van Seïmin, van Töoun van Teyïo en van zooveel anderen liet zien, kwamen natuurlijk in dat Parijs de heer Barbedienne en zijn „maitre fondeur" Garnier de collectie opnemen. Barbedienne nu staat, zoo als elk toegeeft, onovertroffen in Europa. Maar hij moest zelf bekennen dat in veel opzichten de Japansche kunstenaar hem nog de baas was geweest, en wat meer zegt, sinds dien tijd heeft hij in de studie der Japansche bronzen geheimen uit het verre Oosten pogen te betrappen, om zijn eigen werk nog volkomener te maken.

Vooral in de 17e en 18e eeuw stonden in Japan de groote meesters in het brons op. Boven allen steekt wellicht uit Seïmin, de Benvenuto Cellini in het bewerken der schildpadden. Licht heeft men hier of daar één dezer schaaldieren in brons van den grooten meester gezien. Wie ze niet gezien heeft, weet niet hoever het weergeven der natuur in brons kan gaan. En let wel: het voorwerp is niet op de natuur *gemouleerd* zoo als men wel eens meende: neen het is bewerkt op het model in was: met het stylet, den „ébauchoir" en den duim. De geheele dierenwereld heeft vooral den Japanneezen bij het bewerken van dit brons aangetrokken. Hier is het een krab of een karper, dáár een hert in hoog „relief" tegen een bronzen vaas aangebracht, ginds een kat of hond, een roofvogel, een valk op een rots, een raaf, een groote schreeuwende gans, hanen, eenden, of een groep kikvorschen die uw bewondering vragen. En wilt gij stouter voorstelling, sla dan eens uw oog op de beelden en groepen, waarin de „parfums" worden gebrand. Let eens op de draken. Gonse geeft deel II pag. 66. — op $^1/_5$ der ware grootte — een ets van zulk een draak van Töoun, een kunstwerk van den eersten rang. Fantastisch grijnst het dier ons aan: de bek is open: het lichaam trilt in zijn wendingen: in woede spant en kronkelt het den rug: het spuwt en vervolgt u tot in den droom. Naast en boven zulke „brule-parfums" komen dan in aanmerking de afbeeldingen van menschelijke figuren: o.a. een Sennin (speelsche geest) op een tijger, een pelgrim op een ezel, de twee wijsgeeren Hauzan en Jattokou, en vooral het beeld van Bankouroubé, den weldoener van zijn volk, dat levensgroot in 1783 is gegoten. Hij is genomen als een bejaard man, zittend: het éene been hangt neder, hij houdt

zijn stok in de hand: de uitdrukking van het gelaat is kalm en eenigszins droevig. — De beschouwing van dit beeld voert dan als van zelf tot de studie van het grootste beeld in brons, dat door hen is gegoten, namelijk het beeld van Bouddha, dat in den tempel te Nara omstreeks het jaar 789 van onzen jaarkring is geplaatst. De god zit op de lotus-bloem, hij is als verzonken in overdenking van het absolute, de rechterhand is open opgeheven, de linkerhand uitgestrekt op de knieën. De plooien van het af hangend kleed zijn breed en golvend. De bouw van het lichaam is streng correct. Over het geheel ligt een kalmte, een eenigszins droomerige ernst, nog verhoogd door het gebaar van de opgeheven hand, die het volk schijnt te zegenen. Men zal het kolossale van dit beeld begrijpen, wanneer men hoort dat het beeld ongeveer 30 meters hoog is en 450,000 kilogram weegt.

Inderdaad staat dat Japansche werk in brons zoo hoog mogelijk. Daar de Japanneezen geen steen of marmer ter hunner beschikking hadden of gebruikten al hun huizen zijn van hout, vertegenwoordigen de bronzen voorwerpen hun groote plastiek. Van het kleinste onbeduidend nietigste voorwerp tot het hoogste in rang hebben zij alles in dat brons weêrgegeven. En alles is met dezelfde zorg en liefde bearbeid. Een door een visscher in de zee smadelijk weggeworpen biezen korfje, waarin een kreeft zijn verblijf heeft gevonden, wordt (door hen in brons verwerkt) een kleinood van den hoogsten prijs. Hun kleinere beelden doen (volgens Gonse II p. 66) soms, wat den vorm betreft, aan die van Tanagra denken

Op dezelfde volkomen wijze als de Japanneezen het brons bewerken, bearbeiden zij ook het metaal. Wij hebben hier op het oog de Japansche sabels. Een Japansche sabel is tegelijk de scherpste kling, dien men zich denken kan, en tevens het fijnste kunstwerk ter wereld. Wat scherpte en hoedanigheid van kling betreft, is de Japansche sabel een geweldig wapen: met een enkelen slag velt men daarmede het hoofd van een man; zelfs de beroemde degens van Toledo staan ver beneden het Japansche wapen. Uit het oogpunt der kunst is nu datzelfde wapen het keurigste speelgoed dat het oog kan verrukken. Met een weêrgaloozen smaak worden al de onderdeelen van dien sabel bewerkt en versierd. Een onderdeel is er, dat zeer bijzonder de bewondering van alle kenners trekt, het is de zoogenaamde *garde* („en forme de rondelle plus ou moins saillante") die de als stootplaat hand moet beschermen. Op die metalen „garde"

worden op de fijnste wijze alle mogelijke voorstellingen geeiseleerd. Een studie dier „gardes" is een studie der Japansche ciseleerkunst. Het werk van Gonse geeft op verschillende heliogravures de voortreffelijkste van die stootplaten weder. Niet mogelijk is het de gratie en het volmaakte cachet van dien Japanschen arbeid te beschrijven. Het émail is dáárin door hen tot den hoogsten luister gebracht. Van tijd tot tijd worden die „gardes" door den kunstenaar „à jour" bewerkt, bijv. in den vorm van tot elkander zwemmende visschen of van in elkander hakende kreeften of kleine zeemonsters. Dan worden die dieren, op die kleine ronde ruimte, weder zoo echt natuurlijk en levend voorgesteld, dat zij de geweldige moeielijkheid, die de kunstenaar overwonnen heeft, zelfs niet doen vermoeden. Hoe is het mogelijk in een metaal, dat men slechts zeer langzaam en met kleine telkens herhaalde slagen moet bewerken, den schijn te verkrijgen en te bewaren van een in volle vrijheid los neêrgeworpen schets? De Japanneezen verstonden die kunst: en evenzeer het geheim om de fijnste schilderij op die metalen stootplaat te ciseleeren. Bloemen, boomen, dieren, figuren, tafereelen: alles wordt daarop gevonden. Het schitterendste decoratie-talent komt hier tot zijn recht. De Japansche kunstenaar is hier éénig: „le plus humble artisan — zegt Gonse II p. 159 — au milieu de cette universelle floraison de l'art, est encore supérieur dans l'emploi technique des métaux à tout ce que nous pourrions lui opposer en Europe." Geen onzer werklieden-kunstenaars in Europa kan zulk een vereeniging van volmaaktheid in de uitvoering, van smaak, en van takt om de grenzen der versiering tot de uiterste spanning uit te zetten, aanwijzen.

Wij kunnen Gonse hier niet verder op den voet volgen. Wij moeten onze lezers verwijzen naar het werk zelf. Trouwens het boek verrast op alle wijze de nieuwsgierigheid van den onderzoeker. Bij gelegenheid der „sculpture" zijn alleraardigst de uitweidingen over het beeldhouwwerk in hout, over de maskers, over zoogenaamde kleine pijpen, en eindelijk over de *netzkés*, de (meestal ivoren) breloques, die aan een zijden koord vastgehecht, dienen om sommige zaken van dagelijksch gebruik (den tabakszak, de medicijndoos enz.) aan den gordel te bevestigen. Die *netzkés* behooren tot de zeer gezochte sieraden in Japan en in Parijs. Op de verwonderlijkste wijze hebben de Japanneezen daarbij weder hun kunstvaardigheid

betoond [1]). De meest uitdrukkingsvolle figuurtjes zijn tot dat doel door hen uit ivoor gesneden.

Het boek van Gonse geeft ten slotte drie hoofdstukken over het lakwerk, de geweven stoffen en het zoogenaamde aardewerk. Dat over het *lakwerk* is natuurlijk het meest belangrijke. Want het bearbeiden van het lak is altijd de roem der Japanneezen geweest. Dat was hun nationale arbeid bij uitnemendheid. Hoe zij de gom uit den boom (de rhus vernicifera) wisten te trekken, hoe zij dat vernis dan bewerkten, hoe zij het vermengden en het eindelijk op de dunne kleine plankjes lijmden, is altijd hun groot geheim, hun eigen groote kennis geweest. Met oneindig veel geduld moest die arbeid verricht worden. Enkele lakken van groote waarde komen eerst na het werk van eenige jaren klaar. Maar dan is ook het Japansche lak onverderfelijk. In 1874 leed het stoomschip de Nijl, dat de Japansche kunstwerken naar de tentoonstelling van Weenen bracht, schipbreuk, dicht bij Yokohama, en de lading bleef meer dan een jaar in zee rusten. Toen men de kunstwerken weer naar boven bracht, zag men, dat de oude goede lakwerken, niettegenstaande de lange indompeling in het zilte water, onaangedaan gaaf te voorschijn kwamen, terwijl al de meer moderne schielijk gemaakte producten geheel en al vernietigd waren. Een goed Japansch lak is dan ook de treffendste tegenstelling; schijn van de breekbaarste broosheid en tegelijk onverwelkelijke duurzaamheid. Van al de lakken, die in bonte verscheidenheid van kleur ons verrukken, waardeeren de Japanneezen het meest het echte zwarte lak, dat helder en zuiver als een spiegel moet schitteren; het gouden lak stellen zij daar beneden. Natuurlijk is de incrustatie van dat lak, hetzij met ivoor of schildpad, of metaal, of mozaiek, de zaak van de grootste waarde, en de Japanneezen munten daarin uit. De reeks van hen, die als beroemde decorateurs dier lakken optreden, gaat eenigszins paralel met de Japansche schilderschool. Hun groote schilders bearbeidden tegelijk het lak. In het begin der 18e eeuw hebben vooral de beroemde schilders Korin en Ritsouô de meest oorspronkelijke motieven op die lakken weten te brengen. Men spreekt nog altijd van het goud van Korin, wanneer men den

[1]) Kanemonos noemt men ze, wanneer de agrafen en knoopen, die bijv. beurzen, zakken of dergelijke zaken moeten sluiten, van metaal zijn. Ook dat metaal is dan met decoratief werk voorzien.

meer doffen doch geconcentreerden glans van het gouden lak wil aanduiden. Zijn decoratief is grootsch, breed en als uit één worp. In Japan is een echt lak van Korin spijs voor het fijnste verhemelte. Ritsouô was haast meer „incrustateur"; de door hem bewerkte gelakte doozen zijn wonderschoon door hun eenvoud en door de overwonnen bezwaren. Aardig is het, hoe in de opvolging dier meesters zich een geschiedenis van het lakwerk vertoont. Van de groote mannelijke concepties daalt de smaak op het einde van de 18e eeuw af tot al die haast vrouwelijke verfijning en verweekelijking, die aan de tijd van Lodewijk XV in Frankrijk doet denken.

Over de geweven stoffen kunnen wij kort zijn. Men begrijpt de rol dezer categorie bij een volk, dat altijd een waren hartstocht heeft gehad voor weelderige sierlijke gewaden. Het invoeren van den zijdeworm in Japan in de vijfde eeuw is een der meest heugelijke feiten van hun geschiedenis. Vroeg in de 16e eeuw kwam de roep der Japansche zijde tot Europa. Reeds op dit tijdstip had Japan niets meer in de kunst der zijdebewerking te leeren. Voor ons is uit het oogpunt der kunst hier het belangrijkst een klein onderdeel der zijden stoffen, wij bedoelen de *foukousa's*. De foukousa is een vierkant stukje zijde, min of meer rijk versierd volgens den rang en het fortuin der eigenaars, dat gebruikt wordt om het geschenk te omwikkelen 'twelk men iemand toezendt. Ook de in een gelakte doos vervatte brief wordt soms op die wijze met een foukousa aan zijn bestemming bezorgd. Natuurlijk wordt de foukousa steeds teruggegeven: en die teruggave is het „accusé de réception". De foukousa's met haar heerlijk borduursel zijn nu de fijnste schilderijtjes waarop het oog kan turen. De weêrschijn van de zijde, de volmaaktheid der uitvoering van het werk, de sierlijke motieven aan geheel de natuur ontleend, de gloed der kleuren van kunstenaars uit een volk dat met recht tot de allereerste coloristen der wereld mag gerekend worden, maken het bezit van zulk een foukousa in Parijs tot het meest benijde kleinood. „Le foukousa Japonais — zegt Gonse II p. 236 — mis sous verre et encadré, est le plus somptueux ornement que puisse faire entrer dans son intérieur le raffinement d'un délicat." De verfijnde kunstkenner de Goncourt heeft het ons trouwens in zijn boek over de inrichting van zijn eigen huis geleerd!

In het boek van Gonse is het laatste onderwerp, de plateelkunst, bewerkt door den heer Bing. Wij stippen hier slechts aan

wat hij betoogt, en wel voornamelijk dit, dat wij hier wèl moeten onderscheiden tusschen het eigenlijke porselein en het aardewerk (la poterie). In het porcelein blijven de Chineezen de meesters: van een Japansch standpunt neemt het porcelein slechts een bescheiden plaats in; het matigt zich niet de karakteristieke en overheerschende rol aan, die het in China vervult. Geen dwaling was grooter dan die onzer voorvaderen, die in het Oud-Japansch, het porcelein van Arita, de eenige vertegenwoordiging zagen van de Japansche ceramiek. Neen, om de Japansche kunst hier naar waarde te schatten, moet men juist het zuivere aardewerk, en de decoratie daarvan, gaan bestudeeren. En die studie loont de moeite. De decoratie van het aardewerk interpreteert elk dichterlijk of dwaas idee, dat den kunstenaar door het brein schiet. Alles wordt een motief voor de plastiek. De vogel die door de ruimte klieft, de bloem die tegen den muur opklimt, het huisje van den werkman, de schalksche houding van den voorbijganger, de figuren uit de legende, alles wat den blik of de aandacht treft, wordt op geestig vroolijke wijze — haast als improvisatie — weêrgegeven. Natuurlijk gaf het gebruik van de thee een grooten stoot aan de bewerking van dit aardewerk. Ook hier zijn de namen der groote kunstenaars in het vak bewaard. Ninseï (van Kioto), die tegen het einde van de zestiende eeuw werkte, is de grootste aller Japansche ceramisten. Wij behoeven hier over dit onderwerp voor onze lezers niet verder uit te weiden, daar zij geen Hollanders zouden zijn, wanneer zij niet enkele soorten van dat aardewerk, en wel voornamelijk het Satzouma, zouden kennen.

En zoo nemen wij afscheid van Gonse's boek en van de Japansche wereld.

Heeft men een tijd lang in dat boek gelezen en geleefd, dan wordt men er door vertrouwd met al die Japansche voorstellingen. Men leeft haast te midden der vroolijke Hoteï's of Shoki's, der deftige Lakans (priesters van Bouddha), der stoere Dharma's (hermieten), der geestige Sennins. Men ziet op tot den berg Touziyama, tegenover Yeddo, bezongen door al de dichters, achtergrond van allerlei schilderijen en decoratiën; men wil wandelen over de brug te Yeddo; men geniet van al die sneeuw-effecten; men strijkt met den arm langs al dat bamboes-riet en bladen. Hier aan den tempel bespeurt gij de dikke wangen van een Ouzoumé; daar bewondert gij in al haar kleur-getoover de bevallige nieuwjaarsbegroetingen der Japansche groote wereld. De daïmio's staren u trotsch aan. De

danseressen met haar golvende kleederen pogen u te bekoren. Daar glijden in haar grillige gondels langs den oever de verleidelijke schoonen. In uw verbeelding ziet gij de pedant neuswijze kraanvogels en ooievaars door die woelige tooneelen stappen. Ver in de verte wordt de afschuwelijke ceremonie voltrokken van den *harakiri*, als de Japannees zijn buik moet opensnijden. Dit alles gaat voorbij uw oogen en uw gedachten wanneer gij het boek sluit.

Wat echter blijft, is de Japansche decoratieve kunst. Een kunst, die zeer zeker niet de volledige waarheid afbeeldt, zooals een zuivere spiegel weerkaatst en op zich neemt wat er voor staat. Integendeel. Het is een vrije, levendige, spiritueele interpretatie van de natuur. Het is een streven (dat meestal gelukt is) om alleen de quintessens van een voorstelling weer te geven; het zoogenaamde *croquis* der Japanneezen toch geeft alleen de essentieele lijn aan waar het op aankomt en verwaarloost de andere trekken en deelen. Al wat het oog aanschouwt, wordt als in vogelvlucht, van uit een hoog gezichtspunt bezien, en dan met zoo weinig omslag mogelijk, met vier of vijf lijntjes, bevallig en vliegend snel door den kunstenaar, die zich niet met de onbeteekenende détails der zaak ophoudt, geteekend. Halve tinten komen niet veel voor. Trouwens wij zijn in het Oosten. Men is als bevreesd voor het volle licht, en knipoogt; men ziet de natuur aan met den blik van iemand die de oogleden half toesluit, maar nu ook alles verwonderlijk scherp waarneemt. Voeg daarbij, dat aan den teekenaar enkele gegevens door de conventie, de traditie, aan de hand worden gedaan: dat hij deze zonder veel na te denken volgt, en dan de andere partijen van zijn werk goed bestudeert, en deze diepe studie toont bijv. in een onberispelijk *raccourci*. Die kunstenaar is voorts een colorist zonder weerga. De uitdrukking van het gelaat, de snit der kleeding zijner figuren moge eenvormig zijn: maar al de verscheidenheid van zijn talent komt uit in den glans der elkander aanvullende kleuren en nuances. Ten slotte: de kunstenaar is bovenal humorist. Door zijn wereld, over zijn bewegelijke figuurtjes trilt een fijne lach. Hij strooit als 't ware korrels peper over zijn werk, opdat telkens een lichte prikkelende kleine schok u uit uwe dommelige rust zal opwekken.

Wij komen dadelijk in een vroolijk humeur, wanneer wij de teekeningen der Japansche kunstenaren in een boek als van Gonse bekijken, en dank zij die opgewekte stemming, zijn wij het niet met Gonse eens, wanneer hij van tijd tot tijd weemoedig wordt en uitroept

dat de echt Japansche kunst met de revolutie van 1868 zou geëindigd zijn. Neen, de godin der Japansche smaak, Kouanon, zittend op haar over de golven schietende visch, zal de archipel van Nippon niet verlaten.

H. P. G. Q.

Tractaat van de reformatie der kerken aan de Zonen der reformatie hier te lande op Luther's vierde eeuwfeest aangeboden door Dr. A. Kuijper. Amsterdam, Höveker en Zoon 1883.

Toen Bulwer met het schrijven der laatste dagen van Pompei bezig was, had hij — naar men zegt — de kamer, waarin hij arbeidde, geheel in den stijl van een Pompeiaansch woonvertrek laten inrichten. Zijne verbeelding kon zich daardoor gemakkelijker in de romeinsche omgeving blijven bewegen. Het schijnt wel dat Dr A. Kuijper in meer geestelijken zin hetzelfde heeft gedaan. Hij heeft zoo geheel geleefd onder Calvinistische godgeleerden der zeventiende eeuw, dat hij geëindigd is zich met hen te vereenzelvigen. Zijn laatste geschrift heeft, door vorm en zelfs hier en daar door inhoud, den schijn als ware het voor hen geschreven. Wanneer bijv. Dr. Kuijper op bladz. 187 uitroept: „Liever gaan wij voor niet-gereformeerd door en blijven volhouden dat men ketters niet moet ter dood brengen, dan dat men ons den gereformeerden naam late tot den prijs van mee het ketterbloed te helpen vergieten", en eenige zinsneden verder de hoop uitspreekt, dat zijne tegenstanders voor de consequentie van hun stelsel zouden terugdeinzen, „als de Burgemeester hunner woonplaats eens feitelijk een ketter op het schavot of op den brandstapel liet brengen", dan is men inderdaad geneigd te denken dat des schrijvers levendige verbeelding hem heeft doen wanen den voorzitter der Dordrechtsche Synode, vertaler van Beza's verdediging van het dooden der ketters, in levenden lijve tegenover zich te zien. Dat er toch thans een nieuwe Bogerman zal opstaan, die Dr. A. Kuijper den naam van gereformeerde onwaardig zal keuren, omdat hij de niet-gereformeerden in Nederland (minstens een paar millioen) niet door beulshanden wil doen ombrengen, kunnen wij moeielijk aannemen. Deze vraag, zoowel als de meer onschuldige op bladz. 76 behandeld, of de

deputati Synodi in 1806 het recht hadden de gezangen in de Hervormde kerk in te voeren, om van geene andere te spreken, mogen geschikte onderwerpen zijn voor een dispuutcollegie; de studenten der vrije Universiteit kunnen er over redetwisten, om zich zoodoende in de kunst van debatteeren te oefenen; — hun leermeester heeft, naar onze meening, reeds getoond die kunst genoeg machtig te zijn dan dat hij zich nog, tot eigen oefening, met het behandelen van dergelijke volkomen onpraktische strijdvragen zou behoeven bezig te houden. En indien die vragen van gereformeerd kerkrecht ook voor enkelen belang mogen hebben, dan is het ons toch nog niet recht duidelijk, waarom zij besproken moeten worden in een taal die met allerlei zeventiende-eeuwsche woorden en uitdrukkingen is aangezet. „Lamenterende en dolerende kerken", „kerke Christi", „ofte", „extra ordinairlijk" en dergelijke archaïsmen kunnen toch moeilijk als versieringen worden beschouwd. Onder de weinig ontwikkelde leeken der Hervormde kerk zijn er, die te goeder trouw aan het gebruik van dergelijke verouderde bewoordingen waarde hechten. Maar voor hen schreef Dr. Kuijper zijn afgetrokken en hier en daar vrij diepzinnig betoog zeker niet, en wij mogen toch ook van hem niet verwachten, dat hij er zich toe wil leenen om de vooroordeelen van vrome, maar onwetende en ietwat bekrompen menschen te stijven. Ook hier heeft de zeventiende-eeuwsche dampkring waarin Dr. A. Kuijper geleefd heeft, onwillekeurig invloed op hem gehad. Een dergelijke navolging in kleed en vormen is evenwel, naar ons oordeel, minder aanbevelenswaard. De les van Horatius dat men, om Cato's deugden na te volgen, geen toga van ouderwetsch snit behoefde te dragen zooals hij in zijnen tijd droeg, heeft ook voor onze dagen hare toepasselijkheid nog niet geheel verloren.

D. B.

Litterarische Schetsen en Kritieken, door Dr. Jan ten Brink. Leiden, A. W. Sythoff.

Van tijd tot tijd ontvangen wij onder bovenstaanden titel een bundel, bevattende een of meer opstellen, door Dr. Jan ten Brink op verschillende tijdstippen in verschillende tijdschriften en weekbladen geschreven. Hoe die bundels elkander opvolgen, blijkt niet,

want zij zijn niet genummerd en elk deel begint weder met bladzijde 1. Voor zich zelven schijnt de schrijver de verschillende bundels genummerd te hebben; althans in het laatst door ons ontvangen deel wordt bij een opstel over Flaubert in een noot naar Deel I verwezen. Een inhoudsopgaaf vindt men in geen van de zes (?) tot heden verschenen deelen. Het gemis daarvan doet zich vooral gevoelen bij den bundel *Haagsche Kleinigheden*, die uit 25 hoofdstukken bestaat, en waarin de voorvallen van den dag, in de residentie en daarbuiten, op zeer onderhoudende, vermakelijke en vaak recht geestige wijze, in causerie-vorm, worden behandeld. De Haagsche typen, als Mevrouw Sidonie de Roggeveen née de Plankman, de gravin van Diedenhoven, de referendaris van Stuivezant, de jonge de Beaumont, weten door de manier waarop zij het nieuws van den dag bepraten, aan deze schetsen een kleur en een leven te geven, die ze bijzonder boeiend maakt. Daartusschen vlecht de schrijver een warm geschreven karakteristiek van het talent van Robert Hamerling met een duidelijk overzicht van verschillende zijner werken, een weemoedige herinnering aan den balling Armand Barbès, dien hij jaren lang heeft gekend, schetsen uit den Fransch-Duitschen oorlog, — alles vol leven en afwisseling.

De overige stukken, welke in deze bundels voorkomen en over Bulwer, Dickens, Victor Hugo, Gautier, Vondel's Leeuwendalers, de Reinaertsagen, over eenige Nederlandsche schrijvers van onzen tijd en nog over ettelijke andere zaken en personen handelen, mogen al niet door buitengewone diepte van opvatting uitmunten, zij mogen al niet veel nieuwe gezichtspunten openen omtrent de onderwerpen welke er in worden besproken, al wie op een onderhoudende wijze, door iemand die, dank zij een groote belezenheid en een stalen geheugen, geheel op de hoogte is, ingelicht wil worden omtrent de voornaamste wetenswaardigheden der nieuwere literatuur, omtrent menschen en boeken, kan hier terecht.

Het nadeel eener onveranderde uitgaaf van stukken, die jaren geleden geschreven zijn — het jongste der tot heden verschenen stukken is van 1872 — is, dat zij op het oogenblik, waarop men ze leest, gedeeltelijk al weer verouderd, of althans onvolledig zijn geworden. Slechts op zeer enkele plaatsen geeft een zeer schraal nootje het bewijs, dat Dr. ten Brink over dezen herdruk zijn oog heeft laten gaan.

Van Gustave Flaubert bijvoorbeeld valt na de uitgaaf der Souve-

nirs van Maxime Du Camp en van de brieven van George Sand weder heel wat meer te vertellen dan Dr. ten Brink hier meêdeelt. Op dit oogenblik begint de *Nouvelle Revue*, in haar nummer van 15 December 1883, de openbaarmaking van allerbelangrijkste brieven van Flaubert aan zijn „chère maître" George Sand, waarin de auteur ven Madame Bovary ons menig merkwaardig kijkje in zijn werkplaats en in zijn hart gunt. Juist over datzelfde boek, *L'éducation sentimentale*, waarover ten Brink's schets in den laatst verschenen bundel handelt, wordt in deze brieven herhaaldelijk gesproken. Ten Brink schreef reeds in 1870: „Men verhaalt wonderlijke dingen van de vlijt, de zorg, de inspanning des auteurs, die negen jaren doorbracht in een herhaald vijlen, polijsten, schrappen van dezen roman." Uit de brieven blijkt hoe hij er op gezwoegd en geblokt heeft. Wij vinden ontboezemingen als de volgende:

„Mon roman va *piano*. A mesure que j'avance, les difficultés surgissent. Quelle lourde charrette de moellons à trainer! . . . .

„J'en ai encore pour deux ans, au moins. Comment diable faites vous pour trouver la liaison de vos idées? C'est cela qui me retarde". En elders: „Mon sempiternel roman m'assomme parfois d'une façon incroyable! . . . . Je travaille à mon roman comme plusieurs boeufs. J'espère au jour de l'an, n'avoir plus que cent pages à écrire, c'est à dire encore six bons mois de travail." Een diner op een buiten in de buurt brengt hem vier dagen lang uit zijn doen. Aan een bezoek te Nohant, waartoe George Sand hem uitgenoodigd heeft, valt niet te denken; dat zou hem een maand achteruit zetten.

Deze nieuwe bescheiden zullen Dr. ten Brink wel weer stof leveren voor een derde en een vierde schets over den auteur van Salammbô. Wellicht vindt Dr. ten Brink later tijd om al deze schetsen om te smelten tot eene of andere magistrale studie, waarin wij een volledig beeld van Gustave Flaubert ten voeten uit te zien krijgen.

In afwachting daarvan zullen velen zich zeker gaarne vergenoegen met deze en andere schetsen van den begaafden, onderhoudenden schrijver te lezen, of te herlezen.

Hendrik Conscience, zijn leven en zijne werken geschetst door Pol de Mont Haarlem, W. Gosler. 1883.

Juist een jaar geleden verscheen in *De Gids* het eerste gedeelte eener studie van Pol de Mont over Hendrik Conscience. Het is deze studie, welke, met enkele bijzonderheden aangevuld en vermeerderd met een paar hoofdstukken, waarin Conciences ziekte, de onthulling van zijn standbeeld, zijn sterfbed en de hulde hem na zijn dood gebracht, behandeld worden, het net uitgevoerde boekdeel vormt, onlangs door den uitgever W. Gosler te Haarlem in het licht gezonden. Een fraai portret in lichtdruk, en een ets, Conscience op zijn sterfbed voorstellende, verhoogen met twee facsimile's van zijn handschrift, de aantrekkelijkheid van dit werk.

In 1847 trachtte Dr. Heremans de uitgaaf van een Belgischen nadruk der gedichten van Beets te verdedigen door te wijzen op den schandelijk hoogen prijs der Hollandsche boeken, waarin hij een grooten hinderpaal zag voor de uitbreiding der nederlandsche letterkunde. De Gentsche geleerde zou zeker thans die beschuldiging niet zoo kras meer durven uitspreken en allerminst na kennis te hebben gemaakt met dit voortreffelijk uitgevoerd werk van een vlaamsch letterkundige over een vlaamsch romandichter, dat zich door een inderdaad voorbeeldig lagen prijs onderscheidt.

De heer W. Gosler, die na zijn loopbaan als dichter en redacteur van een tijdschrift (Astrea) te zijn begonnen, zich thans als uitgever heeft gevestigd, zal, zoo voortgaande, een waardige plaats innemen onder de nederlandsche uitgevers, die hart hebben zoowel voor het uiterlijk als voor het innerlijk der boeken, die zij in de wereld zenden.

Nieuwe Drentsche Volksalmanak voor het jaar 1883, onder redactie van Dr. H. Hartogh Heys van Zouteveen. Assen, van Gorcum en Comp.

Wij verzuimden nog steeds de aandacht te vestigen op deze vernieuwde poging om Drenthe een almanak te bezorgen. Wie zou die poging niet toejuichen? Elk Nederlander stelt belang in de provincie Drenthe. De oudheidkenner om haar Hunnebedden, de

jachtliefhebber om haar uitstekend wild, de kunstenaar om haar bruine heiden en schilderachtige, ongesnoeide eiken, iedereen, die het wel meent met zijn land, om de arbeidzaamheid en den ondernemingsgeest harer bewoners.

Wij hopen, dat deze almanak, die zich voornamelijk met de geschiedenis, en de oudheden van Drenthe en de eigenaardigheden in zeden en gewoonten der Drenthenaren bezighoudt, en die zijn mengelwerk overigens alleen voor de letterkunde, niet voor godgeleerdheid en staatkunde openstelt, ook buiten Drenthe zijn lezers zal vinden.

OLDENBARNEVELTS GRAF.

„Dem Verdienste seine Kronen!" Het is alsof dit woord van Schiller aan het thans levend geslacht steeds luider in de ooren klinkt. Zoo de levenden niet altijd de eerekroon erlangen, waarop uitstekende verdiensten aanspraak geven, beijvert men zich toch in alle beschaafde landen toenemend om de nagedachtenis van afgestorvene groote of rijk begaafde mannen te eeren. Overal ziet men standbeelden of gedenkteekenen verrijzen voor den staatsman of den krijgsheld, die het geluk of den roem van zijn vaderland verhoogde; voor den geleerde, die de grenzen van het gebied der wetenschap uitbreidde; voor den kunstenaar, den dichter, wiens voortbrengselen den wellust uitmaken van een dankbaar nageslacht. Niet zelden wordt op die wijze eene schuld gekweten, door lauwheid of bekrompenheid eeuwen lang onvoldaan gelaten. Het is een verblijdend verschijnsel, niet slechts omdat erkentelijkheid plicht is, maar ook omdat die openbare huldiging van uitstekende verdiensten in een ontvankelijk gemoed dergelijke gevoelens kan opwekken als de borst van Caesar vervulden, toen hij voor het standbeeld van Alexander stond. Toch mengt zich ook hier, zooals in alle menschelijke zaken, wel eens onkruid onder de tarwe. Terwijl stille, minder schitterende verdiensten vergeten worden, huldigt men een veroveraar, wiens loopbaan gekenmerkt werd door nutteloos vergoten bloed; staatzucht en de volkswaan van den dag mengen zich in het spel; eene wispelturige menigte sleept heden door het slijk wat zij gisteren vereerde; dolzinnige partijzucht schenkt zelfs aan geheel onwaardigen de eerekroon. Nog dezer dagen heeft men te Abbeville een standbeeld van Labarre opgericht, niet omdat die ongelukkige jongeling iets

hoegenaamd heeft verricht wat navolging verdient, maar omdat het door de Fransche republikeinen nuttig werd geoordeeld de gruweldaad, meer dan eene eeuw geleden door ontaarde geestelijken gepleegd, in 't geheugen te houden. Te Parijs heeft men het zien gebeuren, dat de zuil op het plein Vendôme, bestemd om de Napoleontische zegepralen te verheerlijken, van het standbeeld des Keizers, dat op den top prijkte, werd beroofd om het tot een Hendrik IV om te smelten; en dat, eene halve eeuw later, dezelfde zuil, na in den oorspronkelijken toestand te zijn hersteld, onder het vreugdegejoel van een door volksmenners opgeruid gepeupel werd omver gehaald. Dáár is het reeds zoo ver gekomen, dat aan het borstbeeld van een der driemannen van het schrikbewind, Saint-Just, als om echten burgerzin in te prenten, eene eereplaats is aangewezen in de vergaderzaal van den gemeenteraad. Dáár laat het zich voorzien, dat nog eenmaal de zoenkapel voor den gerechtelijken moord van Lodewijk XVI plaats zal moeten maken voor een monument ter eere der commune-mannen, die onder hunne regeermiddelen het petroleum rangschikten.

Dergelijke buitensporigheden zijn in het bezadigd Nederland niet te duchten. Geen standbeeld prijkt op onze pleinen, waarheen niet voortdurend met belangstelling of eerbied wordt opgezien. Geen wankelt op zijn voetstuk, zelfs niet het beeld, dat op de Haarlemsche groote markt de aandacht trekt en dat ik althans — een oud-Haarlemmer, die, op het gevaar af van door een verduitscht Nederlander verketterd te worden, nog altijd aan de zoogenaamde Coster-legende waarde hecht — niet gaarne zou zien verdwijnen. Desniettemin wordt ook hier te lande wel eens aanleiding gegeven tot den wensch, dat er een doodengericht kon bestaan, 't welk met onverbiddelijke gestrengheid de verdiensten van afgestorvene mannen van beteekenis wikte en woog, en dan onherroepelijk besliste, wie hunner de eer van een standbeeld waardig is en wie daarvoor het eerst in aanmerking komt. Zoo is onlangs met groote plechtigheid te Utrecht het standbeeld van Graaf Johan van Nassau ingewijd. Niemand kan het wraken, dat men de nagedachtenis heeft gehuldigd van den trouwhartigen, godvruchtigen Nassauër, die zijn goed en het bloed zijner zonen gewillig ten offer bracht voor het heil van ons volk en die zooveel bijdroeg tot het stichten der Unie, waarop meer dan twee eeuwen lang,

als op eene onveranderlijke grondwet, het staatsgebouw der Vereenigde Nederlanden heeft gerust. Maar zoo een doodengericht, als waarvan wij droomden, te raadplegen ware, zou dan de uitspraak niet zijn, dat indien de hoofdbewerker der Unie van Utrecht een standbeeld verdiend heeft, die eer evenzeer, zoo niet in hooger mate, toekomt aan hem, wien men het bovenal te danken had, dat de pijlbundel, door de Unie gewrocht, omklemd bleef door den leeuw met het zwaard; — aan „den grootsten staatsman, die ooit ons land bestuurd heeft, naast Prins Willem den grondlegger van onzen Staat, den stichter onzer republiek;" [1]) — aan Johan van Oldenbarnevelt? — Evenzoo prijkt sinds eenige jaren in een uithoek van 's Gravenhage het standbeeld van Baruch de Spinoza, tegenover de nederige woning, waarin deze zijn aan wijsgeerige overpeinzing gewijd leven ten einde bracht. Ook zij, die zich nog niet hebben kunnen overtuigen, dat hij in het doorgronden van het onbegrijpelijke geslaagd is, maar den gewichtigen invloed niet miskennen, door zijne geschriften op de begrippen van wijzen en denkers uitgeoefend, waardeeren het, dat het rusteloos streven des merkwaardigen mans naar het vinden der waarheid door landgenoot en vreemdeling openlijk is vereerd. Maar indien het nu eens aan Spinoza's schim vergund werd rond te waren op de plek, waar zijn aardsche werkkring eindigde, zou hij dan, na een blik op zijn eigen standbeeld te hebben geworpen, niet overal uitzien naar dat van zijn weldoener, den achtbaren raadpensionaris, tegen wien hij zoo hoog opzag, en als hij het nergens ontdekte, onzen landaard beschuldigen van ondankbaarheid jegens zijne groote mannen? In de oude republiek, hoe karig ook in sommige andere opzichten, was het regel, dat op staatskosten een marmeren gedenkteeken gesticht werd voor vlootvoogden, doch dan alleen als zij in 's lands dienst gesneuveld waren. Zou dergelijk beginsel niet toe te passen zijn op Oldenbarnevelt en de Witt, die beide, na het bewijzen van onschatbare diensten aan hun vaderland, op jammerlijke wijze omkwamen, omdat zij met te groote hardnekkigheid bleven voorstaan, wat zij voor dat vaderland heilzaam keurden?

In weerwil van dit alles ben ik ver van te verwachten, dat gedurende mijnen reeds zoo hoog geklommen leeftijd op de aan-

---

[1]) Fruin, Tien jaren van den tachtigjarigen oorlog, 1861, bl. 67.

geduide wijze aan de beide groote staatsmannen recht zal worden gedaan. Een meer bescheiden wensch heb ik sedert lang gekoesterd, dien namelijk, dat op eene voor ieder zichtbare wijze de plek, waar hun gebeente rust, mocht kunnen worden aangewezen, zoodat wanneer de vreemdeling vroeg naar hun graf, niet langer een weifelend antwoord behoefde te worden gegeven. Met opzicht tot Johan de Witt zou dit, meen ik, het geval kunnen zijn.

Het staat vast, dat in den tweeden nacht na het moordtooneel van 20 Augustus 1672 het mishandeld lijk van den Raadpensionaris, te gelijk met dat van zijn broeder, in een grafkelder werd ter aarde besteld, dien hij in de Nieuwe Kerk te 's Gravenhage bezat. Daarin rustte toen reeds het stoffelijk overschot zijner gade en van drie zijner kinderen. Noch toen, noch in lateren tijd werd eenig opschrift geplaatst op de zerk, die dit graf bedekt. Men zou dan ook de juiste plek, waar het ligt, niet kunnen aanwijzen, indien de kerkboeken niet op den weg hielpen. Daarin wordt deze grafkelder met het nommer 77 aangeduid, welk nommer, in verband met andere gegevens, heenwijst naar het midden der kerk in de nabijheid van den predikstoel. Nog in 1758 stond dit graf ten name van Johan de Witt, den raadpensionaris. Hoogstwaarschijnlijk werd het gedurende het tijdperk van 1672 tot 1758 slechts ééne enkele maal geopend, en dat wel om het hart van den raadpensionaris op te nemen, waarmede zijne moordenaars zulk een verfoeielijk spel hadden gedreven. Uit aanteekeningen, waarvoor de archieven van het Hof van Holland zijn geraadpleegd, blijkt, dat dit Hof den 25sten September 1675 den advocaat-fiscaal gelastte „om het hart van den heere de Witt van onder den zilversmid Verhoef op te halen en te *doen begraven,*" en dat die advocaat-fiscaal nog nader den 21sten December van hetzelfde jaar door het Hof gemachtigd werd „om de huisvrouw van Verhoef *bij gijzeling* tot de overgifte te constringeeren." [1]) Brengt men dit in verband met een gezegde van den levensbeschrijver der gebroeders de Witt (van der Hoeven II 377), dan is er geen twijfel aan, dat de overgifte destijds heeft plaats gehad en dat het hart des grooten mans in het aangeduide

[1]) Retroacta van het ambt van Raadpensionaris, onder het raadpensionarisschap van Stein verzameld en thans in het Rijks-archief bewaard.

graf met het stoffelijk overschot is vereenigd, waarvan het wreedaardig was afgescheurd. Nu heeft men wel in lateren tijd een verhaal in omloop gebracht, volgens hetwelk de lijken der gebroeders de Witt, om hunne asch voor verdere stoornis te beveiligen, door hunne vrienden naar eene verborgene plaats zouden zijn gebracht, zoodat hunne begrafenis in de Nieuwe Kerk niet of slechts in schijn zou hebben plaats gehad; doch naar mijne innige overtuiging bestaat geen grond hoegenaamd voor dit vertelsel. Het zou nauwelijks vermelding verdienen, indien niet een vreemdeling, die zich met de geschiedenis van Johan de Witt bezig houdt, daardoor verleid ware geworden om te schrijven, dat zoowel de dag zijner geboorte als de plaats, waar hij begraven ligt, onbekend zijn (Geddes, the administration of Johan de Witt I 30). Bij hetgeen ik vroeger in dit tijdschrift over dit punt schreef („Gids" 1853, blz. 272), kan ik thans nog voegen, dat het kerkboek, waarin de aanteekening voorkomt omtrent het begraven van de lijken der twee gebroeders op 22 Augustus 1672, sedert is teruggevonden, en dat mij brieven in handen zijn gekomen, waaruit blijkt, dat de bekende „Gedenkwaerdige stukken" met medewerking van den beminnelijken zoon van den Raadpensionaris zijn bijeengebracht. In de daarin voorkomende familie-aanteekeningen leest men op bladz. 41, dat de beide lijken 's nachts tusschen 21 en 22 Augustus 1672 „ter aerde gebraght zijn in 't graf van den heer Raedtpensionaris in de nieuwe kerck in den Hage." Er is nauwelijks twijfel aan, dat indien latere overbrenging naar elders had plaats gehad, de jongere de Witt daarvan in dit geschrift melding zou hebben gemaakt.

Is alzoo het graf van Johan de Witt met genoegzame zekerheid aan te wijzen, waarom wordt dan niet door een of ander opschrift die plek gekenmerkt en daardoor tevens eenige hulde aan den grooten staatsman gebracht? Eene Haagsche vereeniging van beoefenaren der geschiedenis, die thans, helaas, nog enkel in naam bestaat, is voor andere beroemde Nederlanders in dien geest werkzaam geweest. Zij heeft in het koor der Groote Kerk van de residentie, in de onmiddellijke nabijheid van het graf van Constantijn en Christiaan Huygens, een steen met vergulde letters doen plaatsen, waarop die grafplaats wordt aangeduid. Evenzoo heeft zij in de Haagsche Kloosterkerk in de pilaar, die zich nevens het graf van Nederlands eenmaal

zoo geliefden volksdichter verheft, een marmeren steen doen metselen met het opschrift: „Jacob Cats." Waarom zou dat voorbeeld niet met opzicht tot Johan de Witt te volgen zijn?

Het zou niet aangaan Oldenbarnevelts nagedachtenis thans reeds op die wijze te eeren, daar, niettegenstaande velerlei pogingen om de zaak tot klaarheid te brengen, steeds onzekerheid heerscht omtrent de vraag, waar 's mans gebeente rust. Ook ik heb mij met dit vraagstuk bezig gehouden en gevoel mij genoopt de uitkomsten van mijn onderzoek openbaar te maken. Mijn geschrijf kon aanleiding geven tot het aan 't licht brengen van eene of andere onverdachte getuigenis, die de zaak beslist.

Omtrent hetgeen met Oldenbarnevelts lijk is voorgevallen, onmiddellijk nadat het hoofd des grijzen staatsmans op het Haagsche binnenhof den 13den Mei 1619 gevallen was, bestaan uitvoerige en zekere narichten, in lateren tijd aangevuld door een merkwaardig, gelijktijdig stuk, dat Prof. Fruin in de Kronijk van het Utrechtsch historisch genootschap heeft openbaar gemaakt (Jaargang 1874 bladz. 780). Met de ruwe overhaasting, die de terechtstelling kenmerkte, werd het lijk op het schavot als weggestommeld in eene van slecht hout gemaakte kist, voor een ander ter dood veroordeelde bestemd geweest. Daarna werd die kist door Statenboden naar de naburige hofkapel gedragen. Dààr was Oldenbarnevelts familiegraf, en in dat graf kon en behoorde hij, naar de meening der Staten-generaal en der rechters, begraven te worden. In de kapel bleef de kist staan, nauwlettend door zeven Statenboden bewaakt, tot den volgenden morgen ten drie ure. Toen werd in het kerkgebouw eene nieuwe eikenhouten kist binnengebracht, die Oldenbarnevelts oudste zoon, Reinier, heer van Groeneveld, op een van de rechters ontvangen wenk, had doen vervaardigen. In deze betere kist werd het lijk, na in een linnen laken en een wassen kleed te zijn gewikkeld, overgebracht. De grafkelder werd omstreeks halfvijf uren geopend; de kist daalde daarin neder; de zerk werd op het graf gelegd, en naar het scheen zou omtrent de plaats, waar het stoffelijk overschot van Oldenbarnevelt rustte, geen twijfel meer kunnen bestaan. Bij deze begrafenis waren, behalve de Statenboden, ook een kapitein

van 's Prinsen lijfwacht, eenige bedienden van Oldenbarnevelts zonen en van zijn schoonzoon van der Myle en — eene oude vrouw tegenwoordig. De naam der laatste wordt niet vermeld: misschien had zij vroeger weldaden van den lands advocaat genoten en gevoelde zij zich gedrongen om, even als die schoenlapper, die de lijken der gebroeders de Witt hielp verzorgen, „uit loutere liefde" in dit plechtig oogenblik tegenwoordig te zijn.

Het familiegraf in de hofkapel behoorde niet aan Oldenbarnevelt zelven, maar aan zijn schoonzoon van der Mijle. Deze had het oorspronkelijk bezeten in gemeenschap met zijne neven, Mr. Adriaan Hogerbeets en Mr. Dirk Modé, doch werd later daarvan, bij minnelijke schikking, eenig eigenaar. Dr. Schotel heeft onder de papieren van van der Mijle een geschrift opgedolven, waaruit blijkt, dat dit graf in zeker thans verdwenen kerkboek onder nommer VIII werd vermeld. (Dordrecht door Dr. Schotel, 1858, blz. 34.) Overigens sprak de tijdgenoot niet ten onrechte van Oldenbarnevelts familiegraf: zijne vooroverledene dochter Geertruida was daarin begraven.

Dat Oldenbarnevelts zonen niet in persoon de laatste eer aan hunnen vader hielpen bewijzen, laat zich verklaren: zij beschouwden de begrafenis in de hofkapel als een onrecht te meer, jegens den hooggeplaatsten staatsman gepleegd. Toen zij namelijk in den ochtend van den 13den Mei vernomen hadden, dat het doodvonnis uitgevoerd zou worden, haastten zij zich om met hunne moeder en zusters een verzoekschrift aan de rechters in te dienen, waarbij verlof werd gevraagd om het lijk binnen Oldenbarnevelts heerlijkheid Berkel te begraven. Om dit verzoek ingang te doen vinden, wezen zij op de groote diensten, zoo lange jaren achtereen door Oldenbarnevelt aan het gemeene vaderland bewezen, er bijvoegende, dat zoo iets „in gelijke concurrentie aan anderen van zijne qualiteit altijd vergund was geworden." Zij beloofden voorts, dat de begrafenis eerlijk, maar met de minste ceremonie zou plaats hebben. De rechters sloegen het verzoek af, zich daarbij ook beroepende op een denzelfden dag door de Staten-generaal genomen besluit, waarvan echter in de notulen van dat staatslichaam geene aanteekening is gehouden. Tevens werd uitdrukkelijk bevolen, dat de familie zich van de gewone begrafenisceremoniën, zooals klokkeluiden en het uithangen van familiewapens, zou hebben te onthouden. Die uitslag was te voorzien. Wat bewoog dan

de leden van het in rouw gedompeld gezin zich deze nieuwe weigering, deze nieuwe vernedering op den hals te halen? Hoe konden zij een oogenblik onderstellen, dat de Staten-generaal of hunne gedelegeerden eene openlijke, plechtige begrafenis van den ter dood veroordeelde zouden toelaten, die bij de toenmalige stemming des volks onvermijdelijk tot ergerlijke tooneelen, ja, tot bloedvergieten aanleiding zou geven? Waarom zich niet tevreden gesteld met het bijzetten van het lijk in het familiegraf, nevens dat eener geliefde, te vroeg overleden dochter, in een kerkgebouw, destijds als bij uitsluiting, ook wat de grafsteden betreft, voor aanzienlijken bestemd?

Het antwoord op deze vragen is, meen ik, in het karakter van Oldenbarnevelts kinderen te zoeken. Zij hadden veeleer de zwakheden of gebreken dan de voortreffelijke hoedanigheden van den vader overgeërfd. Deze was hooghartig, fier op zijne adellijke afkomst, waarop toch meer dan ééne smet kleefde, geneigd om door eene bijna vorstelijke levenswijze zijn aanzien te verhoogen. Het door hem bewoonde huis, dat hij in het Haagsche Voorhout ter vervanging van het huis van Aremberg had doen bouwen, kon in uiterlijk aanzien wedijveren met het toenmalig stadhouderlijk kwartier [1]). In het bekende schotschrift: „De gulden legende van den nieuwen St. Jan" wordt vermeld, dat in dit woonhuis het gouden en zilveren vaatwerk ieder in de oogen blonk (blz. 16). Er bestaat grond om dit gezegde voor meer dan een kwaadwillig verzinsel te houden. Toen de gade en kinderen van Oldenbarnevelt, na de inhechtenisneming, het den grijsaard in zijne gevangenkamer zoo geriefelijk mogelijk trachtten te maken, lieten zij niet enkel tapijten behangsels, stoelen en ander huisraad daarheen brengen, maar ook „een silver vergult lampet met becken." (Resolutiën Staten-generaal 26 Mei 1619.) In hetgeen wij omtrent die kinderen en hunne gezinnen vermeld vinden, straalt telkens trots op hooge geboorte door. „Sterf als een edelman!" was het laatste woord, door Anna van Brandwijk aan haren gemaal Groeneveld toe-

---

[1]) Dit huis maakt thans een deel uit van het ministerie van finantiën. Het is nog kenbaar, maar de voorgevel heeft zijn oorspronkelijk karakter verloren, sedert men in deze eeuw, door ik weet niet welk Wandalisme gedreven, de saterkoppen heeft weggebeiteld, die daarop waren aangebracht. De beide beelden, die aan de hoeken prijkten (dat der kracht en dat der voorzichtigheid) waren reeds vroeger weggenomen.

geroepen, toen deze zijn einde te gemoet ging. Hij voldeed aan dien afscheidsgroet: met opgeheven hoofde, ridderlijk uitgedost, het rapier op zijde, stapte hij naar het schavot. Toen diezelfde Anna, een paar jaren later, hare adellijke of liever patricische afkomst zoover vergat, dat zij een huwelijk met den roturier Westerbaen wilde aangaan, riepen de bloedverwanten de tusschenkomst van het Hof van Holland in om eene verbintenis te beletten, die, zeiden zij, tot oneer van haar, hare kinderen en geslacht en tot schade dier kinderen zou strekken. Door zulk een geest bezield, achtte Oldenbarnevelts gezin alleen de kerk van zijne heerlijkheid Berkel waardig om zijn gebeente te bewaren. Bij de vermelding van anderen van gelijke qualiteit, aan wie steeds zoo iets vergund was geworden, dachten zij waarschijnlijk vooral aan Egmond en Hoorne, doch vergaten daarbij, dat dezen in hunne voorvaderlijke heerlijkheden begraven waren, terwijl Oldenbarnevelt eerst in 1600 de heerlijkheid Berkel had gekocht.

Nog lang na 1619 schijnt niemand aan de mogelijkheid gedacht te hebben, dat Oldenbarnevelts overschot niet in de hofkapel bewaard was gebleven. Toen den 29sten Maart 1623 het lijk van den onthoofden Groeneveld in het daar aanwezig familiegraf was bijgezet, werd in gelijktijdige geschriften vermeld, dat hij *„bij zijn vader“* begraven was. Aitzema herhaalt dit met zooveel woorden (I 169). Evenzoo leest men van Cornelis van der Myle, dat deze, na in 1642 overleden te zijn, in het familiegraf ter aarde werd besteld, waarin zijn schoonvader rustte. Wtenbogaert schreef in zijne „Kerckelijke historie,“ in 1646 in 't licht gekomen, doch eenige jaren vroeger geschreven, dat Oldenbarnevelts lijk, na de terechtstelling, werd gebracht „in de capel op 't Hoff ende aldaer gestelt *tot de verweckinge uyt den doode*“ (bl. 1216). Zulk eene krachtige uitdrukking zou een man als hij, bij uitnemendheid bekend met al wat de zaak der Remonstranten betreft, niet gebezigd hebben, als bij hem slechts de minste twijfel bestond, of Oldenbarnevelt dáár of op eene andere plaats de opstanding verbeidde.

Nochtans heeft allengs de meening of de overlevering veld gewonnen, dat het lijk later naar Berkel vervoerd en in de kerk van dat dorp begraven is. Nergens echter vindt men eenige aanwijzing omtrent het tijdstip, waarop dit zou hebben

plaats gehad. Van Wijn, die aan de overlevering eenig gewicht hechtte, erkent in zijne Bijvoegsels op Wagenaar (X 102) dat hij daaromtrent niets bepaalds heeft kunnen opsporen. Hij schijnt zich te hebben gevleid, dat de resolutiën der Staten-Generaal, die hij niet volledig had kunnen raadplegen, daaromtrent licht konden geven. Die resolutiën, welke ik voor dit mijn onderzoek doorbladerd heb, vermelden echter, ook na 1619, niets wegens deze zaak. Intusschen woog ook bij van Wijn het zoo even aangehaald gezegde van Wtenbogaert zwaar. Hij komt daardoor tot de slotsom, dat het lijk *„in 't vervolg,"* dat is na het schrijven van Wtenbogaert, naar Berkel kan vervoerd zijn; „waarvan ik, zegt hij, niet geheel vreemd ben." Ongelukkig duidt hij met geen enkel woord aan, op welken grond, op welke getuigenis dat niet vreemd zijn steunde.

Wat daarvan zij, de slotsom, waartoe van Wijn kwam, acht ik niet zeer aannemelijk. Heeft de overbrenging inderdaad plaats gehad, dan moet die in 1619 of weinig later zijn geschied. De overlevering, waarvan straks nader, gewaagt van een vervoer ter sluiks, met alle voorzorgen om het geheim niet te doen uitlekken. Dit doet er aan denken, dat Oldenbarnevelts gezin, niet langs wettigen weg tot zijn doel kunnende geraken, het door list heeft trachten te bereiken. Zoo iets zou ten volle gestrookt hebben met hetgeen wij van de stemming weten, waarin de kinderen des grijzen staatsmans, door hunne moeder aangemoedigd, na het doodvonnis voortdurend verkeerden. In hunne hooggaande verbittering trotseerden zij niet enkel met grootmoedige fierheid de beulen huns vaders, maar achtten zij zich gerechtigd met alle mogelijke wapenen Maurits en hunne overige vijanden te bestrijden. De moordaanslag van Willem, den heer van Stoutenburg, was het heilloos uitvloeisel van deze stemming. De in den laatsten tijd openbaar gemaakte brieven van dien ongelukkige werpen op hem een veel gunstiger licht dan waarin hij bij gelijktijdige schrijvers voorkomt; maar toch blijkt ook daaruit, dat hij het misdadige van zijn gedrag nimmer heeft leeren inzien. Zelfs de dochters van Oldenbarnevelt waren van gelijken geest bezield. Met eenigen weerzin leest men in de brieven der gade van Hugo de Groot, dat Maria, van der Mijles huisvrouw, na den aanslag, met hevigheid uitvoer, niet tegen hare broeders,

maar tegen de meerderheid der Remonstranten, omdat dezen de samenspanning verfoeiden (Brieven van M. van Reigersbergh, bladz. 37). Alsof sluipmoord immer te rechtvaardigen ware en alsof het niet eene eerekroon was voor eene schandelijk verdrukte, maar echt-christelijke broederschap, dat zij met hare vreedzame beginselen de bloedwraak niet kon overeenbrengen! Bij de aangeduide gemoedsgesteldheid van Oldenbarnevelts kinderen moest het denkbeeld hen streelen met opzicht tot zijne laatste rustplaats de vijanden huns vaders te kunnen verschalken. Voor zoover daartoe omkooping noodig was stonden de middelen hun ten dienste. In weerwil der verbeurdverklaring van goederen, bij het doodvonnis uitgesproken, waren zij in 't bezit van een aanzienlijk vermogen gebleven. Maar is het te gelooven, dat zij in zulk een opzet, zoo zij het inderdaad hebben gesmeed, hebben *kunnen* slagen; dat als onder het oog van Prins Maurits, die door den kapitein van zijn lijfwacht toezicht op de begrafenis had doen houden, in de tegenover zijn kwartier gelegene hofkapel, in strijd met het uitdrukkelijk verbod der rechters is gehandeld? Gesteld het ware gelukt, door een duisteren nacht begunstigd, zonder dat de wachters op het binnenhof het bemerkten, de kist uit het graf te lichten; gesteld het vervoer naar Berkel had zonder verhindering plaats gegrepen, zou het dan zoo gemakkelijk gevallen zijn, in dat dorp de nieuwe begrafenis te doen plaats hebben? Zonder medewerking van kerkmeesteren, van leden van het dorpsbestuur, was het nieuwe graf niet te openen, en dat bestuur was zeer zeker niet op de hand der Remonstranten. De secretaris van Berkel, Coorenwinder, was, na langjarigen dienst, wegens zijne Remonstrantschgezinde gevoelens afgezet en ongetwijfeld door een vurigen Contra-remonstrant vervangen. Of zijn misschien andere onderstellingen mogelijk? De rechters, de Staten-generaal kunnen, door vernieuwden aandrang bewogen, op hunne vroegere weigering teruggekomen zijn; Prins Maurits kan oogluikend hebben toegelaten wat hij aanvankelijk afkeurde. Maar is zoo iets waarschijnlijk bij de hardheid, die de Prins, na de terechtstelling, tegen de beide zonen van Oldenbarnevelt deed blijken, wien hij hunne betrekkingen ontnam; zou men het verbod hebben ingetrokken, nu het hoofdbezwaar daartegen bleef bestaan, ja zelfs zich nog krachtiger dan te voren deed gelden? Eene min of meer plechtige begrafenis, eene huldi-

ging van Oldenbarnevelt als heer van Berkel zou toch thans gezweemd hebben naar een herstel van eer des onthoofden staatsmans en rechtstreekschen tegenstand van de zijde des gepeupels hebben kunnen uitlokken. Na den mislukten aanslag van 1623 viel minder dan ooit aan zoo iets te denken: de kracht van Oldenbarnevelts nagelaten gezin was gebroken; de overblijvende leden hadden andere zorgen dan het overbrengen van zijn lijk naar de plaats der eere. Eenige jaren later werd het anders. De gemoederen waren allengskens bedaard; de gematigde Frederik Hendrik zou hoogstwaarschijnlijk, indien dit hem verzocht ware, geen zwarigheid hebben gemaakt om het vervoer van het lijk naar Berkel toe te staan. Maar liet zich zulk een aanzoek thans nog verwachten? Behalve de huisvrouw van van der Mijle en misschien dien staatsman zelf, was er geen enkel lid der familie meer, dat geacht kon worden groot belang in het verheerlijken van Oldenbarnevelts adeldom te stellen. Haar zuster Anna was, in weerwil van den tegenstand der familie, met den burgerlijken Westerbaen gehuwd. Haar schoonbroeder Reinout van Brederode, heer van Veenhuizen, had reeds lang een tweede huwelijk aangegaan. Van de nakomelingen van 's lands advocaat waren verder, behalve de dochter van dezen Reinout, die met Theophilus van Cats was gehuwd, niet dan de drie kinderen van Groeneveld, thans onder de hoede van hun stiefvader Westerbaen, over. Gesteld echter er bleef bij Oldenbarnevelts nakomelingen genoeg familietrots over, om het eens gekoesterd plan te verwezenlijken, zouden zij dan niet teruggedeinsd zijn voor het denkbeeld om te doen wroeten in een graf, dat thans, nevens het lijk van den onthoofden vader, ook dat van zijn onthoofden zoon verborg?

Deze en dergelijke redeneeringen zijn intusschen voor het verwerpen of aannemen der overlevering niet beslissend. Het aan 't licht komen van eene tot nu toe onbekende bijzonderheid, van een nergens geboekt feit kan alle kracht daaraan ontnemen. Te recht is dan ook vroeger en later door vereerders van 's lands advocaat op nadere nasporing, op plaatselijk onderzoek te Berkel en in de Haagsche hofkapel aangedrongen. In het tweede jaar der Bataafsche vrijheid (1796) scheen er uitzicht, dat de zaak tot klaarheid zou worden gebracht. De burger Cornelis Nozeman wendde zich den 27sten October van dat jaar aan de Nationale Vergadering, met een verzoekschrift, waarbij

hij in den opgewonden stijl van dien tijd op volkomen herstel van Oldenbarnevelts eer aandrong. Hij wilde plechtige herroeping van het uitgesproken doodvonnis, vernietiging van de verbeurdverklaring der goederen en schadeloosstelling der afstammelingen voor het geleden verlies. Voorts een opzettelijk onderzoek of het afgeslagen verzoek der weduwe en kinderen om het ontzield lichaam binnen de heerlijkheid van Berkel te begraven, naderhand is ingewilligd. Bleek dit niet het geval te zijn geweest, dan verlangde Nozeman, dat daaraan nog „met eene vaderlandsche statie, buiten koste van den lande worde voldaan." Het bezwaar, dat het, na het tijdsverloop van 177 jaren, niet gemakkelijk zou vallen, uit een graf, waarin verscheidene andere personen begraven waren, het gebeente van 's lands advocaat op te delven, schijnt bij dezen ijveraar niet opgekomen te zijn. Ten slotte wilde hij, dat boven Oldenbarnevelts grafstede in de kerk van Berkel een monument werd gesticht, in welks opschrift zoowel van „de snoode bloedraden" als van „de herstellers zijner eer" werd gewaagd. De Nationale Vergadering stelde dit verzoekschrift in handen van eene commissie van vijf leden, waarvan Pieter Vreede de eerstbenoemde was (Dagverhaal III 487). Eenige dagen later, den 4 November, kwam bij de vergadering een tweede verzoekschrift wegens deze zaak in. Het was door den burger Pieter Pijpers onderteekend, die daarbij te kennen gaf, dat hij dadelijk na de omwenteling het plan had gevormd om eene inschrijving te openen tot het oprichten van een gedenkteeken ter eere van Oldenbarnevelt binnen diens geboorteplaats Amersfoort; dat hij van de uitvoering van dit ontwerp tot nu toe was teruggehouden door de bekrompene financiëele omstandigheden, waarin het vaderland verkeerde; maar dat hij thans, nu de Nationale Vergadering het denkbeeld om op die wijze de nagedachtenis van 's lands advocaat te huldigen scheen te omhelzen, dat denkbeeld ten krachtigste ondersteunde. Het gedenkteeken moest echter, volgens hem, niet te Berkel, maar te Amersfoort worden opgericht. De geboorteplaats had daarop veel meer aanspraak dan de begraafplaats, te meer nog omdat, gelijk de burger Nozeman had moeten erkennen, omtrent deze laatste zooveel onzekerheid heerschte. De Nationale Vergadering verzond ook dit verzoekschrift aan de reeds benoemde commissie, haar tevens versterkende door de toevoeging van den burger van Lielaer, „als

zijnde een der naastbestaanden van den verdienstelijken Johan van Oldenbarnevelt" (Dagverhaal III 523). Die commissie bracht nimmer verslag uit. Ik vermoed evenwel dat zij een bepaald onderzoek te Berkel heeft ingesteld, en wel op grond van eene mededeeling, die ik van een geacht godsdienstleeraar te 's Gravenhage (den Heer Herman de Ridder) ontving. Deze had, vijf en twintig jaren of daaromtrent geleden, ter gelegenheid dat weder eens het oprichten van een standbeeld voor Oldenbarnevelt ter sprake was gekomen, opzettelijke nasporingen wegens 's mans begraafplaats gedaan. Hij had zich daarvoor naar Berkel begeven en was daar in aanraking gekomen met een hoogbejaarden, thans reeds lang ontslapen koster. Deze had hem verhaald, dat lang geleden, in 1780, 1790 of omstreeks dien tijd — door wien zeide hij niet of was hij vergeten — van de betrokkene familiën verlof was gevraagd om den grafkelder der Heeren van Berkel, die zich in de kerk van Berkel bevindt, te openen; dat dit verlof was verleend, maar dat men geen spoor van het lijk van Oldenbarnevelt of, zooals hij het uitdrukte, van een onthoofde gevonden had. Overigens gewaagden zoowel die koster als andere ingezetenen van het dorp van de overlevering, dat het lijk op geheimzinnige wijze, in een wagen met omwoelde wielen, daarheen was gebracht, waarbij dan door sommigen nog, zonderling genoeg, van een vervoer naar Amersfoort werd gesproken; evenals of de weg daarheen over Berkel lag!

Nog altijd leeft in het geheugen der dorpelingen de overlevering voort. Naar hetgeen de burgemeester van Berkel, de Heer P. van den Burgh Jr., op een verzoek om inlichting, mij in 1878 schreef, verhaalt men dáár steeds elkander, dat Oldenbarnevelts familie op heimelijke wijze, te midden der nachtelijke duisternis, het lijk naar Berkel heeft doen brengen; dat, om geen gerucht te maken, de wielen van den lijkwagen met lederen banden omwonden en de hoeven der paarden omkleed waren; en dat men er in geslaagd is om de kist in den grafkelder te doen nederdalen. De burgemeester voegde er bij, dat hij aan de overlevering geen geloof sloeg. Ook hij had getracht zekerheid te verwerven, maar die niet verkregen. Met een vroegeren predikant der plaats had hij de kerkelijke registers geraadpleegd, doch daarin geen enkele aanteekening gevonden, tot deze zaak betrekkelijk. Onmogelijk echter achtte

hij het niet, dat de familie, opdat de overbrenging geheim zou blijven, de betaling van begrafenisrechten had weten te ontduiken, althans zorg gedragen, dat daarvan geen schriftelijk bewijs bleef bestaan. Ook omtrent de begrafenis van andere leden van Oldenbarnevelts geslacht, die heeren van Berkel geweest zijn, in den voor dezen bestemden grafkelder, had hij niets kunnen opsporen.

Van slechts één enkel beschaafd man is mij gebleken, dat hij aan de overlevering onvoorwaardelijk geloof sloeg. Het was Mr. J. J. van Hees van Berkel, die zich ook wel van den Tempel noemde en in 1854 overleed. Deze hield, ook volgens een in mijn bezit zijnde aanteekening, vol dat het lijk in den grafkelder te Berkel rustte. Er bestaat wel eenige reden om aan zijne getuigenis gewicht te hechten. Hij was, zooals uit geschriften van zijne hand blijkt, niet van historischen zin ontbloot en door zijne afstamming van de latere bezitters der heerlijkheid Berkel in de gelegenheid om op de hoogte der zaak te zijn. Mijn geloof in zijne getuigenis is echter vrij wat verzwakt, sedert ik uit een brief van een zijner academievrienden heb gezien, dat hij als student volhield, dat het lijk in eene kist lag met een glas in het deksel boven het hoofd. Is het denkbaar, dat zulk een toestel voor een niet gebalsemd lijk, bij de overbrenging in eene derde kist, kan zijn gemaakt? Is de bijzonderheid overeen te brengen met eene in diep geheim volbrachte begrafenis? En hoe komt het, dat niemand te Berkel thans iets van zulk eene kist met een glas in het deksel weet?

Maar niet alleen te Berkel, ook te Overschie dingt men naar de eer van de laatste rustplaats van 's lands advocaat te kunnen aanwijzen. De burgemeester der laatstgenoemde gemeente, de heer C. A. J. Wijnaendts, gaf mij in 1879 daaromtrent breedvoerig inlichtingen. Hij deelde mij het afschrift mede van een nog in het archief van Overschie berustend stuk van 7 Juni 1679, waaruit blijkt, dat toen reeds in het koor der hervormde kerk zich een grafkelder bevond, met een zerk, waarop Oldenbarnevelts familiewapen (een zilveren ankerkruis in een rood veld; een ijzeren vuurkorf, waaruit roode vlammen opstijgen tot helmteeken) was uitgehouwen. Die grafkelder had, zooals destijds aan kerkmeesteren der hervormde gemeente uit de verklaring van den grafmaker

Jacob Maertense en van den diender van den baljuw van Hogendorp gebleken was, aan den heer van Oldenbarnevelt toebehoord, en wel als eigenaar van de heerlijkheid of hofstad Roodenrijs, die hij te gelijk met Berkel bezat en onder Overschie gelegen is. De diender had meermalen uit den mond van den baljuw vernomen, dat zelfs „de gemelde Barneveld" in de bedoelde grafstede begraven was. Naar aanleiding van deze verklaringen besloten de kerkmeesteren in 1679 om den grafkelder te stellen op den naam dergenen, die toen eigenaren van de hofstad Roodenrijs waren. — De burgemeester Wijnaendts berichtte mij verder, dat de familie, die thans in 't bezit is van den Tempel — almede eene der Oldenbarneveltsche heerlijkheden — zich sterk maakte stukken te kunnen vertoonen, waaruit bleek, dat de staatsman in de kerk te Overschie begraven lag. Hij had echter geen inzage van die stukken kunnen erlangen, maar meermalen van leden der familie vernomen, dat zij, op grond van mededeelingen van voorzaten, aan het feit niet twijfelden, onder bijvoeging, dat het deksel der kist van een glas was voorzien, en dat het lijk daarin lag *„met het hoofd in den arm."* Volgens een ander verhaal evenwel was die kist, wegens den slechten toestand, waarin zij zich bevond — op welk tijdstip blijkt niet — door eene andere vervangen. De burgemeester noodigde mij uit de zaak te Overschie te komen onderzoeken en zou dan, daar hij tevens kerkmeester is, den grafkelder doen openen. Ik werd verhinderd aan de uitnoodiging te voldoen; maar las onlangs in het verslag, door de vereeniging voor geschiedenis en kunst te Rotterdam over hare verrichtingen in 1882 uitgebracht, het volgende: „Met het Nederlandsch hervormd kerkbestuur van Overschie werden onderhandelingen geopend tot het doen van opsporingen in het koor der kerk omtrent de grafstede, waarin volgens eene te Overschie bestaande overlevering, de beroemde staatsman Johan van Oldenbarnevelt zou kunnen begraven zijn. Ofschoon van dit kerkbestuur de meest gewenschte medewerking en van den Burgemeester van Overschie, den heer C. J. A. Wijnaendts, de zeer gewaardeerde hulp werd ondervonden, was het resultaat van het ingesteld onderzoek, dat op 6 en 7 November (1882) plaats had, zonder gevolg. De grafkelders, die gevonden zijn, werden opgenomen en in teekening gebracht, terwijl het verslag omtrent de bevinding in het archief der vereeniging werd nedergelegd."

Niet enkel Berkel en Overschie, ook Amersfoort wordt als de plaats genoemd, waar het gebeente van Oldenbarnevelt rust. Motley schrijft in zijn „Life and death of John of Barneveld," II 448, dat het lijk wel aanvankelijk in de hofkapel is bijgezet, maar dat vervolgens als eene gunst aan de weduwe en kinderen is toegestaan om het van daar te vervoeren en op eene voegzame wijze in het familiegraf te Amersfoort te begraven. Waaraan de begaafde vreemdeling deze lezing ontleende, blijkt niet. Misschien is zij eene bloote vergissing. Indien in de geboorteplaats des staatsmans slechts een zweem of schaduw daarvan bekend ware geweest, zou de burger Pieter Pijpers zeer zeker in zijn verzoekschrift aan de Nationale Vergadering het feit als een alles afdoend argument hebben doen gelden.

Vraagt men, welke der drie lezingen dan nog het meest de waarschijnlijkheid voor zich heeft, dan ben ik geneigd te antwoorden, dat ik ze alle evenzeer verwerpelijk acht en dat men hier te doen heeft met eene volkslegende, waaraan allengs meer gezag is toegekend dan zij verdiende. Ook de heer Frederiks, die zich vroeger met het vraagstuk bezig hield, toonde zich niet vreemd van dit gevoelen. Oldenbarnevelt, maar vooral ook zijn onverdiend, jammerlijk uiteinde, zijn strompelend betreden van het hofschavot, met het stoksken in de hand, is in 't geheugen, in de verbeelding des volks blijven voortleven. Men wist, dat zijne gade en kinderen op het begraven binnen eene zijner heerlijkheden hadden aangedrongen en daaruit werd het misverstand geboren, dat het lijk inderdaad daarheen vervoerd is. Te Berkel en te Overschie geloofde men dit te eer, omdat men er prijs op stelde dààr de laatste rustplaats des vereerden staatsmans te kunnen aanwijzen. Die lijkwagen, door paarden getrokken, waarvan de hoeven omwoeld waren, dat glas op de kist, dat afgehouwen hoofd in den arm doen aan de romantische versierselen denken, waardoor volksverhalen zich kenmerken Zij slingeren zich als parasieten om een historisch feit. Nog uit onze eeuw zouden voorbeelden van zulk eene half-onwillekeurige vervalsching der geschiedenis hier te lande aan te voeren zijn: men denke aan de verdichtsels, waarmede het heldhaftig gedrag van den Prins van Oranje bij den slag van Waterloo en de zelfopoffering van Van Speijk in volksverhalen is omzoomd.

Nog iets anders komt zeer in aanmerking. Groeneveld liet twee zonen na, waarvan de oudste, naar zijn grootvader, Johan van

Oldenbarnevelt heette. Deze Johan, die reeds veel vroeger door erfenis van zijnen oudoom in 't bezit van den Tempel was gekomen, werd in 1624 met de heerlijkheden Berkel en Roodenrijs verlijd. Na zijn overlijden, in 1633, gingen de heerlijkheden op zijnen broeder Jacob over en van dezen, in 1639 te Parijs gestorven, op zijne zuster Françoise, met den heer van Naaldwijk gehuwd. Het is zeer mogelijk, dat de jongere Johan in den grafkelder te Overschie zijne laatste rustplaats gevonden heeft, en dat de baljuw van Hogendorp dus terecht aan zijn diender heeft kunnen verzekeren, dat een man van dien naam daar begraven lag, al ware het dan ook niet de landsadvocaat zelf. Evenzoo kunnen latere afstammelingen des beroemden mans te Berkel begraven zijn, en verklaart het zich dus allezins, dat het familiewapen in de kerk van dat dorp hing nevens „de fraaie tombe," die daar, zoo als de „Tegenwoordige staat der Vereenigde Nederlanden," VI, 554, vermeldt, in 1708 voor de heeren der heerlijkheid gemaakt werd.

In 1770 scheen zich de gelegenheid te openen tot opzettelijk onderzoek in de hofkapel zelve, of deze Oldenbarnevelts gebeente nog in haren schoot verborg. Dat gebouw was toen nog altijd de Waalsch-hervormde kerk van 's Gravenhage; de leden van het stadhouderlijk gezin woonden er gewoonlijk de godsdienstoefening bij. Op zekeren morgen werd de toenmalige Prinses van Oranje, terwijl zij, in de voor het hof bestemde bank gezeten, den leeraar aanhoorde, door een verdacht gekraak verschrikt, dat zich onder die bank liet hooren en bij haar het vermoeden deed ontstaan, dat geheel het gebouw, 'twelk nu reeds vijf eeuwen heugde, wel eens kon instorten. Hare bezorgdheid over de hechtheid van het kerkgebouw vond weerklank en er werd, om daaromtrent zekerheid te verwerven, tot het opbreken van den vloer en het bloot leggen der fundamenten besloten. Bij dat werk ontdekte men, dat de grafsteden van Graven en Gravinnen van Holland, in vroegere eeuw nevens het hoofdaltaar der toenmalige hofkapel gebouwd, nog ongeschonden in wezen waren. Deze ontdekking baarde bij hen, die in zulke zaken belang stellen, opzien. Gecommitteerde Raden van Holland droegen aan twee oudheidkundigen, W. Baron van Lijnden en Mr. J. Visser, de taak op om omtrent die grafsteden

en wat zij inhielden nasporingen te doen. Die beide geleerden, aan wie zich andere, zooals van Wijn en Frese, aansloten, kweten zich met ijver van hunne taak. De vier grafsteden werden geopend; er kwamen looden kisten aan het licht, waarin, naar men alle reden had te onderstellen, de stoffelijke overblijfselen van Hertog Albrecht van Beijeren en van zijn eerste gemalin besloten waren; nog een andere, die een verwonderlijk goed bewaard gebleven, gebalsemd lijk bevatte, zonder dat echter met eenige zekerheid was uit te maken, welken Graaf of welk ander aanzienlijke men daarin voor zich zag. Alleen bleek uit zijne wonden dat hij een gesneuveld krijgsman was. Ook meende men iets ontdekt te hebben van hetgeen nog in wezen was van de schoone Jacoba van Beijeren, die, even als haar vader Willem IV, in de hofkapel hare laatste rustplaats vond. Eenige haarlokken of, zooals men het noemde, een haartuil werden aan haar toegeschreven. Vooral van deze ontdekking werd door sommigen groote ophef gemaakt. Eene schilderij werd vervaardigd, waarop het aan het licht komen van dien haarbos, in tegenwoordigheid van enkele oudheidminnaars, werd afgebeeld, welke schilderij ook in plaat uitgaat. — Toen het onderzoek in het gewezen koor was afgeloopen, werd het ook tot het schip der kerk uitgestrekt, waar Oldenbarnevelts familiegraf zich bevond en misschien omtrent hetgeen dit graf inhield, eenige zekerheid was te verwerven. Nauwelijks echter waren de nasporingen in die richting aangevangen, of zij werden op last van Prins Willem V voor goed gestaakt. Een aanzienlijk bewoner van 's Gravenhage, die een grafkelder in de kapel bezat en er bezwaar in zag, dat het stoffelijk overschot zijner voorouders zou worden aangeroerd, had zich tegen deze opgravingen verklaard. De goede Prins meende te recht, dat zulke bezwaren geëerbiedigd moesten worden.

Toen, een tiental jaren geleden, tot het afbreken der voormalige hofkapel besloten werd, kon het doen van nasporingen in haren bodem door niemand meer worden betwist. Eene eeuw was verloopen en zelfs de namen der eigenaren van de daarin aanwezige grafkelders waren niet meer bekend. Ware het gebouw in zijn oorspronkelijken toestand bewaard gebleven, zooals het aan de Graven van Holland tot bedehuis strekte en met beelden dier graven, graftombes en ander sieraad prijkte, de oudheidminnaar zou het ondergaan van dit gewrocht van

middeneeuwschen bouwtrant hebben moeten betreuren. Maar van de oude hofkapel was nagenoeg niets meer over. Bij de hervorming van haar inwendige praal beroofd, sedert door een fellen brand geteisterd, werd zij bij herhaling vernieuwd en vergroot. Onder koning Lodewijk was zij weder eene Roomsch-Katholieke kerk geworden; maar als men die kerk binnentrad, ontwaarde men aan de kale muren, op den effen vloer geen enkele herinnering uit den ouden tijd: zelfs de laatste overblijfselen der graftombe, door Albrecht van Beijeren voor zijne eerste gemalin gesticht, waarop men in de vorige eeuw nog wijzen kon, waren verdwenen. Toen dus het plan tot algemeen herstel der maar al te zeer vervallen gebouwen van het binnenhof tot uitvoering kwam, begreep de regeering te recht, dat de hofkapel, die aan het brengen van eenheid en samenhang in dat plan in den weg stond, niet behoefde te worden gespaard. De Roomsch-Katholieke gemeente werd voor het gemis van haar kerkgebouw schadeloos gesteld; het herstellingswerk ving aan en was in 1879 zoo ver gevorderd, dat met het afbreken der kapel een begin kon worden gemaakt. De toenmalige Minister van Waterstaat, de heer Tak van Poortvliet, wilde echter niet, dat die kerk voor goed verdween, zonder dat nog eenmaal onderzocht werd, of zij nog historische merkwaardigheden bevatte, zonder dat nog eenmaal een blik in dien gewijden grond werd geworpen, die thans, nu gebouwen voor staatsdienst bestemd daarop zouden verrijzen, aan alle verdere nasporing ontsnapte. Hij deed mij de eer aan mij met dat onderzoek te belasten. Gaarne volbracht ik die taak, waarbij ik mij echter liet voorlichten door drie mannen, veel meer op de hoogte der vaderlandsche oudheidkunde dan ik (de heeren van den Bergh, de Stuers en Campbell) en den zeer gewaardeerden bijstand genoot van den heer Arnold Ising, wiens prachtwerk: „Het binnenhof" van zijne onvermoeide nasporingen op dat terrein getuigt. Wat in de grafelijke grafsteden gevonden werd, die thans nog eenmaal en dat hoogstwaarschijnlijk voor het laatst werden geopend, zal ik hier niet ontvouwen: een uitvoerig verslag van onze bevinding is in de Staatscourant van 24 Juli 1879 medegedeeld. Evenmin als onzen voorgangers gelukte het ons omtrent de personen, wier stoffelijke overblijfselen te voorschijn kwamen, eenige zekerheid te verwerven. Het gebalsemd lijk van dien gesneuvelden krijgsman was nog even goed bewaard gebleven

als eene eeuw te voren. Het lag daar voor ons, tengevolge der balseming bruinzwart gekleurd, maar nog zoo krachtig, nog met zulke kennelijke gelaatstrekken, dat men bijna geneigd zou zijn geweest te vragen: Wie zijt ge geweest? Waar zijt ge gesneuveld? en een antwoord uit dien half geopenden mond met de witte tanden verwacht zou hebben. Terwijl alle andere grafschriften, die men hier vroeger vond, verdwenen waren, bleef een enkel opschrift gespaard. Op eene zeer beschadigde looden kist, door welker reten men gebeente en eenig blond haar kon onderscheiden, was namelijk te lezen, dat daarin Françoise van Egmond rustte, in 1589 gestorven, eene der dochters van den in de geschiedenis van onzen vrijheidsoorlog zoo vermaarden Egmond. Met belangstelling las ik dien naam, omdat mij het tragisch uiteinde van deze jonkvrouw bekend was. Zij stierf als slachtoffer van de ruwe gewoonte, in haren tijd ook onder jongelieden van aanzienlijken stand in zwang, om bij een tochtje naar 't zeestrand hunne juffers tegen wil en dank naar zee te dragen, daar aan den slag der golven bloot te stellen en dan, nat als zij waren, in het zand te wentelen. Terwijl zij met een talrijk gezelschap te Scheveningen langs het strand wandelde, gevoelde zij zich onverhoeds aangegrepen door een Duitschen graaf, die in 't leger van Prins Maurits diende en tot het gezelschap behoorde. Hij hief haar op en droeg haar, in weerwil van haren tegenstand, in zee al dieper en dieper. Daardoor beangst spande zij alle krachten in om zich uit de forsche armen des krijgsmans los te rukken, maar bij die worsteling bezeerde zij haren bloot gewoelden boezem aan 't gevest van zijn degen, en wel zoo ernstig, dat zij niet lang daarna aan de treurigste aller kwalen — den kanker — bezweek. (Kronyk van Egmond 95, Heemskerk, Batavische Arcadia 32.)

Maar wat was er nu van Oldenbarnevelts graf? Wat van het vraagstuk of zijn gebeente daarin nog rustte? Vóór ik de kerk binnentrad had ik eenige, hoewel eene zeer flauwe hoop gekoesterd, daaromtrent iets te zullen kunnen ontdekken. Toen ik echter mijn oog liet gaan over den bodem van het schip der kerk, die thans geheel open lag, verdween dat uitzicht ten eenenmale. Ik had mij voorgesteld, dat de grafkelders hier, zooals gewoonlijk, in reeksen gemetseld zouden zijn, zoodat ik het nommer VIII zou kunnen wedervinden. Het was wel niet waarschijnlijk, maar toch mogelijk, dat op den wand van dien kelder, op een later

op de kist gespijkerd metalen plaatje eenig opschrift te lezen was. Nu bleek echter, dat de grafkelders zonder eenige regelmaat waren aangelegd; dat die, waarnaar ik zocht, dus niet was aan te wijzen; en dat over 't geheel bij vroegere verbouwingen der kerk of bij het op nieuw bevloeren daarvan ruw was te werk gegaan. De zerken, die de graven bedekt hadden, waren, ofschoon meerendeels van opschriften voorzien, van de grafsteden, waartoe zij behoorden, weggenomen, onder het zand bedolven of opeengestapeld. Overal lagen doodsbeenderen en doodshoofden verspreid. Het sprong in het oog, dat al had men geheel dezen doodenakker willen omwoelen, die arbeid vruchteloos zou zijn. Het onderzoek werd dus gesloten; de grafelijke grafkelders werden, nadat de daarin aanwezige overblijfselen zoo goed mogelijk voor verder bederf waren beveiligd, weder toegemetseld; eene dikke zandlaag werd over den bodem der kerk gespreid en al wat daarin verborgen lag, verdween voor goed uit het menschelijk oog.

Nu echter ontstond de wensch, dat als ook de hofkapel zelve voor goed verdwenen zou zijn, voor volgende geslachten op in 't oog vallende wijze de plek werd aangewezen, waar zij gestaan heeft en dat de gelegenheid te baat werd genomen om eenige hulde te brengen aan den staatsman, wiens gebeente daarin, zij het ook tijdelijk, heeft gerust. Die wensch vond bij den Minister Tak van Poortvliet instemming. In den gevel van het nieuwe gebouw, dat aan de noordzijde van het binnenhof verrees, is een gedenksteen gemetseld, met het volgend opschrift:

„De voormalige hofkapel in MDCCCLXXIX verbouwd.”

„In de kelders dezer kapel zijn de grafsteden van „Graven en Gravinnen van Holland en werd het lijk „van Johan van Oldenbarneveld [1]) den XIV Mei „MDCXIX bijgezet.”

---

[1]) Door een misverstand is Oldenbarnevelts naam op den steen op de vroeger gebruikelijke, thans op grond van 's mans gewone handteekening verworpen wijze gespeld. Daar de naam ontleend was aan de ridderhofstad Olden-Barneveld, laat die vroegere spelling zich verdedigen.

Sedert eenige maanden is de verbouwing van het binnenhof voltooid. Wie het door de Stadhouderspoort binnentreedt, ziet zich door indrukwekkende gebouwen van onderscheiden bouworde omringd, terwijl aan de buitenzijde de daken en torens daarvan zich behagelijk spiegelen in den hofvijver. Na de voltooiing valt, meer dan vroeger, de gedenksteen aan den voorbijganger in het oog. Ook de vreemdeling, die een oogenblik op dit punt verwijlt, ziet op duurzaam arduin den naam gegrift van den staatsman, die steeds „Holland onder 't hart had gedragen". Die naam prijkt met eere nabij de zaal, die de oude raadzaal der Staten van Holland, het hoofdtooneel van 's mans werkzaamheid, verving, weinige schreden van de plek, waar het hofschavot werd opgeslagen.

December 1883. D. Veegens.

HEINRICH VON KLEIST.

Er zijn echte en valsche diamanten; en wie geen verstand van de zaak heeft, zal de echte niet zoo aanstonds van de valsche kunnen onderscheiden. Evenzoo is er echte en onechte poëzie; en het onderscheid tusschen beide valt ook niet aanstonds aan iedereen in het oog. Maar bij de diamanten heeft men in den koopprijs een waardemeter, die geen vergissing of dwaling toelaat en die elkeen dwingt om aan de echte boven de onechte de voorkeur te geven. Bij gemis van zulk een waardemeter ziet men in de poëzie somtijds het tegenovergestelde gebeuren. De koopers en eigenaars van valsche diamanten zijn er dan ook op verre na niet zoo goed aan toe als de beminnaars en bewonderaars van nagemaakte poëzie. Immers, de eersten weten zeer wel dat hunne steenen niet veel waard zijn; zij weten dat er echte bestaan van hooge waarde; zij zien misschien met heimelijken spijt een echten steen aan de hand of op de borst van een ander flonkeren: en zouden zeker met groot genoegen hun namaaksel tegen echte juweelen verruilen. Maar de beminnaars van het onechte in de poëzie zijn daar ten volle meê tevreden; zij vermoeden niet van verre, dat er echte waar bestaat, waarop hun namaaksel slechts in eenige geheel uiterlijke trekken gelijkt, terwijl het er wezenlijk niets hoegenaamd meê gemeen heeft. Evenmin vermoeden zij tot welken duren prijs echte poëzie verkregen wordt. Zij stellen zich voor dat Faust en Don Juan — werken, die zij kennen van hooren zeggen — in vrije uren bij wijze van dichtlievende uitspanning zijn geschreven, even goedsmoeds en geleidelijk als een notariëele acte geschreven wordt door den candidaat-notaris. De dichter, aan wiens leven en werken hier eenige bladzijden worden gewijd, doet ons met bijzondere duidelijkheid zien, hoe duur echte poëzie te staan komt.

Hiermeê geef ik te verstaan, dat de dichtwerken van Kleist door mij onder de echte worden gerekend. Voorloopig gelde dit als losse bewering, die naar believen aangenomen of verworpen kan worden. Evenwel kan er aanstonds op een verschijnsel gewezen worden, waardoor de bewering eenigen steun vindt. Sedert den dood van Kleist zijn er ruim zeventig jaar verloopen. Dit tijdperk is ruimschoots voldoende om onechte poëzie voor goed uit den weg te ruimen. Het zou niet moeilijk zijn om aanstonds eenige tijdgenooten van Kleist te noemen, wier werken in der tijd door het groote publiek bewonderd en geprezen werden, maar die sedert lang in hopelooze vergetelheid zijn weggezonken. Hetzelfde tijdperk is echter ook voldoende om aan echte poëzie, die bij haar ontstaan roekeloos veronachtzaamd of door een samenloop van ongelukken op den achtergrond gehouden werd, allengskens den rang aan te wijzen, die haar toekomt. Dus ongeveer is het met Kleist en zijn dichtwerken gegaan. Geboren tooneeldichter, heeft hij niet eens de voldoening mogen smaken om een enkel van zijn stukken vertoond te zien. Wel is waar is zijn blijspel „De gebroken kruik" één enkelen keer, den 2en Maart 1808 te Weimar op het tooneel verschenen; maar met den allerongelukkigsten uitslag. Hoe onverdiend en door welke oorzaken zal later blijken; thans voeg ik er nog slechts bij, dat in denzelfden tijd en op datzelfde tooneel, dat onder de opperleiding van Goethe stond, zwakke producten van August en Friedrich Schlegel, van Werner en van Müllner herhaalde keeren onder algemeene toejuiching vertoond zijn geworden. Latere tijden hebben Kleist van die beschimping gewroken. Zijn blijspel en zijn voornaamste treurspelen hebben zich op de meeste duitsche schouwtooneelen een eereplaats veroverd. Van zijn tijdgenooten, bovengenoemd, valt dat niet te vermelden.

Kleist heeft derhalve de voldoening niet mogen smaken — hoogste loon voor den echten dichter — dat zijn werk door zijn tijdgenooten werd begrepen en gewaardeerd en dat vele harten deelden in de verrukking, die hemzelven had bezield. Maar, vraagt misschien iemand, aan wien de schuld? Al is Kleist hier te lande nog niet zoo bekend als in zijn vaderland, zooveel weet men toch, dat deze dichter in den bloei van zijn leven verkozen heeft dat leven weg te werpen.. In den namiddag van den 21sten November 1811 viel hij door een

pistoolschot van eigen hand. Nauwlijks vier en dertig jaar oud, pleegde hij die daad, omdat hij, te spoedig, wanhoopte aan zijn vaderland en zijn staat, aan de wereld en zich zelven. Nog slechts twee jaren, en hij had zijn zes en dertigsten geboortedag kunnen vieren door meê te strijden op het slagveld bij Leipzig. In de verdediging van zijn vaderland had hij eervol kunnen vallen en geen smet zou kleven aan zijn nagedachtenis. Of ook, hij had het leven kunnen behouden, hij had den dag der bevrijding aanschouwd. In de eerstvolgende jaren hadden zijn Hermannsschlacht en zijn Prinz von Homburg, onder veranderde omstandigheden, hun weg naar het tooneel gemakkelijk gevonden. De zege, de roem, de algemeene geestdrift hadden hem tot nieuwe werken bezield. Zijn inzicht in de tooneeltechniek, van natuur reeds zoo bewonderingswaardig, zou door een weinig ondervinding en routine tot de hoogste volmaaktheid gevoerd zijn. Welke heerlijke werken had men van zulk een geest en van zulk een talent niet mogen verwachten. Dan zou hij die klassieke schoonheid en volmaakte afronding hebben bereikt, die thans nog aan zijn werken ontbreekt, en waarvan het gemis belet dat zij in den allerhoogsten rang geplaatst worden. Zijn stoute droomen zouden dan vervuld zijn geworden en zijn eerekrans zou geen dorre bladeren, geen vóór den tijd geknotte bloesems toonen, maar zich in al zijn kleurenpracht hebben ontplooid.

Maar wat beteekenen zulke gissingen tegenover het leven van Kleist, zooals het in de werkelijkheid voor ons ligt? Een leven inderdaad, waarvan men zich met ontevredenheid en weerzin zou afwenden, als men geen oog had voor het edele en voortreffelijke, dat te midden van alle uitwendige verwarring en ellende komt doorbreken. Een reeks van fouten en misslagen, op den voet gevolgd door even zooveel rampen en ongelukken; een rusteloos en doelloos heen en weer trekken van het eene eind van Duitschland naar het andere; groote plannen en nog grooter teleurstellingen; ondoordachte voornemens even spoedig opgegeven als opgevat; ondernemingen, goed begonnen, maar door gemis aan standvastig volharden niet geslaagd; een stemming van geest en gemoed, die telkens van het eene in het andere uiterste valt; stoute verwachting, fiere moed, juichende verrukking, eerlang afgewisseld door diepe neerslachtigheid, vernederend zelfverwijt en droefenis tot den dood. Daarbij een

dichtgaaf, even krachtig als buitengemeen; maar die telkens door allerlei in- en uitwendige oorzaken belemmerd, teruggedrongen of op doolwegen geleid wordt; zoodat ten slotte dezelfde hemelgave, die anderen getroost en boven alle leed verheven heeft, voor hem de rampen nog hielp verzwaren. Ook moet niet vergeten worden, in welk een tijdperk zijn leven viel; de vreemde overheersching, de diepe vernedering van Duitschland, en, na den slag bij Jena, van Pruissen, zijn vaderland in engeren zin. Kleist gloeide van vaderlandsliefde en stond nog in den bloei van het leven, toen vaderland en staat voor hem bijkans wegzonken in het niet. Goethe kon op dien gevorderden leeftijd, die berusting pleegt aan te brengen, te midden van het algemeene ongeluk, verstrooiing zoeken in de studie der Chineesche letteren; bij Kleist kon van zulk een kalmte nog in lang geen sprake zijn. In Goethe's jeugd vielen de oorlogen en overwinningen van Frederik den Groote, wier glans op geheel Duitschland afstraalde, Duitschland tegenover Europa in eere bracht en bij elken duitscher het nationaal zelfgevoel wekte en steunde. De jeugd van Kleist viel te zamen met de diepe vernedering van Frederiks tweeden opvolger; met de smadelijke onderdrukking, natuurlijk gevolg van inwendige verdeeldheid, waardoor Duitschland voor Europa ten spot werd. Natuurlijk moest dit eenigen invloed uitoefenen op de dichtwerken, die Kleist desniettegenstaande tot voltooiing bracht. Wij begrijpen dat Goethe zich niet geheel bevredigd kon gevoelen door werken, waarin hij juiste evenredigheid en schoone afronding miste en dat hij ten slotte zijn oordeel over Kleist in de volgende woorden kon samenvatten: „Niettegenstaande mijn zuiver voornemen van oprechte deelneming verwekte Kleist bij mij toch altoos een zekeren weerzin en afschuw, even als een lichaam, van natuur welgebouwd en tot de schoonste ontwikkeling bestemd, dat door een ongeneeslijke kwaal is aangetast."

Wat wij van Kleists leven weten is weinig genoeg, maar toch voldoende voor het recht verstand en de juiste beoordeeling van zijn dichtwerken. Zijn levensgeschiedenis berust

hoofdzakelijk op brieven van hemzelven, lang na zijn dood uitgegeven. Berichten van tijdgenooten, die hem gekend hebben, zijn schaarsch. Niemand heeft hem meer van nabij gekend, dan zijn zuster (eigenlijk halve zuster) Ulrike, en deze heeft hem nagenoeg veertig jaren overleefd. Maar zij heeft omtrent haren broeder altoos het diepste stilzwijgen bewaard. Zijn treurig uiteinde had haar te diep getroffen. Als iemand over hem begon te spreken, dan was het aanstonds: „ach, spreek niet over hem, het grieft mij te veel." Adolf Wilbrandt heeft uit de genoemde bronnen de stof geput voor een uitvoerige biografie [1]). Zijn verhaal berust op zorgvuldige studie, en zijn oordeel over den dichter en zijne werken op zaakkennis en hartelijke ingenomenheid. Wilbrandt is zelf tooneeldichter van beteekenis; onder zijn directie staat tegenwoordig het Burgtheater te Weenen. Men mag hem dus bij uitstek voor bevoegd achten om over een tooneeldichter en zijn werken te oordeelen. Deze biografie wordt aangevuld en op eenige punten verbeterd door Theophil Zolling, den redacteur van het Berlijnsche weekblad „die Gegenwart". Deze heeft, met veel moeite en navraag, nog eenige merkwaardige brieven van Kleist in handen weten te krijgen en daarvan gebruik gemaakt voor eenige opstellen, voorkomende in de nommers 34—38 van den jaargang 1883 van genoemd weekblad. Zolling verklaart dat de kans zeer gering is om nog iets nieuws omtrent Kleist te vinden. Op grond van die verklaring mogen wij de acten voor gesloten houden en een beknopt overzicht beproeven.

Heinrich von Kleist behoort tot een geslacht van ouden adel, dat in Oost-Pruissen gevestigd was. Van hetzelfde geslacht was een andere von Kleist, Ewald Christian, auteur van een beschrijvend dichtstuk „der Frühling". Het dichtstuk is lang vergeten, maar de dichter heeft bij de nakomelingschap nog andere brieven van aanbeveling. Hij behoorde tot de vrienden van Lessing en men houdt het er voor dat de majoor in Minna von Barnhelm, in eenige trekken ten minste, naar hem geteekend is. Ewald Christian diende onder Frederik den Groote en woonde den slag van Kunersdorf bij. Gewond van het slagveld weggedragen, bezweek hij eenige dagen later te Frankfort

[1]) Heinrich von Kleist. Von Dr. Adolf Wilbrandt. 1863.

aan de Oder. Ongeveer twintig jaar later werd Heinrich von Kleist in dezelfde stad geboren (18 Oct. 1777). Zijn vader, Joachim Friedrich, was generaal; zijn moeder, een geboren freule von Pannwitz, was een officiers-dochter. Zij was de tweede vrouw van Joachim Friedrich en werd stiefmoeder over twee dochters, Wilhelmine en Ulrike, geboren uit zijn eerste echt met Elize von Wulffen. Van adel zijn en tot de armee behooren was toen in Pruissen nagenoeg hetzelfde. Heinrich von Kleist was derhalve door afkomst en geboorte, volgens overgeleverd staats- en familierecht, bestemd om de militaire loopbaan te volgen en geen ander doel voor zijn streven en eerzucht te kennen dan een hoogen rang bij de armee. Maar de natuurlijke aanleg van zijn geest en gemoed zou hem met onweerstaanbare kracht naar een geheel ander doeleinde drijven. De tweespalt was reeds bij de geboorte voorhanden en zijn levensgeschiedenis is de geschiedenis van den bitteren en wanhopigen strijd die uit die oorspronkelijke tweespalt te voorschijn moest komen.

Frankfort aan de Oder was in het laatste kwartaal der vorige eeuw een stille, provinciale garnizoensstad, omsloten door hooge en sombere wallen. Zij telde ongeveer tienduizend inwoners en was in het bezit van een universiteit; maar deze was van geen groote beteekenis noch druk bezocht. Aan die omgeving in de eerste jeugd heeft men voor een deel Kleists latere zwaarmoedigheid willen toeschrijven; mijns inziens met weinig recht. Het blijkt niet dat Kleist voor zulke indrukken zeer gevoelig was, of ooit op de manier van Rousseau en zijn talrijke volgelingen met de zoogenaamde natuur heeft gedweept. Even als Lessing hield hij het met de menschen en verkoos over het geheel het verkeer met vrienden en kameraden boven eenzame omdoling in velden en bosschen. Wel is waar had hij later, telkens als hij bezig was met een van zijn dichtwerken, behoefte aan de diepste stilte en eenzaamheid; maar als het werk voltooid, en het tijdperk der productie voor een poos weer gesloten was, kwam aanstonds een even groote behoefte aan mededeeling en verkeer onder menschen weer boven.

In zijn tiende jaar werd Kleist naar Berlijn gezonden om bij den predikant Catel uitgerust te worden met de kleine mate van wetenschap, die vereischt werd om, als jonker, in de armee opgenomen te worden. Een jaar daarna overleed zijn vader;

zes jaar later ook zijn moeder. Op vijftienjarigen leeftijd werd Kleist bij het leger ingedeeld. Toen zijn moeder gestorven was nam een tante, vrouwe von Massow, de zorg voor het ouderlooze gezin, zes meisjes, op zich. In de oude, voorvaderlijke woning werd het huishouden op den gewonen voet voortgezet. Het huis was gelegen tegenover de ouderwetsche Marien-Kirche, en is door Kleists halve zuster Ulrike bewoond gebleven tot op haren dood in 1849. Het is tegenwoordig een hotel en draagt den naam: „Zum Prinzen von Preussen."

Intusschen maakte Kleist in 1795 met de armee een marsch naar de Rhijnstreken. Na den vrede, tusschen Frankrijk en Pruissen te Bazel gesloten, kwam hij, bevorderd tot vaandrig, te Potsdam in garnizoen te liggen. Hier klom hij eerlang tot den rang van tweede luitenant. Als jong militair was hij in den eersten tijd al wat men wenschen kon. Voorkomen en manieren voldeden aan de strengste eischen der militaire étiquette. Vroolijk en vol levenslust, muzikaal en met een goede stem begaafd, was hij in de beste gezelschappen altoos welkom. Maar het eentonige en werktuigelijke garnizoensleven deed weldra den strijd uitbreken tusschen zijn eigenlijken aanleg en het beroep, waarin hij niet zoozeer getreden als geraakt was. Een liefdesbetrekking, die op teleurstelling uitliep, werkte, naar men zegt, mede. Meer en meer werd hij afkeerig van zijn beroep. Wat hem ontevreden maakte, wist hij in den beginne waarschijnlijk zelf niet recht. Dat zijn eigenlijke aanleg dichterlijk, en wel dramatisch, was, is hem eerst veel later duidelijk geworden. Voorloopig openbaarde zich die aanleg nog slechts in het algemeen als een streven en haken naar kennis en beschaving. Hij begon dan ook al spoedig, zooveel zijn militaire plichten slechts toelieten, onder leiding van den conrector van het gymnasium, de wetenschappen te beoefenen waarmeê in dien tijd nog de grond voor alle studie werd gelegd: oude talen, mathesis en philosofie, dat is: logica en metaphysica. Maar natuurlijk moest hij nu weldra ondervinden dat zijn in het oog loopende ijver voor de wetenschappen bij zijn oversten wantrouwen en bij zijn kameraden spotlust opwekte. Het werd hem duidelijk, dat hij als militair het doel, dat hem duister voor den geest zweefde, nooit zou kunnen bereiken. Zijn besluit stond weldra vast om ontslag uit den dienst te vragen. Dit kon natuurlijk niet geschieden dan in

overleg met voogd en familie. Als Kleist niet zelf een aanschouwelijk verhaal van die onderhandelingen gegeven had, zouden wij ons haar verloop toch gemakkelijk kunnen voorstellen. Het talent voor kunst, letteren of poëzie vindt meestal den eersten en hardnekkigsten tegenstand in de familie. Het is de gewone strijd van een nieuwe en frissche natuurkracht tegen overlevering en gewoonte, van onervaren geestdrift en hartstocht tegen ondervinding en beredeneerd overleg, van talent, dat nog in het onzekere rondtast, tegen positieve wereldwijsheid, die zeker is van haar zaak en geen andere dan winstgevende talenten laat gelden. Daarbij komt, dat men in den beginne nauwelijks met zekerheid kan weten, of men met wezenlijk en volledig talent, of wel met half talent, misschien zelfs met louter schijntalent te doen heeft.

Kleist stond tegenover zijn familie niet geheel afhankelijk en hulpeloos. In zijn aandeel aan het erfelijk vermogen bezat hij een kapitaal, dat wel is waar niet aanzienlijk, maar toch voldoende was voor zijn eerste voornemens. Deze waren juist niet buitensporig of ongerijmd. Hij wenschte eenvoudig, eerst een jaar in zijn geboortestad en vervolgens nog een of twee jaar aan een grootere en meer bezochte universiteit te studeeren. Maar in welk vak? Hier lag het eigenlijke geschilpunt tusschen Kleist en de zijnen; het geschilpunt, waaruit verdeeldheid en breuk moest ontstaan.

Ofschoon in één opzicht van zijn familie onafhankelijk, was Kleist het in alle andere opzichten zooveel te meer; en wel door eigen gehechtheid. Hij koesterde nog ten volle dien ouderwetschen eerbied voor den familieband, die bij den adel als een kostbare plant wordt onderhouden en aangekweekt. Het blijkt dan ook niet, dat hij zich ooit over voogd of familie heeft beklaagd of in liefde en eerbied jegens de zijnen tekort is geschoten. In een brief aan een vriend heeft hij den geheelen loop van de zaak aldus verhaald:

„Toen ik met mijn besluit voor den dag kwam, maakte men tegenwerpingen; vroeg, welk een studievak ik dacht te kiezen; want dat het mijn voornemen was om te studeeren met het oog op een broodwinnend ambt, daaraan twijfelde niemand. Ik stond verlegen; men liet mij de keus tusschen rechten en staathuishoudkunde. Ik toonde geen afkeerigheid van die vakken, maar wist toch geen keus te doen. Men vroeg mij, of ik re-

kenen kon op connectiën ten hove. Eerst ontkende ik dat met eenige bedeesdheid; maar spoedig werd ik stoutmoediger en zeide, dat ik mij, naar mijn tegenwoordige begrippen, zou moeten schamen op zulke connectiën te rekenen. Men glimlachte, ik gevoelde dat ik te veel had gezegd. Zulke dingen moet men zich wèl in acht nemen vrijuit te zeggen. Nu begon men allengskens te twijfelen, of het wel raadzaam was om mijn voornemen uit te voeren. Men zeide nu, dat ik reeds te oud was om te studeeren. Daarover moest ik bij mijzelven lachen, omdat ik mijn noodlot reeds vooruitzag van als scholier te zullen sterven, al zou ik ook als grijsaard ten grave dalen. Nu bracht men in herinnering, dat mijn vermogen niet zeer groot was; dat ik op mijn nieuwen levensweg weinig vooruitzicht had op brood; het allerzekerste daarentegen op den ouden. Het lot, dat mij wachtte, om jaren achtereen een droge wetenschap te beoefenen, vervolgens jaren achtereen als referendaris, zonder brood, met droge bezigheden gekweld te worden, om dan eindelijk na lang wachten een sober stuk brood te verwerven, werd mij met zulke zonderlinge kleuren afgeschilderd, dat ik mijzelven voor den grootsten dwaas had moeten houden, als het mij ooit in den zin was gekomen om mijne tegenwoordige kansen, die vrij gunstig stonden, tegen zulk een levensplan te verruilen. Maar al die bedenkingen troffen mijn besluit niet. Geenszins uit ontevredenheid met mijn stoffelijk lot, niet uit gebrek aan brood, of speculatie op brood, maar uit neiging tot de wetenschappen, uit zucht naar ontwikkeling en beschaving van den geest, die, naar mijn overtuiging, in den militairen stand niet te verkrijgen is, verlaat ik dien stand."

Ofschoon nu dat studeeren enkel om te studeeren, en zonder oogmerk op een erkend en broodgevend maatschappelijk vak, door voogd en familie voor ongerijmd en hersenschimmig werd gehouden, moest men toch ten slotte toestemmen, en Kleist ontving tegen Paschen 1799 zijn ontslag uit den militairen dienst. Nu schreef hij op nieuw aan denzelfden vriend, thans opgetogen en vol van hoop. Hij begint met een uitweiding over deugd en geluk. Voor de idealen die hem voor den geest schemeren, gebruikt hij de termen, die toen in gebruik waren. Hij is in zijn beschouwingen in het geheel niet oorspronkelijk, maar toont, dat hij het worden kan, door er naief voor uit te komen, dat hij zelf niet recht weet, wat die woorden: deugd

en geluk, eigenlijk beteekenen. Hij beroept zich eindelijk op het gevoel, dat in zijn borst gloeit, en dat toch onmogelijk een ijdele droom wezen kan. Ten slotte komt hij met meer bepaalde bekentenissen voor den dag. „Van den militairen stand — dien ik toch nooit van harte toegenegen was geweest, omdat er in dien stand iets is, waar mijn geheele natuur tegen opkomt — had ik eindelijk zulk een afkeer gekregen, dat het mij bijkans onmogelijk werd, mijne militaire plichten te vervullen. De modellen van discipline, die door alle kenners bewonderd werden, achtte ik gering; de officieren hield ik voor drilmeesters, de soldaten voor slaven. Als het regiment zijn kunsten vertoonde, dan scheen mij dat een levend gedenkteeken van dwingelandij. Tevens begon ik levendig te gevoelen, welk een slechten invloed mijn toestand had op mijn karakter. Dikwijls moest ik straffen, waar ik gaarne vergiffenis had geschonken; of ik schonk vergiffenis, waar ik had moeten straffen. In beide gevallen achtte ik mijzelven strafschuldig. In zulke oogenblikken moest natuurlijk de wensch ontstaan om een stand te verlaten, waarin ik onophoudelijk door tegenstrijdigheid van beginselen werd gemarteld, en waarin ik altoos in het onzekere verkeerde, of ik als mensch of als officier moest handelen. Want de plichten van beide te vereenigen, houd ik, bij den tegenwoordigen toestand van de armee, voor onmogelijk."

Ofschoon Kleists beschouwing over den militairen stand voor ons hoofdzakelijk in aanmerking komt als uitdrukking van zijn eigen gemoedstoestand, en haar zakelijke waarde in het midden kan gelaten worden, dient men zich toch bij die woorden: *tegenwoordige toestand der armee,* de volgende hoofdpunten te herinneren: de gemeene soldaat onderworpen aan het kommando van adellijke officieren; zweepslagen als gewoon tuchtmiddel; ruwheid en onwetendheid bij het meerendeel der hoogere en lagere officieren, die hun honden en paarden beter behandelden dan hunne manschappen en met soevereine minachting den spot dreven met die zaken, waar Kleist de hoogste waarde aan hechtte.

Zoo had Kleist dan den eersten stap gezet op zijn nieuwen levensweg, zonder te vermoeden hoe ruw en steil ook deze weg voor hem zou worden. Hij nam opnieuw zijn intrek in het huis waarin hij geboren en kind geweest was, en vatte aanstonds zijn taak op met al den ernst, met al die aan pedan-

terie grenzende nauwgezetheid, die den noord-Duitscher en Brandenburger eigen is. Hij verdeelde zijn tijd en bepaalde de hoeveelheid van wetenschappelijke stof, die hij zich binnen een aangewezen tijdsbestek meende te kunnen eigen maken. In de meetkunst en de oude talen werden de begonnen studiën voortgezet. Voor de wijsbegeerte werd Kants „Kritiek der zuivere rede" ter hand genomen. Wat hij eigenlijk wilde en welk ideaal hem voor den geest zweefde kunnen wij tegenwoordig misschien met meer duidelijkheid omschrijven dan hij zelf het toen had kunnen doen. Onbewust gehoorzaamde Kleist, toen hij met zooveel ijver aan het studeeren ging, aan een bepaalde richting van den tijdgeest. Hij schaarde zich onder een banier en gehoorzaamde aan een leus, die, van klank verschillend, maar altoos van dezelfde beteekenis, telkens opnieuw door bezielde voorgangers luide was aangeheven. Rousseau had gesproken van „de natuur," Herder, van de „humaniteit," Goethe, van „Bildung;" Schiller had een methode aangewezen om daartoe te geraken en brieven geschreven over „de aesthetische opvoeding van den mensch." Wat men bedoelde en nastreefde was: dat de mensch, vrij, onbelemmerd door vormen en banden van overlevering en gewoonte, de lichamelijke en geestelijke vermogens die in hem liggen, tot gelijkmatige en evenredige ontwikkeling zou brengen en daardoor zijn bijzonder persoonlijk wezen zou vormen tot een schoon en wélafgerond geheel. Men wilde niet meer weten van de positieve godsdienst en zedeleer van vroeger; van dat stelsel van leeringen, plichten en deugden, dat door overlevering en op gezag ontvangen en aanvaard, werktuigelijk aangeleerd, onder gedurigen dwang van wet en tucht onderhouden en beoefend moest worden. In plaats daarvan wilde men innerlijke ontwikkeling, en meende langs dien weg menschen te kunnen vormen, die even deugdzaam en rechtvaardig als vroeger, maar tevens „schoon" zouden zijn. Men heeft deze leer het „evangelie der schoonheid" genoemd; en hare eerste verkondigers en aanhangers meenden daarmede terug te keeren tot het grieksche ideaal. De voorstelling van dat „grieksche ideaal" was verkregen door min of meer willekeurige en oppervlakkige generalisatie; met voorbijzien van de karakteristieke verscheidenheid die het oud-grieksche leven allerwege aanbiedt. Ook besefte men toen nog niet recht, hoe zeer juist in het tijdperk van den

hoogsten bloei, het grieksche leven in zijn voornaamste uitingen, ook in kunst en poëzie, door stipte gehoorzaamheid aan overgeleverde en zeer positieve wetten en regels geleid werd. Maar wij hebben hier niet na te gaan, wat er in de schoonheids-zedeleer van dien tijd gebrekkigs en eenzijdigs is; het zij genoeg in de hoofdzaak te hebben aangewezen, welk doel en welk ideaal Kleist, in overeenstemming met vele voortreffelijke tijdgenooten, nastreefde.

In 1796 verscheen Goethe's roman „Wilhelm Meisters Lehrjahre," een boek dat weldra door de ingewijden als de bijbel van den nieuwen eeredienst der schoonheid werd beschouwd. De ontwikkeling en vorming van den goeden en schoonen mensch wordt hier in een bekoorlijk dichtverhaal aanschouwelijk voorgesteld. Eerst na lange voorbereiding, langs vele omwegen, door velerlei ervaringen, en onder gedurigen, schoon onmerkbaren bijstand der meergevorderden, kan het schoone doel worden bereikt. Maar als eenmaal het meesterschap is verworven, als de schoone en goede mensch, volmaakt van geest, van leest en leden, gevormd of liever geboren is, dan treedt hij van zelf mede in den eersten rang; hij maakt dan een deel uit van de keurbende, die de eigenlijke en wezenlijke opperleiding der menschelijke zaken in handen heeft. Een bijbel onderstelt een gemeente; en zulk een gemeente begon zich dan ook, tegen het slot der vorige eeuw, allengskens te vormen. Het was het begin der duitsch-romantische school, die te Berlijn, onder leiding van de beide broeders August Wilhelm en Friedrich Schlegel, Tieck, Varnhagen en Schleiermacher haar oorsprong nam. Het ligt in den aard der zaak, dat het schoonheids-evangelie ook door vrouwen omhelsd en gepredikt wordt. Wij vinden deze dan ook in den romantischen kring te Berlijn even sterk vertegenwoordigd als de mannen. De voornaamste van deze vrouwelijke evangelisten waren Caroline Boehmer, Dorothea Veit, Rahel en Henriette Herz. Door de kracht der keurverwantschap werden Caroline en Dorothea uit het huis en de armen van hare eerste mannen in die van de broeders Schlegel gevoerd. Rahel werd de echtgenoot van Varnhagen; tusschen Schleiermacher en Henriette vormde zich een bijzondere band door gezamenlijke lectuur der samenspraken van Plato. In dezen romantischen kring werd Goethe, met terzijdestelling van Schiller, als een god vereerd. Maar, zooals het gewoon-

lijk gaat, uit de premissen van Goethe werden weldra conclusiën getrokken, die de auteur niet had bedoeld, en uit zijne woorden werd een systeem toebereid, dat de oorspronkelijke gedachte misvormde.

Hiermeê is het letterkundig tijdperk aangeduid waarin de dichterlijke ontwikkeling en het optreden van Kleist valt. Men rekent hem dan ook tot de dichters der romantische school; chronologisch juist, maar naar het wezen der zaak niet zoo geheel. Doch hierover later; keeren wij thans naar Frankfort terug. Met eenige verwondering merkt men op, dat er in Kleists brieven van 1799 weinig sprake is van letterkundige studie en lectuur. Meetkunst en wijsbegeerte staan altoos op den voorgrond. Het is evenwel niet waarschijnlijk dat hij aan poëzie en letteren geen aandacht zou hebben geschonken, en onverschillig gebleven zou zijn voor de dichtwerken die zijn tijd hem aanbood. Uit zijn eigen stukken blijkt grondige studie van Goethe en Schiller, en vooral van Shakespeare. Maar een sterk lezer en verslinder van vele boeken is Kleist zeker nooit geweest. Menschen van oorspronkelijken en vruchtbaren geest kunnen niet veel lezen, omdat het gelezene aanstonds hun eigen gedachten te veel in beweging brengt. Zeer veel werk evenwel maakte Kleist in dezen tijd van de taal, en wel niet enkel van het innerlijke en logische bestanddeel, maar ook van uitspraak en voordracht. Men heeft wel eens beweerd, dat er in ieder duitscher een schoolmeester steekt; zooveel is zeker dat Kleist nu en dan in zijn leven, nooit in zijn dichtwerken, onmiskenbaar paedagogische trekken vertoont. Niet alleen zocht hij zelf goed te spreken en te denken, maar hij trachtte de beoefening van die deugd en kunst ook onder de zijnen krachtig te bevorderen. De taal, die bij hem aan huis door al die zusters, nichten en vriendinnen, en over 't geheel door de inwoners van Frankfort aan de Oder gesproken werd, was, naar het schijnt, alles behalve zuiver hoogduitsch. Zij zweemde sterk naar den platten tongval en beleedigde een fijn gehoor door ruwe en boersche klanken. Om nu die dagelijksche taalschennis ten minste uit zijn eigen kring te verbannen, besloot Kleist formeele taalkundige voorlezingen te houden. Een zaal werd te huis als collegekamer ingericht en op bepaalde uren verzamelde zich een kleine schare om zich door den jongen privaat-docent te laten onderrichten. De leermeester verstond

geen scherts en eischte ten strengste onverdeelde aandacht en belangstelling. Het auditorium was leergierig en volgzaam; maar eens op een morgen werd — verschoonlijk vergrijp — de aandacht van sommige hoorderessen een oogenblik afgeleid door een voorbijtrekkend bataillon. Aanstonds werden de lessen door Kleist gesloten en eerst aanhoudend bidden kon hem bewegen om ze weer te openen.

Onder de zusters van Kleist vergt Ulrike onze bijzondere aandacht. Zij was, zoo als wij zagen, een dochter uit het eerste huwelijk en eenige jaren ouder dan Heinrich. Zij was de eenige in de familie die haren broeder eenigermate begreep, gevoel had voor zijn idealen, en aan de echtheid van zijn roeping geloofde. Zooveel zij vermocht heeft zij hem bijgestaan en een groot deel van haar vermogen voor hem opgeofferd. Men moet zich evenwel haar niet voorstellen onder het beeld van een teedere, zachte, toegeeflijke, troostende liefdezuster. Zij was veeleer een echte generaals-dochter; dapper en onverschrokken, vastberaden en verstandig, daarenboven eenigszins avontuurlijk en van jongs af aan bezield met den wensch om een deel van de wereld te zien, iets te beleven en eenig gevaar te bestaan. Naast haren broeder geplaatst, vertegenwoordigt zij in karakter en handelwijs den mannelijken, haar broeder den vrouwelijken aard. Een weinig vooruitloopend op hetgeen later over Kleist, als dichter, te berichten valt, moet ik bij deze gelegenheid er op wijzen, dat bij hem de mensch met den dichter niet in overeenstemming was. Verbeelding, denkkracht, gevoel, kortom alle dichterlijke vermogens, zijn bij hem gespierd, forsch en mannelijk. Werkt hij als dichter, dan schijnt hij geen pen te gebruiken als werktuig, maar in marmer te beitelen of in metaal te gieten. In het leven daarentegen toont hij zich al te dikwijls wankelmoedig en overgevoelig, kortom van vrouwelijke zwakheid.

Tegen het einde van zijn studiejaar te Frankfort trad Kleist nog met een ander meisje in nadere verbintenis. Naast hem woonde de generaal von Zengge. Achter beide huizen lagen tuinen, waarschijnlijk slechts door een beukenhaag of lage schutting gescheiden. Des zomers kwamen elken morgen de hoboïsten van de militaire kapel in den tuin van den generaal een koraal blazen. Eenige jaren later spreekt Kleist nog van de verheven indrukken, die hij van deze muziek ontving,

als hij des morgens reeds vroeg in zijn tuin bij zijne boeken zat. De oudste dochter van den generaal, Wilhelmine genaamd, was van Kleists leeftijd. Zooals men ziet ontbreekt er nu niets anders dan een onverzoenlijke vete tusschen de beide familiën om een hartstochtelijke liefde en een vernieuwing der geschiedenis van Romeo en Julia te voorschijn te roepen. Die vete ontbrak; maar de liefde ontstond desniettemin; evenwel zonder groote hartstochtelijkheid. Kleist kwam den generaal van tijd tot tijd bezoeken; hij bevond zich wél in dat huis en voelde zich ten slotte meer en meer door Wilhelmine aangetrokken. Zij was van een geheel ander karakter dan Ulrike; bescheiden, zachtaardig; bij adellijke geboorte van burgerlijke gezindheid; niet bedeeld met buitengewone geestesgaven, maar toch bevattelijk en belangstellend. Kortom zij behoorde tot die personen, die men soms eenigszins uit de hoogte „zeer ordinair" pleegt te noemen; ofschoon het niet recht duidelijk is, hoe de buitengemeene lieden zouden kunnen bestaan, indien zij niet door de alledaagsche deugden en dagelijksche diensten van de gewone menschen gesteund werden. Wilhelmine schijnt tegen Kleist hoog te hebben opgezien; natuurlijk streelde dit zijn trots en eigenliefde. Andere oorzaken werkten mede om hem meer en meer te boeien en zoo kwam het dan ten slotte tusschen hen beide tot een verklaring en stille verloving. Kleist toonde bij deze gelegenheid een minder aangenamen karaktertrek, die later sterker en sterker bij hem te voorschijn trad. Hij wenschte de verloving geheim te houden en verlangde dat Wilhelmine aan dien wensch zou toegeven. Het kwam hem niet in den zin, hoe ongerijmd zijn eisch en hoe onmogelijk die geheimhouding was in een klein provincie-stadje. Wilhelmine heeft, naar het schijnt, een oogenblik toegegeven; maar natuurlijk duurde het niet lang of de toestemming van ouders en verwanten moest gevraagd en de verloving publiek gemaakt worden. Kleist en Wilhelmine werden, zooals de duitschers het noemen: bruid en bruidegom. Twee jaar later werd dat engagement door een tweeden ongerijmden eisch van Kleist, waaraan deze keer niet voldaan werd, verbroken.

Ook tegenover zijn bruid begon Kleist spoedig den paedagoog te spelen. Men zou bijkans zeggen, dat hij voor haar dezelfde soort van genegenheid koesterde, die de beeldhouwer koestert voor de stof, die hij wenscht te boet-

seeren. Hij waardeerde haar, omdat zij zich zoo gewillig en volgzaam toonde voor zijn pogingen om haren geest te vormen en te beschaven. De brieven, die hij, na zijn vertrek van Frankfort, aan Wilhelmine geschreven heeft, zijn grootendeels bewaard gebleven en bestaan sedert vele jaren in druk. Zonderlinger minnebrieven zijn er zelden geschreven. Telkens worden haar lessen en regels voorgehouden, waarnaar zij zich te richten heeft om tot een hoogeren trap van ontwikkeling te geraken. Men bewondert het engelachtig geduld, waarmeê Wilhelmine zulk een vormings- en beschavings-methode op zich laat toepassen, maar trekt tevens het besluit dat ook hare liefde voor Kleist niet zeer hartstochtelijk kan geweest zijn.

In de lente van 1800 ging Kleist, niet naar een andere universiteit, zooals hij zich eerst had voorgenomen, maar naar Berlijn, dat toen nog geen universiteit bezat. Waarschijnlijk had hij moeten toegeven aan den aandrang der familie die, door zijn engagement, een middel te meer bezat om hem naar haren zin te leiden. Volgens hare opvatting schoot er voor hem, nadat hij den militairen stand had verlaten, geen andere loopbaan over dan de civiele staatsdienst. Bezat Berlijn ook al geen universiteit, dan waren er toch vakscholen voor de verschillende takken van den staatsdienst. Te Berlijn kon hij derhalve ook studeeren en tevens aanstonds plaatsing vinden bij een of ander ministeriëel departement, al was het voorloopig nominaal en onbezoldigd. Te Berlijn had Kleist zijn opwachting gemaakt bij den minister van financiën, von Struensee, en was door dezen als volontair op het bureau voor de tollen en accijnsen geplaatst. Kleist kon er echter niet toe besluiten om een definitieve plaatsing te zoeken of aan te nemen. Hij wilde vrij zijn en veel tijd hebben om zich aan zijn gewone studiën, en inzonderheid aan het systeem van Kant te kunnen wijden. Op die wijze kwam er natuurlijk niet veel van voorbereiding en bekwaming tot het financiëele vak.

Te Berlijn en in het naburige Potsdam leerde Kleist eenige jongelieden kennen, wier trouwe vriendschap hem levenslang is bijgebleven, ook in zijn tegenspoed: von Brockes, von Pfuel en Rühle von Liliënstern. Zij waren, zoo als de namen aanwijzen, van adel. Het is hier de plaats om een oogenblik te verwijlen bij een omstandigheid, die in de geheele Duitsche

literatuur van dien tijd van beteekenis is, maar voor Kleist in bijzondere mate. Van de verhouding, die in de achttiende eeuw in Duitschland tusschen adel en burgerij bestond, kan men zich tegenwoordig nauwelijks meer een volledig denkbeeld vormen. Beide standen waren gescheiden door een muur, die, schoon onzichtbaar, ijzersterk en hemelhoog was. Die verhouding nu werd door den invloed der literatuur sterk gewijzigd; maar de staat van zaken werd daardoor slechts meer ingewikkeld. De geheele nieuwere literatuur in Duitschland is uitgegaan van den burgerstand. Nu doet zich het vreemde verschijnsel voor, dat dezelfde menschen, die, als niet adellijk, door den adel ontkend en verworpen worden, tevens als menschen van geest en talent, als dichters en schrijvers van beteekenis, door sommige hoog adellijke kringen en aan sommige duitsche hoven worden gezocht, gelokt, gevleid en geliefkoosd. De grootste duitsche vorst van dien tijd, Frederik de tweede, deelde in die vereering voor de letterkunde; daar hij echter aan het bestaan van een duitsche letterkunde niet geloofde, moest hij zijn heil bij de franschen zoeken. Werden nu duitsche letterkundigen aan een der duitsche hoven voor goed verbonden, dan moest hun een adelbrief van keizerswege bezorgd worden. Eerst door dien brief werden zij ten volle „hoffähig"; in dien brief bezaten zij een doorloopende toegangskaart tot alle adellijke gezelschappen; aan dien brief ontleenden zij het onschatbaar voorrecht om het gulden voorzetsel "von" voor hun naam te mogen schrijven. Nu geraakte echter de duitsche adel, met zijn vereering voor poëzie en letteren, in een nieuwe tegenstrijdigheid. Men vereerde die zaken en had middelen gevonden om met lieden, die daarin uitmuntten, in aanraking te komen. Maar ze te beoefenen, zich geheel daaraan te wijden — dat kon toch enkel aan lieden van lage afkomst toegestaan worden; voor iemand van hooge geboorte viel daar niet aan te denken.

Dat in het oog houdend, kunnen wij ons met meer duidelijkheid den vreemden en tegenstrijdigen toestand voorstellen, waarin Kleist geraakte, toen hij meer en meer van zijn dichterlijke en dramatische roeping zich bewust werd. Ontsproten uit oud-adellijken stam, opgevoed in adellijke denkbeelden, zeden en levenswijs, van jongs af aan, in en buiten zijn familie, met lieden van adel verkeerende, was hij door duizend banden aan dien stand verbonden. Ook mogen wij het er voor houden, dat

de brandenburgsche adel van dien tijd, hoe ruw en onwetend menig edelman ook wezen mocht, zich door menigen edelen trek van den burgerstand onderscheidde en in menig opzicht ver daarboven stond. Van bekrompen standsvooroordeel kan bij een geest als Kleist bezat geen sprake zijn; maar voor het overige zaten hem de adellijke trekken, voortreffelijke zoowel als minder prijzenswaardige, in het bloed. Het verkeer met de lieden van zijn stand, de plichtplegingen door de adellijke étiquette gevorderd, heeft hij steeds onderhouden en in acht genomen. Zijne wezenlijke en intieme vrienden vindt hij onder den adel. Had het van hem afgehangen, nooit had hij met de zijnen gebroken. Maar nu wordt hij door een onweerstaanbare neiging voor de poëzie van zijn stand losgescheurd. Zijn geest drijft hem een levensweg in te gaan, die volgens adellijke denkwijs een edelman onwaardig is. Volgt hij dien weg, dan moet hij in gedurige aanraking komen met letterkundigen; hij geraakt in een kring van lieden, die in meerdere of mindere mate door talent en geest uitmunten, maar toch hun burgerlijke afkomst, voor het scherpe oog van den geboren edelman, in tallooze kleingeestige, bekrompene, onmanierlijke trekken op stuitende wijs verraden. In dubbelen zin is derhalve Kleist niet op zijn plaats; onder den adel niet, omdat zijn liefde voor poëzie en letteren te ver gaat; onder de letterkundigen niet, omdat hij van adel is. Slechts één weg ziet Kleist zich geopend om zoowel zijn innerlijke aandrift te bevredigen, als de zijnen te verzoenen. Die weg is: zich in de poëzie een naam te verwerven, waarvan de glans en roem de eerste namen van dien tijd evenaart of overstraalt. Als hem dit gelukt, als hij een dichtstuk schrijft, dat voor Don Carlos en Wallenstein, voor Egmont en Tasso niet onderdoet, dan kan hij de zijnen en den geheelen brandenburgschen adel fier te gemoet treden; dan bezit hij een hoogeren adelbrief, waarvoor hun vooroordeel zal moeten wijken.

In zulk een tweestrijd met zichzelven bracht derhalve Kleist te Berlijn zijn tijd door. Aan den eenen kant drong hem alles om zoo spoedig mogelijk een post te aanvaarden, ten einde de zijnen tevreden te stellen en Wilhelmine te kunnen huwen; terwijl aan den anderen kant een onweerstaanbare neiging, wier doel en strekking nu meer en meer duidelijk begon te worden, hem daarvoor deed terugdeinzen als voor ballingschap

en dood. Zijn onrust werd in den loop van dien zomer al grooter en grooter. In Augustus houdt hij het niet langer uit; onverwacht verschijnt hij te Frankfort. Een bepaalde reden voor dat bezoek weet hij niet aan te geven. Hij beroept zich op vermoeidheid, afmatting, spanning, die eenige verstrooiing vereischte. Plotseling, gelijk hij gekomen was, verklaart hij eenige dagen later, weer te moeten vertrekken. Hij verzekert, dat hij een verre reis moet ondernemen, een reis waar voor hemzelven en nog een ander persoon veel van afhangt. Kortom, zonder verdere opheldering te geven, is hij weer weg en na eenigen tijd verneemt men, dat hij Berlijn verlaten heeft. Ulrike en Wilhelmine ontvangen brieven: hij is met zijn vriend von Brockes op weg naar Frankrijk; misschien gaan zij nog verder. Omtrent het doel van de reis geeft hij geheimzinnige wenken, waaruit niemand wijs kan worden. Het eenige, wat hij bepaald te kennen geeft, is, dat hij op den eersten November weêr te Berlijn zal zijn.

De geheele zaak liep eindelijk daarop uit, dat de beide vrienden over Dresden en Baireuth naar Würzburg gingen en in dat stadje een maand vertoefden; dat vervolgens von Brockes naar Dresden terugkeerde, terwijl Kleist over Erfurt en Leipzig in allerijl naar Berlijn reisde, waar hij dan ook op den eersten November terug was. Aan gissingen omtrent de beweegreden tot dezen tocht laten de duitsche biografen van Kleist het niet ontbreken. Ik weet niet of wij in het geheele geval wel iets anders te zien hebben, dan een plotseling toegeven aan een dringende zucht naar verstrooiing en beweging; een zucht, opgewekt door het aanhoudende peinzen, denken, weifelen en en twijfelen gedurende den laatsten zomer. Achter die geheimzinnige wenken in de brieven aan zijn zuster en zijn bruid, zou ik niets anders willen zoeken dan een onhandige poging, om een glimp van noodzakelijkheid en redelijken grond bij te zetten aan een tocht, die haar beiden vrij avontuurlijk en onbezonnen moest voorkomen.

Na zijn terugkeer naar Berlijn, vinden wij Kleist aanvankelijk in hoog gespannen stemming. Meer dan te voren staat de dichterkrans in al zijn heerlijkheid hem voor den geest. Hij schijnt vast besloten om alles aan alles te wagen en dien krans te verwerven. Hij schrijft aan zijne zuster: „Ik gevoel geen de minste neiging om een post te zoeken.

Vóór mijn reis was dat anders; thans heeft zich de gezichteinder voor mijn geest en hart oneindig uitgebreid.″ Aan Wilhelmine: „Gij moet u moeite geven om alle vooroordeelen te bestrijden. Ik ben vast besloten om den geheelen adel van mij te werpen. Vele mannen zijn gering begonnen en hebben op koninklijke wijs hun loopbaan besloten. Shakespeare was een stalknecht en is de bewondering der wereld. Al moet gij ook één soort van eer missen, u valt misschien nog eens een andere ten deel, die hooger is.″ Gedurende den volgenden winter zien wij hem op nieuw geslingerd tusschen twee doeleinden; ten halve toegevend aan hetgeen de wereld, dat is: zijn wereld van hem eischt; maar intusschen, voor zoover als hij dat onder zulke omstandigheden vermag, zich met de volle kracht van zijn geest toewijdend aan de studiën, die hem boven alles dierbaar zijn. Von Struensee was bereid hem een vaste aanstelling te geven en begon er op aan te dringen, dat hij aan zijn talmen een eind zou maken. Van een vaste aanstelling wilde Kleist nog niet hooren; maar hij verzocht toch om dien winter de zittingen van het polytechnisch genootschap te mogen bijwonen. De leden van dit genootschap moesten ambtenaren zijn, en hielden zich bezig met die wiskundige en staathuishoudkundige studiën, die bij het departement van financiën te pas komen. Niet zonder moeite kreeg Kleist de gevraagde vergunning en woonde voortaan geregeld de zittingen bij. Een voorval van weinig beteekenis, maar zeer kenmerkend, moet hier niet voorbijgegaan worden. Het behoorde tot de gewone werkzaamheden van het genootschap om over nieuw uitgekomen boeken, tot het vak behoorende, verslag uit te brengen. Eens op een avond bracht een der leden een fransch werk over mechanica, een boekdeel van tamelijken omvang, ter tafel. Hij sprak over het werk, dat hij nog slechts doorbladerd had, in algemeene termen, en gaf te kennen, dat het, naar zijne meening, wel het een en ander behelsde, dat voor het genootschap van belang zou zijn. De voorzitter vroeg, of hij het voor nuttig hield, dat een der leden het werk opzettelijk doorlezen zou. Toen de vraag toestemmend beantwoord werd, wendde zich de voorzitter tot Kleist en zeide: „Welnu, mijnheer von Kleist, dat is juist iets voor u; neem het werk om het door te lezen en er vervolgens aan het genootschap verslag over uit te brengen.″ Dit eenvoudige voorstel

werkte op Kleist als een donderslag. Door ieder ander zou die opdracht, die zonder eenigen twijfel welgemeend was en slechts bedoelde om Kleist in de gelegenheid te stellen zich jegens het genootschap verdienstelijk te maken, zonder eenige bedenking aanvaard zijn geworden. Ware de taak later onuitvoerbaar gebleken, dan zou ieder ander wel een reden van verontschuldiging gevonden, het werk aan een ander overgedragen, of op welke wijze dan ook zich daarvan bevrijd hebben. Kleist was daartoe te eerlijk en te degelijk; anderen zullen zeggen: te onnoozel en te zwaartillend. Welke kolossale evenredigheden het nietige voorval in zijnen geest aannam, ziet men uit zijn bericht aan Ulrike: „Wat er op dat oogenblik in mijn ziel omging, kan ik met geen woorden beschrijven. Zulk een werk vereischt op zijn minst een jaar studie; het boek is nieuw; de waarde nog niet beslist; het geheele boek door te lezen zou mijn geheele studieplan verstoren. Voor den eersten keer sedert twee jaren had ik weer een chef tegenover mij; in de eerste verlegenheid wist ik niets anders te doen dan met het hoofd te knikken. Naderhand ergerde ik mij daarover zooveel te meer; ik herinnerde mij met vreugde dat ik nog vrij was en besloot het boek ongelezen te laten, mocht er van komen wat wilde."

Kleist bezocht dezen winter nog dikwijls gezelschappen en kwam ook met den romantischen kring in aanraking. Maar de toon, die hier heerschte, beviel hem in het geheel niet en herinnerde hem te veel aan het hôtel Rambouillet en de satire van Molière. Een professor uit Frankfort, wiens voorlezingen Kleist den vorigen winter had bijgewoond, kwam te Berlijn, zocht zijn gewezen toehoorder op en bracht hem in geleerde kringen. Ook hier hield Kleist het niet lang uit. Hij vond, dat de geleerden te veel op rupsen geleken, van welke ieder op zijn eigen blad zit en zijn eigen blad het beste vindt, maar zich om den boom niet bekommert.

Op zulk een wijs kon Kleist niet blijven voortleven. In strijd met zijn familie, met den adel, met het polytechnisch genootschap, met de geleerden, met de letterkundigen, in strijd bovenal met zich zelven, moest hij op de een of andere manier aan dien toestand ontkomen om niet krankzinnig te worden. Daar zulke aandoeningen der ziel door den lijder zelven aan de omgeving en aan uitwendige oorzaken worden toegeschreven, doen zij gewoonlijk de begeerte ontstaan om van plaats

te veranderen en ver van huis en vaderland rust en verademing te zoeken. Ook bij Kleist wortelde dit denkbeeld vast. De reis naar Würzburg was slechts een voorspel geweest. Hij moest verder, hij moest Berlijn, moest Duitschland verlaten; moest in een ander land en onder een ander volk gaan wonen. Hij nam zich voor om naar het zuiden van Frankrijk te gaan. In de eene of andere kleine stad, niet ver van de Zwitsersche grenzen, wilde hij zich voorloopig neerzetten. Hij zou daar met geringe kosten kunnen leven, deels van de rest van zijn vermogen, deels van onderwijs in de duitsche taal. Hij zou dan ruimschoots vrijen tijd en tevens de rustige stemming van gemoed vinden om het dichtwerk te schrijven, dat hem voor den geest zweefde. Slaagde hij daarin en vond zijn stuk bijval, dan was hij op weg om verder, door onverdeelde toewijding aan de dichtkunst en het tooneel, eer en roem te winnen en tevens een bescheiden maar onafhankelijk bestaan. Dit plan zoekt hij nu ook aan Wilhelmine van Zengge aannemelijk te maken, want hij stelde zich voor, dat zij hem als gade naar Frankrijk vergezellen of volgen zou. Van hare volkomene toewijding hield hij zich vast overtuigd; dat hare ouders en verwanten zich met eenig recht tegen zulke plannen zouden kunnen verzetten en dat Wilhelmine reden zou kunnen vinden om de ouderlijke wenschen en waarschuwingen over hare liefde en toewijding te doen zegevieren, daaraan schijnt hij niet gedacht te hebben. In Maart van het volgende jaar (1801) stond het voornemen bij hem vast om te vertrekken.

In een brief aan Wilhelmine stelt Kleist de zaak zóó voor, alsof zijn wanhopige toestand eigenlijk bewerkt was door de studie van Kant. De slotsom van de kritiek der zuivere rede, toen hem die ten volle duidelijk was geworden, zou zijn wanhoop ten top hebben gevoerd; zoodat hem nu niets anders overschoot dan vrijwillige verbanning naar een vreemd land. Even alsof hij aan gene zijde van de duitsche grenzen aan de resultaten van de duitsche wijsbegeerte zou kunnen ontsnappen. In een beschrijving van eigen zielstoestanden moet de factor der zelfbegoocheling in rekening gebracht worden. De brief doet ons echter zulk een diepen blik slaan in het binnenste gemoed van den schrijver, dat wij er in 't kort kennis van moeten nemen.

Kleist begint met te verhalen, dat hij reeds in zijn vroege jeugd zich het denkbeeld had eigen gemaakt, dat volmaking

het einddoel der schepping is. Bij de tegenwoordige meer positieve denkwijze, kunnen wij ons nauwelijks voorstellen, hoe een menschenbrein zich ooit door zulk een afgetrokken begrip, zonder bepaalden inhoud, heeft laten bekoren. Bij iemand als Kleist, zouden wij zeggen, die zooveel dacht en nadacht, had toch eens de vraag moeten opkomen: volmaking, waarin en waartoe? Hoe het zij, Kleist hield nu eenmaal aan dat denkbeeld vast en leidde daaruit af, dat: waarheid op te zamelen en in beschaving voorwaarts te schrijden van trap tot trap, het eigenlijke levensbeginsel voor den mensch behoorde te zijn. „Ik weet niet," schrijft hij aan Wilhelmine, „of gij u zult kunnen voorstellen, hoe heilig deze gedachten mij waren. Zij waren mij heilig genoeg om er de grootste offers voor te brengen. Nu werd ik bekend met de zoogenaamde Kantiaansche wijsbegeerte en ik moet u nu de hoofdgedachte van dat stelsel mededeelen, daar ik niet behoef te vreezen, dat die gedachte u zoo diep en zoo smartelijk zal schokken, als met mij het geval was."

„Als alle menschen met groene glazen voor de oogen geboren waren, dan zouden zij moeten oordeelen, dat alle voorwerpen, die zij zien, groen waren, en zij zouden nooit kunnen beslissen of hun oogen de zaken aan hen toonden zoo als zij waren, of er iets bijvoegden, dat niet in de zaken maar in het oog zelf lag. Zoo is het ook met het verstand. Wij kunnen nooit beslissen of datgene, wat wij waarheid noemen, inderdaad waarheid is, of enkel maar waarheid schijnt te zijn. Is het laatste het geval, dan is die waarheid, die wij verzamelen, na den dood niets meer en al ons streven om een onvergankelijk eigendom te verwerven, is vruchteloos."

„Indien de spits van deze gedachte uw hart niet treft, moet gij toch niet glimlachen over een ander, wiens binnenste zich daardoor ten diepste getroffen gevoelt. Mijn eenige, mijn hoogste doel is weggezonken; ik heb er geen meer."

„Sedert dat mij die overtuiging voor de ziel stond, dat er hier beneden geen waarheid te vinden is, heb ik geen boek meer aangeraakt. Werkeloos ben ik in mijn vertrek heen en weêr geloopen, voor het raam gaan zitten, naar buiten gegaan. Een inwendige onrust dreef mij eindelijk naar koffiehuizen en herbergen; ik heb concerten en schouwburgen bezocht om mij te verstrooien; ik heb zelfs, om mij te verdooven, dwaasheden

begaan. En toch was de eenige gedachte, waarmeê mijn ziel, bij al die woelige beweging, zich met gloeienden angst bezig hield, slechts deze: uw eenige, uw hoogste doel is weggezonken."

Het slot van den brief is dan, dat hij Wilhelmine's goedkeuring zoekt te winnen voor zijn plan, dat echter in elk geval reeds vaststaat, om naar Frankrijk te gaan. Hij wenschte alleen te reizen, en had enkel aan zijn beide intiemste vrienden, von Brockes en von Pfuel, kennis van zijn voornemen gegeven. Maar hij had vroeger eens aan Ulrike beloofd, dat hij haar meê zou nemen als hij eens een reis naar het buitenland maakte. Ulrike was moedig en ondernemend, verveelde zich waarschijnlijk in het stille Frankfort en bezat genoeg vermogen om zich een enkelen keer de weelde van een verre reis te veroorloven. Alleen reizen was echter in dien tijd voor een jonge dame, hoe moedig zij ook zijn mocht, een bedenkelijk werk; daarom had zij zich die belofte laten geven, en wachtte met verlangen op het tijdstip dat zij vervuld zou worden. Kleist was dus verplicht haar te schrijven en uit te noodigen. Wel is waar hoopte hij in stilte, dat zij nog van hare reisplannen zou afzien of door hare zusters en vriendinnen teruggehouden zou worden. Ook gaf hij te verstaan, dat het aanzienlijkste deel in de reiskosten voor hare rekening zou moeten komen. Maar zijn hoop faalde; na drie dagen was zij reeds te Berlijn en gereed om hem op staanden voet te vergezellen.

Had Kleist ook maar een derde deel van de kordaatheid zijner zuster bezeten, het leven zou hem niet zoo buitengemeen zwaar gevallen zijn; maar hij was intusschen alweer in allerlei moeilijkheden geraakt. Zijn geheimhouding had niet gebaat, zijn plannen waren uitgelekt; iedereen te Berlijn wist dat hij naar Parijs ging. Van alle kanten ontving hij reeds brieven, pakketten, bestellingen van allerlei aard voor Parijs en omstreken. Alleen reizend, had hij het misschien zonder pas kunnen stellen, maar, door zijn zuster vergezeld, kon hij daar niet buiten. Hij moest derhalve bij het ministerie van buitenlandsche zaken een pas vragen. Deze werd niet afgeleverd zonder bepaalde aangifte van de plaats van bestemming en het doel der reis. Kleist verklaarde, dat hij naar Parijs wilde om wat te leeren. In ruimeren zin was dat waar: maar natuurlijk verstond iedereen het zoo, dat hij een poos aan de universiteit te Parijs

wilde studeeren. Voor de medische, chemische en mathematische studiën stond die hoogeschool hoog aangeschreven. In de meening dat Kleist mathesis of chemie wilde studeeren, zonden dienstvaardige vrienden brieven van aanbeveling bij beroemde mannen in die vakken. Kleist werd daardoor niet weinig in verlegenheid gebracht. Van de verwachtingen die men omtrent hem toonde te koesteren, vormde hij zich een schrikbeeld, dat hem met angst vervulde. Hij vroeg zichzelven af, of hij de afgelegde verklaring wel verantwoorden kon; en als hij tot verkeerde opvatting zelf aanleiding had gegeven, meende hij ook verplicht te zijn aan de opgewekte verwachting te voldoen. Reeds peinsde hij er over of hij niet maar in ernst te Parijs mathesis of chemie zou gaan studeeren en twijfelde er aan of hij zijn Duitsche vrienden wel weer onder de oogen zou durven komen, tenzij als meester in een van die beide vakken. Zoo werd het genoegen en voordeel, dat hij zich van de reis had voorgesteld, hem bijkans ontnomen, voordat zij nog begonnen was. Was hij alleen geweest, dan had hij misschien de geheele zaak weer opgegeven; maar nu zijn zuster reeds overgekomen was, moest hij zich willens of onwillens op weg begeven.

Het was omstreeks het midden van April 1800. Spoorwegen waren nog in een ver verschiet; het was al veel, als men hier of daar een goeden straatweg aantrof. Wie, zoo als Kleist, met een dame reisde, kon zich niet blootstellen aan de moeiten, die met de gewone reisgelegenheden verbonden waren, maar moest zich van eigen rijtuig voorzien. De gewone weg was, om paard en rijtuig te koopen en weer te verkoopen als de plaats van bestemming bereikt was. Natuurlijk had men daarbij een bediende noodig, die tegelijk als koetsier dienst kon doen. Kleist kocht derhalve een geschikten reiswagen en een flink tweespan, nam een koerier, tevens koetsier, in dienst en aanvaardde den tocht. Deze duurde ongeveer drie maanden, zoodat de beide reizigers tegen het midden van Juli te Parijs aankwamen. Zij namen hun weg over Dresden, Leipzig en Halle, over het Hartzgebergte, naar Cassel, Göttingen, Frankfurt am Main en Mainz. Hier gingen zij scheep en voeren den Rhijn af naar Keulen; vandaar ging het over Aken en door België naar Parijs.

De brieven van Kleist aan Wilhelmine en aan Caroline von Schlieben, een jonge dame, die hij te Dresden had leeren kennen, geven ons een bij uitstek duidelijke voorstelling van het leven, door een paar jongelieden van adel op zulk een pleizierreis geleid. Alle haast en spoed is natuurlijk buitengesloten. In elke stad van beteekenis vertoeven zij zoo lang als het hun belieft, zoowel om de merkwaardigheden in oogenschouw te nemen als ook om bezoeken af te leggen. De bezoeken gelden in de eerste plaats adellijke verwanten en bekenden, familiën aan welke zij groeten over te brengen of brieven te bestellen hebben. Elk bezoek geeft weêr aanleiding tot andere; van plaats tot plaats worden er nieuwe betrekkingen aangeknoopt en de kring van verwanten en vrienden breidt zich meer en meer uit. De geheele duitsche adel van dien tijd schijnt één groote familie uit te maken. Kleist en zijn zuster worden in alle adellijke huizen, die zij betreden, met open armen ontvangen, gelogeerd, onthaald, op gezelschappen en danspartijen genoodigd. Zij verzuimen echter ook niet om in elke stad burgerlieden van naam en beteekenis te bezoeken. Zoo brachten zij te Halberstadt een bezoek aan den dichter Gleim, destijds hoogbejaard, maar die weêr jong scheen te worden in de herinnering aan Ewald Christian von Kleist, den liefste van al die vrienden, die reeds sedert lang door den dood van hem gescheiden waren, maar wier aandenken, door beeltenis en andere overblijfselen, met bijkans godsdienstigen eerbied in zijn „tempel der vriendschap" door hem bewaard en in eere gehouden werd. Door burgerlieden werden de jonge baron en de freule met gelijke voorkomendheid als door den adel, maar met meer eerbied bejegend. Ulrike durft en mag zich vrijheden veroorlooven, die een burgermeisje van dien tijd niet in den zin zou hebben gekregen. Te Leipzig krijgt zij lust om een voorlezing van professor Platner bij te wonen. Zij trekt manskleêren aan en neemt plaats op de collegebanken midden onder de studenten. Zulk een verkleeding was over 't geheel bij haar niets ongewoons. Op dezelfde wijs heeft zij bij een latere gelegenheid, in gezelschap van haren broeder, een bezoek gebracht aan den dichter Wieland.

Aan kleine ongelukken, maar die zeer licht noodlottig hadden kunnen worden, ontbrak het ook niet. In een klein stadje, niet ver van Frankfort am Main, sloegen hun paarden op hol, schuw ge-

worden door het plotseling geschreeuw van een ezel. De koerier-koetsier had zich een oogenblik verwijderd; Kleist zat met zijn zuster alleen in het rijtuig. Te vergeefs trachtte hij de teugels te grijpen; de wagen sloeg om, een rad en de disselboom braken stuk. Als door een wonder kwamen de beide reizigers met den schrik vrij; met een paar goudstukken en een halven dag oponthoud was de schade geboet. Te Mainz gingen zij scheep om naar Keulen te varen. Men moet vooral aan geen salonboot denken, maar aan een ouderwetsch vrachtschip voor passagiers en goederen, enkel door den stroom gedreven; bij gunstigen wind, misschien met een weinig zeil. Den eersten dag kwamen zij zonder tegenspoed van Mainz tot Coblenz. Den volgenden morgen ging het verder, maar toen ontstond er zulk een storm, dat de stuurman op een geschikt punt aan den oever bleef liggen om beter weer af te wachten. Zij lagen daar den geheelen dag; eerst des avonds tegen elf ure bedaarde de wind een weinig, zoodat de stuurman het wagen durfde om verder te gaan. Nauwlijks waren zij in het midden van de rivier gekomen of de storm stak met zooveel geweld weer op, dat de schippers het vaartuig niet konden regeeren. Kleist schrijft over dit voorval aan Wilhelmine: „De golven, die op deze breede rivier van meer beteekenis zijn dan op de Oder, pakten het schip in de flank en slingerden het zoo geweldig heen en weer, dat het geheele reisgezelschap in den grootsten angst geraakte. Iedereen, ik ook, klemde zich vast aan hetgeen hij te grijpen kon krijgen. Ach! er is toch niets, dat meer weerzin wekt dan die vrees voor den dood. Het leven is het eenige eigendom, dat dan alleen iets waard is als wij het voor niets achten. Het leven is verachtelijk als wij het niet gemakkelijk kunnen laten varen; hij alleen kan het voor groote doeleinden gebruiken, die het gemakkelijk en met vreugd van zich zou kunnen werpen. Wie het zorgvuldig bemint is reeds zedelijk dood, want zijn hoogste levenskracht, de kracht om het leven te kunnen offeren, verkwijnt terwijl hij zorgvuldig het leven kweekt. En toch hoe onbegrijpelijk is die wil, die over ons regeert! Dit raadselachtig bestaan, dat wij bezitten, zonder te weten van wien het komt noch waarheen het voert; dat eigendom, waarvan wij niet weten of wij er vrijelijk over beschikken mogen; dat niets waard is, als het ons iets waard is; dat ding vol tegenstrijdigheden: zonder diepte en peilloos; arm en ledig

en overvloedig rijk, eerbiedwaardig en verachtelijk, op velerlei wijs te verklaren en ondoorgrondelijk, een ding, dat men soms zou wenschen weg te werpen even als een vervelend boek — zijn wij niet genoodzaakt het te beminnen? Wij moeten beven voor de vernietiging, die toch niet zoo vol van kwelling wezen kan als het bestaan somtijds is, en menigeen, ofschoon hij het treurige geschenk des levens beweent, moet het toch door spijs en drank onderhouden en de uitblussching verhoeden van een vlam, die hem verlicht noch verwarmt."

Deze brief toont genoegzaam, in welk een stemming Kleist gedurende die reis verkeerde. Niemand kan aan zichzelven ontsnappen en in plaats van verstrooiing vond Kleist in ieder voorval en elke ontmoeting slechts nieuwe stof voor twijfelmoedige mijmeringen over het leven en de bestemming van den mensch. Te Parijs werd het niet beter. Hij ontmoette er Alexander von Humboldt en den Pruissischen gezant Lucchesini. Van beiden ontving hij brieven en aanbevelingen aan de aanzienlijkste mannen en de voornaamste geleerden. Naar het uitwendige ontbrak derhalve aan Kleist en zijn zuster niets van al datgene, wat een verblijf in die wereldstad vruchtbaar en aangenaam had kunnen maken. Zij vonden inwoning bij mevrouw de Lalande, de dochter van den beroemden astronoom. Juist toen zij aankwamen werd het jaarlijksche herinneringsfeest gevierd van de bestorming der Bastille. De volksspelen en openbare vermakelijkheden gaven al aanstonds aanleiding tot klachten over de lichtzinnige wuftheid van het volk en het kortzichtig onverstand van de regeering. Eenige weken later, nadat Kleist die menschen en de stad wat meer van nabij had leeren kennen, schrijft hij aan Wilhelmine: „Ik kan niet beschrijven welk een indruk ik ontvangen heb bij het eerste gezicht van die diepe zedeloosheid, gepaard met de hoogste wetenschap. Waartoe zal het noodlot dit volk voeren? De hemel weet het; het is rijp voor den ondergang, meer dan eenig ander volk van Europa. Somtijds denk ik, als ik de bibliotheken bezichtig, waar in prachtige zalen en in fraaie banden de werken van Voltaire, Helvetius en Rousseau op een rij staan: welk nut hebben die werken gedaan? Heeft een enkele van die schrijvers zijn doel bereikt? Hebben zij het rad kunnen tegenhouden, dat in steile vaart ten afgrond rolt? Ach, hadden al degenen, die goede boeken geschreven hebben,

slechts de helft van al dat goede gedaan, dan zou het er in de wereld beter uitzien."

Ongeveer vier maanden vertoefde Kleist te Parijs. Te vergeefs beproefde hij echter zijn geliefkoosde wetenschap van vroeger, de wiskunde, weer op te vatten; te vergeefs, belang te stellen in de chemie. Wel is waar bezocht hij een poos de lessen van de beroemdste hoogleeraaren in die vakken; maar hij bemerkte weldra dat hem dat niets baatte. Het resultaat, dat hij voor zichzelven uit de studie van Kant had getrokken, boezemde hem een afkeer in van wetenschappen, waarin hij slechts verstandsbegoocheling kon zien en die hem het ware wezen der dingen niet openbaarden. De eigenlijke grond van zijn ontevredenheid en innerlijken tweestrijd lag echter dieper en zijn opvatting van Kant was slechts het gevolg van een aanleg, die langs anderen weg, dan den wijsgeerigen, tot oplossing van het levensraadsel moest komen. Zijn geest ging gedurende dit geheele tijdperk zwanger van een groot drama: Robert Guiscard, een stuk dat tot twee- en driemalen toe begonnen, ten deele voltooid, vernietigd en op nieuw begonnen is. Van dit werk is niets overgebleven dan een kort fragment, dat onder de verzamelde werken van Kleist is afgedrukt. Wieland, de dichter van den Oberon, heeft echter in het voorjaar van 1803 een veel grooter gedeelte door den auteur zelven hooren voordragen. Kleist was destijds bij Wieland, te Osmanstädt, gelogeerd en liet zich op een namiddag, niet zonder moeite, tot die voordracht bewegen. De indruk was overweldigend; Wieland verklaarde later Aeschylus en Shakespeare vereenigd gehoord te hebben.

Dit verklaart den toestand des geestes waarvan Kleists brieven, uit Parijs aan Wilhelmine geschreven, zulk een welsprekend getuigenis afleggen. Zij toonen een onophoudelijken en afmattenden tweestrijd tusschen het eerzuchtig streven naar een verheven doeleinde en den wensch naar stil geluk en kalm levensgenot, zooals dat in beperkten kring aan de groote menigte der stervelingen te beurt schijnt te vallen. Het doeleinde is de voltooiing van dat treurspel, waarmeê Kleist de schuld hoopte af te doen, die ieder mensch, naar zijn overtuiging, verplicht was aan het menschdom te betalen. Als nu het werk, waarmede hij in den geest altoos bezig is, goed vordert, als het schoone geheel in zijn voornaamste omtrekken hem meer en

meer duidelijk voor oogen treedt, als deelen en onderdeelen hun bepaalde gedaante beginnen te krijgen, als enkele tooneelen, geheel afgewerkt in de schatkamer van het geheugen weggeborgen of aan het papier toevertrouwd kunnen worden, dan zijn de brieven vol moed en hoop en bevatten geheimzinnige wenken van een toekomstig geluk en hooge eer, waaromtrent op het oogenblik nog geen nadere verklaring kan worden gegeven. Als daarentegen de scheppende kracht des geestes bij poozen verzwakt of stokt, als de stemming door invloeden van buiten gedrukt en belemmerd wordt, dan zijn die brieven vol van mistroostige opmerkingen en twijfelmoedige klachten. Neemt de mismoedige stemming de overhand, zoodat hij aan de voltooiing van het dichtstuk begint te wanhopen, dan zinkt het schitterend vooruitzicht allengskens weg in duisternis en nacht; dan komt het verlangen naar rust en stillen vrede in den meest beperkten levenskring weer boven; dan wordt de stem der eerzucht, als influistering van een vijandelijken daemon, gesmoord. Maar dan mag hij ook vaderland, familie en vrienden niet wederzien; ver van hen verwijderd, wil hij dan op een vergeten plek zijn nederige haardstede oprichten; hij wil dan, onbekend en onberoemd, als de geringste knecht, van handenarbeid levensonderhoud vragen voor zichzelven, voor vrouw en kind, en zich tevreden stellen met het kalme en eentonige geluk, dat het deel moet zijn van diegenen aan wie hooger eerzucht niet vergund is.

Ingespannen geestesarbeid vereischt in den regel diepe eenzaamheid en stilte. Bij Kleist althans was dat het geval; maar het leven te Parijs en de gedurige tegenwoordigheid van Ulrike kwam aan die behoefte weinig te gemoet. Dat Ulrike's tegenwoordigheid hem op den duur hinderlijk was, heeft hij verraden in een brief aan zijne vriendin te Dresden. Na een kort verhaal van de reis vervolgt hij: „Ik zou op deze reis zeer gelukkig en tevreden geweest zijn, indien — indien — Ach! lieve vriendin, Ulrike is een edel, verstandig, voortreffelijk, grootmoedig meisje, en ik zou niets van dat alles moeten zijn, als ik dat niet wilde gevoelen. Maar hoeveel goeds zij ook bezit, hoeveel zij ook geven kan — men kan niet rusten aan haren boezem. Zij is een vrouwelijke heldenziel en behoort tot haar geslacht enkel naar het lichaam; zij is een meisje, dat naar de juiste spelling schrijft en handelt, naar de maat speelt en denkt. Maar, laat ik zwijgen;

zelfs de minste berisping is te veel voor een wezen, dat geen andere fout heeft, dan dat zij te groot is voor haar geslacht."

Welk grooter of kleiner aandeel nu Ulrike aan de zaak moge hebben, zooveel is zeker dat Kleist ten slotte met den „Robert Guiscard" niet verder kon en het werk moest opgeven. Kleist beweegt zich in uitersten; zijn leus is: alles of niets. Voor den dichter en kunstenaar is die leus van hooge waarde om hem tot de hoogste krachtsinspanning te drijven, zijn geestdrift in volle vlam te zetten en werken te doen ontstaan van onvergankelijke schoonheid. Maar in het dagelijksche leven is die leus een bron van gedurige teleurstelling en bittere pijn. Toen Kleist geen mogelijkheid zag om zijn treurspel te voltooien, zonk hij aanstonds weer van het hooge standpunt, dat ten halve bereikt was, in de laagste diepte terug. Wat op het oogenblik onmogelijk was, scheen voor altoos en volstrekt onmogelijk. Hij deed afstand van alle eerzuchtige plannen en besloot in vollen ernst, op het land een stil leven te gaan leiden. De rest van zijn kapitaal was voldoende om een paar bunders land te koopen en zich als boer in te richten. In Zwitserland waren tegenwoordig voor geringen prijs goede landerijen te krijgen; daarheen derhalve, om voortaan, onder boeren en daglooners, een stil en vergeten leven te leiden. Natuurlijk vond dit plan bij Ulrike krachtigen tegenstand; zij toonde aan dat daarmeê zijn laatste middelen verloren zouden gaan, daar hij immers, met het boerenbedrijf ten eenenmale onbekend, onmogelijk hopen kon op goeden uitslag. Zij bracht hem onder het oog dat de dichterlijke neiging, thans in wanhoop opgegeven, eerlang weer boven zou komen om hem slechts des te meer ongeschikt te maken voor dat boerenleven, waarvan hij, naar louter inbeelding, zich een geheel verkeerde voorstelling had gevormd. Alles te vergeefs; wel verre van zich te laten afbrengen van zijn voornemen, kwam Kleist zelfs tot bittere woorden, waarvoor hij in latere brieven met bitter berouw vergiffenis moest vragen.

Tegen het midden van November verlieten zij Parijs. Kleist bracht zijn zuster tot Frankfort am Main; vandaar reisde zij alleen naar huis; hij naar Zwitserland. Aan Wilhelmine gaf hij schriftelijk kennis van zijn voornemen; hij rekende op hare goedkeuring en verwachtte dat zij in het volgende voor-

jaar naar Zwitserland zou komen, om zijn vrouw te worden en het idyllische leven op zijne, vooralsnog slechts denkbeeldige landhoeve te deelen. Toen hij nu van Wilhelmine een brief terugkreeg, waarin eenige bescheiden bedenkingen tegen het avontuurlijke plan werden geopperd, ontstak hij in hevigen toorn, bewaarde een tijd lang een diep stilzwijgen en schreef toen een koelen brief, waarvan de hoofdinhoud was: dat zij hem niet begreep, hem nooit had bemind, en dat hij nooit naar Pruissen zou terugkeeren. Hiermede was deze betrekking afgebroken en Wilhelmine von Zengge ontsnapte aan de echtverbintenis met een man, die de macht heeft bezeten om haren naam te vereeuwigen, maar verstoken was van het talent om een vrouw bij haar leven gelukkig te maken. Eenige jaren later werd zij de vrouw van Wilhelm Krug, den uitlegger van Kant en zijn opvolger als hoogleeraar in de wijsbegeerte aan de universiteit te Koningsbergen.

In het begin van het volgende jaar (1802) vinden wij Kleist in Zwitserland, te Bazel, te Bern en te Thun, bezig met te zoeken naar een geschikt landgoed en met het lezen van werken over landbouw. Te Bern vond hij in Heinrich Zschokke een landsman, die voor eenige jaren zijn pruissisch vaderland met Zwitserland had verwisseld en thans, als zwitsersch burger, reeds zooveel crediet bij den Bondsraad bezat, dat deze hem als regeeringscommissaris naar Bern had gezonden, waar het volk oproerig dreigde te worden, om de gemoederen tot bedaren te brengen. Zschokke was van geboorte een Maagdeburger, zes jaar ouder dan Kleist, van burgerlijke afkomst. Vroeg ouderloos, had hij bijtijds geleerd om alleen op zichzelven te steunen. Hij was met voogd en familie in geschil geraakt, had hun kortweg vaarwel gezegd en zich reeds op jeugdigen leeftijd alleen door de wereld geholpen. Eenige jaren later verzoende hij zich weêr met de zijnen: studeerde theologie, koos de rationalistische zijde, en had om die reden in Pruissen, onder het reactionaire ministerie Wöllner, geen aanstelling als predikant kunnen vinden. Met kort beraad had hij toen zijn vaderland verlaten, en was naar Zwitserland gegaan. In zijn tweede vaderland heeft hij zich, gedurende een lang leven, in verschillende burgerlijke ambten, inzonderheid als schoolopziener,

verdienstelijk en in ruime mate zijn hem de belooningen en eerbewijzen ten deel gevallen, waarop een zoo wèl besteed leven aanspraak mocht maken. Als vruchtbaar en populair schrijver van romantische, historische en stichtelijke werken heeft hij bij zijn leven een alom bekenden naam bezeten. Al hebben die werken geen blijvende waarde, zij leggen toch getuigenis af van een uitgebreide en veelzijdige praktische werkzaamheid, en vormen slechts een klein onderdeel van deze. Tegenover Kleist staat Zschokke bijkans in elk opzicht in scherp contrast. Als schrijver is hij even vlug met de pen, even oppervlakkig, even breedsprakig en licht verstaanbaar, als Kleist langzaam, bedachtzaam, bondig, diepzinnig, nadenken en studie vereischend. Maar zoover als hij op dit punt bij Kleist achterstaat, even zoover is hij hem vóór in het leven en in de praktijk. Hier beweegt hij zich vlug en gemakkelijk en ontsnapt met één stouten sprong aan al die tegenstrijdigheden en verwikkelingen, waaruit Kleist zich niet weet te redden. Als Kleist door talllooze bedenkingen wordt gefolterd en de strikken, die hem knellen, draad voor draad zou willen ontwarren, is Zschokke aanstonds gereed om den knoop, als het niet anders gaan wil, met één slag door te hakken.

Niettegenstaande, misschien juist door die tegenstrijdigheid van aard en karakter, werden Zschokke en Kleist, zoo al geen intieme vrienden, toch goede kameraden. Voor Kleist was het een groot voordeel, dat Zschokke zich met vriendschappelijke toewijding zijner aannam en daardoor de plaats vervulde, die onlangs door Ulrike ledig gelaten was. Zschokke heeft hem, gedurende zijn verblijf in Zwitserland, menigen vriendendienst bewezen en hem aanstonds bij zijn komst in de gelegenheid zoeken te stellen om op de voordeeligste manier zijn landbouwplannen ten uitvoer te brengen. Natuurlijk moest Zschokke spoedig bemerken dat er in Kleist geen boer stak. Hij bezat echter het gezag en de bevoegdheid niet om hem met nadruk af te raden en tegen te houden; hij moest hem laten begaan en het aan hem zelven overlaten om door schade wijs te worden. Juist van pas kwamen thans de politieke gebeurtenissen tusschenbeide en verrichtten bij Kleist het werk, dat Ulrike te vergeefs had beproefd. Bonaparte, thans Consul voor zijn leven, legde het er op toe om Zwitserland, onder den naam van Helvetische republiek, tot een fransch wingewest te

maken. Hij had de aristocratische partij op zijn hand en kwam juist in dezen tijd met fransche soldaten tusschenbeide om met geweld een einde te maken aan volksopstanden, die hier en daar waren uitgebroken. De staat van zaken was van dien aard, dat velen reeds een inlijving van de zwitsersche republiek bij de fransche begonnen vooruit te zien. Zschokke werd door die donkere vooruitzichten bewogen om zich voor het tegenwoordige uit het politieke leven terug te trekken en Kleist werd geheel afgeschrikt van zijn plan om in Zwitserland landeigenaar te worden, daar hem dit wellicht spoedig tot franschman en onderdaan van Bonaparte maken zou. In een brief, uit Thun aan Zschokke geschreven, den 21sten Maart 1802, geeft hij dezen kennis van zijn veranderd voornemen. „Levendig gevoel ik hoe gegrond uw wensch is" (te weten: om de politiek vaarwel te zeggen) „nu er zulk een nacht van verwarring over uw ongelukkig vaderland dreigt los te breken. Ik behoef niet te zeggen dat ik aan den allemans-Consul denk, aan den *Cousin de la Suisse* (daar hij toch zooveel roem draagt op de verwantschap). Mij jaagt reeds het denkbeeld schrik aan, dat ik, in plaats van zwitser, door een goochelaarskunstgreep franschman zou kunnen worden.... Onder deze omstandigheden denk ik er niet aan om in Zwitserland land te koopen. Ik heb een klein eiland in de rivier de Aar gehuurd, met een wel ingericht huisje, dat ik dit jaar denk te bewonen. Daar zal ik afwachten hoe de zaken loopen. Over een paar weken ga ik die woning betrekken, maar vóór dien tijd kom ik nog een dag of wat te Bern."

Zoo ging derhalve het plan van de zwitsersche boerderij te niet. In plaats daarvan vond Kleist op zijn eiland een stil en eenzaam toevluchtsoord, waar hij twee lentemaanden, de gelukkigste misschien van zijn leven, heeft doorgebracht. Een visscher, met vrouw en dochter, was de eenige medebewoner. Deze lieden voorzagen in de dagelijksche bediening. Kleist had juist aanleiding en stof gevonden voor een dichtwerk, dat hem gedurende die twee maanden bezig hield. Hij was door Zschokke bevriend geworden met Ludwig Wieland, een zoon van den bekenden dichter. Wieland was verzwagerd met Gessner, een boekhandelaar en uitgever te Bern. Gessner was even als Ludwig Wieland van dichterlijken stam. Zijn vader was de bekende idyllendichter, die omstreeks het midden der vorige

eeuw, gedurende dat tijdperk van diepe rust en stilte, dat aan den storm der revolutie voorafging, door zijn landelijke tafereelen, gestoffeerd met edeldenkende herders en herderinnen, zoovele teedere harten heeft bekoord. Gessner, de zoon, had zijn eigen leven idyllisch weten te richten; hij was vader van een talrijk en aanvallig kroost en in zijn gastvrije en gezellige woning brachten Zschokke, Wieland en Kleist menig uur door in letterkundige gesprekken en wederzijdsche mededeeling van hun jongste werken en ontwerpen.

Eens op een middag kwam hun een prent in handen, waarvan het onderwerp hun aandacht trok. Het was een kopie in steendruk van een fransche schilderij; ofschoon het origineel door onze vrienden voor een werk uit de hollandsche school werd gehouden. De prent droeg het opschrift: *La cruche cassée;* het onderwerp wordt door Kleist met de volgende woorden beschreven: „Men ziet een rechter met alle deftigheid op zijn rechterstoel zitten; vóór hem staat een oude vrouw met een gebroken kruik in de hand; zij schijnt een uiteenzetting te geven van het onrecht, haar aangedaan. De aangeklaagde, een jonge boerenknaap, wordt, als overtuigd van schuld, door den rechter bedreigd en verdedigt zich nog maar zwak. Een meisje, waarschijnlijk als getuige in de zaak betrokken, staat tusschen de oude vrouw en den boerenknaap en trekt aan haar voorschoot. Zij staat bedeesd, bedremmeld en verlegen, even als iemand, die een valsch getuigenis heeft afgelegd. De klerk, die aan de tafel het protokol zit te schrijven, kijkt den rechter wantrouwend van ter zijde aan."

Deze prent gaf aan de vrienden aanleiding tot een dichterlijken wedstrijd. Zij kwamen overeen dat ieder van hen op het thema, door de prent aangeboden, een stuk zou schrijven in eigen gekozen genre. Wieland schreef daarop een satire, Zschokke een novelle, en Kleist zijn blijspel „Der zerbrochene Krug". Zijn stuk bleek de beide andere zóóver te overtreffen, dat de mededingers zelve aanstonds aan zijn werk den prijs toekenden. Dit blijspel nu is het, waaraan Kleist gedurende die twee maanden in zijn kluizenarij op het eiland heeft gewerkt. Maar waarschijnlijk niet enkel hieraan. Ofschoon stellige berichten ontbreken, leiden toch verschillende sporen tot het vermoeden, dat hij hier tegelijk den „Robert Guiscard" voor den tweeden keer onder handen heeft genomen. Maar ook

thans werd de dichterlijke arbeid in zijn gelukkigen voortgang gestuit door een ernstige ziekte, die den dichter dwong zijn eenzaam verblijf te verlaten en naar Bern te gaan om verpleegd te worden. De ziekte wordt toegeschreven aan bovenmatige inspanning der hersenen; en bij de hartstochtelijke hevigheid, de onverdeelde aandacht en rustelooze volharding, waarmeê Kleist een eenmaal ondernomen dichtwerk tot voltooiing zocht te brengen, is dat geenszins onwaarschijnlijk.

Eerst in Augustus was Kleist buiten gevaar en in staat een korten brief naar huis te schrijven om bericht te geven van zijn toestand. Toen dat bericht ontvangen was, ijlde Ulrike, die nu niet meer tegen alleen reizen opzag, naar Bern om haren broeder, tot zijn volledig herstel, te verzorgen en vervolgens terug te geleiden naar het vaderland. Naar het schijnt waren de middelen van Kleist nagenoeg uitgeput, waarschijnlijk had hem ook het langdurige ziekbed verzwakt, zoodat hij aan den zachten aandrang der zijnen toegaf en zich liet bewegen om weer naar Berlijn te gaan. Zijne verwanten bleven natuurlijk steeds wenschen, dat hij van zijn buitensporige loopbaan en doellooze zwerftochten terug mocht keeren en evenals ieder ander edelman den gewonen en gebaanden weg van den staatsdienst bewandelen. Het is merkwaardig met hoeveel geduld en volharding de familie van Kleist haar doel in het oog houdt en van elke gunstige gelegenheid gebruik maakt, gewoonlijk door bemiddeling van Ulrike, om het afgedoolde schaap weer naar de kooi te lokken. Met Kleist moet het echter altoos eerst tot het alleruiterste komen, voor dat hij er in toestemt om zich voor de staatskar te laten spannen; en is hij eenmaal onder het juk, dan duurt het gewoonlijk ook niet lang meer of hij tracht zijn riemen weer los te scheuren.

Zoo ging het ook thans weder. In het najaar van 1802 was hij genoegzaam hersteld om te kunnen reizen. Hij ging derhalve met zijn zuster op weg naar Berlijn; maar toen zij Jena hadden bereikt, kreeg Kleist berouw, dat hij zich reeds zoover had laten meêsleepen en verklaarde kort en goed, dat hij dien winter nog te Weimar wilde doorbrengen. Hij schaamde zich om in berooiden toestand voor zijn verwanten te verschijnen en koesterde de stille hoop, dat hij dien winter zijn „Robert Guiscard" zou kunnen voltooien. Toen Ulrike zich overtuigd had, dat hij niet te bewegen was om verder te gaan, bege-

leidde zij hem zelve nog naar Weimar, bracht met hem een bezoek aan den ouden Wieland te Osmanstädt en keerde toen alleen naar Frankfort terug. Kleist bezocht Schiller, die hem welwillend te gemoet kwam; hij bezocht ook Goethe; maar dit eerste bezoek was tevens het laatste. Eenige weken leefde hij te Weimar, vrij eenzaam en afgezonderd; tegen het einde van het jaar kwam Wieland hem bezoeken en bewoog hem om meê te gaan naar Osmanstädt en een poos bij hem te blijven wonen. Kleist stemde toe en bleef twee maanden bij Wieland. In dien tijd valt de voorlezing van de tooneelen uit „Robert Guiscard." Een jaar later gaf Wieland in een brief eenige mededeelingen over Kleist. Hij schildert hem af als stilzwijgend, afgetrokken en verstrooid. Hierbij is in aanmerking te nemen, dat Kleist zonder eenigen twijfel aanhoudend bezig is geweest met zijn treurspel. Het is bekend dat sommige dichters het vermogen hebben bezeten om groote gedeelten, ja zelfs geheele werken in gedachten te voltooien en in het geheugen te bewaren. Ook Kleist bezat zulk een merkwaardige kracht en vasthoudendheid van geheugen, dat hij langen tijd, zonder pen en papier, onafgebroken in gedachten aan een begonnen dichtwerk kon voortwerken. Uit de schildering van Wieland blijkt ook de hartstochtelijke hevigheid, waarmeê Kleist, na lang stilzwijgen, soms op eenmaal aan het onderdrukt gevoel kon lucht geven. Toen Wieland, na die voordracht uit den „Guiscard," meer door stille verrukking en ademlooze opgetogenheid, dan door woorden en luide toejuiching, zijn onverdeelde goedkeuring en bewondering te kennen gaf, ontroerde Kleist zoo hevig, dat hij met tranen in de oogen voor den grijzen dichter neerknielde en hem dankend de hand kuste.

De warme deelneming van Wieland kon evenwel niet beletten, dat Kleist bij poozen weer tot moedeloosheid verviel. In zulk een zwaarmoedige vlaag verliet hij in het voorjaar van 1803 zonder bepaalde reden het gastvrije huis te Osmanstädt, bracht eenige sombere dagen te Weimar door en ging toen naar Leipzig. Uit deze stad schreef hij een wanhopigen brief aan Ulrike; bleef evenwel altoos doorwerken aan zijn treurspel en nam bij zekeren Kerndörffer lessen in de kunst van voordracht. Van Leipzig begaf hij zich naar Dresden, maar zonder dat zijn stemming er beter op werd. Wel is waar vond hij hier vrienden en vriendinnen, die met hart en ziel

aan hem gehecht waren, von Pfuel, Rühle von Lilienstern en mevrouw von Schlieben, met hare dochters, Caroline en Henriette: maar zij konden hem natuurlijk niet helpen aan het eenige, dat hem, voor het oogenblik ten minste, rust zou verschaft hebben, de voltooiing van „Robert Guiscard.” Onophoudelijk kwelde hem de gedachte aan zijne verwanten met vrees en begeerte; vrees, dat zij zich om hem, onwaardige en machtelooze, bovenmate zouden bekommeren; begeerte, om door een schitterend succes als dramatisch dichter zijn zonderling bestaan voor hen te rechtvaardigen. Dat zulke gedachten en bijoogmerken niet bevorderlijk konden zijn aan de voltooiing van zijn dichtstuk, is te begrijpen; de muze is jaloersch en duldt niet dat hare lievelingen andere goden hebben nevens haar. Te vergeefs kwamen Ulrike en andere verwanten naar Dresden om hem gerust te stellen en te bemoedigen; de zwaarmoedige stemming nam de overhand en hij moest ten slotte weer hulp zoeken in hetzelfde middel, dat hij reeds eenige keeren, hoewel met gering gevolg, had beproefd: een reis. Deze keer was het von Pfuel, die hem begeleidde. De beide vrienden vertrokken omstreeks het midden van Juli en wandelden naar Zwitserland en boven-Italië. Zij brachten het tot Milaan; van hier namen zij de terugreis aan in de richting op Genève. Uit deze stad schreef Kleist den 5den October aan Ulrike. In dezen merkwaardigen brief, waarvan elke regel de diepste verslagenheid verraadt, zegt hij zijn treurspel en tevens zijne familie vaarwel; hij heeft andermaal zijn dichtstuk niet kunnen voltooien en mag nu, zoo hij meent, de zijnen nimmer wederzien.

„De hemel weet, mijn dierbaarste (en ik wil sterven als het niet letterlijk waar is), hoe gaarne ik een druppel bloed uit mijn hart zou willen geven voor elke letter van een brief, die luiden kon: „mijn dichtstuk is af.” Maar gij weet wat het spreekwoord zegt van hem, die meer doet dan hij kan. Ik heb thans een *half duizend* achtereenvolgende dagen, de nachten meestal medegerekend, toegewijd aan de poging om, bij zooveel eerekransen als zij reeds bezit, nog éénen voor onze familie te veroveren; thans roept onze heilige beschermgodin mij toe, dat het genoeg is. Terwijl zij mij, ontroerd, het zweet van het voorhoofd wischt, roept zij mij troostend toe, dat onze naam onder de sterren geschreven zou zijn, als elk van hare lieve zonen zooveel voor haar gedaan had. Laat het dus genoeg

zijn. Het noodlot, dat aan de volken elken aanwas tot hun beschaving toemeet, wil, geloof ik, in onze noordelijke hemelstreek de kunst nog niet rijp laten worden. Dwaas zou ik ten minste handelen, als ik nog langer mijn krachten wilde besteden aan het werk, waarvan ik ten slotte weet dat het voor mij te zwaar is. Ik treed terug voor iemand, die nog niet leeft en buig mij, eeuwen te voren, voor zijnen geest. Want het werk, waarvan ik het denkbeeld had opgevat, is zonder eenigen twijfel een lid in de reeks der menschelijke uitvindingen en reeds groeit ergens de steen, die tot gedenkzuil zal gehouwen worden voor dengene, die eens die vinding uitspreken zal."

„En zal ik dan nooit tot ulieden, mijne liefsten, terugkeeren? O, nooit! moedig mij niet aan. Als gij het toch doet, dan kent gij dat gevaarlijke ding niet, dat men eerzucht noemt. Thans kan ik er over lachen als ik mij een pretendent met rechtmatige aanspraken voorstel onder een menigte menschen, die zijn geboorterecht tot de kroon niet erkennen; maar, ik zweer het u, de gevolgen voor een gevoelig hart zijn niet te berekenen. Mij doet reeds de gedachte ijzen."

„Maar is het geen onwaardige zaak, dat het noodlot zich verledigt om een zoo hulpeloos wezen, als de mensch is, op doolwegen te lokken? En moet men het niet bijkans zoo noemen, als het ons, om zoo te zeggen, aandeelen toewijst in goudmijnen, die, als wij aan het graven gaan, geen echt metaal bevatten? Mij gaf de hel mijne halve talenten; de hemel geeft den mensch het geheele, of in 't geheel geen."

„Ik kan u niet zeggen, hoe groot mijn smart is. Van harte gaarne zou ik naar een oord gaan, waar nooit een mensch komt. Er heeft zich een zekere onrechtvaardige verbittering tegen de menschen van mij meester gemaakt; bijkans kom ik mijzelven voor als onze zuster Minette, als zij in een geschil gelijk heeft en geen woord kan uitbrengen."

De brief eindigt met de mededeeling, dat hij zich naar Parijs wil begeven en daar, zonder lang te kiezen, wil aangrijpen wat zich hem aanbiedt. Te Parijs geraakte hij met von Pfuel in een hevigen woordentwist, even als twee jaren te voren met Ulrike. Langer samen te blijven werd daardoor voor hen beiden onmogelijk. Zonder afscheid begaf zich Kleist, na al zijn papieren verbrand te hebben, te voet en zonder pas naar Boulogne. Zijn plan was, dienst te nemen bij het fransche

leger, dat in die stad werd verzameld met het oog op een landing in Engeland. Uit St. Omer zond hij op den 26sten October nog een laatsten afscheidsgroet aan Ulrike.

„Mijn waarde Ulrike! wat ik nu ga schrijven, kan u misschien het leven kosten, maar ik moet, ik moet het volbrengen. Ik heb te Parijs mijn werk, zoover als het klaar was, doorgelezen, verworpen en verbrand; en nu is het uit. De hemel weigert mij den roem, onder alle aardsche goederen het grootste; even als een eigenzinnig kind werp ik al het andere weg. Ik *kan* mij uw vriendschap niet waardig toonen en kan zonder die vriendschap niet leven; ik werp mij in den dood. Stel u evenwel gerust — ik zal den schoonen dood sterven in den slag. Ik heb de hoofdstad verlaten en ben naar de Noordkust gegaan; ik neem dienst bij het fransche leger; spoedig zal het leger naar Engeland oversteken; aan den overkant dreigt ons allen de ondergang; ik juich bij het vooruitzicht op het heerlijke graf. Gij, geliefde, zult mijn laatste gedachte zijn."

Dit voornemen kwam niet tot uitvoering. Kleist ontmoette, op den weg naar Boulogne, een afdeeling rekruten en bood aan om voor een van hen in de plaats te treden. Afgewezen ging hij verder en trof vervolgens op den weg een bekende aan, een chirurgijn-majoor van de fransche armee, die hem verwonderd vroeg, hoe hij hier kwam en wat hij zocht. Toen hij gehoord had dat Kleist, zonder pas, naar Boulogne wilde, maakte hij hem opmerkzaam op het levensgevaar, waarin hij zich onbedacht begeven had en verhaalde hem dat nog onlangs, onder gelijke omstandigheden, een pruissisch edelman te Boulogne voor een russisch spion gehouden en gefusilleerd was. De majoor nam Kleist onder zijn bescherming en bracht hem als zijn bediende naar St. Omer terug. Hier schreef Kleist om een pas aan den pruissischen gezant te Parijs, den markies Lucchesini. Vier dagen later ontving hij den pas die naar Potsdam luidde en die hem dus, tegen zijn wil en dank, toch naar huis dreef. Hij bracht het echter niet verder dan tot Mainz; zijn krachten waren uitgeput, even als het vorige jaar in Zwitserland; en hij verviel in een zware ziekte, die een maand aanhield. Hij werd in behandeling genomen door den vrijheer von Wedekind, professor in de geneeskunde te Mainz, die hem, nadat het gevaar geweken was, ter verpleging naar een dorpspredikant, ergens in den omtrek van Wiesbaden zond.

Aan dezen predikant, die zich om inlichting aangaande het gestel en den gemoedstoestand van zijn patiënt tot Wieland had gewend, zond deze den brief, boven vermeld, waarin hij een uitvoerig bericht geeft van Kleists verbijf te Osmanstädt. Uit denzelfden brief vernemen wij, dat Kleist zich thans had voorgenomen om te Coblenz bij een schrijnwerker het handwerk te leeren en voortaan, onberoemd en vergeten, met handenarbeid een leven te rekken, dat hem zonder waarde toescheen nu zijne dichterdroomen voor het oogenblik in rook waren opgegaan.

(*Wordt vervolgd*). D. E. W. Wolff.

SYMBOOL EN WERKELIJKHEID IN DE EVANGELISCHE GESCHIEDENIS.

Wie geen vreemdeling is in de kerkgeschiedenis, weet, dat onder de strijdvragen, die de Christenen in de oudheid verdeeld hielden, deze op den voorgrond stond: wat dunkt u van den Christus; is hij een mensch of een God? Is hij Gods zoon in eminenten en exceptioneelen zin en dus de eenige in zijne soort, de eengeborene des Vaders? of is hij de zoon Davids in de genealogische beteekenis van dien term en dus van zuiver menschelijke, zij het ook van hooge, vorstelijke afkomst?

Eveneens is het overbekend, dat al zeer vroegtijdig de quaestie ten voordeele van Christus' godheid beslist is en dat allen, die hem eenvoudig mensch noemden, reeds voor omstreeks zeventien eeuwen als ketters door de zich katholiek noemende kerk zijn veroordeeld. Wel bleven nog eeuwen lang verschillende quaesties over de verhouding tusschen het goddelijke en menschelijke in den Christus de hoofden en harten der christelijke theologen in beslag nemen, doch men kan gerust zeggen, dat het leerstuk van Christus' godheid steeds als het katholieke axioma werd vastgehouden en dat het debat slechts betrekking had op de wijze, hoe men zich de combinatie van het goddelijke en menschelijke in den persoon van Jezus Christus zou moeten voorstellen, m. a. w. in welken zin men het begrip mensch op den Christus kon toepassen, zonder te kort te doen aan den eerbied, dien men den goddelijken Verlosser verschuldigd was. Zelfs de reformatie der zestiende eeuw, hoe diepgaande en radicaal zij ook zijn mocht, liet dit axioma onaangetast, en het feit, dat een Michaël Servetus, die het durfde aanranden, naar het oordeel niet alleen van Kalvijn maar ook

van Melanchton door deze ketterij den vuurdood had verdiend, bewijst genoegzaam de impopulariteit der Sociniaansche ketterij in protestantsche kringen.

Intusschen gelijk alle ketters, zoo hadden ook deze bestrijders van het kerkelijk dogma hun letter, en de door de reformatie gewekte geest van onderzoek moest vroeger of later op revisie aandringen van het vonnis, hetwelk de loochenaars van Christus' godheid als vijanden van het Christendom buiten de kerk had geplaatst.

Zoo is het inderdaad geschied. De geheele protestantsche theologie heeft geen belangrijker quaestie aan te wijzen dan de christologische en deze heeft zich gaandeweg steeds duidelijker herleid tot die, welke reeds in de tweede eeuw onzer jaartelling aan de orde was, namelijk tot de vraag, of het christendom in zijn ontstaan goddelijk te noemen is in dien zin dat de persoon van zijn stichter buiten en boven het geheele geslacht der menschen moet geplaatst worden.

Oogenschijnlijk was voor het rationalisme en de historische kritiek in het laatst der vorige eeuw deze vraag reeds beslist. Doch in waarheid is er niet minder noodig geweest dan de arbeid van geheel onze negentiende eeuw om het denkbeeld populair te maken, dat de gewijde geschiedenis, evenmin als de ongewijde, historie mag heeten dan na verwijdering van de bovenmenschelijke factoren, welke de religieuse fantasie daarin had doen optreden.

In David Friedrich Strausz begroeten wij niet den eersten, maar den meest begaafden modernen criticus, die het bewijs zocht te leveren, dat de oudste christelijke oorkonden zelve als onwraakbare getuigen kunnen opgeroepen worden voor de waarheid van het beginsel der hedendaagsche historische kritiek; anders gezegd, dat het christendom, mits uit de oorspronkelijke bronnen te voorschijn geroepen, zich voordoet als zonder het rechtstreeksch ingrijpen van een bovenmenschelijken persoon ontstaan. In hoofdzaak kwam de bewijsvoering hierop neder, dat aangetoond werd, eensdeels: de oude oorkonden, ofschoon vol mythologische bestanddeelen, bevatten in zich eene historische kern, die heenwijst naar eene menschelijke persoonlijkheid, aan welke de stichting des christendoms wordt toegeschreven; ten andere: deze zuiver menschelijke geschiedenis is voldoende om daaruit de geheele volgende ontwikkeling van het christendom te verklaren.

Ofschoon Strausz zelf zijn arbeid, aan de kritiek der evangelische geschiedenis gewijd, niet anders beschouwde dan als de samenvatting en afronding van hetgeen zijne voorgangers hadden geleverd, bleek het al spoedig dat deze afsluitende recapitulatie te gelijker tijd de inleiding was tot eene nieuwe periode van onderzoek omtrent dezelfde zaak, welke in die dagen toen de resultaten van de voorafgaande kritiek behoorlijk konden worden overzien, zich slechts in een nieuw licht vertoonde, zoodat de oplossing van nieuwe meer ingewikkelde problemen noodzakelijk bleek. De Tubingsche school, die het beruchte Leben Jesu had doen ontstaan, verklaarde bij monde van haren meest competenten vertegenwoordiger, Ferdinand Christian Baur, dat over de eigenlijke beteekenis en waarde dezer kritiek eerst na een behoorlijk onderzoek der geraadpleegde oorkonden kon geoordeeld worden. Want, hoe onbegrijpelijk het mocht schijnen, Strausz had zich aan den arbeid gezet tot het opmaken van het eindresultaat der kritische onderzoekingen nopens den historischen inhoud der evangeliën, vóór en aleer hij voor zich zelven tot zekerheid was gekomen aangaande den oorsprong van het vierde Evangelie, d. i. van eene oorkonde die in zake de biographie van Jezus zich om zoo te zeggen als de allerbelangrijkste op den voorgrond stelt. Strausz, die bij den aanleg zijner grootsche compositie was uitgegaan van de onechtheid van het Johannes-evangelie, maar in gebreke was gebleven die onechtheid opzettelijk te betoogen, trachtte later door gedeeltelijke omwerking van zijn Leben Jesu, het verkregen resultaat als wettige vrucht van wetenschappelijke studie te handhaven, doch kwam bij de vierde uitgaaf van zijn boek tot de overtuiging, dat hij door de gedane concessie (de mogelijke echtheid van het Johannes-evangelie) groote schade aan zijn werk had toegebracht, of, zoo als hij zelf het uitdrukte, dat hij bij het hanteeren van zijn zwaard zijn wapen stomp had gemaakt en daarom bij de vernieuwde uitgave gezorgd had de scharen uit het lemmer te slijpen, door de laatste uitgave aan de eerste gelijk te maken.

Geen wonder voorwaar dat van nu aan door de vrienden der kritiek met vurig verlangen werd uitgezien naar Tubingen, van waar het licht moest opgaan over het thans alles beheerschende vraagstuk: de echtheid van het Johannes-evangelie.

Hoe heeft dat vraagstuk jaren lang ons bezig gehouden!

Thans, nu deze quaestie voor de aanhangers der moderne wetenschap geen quaestie meer is, komt ons het Johanneïsche probleem haast onbeduidend voor, als wij ons behoorlijk rekenschap geven van de hoofdzaak waarom het dan toch der wetenschap bij het verschijnen van het beroemde Leben Jesu te doen was, en die door Ullmann op den titel van zijn strijdschrift tegen Strausz, in twee woorden: historisch oder mythisch? werd gekenschetst. Was Strausz uitgegaan van de onderstelling, dat de mythologische nimbus waarin Jezus naar de voorstelling der evangelisten was verschenen, genoegzaam verklaard werd uit het geloof zijner aanhangers, die nu eenmaal de overtuiging hadden, dat in hun meester de beloften der profeten vervuld waren, na verwijdering van het Johanneïsche incident kwam de oude grondvraag wederom met alle kracht voor den dag, en deze luidde: waarop rustte dan toch de overtuiging van Jezus' vrienden, dat hij de Christus was, indien de qualiteiten van den Oud-Testamentischen Messias hem nog moesten worden toegedicht? „Wat onderstelt het geloof in eenen gekruisigden Messias?" Zoo formuleerde Ullmann het vraagstuk dat van nu aan als het groote probleem den geschiedvorschers werd voorgelegd.

Nadat in hoofdzaak de Johanneïsche vraag beantwoord was, scheen aanvankelijk den Modernen eene groote voldoening op hun arbeid, die thans immers zoo zeer vereenvoudigd was, te zijn weggelegd. Of was het niet een dankbaar werk, aan de gemeente de verzekering te kunnen geven: zie, de man, wien gij steeds met vrome geestdrift als uwen Heer hebt gehuldigd, treedt thans als een waardiger voorwerp uwer vereering voor U, nadat de hem niet voegende bovennatuurlijke tooi hem ontnomen is en hij in het ongekunstelde licht der waarheid, in al de schoonheid van zuiver menschelijke grootheid en reinen zielenadel verschijnt? Nu eerst scheen de ware grond, waarop het Christendom gesticht was, blootgelegd en daarmede tevens de eerbiedwaardigheid dier stichting in het volle licht geplaatst. Die wereld van schitterende mirakelen, waarin de mythologische heros wandelde, loste zich op als een nevelbeeld, waarachter eene schoonere werkelijkheid al hare aantrekkelijkheid voor ons vroom gemoed begon te openbaren.

Was het Strausz in den grond slechts daarom te doen geweest, dat hij de wording van het christologische dogma mocht

opsporen, of liever, dat hij eene genetische verklaring vinden mocht voor het geloof der Christenen in den Christus als den bovenmenschelijken factor in de verlossingsgeschiedenis; had hij zich aanvankelijk tevreden gesteld met het negatieve resultaat, dit nl. dat een onpartijdig onderzoek der evangeliën noodzakelijk leiden moest tot de erkenning van het door en door mythologisch karakter der aloude Christusvoorstelling: deze geheele beweging sloeg in eene positieve om, van het oogenblik dat de moderne theologie door eene kerkelijke partij of liever door eene partij in de kerk werd aanvaard. De moderne gemeente namelijk gebruikte de mythische bestanddeelen der evangeliën tot hare positieve stichting, niet alleen door de religieuse gedachten daarin nedergelegd zorgvuldig te verzamelen, maar ook door de mythologische eigenschappen van den grooten heros op te vatten als waarachtige getuigenissen aangaande den werkelijken stichter van het Christendom. Dit laatst bedoelde oogmerk bereikte zij met behulp van de zoogenaamde symbolische verklaring. Wat hier met deze uitdrukking wordt te kennen gegeven, moge een voorbeeld duidelijk maken. In alle vier evangeliën wordt aan Jezus reeds in zijne eerste of Galileesche periode tal van wonderdadige genezingen, ja zelfs meer dan ééne opwekking uit den dood toegeschreven. De oudere theologen, katholieken zoowel als protestanten, ook waar zij geen oogenblik de realiteit dier mirakelen in twijfel trokken, waren in het geheel niet afkeerig van het denkbeeld, dat de desbetreffende verhalen nevens de rechtstreeks historische ook eene symbolische verklaring toelieten, neen vereischten, in zoover de zinnelijk waarneembare, op een gegeven tijd en plaats verrichte wonderen tegelijkertijd de afspiegeling waren van bovenzinnelijke verlossingswaarheden en van onveranderlijke eigenschappen des Verlossers, die als Heer en Koning voortgaat zijn Kerk te besturen. Wie kennis wil maken met deze orthodoxe Christus-symboliek, raadplege het Leben Christi van Joh. Nepomuk Sepp, Priester en Professor in München, van het jaar 1843, en den commentaar op het Johannes-evangelie van den fanatieken Lutheraan Hengstenberg in Berlijn. Tusschen deze en de symbolische interpretatie der moderne theologen ligt eene ontzaglijke kloof. De laatste toch ziet in de evangelische wonderverhalen slechts in zoo ver historische realiteit, als onder den poëtischen, plastischen vorm het leven van een vromen menschenvriend, die door

reine leer en heiligen wandel de zondige wereld van hare kwalen bevrijden, uit den zedelijken dood verlossen wilde, verborgen ligt. Niet alle schriftverklaarders, tot deze school behoorende, gaan in de toepassing dezer symbolische exegese even ver. Daar zijn er, die b.v. in de verhalen van het uitdrijven der daemonen uit de bezetenen, dat aan Jezus wordt toegeschreven, niets anders zien dan de zinnelijke afbeelding van het historische feit, hierin bestaande dat òf door Jezus zelf, òf door zijn Apostel Paulus het heidendom van zijn geloof aan de valsche goden verlost werd. Anderen daarentegen achten het niet onwaarschijnlijk, dat aan Jezus de gave van het exorcisme werd toegeschreven, op grond van plotselinge genezingen, door hem met goed gevolg op kranken van geest beproefd. Allen komen hierin overeen dat de symbolische verklaring een wettig en heilzaam middel is tot het vinden van de historische kern in de mythologisch gekleurde berichten der evangelisten, allen maken een ijverig gebruik van deze methode om het van elk supranaturalisme afkeerige geslacht der hedendaagsche vromen met den Jezus der evangeliën te verzoenen en bij hen den eerbied voor het Christendom en diens stichter te onderhouden, te louteren en te verhoogen.

Men begrijpt licht van hoe groote waarde het vinden van den symbolischen sleutel was voor hen, die niets liever wenschten dan hun Christendom te behouden, mits ontdaan van zijne boven- d. i. tegennatuurlijke inkleeding. Te zwaar was hun de eisch: geloof in den Christus, die ofschoon als mensch onder menschen omwandelende, met bovenmenschelijke krachten toegerust, door een enkel woord krankheden van allerlei aard genas, gestorvenen terugriep in het leven, duizenden hongerenden met een paar brooden verzadigde niet alleen, maar daarbij zorgde, dat nadat allen verzadigd waren, het overschot grooter was dan de oorspronkelijke voorraad. Hoegenaamd geen bezwaar konden zij hebben tegen eene voorstelling als deze: de stichter van onzen godsdienst was een man van echte vroomheid en tevens begaafd met een genialen blik op den mensch, zijne hoogste belangen, zijne geestelijke nooden en zijne diepste behoeften. Zóó rijk aangelegd was zijne natuur, zóó edel het gehalte zijner godsvrucht, dat van hem en zijn onderwijs rijke zegen uitging voor allen, die licht en troost, raad en steun, lafenis en verzadiging voor hart en leven noodig hadden. Voor hem bestonden geen ongeneeslijke kwalen, want hij had de

bron van het kwaad in 's menschen dwaalziek en oproerig hart ontdekt, en niet meer dan het woord van liefdevolle terechtwijzing was noodig om de oogen, de ooren, de harten te openen en het leven zelf te doen wederkeeren in het graf van traagheid, moedeloosheid en onverschilligheid. En hoe meer de gezegende leeraar gaf, des te meer groeiden de schatten van spijs en verkwikking aan, waarover zijne discipelen konden beschikken.

Zoo werd in waarheid het symbolisme in de hand der Modernen de tooverstaf, waarmede de anders waardelooze stof in goud werd omgezet. Het vroeger aanstootelijke werd stichtelijk; het ongelooflijke waar, het onverteerbare gezond voedsel voor geest en gemoed.

Inderdaad er was reden tot blijdschap. Hoe ver had men het oude rationalisme achter zich! Het rationalisme met zijn angstvallige, kleingeestige, onnatuurlijke palliatieven; met zijne onwetenschappelijke methode, zijne halve kritiek, zijne gebrekkige bronnenkennis; waartoe had het geleid? Immers tot eene opvatting van het oorspronkelijke Christendom, welke natuurlijk wilde zijn, maar in waarheid de onnatuurlijkheid zelve mocht heeten; tot eene beschouwing van den stichter, waarbij deze gedurig zich vertoonde in het dubbelzinnige licht óf van een door dweepzieken waan verleide, óf van een geslepen misleider der schare; tot eene vervanging der oude tooverwereld door eene nieuwe, die van onwaarschijnlijkheden wemelde. Men denke maar aan dien Galileeschen rabbi van het rationalisme, die wel is waar geen wonderen doet, maar toch door weloverlegde en behendig uitgevoerde kunststukjes den schijn er van aanneemt; die wel is waar zeggen kon: wie overtuigt mij van zonden? maar niet altijd de paden des rechts als de rechte paden tot zijn doel insloeg; die wel is waar aan het kruis werd genageld, maar daarom nog niet aan het kruis stierf; die wel is waar door de zijnen als den overwinnaar van graf en dood werd vereerd, maar inderdaad slechts als een uit den schijndood tot bezinning teruggekeerde, eenige dagen of weken zijn kruis overleefde.

Hoe heeft het symbolisme onzen dampkring gezuiverd! Hoeveel waardiger is de gestalte, waarin voor ons de Christus verschijnt, nadat wij hebben leeren inzien, dat hij zijne glorie noch door complotten, noch door misleiding en vertoonmaken

maar alleen door zedelijke verdiensten en geestelijke grootheid veroverd heeft. Wat deert het ons, dat de kerstnacht, zoowel als de opstandingsmorgen den glans van het bovenaardsche heeft verloren? Even weinig inderdaad als het den bewonderaar van Shakespeare hinderen zal, dat bij de opvoering van de kunststukken des dichters van geschilderde decoraties gebruik wordt gemaakt. Hier en daar, zoo gij wilt, fictie, optisch bedrog, zinsbegoocheling, maar alles te goeder trouw, zonder kwaad opzet, integendeel met de beste bedoelingen en met aanwending van de binnen het bereik liggende middelen zoo goed mogelijk tot stand gebracht. Weten wij eenmaal, dat de groote meester van Galilea op een te hoog standpunt van zedelijke grootheid staat om behoefte te hebben aan het voetstuk der verdichting, gelijk die bij de samenstelling der geboorte en opstandingslegenden is werkzaam geweest, dan begroeten wij in die plomp geteekende, bontgekleurde tafereelen niet zonder een glimlach van ingenomenheid het werk van dankbare vereerders, die nu eenmaal niets beters konden geven dan dat, waartoe hunne eigenaardig begrensde kunst hen in staat stelde. En zoo de orthodoxie ons verweet, dat wij dan toch de realiteit prijs gaven van de historische feiten, als die der wonderbare geboorte en der opstanding ten derden dage, eene realiteit, waardoor deze geschiedenis tot heilige geschiedenis, deze feiten tot waarachtige heilsfeiten worden gemaakt, — wij bleven kalm bij die aantijging, in het volkomen vertrouwen, dat voor den waren Christen, d. i. voor den vromen mensch, in den grond slechts ééne realiteit genoegzaam gewaarborgd is, te meer daar deze realiteit de draagkracht scheen te bezitten om er het gansche gebouw van ons gelooven en hopen, van ons leven en streven op te vestigen, de realiteit namelijk onzer zedelijke gemoedservaringen zelven, welke ons in onmiddellijke gemeenschap brengen met den geest van heiligen ernst en reine waarheid, die uit Jezus' woord en daad ons tegenkomt. Wij waren sterk tegenover de orthodoxie met ons beroep op het getuigenis van ons eigen gemoed en het daarin levende ideaal van den menschenzoon, die, omdat hij uit God geboren is, het verderf niet kan zien en in geen graf kan besloten blijven.

En toch, en toch. . . . , de orthodoxie werd niet bekeerd, de moderne Jezus-beschouwing vermocht de oudere niet te ver-

dringen. Eene antipathie als die, welke door alle eeuwen heen katholieken en ketters verdeelde en hun het samenwonen in ééne kerk onmogelijk maakte, houdt nog steeds orthodoxen en modernen gescheiden. Katholieken en protestantsche conservatieven kunnen elkander de hand reiken, wanneer het er op aankomt, eene moderne instelling als de hedendaagsche Staatsschool te bestrijden; de aanraking tusschen orthodoxe en moderne protestanten is voortdurend van dien aard, dat de gedachte, als hadden zij één geloof en één Heer, eene onwaarheid blijkt. Wie gemeend mocht hebben, dat het symbolisme de brug zou kunnen worden, door middel waarvan de gemeenschap tusschen beiden zou kunnen worden hersteld, hij zag zich tot dusverre bedrogen. Want als bij instinct voelen de orthodoxen, dat aan het symbolisme der modernen juist datgene ontbreekt, wat het in rechtzinnige oogen christelijk zou maken, namelijk de erkenning van Christus' godheid. Wel zijn de modernen gereed en bereid, den Stichter des Christendoms met de meest vereerende namen toe te spreken, maar dat hij zou zijn hun goddelijke Verlosser, aan wien zij het heil, het behoud hunner ziel eeniglijk te danken hebben, neen, dat kunnen zij niet verklaren, zonder hunne belijdenis door omschrijving onverstaanbaar te maken.

Laat mij trachten mijne bedoeling nog duidelijker uit te spreken. Beschouwen wij in de samenstelling *Jezus-Christus* den eersten term als de aanduiding van den menschelijken persoon, den tweeden als die van de waardigheid, hem door de gemeente toegekend, dan zal door de orthodoxen aan den eersten term de beteekenis van adjectief, aan den tweeden die van substantief worden gehecht; bij de modernen is het juist omgekeerd. Voor de eersten is de combinatie *Jezus Christus* = God, die mensch of vleesch is geworden; anders gezegd: God, die menschelijke eigenschappen heeft aangenomen, in menschelijke gestalte zich heeft geopenbaard. Voor de modernen is *Jezus-Christus* = een mensch, die wegens zijn buitengewone eigenschappen door het dankbare nageslacht als een bovenmenschelijke, dus goddelijke weldoener vereerd is geworden. Nog korter uitgedrukt: voor de orthodoxen is Jezus Christus God met menschelijke attributen; voor de modernen is hij mensch met goddelijke attributen.

Het verschil schijnt wanhopig groot; de kans, dat de ge-

scheiden broeders elkander nog eenmaal als belijders van denzelfden godsdienst zullen erkennen, schijnt al bizonder gering te mogen heeten. Indien de modernen blijk willen geven van hunne bizondere ingenomenheid met de wetenschap als met die macht, welke aan onze waardeeringsoordeelen het eenzijdig subjectieve karakter, voor zoo ver dit ons menschen mogelijk is, ontneemt, dan zal telkens weer van hunnen kant het initiatief tot betere verstandhouding en onderlinge waardeering moeten worden genomen. Wat mij betreft, ik geef den moed nog niet op; ik ben overtuigd, dat het symbolisme, mits behoorlijk opgevat en toegepast, ons nog belangrijke diensten kan bewijzen bij dit vredewerk, dat de toewijding van aller krachten eischt en verdient.

Zal echter tot heeling van de breuk tusschen christenen en christenen het symbolisme den gewenschten dienst bewijzen, dan moet het, naar ik meen, dieper dan tot heden opgevat en consequenter worden toegepast. Ons allen is het te doen om het volkomen juiste antwoord te vernemen op deze twee vragen: vooreerst, wat is het christendom naar zijne oorspronkelijke bestemming en in de diepste kern van zijn wezen? ten andere: heeft het christendom onze volkomen sympathie; omhelzen wij het van ganscher harte?

Het vinden van dit juiste antwoord gaat echter met bijna onoverkomelijke bezwaren gepaard. — Gaat onze christelijke belijdenis ons ter harte, dan zullen wij onwillekeurig datgene wat ons godsdienstig bestaan eigenaardig kenmerkt, met het christendom in objectieven zin vereenzelvigen, en wij zullen daarom als door een onverbiddelijk noodlot gedwongen zijn, om de eerste der beide vragen zoo te beantwoorden, dat daardoor tevens de bevestigende beantwoording der tweede is gegeven. Zijn wij daarentegen, om welke reden dan ook, onverschillig geworden voor de eer, aan het dragen van den christennaam verbonden, dan zal het ons ook aan de belangstelling ontbreken, om de uiterst moeielijke vraag naar wezen en bestemming des christendoms tot oplossing te brengen. Het is daarom van het allergrootste belang, dat er tusschen allen, die prijs stellen op de christelijke belijdenis, zekere samenwerking blijve bestaan, zooveel althans, dat de divergeerende partijen met elkander voeling houden en invloed op elkander kunnen oefenen. Die wenschelijke toestand zal te eer intreden, naar-

mate de gemeenschappelijke oorsprong van alle richtingen duidelijker aangewezen en levendiger erkend wordt. De studie van het symbolisme nu moet, dunkt mij, meer dan iets anders er toe medewerken, om dit uitgangspunt van alle christelijke richtingen en partijen op het spoor te komen, en zoodoende tot die hoogere eenheid op te klimmen, waarin ten slotte allen, in wie iets van het ware christendom leeft, elkander als geestverwanten kunnen ontmoeten. Heb ik in het voorafgaande onderzoek de symbolische verklaring der evangelische geschiedenis, gelijk ze heden ten dage bij de modernen in zwang is, als eene door de geheele ontwikkeling der moderne theologie noodzakelijk gewordene doen kennen, ik wil thans trachten in het licht te stellen, dat de lijnen verder moeten worden doorgetrokken, om tot eene meer bevredigende oplossing te komen van het hangende vraagstuk, en daarmede tevens nader te komen tot de ware bronnen, waaruit het christendom is voortgekomen.

Het door Baur aan de orde gestelde debat over de echtheid en het historische karakter van het Johannes-evangelie is thans, gelijk wij zagen, in moderne kringen tot rust gekomen, in zoover het groote pleit algemeen in die kringen wordt geacht beslist te zijn. De vergelijking tusschen de drie eerste evangeliën (gewoonlijk synoptici genoemd) en het vierde of Johannes-evangelie had genoegzaam aangetoond, dat de symboliseerende richting, reeds in de eerste duidelijk waarneembaar, in Johannes zijn rust- en eindpunt had bereikt. Het verschil tusschen de synoptici en Johannes was in ieder geval groot genoeg gebleken om de onechtheid van den laatste ten deele ook te bewijzen door zijn afwijking van de oudere berichtgevers. Bij den vierden evangelist was de historische traditie, waarvan de synoptici nog zooveel hadden vastgehouden, geheel prijs gegeven; de werkelijke leeraar van Nazareth had plaats gemaakt voor een begrip — dat van den Logos der joodsch-alexandrijnsche theosophie —, de mensch Jezus voor den vleeschgeworden God-logos of Logos-god. Nadat het verschil tusschen het Johanneïsche en synoptische Jezusbeeld genoeg in het licht was gesteld om het resultaat onweersprekelijk te maken, dat het Johannes-evangelie geen biographie, maar eene dogmatiek moet

heeten, geen verhaal van een menschenleven, uit de pen van een ooggetuige gevloeid, maar het product van reflexie en bespiegeling over de herkomst en het wezen des christendoms, van de hand van een veel later levende; deed zich al spoedig de behoefte gevoelen, om wederom eens nauwkeuriger de punten van overeenkomst tusschen het synoptische en Johanneïsche symbolisme in het oog te vatten en te onderzoeken in hoe verre hier van een principieel verschil sprake kon wezen. Van lieverlede vermenigvuldigden zich de bewijzen, dat ook de synoptici symboliseeren. Immers, terwijl zij den Galileeschen leeraar sprekende en handelende doen optreden, als ware hier sprake van een mensch met menschen verkeerende, geven zij voortdurend te verstaan, dat de lezers hier niet aan een mensch, een individu, een concreten persoon, een exemplaar van het genus waartoe wij zelven behooren, hebben te denken, maar aan een hooger wezen, moge dan ook niet overal, niet altijd, niet aanstonds duidelijk zijn of hier gesproken moet worden van een vergoddelijkten mensch dan wel van een vermenschelijkten God. Hier dus vertoonde zich reeds de vraag, hoe in den stichter des christendoms de menschelijke en de goddelijke factor met elkander ééne persoonlijkheid hebben gevormd, eene vraag die in de eerste eeuwen nog niet op bevredigende wijze zou beantwoord worden. Immers, men kan zeggen, dat de oplossing van dit probleem de taak is geweest der Christologie van alle eeuwen. Beschouwen wij de genesis van dit probleem in verband met de wording des christendoms, dan formuleert zich voor ons het hedendaagsche vraagstuk aangaande het symbolisme der synoptici aldus: uit welke historische feiten verklaart zich de ook aan deze evangeliën ten grond liggende voorstelling, volgens welke de nieuwe orde van dingen in de religieuse wereld in het wezen der zaak slechts aan één persoon is dank te weten?

De moderne theologie, die geroepen is dit vraagstuk op te lossen, gaat daarbij uit van de onderstelling, dat in de synoptische evangeliën, en niet in het Johannes-evangelie, de stof te zoeken is, waaruit de historische persoon, hier benoodigd, kan geconstrueerd worden. Zij nam aan, dat de hiér aanwezige kern van werkelijk historische overlevering slechts behoefde gescheiden te worden van dogmatische bijmengselen, om ons in het bezit te stellen eener volkomen betrouwbare biographie van

den stichter der eerste Messias-gemeente, welke gemeente dan weder de elementen in zich bevatte ter verklaring van de wording der christelijke kerk. Intusschen wij weten het, de behoorlijke uitwerking van dit programma liet zich vooralsnog wachten. De waarborgen voor de betrouwbaarheid van de z. g. biographische bizonderheden bleven ontbreken. De synoptische stof, aan eindelooze, altijd gevariëerde kunstbewerking onderworpen, verzette zich constant tegen deze behandeling, daar het gedurig op nieuw bleek, dat óf het verkregen resultaat niet langs zuiver wetenschappelijken weg werd verkregen, óf niet voldoende was om het ontstaan des christendoms te verklaren.

Ik geloof dat wij ons niet te zeer moeten verwonderen over den tot heden verkregen uitslag, maar veeleer daarover, dat men zoo lang zich aan de illusie overgaf, als had men de hoofdbezwaren, aan de onderneming verbonden, reeds overwonnen. Bedenken wij maar, dat de evangelische verhalers geheel doordrongen blijken van de overtuiging, dat de held van hun epos niet behoorde tot den kring, binnen welken de moderne kritiek hem meende te moeten zoeken. Ik meen dan ook, dat wij vóór alle dingen ons volkomen bewust moeten worden van deze, ik zou haast zeggen: vijandige verhouding tusschen de evangelisten en hunne moderne uitleggers. De eersten verklaren van het begin tot het einde: de Jezus, van wien wij getuigen, was meer dan een mensch; hij was Gods zoon, ten gevolge van onmiddellijke inwerking Gods uit eene menschelijke moeder in het aardsche leven geroepen; niet gebonden aan de wetten van menschelijke zwakheid, feilbaarheid, kortzichtigheid, zondigheid en sterfelijkheid, en alleen daarom onze Meester en onze Verlosser, omdat hij met meer dan menschelijke middelen ons kon helpen aan de kennis der waarheid en de zekerheid van ons eeuwig zieleheil. De beoefenaars der moderne kritiek daarentegen zeggen: „wij willen alles eer gelooven, dan hetgeen gij ons van dit bovenmenschelijke als eigendom van een enkel persoon verzekert. Aan uwe goede trouw willen wij niet twijfelen; doch moeten u bepaaldelijk ons geloof weigeren, waar gij den stichter van het christendom ons teekent als een wezen met bovenmenschelijke eigenschappen toegerust en toch op een bepaalden tijd en op bepaalde plaatsen in menschelijke gestalte en als werkelijk mensch optredende. Wij kunnen niet aannemen dat ook maar het kleinste mirakel, uwen held toegeschreven,

inderdaad heeft plaats gehad; maar wij zijn er zeker van, dat uw geloof aan de mirakelen van dezen Jezus op natuurlijke wijze, d. w. z. onder den invloed der natuurwetten, welke zoowel het physieke als het moreele leven, zoowel de materiëele als de geestelijke wereld beheerschen, is ontstaan. Die wetten waren u niet voldoende bekend; daarom viel het u moeielijk, neen, was het u onmogelijk, in de traditiën omtrent den vereerden meester, waarheid en schijn, realiteit en verdichting behoorlijk te onderscheiden. Dit verhindert ons echter niet te erkennen, dat uwe waarneming en waardeering in zoover juist waren, als zij u de overtuiging schonken, dat hij, dien gij uwen Heer en Meester noemt, in het wezen der zaak de stichter van het Christendom verdient genoemd te worden. Gewapend met onze kennis van natuur en geschiedenis, zullen wij de fouten, door u begaan, verwijderen, zonder daarom iets te verwaarloozen of weg te werpen van hetgeen uwe mededeelingen aan bruikbare materialen voor de kennis van Jezus en zijne stichting in zich bevatten. Hebt gijlieden de buitengewone geestes- en gemoedsgaven van uwen held en den invloed zijner verschijning in fantastische, soms mythologische tafereelen geschetst, wij voelen ons, met de wapenen der kritiek toegerust, in staat door dat symbolische kleed henen de historische werkelijkheid, het naakte proza van de waarachtige feiten terug te vinden. Goedschiks of kwaadschiks zult gij ons de geschiedenis verhalen van eenen mensch van gelijke bewegingen als wij, al hebt gij ook op elke bladzijde uwer evangeliën met duidelijke letters geschreven: „waarlijk hier is meer dan Salomo, meer dan alle wijzen en profeten; hier is de geliefde zoon des Vaders, de wijsheid Gods zelve!"

Er ligt in dit streven der moderne kritiek iets, wat eerbied afdwingt. Met volkomen juistheid zagen deze wakkere onderzoekers in, dat onder de oppervlakte van dit mythologische epos een ondergrond moet schuilen van historische realiteit, en dat het rusteloos maar tevens bedachtzaam omwoelen van den bodem in het eind tot de ontdekking van eenige overblijfselen der werkelijke oudheid zou voeren.

Alleen hierin bedrogen zij zich, dat de begraven wereld zich zoo dicht onder den beganen grond zou bevinden. Zij namen niet genoeg in aanmerking dat de verschillende trekken van het synoptische Jezusbeeld bezwaarlijk aan één historischen per-

soon konden worden toegekend, indien men althans de regelen eener onpartijdige kritiek met gestrengheid in toepassing wilde brengen. Dat niet alle bizonderheden, in deze traditie voorkomende, in dezelfde mate aanspraak hebben op betrouwbaarheid; dat bij onderlinge vergelijking der bestanddeelen verschillende lagen en formaties te onderscheiden zijn; dat zelfs binnen den kring dezer drie oudste kanonische evangeliën de onmiskenbare sporen van elkander kruisende en bestrijdende Christusbeschouwingen zijn aan te wijzen; dat alles werd gereedelijk erkend. Men verzuimde niet, met groote vlijt en nauwgezetheid, door scheiding van het heterogene en groepeering van het gelijksoortige zich rekenschap te geven van de wijze, waarop deze oud-kerkelijke compositiën tot stand kwamen. Men schroomde niet, ter verklaring der onmiskenbare verschijnselen, in deze litteratuur voorkomende, zijne toevlucht te nemen tot de onderstelling van opzettelijke alteratie der oorspronkelijke oorkonden, en zoodoende ten eenenmale te breken met het liefelijke denkbeeld, dat wij in de evangelische verhalen met den eenvoud en de naïveteit zelve te doen hebben. Maar al deze bewijzen van disharmonie en onderlinge tegenspraak in de synoptische verhalen waren niet voldoende om den ijver der navorschers te verlammen en hun het geloof te ontnemen, dat het wel gelijkend beeld van Jezus als den waren stichter van het christendom van uit dezen chaos te voorschijn zou treden. Kon men, ondanks alle aangewende pogingen, er niet in slagen, in al de trekken, die men ten slotte voor historisch moest verklaren, een persoon te erkennen, die zich zelven in allen deele gelijk was gebleven, wat nood? Was in dit resultaat niet eene aanbeveling gelegen van deze synoptische traditie in haar geheel, in zoover zij ons in staat stelde, de sporen eener echt menschelijke ontwikkeling in den stichter des christendoms terug te vinden, en was derhalve dit gebrek aan eenheid, vergeleken met de onveranderlijkheid en de bovenmenschelijke harmonie van den Johanneïschen Christus, niet een afdoend bewijs voor het historisch karakter der synoptici?

Maar ook de langen tijd met ingenomenheid omhelsde meening dezer theorie van Jezus' menschelijke ontwikkeling gaf niet, wat zij beloofde. Al staat er Luc. II : 52 van den twaalfjarigen Jezus geschreven, dat hij toenam in wijsheid en in leeftijd; al worden den dertigjarigen leeraar nu eens woorden en

daden toegeschreven, die van joodsch particularisme getuigen zoowel als van zekere minachting voor Samaritanen en heidenen, dan weder gezindheden toegekend, die het ruimste universalisme in hem onderstellen; daaruit en uit andere soortgelijke verschijnselen volgt nog geenszins, dat de moderne Jezusbiographie het recht had hare schets van Jezus' menschelijke ontwikkeling als eene op wettige wijze verkregene uitkomst van historisch onderzoek aan te bieden. Integendeel, eene nauwlettende beoordeeling harer methode dwingt ons tot de erkenning, dat zij in hare eenzijdige ingenomenheid met hare nieuwe hypothese, vaak op kleine détails een onbehoorlijken nadruk legde, om over gewichtige bezwaren, die hare beschouwing in den weg staan, d'un coeur léger heen te glijden.

Geven wij ons behoorlijk rekenschap van hetgeen in deze beschouwing hoofdzaak mag heeten, dan komt het hierop neder, dat men zich den leeraar van Nazareth voorstelt, in den aanvang zijner openbare werkzaamheid met joodsche vooroordeelen behept en eerst langzamerhand zich verheffende tot de grootsche gedachte zijner Messiaansche roeping in universalistischen zin. Kan men nu zeggen, dat aan onze synoptische evangeliën zulk eene onderscheiding van verschillende phasen in Jezus' bewustzijn ten grond ligt? Zooveel is duidelijk, dat aan den Jezus dezer evangeliën twee geheel verschillende rollen zijn toebedeeld, namelijk die van den aankondiger of heraut van het aanstaande Messiasrijk en die van den verschenen Messias zelven. Mag men nu dit dualisme eenvoudig zoo interpreteeren, dat het herleid wordt tot de openbaring van twee ontwikkelingsphasen in denzelfden persoon, in wien dan slechts het nog niet gerijpte en het aan zichzelf ontdekte Messiasbewustzijn behoefde onderscheiden te worden? Ik geloof het niet. De Heilige Geest, die gezegd wordt de maagdelijke moeder te hebben overschaduwd en op den zoon te zijn nedergedaald vóór zijn openlijk optreden, bewijst genoegzaam, dat de evangelisten zelven van zulk eene krisis in het bewustzijn van hunnen held niets hebben willen weten. De teekenen der Messiaswaardigheid vertoonen zich in den vorm van wonderbare werken, onmiddellijk na zijn optreden voor het volk. En als hij den beslissenden stap gaat doen, die, zooals men meent, het gevolg is van eene inwendige krisis, waardoor het ware Messiasbesef in hem ontwaakt, dan heet het: ik ga naar Jerusalem om daar te sterven;

m. a. w. dan blijkt het, dat hij zoover mogelijk verwijderd is van het denkbeeld, als zou hij zelf bestemd zijn om de rol van Messias, d. i. van koninklijken redder van zijn volk op zich te nemen. Hebben de evangelisten ons eene ontwikkeling in het inwendige leven van hunnen held willen schetsen, dan bestond deze hierin, dat Jezus eerst al den luister en de waardigheid zijner hemelsche heerlijkheid, al de goedheid en de reinheid van zijn inborst, al de verborgen wijsheid van het evangelie des hemelrijks aan zijne galileesche landgenooten wilde openbaren, en eerst daarna zich opgewekt heeft gevoeld om in Jerusalem zich van al zijne heerlijkheid te laten berooven en door zijn eigen volk te laten dooden. Maar wie kan in zulk eene uitwendige groepeering der biographische stof eene aanduiding zien van eene onderscheiding van twee stadiën in de inwendige ontwikkelingsgeschiedenis van dezen Jezus?

Vatten wij met den Hamburger geleerde Reimarus, wiens beschouwingen door Lessing als fragmenten van eenen onbekende uit de manuscripten der Wolfenbuttelsche bibliotheek werden uitgegeven, het plan van Jezus als de berekening van een volksmenner op, die eerst in Galilea zich een aanhang moet vormen om eenige kans van slagen in de hoofdstad te kunnen hebben, dan is er ten minste aan de reis naar Jerusalem de beteekenis gegeven van eene belangrijke époque of overgangsphase, tegelijk in het inwendige en uitwendige leven van dezen agitator. Zooals de zaken voor de moderne theologen liggen, is er niets minder gemotiveerd in de evangelische geschiedenis dan juist die allergewichtigste stap, welke dan ook door de Synoptici niet anders kan worden gekarakteriseerd dan met de absoluut goddelijke, d. i. volstrekt onverklaarbare noodzakelijkheid van de vervulling zijner Messiastaak, gelijk die wordt gezegd door de profeten beschreven te zijn. Er is zeker geen verhevener onderwerp voor een muzikaal drama dan het verhaal van de passie volgens de evangeliën. Maar er is tevens geen gedeelte der evangelische geschiedenis, waarin de moderne kritiek met zoo onoverkomelijke bezwaren heeft te worstelen, als zij, aan haar programma getrouw, zich eene klare voorstelling wil maken van den leeraar van Nazareth op het oogenblik, dat hij het culminatiepunt van zijn Messiasbewustzijn wordt gezegd bereikt te hebben. Trouwens hoever wij hier van werkelijke biographie verwijderd zijn, geeft b. v. Mattheus

XVI, 21 niet onduidelijk te kennen, als hij de lijdensperiode van Jezu's leven aanvangt met de opmerking: van toen af begon Jezus de jongeren aan te toonen [1]), dat hij naar Jerusalem zou moeten gaan om daar te sterven. Immers, dat hier niet de biograaf, maar de dogmaticus aan het woord is, behoeft geen betoog.

Denk u een Israëliet in de dagen van Pontius Pilatus, d. w. z. in een tijd, waarin de vertegenwoordiger van het Romeinsche gezag door het meest brutale geweld elk teeken van spontaan patriotisch leven in het land, door hem bestuurd, onderdrukte en in bloed smoorde. Denk u dien Israëliet zoo als onzen modernen Jezus, wars van alle politieke ambitie, in het diepst zijner ziel overtuigd, dat zijne levenstaak in niets anders gelegen was, dan in de aanbeveling eener vroomheid, die niets te maken had met verzet tegen den keizer, eener vroomheid, zoo ver verheven boven de berekeningen en de verwachtingen van het nationale particularisme en tegelijker tijd zoozeer de gewelddadigheden van het zelotisme verafschuwende, dat zij het lijdelijk berusten in het aangedaan geweld als hoogste deugd voor den burger van het Godsrijk kon aanprijzen. Denk u dien leeraar toegerust met een geloof aan den adel der menschheid en eene daaraan geëvenredigde menschenliefde zoo ruim, zoo verheven, dat voor hem de deugden van heidenen en Samaritanen eerbiedwaardiger waren dan de nauwgezetheid van Pharizeeën en Schriftgeleerden; tollenaars en lichtvaardige vrouwen voor God minder verwerpelijk dan de handhavers der joodsche heiligheid. — Denk u dit alles zoo, en vraag dan, hoe deze man in Jerusalem kon verschijnen in het karakter van een messias, dat wil zeggen: met eene leuze, die hem, geheel in strijd met zijne bedoelingen, tot een vriend van het oproer en een vijand van het romeinsche gezag moest maken. Wat heeft deze verheven vriend der menschheid in den tempel zich te ergeren aan eenige daar ingeslopen misbruiken? Moest zulk een ijver voor het huis Gods hem zelven, d. i. het binnenste heiligdom zijner humanistische vroomheid, niet verstoren en vernielen? Of is ook deze synoptische voorstelling van Jezus als tempelreiniger onhistorisch, wat ter wereld zullen wij dan toch hem voor daden toeschrij-

[1]) Marc. VIII, 31 *leeren*. Lucas IX, 22 *zeggen*. Bij alle drie onmiddellijk na de belijdenis van Petrus. Bij alle drie: de Christus (des Menschen zoon) *moet* lijden en sterven.

ven, die hem in de oogen van eenen Pilatus suspect maakten? Immers, dat de houding, door dezen Romeinschen sabreur volgens de vier evangeliën jegens den Jerusalemschen clerus en het straatvolk aangenomen, de onmogelijkheid zelve is, kan toch niet langer ontkend worden. Dat loven en bieden, dat prijsgeven van een voor onschuldig verklaarde aan de woede zijner vijanden, dat willens en wetens plegen van eenen justitiëelen moord, nog bekroond door de naïeve bekentenis, ten aanhoore van het volk, dat hij verachtte, geuit: „ik vind geen schuld in hem, daarom...... moet gij het maar weten; ik zal u intusschen in de gelegenheid stellen het slachtoffer uwer onzinnige woede als een naar Romeinsch recht des doods schuldig bevondene aan het kruis te doen nagelen!" Waarlijk, als wij niets van dezen procurator wisten, dan hetgeen de evangeliën van hem vermelden, wij zouden zeggen: hoe is het mogelijk, dat een Romein zoo ongelijk aan zich zelf kan worden, zoo alle kenmerken van den Romeinschen aard kan verliezen? Nu wij door Flavius Josefus omtrent dezen procurator zijn ingelicht, kunnen wij veilig zeggen: de lijdensgeschiedenis, althans voor zoo ver daarin Pontius Pilatus als hoofdpersoon betrokken is, verdient geen geloof.

Suspect moet dus Jezus in Pilatus' oogen geweest zijn, zou hij voor de kruisstraf in aanmerking komen.

Zoo er eenige deugd was, waardoor de Romeinen zich onderscheidden, het was hunne rechtvaardigheid. Wil dat zeggen, dat er geen tirannen waren onder proconsuls en legaten; geen wet- en rechtverkrachters onder de veldheeren en procuratoren, met het bedwingen van onrustige provinciën belast? Wij weten wel beter. Doch met de berichten van Flavius Josefus vergeleken, zijn die der evangeliën toch waarlijk niet als de meer betrouwbare aan te merken. Pilatus is geheel in zijn rol, wanneer hij kort proces maakt met iemand, die tijdens zijn aanwezigheid te Jerusalem als de aanlegger van een opstand tegen het gezag wordt gegrepen. Te minder omstandigheden zal hij met den gegrepene maken, wanneer het blijkt, dat hij met eene schare van aanhangers uit den vreemde naar de hoofdstad is opgetrokken, zich eene soort van vorstelijke hulde laat welgevallen en daarenboven op het religieuse fanatisme van het volk zich beroept. Doch wat heeft zulk een gewaande Messias te maken met den modernen leeraar van Nazareth,

den zachtmoedigen vredestichter, den vriend van het openbaar gezag, den prediker van onderwerping aan den Caesar en aan diens handlangers, de publicani?

Alleszins natuurlijk mag het heeten, dat wij meer sympathie gevoelen voor den Galileeschen bergprediker dan voor den Jerusalemschen agitator; doch, is dit wel genoeg om van den laatste te zeggen: met hem heeft het christendom niets te maken? Is het ons om reëele geschiedenis te doen, erkennen wij dan zonder omwegen, dat de kruisiging van een pseudo-Messias onder Pontius Pilatus niets vreemds en verwonderlijks aan zich heeft, mits men zich dezen ongelukkige denke als een patriot gelijk Judas de Gauloniet, Theudas en andere demagogen en zeloten van die dagen, en niet als een cosmopoliet, die zijn geloof aan den adel der menschheid heeft veroverd door de ervaring, dat het geloof van heidenen en Samaritanen dat van Israël in gehalte overtrof.

Wil dat nu zeggen, dat wij den oorsprong des christendoms alleen moeten en mogen verklaren uit de volksbewegingen, door de pseudo-messiassen bestuurd en door de Herodessen en de Pilatussen slechts tijdelijk onderdrukt? Welk eene eenzijdigheid zou dat wezen! Neen, de Messiasgemeente zou de katastrophen van 70 en 130 nauwelijks hebben overleefd, indien zij geen anderen stichter hadde gehad dan een door religieus fanatisme aangeblazen joodschen patriot. Altijd weer zullen wij ons getrokken voelen naar de vriendelijke gestalte van den zachtmoedigen leeraar, het ware tegenbeeld van den ruwen zeloot; altijd weer zullen wij in de woorden van eeuwig leven, van behoudende liefde, van kinderlijk geloofsvertrouwen en mannelijke zelfopoffering, veel liever dan in de daden van ruw geweld of in de stille verwenschingen van machtelooze wraakzucht, door bekrompen volkstrots ingegeven, de eigenlijke wortels zoeken van een christendom, dat bestemd was, de antieke wereld te veroveren. Doch evenmin als de berg der zaligsprekingen, is die der transfiguratie op de kaart aan te wijzen. Evenmin als Bethlehem is Nazareth de geboorteplaats van hem, aan wien wij uitsluitend hebben te denken, als het hart ons dringt tot dankbaarheid voor de schoone en verheven gedachten, die wij in onze evangeliën vinden. De combinatie van het galileesche menschheids-evangelie met de jammerlijke tragoedie van Golgotha is niet te begrijpen, als de natuurlijke

vrucht van een enkel menschenleven, niet ontstaan uit den onmiddellijken indruk, dien dat leven op de tijdgenooten maakte; die combinatie onderstelt meer dan één menschelijken factor: onderstelt een langdurig voorbereidingsproces in een om zoo te zeggen praehistorisch tijdvak, waarvan de concrete werkelijkheid grootendeels voor het nageslacht verloren ging.

Bij de groote schaarschte van werkelijk historische gegevens uit dien christelijken voortijd, hebben wij de uiterste zorg aan te wenden om van dat weinige niets te doen verloren gaan en veeleer daarvan zooveel partij te trekken als mogelijk is. Zulk een precieus datum bezitten wij in hetgeen ons èn bij Flavius Josefus èn in de evangeliën over Johannes den Dooper is verhaald. Dat deze Johannes een veel grooter aandeel in de stichting des Christendoms heeft gehad dan gewoonlijk wordt aangenomen, leert de ernstige overweging van enkele in de evangeliën voorkomende bizonderheden. Typisch komt mij de verklaring des Doopers in Joh. I, 20 voor: hij erkende het en loochende het niet, en erkende: ik ben de Christus niet. Waartoe deze battologie, deze omhaal van woorden, zou men zeggen, indien het niet was om een algemeen aangenomen gevoelen opzettelijk te verdringen? „Van de dagen van Johannes af" beteekent in christelijke kringen hetzelfde als: sedert het ontstaan van het nieuwe geloof. Jezus treedt op met de leuze: „bekeert u, want het hemelrijk is nabij," en doet derhalve hetzelfde als de Dooper. En ofschoon hij voor den hoogepriester in het verhoor zich voor den Messias verklaart, blijkt het uit den vorm dier verklaring, dat de terechtstaande de verschijning van den Messias, als de Wolkenman van Daniël (Matth: XXVI, 64) Dan. VII, 13 nog aanstaande rekent. Trouwens wat is het anders dan eene voorbereiding tot het aanstaande Messiasrijk, wanneer de Jezus der synoptici nog in de laatste dagen vóór zijn sterven als profeet optreedt van het naderende Messiasrijk (Matth. XXIV). Wat is het anders dan de Johannesrol, die Jezus vervult, wanneer hij zijne jongeren uitzendt om in de steden en vlekken van Galilea de bevolking de komst van den Messias aan te kondigen. Geen wonder dan ook, zou men zeggen, dat deze bevolking geen oogenblik eraan dacht, om Jezus, in wiens naam Petrus en de anderen de boodschap van het naderende Christusrijk hadden gebracht, met den Messias zelven te identificeeren, maar veeleer deze boden voor Johannesleerlingen hield. Zoo beschouwd,

wordt ons het anders volkomen raadselachtig verhaal Matth. XVI, 13 vlg. doorzichtig genoeg.

Wat is het anders, wanneer ook Herodes Antipas Jezus met Johannes den Dooper vereenzelvigt? Wat wil in den grond het gezantschap van Johannes uit den kerker, Matth. XI, met die zonderlinge vraag: „zijt gij het die komen zou?" Immers ook daar schemert dezelfde oude traditie door, dat hetgeen in die dagen in Galilea voorviel, geenszins het karakter droeg van eene Messiasverschijning en zelfs op den heraut en voorganger van den Messias, op den nieuwen Elia, den indruk maakt van niets meer dan eene herhaalde aankondiging en voorbereiding. Wij kunnen nog een stap verder doen in de geschiedenis, om de bevestiging te vinden van dezelfde traditie, volgens welke de tijd van Pontius Pilatus geenszins als die van de komst des hooggeloofden was aan te merken, maar dat integendeel deze geheele periode als die van Johannes den Dooper gesignaleerd moest worden, wanneer wij met al het gezegde het verhaal van Apollos als Johannesjonger, Hand. XVIII, 24 vlg., in verband brengen. Zoo toch komt er zin in het anders onzinnige datum Hand. XVIII, 25: „deze (Apollos) leerde nauwkeurig over Jezus, doch kende alleen den doop van Johannes."

Vatten wij al deze verschijnselen en data in onze gedachten tot één beeld te zamen, dan komen wij tot deze voorstelling:

Voor het bewustzijn van het joodsche volk is Johannes de Dooper de man geweest, die aan de religieuse beweging van zijnen tijd den stempel zijner persoonlijkheid gaf. De boetprediker, die als zoodanig ook bij Flavius Josefus in duidelijk sprekende trekken te voorschijn komt, vervult de harten zijner tijdgenooten met hoog ernstige gedachten en dwingt hen om de oorzaken van het bestaande kwaad, zoowel als de middelen tot herstel, niet buiten, maar in zichzelven te zoeken. Dit réveil, hoe eerbiedwaardig ook wegens de zuiver ethische motieven, kon in een theocratisch aangelegde natie moeielijk ten eenenmale vreemd blijven aan politieke beroeringen en moest daarom als van zelf den argwaan van Herodes den tetrarch opwekken, die dan ook den aanlegger van het complot aanstonds uit den weg ruimde. De beweging, door den Dooper gewekt, was echter door deze executie in het geheel niet geëindigd. Daartoe was zij te diep geworteld in de harten der beste patriotten en had zij te groote, te algemeene sympathie gevon-

-den onder de ernstige vrienden van de aloude religieuse tradi-tiën der profeten. Telkens met geweld onderdrukt, vertoonde zij zich gedurig in nieuwe vormen, nu eens als een tamelijk onschul-dig geloof aan het ideaal der toekomst, dan als het in daden zich uitende protest van eene door al de ellende der onder-drukking tot het uiterste gedreven menigte; nu eens als een wachten en hopen op uitredding door God, dan weder als een onstuimig verzet tegen ondragelijk geweld, maar altijd als een zuiver nationale Joodsche zaak, altijd onder den invloed van en beheerscht door de groote gebeurtenissen die elkander in Palestina van 30—70 afwisselden en aan dit tijdvak der geschiedenis het karakter geven van eene voortdurende omwen-teling op maatschappelijk en politiek gebied.

Het is het kennelijk streven van alle Evangelisten, om den held van het christelijke epos geheel los te maken van deze locale en tijdelijke omgeving, van deze nationale Joodsche ge-beurtenissen. Zij stellen hem voor als den boven al die concrete en particuliere belangen hoog verheven geest, als den uit hoo-gere sferen gedaalden Godszoon, die, ook waar hij als men-schenkind verschijnt, ver boven de kinderen der menschen, als des menschen zoon (d. i. de hemelsche of ideale mensch) verheven, van uit dat hoogere hemelsche stand-punt het verledene met het tegenwoordige en het toeko-mende, de belangen van Joden met die van Samaritanen en heidenen in zijne beschouwing te zamen vat. Voor de scharen, d. i. voor het gros der natie, is hij een zoon van Jozef den handwerksman; is hij de leerling van Johannes; is hij de voor de listen en lagen des duivels blootstaande woestijnbewoner; is hij de door zijn eigen volk aan Rome tot den kruisdood overgeleverde weêrlooze misdadiger. Alleen voor de ingewijden en uitverkorenen is hij de zoon des heiligen Geestes, de met dien geest gedoopte, de overwinnaar van Satan, de Heer der engelen en daemonen, de overwinnaar van graf en dood.

Is het nu eene juiste exegese, die dezen goddelijken held, na hem van zijne goddelijke attributen beroofd te hebben, voor den stichter van het Christendom verklaart en in éénen adem hem mensch noemt en volbrenger eener bovenmenschelijke taak? Met welk recht wijken wij hier van de regelen af, die de nauw-gezette beoefening der geschiedenis ons voor de interpretatie der mythologie heeft aan de hand gedaan?

Zie hier dan, naar ik meen, de ware beteekenis en den omvang der vraag: wat is symbool, wat realiteit in de Evangelische geschiedenis?

Tot nog toe deden wij, Modernen, alsof slechts hier en daar van de door en door symbolische trekken, gelijk zij aan den vierden evangelist eigen zijn, ook in de synoptici iets gevonden werd. De waarheid is, dat ook in hoofdzaak de synoptici door het symbolisme beheerscht worden. Bij Matth. XVI, 13 vlg. vinden wij, gelijk wij zagen, een der hoofdepoques; daar is de plaats in het Evangelie, waar de hoofdcaesuur moet gezocht worden. Hier treffen wij den overgang aan tot het beslissende deel van Jezus' leven, den ingang tot het heilig mysterie van het werelddrama. Welnu, waar is het symbolisme zoo met handen te grijpen als juist daar? Nemen wij dan ook hier de proef met den symbolischen sleutel! Matth. XVI, 13 vlg. lezen wij dat onmiddellijk na den dood des doopers *de menschen* zeggen dat des menschen zoon is = Johannes de Dooper of de tweede Elia of de profeet die het Godsrijk zou aankondigen. *Volgens de menschen* is dus het Messiasrijk, d. i. de gemeente, die haar middenpunt vindt in het geloof aan den Messias, door Johannes den Dooper gesticht. Slechts enkelen, zoo als Petrus, hebben de hoogere goddelijke beteekenis en daarmede tevens den waren auteur van het nieuwe geloof erkend. Hun toch is de Christus zelf verschenen. Vleesch en bloed, d. i. de omgang met menschen heeft hun het goddelijk mysterie van het Messiasrijk niet geopenbaard, maar de Vader in de hemelen opende hun de oogen, dat zij door den tijdelijken schijn der dingen henen hunne eeuwige beteekenis, d. i. hunne toekomstige ontwikkeling konden ontdekken.

Men lette wel op: de grondgedachte is hier niet: Petrus en de zijnen hebben in den Meester, met wien zij verkeerden, de eigenschappen ontdekt, die den Messias moesten onderscheiden. Immers, de Messiasdaden waren voor aller oogen verricht; en dat Petrus en zijne geestverwanten boven de religieuse begrippen van hun volk verheven zouden zijn geweest, wordt weersproken door Matth. XVI, 23, waar Petrus' gebrek aan inzicht in het ware Evangelie ten duidelijkste wordt ten toon gesteld en veroordeeld. Neen, de grondgedachte is: het christendom naar zijne wezenlijke beteekenis als wereldgodsdienst is niet door een mensch, zij hij ook, als

de Dooper, aan een profeet, aan eenen Elia gelijk, maar door God zelf gesticht. Nu is niets meer in strijd met de israelitische vroomheid dan de gedachte dat een mensch door zijne daden en deugden goddelijke eerbewijzing zich zou kunnen waardig maken. Philo drukt deze echt israelitische overtuiging uit, wanneer hij zegt: „wel kan God, gelijk het O. T. leert, in menschelijke gedaante op aarde verschijnen, maar nooit kan een mensch tot goddelijke waardigheid zich ongestraft verheffen; het verheffen van een mensch tot een voorwerp van cultus is altijd de goddeloosheid zelve.” Niets is dus onwaarschijnlijker dan de bewering der moderne kritiek, als zou de vereering van den mensch Jezus als den Zoon Gods ontstaan zijn uit de waardeering van de persoonlijke eigenschappen van eenen vromen leeraar. Het ebionitisme, d. i. het judeo-christianisme, heeft zich altijd tegen elk euhemerisme van dien aard verzet. Het oudste christendom als vrucht van israelitischen bodem is dan ook zeker geheel vreemd geweest aan het denkbeeld, dat zij, die het aanstaande godsrijk hadden aangekondigd, zelve aanspraak zouden maken op een soort van cultus. De christologie van het N. T. kon eerst in eene volgende generatie ontstaan, en wel in kringen, die door grieksch-romeinsche denkbeelden sterk geïnfluenceerd waren. Zulk eene adaptatie en assimilatie kon eerst plaats hebben nadat het messias-geloof had opgehouden eene oorlogsverklaring te zijn tegen Rome. Onmogelijk is het zeker niet, dat menig israeliet reeds vóór 70 zich eene betere toekomst voor zijn volk heeft gedacht, zonder daarbij te speculeeren op den ondergang van het Rome der Caesars. Doch in geen geval kan zich eene gemeente van aldus gezinde vromen als eene messias-gemeente hebben doen gelden in de dagen, toen de strijd op leven en dood tusschen Palestina en Rome gevoerd werd. In dien tijd droeg het christendom nog het nationale costuum der apocalyptiek. Zoo ergens, dan spreekt uit deze apocalyptiek de geest van een geslacht, dat Romeinen en Grieken als vijanden Gods haatte en daarom dan ook door Romeinen en Grieken als incarnatie van het odium generis humani werd verfoeid.

Uit dit wederzijdsche odium is zeker allerminst het Christendom, zooals wij het in zijne wereldhistorische beteekenis kennen, ontstaan. Integendeel die geboorte kan niet anders dan uit het tegenovergestelde beginsel, dat van wederzijdsche waar-

deering, verklaard worden. Mij dunkt, hier had, zoo ooit en ergens, een huwelijk plaats uit innige liefde en met voldoende huwelijksgift van beide zijden. Van den Joodschen kant kwam het groote kapitaal der ethisch-religieuse en profetische litteratuur en historische overlevering omtrent het vrome maar altijd geplaagde volk, dat zich Gods zoon wist (Jesaja XLII en LIII). Van den Grieksch-Romeinschen kant kwam de vormkracht der kunst, der wetgeving en der wetenschap, het organiseerend talent en de virtuositeit van het abstracte denken. Israël leverde de stof, de Grieksch-Romeinsche beschaving den vorm. De moeder was eene Israelitische maagd, de vader de geest der menschheid zoo als die leefde in het zich realiseerende ideaal van Romeinsche wereldmacht en Grieksch-Romeinsch humanisme. Israël gaf den zoon Gods als theocratisch koning der toekomst; het grieksche idealisme leende zijne hulp tot ontwikkeling van het begrip van preëxistentie; uit de combinatie van beiden ontstond de goddelijke persoonlijkheid, die onmiddellijk uit God ontstaan, op het providentieele oogenblik in menschelijke gedaante verschijnt onder menschen, om hun Gods eigen gedachten en de verwezenlijking van hun heiligste en heerlijkste verwachtingen aan te brengen. Israël gaf het heroïsme en het martelaarschap van een aan het godsgebod met kinderlijke trouw hangende natie; van de andere zijde werd de godsdienst van het diepst vernederde, onder Rome's wet vertrapte, vrome volk als de godsdienst van eenen gekruisigden God aanvaard, en de in deze kringen nieuwe en vreemde geschiedenis van het oorspronkelijke christendom als de geschiedenis van een vergoddelijkten mensch opgevat. Van beide zijden was de liefde de vrucht van waardeering en de waardeering te oprechter, naarmate zij door ernstiger miskenning en verongelijking was voorafgegaan.

Men bedriegt zich, indien men meent, dat deze dingen vreemd en ongehoord zijn en slechts de waarde bezitten van den eersten den besten grilligen inval. Hier en daar mogen de consequenties door mij een weinig verder zijn doorgetrokken, sinds lang is men het in moderne kringen daarover eens dat het Jezusbeeld onzer Evangeliën voor een goed deel uit symbolische trekken en vormen bestaat en slechts in zoover eene eenheid vertegenwoordigt als de katholieke kerk, die de Evangelische verhalen

tegen het eind der 2e eeuw kanoniseerde, zelve eene eenheid vormde, iets wat zeker niet zonder eigenaardig voorbehoud kan beweerd worden. Immers die katholieke kerk was niet anders dan een door compromis tusschen verschillende christelijke partijen tot stand gebrachte vereeniging, Nu verdient het zeker onze aandacht in hooge mate, dat deze oud-katholieke kerk omstreeks het jaar 200, toen zij voor het eerst den kanon des Nieuwen Testaments ging vaststellen, niet in het allerminst zich schijnt bekommerd te hebben over de vraag: aan welke van beide Evangelische traditiën, aan de synoptische of Johanneïsche, de voorrang was toe te kennen, waar het aankwam om de bizonderheden van het openbare leven des Heeren met nauwkeurigheid te leeren kennen. Het ontbreekt niet aan documenten uit dien tijd, waaruit is op te maken, uit welke hoofdartikelen het credo der toenmalige katholieke kerk was samengesteld. In al de zoogenaamde geloofsformules volgt, evenals in het later opgestelde en onder den titel van apostolisch symbool officieel geworden formulier, de belijdenis omtrent de passie onmiddellijk op die, welke op de geboorte betrekking had. De oudste oorkonde, die wij bezitten over den kerkelijken kanon des N. T. [1]), verdedigt het gelijktijdig opnemen en gelijkstellen der vier Evangeliën met het motief dat zij, ofschoon in enkele opzichten onderling verschillende, toch voor het geloof der geloovigen geen verschil opleverden, daar zij allen hetzelfde verklaarden „over de geboorte, het lijden, de opstanding, het verkeer (des Verrezenen) met zijne jongeren en zijne tweevoudige verschijning, eerst in den vroegeren staat der verachting, dan in dien der toekomstige koninklijke macht.” Alleen dus die stukken in de Evangelische geschiedenis, die wij tot de bij uitstek mythische bestanddeelen rekenen te behooren, maakten integreerende deelen uit van het katholieke geloof. Het geheele openbare leven, met uitzondering alleen van het lijden, werd stilzwijgend voorbijgegaan; natuurlijk niet omdat de gemeente bij de kennis daarvan geen belang had, maar omdat het verschil daarover geheel beheerscht werd door het licht, waarin de geboorte, het lijden, de opstanding enz. werden beschouwd. Deze katholieke kerk dus heeft geen bezwaar

---

[1]) Het zoogenaamde Murathorische fragment, waarschijnlijk dagteekenende van het jaar 190 of daaromtrent.

gezien in het gelijktijdig kanoniseeren der vier Evangeliën, omdat in die allen het openbaar leven des Heeren in de lijst van de goddelijke afkomst en de goddelijke verheerlijking na het lijden was geplaatst. Wat ons zooveel moeite baart, het brengen van harmonie namelijk tusschen de elkaar bestrijdende verhalen der Evangelisten, bekommerde deze katholieke christenen al zeer weinig, nadat zij er in waren geslaagd de eigenlijke hinderpalen, die voor hunne orthodoxie in de Evangeliën der Ebionieten (oude Joodsch-Christelijke partij) en der Gnostieken (de radicale bestrijders van het Oude Testament) gelegen waren, uit den kerkelijken kanon te verbannen.

Die heftige bestrijding van de oud-christelijke Evangeliën door de katholieken is een feit, waarvan het gewicht voor de waardeering van het historisch karakter der kanonische Evangeliën inderdaad belangrijk mag heeten. Die bestrijding was zoo radicaal, dat deze kettersche geschriften tot op kleine fragmenten na zijn verdwenen. Vat men het weinige, dat deze fragmenten opleveren, te zamen en voegt men daarbij, wat conservatieve mannen als Papias en Hegesippus uit oud-christelijke traditiën over Jezus en zijne eerste aanhangers hebben opgeteekend, dan verkrijgt de vaak uitgesproken gissing omtrent het eenzijdig apocalyptisch karakter van het oudste christendom een hoogen graad van waarschijnlijkheid. Behelst deze verklaring voor mijne lezers iets raadselachtigs, ik voeg er dan nog dit bij, dat naar deze oud-christelijke overleveringen de stichter der gemeente zoo niet uitsluitend dan toch bij voorkeur zich heeft bezig gehouden met de voorbereiding tot en de aankondiging van het aanstaande Messiasrijk, hetwelk met echt oostersche beeldspraak en in vormen, die ook voor de minst ontwikkelde schare sterke aantrekkingskracht bezaten, door hem werd geschilderd. Eene legende, door Hegesippus ons bewaard, en die al den schijn heeft van uit goede bronnen te zijn gevloeid, verhaalt dat eenige lieden uit het vaderland van Jezus en aan hem vermaagschapt, door den argwanenden Domitianus (dus ongeveer 60 jaren na Jezus' dood) naar Rome gedagvaard om zich te verantwoorden over hunne politieke en religieuse denkwijze, het kort begrip of programma hunner nog zeer primitieve gemeenschap in slechts één artikel nederlegden. Dat artikel luidde: „wij gelooven, dat het Messiasrijk aanstaande is."

Dat dit geloof werkelijk de kern is geweest van het oud-christelijke geloof, wordt zijdelings bevestigd door onze synoptische evangeliën op al die plaatsen, en zij zijn zeer talrijk, waarin Jezus van den Messias in den derden persoon spreekt en daardoor het vermoeden wekt, dat hij, de groote leeraar, zich zelven onderscheidt van den grooten koning, die verwacht werd. De plastische kunst der Synoptici was ontoereikend, hunne theologische ontwikkeling niet ver genoeg gevorderd, om de sporen van dit rudimentaire geloof te doen verdwijnen. Hoe weinig behoefte aan historisch decorum zij gevoelden, of, laat mij liever zeggen: hoe gering hunne bekwaamheid was bij de constructie van het beeld, dat zij ontwierpen, hoe onbeholpen de techniek was, die aan hun mozaïek-arbeid het karakter van eenheid, den indruk van een voltooid kunstwerk moest geven, openbaart zich voor den opmerkzamen lezer op elke bladzijde hunner geschriften. Uitspraken van den religieusen geest, die oorspronkelijk den vorm droegen van godspraken naar de wijze der oude profeten, worden zonder schroom den leeraar in den mond gelegd, alsof hij uit het bewustzijn, ik zeg niet: van den Messias, maar van God zelf gesproken had. De oude wijzen, de spreukendichters, hadden zich de hoogste levenswijsheid als een goddelijke persoonlijkheid gedacht in de onmiddellijke nabijheid der Godheid zelve en als naast Gods troon staande, met hem sprekende, met hem de belangen der wereld overwegende, met hem de plannen tot heil der vromen tot rijpheid brengende. Zij hadden die goddelijke wijsheid voorgesteld, sprekende over zich zelf, hare goddelijke voortreffelijkheid, hare nederige zachtmoedigheid verkondigende, om de menschen voor zich te winnen en van hunnen dwazen eigenwaan, van hunne wereldsche bekommeringen te verlossen. Zij hadden die wijsheid Gods doen optreden als de over Israel wakende voorzienigheid, die niet moede wordt, telkens weer de afgedwaalden te waarschuwen, de verstrooiden te verzamelen, de weerspannigen te kastijden, de moedeloozen op te beuren, den vermoeiden rust te geven. Sedert de dagen van den Dooper had men, onder den indruk van de bloedige geweldenarijen, tegen de vrome patriotten door Antipas en Pilatus gepleegd, vuriger dan ooit den God der Vaderen gesmeekt, dat hij eindelijk toch de hope Israëls zou vervullen. Is het wonder, dat evenals de beloofde zoon Davids de type werd van den Koning-verlosser, zoo ook de

gepersonifiëerde wijsheid Gods hare trekken moest leenen voor het beeld van den idealen leeraar der toekomst, die door verheldering van het religieuse bewustzijn de komst van den beteren tijd zou verhaasten? Welnu, de hooge eigenschappen van deze goddelijke Sophia of Chokma, van deze verpersoonlijkte wijsheid Gods moesten op den stichter des Christendoms worden toegepast, van het oogenblik dat de overtuiging gevestigd was: de grondslagen van de ware Godskennis en godsvrucht zijn gelegd, want het geloof, dat het Hemelrijk komen moet, leeft en kan niet beschaamd wooden.

Dat aanvankelijk dit geloof bij de aanhangers des Doopers heeft bestaan en het middelpunt is geweest voor de eerste Messiasgemeente, is ons reeds gebleken uit de hiervoren aangestipte in het N. T. bewaarde traditiën aangaande de Johannesjongeren. Al kennen wij de inwendige geschiedenis dezer Johannesgemeente niet meer in hare bizonderheden, zooveel staat wel vast, dat zij, ofschoon met het christendom, opgevat als wereldgodsdienst, in oorzakelijk verband staande, daarmede niet te vereenzelvigen is, naardien haar de geest van dat ruimere humanisme ontbrak, hetwelk de ideale leeraar volgens Matth. XI, 7 vlg., 18, van den stuggen asceet, den somberen boetprediker der woestijn onderscheidde. Ligt in deze erkentenis voor de historische kritiek nu ook de noodzakelijkheid om in Jezus van Nazareth de verwezenlijking te zien van dit ideaal, en daarom tevens de oplossing van het groote probleem, hoe het christelijk universalisme is ontstaan? Zoo lang het ons niet gegeven is, door den symbolischen sluier der evangelische verhalen henen, althans zóó veel van de werkelijkheid te ontdekken, dat wij daarin het materiaal vinden voor de constructie eener historische persoonlijkheid, wier trekken de eenheid van de menschelijke individualiteit op sprekende wijze vertegenwoordigen, zoo lang mogen wij, vrienden der historische kritiek, de gestelde vraag niet bevestigend beantwoorden.

Volgens den vierden evangelist heeft Jezus zelf op onmiskenbare wijze zijne identiteit met den prae-existeerenden Messias uitgesproken in deze praegnante formule: Vóór Abraham was, ben ik (Joh. VIII, 58). De meening, dat zulk een getuigenis over Jezus' lippen ooit is gekomen, wordt zelfs in de kringen der conservatieve theologen met steeds grooter aarzeling geuit. Doch is de afstand tusschen den vierden en den eersten evangelist wel zoo

heel groot, als wij bij Matth. XI, 25 vlg. den leeraar van Nazareth zien optreden in het karakter van de wijsheid Gods en hem de uitdrukkingen hooren gebruiken, waarmede volgens de spreukendichters die Wijsheid Gods de menschen uitnoodigt om bij haar, die niet schroomt hare nederige zachtmoedigheid, hare liefelijke bescheidenheid luide te roemen, de ware rust voor hun gemoed te komen zoeken? Kunnen wij zeggen, dat het een mensch is, die bij denzelfden Mattheus verklaart: zie, ik zend tot u profeten en wijzen en schriftgeleerden, en eenigen uit hen zult gij dooden en kruisigen ... Jerusalem! Jerusalem! gij, die de profeten doodt en steenigt, die tot u gezonden zijn, hoe menigmaal heb ik uwe kinderen willen bijeenvergaderen, gelijk eene hen hare kiekens bijeenvergadert onder de vleugelen, en gij hebt niet gewild! [1]).

Ook daar, waar Jezus als volksredenaar optreedt en van den populairen vorm der parabelen bij zijn onderwijs zich bedient, hebben wij ons, als wij op de verklaring van Matth. XIII, 13, Marc. IV, 11 vlg. en Luc. VIII, 10 afgaan, de zaak niet zoo eenvoudig te denken als men gewoonlijk aanneemt. Deze parabelen toch moeten niet dienen, om de volksmenigte op bevattelijke wijze met den diepen zin der geestelijke waarheden, in het evangelie neergelegd, bekend te maken. Neen, deze leeraar verklaart uitdrukkelijk, dat hij dezen vorm kiest, omdat de schare het mysterie van het hemelrijk niet doorzien kan, niet doorzien mag. Alleen in den intiemen kring der zijnen deelt de goddelijke leeraar de verklaring zijner beeldspraken mede, iets wat wel geschikt is, onze verbazing op te wekken, wanneer wij in aanmerking nemen, 1° dat de verklaring der gelijkenissen, door Jezus aan zijne jongeren gegeven, zou men zeggen, de bevatting van den eenvoudigsten hoorder niet te

[1]) Zie Matth. XXIII, 34 vlg. De vergelijking met Luc. XI, 49 maakt het hoogst waarschijnlijk, dat de eerste evangelist aan Jezus eene verklaring over Jerusalem in den mond heeft gelegd, die oorspronkelijk aan de wijsheid Gods werd toegeschreven. Dat deze wijsheid werkelijk als hypostase of persoonlijk wezen werd gedacht, leert b.v. Spr. VIII, 1 vlg., 22 vlg, 30 vlg. Dat Mattheus t. d. p. Jezus op eigen gezag deze godsspraak laat uitbrengen, bewijst hij door het weglaten der aanhalingsformule: „daarom zegt de wijsheid Gods", die wij bij Lucas XI, 49 nog aantreffen. Hier was dus volgens Mattheus een boven alle profeten verhevene aan het woord. De zieners des O. T. toch, ofschoon op last van hun God sprekende, maken steeds onderscheid tusschen hun eigen persoonlijkheid en den God, wiens woord zij verkondigen.

boven ging (zie Matth. XIII, 18 vlg., Marc. IV, 14 vlg., Luc. VIII, 11 vlg.); ten andere omdat het uit dezelfde evangeliën blijkt, dat ten slotte ook de jongeren den eigenlijken zin des evangelies niet vermochten te vatten. Zoo voortreffelijk nu dit alles met de doorgaande voorstelling der evangelisten strookt, volgens welke de goddelijke leeraar volstrekt verheven was boven zijn volk en zijn tijd, en daarom dan ook door zijne omgeving niet kon worden begrepen, zoo onvoldoende is de gangbare exegese, die uit de evangelische verhalen juist het tegendeel wil afleiden, en ons wil doen gelooven, dat ons hier een leeraar wordt geteekend, die de gewone menschelijke middelen te baat neemt, om door zijn gehoor volkomen begrepen te worden. Terecht, naar ik meen, heeft men de schoonheid van de meeste gelijkenissen, door de synoptici bewaard, hoog geroemd. Doch het gaat niet aan, uit die schoonheid af te leiden, dat niemand anders dan de stichter des christendoms ze heeft voorgedragen. Het feit alleen, dat enkele der allerschoonste en heerlijkste, en tevens der meest sprekende en daarom het gemakkelijkst in het geheugen te bewaren gelijkenissen, zooals die van den verloren zoon en den barmhartigen Samaritaan, slechts in één der vier evangeliën zijn opgenomen, dwingt ons tot voorzichtigheid, terwijl de groote vrijheid, waarmede de evangelisten, blijkens het verschil hunner redactiën, bij het reproduceeren der parabelen zijn te werk gegaan, ons het volle recht geeft, om de juistheid te ontkennen van het oordeel, dat door den onmiddellijken indruk van oorspronkelijkheid werd ingegeven.

Nu is het volkomen waar, dat de vereenzelviging van Jezus met den praeëxistenten Zoon Gods bij de synoptici nog niet, gelijk bij Johannes, door Jezus uitdrukkelijk als een bewust getuigenis omtrent zich zelven voorkomt. Ook mag voorzeker niet worden voorbij gezien, dat met de Johanneïsche voorstelling vergeleken, de synoptische veel duidelijker sporen draagt van uit zeer verschillende overleveringen en bespiegelingen te zijn samengesteld. Noopt dit verschijnsel ons tot herhaald en nauwkeurig onderzoek van de oudste oorkonden, ten einde toch niets verloren te laten gaan van hetgeen daar wellicht nog verborgen ligt als bruikbaar materiaal voor onze kennis van het alleroudste Christendom, wij mogen van den anderen kant ook niet voorbij zien, dat zelfs de schijnbaar duidelijkste teekenen

van zuiver historische overlevering aangaande Jezus, in de synoptische verhalen aanwezig, bij nadere overweging voor dit doel niet volkomen betrouwbaar zijn. Wat ons boven alles voor het historisch onderzoek noodig is te weten, n.l. welke de houding was, door dezen leeraar ten opzichte van de groote religieuse en nationale strijdvragen van het toenmalige Jodendom aangenomen, wij worden nauwelijks iets daarvan gewaar. Nu eens vermoedt men in hem den nauwgezetten Farizeër, die geen tittel noch jota der wet wil verwaarloosd zien, en Samaritanen en heidenen met groote minachting bejegent; den trouwen zoon zijns volks, die met de geloovigen naar de hoofdstad opgaat om het groote feest te vieren; den ijveraar voor de eer van het heiligdom te Jerusalem, die van verontwaardiging gloeit bij het aanschouwen van de daar heerschende bedrijvigheid; den geestverwant der ontevreden Galileërs, die den Heer van zijn land, viervorst Herodes, met het schampere „die vos" aanduidt (Luc. XIII, 32); — dan weder blijkt het, dat Jezus zeer verre verheven is boven al de kleingeestigheden der schriftgeleerden en Farizeën, die hij met de smadelijkste benamingen bejegent; dat hij geheel los is van de wet op den sabbath en de reinigingen, los ook van elk vooroordeel, dat den jood als zoodanig boven Samaritaan of heiden plaatste; dat hij met zijn stoutmoedig: „hier is meer dan de tempel" (Matth. XII, 6) toont ontgroeid te zijn aan den eerbied voor het nationale heiligdom en dan ook wegens aanslagen tegen den tempel voor het gericht wordt gesleept; dat hij wel verre van gemeene zaak te maken met de politieke malcontenten, integendeel hen terechtwijst met zijn kort bescheid: „geeft den keizer, wat des keizers is."

In den geest der verhalers zelven kunnen wij zeker deze dissonanten niet beter oplossen dan door ze te doen samenvloeien in de hoogere harmonie, welke door middel van de symbolische verklaring ons wordt geopenbaard. Inderdaad, deze leeraar staat te hoog om hart te hebben voor de vragen van den dag, die zijne tijdgenooten in beslag hadden genomen. Meent gij hem te verstaan, als gij zegt: hij was een vroom Israëliet, die zwoer bij de letter der wet; hij was een ordelievend burger, die zelfs eerbied koesterde voor de rechten van den keizer, hij was een echt conciliant, een uitermate bezadigde liberaal, die de heilige gebruiken en wetten van zijn volk

onaangetast liet, ja zelfs voor aanranding trachtte te beveiligen? Hoe bedriegt gij u! Ziet gij dan niet, dat hij, de schepper van een nieuwe orde van zaken, die den godsdienst der wereld hervormen zal, slechts eerbied heeft voor de letter van de wet en profeten, omdat hij alleen, hij voor het eerst den zin kent, den hoogeren, geestelijken zin, waarin zij waarlijk vervuld kunnen worden? Ziet gij niet in, dat voor het geestelijke oog van dezen ziener deze eeredienst voorbijgaat, deze tempel der verwoesting wordt overgegeven, en dat zijn tempelreiniging niets is dan eene zinnebeeldige handeling, waarmede hij aantoont, dat het zedelijk bederf tot in het heiligdom der uitverkoren natie is doorgedrongen? Ziet gij niet in, welk eene goddelijke ironie er ligt in die eenvoudige antithese: „geeft Gode wat Godes is, en den keizer, wat den keizer toekomt," waar dat woord bestemd is voor hen, die meenen godsdienstig te zijn, als zij hunne armzalige penningen den keizer weigeren?

Met hoeveel behoedzaamheid men moet te werk gaan bij het beproeven van het historisch gehalte der evangelische overleveringen, blijkt uit tal van voorbeelden. Ik wil er althans enkele hier kortelijk vermelden.

In het bekende verhaal van den rijken jongeling, die, hoe heilbegeerig ook, het van hem geëischte offer niet vermocht te brengen, vinden wij een klein verschil tusschen de evangelisten bij de vermelding van de eerste woorden, tusschen Jezus en den jongen man gewisseld. Terwijl Marcus en Lucas den jongeling Jezus doen naderen, met de vraag: „goede Meester! wat moet ik doen?" waarop dan Jezus antwoordt: „Wat noemt gij mij goed? Niemand is goed dan God alleen", luidt de vraag bij Mattheus: „Meester! wat zal ik goeds doen?" en het antwoord: „Wat vraagt gij mij naar hetgeen goed is? Goed is er maar één." Is het nu juist, met de meeste uitleggers te zeggen: bij Marcus en Lucas hebben wij de oorspronkelijke werkelijkheid; bij Mattheus daarentegen is de omwerkende hand zichtbaar, die de menschelijke bescheidenheid des goddelijken meesters en de tegenstelling tusschen hem en den alleen goeden God verwijderde? Maar is het dan zooveel natuurlijker te noemen, bij de onderstelling, dat wij hier waarlijk met een mensch van gelijke bewegingen als wij te doen hebben, dat hij bij die onschuldige vriendelijkheid van het „Goede Meester" aanstonds daarin de bedoeling vermoedt, dat men hem met

God gelijk stelt? Inderdaad, de gevolgtrekking, dat wij bij Marcus en Lucas de werkelijkheid voor ons hebben, is al bizonder overhaast.

Iets dergelijks valt op te merken bij de vergelijking tusschen de verschillende berichten der evangelisten aangaande een bezoek, dat Jezus van zijne bloedverwanten ontvangt, terwijl hij geheel in zijn werk verdiept is. Marcus is het, die alleen aan dit verhaal de opmerking laat voorafgaan, dat de zijnen Jezus wilden vatten, omdat zij hem voor waanzinnig hielden (Marcus III, 21). Wederom vraag ik: zal men in die bizonderheid het bewijs moeten zien, dat wij ook hier bij Marcus de werkelijkheid terug vinden? De strekking der geheele pericoop is duidelijk genoeg deze: het christendom, in zijn idealen stichter vertegenwoordigd, wordt door de joodsche schoolwijsheid als uitzinnigheid veroordeeld en tot in des stichters onmiddellijke omgeving ten eenenmale miskend. Dat deze voorstelling als symbolische en niet als plat reëele waarheid moet worden opgevat, komt mij hoogst waarschijnlijk voor. In de wijze, waarop wij dit conflict tusschen Jezus en zijne aardsche maagschap door alle evangelisten geschetst vinden, zou ik voor mij liever het streven zien doorstralen om het christendom los te maken uit de al te nauwe betrekking, waarin het volgens de overlevering, die Jacobus den broeder van Jezus tot eersten bisschop van Jerusalem maakte, tot het jodendom had gestaan. De eigenlijke waarheid, door de evangelisehe verhalers bedoeld, komt naar mijne overtuiging eerst door deze onderscheiding tot haar recht.

Nergens meer dan in de lijdensgeschiedenis is de symbolische sleutel onmisbaar om ons den waren zin te openen. Wij staan eenvoudig voor eene ongerijmdheid, als wij ons den leeraar van Nazareth naar de moderne opvatting voorstellen als een vroom mensch, die te kwader ure in Jerusalem het offer wordt van misverstand en kwaadwilligheid. Zulk een vergrijp aan de onschuld moge diepen indruk maken op het gemoed van de vrienden des martelaars, hoe zullen wij in eene gebeurtenis, die, helaas! zoo weinig zeldzaam is in de jaarboeken van ons geslacht, de oorzaak kunnen zien, die alleen voldoende was om het geloof aan de verzoening der zondige

wereld door het bloed des kruises te doen ontstaan? Hoe machteloos staan wij, modernen, met ons ongeloof aan Jezus' zondeloosheid en zijne verrijzenis uit de dooden, tegenover het onwedersprekelijke feit, dat het geloof aan de verzoenende kracht van het bloed van Golgotha een van de meest essentiëele artikelen der oudste christelijke belijdenis uitmaakt? Zulk een geloof kan voorwaar niet ontstaan, indien er geèn onschuldig bloed vergoten ware bij de grondvesting der nieuwe religie. Maar de onvergelijkelijke waarde, aan dat bloed als verzoeningsmiddel voor de gansche menschheid gehecht, verklaart zich slechts, wanneer de wereldhistorische beteekenis van de bloedige feiten, die de worsteling tusschen de groote machten der oude wereld ten tijde van het ontstaan des christendoms vergezelden, in de schaal onzer beoordeeling wordt gelegd.

Om het aloude christelijke verzoeningsgeloof recht te verstaan, hebben wij zeer zeker velerlei voorafgaande religieuse stroomingen en gedachtereeksen in de oude wereld te hulp te roepen. Doch al onze pogingen zullen vruchteloos blijven, zoolang het ons niet mag gelukken het geheim te ontdekken, waardoor de joodsche en de heidensche strooming in ééne bedding werden te zamen gebracht. Zou eene nieuwe positieve macht in het religieuse leven geboren worden, gelijk die zich vertoonde in het jeugdige Christendom met zijn wereldverzakend, den dood trotseerend geloof; zou uit den afgehouwen joodschen stam een nieuwe frissche loot ontspruiten, die bestemd was, om een boom te worden, forscher en schooner dan de eerste, een ware reuzenboom, onder welks lommer de voormalige vijanden van het jodenvolk verkwikking zouden komen zoeken, dan moest het beste, wat er in de oud-testamentische vroomheid school, in zulk eene gestalte zich vertoonen, dat het vroeger verachte en versmade geloof bekoorlijk en begeerlijk kon worden in de oogen der verachters en door dezen met den gloed van innige liefde kon worden omhelsd. Men verzwaart het probleem noodeloos, wanneer men eenzijdig den nadruk legt op de ergernis, die volgens de paulinische uitspraak 1 Cor. I, 23 het kruis voor de joden bevatte. Eenzijdig toch is het in de hoogste mate, voorbij te zien, dat geen natie zoozeer als de joodsche, door haar hoog ontwikkeld religieus leven zoowel als door de buitengewone rampen die haar hadden geteisterd, voorbeschikt en in staat was gesteld, om de onweerstaanbare macht van het vrij-

willig en geduldig gedragen lijden ten toon te spreiden. Ook Griekenland heeft aan de menschelijke smart eene verheffende, zelfs eene stichtelijke zijde weten te ontdekken. Doch gelijk de onverzadelijke behoefte aan aesthetische streeling de Grieken, zoo belette het fortuin der wapenen, het succes der veroveringspolitiek de Romeinen, om zich in de heilige diepten van de smart te begeven, totdat de geweldige schokken, die in de eerste eeuw onzer jaartelling het colossale wereldrijk doortrilden, vooral in de lagere standen der maatschappij de gemoederen voor hoogeren zedelijken ernst vatbaar maakten. Wat de joden betreft, in de dagen hunner bezoeking, onder de slagen, hun door het Rome der Caesaren toegebracht, hebben zij zich verkwikt aan het beeld van den man der smarten, hun door den tweeden Jesaia [1]) geteekend. Hun eerbied voor dien idealen knecht Gods, die geen gestalte had noch heerlijkheid, door wiens striemen en wonden genezing zou komen voor velen, die eerbied overleefde den haat, waarmede zij een tijd lang tegen den grooten lijder des N. T. vervuld waren. Gelukt het aan het historisch onderzoek, met nauwkeurigheid aan te wijzen de plaats waar, den tijd wanneer en de omstandigheden waaronder de overlevering aangaande Jezus van Nazareth met dit ideaal van den lijdenden Godsknecht tot een geheel is samengesmolten, dan mag men zeggen, dat in hoofdzaak is gevonden, wat ons, kinderen der negentiende eeuw, in de wordingsgeschiedenis van het christendom boven alles belang inboezemt. Dan zullen wij voorzeker beter in staat zijn, het christelijk geloof aan de kracht van het voor achttien eeuwen gebrachte zoenoffer naar zijn eigenlijke beteekenis en waarde te doorzien. En mogen wij ook dan nog niet volkomen met vormen en uitdrukking van dat geloof ons kunnen vereenigen, van zijne eerbiedwaardige strekking zullen wij ons inniger doordrongen kunnen voelen dan voor dezen.

Zoo meen ik dat het dieper indringen in het symbolisme der Evangeliën onze moderne kritiek tevens in staat zal stellen, den historischen achtergrond dier verhalen beter te leeren kennen. In den grond is het doel van ons onderzoek geen ander dan dat, hetwelk de moderne biographie van Jezus zich gesteld heeft. Niet van revolutie trouwens, maar van

[1]) Zie Jesaia LII en LIII.

evolutie is ook op dit gebied der wetenschap heil te verwachten. Niet tot stilstaan, veel minder tot omkeeren moeten wij onderzoekers worden opgewekt, al klinkt ook het altijd herhaalde aandringen op herziening van het onderzoek ons dikwijls, ingenomen als wij zijn met de verkregen resultaten, als een ontmoedigende afkeuring van onzen arbeid in de ooren. Het „reculer pour mieux sauter" moet telkens weer in toepassing worden gebracht, indien wij gewaarborgd willen zijn tegen overijling in onze gevolgtrekkingen, tegen eenzijdigheid in onze beschouwingen. Het lijdt geen twijfel: heeft de Christelijke gemeente omstreeks het jaar 100 in Jezus van Nazareth den Christus erkend, zij deed het met het uitdrukkelijk voorbehoud, dat het voorwerp harer dankbare vereering niet was een menschelijk, maar een goddelijk wezen. Zij deed het tevens in het stellige bewustzijn, dat deze Christus eerst na zijn dood zijne volle heerlijkheid openbaarde. Zoo beschouwd is de geheele Evangelische geschiedenis niets anders dan de vrucht van het apologetische streven dier gemeente, om haar goed recht te staven op haren Christuscultus, door de aanwijzing van de in het verledene liggende kiemen van haar geloof. De geheele geschiedenis der moderne evangeliekritiek en der Jezus-biographie is daar, om te bewijzen, dat bedoelde Christelijke gemeente bij de samenstelling van het Christusepos nauwelijks te beschikken had over iets, wat, eigenlijk gezegd, aanstonds bruikbaar materiaal voor eene Jezus-biographie heeten mag.

De angst, die bij vele, overigens der vrije wetenschap niet vijandige, Christenen bestaat voor de voorloopige, grootendeels negatief schijnende resultaten der symbolische beschouwing, moet, waar hij zich in moderne kringen openbaart, als een ziekteverschijnsel bestreden worden. Voorwaar, wij hebben niet gering te denken over de waarde van het in de oude Evangeliën geschetste beeld van den Stichter en den Heer der gemeente. Intusschen veel is er wat tot de overtuiging dringt dat de symbolische verklaring bij machte zal blijken te zijn, niet alleen om ons de genesis der Evangelische verhalen bloot te leggen, maar wel degelijk ook om den diepen zin en de volle schoonheid dier verhalen ons te doen genieten. En wat zeker van niet minder beteekenis is, zij weerlegt de anders voor de hand liggende en door de moderne theologie niet ontzenuwde aanklacht tegen het Christendom, als ware deze vorm van

godsdienst naar oorsprong en wezen onafscheidelijk van menschendienst.

„Symbool en werkelijkheid" schreef ik aan het hoofd van dit opstel. Had het niet moeten heeten: „Symbool of werkelijkheid?" Zoo, dunkt mij, zal deze en gene vragen en misschien er bij voegen: de strekking dezer beschouwingen is om aan te toonen, dat het antwoord op dit alternatief naar de meening van den schrijver kan samengevat worden in deze formule: geen werkelijkheid, alles symbool; m. a. w. dat al wat in de Evangeliën aangaande Jezus wordt medegedeeld, door middel der symbolische verklaring uit het rijk der werkelijkheid moet verwijderd worden.

Men bedriegt zich. Mijne bedoeling was slechts, in het licht te stellen hoeveel onzekerheid, hoeveel onjuistheid er is te vinden in hetgeen men tegenwoordig pleegt uit te geven voor wetenschappelijke kennis aangaande den stichter des Christendoms. Voor hen, die van ganscher harte de beginselen der hedendaagsche wetenschap omhelzen en ernst genoeg bezitten om de ware oorzaken te willen doorgronden, waarom het Christendom niet alleen de oude wereld veroverd heeft, maar ook een groot deel van de hedendaagsche wereld nog geboeid houdt, voor hen, dacht ik, is het meer dan tijd, dat zij leeren inzien wat op het tegenwoordig standpunt der wetenschap, door middel van den symbolischen sleutel, voor onze kennis van de werkelijkheid dezer allerbelangrijkste geschiedenis te verkrijgen is.

Men heeft mijne bedoeling juist begrepen, indien men uit mijne woorden deze conclusiën trekt:

1°. De hier beschreven, thans aan de orde zijnde symbolische verklaring moet met meer consequentie, dan tot heden geschiedde, op de Evangelische geschiedenis worden toegepast.

2°. Voor het oogenblik gaat het niet aan, van hen die op modern wetenschappelijk standpunt staan, een beslissend antwoord te eischen op de vraag: Is de stichting des Christendoms door eenen menschelijken leeraar, die onder Pontius Pilatus gekruisigd werd, eene historische realiteit? Immers aan deze vraag moeten twee andere voorafgaan; *vooreerst:* welken zin hecht men hier aan den term Christendom? Wordt daarmede bedoeld de nationaal joodsche of de internationaal uni-

versalistische beweging; bedoelt men het Christendom der apocalyptiek, dat het heil van de wereld verwacht van de bekeering tot een, zij het ook gewijzigd jodendom; of wel, bedoelt men dat Christendom, hetwelk in den val van het jodendom de providentiëele voorwaarde zag voor de verwezenlijking van het Godsrijk, dat voor al, wat mensch heet, bestemd was? *Ten andere*: in welken zin spreekt men hier van stichting? Denkt men daarbij bij voorkeur aan het uitspreken van nieuwe godsdienstige gedachten en beginselen, of aan de kiem van een nieuw organisme; denkt men aan een persoon in wiens bewustzijn de idee van een nieuwen wereldgodsdienst is opgekomen of aan eenen zoodanige wiens woorden, daden en lotgevallen bedoelde idee bij anderen hebben doen ontstaan en tot rijpheid gebracht?

Indien mijne beschouwing heeft kunnen strekken om de noodzakelijkheid van deze onderscheidingen ons levendiger te doen beseffen, dan zal het doel bereikt zijn, dat mij bij het schrijven dezer bladzijden voor den geest stond.

A. D. LOMAN.

EEN RIT MET DEN „OUDEN TIJD."

Het is ónverbiddelijk Novembersch weêr. Een modder op de straten, alsof de wateren pas van de oppervlakte der aarde waren wechgevloeid en het geen wonder zoû wezen zoo men een Megalosaurus tegenkwam, omtrend een voet of veertig lang, als een reuzenhagedis den Holbornheuvel opwaggelende. Een zachte, zwarte motregen van schoorsteenrook, met roetvlokken zoo groot als volwassen vlokken sneeuw — sneeuw, zoû men zeggen, in den rouw gegaan om 't overlijden van de zon. Honden, van den modder nauwelijks te onderscheiden en paarden, beslikt tot hunne oogkleppen. Overal mist. Mist over de rivier, waar zij noch tusschen weiden en groene eilandjes doorstroomt; mist over de rivier, waar zij bezoedeld en ontreinigd tusschen lange reeksen schepen afvloeit. Mist over de moerassen rechts, mist over de heuvelen links. Mist, de kombof van het kolenschip ingekropen, hangende over de werven, tragelijk neêrzwevende tusschen het want der zeekasteelen; mist in de oogen en kelen van de „veteranen der zee" te Greenwich, kuchende bij hun vuurtje; mist in den kop, in den steel van de pijp des grimmigen zeekapiteins in zijne bedompte hut, en boosaardig de teenen en vingertoppen nijpende van den rillenden kajuitsjongen op het dek. Wie een oog slaat over de bruggeleuning ziet een uitspansel van mist beneden zich; en rondom hem is alles mist, als ware hij in een luchtbal opgestegen te midden van wolken en nevel [1]).

Bedrieg ik mij — of is dit ten naasten bij het troostelooze, afschrikkende tafereel dat acht van de tien met eenige verbeeldingskracht begaafde Nederlanders bij het woord: LONDEN, voor hun geestesoog zich zien ontrollen?

---

[1]) Dickens, Bleak House I. 1.

Helaas — of gelukkig? — dit nevelig, bemodderend, huiveringaanjagend Londen kan *ik* mij niet zonder moeite voorstellen. Londen! Maar dat wil zeggen: zonneschijn, vroolijkheid, levenslust. Eens — het was uit den gouden bol der Pauluskerk — eens heb ik er ook neêrgezien op een zee van nevel; maar het was een nevel van den rook uit millioenen schoorsteenen, een zilverblauwe, onafzienbare sluier met goud doorstikt. Heerlijke nevel! De heer A. beweert dat gij dood en verderf in u draagt voor de menschelijke long; de heer B. betuigt dat hij in Londen moet geweest zijn, maar Londen niet gezien heeft wegens uw nijdigen blinddoek; de heer C.... Maar wat gaan deze heeren ons aan! Wie ontkent dat Londen zonder dezen zonnigen nevel duizenden tooverachtig fraaie effecten missen zoû, acht ik een misdeelde en beklagens waard. Mij aangaande, ik behoef slechts de oogen te sluiten om een zonsondergang te zien in de Oxfordsche straat waarmede een schilder fortuin zoû hebben gemaakt — ja, mits hij wat hemelsch licht in zijn penceel had.

Londen; het ideale, het in goud en gloed badende Londen, dat ik het eenzijdig voorrecht heb alleen te kennen, had op den onvergetelijken Augustusdag in den jare ons' Heeren 1883 waarvan ik nu verhalen ga, zichzelf overtroffen en wij namen het onzen omnibusconducteur half kwalijk, dat hij juist op een dag als dezen verzuimd had bloemen in zijn knoopsgat te steken.

„De Kelder van het Witte Paard, mijnheer!"

Wij stapten uit. Links en rechts strekte zich „Piccadilly" met zijne fraaie winkels, zijne clubs en wat niet al uit. Misschien hadden we, als oprechte Hollanders, aan den Schoolmeester gedachtig moeten zijn en althands voor den vorm eens omzien naar „het koffihuis *de Koe.*" Edoch, de schim van Mina moge het ons vergeven! onze gedachten waren elders: wij zochten het *Witte Paard.*

Het „Witte Paard" namelijk is een hoofdquartier der wijd vermaarde „Coaching Club"; en de getallen harer rossen, de uitgestrektheid harer stallen, de doorluchte namen harer hoogadellijke voorzitters en beschermers, zijn zij niet geschreven in het boek der wetenswaardigheden van Charles Dickens den Jongen? [1]).

---

[1]) Dictionary of London, in voce: *Coaches.*

Hier is het. Over half elf reeds! Te laat wellicht? Ik vloog eenige trappen op en vraagde haastig aan een paar zwartharige en zwartoogige buffetdametjes of ik terecht was voor de diligence. Het was of een tikje van de zon daarbuiten tintelde in die spotzieke oogen.

„De k e l d e r, mijnheer! De kelder is — hieronder.“

Beschaamd afgedropen daalde ik eenige trappen àf.

„De diligence — —?“ stamelde ik.

— In orde, mijnheer! Waarheen?

De stem klonk bemoedigend en ik zag op. Het was een zwaar gebouwd man met het voorkomen van een stalknecht die het tot waard gebracht maar door zijne spoorlooze liefde voor alkoholhoudend bier tot diligence-boekhouder afgetakeld was. Zijn linkeroog was opgezwollen en uitgedoofd. Misschien was hij jockey van beroep en bij de laatste wedrennen te Epsom . . .

„Waarheen? Ah — Richmond.“

— In orde mijnheer. Maar waarom niet naar Virginia Water?

Virginia Water!

Er lag in die woorden — met de engelsche uitspraak — iets onbeschrijflijk welluidends en aanlokkelijks. — En het was slechts, zeide de anderhalf-oogige, een rit van drie uur . . .

Ik offerde mijne zeventien *shillings* per hoofd, zag onze namen boeken en zocht weder de aarde, *per riveder il sole*. „Over vijf minuten komt hij,“ riep de onderaardsche mij noch na.

En hij kwam!

Het was een plaatjen uit „Pickwick“ — maar zulk een gitzwart als spiegels blinkend vierspan heeft de goedhartige dikkert nooit aanschouwd. In vollen draf komt het daar aanrijden — een zwierige draai — en het gevaarte staat als een muur.

Een ouderwetsche, grijsgeschilderde postwagen. De plaatsen binnen zijn ingenomen door hoopen overjassen. Bovenop vier banken elk met vier zitplaatsen. Achterop leest gij: „The old Times,“ en op de portieren: James Selby.

Is het niet of de heer James Selby zèlf uit den Pickwick is weggeloopen? Beweer, zoo ge wilt, dat er iets . . . nu ja, iets z ij d e l i n g s c h in zijne blikken ligt hetwelk niet voor hem inneemt: maar welk een manskerel is hij! En wat staat

dat grijs en dat geel van zijn lange jas, zijne slopkousen, zijn cylinderhoed hem goed bij zijn welgevuld, keurig geschoren, blozend gelaat, zijn grauw, hier en daar wat roestkleurig hair en zijn tevreden lach!

De knechts dragen een trapjen aan en een oogenblik later zijn wij bovenop gezeten — een zwenk van de onmetelijke zweep en het vierspan vliegt over het asphalt, het Groene Park links, den vermaarden „Hoek van het Hydepark“ rechts voorbij, den Kensingtonschen weg op.

Onze koetsier heeft — de waarheid moet gezegd zijn — een eenigszins hoogen rug; maar hij bezit bleeke, regelmatige trekken en is ongetwijfeld een fatsoenlijk man: hij heeft een paar guinjes betaald om het genot te mogen smaken dit vierspan te rijden. Naast hem zit iemant met een fraaier gevormd gelaat en beter gebouwd, maar minder innemend misschien; doch ook zijne roode konen staan aardig bij zijn wit hair en witte bakkebaarden en hij is, gelijk zijne onschoone maar welwillende kleindochter ons mededeelt, bekend als „de beste menner van Londen.“ Naast de kleindochter zit een onbeduidende neef en achter ons, met twee of drie andere heeren, de pioenrooswangige, steeds lachende eigenaar der diligence, de heer Selby.

„Toeteroetoeteroetoe!“

Het geschal wordt voortgebracht door een roodkoperen bazuin ter lengte van anderhalven meter misschien, door laatstgenoemden uit een fuikachtige, ter zijde van het rijtuig hangende, met wandelstokken en andere zaken gevulde mande te voorschijn gehaald en aan zijne vleezige lippen gezet. Toeteroetoeteroetoe — en de steenkoolwagens, en de omnibussen, en de vigelantes, al wat er rolt en rijdt, op een vogelvluggen „hansom“ na, misschien, wijkt uit. Onze borst zwelt van ongemotiveerden trots, daar wij zien hoe de omnibusmenners als een éenig man ons — dat wil zeggen den heer Selby en zijn koetsier, benevens den grijzen Jehu naast hem — met diepen oodmoed groeten; en niet zonder verontwaardiging merken wij op dat de hansomjagers niet alleen dit volstandig nalaten maar zich zelfs niet verledigen naar ons om te zien.

„Toeteroetoe, toeteroetoe — Ho! Ho! Mijnheer!“

Het vierspan staat.

„Wat is er aan de hand?“ roept de voerman, zich omkee-

rende: „Ik hoor uw musiek — maar wat zijn de w o o r d e n van 't lied?“

— Passagier, mijnheer.

De passagier, een rijzig, ietwes fatterig jongmensch met lange blonde Batavier-knevels, was reeds gezeten en — voorwaarts ging het.

De Hammersmithsche weg; de Koningstraat . . . Maar als wij op het punt zijn links af te wenden, houden wij ons het hart vast. Straatmakers zijn op den woeligen viersprong aan het werk; hier een handkar, een reeks door forsche brouwerspaarden met rinkelende bellen getrokken steenkoolwagens ginds, overal voetgangers — halt, roekelooze, halt, gij begaat twintig moorden tegelijk!

In 't minst niet. Eenigszins, ja, matigen de vurige rossen hun draf, gehoorzaam aan de vingers die de leidsels tokkelen als de snaren van een instrument; of zij zelf leven en gevoel had buigt, wijkt, zwenkt de „coach,“ nu rechts, dan links, rakelings langs dit oude moedertjen, op een hairbreed van deze schutting, openingen door die de helft te smal schenen . . . de lange zweep beweegt zich even en als in triomph zwaaien wij den hoek om en terwijl wij noch zoeken naar onzen adem trappelen de hoeven reeds op de Hammersmithsche brug over de Theems en spoedig daarna gieren wij de ruig met varens overgroeide „Common“ van Barnes langs.

Hoe groen en stil en frisch is het buiten! Londen ligt als een droom achter ons en hier zijn wij te Richmond. Tal van geestige kijkjes die wij zouden willen vasthouden — ziet gij de accacia wuivend over dien grijzen muur? het uitlokkend verschiet tusschen deze reeks van sparren? dit met klimop omgroeide venster? — zij dwarrelen ondereen en tusschen dat alles door denken wij aan Henry Esmond en gaan allerlei gestalten uit de wereld der historie en der verbeelding ons voorbij . . .

Daar staan we.

Wisselen! Nu reeds? Een geheel versch vierspan, even vurig, even rank en fraai van lijf en leden is gereed; in weinige minuten zijn de dampende, met schuimvlokken bedekte zwarte weggeleid en hebben de vier donkerbruine hunne plaats ingenomen, knabbelend op het bit, stampend met de hoeven, als verlangend de halzen rekkend tot den loop. Middelerwijl hebben de heeren zich wat vertreden of eene verfrissching opgezocht

aan het buffet van 't logementje. Lachend en pratend komen zij terug, onder hen de heer James Selby, met een gloeiend, bij zwart af roode roos op de grijze borst. Hij haalt met een bedenkelijk gelaat zijn goud horloge uit.

„Acht minuten te laat!" prevelt hij.

Acht minuten. De „beste menner van Londen" neemt thands met een zenuwachtig rukjen aan zijne handschoenen de teugels; Selby zet zich naast hem en onze eerste koetsier belast zich met de bazuin. De stalknechts springen op zij — voorwaarts!

De oude heer rijdt goed, doch hij mist de kalmte van onzen eerste. Ook schijnt hij, wanneer wij Richmond door zijn, eene bizondere verkeurdheid te hebben om de scherpe bochten van den smallen, zeer bochtigen straatweg met onverhoedsche, scherpe draaien te trotseeren, zoodat onze Hollandsche harten om de vijf minuten in onze kelen springen. Maar de kleine oogen schieten blikken als naalden uit, de dunne lippen zijn op elkaâr geklemd, een hoog blosje kleurt de gevulde wangen en we moeten ons inhouden om niet „hoera" te roepen, als we bedenken, dat het een zeventigjarige is, die daar eene kunst ten beste geeft, waarop hier nauwlijks iemant schijnt acht te slaan.

Richmond verlatende, gaan wij weder over de Theems. Het eene bekoorlijke tafereel, het eene geestige woninkje, bevallig geboomte, golvende veld volgt het andere, in de herinnering achtergebleven als eene reeks van dooreensmeltende panorama's, hier en daar met een trotschen zwartgroenen ceder alleenstaande op een fluweelig smaragden gazon, een groep statige beuken, breedgetakt tot aan den grond, een wit landhuis, een spits torentjen op den voorgrond. Links breidt het voor ons zoo goed als onzichtbaar park van Richmond zich uit, rechts ligt Twickenham; een breed, prosaiesch houten bord staart ons aan en verkondigt met ijskoude onverschilligheid, dat „Strawberry Hill" te koop is. . .

Strawberry Hill! Slechts een zweem van geelgrijze torentjes en kanteelen of wat het zijn mogen, zien wij grillig door 't geboomte schemeren. Voor veertig jaren reeds is de gansche verzameling kostbare snuisterijen, die het rijke, het diletteerende, het zelfzuchtige, het sarkastische, het geestige wereldkind Horace Walpole er samenbracht, naar alle windstreken verstoven; maar het „aardig speelgoedhuis" staat er noch, waar hij met eigen pers zijne

tooneelstukken, katalogussen, anekdoten en wat niet deed drukken; waar hij die kwaadaardige gedenkschriften boekte en die weêrgalooze brieven, glinsterend van vernuft, als juweelschrijnen vol kleine diamanten; — het huis, waaromheen douairières woonden, „talrijk als platvisschen in menigte”, en waar de schim van Pope onder zijn venster voorbijgleed in het maanlicht, terwijl hij zat te schrijven aan den eenigen man, voor wien hij ooit in waarheid wat gevoelde, generaal Conway.

Strawberry Hill te koop! Of het bord er noch staat? Dan wel, heeft een festijnlievend „alderman” der City het goed gekocht om er zijne zomerpenaten onder te brengen? Wellicht dreunen ook dáar eerlang de mokers der Vandalen. . .

Plotseling stoot de koperen bazuin de onmenschelijkste geluiden uit, tot groot vermaak van al de passagiers. Een hunner, door zijn morgendrank te Richmond of de kruidige buitenlucht min of meer uitgelaten geworden, beproeft zijne kunst. Vruchteloos echter put hij de kracht zijner longen uit, tot de aderen van het bloedrood gelaat zwellen en de oogen puilen uit hunne kassen: hij slaagt er niet in, iets voort te brengen, dat naar eenige melodie zweemt.

Onverhoeds wordt hem door den op non-activiteit gestelden menner het instrument uit de handen gerukt en het reeds zoo dikwijls vernomen waarschuwend signaal galmt in enkele forsche tonen door de lucht. Het geldt een boerekinkel, die in een logge kar over den lang niet breeden weg voortsjokt, zonder zich om „koets” of koetsgelijke te bekommeren.

Het signaal baat niet en de mislukte dilettant zet een gezicht van spottende verbazing. „Noch eens,” zegt de op den Kensingtonschen weg opgestegen jonge mensch, zijn Batavierknevel om den vinger windende. En weder schalt het signaal: te vergeefs. Selby verroert zich niet, maar mompelt iets tusschen de tanden. Het rennend vierspan is de kar op de hielen. Voor de derde maal schettert het „bespraakt metaal” met iets gillends en toornigs in zijn klank. De Batavier legt de handen op de knieën. De dilettant schuift onrustig heen en weêr. De trompetter werpt met een halven vloek zijn instrument ter zij. De dames zien elkaâr bezorgd aan en grijpen zich vast aan de leuningen. De hoofden der voorste paarden raken bijna de kar: daar grijpt de oude heer de teugels vaster op, de tooverzweep geeft een wenk, en als een slang schiet het vierspan de

kar om en voorbij en de wirrelende wielen schuren het karrerad langs, dat het gansche logge voertuig met paard en kinkel, smadelijk ter zijde geslingerd, slechts door een heg voor kantelen bewaard wordt. En terwijl de schichtig geworden vier in dollen galop voortstuiven en de hooge postwagen heen en weder zwaait als een boot in de golven, richt zich Jehu in zijne volle lengte op, om, dreigend de vuist met de saâmgeklemde leidsels schuddende, den ongelukkigen boer die met gapenden mond in de kar overeindstaande ons nastaart, eene imprecatie toe te donderen, waarvan althands wij niet het allergeringste verstaan. Middelerwijl verwaardigt zich Selby niet eens om te zien; zijn onverstoorbare lach speelt hem om de mondhoeken en de bries voert ons, achter hem zittenden, de verrukkelijke geuren toe van zijne donkerroode roos.

Doch zie hier het Bushy-park met zijn onvergelijkelijke laan van kastanjeboomen, zoo aardig in het verschiet besloten met den karpervijver en zijn — is het een fontein, of een monument dat daar zoo grillig oprijst uit het water?

Met fierheid zien wij opwaarts en rondom ons naar dit indrukmakend gedenkteeken van Willem den Derden. Welke boomen, welke lanen! Hier en daar zit eene schoone op een bank of op het gras te lezen. Tusschen de stammen grazen rustig herten en reeën en heffen de slanke nekken op om ons na te zien met hunne groote, weemoedige oogen.

Het hek van Hampton Court; Hampton Court, met zijn schilderijen, zijn doolhof, zijn romeinsche keizers, zijn wonderwijnstok, zijne eeuwenheugende herinneringen, voor ons in de eerste plaats door de nagedachtenis gewijd aan den vorstelijken held uit het Huis van Oranje, maar classiek ook door de namen van Wolsey, Cromwell, Stuart . . . Zie, daar vertoont zich de gevel van rooden baksteen, en hier is weder de Theems. Terwijl het vierspan op de brug iets vertraagt, genieten wij, te kort! van het bekoorlijk landschap, de schilderachtige boomgroepen op en aan het water, stralend en vonkelend in de zon en waarop ranke kano's en snelle gieken wemelen als een schare van vogelen.

Helaas, ook dit vliegt voorbij als een visioen en in gestrekten draf gaat het voort door afgemaaide akkers waar de schoven noch te velde staan en het geel der stoppels zoo kleurig aftoont bij de steeds tot den voet bebladerde boomen, hier

en ginds bevallig en statig midden in de akkers zich verheffende tegen den blauwen hemel. Minder grootsch, maar ook minder stijf en rijker in verscheidenheid van opgaand hout dan het Bushy-park is het Oatlandspark, dat wij thans bereiken, om na een overfraaien schaduwrijken oprit voor het deftig hôtel stil te houden.

Hier is alles leven en beweging. Rustende „wielrijders,” aankomende en vertrekkende gasten, met koffers bestapelde vigelantes, bedienden in zwierige livereien van blauw en zilver krioelen dooreen. Het is ditmaal een „lange rek” geweest en wij springen allen ijlings onze hooge zetels af.

Het gouden horloge rust reeds in de holle handpalm Selby's.

„Zes minuten ingehaald!” luidt zijn orakeltaal; en goedkeurende knikjes vallen den zeventigjarige ten deel. Als wij op onze beurt echter het oogenblik gekomen achten om hem een welgemeend compliment te maken over de wijze waarop hij door de bochtige straten en wegen van Richmond reed, andwoordt hij kortaf: „Niet de moeite waard om van te spreken!” draait zich op zijn hiel om en bestelt een kop thee.

Eenige oogenblikken later ligt Oatlands Park achter ons en voert James Selby, de taak om de ontbrekende twee minuten in te halen blijkbaar niemant anders toevertrouwende, in hoogst eigen persoon ons door eene reeks van fraaie landschappen, o. a. langs het vorstelijk ingericht krankzinnigengesticht van den kwakzalver-koning Holloway, over Chertsey en Thorpe naar den eindpaal van den rit, het hôtel „de Tarweschoof.”

Geheel op zichzelf, te midden der bosschen, aan den grooten weg naar Egham, ligt het daar. Twee allerbeleefdste „waiters” in zwarten rok en witte das ontvangen ons en in een kleine koele eetzaal staat de tafel voor het „lunch” gedekt. De snikheete schildpadsoep smaakt ondanks de warmte voortreffelijk en daarop zet onze eerste koetsier, aan het hoofdeinde der tafel, het mes in een reusachtigen schapebout, ieder naar keuze van het „roode” of het „gare” gedeelte aanbiedende. Aan het benedeneinde heeft Selby met den Batavier en een tweeden kennis plaats genomen en vóor het schapevleesch bij hen aanlandt, is reeds een flesch champagne voor hen ontkurkt en een bierglas vol bruisende „Roederer” door ieder hunner geledigd.

„Het beste goedjen om je te verfrisschen in de warmte,” merkt de Batavier aan, zich welbehagelijk den knevel wisschende;

waarop hij in éenen adem vraagt of Selby soms weet hoe het met den geledebraakten Brown gaat, die bij dezelfde gelegenheid van het paard viel als waarbij Smith den nek brak. Het hierop met korte, afgebroken volzinnen gevoerde gesprek is voor oningewijden in het edele „sport“ vrij raadselachtig en wij gevoelen ons bij den champagne met bierglazen drinkenden diligence-eigenaar onder ons nederig fleschjen „ale“ maar half op ons gemak. Ook haasten wij ons, na de milde portiën appelpastei verorberd te hebben waarmede de heer Selby ons eigenhandig bedeelt, naar buiten. Aan de deur op het knallen van de vierde flesch champagne even omziende, ontwaren wij noch hoe laatstgenoemde zich den wijn smakelijker poogt te maken door een bordvol klein gesneden rauwe latuw met ontzachlijke hompen kaas te verslinden.

Het is omtrend half drie in den namiddag. De in de zon bakerende straatweg is wit, de boomen aan den weg zijn grijs van stof. Geen windje roert zich en het is doodstil. Gelukkig hebben wij slechts enkele schreden te gaan en treden door een klaphek het parkbosch in. Op een groot bord staat uitvoerig vermeld hoe het Harer genadige Majesteit de Koningin behaagd heeft de wandeling in het park aan het publiek welwillend te vergunnen, maar nu ook van gezegd publiek verwacht dat het zich op de paden zal houden enz. Wij doen alzoo met groote gedweeheid, ofschoon wij, evenmin als het gezeggelijke Jantje, door iemant gezien worden. Ook is het pad bekoorlijk en al te kort. Wij staan verrast stil.

Virginia Water! Het Laachermeir is fraai en wie, noch niet door Zwitserland verwend, voor het eerst van Brohl daarheen wandelt, wordt bij 't gezicht van het blauwe water door 't geboomte onwillekeurig getroffen. Maar bij dezen aanblik op het kunstmatig meir van den hertog van Cumberland beteekent het niets! Zooverr' het oog reikt, zien wij over een zacht rimpelenden spiegel van vloeiend zilver, links en rechts door afwisselend geboomte omringd. Een enkele roeiboot schijnt in de verte te hangen in licht, en op den roodbruinen oever links bewegen zich, onder enkele hooge olmen, tamme kastanjes met glinsterende bladeren, beuken, eiken, rhododendrons, enkele wandelaars. De grond aan onze voeten vertoont een kleurig tapijt van wilde bloemen. Vóor ons, ter rechter zijde aan den smaller toeloopenden arm van het meir, op een

vooruitspringend gedeelte van den oever, onder een groep dennen die uit een stuk van Calame daar schijnen overgeplant, liggen twee verloofden te dwepen en te droomen. Als schuldige indringers sluipen wij hen voorbij en kiezen ons een plekje, waar welig geurende thijm tot neêrvlijen lokt.

Stoorloos is de stilte; geen vogelslag, geen bladgeritsel; zacht ruischt slechts, niet verre achter ons, een kleine waterval. Wij zien naar de verloofden onder de dennen en, zoo wij ons best niet deden om er ons met scherts en lach tegen te verzetten, wij zouden waarlijk . . . ons bezondigen aan een vers!

SOERA RANA.

UNGER'S LAATSTE ETSEN.

Die K.K. Gemälde-galerie in Wien. Radirungen von WILLIAM UNGER. Text von CARL VON LÜTZOW. Lieferung I—XIX.

In het December-nummer van den jaargang 1879 van dit tijdschrift hebben wij de aandacht trachten te vestigen op de etsen, die Unger naar de schilderijen der Belvedère van Weenen begon te leveren. Er waren toen negen afleveringen gereed. Sinds dien tijd zijn nog tien afleveringen aan het werk toegevoegd, die allen het veelzijdig talent van den grooten kunstenaar doen waardeeren. Wij willen 't wagen van den voortgang van dit werk eenig denkbeeld aan onze lezers te geven.

Toen wij in 1879 den indruk van het toen voltooide poogden samen te vatten, beperkten wij ons tot de etsen naar schilderijen uit de Venetiaansche en Vlaamsche school.

Van de *Venetiaansche* school waren toen ter tijde afgewerkt één ets naar Gorgione, één naar Palma Vecchio, vier of vijf naar Titiaan en één naar Paul Veronèse. Welnu, thans zijn uit de Venetiaansche school daarbij gekomen vijf nieuwe etsen naar Titiaan, één naar Paul Veronèse, één naar Lorenzo Lotto en één naar Tintoretto.

De vijf etsen naar Titiaan zijn in elk opzicht Unger waardig. Het is vooreerst de Madonna met de kersen. Deze schilderij behoort tot de eerste periode van Titiaans schilderleven, misschien is zij in 1508 voltooid. Reeds kwam de ontwikkeling van zijn talent tot zekere rijpheid, maar al de bevalligheid der jeugd siert toch nog de voorstelling. De zoo licht mogelijk getinte Madonna zit

tegen een donkeren, rijken troonhemel, terwijl vóór haar op een tafel het Christuskind haar kersen aanbiedt. Haar rechterhand houdt het kind vast, terwijl de linkerhand ook een takje kersen omvat, die de kleine Johannes, tegen de tafel staande, haar schijnt te vragen. Ter zijde van den troonhemel staan Jozef met den stok, Zacharias met den tulband. Verrukkelijk schoon is het Christuskind en het teeder gemodelleerde hoofd der Madonna zelve. — In de tweede plaats treffen wij het portret van doctor Parma aan, zoo als het gewoonlijk wordt genoemd. Niet allen zijn het er over eens dat dit beeld van Titiaan is. Doch de beste kenners schrijven het toch onzen schilder toe en plaatsen het in zijn eerste periode. Het is een bijna levensgroot portret ten halven lijve uitgevoerd: voor drie vierden wendt het hoofd zich links. Men ziet alleen naar dat hoofd: een donkere mantel, die door de linkerhand even wordt vastgehouden, verbergt het overige lichaam. Maar het hoofd, glad geschoren, fijn besneden, ernstig en scherpzinnig, trekt vooral de aandacht door een wonderfijnen, doorschijnenden eenigszins afhangenden baardos. Dat haar vormt haast een aureool, en van dat waas uit zien de scherpe oogen, omhuifd door donkere wenkbrauwen, u vorschend en toch niet onvriendelijk aan. De traditie zegt dat het een beeld van Titiaan's geneesheer is. Zeker stelt het een geleerde voor. — Wordt reeds aan de echtheid van dit beeld getwijfeld, sterker doet zich die twijfel hooren ten opzichte van het werk, dat in de derde plaats door Unger's ets ons nu wordt weêrgegeven. Wij bedoelen de voorstelling der overspelige vrouw. Crowe en Cavalcaselle, in hun werk over Titiaan II, blz 453—455, betwisten vooral de aanspraken om dit doek tot Titiaan's werken te rekenen. Het is waar, dat de zeven hoofdfiguren, die er op voorkomen, niet allen afgewerkt schijnen en dat de vrouw zelve niet sterk tot ons spreekt. Doch daarentegen is de Christus meesterlijk en geheel en al hetzelfde type, hetwelk ons als de Christus met de penning zoozeer verrukt in het Museum te Dresden. — In de vierde plaats geeft Unger ons een ets naar het portret van Keurvorst Johann Friedrich van Saksen, dat door Titiaan omstreeks 1547, dus op het einde van zijn tweede schildersperiode, is vervaardigd. Titiaan was toen te Augsburg de gast van Karel V, in wiens gevolg de keurvorst als krijgsgevangene, na den slag bij Muhlberg, moest vertoeven. De keurvorst was ongemeen zwaar en gezet. Titiaan stelt hem voor zittend in

een leuningstoel, omgeven door een pels, met den hoed of baret in de linkerhand. Daar is een groote voornaamheid in dit beeld. Als een meesterwerk worden altijd beschouwd de dikke doch welgevormde handen. Men wil opmerken dat Titiaan in dit portret eenigszins de Duitsche wijze van schilderen (men denke aan Dürer) zou hebben op zijde gestreefd. — Eindelijk geeft Unger ons van Titiaan een ets naar een schilderij uit zijn allerlaatste periode, de Diana en Calisto. Hoe hier de jachtgodinnen in slanke fijne naaktheid, zoo verschillend van de volle naaktheid door Rubens gepenseeld, zich in het bad bewegen en de arme Calisto van haar misdrijf overtuigen, is door Unger meesterlijk getroffen.

De ets naar Paul Veronèse geeft ditmaal de kleine schilderij bekend onder den naam van de Madonna met de vrouwelijke heiligen. Twee nonnen (de linksche jong, de rechtsche iets ouder) in het eenvoudig zwart geestelijk gewaad, worden, terwijl zij knielen, aan de Madonna voorgesteld door de heilige Barbara en de heilige Catharina, beiden met palmtakken in de hand. Het talent van den schilder, (hij, de decorateur bij uitnemendheid!) komt vooral uit in de houding en in de kostbare kleurrijke kleeding dier heilige martelaressen. Het blonde Christuskind voldoet niet zoo volkomen. Doch de innige blik van de rechtsche geestelijke zuster, tot wie het Christuskind nederziet, is van verrassende werking.

Voorts behooren dan tot de Venetiaansche school een ets naar Lorenzo Lotto en een naar Tintoretto.

Lotto, evenals Gorgione, Palma en Titiaan, een leerling van Giovanni Bellini, heeft van 1476—1556 geleefd en den grootsten tijd van zijn leven in Venetië doorgebracht. Hij was te Treviso geboren. Zijn wijze van schilderen, het vergeestelijken van elken hartstocht, zijn smeltende tinten, herinneren aan den trant van Correggio. Vandaar dat soms zijn schilderijen en zelfs het portret, dat Unger's ets thans weêrgeeft, aan Correggio worden toegeschreven. Het stelt de beeltenis voor van een jong edelman in Venetiaansche kleeding en met bont omzoomden mantel, die, met den linkerarm op een met een groen kleed overdekte tafel geleund, in eenigszins gebogen houding vóór ons staat, alsof hij ons iets wilde bewijzen of aantoonen. Het gelaat is edel, doch wat lijdend of ziekelijk. Dikwijls heeft men naar den man gezocht, dien dit portret moest voorstellen: men dacht geruimen tijd dat het Ulysses Aldrovandi moest zijn; doch die onderstelling is onhoud-

baar gebleken. Hoe het zij, het is een zeer kostbaar portret en Unger heeft dat schoone gelaat met de regelmatig afvallende donker blonde haren — op het midden van het hoofd gescheiden —, den niet al te zwaren baard, en de uit de geplooide manchetten te voorschijn komende fijngevormde handen, waarvan er één een gouden dierenklauw vasthoudt, terwijl de ander, aan den kant van het hart, het bont van den mantel aanraakt, voortreffelijk geëtst.

De ets naar Tintoretto is genomen naar het portret van den doge Nicolò da Ponte, die van 1578—1585 aan het hoofd der republiek stond. Toen hij doge werd was hij 88 jaren. Tintoretto leefde van 1512—1594 en was zelf dus reeds bejaard, toen hij de beeltenis van dezen grijzen staatsman vervaardigde. Het is een grootsch doek. De grijze doge, met den witten, in tweeën gedeelden, lang afhangenden baard, zit, omgeven met den hermelijnen mantel en gedekt met de roode met goud omzoomde muts, het teeken zijner waardigheid, op een rijk versierden leuningstoel. Het magere gelaat, met den langen sterk naar beneden gebogen neus, getuigt nog van mannelijke energie. Slechts de matte glans der oogen, van welke het rechter bijna het gezicht schijnt te hebben verloren, wijst aan, dat de dagen van het einde niet zoo verre meer zijn. De ééne hand tast in den gordel van zijn rijk kleed, de andere hand houdt een zakdoek vast en schijnt tegen de knie te rusten. Het geheele beeld oefent een geheimzinnigen invloed op uw voorstelling, wanneer gij eenigen tijd daarop hebt gestaard. Het laat u niet los. Gij denkt aan den bloei van Venetië: aan den tijd, toen een wenk van dat doffe oog, als het opflikkerde, geheel de Middellandsche zee deed trillen: aan geheel de wereldwijze en wreede politiek der roemruchtige republiek aan de Adriatische zee, met haar lagunen, haar rialto en haar zwijgende kerkers. Een stuk geschiedenis rijst voor u op en gij blijft mijmeren.

Van de *Vlaamsche* schilderschool vestigden wij in 1879 vooral het oog op de vijf uiterst belangrijke etsen naar Rubens, genomen naar het altaarstuk van den heiligen Ildefons, naar een Pietà, naar het beeld van Helène Fourment, naar een groot landschap en naar het Venusfeest. Sinds dien tijd heeft Unger nog vijf etsen naar Rubens geleverd. Twee daarvan, voorstellende het wonderwerk van den Heiligen Ignatius van Loyola en dat van den

Heiligen Xaverius, zijn eigenlijk etsen naar origineele schetsen van Rubens. Zij werden in 1620 door hem geschilderd, toen hem (hij was 43 jaren) de opdracht werd gegeven, om voor de Jesuïtenkerk te Antwerpen kolossale schilderijen, ter eere van Loyola en Xaverius, te vervaardigen. Naar de zeer afgewerkte schetsen werden de twee groote composities, die ook in de Belvedère zijn, geschilderd. Om ons zeer echte Rubensen te genieten te geven (want aan de groote composities werkten de leerlingen mede, terwijl de schetsen geheel en al van den meester zijn), om verder ons een blik te gunnen in de techniek van Rubens, in zooverre hij, bij het overbrengen van de beelden der schets op het afgewerkte doek, hier en daar en overal, ter wille van het decoratief, houdingen en standen wijzigde en omkeerde, heeft Unger deze twee etsen behandeld. Zij geven geen volledig kunstwerk weêr, maar leveren ons de best mogelijke studies. — Daarentegen zijn de drie volgende etsen afbeeldingen van volkomen afgeronde schilderijen van Rubens uit zijn bloeiendste schildersperiode. Allereerst de schoone allegorie der vier werelddeelen. Het is een groepeering van vier paren figuren: vier riviergoden en vier vrouwelijke gestalten: de Nijlgod en de zwarte Afrikaansche: de Donaustroom en de schoone Europa: de Amazonenstroomgod en America: en eindelijk (*last not least*) de Ganges en de heerlijk schoone Asia. Vóór hen allen stoeien een paar kinderen en staan een krokodil en een tijger elkander te belagen. Alles is forsch en breed en Rubens waardig. De jonge vrouw die Asia voorstelt en de tijger zijn meesterstukken van den grandioosen schilder. — Merkwaardig is ook (al volgt het geheel Rubens' gewone manier) de ets naar de jacht van Meleager en Atalante op het wilde zwijn. Atalante en haar gezellinnen rukken op tegen het vervaarlijke dier; zoo even heeft zij den pijl afgeschoten; nu komt ook Meleager met zijn lansstoot den strijd voleindigen. De kamp is bloedig en dramatisch; een jager heeft reeds den dood beloopen: alles woelt en beweegt zich. Unger geeft dit alles goed weder en doet de schilderij tot haar recht komen: een schilderij, waaraan echter de leerlingen van Rubens veel hebben gearbeid. — Het voortreffelijkst schijnt ons echter de laatste ets toe, waarop de ontmoeting van den heiligen Ambrosius en keizer Theodosius is weêrgegeven. Keizer Theodosius heeft woedend huisgehouden in den krijg, hij heeft de be-

woners van Thessalonika in den circus gelokt en zonder mededoogen allen gruwzaam laten neêrsabelen. De bisschop van Milaan, Ambrosius, sluit hem nu uit de gemeenschap der kerk. Eerst na zware boete zal hij weder kunnen ontvangen worden. Zie, daar komt de keizer vóór de deuren der kerk met zijn krijgsknechten: de wilde natuur is getemd, de forsche nek is gebroken. En uit het voorportaal der kathedraal nadert de grijze bisschop in vol ornaat met zijn geestelijken. Daar is iets zeer roerends in die ontmoeting. De keizer is het wilde maar edele menschelijke dier dat zich buigt. Met smeekenden, kinderlijk hartstochtelijken blik ziet hij op tot den kerkvorst: deze weert hem wel af met de hand, maar in den ernst der oogen, in de zachtheid der trekken ziet men de naderende vergiffenis, voorspelt men de oplossing. Het is een wonderschoone dialoog, die hier door het penseel is beproefd en door de ets in zuivere echo wordt herhaald. De kleeding van keizer en bisschop en gevolg gaf daarbij aanleiding tot de rijkste effecten van kleur en tint; terwijl Rubens zich bijna hier overtroffen heeft in nauwkeurigheid en glans van détail.

Naast Rubens draagt, in die latere afleveringen van Unger, uit de Vlaamsche school Rubens' leerling, Anton van Dijck, de palm weg.

Zeer zeker in *Anton van Dijck* hebben wij niet den meester met zijn gezonde ziel in een gezond lichaam, „zetelende in de kalmte zijner macht, het glanzend, volledig ideaal aanschouwend met rustige tevredenheid" (Max Rooses): neen, wij vinden bij den leerling veeleer iets koortsachtigs, iets weeks, iets onrustigs, iets wat bij wijlen aan de natuur van een Byron of een Schumann doet denken. Maar daartegenover staan verdiensten van de hoogste orde. Wat bevalligheid, fijnheid en teederheid betreft, overtreft soms de leerling zelfs den meester. Scheppingskracht, geniale oorspronkelijkheid mogen bij Rubens veel hooger staan: van Dijck is ontvankelijk van gemoed zooals geen ander. Als hij portretten schildert, leest hij de personen, die daar vóór hem zitten, in de ziel, en voert hij hun beeltenis op tot de hoogste distinctie, tot het ideaal, dat zij in 't leven hadden kunnen bereiken. Het portret wordt dan de fijnste openbaring van deze of gene levensopvatting. Een Karel de eerste van Engeland, een Aerschot, een burgemeester van der Borcht, zijn portretten, maar tevens onvergankelijke

typen. Voeg daarbij dat de stijl van zijn penseel — als men 't zoo noemen mag — de zwierigste en keurigste is, dien een schilderschool kent, en men kan begrijpen dat het van Dijck gelukte om de fijnste en schitterendste kanten der menschelijke natuur weêr te geven.

Hij leefde slechts twee en veertig jaren. Na eerst getracht te hebben Rubens volkomen na te volgen, hetgeen hem niet goed afging, en na een kort verblijf in Engeland, trok hij, 24 jaren oud, in 1623 de Alpen over naar Italië. Dáár in Italië had de grootste omkeer in zijn talent plaats. De meer materieele krachtvolle opvatting van Rubens, die hij zelf nog had overdreven, week toen bij hem voor het idealisme der Italiaansche school. De warme gulden tonen, die wij van dien tijd af in zijn schilderijen bewonderen, zijn herinneringen aan de kleur van een Titiaan. Zachte harmonie tusschen heldere tonen te brengen ontleent hij aan een Correggio of Paul Veronèse. Van Dijcks dichterlijke, fijne, eenigszins weeke aard vond in Italië haar volkomen aanvulling. Want let wèl, dat van Dijck geen navolger der Italianen werd, hij bleef zich zelf, veredeld slechts door wat de kunst van het Zuiden hem openbaarde. Het moet voor van Dijck een heerlijke tijd geweest zijn. Wie het geluk heeft gehad de paleizen van Genua te hebben bezocht — paleizen verrukkelijk door het perspectief der trappen en portalen — zal zeker even als wij getroffen zijn geweest door die heerlijke van Dijcken, die dáár nog in de hooge zalen u aanstaren. Hoe schittert in het oude roode huis van het geslacht Brignole-Sale de markies Brignoli te paard u tegen! Hoe glansrijk en statig in haar weelderig gewaad staat daar die jonge markiezin, la marchesa Adorno di Brignoli! In het paleis der Balbi's, niet verre van daar, wachten u, als gij de hooge trappen zijt opgeklommen, dezelfde verrassingen, dezelfde wonderschoone portretten der Balbi's, door van Dijck in die dagen van zijn kunstenaarsreis op het doek getooverd.

Unger heeft uit dien Italiaanschen tijd van van Dijck een ets geleverd naar een jong veldheer, waarschijnlijk een Venetiaansch krijgsman. De kop is jeugdig en fraai, de wapenrusting van staal en goud. De kleur van het geheel is zoo warm en de opvatting zoo voornaam en edel, dat het stuk onwillekeurig aan Titiaan doet denken en dat het ons doet begrijpen waarom de Italianen van Dijck den „pittore cavalieresco" betitelden.

Toen van Dijck uit Italië terugkwam, bleef hij, vóórdat hij voor goed naar Engeland vertrok, vijf jaren in Antwerpen. Hij kwam toen, ook door den omgang met Rubens, tot zijn hoogste ontwikkeling. Zijn stijl bevestigde zich. Aardig is het de tegenstelling van zijn wijze van schilderen tegenover die van Rubens nu op te merken. De lichtspeling is bij hem stiller dan bij Rubens. Ook de figuren zijn aandoenlijker en gevoeliger. Iets droomerigs ligt er bij wijlen in zijn schemering met haar donkeren achtergrond. Alles is bij den leerling zachter bewogen, in fijner vormen gekleed, dan bij den forschen meester. Unger heeft uit die periode drie etsen naar van Dijck, uit de collectie van de Belvedère, ons kunnen voorleggen: het zijn de Madonna met den Heiligen Herman, de Simson en Delila, en de Heilige familie. Al deze drie etsen zijn verrukkelijk schoon. In de eerste zien wij de voorstelling, hoe de heilige Herman Jozef uit de hand der Madonna, die hem met hare engelen verschijnt, een ring ontvangt als symbool van het geestelijk huwelijk. Hij is gekleed in den mantel der Premonstratenser orde en knielt. Zij drukt met haar spitse vingertoppen even zijn geopende rechterhand. De schilderij is in 1627 geschilderd. Opmerkelijk is het vrome gelaat van den heilige, het kastanjebruine haar der Madonna en vooral haar schoone handen met de lange fijne vingeren. — Uit dien zelfden tijd dagteekent de schilderij Simson en Delila. Dit is een meer dramatisch bewogen compositie en herinnert in de samenstelling sterker aan den invloed van Rubens. De schilder kiest het oogenblik, dat Simson, wien de haren zijn afgesneden, door de krijgsknechten, die nog voor hem beven, wordt gegrepen. Delila met haar roode lokken stijgt juist op van het rustbed en schijnt haar hand nog verlangend uit te strekken naar den goedhartigen reus, dien men knevelt. Hij ziet zoo smartelijk uit naar haar schoon gelaat, dat medelijden poogt te veinzen. Doch de kracht is weg. De vuist is machteloos. Verloren is alles voor den armen Simson. Hij is voor de verleiding der schoone vrouw bezweken. — Eindelijk geeft Unger ons de voorstelling der heilige familie, die omstreeks de jaren 1625—1627 door van Dijck moet zijn geschilderd. Maria houdt het Christuskind op haar schoot en het kind liefkoost den ouden Jozef, die ter zijde staat. Het is de schoonste groep, die gij u denken kunt. Doch hoe verschilt zij in opvatting van een werk van Rafael. Het gelaat, hoe ernstig liefelijk,

drukt niet die verheven innige stemming uit, die dáár altijd treft. Neen, hier bij van Dijck is het de jonge moeder, die haast onverschillig zijwaarts naar boven ziet en wier linkerhand met fijne, bijna hoofsche bevalligheid een doekje van 't kind opheft. Het hoofd van het Christuskind is in de schaduw gehouden. Smeltende tinten glijden over alles heen. Het geheel vormt een meesterlijke schilderij, die Unger met zijn etsnaald heeft evenaard.

Nog twee portretten van van Dijck heeft Unger willen leveren. Het ééne, geschilderd omstreeks het jaar 1630, heeft tot onderwerp prins Rupert van de Pfalz. Het stelt den jongen prins — den lateren wilden en fieren aanvoerder der cavalieren — voor als opgeschoten knaap van 12 jaren, in zwart Spaansche dracht, waartegen het goud van het degengevest en van den gordel afsteekt: een jachthond staat ter zijde. Iedere trek spreekt hier van den jongen aristocraat. Het schoone, trotsche en toch eenigszins droomende gelaat van den jongen is meesterlijk weergegeven. Men onthoudt den blik van dien jongen prins. Hij zal later veel harten ook van schoone vrouwen veroveren. — Het andere stelt een de leden van den Engelschen adel voor; een cavalier uit het hof van Karel I, waarschijnlijk in 1634 geschilderd. Glansrijk is de kleeding. Over een wit zijden buis hangt aan den linker schouder de mantel. Edel en waardig is .gestalte en houding. Maar wat het meest de aandacht trekt is de met bruine lokken omgeven kop, het schoon gewelfde voorhoofd, de fijn gebogen neus, de edel gevormde mond, en voor alles de zachte heldere oogen.

Voorwaar van Dijck mag wel — als men tegenover hem Rubens en diens klassieke forschheid prijst — de schilder der romantische richting in de Vlaamsche schilderschool genoemd worden.

Unger heeft van die Vlaamsche school nog verschillende etsen naar andere meesters uit de Belvedère gegeven. Wij kunnen ze niet allen beschrijven en noemen ze slechts op. Het is een ets naar een jacht op wilde zwijnen van Snijders, twee etsen naar Teniers (een dorpskermis en het binnenhuis van een boerenwoning), twee etsen naar Pieter Breughel, den boeren-Breughel (een kermis en een herfstlandschap), een ets naar Lucas Achtschellinck en Gonsales Coxques (Rudolf van Habsburg en den priester), een ets naar Craesbeeck (een taveerne) en een naar Lucas van Valkenburg (een winterlandschap).

Voorts heeft Unger zich ook gewaagd aan een beeld uit de

Vlaamsche school vóór de Hervorming en heeft hij een meesterstuk ons geschonken in een ets naar Jan van Eyck's portret van den Kardinaal di Santa Croce. Het fijne netwerk van zenuwen en plooien op dat hoofd is bijna als anatomische les, wonderscherp en toch slechts even aangeduid, door Unger's etsnaald weêrgegeven. Het schijnt haast een niets, een spinneweb van lichte ijle kreuken en dunne krassen, en is toch zoo stevig, zoo vast, dat men individualiteit en karakter van dien geestelijke uit de ets opmaakt.

Wij spraken slechts van de Venetiaansche en Vlaamsche scholen, omdat de schilderstukken uit die twee scholen een hoofdelement vormen der collectie van de Belvedère. Naast de etsen naar schilderijen uit de Venetiaansche school geeft Unger in dit prachtwerk etsen naar enkele andere *Italiaansche meesters.* Wij wijzen slechts op de ets naar Mantegna (den haast als beeldhouwwerk opgevatten heiligen Sebastiaan), de twee etsen naar Correggio (de Io en de wolk en voorts de Ganymedes), de ets naar Rafael (de Madonna in het groen), de etsen naar Annibale en Agostino Carracci, de etsen naar Moroni, Bassano, Furini en Feti. — Evenzoo worden de etsen uit de Vlaamsche school begeleid door die uit onze *Hollandsche school.* Wij stippen slechts aan de etsen naar Frans Hals, Jan Steen, Gerard Dou, Terburgh, Frans van Mieris, Wouwerman, Ruysdael, Hobbema, de Vlieger, van de Capelle en eindelijk naar den eenigen Rembrandt. Van de drie etsen naar Rembrandt — een portret van zich zelven, een afbeelding van een zingenden jongeling en het portret zijner moeder — is de laatste een waar wonderwerk. Wat bij het hoofd van van Eyck's kardinaal slechts even is aangeduid, is hier op dit gelaat door diepe groeven, rimpels en vouwen ingegrift. Dat is de oude eerbiedwaardige vrouw, voor wie het leven een lijden was, dragelijk alleen door het voorgevoel van het hemelsche. Zij staat en ziet voor zich uit, eenigszins naar boven. Doch hoe zijn de handen, die bevend op den kruk leunen, gekromd! Hoe zijn de lippen ingekrompen, ja verdwenen! Ze is zoo levensmoe, zoo gebrekkig. De mond zonder tanden is half geopend. Zij zucht. Doch een glans van daar boven valt over de wang van die oude vrouw. Ziekte en dood zijn overwonnen. Onsterflijk is Rembrandts' moeder, door het licht van haar zoons penseel.

Van twee schilderscholen, waarvan Unger uit deze Belvedère-

collectie etsen heeft geleverd, moeten wij echter, om den rijken schat, die hier ons wordt aangeboden, goed te doen waardeeren, meer in 't bijzonder melding maken. Wij bedoelen de Spaansche en Duitsche school 1).

Wat de *Spaansche* schilders betreft, geeft Unger ons drie etsen naar Velazquez en één naar Murillo. Verbazingwekkend en treffend is altijd die Spaansche schilderkunst der 17e eeuw. Zij begint eerst, wanneer de Italiaansche haar hoogste toppunt heeft bereikt en allengs aan het uitbloeien is. Zij beslaat een afzonderlijke plaats. Aan de inwerking der Renaissance is zij geheel vreemd. Wel kan men nagaan, dat de Vlaamsche en Venetiaansche schilderkunst op de Spanjaarden eenigen indruk heeft gemaakt, maar overigens ontwikkelt zich die school zelfstandig en oorspronkelijk in haar grootsch naturalisme. Haar bakermat staat vast op de aarde, doch in een atmosfeer vol gloed. Andalousië is vooral het vaderland dier schilders, en binnen de muren van Sevilla zagen zoowel Velazquez als Murillo het levenslicht.

Velazquez — Don Diego Rodriguez de Silva y Velazquez zoo als zijn weidsch klinkende naam luidt — was in 1599 aldaar geboren, ontving er zijn opleiding vooral van Pacheco en ging, toen hij zich reeds als schilder een naam had verworven, in 1623 naar Madrid. Daar werd hij de gunsteling van den alvermogenden minister, den hertog van Olivarez en door dezen aan Koning Philips IV, den kunstlievenden vorst bij uitnemendheid, verbonden. Tot aan zijn dood in 1660 is hij aan het hof van Spanje gebleven. De koning liet hem slechts twee malen, eens in 1630, later in 1650, een kunstreis naar Italië maken, maar overigens was hij, met allerlei hofambten vereerd, bij den koning. En de schilderkunst heeft hier den koning beloond. Op allerlei wijze heeft Velazquez portretten van den koning, van de koninklijke familie en van het hof geleverd: slechts afgewisseld door grootsche doeken, die tooneelen aan het hof of krijgsdaden van Spanje voorstellen, en door studiën van het Spaansche volksleven. Want Velazquez is, naar de aardige uitspraak van Théophile Gautier, zoowel de schilder der aristocratie als de schilder van het „canaille" Inderdaad is hij de schilder der volle realiteit. Geen cherubs of engelen bezoeken hem in zijn atelier. Geen vizioenen van het

1) Van de oud-Fransche school heeft Unger één ets gegeven, en wel naar de schilderij van Gaspard Poussin, het graf van Caecilia Metella.

bovenaardsche vervullen zijn brein. Maar de trotsche Spaansche grooten, maar de statig fiere princessen treden in zijn werkplaats, en vragen hem een portret. Hij staat door de gunst des konings bijna als gelijke, als evenknie, tegenover hen. Met een weêrgaloos koloriet, dat in het clair-obscur uitmuntte, en eigenlijk slechts van twee of drie tonen gebruik maakte, penseelde hij die beeltenis, gaf daaraan al de „grandezza" waartoe de figuur was op te voeren, zonder zich echter om versiering of verfraaiing der vrouwelijke schoonheid te bekommeren, en leverde dan de persoon, onder de wijding der kunst, aan volgende eeuwen over.

De collecties van Frankrijk, Duitschland en Italië hebben helaas weinig stukken van Velazquez. Men moet naar Madrid gaan om dien schilder te genieten, om las Lanzas (de overgave van Breda), las Meninas, las Hilanderas, enz., enz. te bestudeeren. Toch heeft de Belvedère enkele stukken van hem, en Unger heeft getracht ze weêr te geven.

De eerste ets is naar de schilderij, die omstreeks 1640 is vervaardigd en een voorstelling bevat van zijn eigen familie. Dat gezin is zoo naturalistisch mogelijk weêrgegeven. Noch de vorstelijke glans, dien Rubens op zulk een tafereel van zijn huis wist te tooveren, noch de blijde lach, dien Frans Hals en Rembrandt daaraan weten mede te deelen, zijn hier te vinden. Neen, de groep is eenvoudig en stil geschilderd, zoo als zij daar stond. Op den voorgrond staan vijf kinderen en twee vrouwen. De oudste van die vrouwen, loopende naar de 40 jaar, is de gelukkige echtgenoote van Velazquez, doña Joana, de dochter van den schilder Pacheco. De andere is des schilders oudste dochter doña Francisca, voor eenige jaren gehuwd met een leerling van haar vader (del Mazo Martinez), waarschijnlijk iets over de 20 jaar oud. Doña Joana zit en heeft aan haar rechterzijde de twee kleinste kinderen bij zich. Doña Francisca staat tusschen de drie anderen: achter haar schuilen twee mannelijke figuren, van welke de één haar echtgenoot Mazo is. In de diepte — de kamer, waar de groep vóóraan staat, eindigt in een soort van achtergalerij — ziet men op den rug Velazquez zelven aan het schilderen, tot wien een dienstbode een klein kind brengt, dat de armpjes naar hem uitsteekt. Nu zijn de vrouwen in de verste niet schoon en daarbij in kleeding wonderlijk zelfs toegetakeld: aan de kinderen is geen waas van bevalligheid geschonken. Maar alles tintelt van waarheid. De natuur is op heeter daad betrapt. De jongen, die met zijn

zusje het midden vormt tusschen de twee volwassen vrouwen, spreekt tot u. Breed is alles geschilderd als met een penseel van Frans Hals. De verdeeling van het licht is bij uitstek fraai.

Behalve van dat groote schilderij geeft Unger ons etsen naar twee kinderportretten, beide van kinderen van Philips IV, waarschijnlijk voor den grootvader Keizer Ferdinand III gemaakt. Het eene portret stelt een vierjarigen blonden jongen voor — denkelijk is het Philips Prosper — die met het handje steunende op een leuningstoel, waarop een kleine Boloneezer hond ligt, rustig voor ons staat en met zijn donkere kijkers ons aanstaart. Het andere portret verbeeldt een meisje van ongeveer denzelfden leeftijd, de infante Margaretha Theresia, de latere echtgenoote van Keizer Leopold. Is de eerste schilderij bekend door haar koloriet, een harmonie van roode kleuren in alle schakeeringen, een ware toonladder der roode kleur: de tweede is daarin eigenaardig, dat zij een der teerste en elegantste figuren van onzen schilder weergeeft. Het kleurenaccoord is hier veel zachter dan op het vorige doek. Het kind is in rose en zilverbrocaat gekleed, staat op een smyrna-tapijt en leunt tegen een tafeltje met lichtblauw zijden kleed, waarop een vaas met heerlijk geschilderde bloemen staat. De bloemen (rozen, leliën en chysanthemen), de blonde lokken van 't kind, de blauwe oogen, de lichte ziveren tinten, alles werkt mede om deze schilderij te verheffen tot een zeldzaam stuk poëzie. Op zijn manier vertolkt Velazquez hier het idëeele in den mensch. Hij heeft geen waas, geen aureool noodig. Het ethérische behoeft niet als bijzaak of sieraad toegevoegd te worden. Neen, uit het wezen zelf der voorstelling moet het licht ontschieten.

Bij Murillo, die van 1618—1682 leefde, zijn de engelen en heiligen wèl dikwijls bezoeken komen brengen. Hij zelf heeft een zeer rustig leven geleid, geen avonturen gehad. Behalve een kortstondig verblijf in Madrid, waar hij zich onder de leiding van Velazquez stelde, is hij al zijn leven in Sevilla gebleven. Hij is de schilder der blondste en lichtste kleuren geworden. Zijn teekening moge eenigszins onvast zijn: door de betoovering der kleureffecten wint hij dadelijk weder zijn pleit. Ook bij hem is de grondslag natuurlijke waarheid: zijn beelden uit het Sevillaansch volksleven toonen trouwens zijn kracht: hij duikt in de donkerste wateren van het realisme, maar om telkens als een zwaan blank weder naar boven te komen. In zijn voorstellingen van het kerkelijk leven

toont hij zich de teederste der Christen schilders. Een altijd frissche inspiratie geeft hem telkens nieuwe vizioenen te schilderen. De compositie is dan wel eens vluchtig, maar de totaalindruk is zoo machtig, omdat de schilder zich met al zijn aandacht en liefde aan de voorstelling heeft overgegeven. En zijn wonderschoon koloriet, daar hij van de kleur haast een zelfstandige draagster eener subjectieve gewaarwording maakt, redt alles. De Belvedère-collectie bevat slechts ééne schilderij van hem, die door de ets van Unger wordt weergegeven. Het is een beeld van Johannes den Dooper als knaap. Hij staat in een rotsachtig landschap naast een lam, dat hij vasthoudt met zijn linkerhand. In zijn rechterhand draagt hij als stok een kruis, waarvan een strook afhangt met de woorden: ziehier het lam Gods. Het lijf is voor de grootste helft met een dierenvacht bekleed. Het hoofd is met lange donkerbruine lokken bedekt en groote zwarte oogen zien ernstig u aan.

Aan de schilderstukken uit de *Duitsche school* is, voor zooverre zij in de Belvedère te vinden zijn, tot ons groot leedwezen niet de hoogste eer door Unger bewezen. Zijn etsen naar oud-duitsche schilders zijn weinig in getal. Wij kunnen slechts de hoop koesteren, dat Unger in de volgende afleveringen ons iets meer zal leveren naar Dürer en Holbein. Tot nog toe heeft hij zich bepaald tot één ets naar Dürer en tot twee naar Holbein. Het zijn reeds karakteristieke stukken, maar tegenover Italianen, Spanjaarden, Hollanders en Vlamingen hebben de oud-Duitsche schilders recht om met wat luider stem mede te spreken. Het is waar: die oud-Duitsche schilderkunst mist de aantrekkelijkheid van haar zusters in andere landen. Een zeker waas van bevalligheid: een schalksche trek van blijde vroolijkheid ontgaat haar: haar coloriet is niet zoo levendig: maar zij is zoo ernstig in haar streven, zoo grondig in haar arbeid, dat zij er in geslaagd is een kunst-openbaring te leveren, van welke men allereerst gaat getuigen dat zij waarheid bedoelt en weêrgeeft. Deze Duitsche kunstenaars weten niet te spelen met het leven, maar onder smart en strijd bewerken zij hun kunst en verheffen zij hun eigen persoonlijkheid.

In de allereerste plaats mag dit wel gezegd worden van Albrecht Dürer die van 1471—1528 in Neurenberg leefde en werkte.

Als wij Dürer goed willen leeren begrijpen gaan wij naar

Neurenberg, doorwandelen wij de smalle straten, langs al de huizen met puntige daken en over elkander gestapelde verdiepingen, die nog aan de vijftiende en zestiende eeuw doen denken, bewonderen wij in het voorbijgaan de kunstige fonteinen en de Laurenskerk met haar wonderwerken van Krafft en Veit Stoss, stappen wij over de oude brug, wandelen wij langs 't Raadhuis en de Sebalduskerk met haar apostelen-monument van Peter Vischer, tot dat wij komen op de plaats waar nu Dürers standbeeld oprijst en niet verre van daar zijn huis gelegen was. Dáár in die oude rijksstad hoorde hij thuis: dáár leeft alles nog van zijn herinneringen: daar hebben wij de lijst, waar zijn leven en genie in gevat was, daar wandelt hij nog rond. Doch de werken van zijn schilderstalent vinden wij het best in de musea van München en Weenen. Bezit München o. a. zijn grootsche vier apostelen, zijn eigen portret en zijn altaarstukken: Weenen bezit zijn voorstelling der Drieeënheid, zijn marteldood der tienduizend heiligen, zijn madonna's en zijn portret van keizer Maximiliaan. Unger heeft tot nog toe slechts een ets geleverd naar dat portret van Maximiliaan. Het dagteekent uit den tijd van Dürer's hoogsten bloei. Hij zelf, ongeveer 47 jaren oud, was na vele worstelingen, ook van materieelen aard, gekomen tot den rang, dien hij kon en wilde bereiken. Sinds zijn huwelijk met de schoone, niet altijd beminnelijke, Agnes Frey in 1492 was hij wel eenigszins bemiddeld, maar steeds had hij toch hard moeten werken om voor zijn vader en moeder te kunnen zorgen en voor zijn broeders iets te kunnen doen. Naast de schilderkunst had hij vooral zich toegelegd op graveeren in houtsneê en koper, en wonderwerken daarin geleverd. Die graveerkunst dreigde ieder oogenblik zijn lust tot schilderen uit te dooven. Doch na een groote kunstreis in Italie, vooral in Venetië van 1504—1507, begon hij, in Neurenberg teruggekeerd, met des te grooter ijver weder aan het schilderen en leverde hij de groote schilderijen die wij van hem in de Belvedère bewonderen. Dit duurde tot 1512. In dat jaar 1512 kocht hij zijn huis en leerde hij keizer Maximiliaan kennen, die op zijn zwerftochten door het rijk de oude rijksstad bezocht. Van dien keizer kreeg hij allerlei opdrachten, met name den last om het bekende triomfboek van des keizers leven en tochten te maken: opdrachten die hij met vuur aanvaardde, doch die de keizer (steeds *argent court*) dan weder vergat te betalen. Toch bleef Dürer dien keizer hartelijk lief hebben en Maximiliaan be-

loonde hem, door hem te Augsburg in 1518 bij zich te ontbieden en hem de eer te gunnen zijn keizerlijk portret te maken. Het is dat portret, hetwelk Unger in zijn ets ons voorlegt. De schilderij kwam eerst gereed in 1519, na den dood van den keizer, die den 12en Januari 1519 stierf. De keizer is bijna levensgroot genomen, ten halven lijve; hij is gekleed in een lak-rooden mantel met pelskraag en bont omzoomd. Een soort van baretvormige, breede platte zwarte hoed bedekt het hoofd. In de linkerhand draagt hij, als symbool van de vruchtbaarheid en van den overvloed onder zijn regeering, een aangebroken granaatappel. Doch de aandacht concentreert zich natuurlijk op het hoofd. Maximiliaan was „de laatste ridder" zooals hij genoemd werd, haast de don Quichote onder de Duitsche keizers. Maar al zijn rennen en jagen langs bergen en dalen en stroomen en steden, om het verdeelde Duitschland tot een éénheid, een Rijk, te vormen, had hem niet veel gebaat. Daarom zagen de oogen dan ook nu zoo moede voor zich. Het magere gelaat heeft weinig kleur meer: de tint is geelachtig met bijna bruine schaduwen. De breede gebogen arendsneus en de gesloten mond boven de iets uitspringende onderkaak schenken nog den indruk van wilskracht; doch de grijze haren, eenigszins golvend en vrij lang uit den hoed langs de wangen nedervallend, geven te kennen dat het jagen naar het ideaal tot het verleden behoort, dat de keizer niet heel veel meer zou kunnen tot stand brengen. Het beeld is vast en scherp geteekend. Zeer schoon zijn die haren, wier doorschijnendheid en sierlijke lokkenvorm door Dürer (en hij was juist hierin een meester!) verwonderlijk fraai is weêrgegeven. Over de geheele uiterlijke verschijning ligt een trek van weêmoed, overeenstemmend met een leven vol grootsche aspiraties en telkens brekende illusies. Ook Dürer zou zijn geliefden keizer niet zeer lang meer overleven. Wel genoot hij nog van eene reis in 1521 door de Nederlanden, en spande hij nog eens al zijn krachten in, om als schilder zijn vier apostelen te scheppen, van welke vooral de geweldige Paulus in zijn rooden mantel — thans te München — ons met ontzetting vervult: doch als hij zijn graveerwerk ter hand nam teekende hij die raadselachtige Melancolia, die ook van onbevredigden wetensdorst getuigt en van menschelijk zwoegen dat geen resultaat geeft. Hij stierf in 1528.

Naast Dürer roemt de oud-Duitsche schilderschool op Holbein. Holbein was in Augsburg geboren en wèl opmerkelijk is het, dat

juist de twee zuid-duitsche rijkssteden, Neurenberg en Augsburg, het levenslicht gaven aan die zeer groote Duitsche schilders. Waar de ontwikkeling en welvaart en vrijheid het grootst was in Germanje, daar traden ook die hooge kunstenaars op. Holbein zou anders niet lang in zijn vaderstad blijven. Hij werd er 1497 geboren, doch trok reeds 1515 naar Bazel, waar hij zich vestigde. Hij werd dáár allengs vertrouwd met de mannen van het humanisme, werd door hen om zijn geniale scheppingen — zijn doodendans, zijn muurschilderingeu — ten zeerste gewaardeerd en begon nu allengs zijn portretten, bijv. van Amerbach en zijn altaarstukken (de Madonna van Burgemeester Meyer). Ook Erasmus zat weldra voor zijn ezel en bleek een zijner dankbaarste beschermers. Erasmus toch bracht hem in kennis met Thomas Morus en deze riep hem in 1527 naar Engeland. Sinds dien tijd bleef hij met korte tusschenpoozen tot aan zijn dood in Engeland. Hij schilderde dáár de reeks van portretten, die zijn roem en zijn voordeel uitmaakten. Alle klassen der samenleving zaten beurtelings voor hem als model. Rijke kooplieden, gezeten burgers, kerkvorsten, geleerden en edellieden lieten door Holbein hun beeltenis maken. En die portretten waren allen even eenvoudig en even goed. Zij droegen de groote kenmerken van waarheid en soberheid en ernst. De menschen werden volkomen afgebeeld zoo als zij waren, zonder overvloedig bijwerk, zonder zweem van conventie of effect-bejag. Zoo leefde Holbein in Engeland en geholpen door Thomas Morus en diens vrienden had hij een zeer gelukkig bestaan, al was de vrouw en het huisgezin in Bazel gebleven. Zijn aanzien zou echter nog stijgen. Koning Hendrik VIII, die zoo even Anna Boleyn had verstooten, om zich in Mei 1537 in den echt te begeven met Jane Seymour, riep in het begin van datzelfde jaar Holbein in zijn dienst en eischte nu van hem allerlei schilderwerk en allereerst portretten van zijn omgeving. Hij heeft aan dien koninklijken wil zes jaren kunnen voldoen, totdat hij in 1543 te Londen stierf.

Unger nu heeft twee etsen naar portretten van Holbein uit de Belvedère-collectie kunnen geven, schilderwerken uit de laatste periode, toen hij in dienst was van Hendrik VIII. Het eerste portret is de beroemde schilderij met het beeld van Jane Seymour. Zij was slechts 23 jaar toen zij den koning huwde en stierf reeds het volgende jaar in het kraambed, na het leven te hebben gege-

ven aan den kroonprins, die later Eduard VI zou worden. De koning had haar hartstochtelijk lief. En het was vooral de zachtheid van haar aard, die den koning aan haar hechtte. Zien wij toch Holbein's portret, dan kunnen wij bezwaarlijk aan zeer groote schoonheid gelooven. Doch alle tijdgenooten spreken van haar bescheidenheid, van haar vriendelijken zin, en die hoedanigheden zijn door Holbein dan ook goed uitgedrukt. Zij staat daar voor ons, met gesloten lippen, met de handen rustig in elkander gelegd, met vasten, doch zachten blik, met een helderen opslag der oogen. Aan enkele van haar schoonheden, de doorzichtigheid van een teeder „teint", de hoogblonde wenkbrauwen, heeft de schilder alle recht doen wedervaren; en door de jonge koningin in al de pracht van een rijke vorstendracht te hullen, heeft hij des te sterker op het contrast van haar weinig opzichtigen aard den nadruk gelegd. Erkend moet het worden, dat in het schilderen van den glans der kleeding, van al de juweelen en paarlen, van het goud en het zilverbrocaat, van het purper, van de vierkante versierde muts, van geheel het costuum, Holbein zich zelven haast overtroffen heeft. — Wij voor ons, als wij te kiezen hadden, zouden echter haast de voorkeur geven aan het portret, dat in de tweede plaats door Unger naar Holbein is geëtst. Dit keer is het geen voorname edelvrouw: neen, slechts een eenvoudige doch welgestelde vrouw uit de burgerklasse. Haar handen, men ziet het aan de eenigszins harde kanten, hebben gewerkt. De kloeke blauwe oogen zien vriendelijk voor zich uit. Over de gansche persoon ligt iets ernstigs, iets behagelijks. Haar aanziende denken wij aan zondagsrust, aan kalmte na den arbeid. De huisvrouw legt de handen nu inéén. Morgen komen weder de zorgen, de moeiten. De kleeding is, zonder rijk te zijn, toch welgekozen, Een wit kapje met goud omboord, met een afhangenden sluier, omlijst het kastanjebruine haar; fijne manchetten komen uit de rood fluweelen mouwen te voorschijn. Alles geeft een helderen, knappen, en tegelijk vredigen indruk.

Dürer en Holbein zijn het zoo waard op zich zelven en naar eigen aanleg en ontwikkeling bestudeerd te worden. Zijn zij inderdaad onderling geheel verschillend — volgens de opmerking van Thausing (in zijn Wiener Kunstbriefe p. 82) loopt de lijn en richting van Dürer uit op Rembrandt, die van Holbein op Rubens — zoo openbaren zij toch met hun beiden te-zamen wat de Duitsche schil-

derkunst in haar strenge mannelijke teekening, in haar forsche soms hoekige grootheid, in haar speculatieve richting, en tegelijk in haar samenhang met de diepste opwellingen en uitingen van het gemoedsleven, vermocht.

In verhouding tot de hoogte en omvang dier twee zuilen der Duitsche school zijn de afmetingen der werken van de andere Duitsche schilders niet zeer groot. Toch zijn de verdiensten van enkele dier kleinere duitsche schilders niet gering. Unger geeft als voorbeeld een ets naar een portret van Christoph Amberger, die waarschijnlijk van 1510 tot 1563 in Augsburg leefde en voortreffelijke portretten heeft geleverd. Ofschoon hij ook in Italië studiën heeft gemaakt, zoo volgde hij toch in alle opzichten als voorbeeld meester Holbein. Het portret door Unger's etsnaald weêrgegeven, stelt een man in zijn beste jaren voor, die met de oogen eenigszins links gewend, u aanziet. Het krachtig bloeiend gelaat met breeden gebogen neus en ernstig saamgetrokken lippen is door blond hoofdhaar en baard omgeven. Een lage baret dekt het hoofd. Hij is gekleed in een zwarte met licht bruin bont omzoomden pels. In de saâmgevouwen handen houdt hij zijn handschoenen. Het is een voortreffelijk beeld. Vastbesloten en rustig ziet de man ons aan. Amberger heeft als herinnering aan zijn Italiaansche kunstreis de dagteekening zelf in het Italiaansch op zijn schilderij gesteld: „1535 di Marso."

Wij hebben uit den rijken schat van Unger's etsen naar schilderijen uit het Weensch Museum slechts enkele grepen gedaan. Wij hadden geen ander doel, dan om onze lezers op te wekken die platen zelven eens ter hand te nemen. Gaarne zouden wij nog willen vermelden, dat in den tekst van von Lutzow's ophelderende verklaring enkele juweeltjes van Unger's etskunst zijn verspreid: maar wij vreezen reeds te erg van het geduld onzer lezers te hebben misbruik gemaakt. Die alles wil vertellen kan van één zaak zeker zijn: dat hij op weg is te vervelen.

H. P. G. QUACK.

FRANCESCO DE SANCTIS.

Meer nog dan een' doorluchtig man beweent Italië een' teederen zoon, wiens zielsdrift nooit verflaauwde, wiens onschuld zich schaamde over elken smaad, over iedere schandvlek, die de menschheid in deze roemzuchtige en naar vordering strevende eeuw ontsierde.

Eenvoudig, liefderijk, afgetrokken als een kind, had Francesco De Sanctis het ideaal in zijnen verhevensten vorm omhelsd. Uit geestdrift voor de kunst werd in hem eerbied voor de vrijheid geboren, en uit de vrijheid ontwaakte het gevoel voor orde; orde geleidde hem tot wetenschap, weetgierigheid maakte hem tot leeraar. Eene reeks van ontwikkelingen, alle even noodzakelijk als vruchtbaar, voerde hem schrede voor schrede tot de opperste leiding van 't openbaar onderwijs.

Noch eerzucht, noch de onoverwinnelijke drijfveer van een organisatorisch talent heeft hem zijne plaats in de Regeering verschaft; veeleer de reinheid van zijn karakter, zijn vertrouwen in de natie, zijn geloof aan vooruitgang als inborst der geschiedenis.

Dat vertrouwen was gestaafd en gestaald in eene wijsbegeerte, die zich door bespiegeling in het rijk der werkelijkheid onderscheidde en meer degelijkheid bezat dan de meesten, die zich op klapwiekende denkbeelden in de lucht verheffen.

Wie echter De Sanctis als kunstrechter gekend heeft, niet slechts uit zijne in 't licht gegeven proeven, maar in den meer omvattenden arbeid, dien hij op den leerstoel voorstond, weet hoe luttel het bij de beoordeeling zijner werkzaamheid om Hegel of realisme te doen is. De kritiek van De Sanctis staat buiten en boven alle schoolsche verdeeldheid. In 't gesprek verstond hij 't den wijsgeer

zijne iridiseerende veêren te plukken of de stroohalmen van den realist te ontvlammen. Bij hem ontvielen den wijsgeer de hersenschimmen en den natuurslaaf begaf zijne droge of ruwe ontleding, want hij versmolt de daad en 't denkbeeld, den kunstenaar en zijn werk.

Hij deed meer en beter. Op den leerstoel, terwijl hij nederig streefde den dichter te vertolken en te ontvouwen, werd hij zelf scheppende kunstenaar. Zijne verklaring was noch natuurkundig, noch wijsgeerig, noch bespiegelend, noch proefondervindelijk; zij was eenvoudig de verheerlijking der kunst. Wanneer hij over den *Orlando furioso* sprak, dan scheen niet meer De Sanctis de spreker te zijn, het was of Ariosto zelf herrees om het geheim zijner vinding te onthullen, alsof de dichter zelf zijne bewondering voor zijn' eigen' helden verried, de betoovering prijs gaf, die de schoonheid zijner edelmoedige vrouwen hem zelven aandeed, de schalksche boert waarmede hij 't verledene afbrak en zijne stoute voorspelling van de zegepraal, die de mensch over tijd en elementen behalen zou ; dit alles scheen Ariosto in persoon te ontvouwen, en De Sanctis smolt met den dichter samen. Hoe zeer de redenaar van den geest van Hegel's kunstleer bleek doordrongen te zijn — de eenige kunstleer, die een stelselmatig gebouw had opgetrokken —, nooit sprak hij als iemand, wien een stelsel geboeid hield. Zijn gids was de kunst; van 't stelsel was niets overgebleven behalve de gebaren. En zelfs deze schenen den schoolschen dwang te bestrijden. Het was vermakelijk te zien — op zulke oogenblikken nam De Sanctis Ariosto's plaats weêr in —, het was vermakelijk te zien, hoe hij, van den inhoud en het inhoudende sprekend, den linker wijsvinger om den rechter slingerde en dan op eens eene stoute beweging naar 't oor uitvoerde, als of hij door het trommelvlies in de hersens wilde boren.

Intusschen hing de jeugd en menig hoog ontwikkeld man aan zijne lippen, en zoo het mogelijk is dat van die toehoorders iemand Ariosto niet herlezen heeft, het is onmogelijk dat één hunner den Orlando furioso of Francesco De Sanctis zou vergeten hebben.

De lessen, waarvan hier gewaagd wordt, werden te Zurich gehouden, alwaar De Sanctis van 1856 tot 59 aan de polytechnische school hoogleeraar in de italiaansche letterkunde geweest is.

In de eenzaamheid dier halve ballingschap — want De Sanctis

was te Zurich geen vluchteling meer — kon men zijnen beschouwelijken trant en zijn kinderlijk wezen gadeslaan. Het mocht gedeeltelijk van het min gezellig leven, gedeeltelijk van de geringe bekendheid zijner taal afhangen, dat De Sanctis dáár om zoo te zeggen in een cel woonde, in een cel die geenszins een besloten kamertje was, omdat hij ze overal met zich rond droeg. T'huis was het een aardig vertrek vol kanarievogels, voor welke hij zorg droeg als ware hij een niet meer jeugdig meisje; buiten was het de mooie Limmatbrug, waarop hij de voorbereiding voor zijne les voltooide, en de cel vergezelde hem op den leerstoel, waar hij gewoonlijk een kwartier te vroeg verscheen en somtijds met de jongelingen, die hij nader kende, een vroolijk gesprek aanknoopte.

De Sanctis was evenwel te zeer Italiaan om buiten Italië het middelpunt van zijnen werkkring, den omtrek van zijnen invloed te vinden. In Italië wachtte hem een ruim veld. Het staatkundig leven, dat al de beste krachten inspande, kon zijn verheven vaderlandsliefde, zijn rechtschapen karakter, zijne vastberadenheid en bedaardheid niet missen.

Francesco De Sanctis was geroepen om te zaaien op den grond, dien zijn onderwijs vruchtbaar had gemaakt.

Wanneer een arts het gestel eener moeder wil beoordeelen, dan geeft hem niets beter troost, dan haar omringd te zien van gezond en dartel kroost; blozende en vroolijke kinderen zijn een spiegel, waarin hij den aard en den aanleg der moeder herkent. Zoo schitteren beeld en inborst van een leeraar in de schaar zijner leerlingen. Een ieder die in Italie het voorrecht gehad heeft, scholieren van De Sanctis te kennen, vrouwen of mannen, weet meer van de macht van zijnen smaak dan zij, die hem alleen bewonderd hebben in kiesvereenigingen, waar zijne redevoeringen vaak aan eene bladzijde van Sterne herinnerden, of ingenomen waren met zijne welsprekendheid in 't parlement, met zijne menschenkennis als minister; zijne leerlingen leggen nog beter getuigenis van hem af dan zelfs die scherpzinnige en smaakvolle „proeven", waarin hij aan Gervinus de geschiedkundige beteekenis van Leopardi en Manzoni onder 't oog bracht.

Allen die 't geluk genoten hebben met De Sanctis nader bekend te zijn, huldigen zijne zuivere en belanglooze vriendschap, zijne vaderlandslievende zachtzinnigheid, zijne opgetogenheid voor Italië, waar hem overal stralen zijner poëzy toelonkten, waar hij

zijn edel karakter en zijne volharding zonder dweepzucht als in een' spiegel zag, waar hij de zegeningen zijner deugd ondervond, die hij zelf niet kende, en gelukzalig, dankbaar tevreden de liefde inzoog, die hij even onbewust inboezemde als hij er nimmer aan gedacht heeft, welk een' weeklacht door 't gansche land zijn dood zou doen verheffen. Want De Sanctis stond niet stil bij het *lacrymae rerum*. Hij ging zijnen weg rechtop en oprecht, zonder schroom en zonder omzien. Zijn blik zag alleen terug om in de geschiedenis het licht der waarheid en schoonheid te ontsteken.

Rome, 4 Januari 1884.

JAC. MOLESCHOTT.

NASCHRIFT.

Francesco De Sanctis werd in 't jaar 1818 te Morra (Principato Ulteriore) in 't koningrijk Napels geboren. Vaderlandsliefde en begaafdheid maakten hem reeds vroeg bij de Bourbonsche Regeering gehaat en gevreesd. Gevangenis en ballingschap waren het lot zijner schoonste mannelijke jaren. Na den kerker in 't *Castello dell' Uovo* (1850—53) kwam zijn verblijf op Malta, te Turijn en te Zurich. Hier en ginds prijkte hij als leeraar der italiaansche letterkunde. Uit Zwitserland keerde hij 1859 naar Turijn terug, om krachtig deel te nemen aan de herrijzing van zijn vaderland. Reeds 1860 werd hij minister van 't openbaar onderwijs te Napels, 1861 te Turijn in 't ministerie van Cavour en Ricasoli, en op nieuw 1878 te Rome met Cairoli. Hij overleed te Napels den 29 December 1883. De laatste eer, die hem den 4 Januari j.l. op schitterende wijze bewezen werd — geheel het land nam er deel aan —, was eene plechtige hulde in 't oog van allen, die hem volkomen wisten te waardeeren, eene openbaring voor hen, wien de geleerde den minister of de afgevaardigde den schrijver verborgen hield.

De *Saggi critici* en de *Storia della letteratura italiana* zijn de hoofdwerken, die De Sanctis in 't licht gegeven heeft, maar zijne werkzaamheid is in tal van kleine schriften verspreid. Zijn invloed is onmetelijk, omdat zich de golven van zijn kring al verder en verder uitbreiden.

AURORA LEIGH,

door

ELISABETH BARRETT BROWNING. [1])

EERSTE ZANG.

Aan 't schrijven van veel boeken is geen einde,
En ik, die veel in rijm en proza schreef
Voor andren, wil nu schrijven voor mijzelf,
Mijn leven schrijven voor mijn beter ik,
Als wie zijn beeltnis schildert voor een vriend,
Die ze in een lade bergt en weer beziet,
Nadat zijn vriendschap lang reeds is verflauwd,
Om saâm te houden wat hij was en is.

Ik, die zoo schrijf, zij noemen mij nog jong, —
Ik liet, landinwaarts reizend, 's levens kust
Zoover niet achter mij, of 'k hoor nog steeds
Dat ruischen van 't Oneindige daarginds,
Waartegen in zijn slaap de zuigling lacht,

---

[1]) Voor korten tijd is van *Aurora Leigh*, het bekende hoofdwerk van Mrs. Elisabeth Barrett Browning, bij den uitgever Tjeenk Willink van de hand van Mej. H. Mercier een prozavertaling verschenen. Om den nederlandschen lezer nevens den inhoud ook den oorspronkelijken vorm van het gedicht te leeren kennen, bied ik hem bescheiden deze rythmische overzetting van den eersten zang, waarbij ik gaarne beken mijn arbeid op meer dan éene plaats naar dien van mejuffrouw Mercier te hebben verbeterd.

M. v. W.

Als 't lachjen ons verwondert, — niet zoover
Of 'k zie nog aan de deur der kinderkamer
Mijn moeder staan met opgeheven hand,
„Stil, stil — wat is dat voor een leven hier?"
Terwijl mij tegenlachten haar lieve oogen,
Als nam zij deel, in strijd met eigen woord,
In 't wilde kinderspel. 'k Voel nog de hand
Mijns vaders, toen ze ons beiden had verlaten,
Als hij mijn krullen uitstreek op zijn knie,
En hoor nog 't daaglijksch schertswoord van Assunta
(Geen fijner scherts was zoo hem naar den zin),
Hoe menige gouden kroon er wel mocht gaan
Aan zulke krullen? O mijn vaders hand,
Strijk zwaar, strijk zwaar die arme lokken neder,
Druk 't kinderhoofdje vaster aan uw knie!
Te jong nog ben ik om alleen te staan.

Ik schrijf. Mijn moeder was een florentijnsche;
'k Was even vier, toen sloten zich voor mij
Haar reinblauwe oogen reeds; mijn levenslicht
Was 't sprankje ontnomen aan een lamp die kwijnde
En daardoor uit moest gaan. Zwak was ze en teer;
Te veel was haar de vreugd van 't levenschenken,
Haar doodde moederweelde. Had haar kus
Mijn lippen langer mogen drukken, dan
Misschien had hij de onrustige ademhaling
Gestild, verbroederd en verzoend mijn ziel
Met dit bestaan. Zooals het was, gevoelde ik
Een ledig in de wereld, een behoefte
Aan moederzorg. Als 't blatend lam, dat 's avonds
Na 't sluiten van de schaapskooi buiten bleef,
Liep ik haar zoeken, — rustloos als een vogel,
Die, 't nestje ontvlucht, iets mist, maar zelf niet weet
Waarom hij 't koud heeft. Ik, Aurora Leigh,
Ik werd geboren om mijn vader droever
Te maken en mijzelf niet overblij.
Een vrouw alleen weet kindren op te voeden,
Zij heeft een lieven, teedren, dartlen slag
Van linten strikken, schoentjes passen, onzin

Uit zoete woordjes saâm te rijgen, zin
In beuzelpraat te kussen, — kleinigheên,
Koralen, waar men 't leven op graveert.
Door deze leert men 't kind in aardig spel
Der liefde heilgen ernst. 't Krijgt niet te vroeg
Een strakken plooi, maar ziet de godsvlam eerst
Als in een rozenhaag, waar zij geen bloem,
Geen enkle zengt, — 't neemt liefde waar en wordt
Met haar vertrouwd. Dit goed doen moeders ons.
De vaders hebben — 'k voelde 't in den mijne —
Niet minder lief, maar toch met zwaarder hoofd,
Een wil, die meer zich verantwoordlijk kent,
Zoo dwaas niet, maar juist hierin minder wijs;
Zoo gaf God moeders 't recht gemist te worden.

Mijn vader was een deftig Engelschman,
Wien na een dorre jeugd, in eigen land
Met schoolwerk, wet, en dorpskout doorgebracht,
Op eens door sterken hartstocht overstroomd,
Zijn gansch bedaard en wijsbesteld verleden
Ontzonken was in één kort oogenblik.
't Was te Florence, waar hij voor een maand
't Geheim der waterkeering van da Vinci
Was komen zoeken, en hij stond misschien
Verstrooid een Engelsch vraagstuk te overpeinzen,
Zooals... of 't volk belasting, die 't verfoeit
Maar noodig heeft, met rechterhand of linker
Betalen moet, — daar trok in 't zuidlijk zonlicht
Langs 't groote plein van de Santissima
Een priesterstoet voorbij (ter nauwernood
Door 't Britsche phlegma met een blik verwaardigd)
Met kruizen en banieren, psalmgezang
En maagden witgesluierd, 't hair met rozen,
Wier slanke pols, voor zulk een last te teer,
Op 't glinstrend klaar en trillend etherblauw
De zware kaarsen schuin liet overhellen,
De witte was afdrupplend op haar pad
Naar 't kerkgebouw, waar haar de hostie wachtte;
Daar in die lange rij van jonkvrouwen en priesters

Sloeg één gelaat aan 't zijne als een cymbaal
En wekte in 't hart den sluimerenden galm,
Loste in muziek zijn wezen op. Aldus
Ontving ook hij zijn heilig sacrament
Des nachtmaals in dit uur; want hij beminde.

En zoo bemind, verliet ze ons. Wie hem zagen
In de eerste vaag van smart als weduwnaar
En hulploos vader, met zijn kind in de armen,
Zijn moederlooze kleine van vier jaar,
Bevreesd om met zijn groote mannenhanden
Mijn krullen aan te raken, of hij 't goud
Beneevlen zou, — den droeven mond geplooid
Tot zulk een pijnlijk lachje, alsof hij wist,
Dat ik moest sterven zonder dit, en nochtans
Er nauwlijks kracht toe vond, — die hem zoo zagen,
Zij noemden 't een gezicht om steenen zelfs
Van deernis te doen schreien. Ter gedachtnis
Heeft hij in Santa Croce haar een woord
Gewijd, „ween om een kind, nog zelf te jong
Om veel te weenen nu haar moeder stierf".
Waarbij thans nog de lach in de oogen taant
Der vrouwen, als ze in 't klooster voor de zon,
Die de piazza schroeit, een toevlucht zoeken,
Met frissche kindren hangende aan haar kleed.
Daarna verliet hij ons Florence en zocht
Voor zich, zijn babblend kind en zwijgend leed
Een schuilplaats in 't gebergte bij Pelago.
„Natuur is ook een moeder," dacht hij, „meer
Dan andren hebben moederlooze kleinen
Behoefte aan haar. Pans witte kudde komt
Met de uiers vol van mystische overpeinzing
En weesjes, die, als 't mijne, moedermelk
Niet laven mag, voedt zij." Zoo hoorde men
Hem beuzlen in zijn schoolsche taal, want eindlijk
Tooit zelfs de prozamensch zich met zijn smart,
Als met een schuinen hoed, een bloempje in 't lint.
Zoo, kind en vader, leefden we in 't gebergte
Veel jaren lang, Gods stilte buitenshuis,

Terwijl wij binnen niet te luide spraken
En de oude Assunte een kruis sloeg, als zij vuur
Ontstak, en, eensklaps flikkrend uit het hout,
De vlam mijn moeders beeltnis leven deed.

De schilder had haar na den dood gemaald;
Toen hij 't gelaat, de handen en den hals
Voltooid had, had haar cameriera, schuw
Voor 't engelsch doodskleed, hem 't brocaat gebracht,
Door haar voor 't laatst gedragen bij de Pitti.
„Iets droevers schildren ware haar signora
Te kort doen," zwoer zij. Daarom vreemd, zeer vreemd
Was de indruk, dien het maakte, en uren lang
Placht ik als kind met opgetrokken kniên
Er voor te zitten op den grond en half
In vrees, half in aanbidding op te zien
Naar dat portret, — dat bovenaardsche leven
In zwanenwitheid rijzende uit het rood
Der stijve zijde, of dit daaraan geen deel
Meer had, noch macht, die het weerhouden kon
De kluisters te verbreken. 'k Zat zoo uren.
Assunta's schroom wees mij als 't stille wee
In de oogen van mijn armen vader steeds
In deze richting. Mijn gedachten dwaalden
Daarheen bij elke hoogre vlucht. En 'k leerde
Naarmate ik ouder werd, al wat ik laatst
Gezien, gehoord, gedroomd, gelezen had,
Of 't gruwzaam, schoon, grotesk of roerend was,
Ik leerde 't al, verward en onbewust,
Met dat gelaat verbinden... dat nochtans
Niet anders werd, in mystisch evenwicht
Met alle vormen, haat, bewondring, vrees, —
Dat beurtlings demon, engel, fee en heks was,
Een koene Muze, een vreeslijk Noodlot tartend,
Een teedre Psyche, wie de liefde ontvlucht,
Een roerlooze Medusa, 't melkwit voorhoofd
Met adders dicht omkronkeld, waar als zweet
Een slijmrig vocht uit afdruipt; of weer straks
Een Stabat Mater, zwaarden in de borst,

Waar 't wichtje zoog; of Lamia van schrik
Verstijfd in 't maanlicht, eer zij huivert, krimpt
En wervlend tot de onreinen zijgt; of wel
Mijn eigen moeder in haar laatsten kus
Haar laatsten glimlach drukkend op de lipjes
Van 't kind, welks hoofdje vaders hand daartoe
Neêrdrukte op 't bed, — of mijn gestorven moeder
Met kus noch glimlach, te Florence in 't graf.
Al welke beelden, 't peinzend kinderhart
Weerspiegelen zag, in dat portret vereend,
Zooals de tegenstrijdigheên van dood
En wissling gansch in 't effen schoon geheim
Des eeuwgen Levens smelten en vervloeien.

Terwijl ik op mijn moeders beeltnis zoo
Mijn kinderhersnen krank staarde, arme kleine!
Gaf mij mijn vader, die, als Lazarus,
Door liefde was bevrijd van de oude vormen,
De zweetdoeken der ziel, maar nog geen tijd had
Te leeren loopen, spreken, weer vertrouwd
Te worden met het zonlicht, — die zijn vrijheid
Herkregen had, maar geen beweging nog, —
Die leefde als in verbijstring, met gedachten
Maar doelloos, — wien de liefde had gemaakt
Tot meer dan een gewoon, niet had voltooid
Tot een uitnemend mensch, — gaf hij mij les
In wat hij 't best geleerd had, eer hij stierf
En mij verliet, — in liefde en smart. En daar
Wij boeken bij ons hadden, zielenraad
Met kracht van woorden stemmende in 't geruisch
Der dennen en der waatren, wees hij mij
Uit boeken al de onwetendheid der menschen,
En hoe God in zijn hoogen hemel lacht,
Als eenig mensch zegt „Hierin ben ik wijs,"
Of „Dit versta ik," „Hierin faal ik nooit."
Hij zond de scholen school en toonde mij,
Hoe om een enkle dwaling de één een dwaas,
Een ander wijsgeer heet, die 't dwalen waagt
Op groote schaal en tot een stelsel bouwt.

Men zegt mij, dat ik op mijn lieven vader
Gelijk, ofschoon mijn voorhoofd breeder is,
Mijn trekken smaller zijn en teerder, — bleeker
En even ernstig haast; maar somtijds speelt
Het licht er over van mijn moeders glimlach
En maakt ze tot iets schooners dan zij zijn.

Zoo bleef ons leven negen jaren lang
Bij God verborgen in 't gebergte. Ik was
Pas dertien jaar, groeide uit onzichtbre wortlen
Door lente's stomme macht gelijk een plant,
Toen ik op eens gewekt werd tot het leven
In al zijn volheid, al zijn nood en pijn,
Met sterkgevoelend, zwoegend, brandend hart
Bij 't lijk eens vaders. 't Leven, met den dood
In botsing, schiet geweldige bliksemstralen.
Zijn laatste woord was „Heb veel lief, mijn kind,
Heb lief, heb lief!" — (toen had zijn lijden uit)
„Heb lief mijn kind." Eer ik geantwoord had,
Hield de adem op, en niemand had ik meer
Om lief te hebben in de wijde wereld.

Hier sloot mijn kindschheid. Ik herinner mij
Wat later kwam, als menschen, die na koorts
Den gang van 't ijlen trachten na te gaan
En telkens op gesloten deuren stuiten;
Stille, eindelooze dagen, hier en daar
Met messen vlijmend, doffe duisternis,
Door vlammen in de zij gespoord, totdat
Ze als een gepijnde draak zichzelf verslond.
Ten laatste heugt mij, dat een vreemdling kwam,
Die met gezag, maar ('k meende) zonder recht,
Bevelen gaf en uit Assunta's armen
Mij wegnam, hoe zij losliet met een gil,
Terwijl, door 't leed verbaasd, als kindren zijn,
Mijn vaders stilte nog te versch in de ooren
Om iets terug te roepen, ik de kade
Aanstaarde, waar zij stond, droef kermend stond,
Mijn arme Assunta! Toen, de witte muren,

De blauwe heuv'len, mijn Itaalje, wijkend
Van 't siddrend dek, als een, die toornig 't kleed
Terugtrekt, dat een smeekling grijpen wil;
Toen onverbidd'lijk tusschen hen en mij
De zilte zee, die 't stoomschip met mijn wanhoop
Omhoog stuwde en ons naar de sterren wierp,
Als hun ten prooi. Zoo reisden wij tien nachten,
Tien dagen over 't diep, en geen dier nachten,
Of dagen, die 't gewoon gelaat van dag
Of nacht vertoonde; zon en maan, ontrukt
Aan de aarde en haar verzoenend groen, staroogden
Blind, hongrig, onnatuurlijk; zelfs de lucht
(Waar zij haar stolpnet zakken liet op zee,
Alsof geen hart haar levend mocht ontsnappen)
Geleek, door 't bittre zeeschuim overspat,
Niet langer op dien heilgen hemel, waar
Mijn vader heenging. Alles nieuw en vreemd;
't Heelal tot vreemdling aan een kind geworden.

Toen land, toen Eng'land! O wat zagen mij
Die koude klippen ijzig aan. Kon daar
Voor mij een thuis zijn in die roode huizen
Zoo leelijk door den mist? En toen ik 't eerst
Van vreemde lippen zonder kus voor mij
Mijn vaders taal vernam, toen weende ik luid,
En lachte dan en weende weer en weende,
Totdat ik iemand bij mij hoorde zeggen:
„De zeeziekte is dat kind in 't hoofd geslagen."
De spoortrein voerde ons mee. Mijn vaders Eng'land
't Groote eiland, was het dit? De grond bezat
Zelfs 't groen niet in gemeenschap, veld van veld,
Als mensch van mensch, gescheiden. Laag en zwaar
Hing zelfs de hemel, of men met de hand
Hem aan kon raken en dit durven zou,
Zoo ver af was hij van Gods rein kristal.
't Was alles dof en neevlig en bezoedeld,
Of Shakespeare en de zijnen al het licht
Naar zich getrokken hadden, — nergens hart
In steen of heuvel om met sterke kleur

Te gloeien, op 't onzijdig hemelgrauw
Een stoute lijn te teeknen.
Nog, mij dunkt,
Zie 'k op den trap aan d' ingang van haar landhuis,
Mijn tante staan, tot mijn ontvangst gereed.
Kalm stond ze en recht, de vlechten dichtgewonden
Om 't niet zeer breede voorhoofd, als ten toom
Voor de gedachte, die toevallig nog
Mocht wagen op te komen; 't bruine haar
Door de ijskoû van haar leven wit besprenkeld,
(Zij was niet oud, schoon de oudre van mijn vader),
De neus wat scherp, maar fijngevormd, de mond
Zacht en gesloten, om de hoeken slechts
Een ietwat bittre trek, ontstaan door 't uiten
Van nooit beantwoorde genegenheên
Of laffe halve waarheên, kleurlooze oogen, —
Licht hadden ze eenmaal kunnen lachen, nooit,
Neen nooit zichzelf vergeten in dien lach —
En wangen, waar een blos uit vroeger zomers
Bewaard bleef als een roosjen in een boek,
Gedachtnis meer dan sieraad, — is zijn bloei
Vergaan, zijn tijd om te verwelken ook.

Zij had een, laat ons 't noemen, schaadloos leven
Geleid; zij noemde een rustig, deugdzaam leven
Wat leven nooit geweest was, (maar om dit
Te weten, had zij niet genoeg geleefd);
Haar omgang, grondbezitters uit den omtrek,
De predikant, soms de *lord-lieutenant*,
Uit hooger sferen even op hen neerziend,
Dat niet hun ziel encanailleeren mocht,
En in de laagte de apotheker, eens
Per jaar bezocht, ten blijk van needrigheid.
Een Dorcaskrans liet speelruimte aan haar gaven
Van rokken naaien en van kousen breien,
Want, allen broeders zijnde naar het vleesch,
Behoeven we allen één flanel (alleen
De qualiteit behoorlijk te onderscheiden); —
Een leesgezelschap hoedde haar verstand,

Vrij van de nieuwerwetsche hebb'lijkheid
Kritieke vragen op 't tapijt te brengen.
Zij leefde als 't vogeltje in een kooi gekweekt
En vond van 't ééne stokje op 't andre springen
Voor vogels vreugde en bezigheid genoeg.
Och hemel, welke dwaze schepsels toch,
Die leven in het groen en bezieën pikken!

En ik, arm vogeltje uit het wild, zoo straks
Eerst uitgevlogen, naar haar kooi helaas
Werd ik gebracht. Zij kwam mij te gemoet.
Heel lief. Vul 't zaadbakje aan en breng schoon water.

Kalm stond zij op den trap om mij te ontvangen,
In rouwgewaad. 'k Sloeg de armen om haar hals;
Geen zuigling, die naar ieder kleurig pluisje
Meer blindlings grijpt, om dichter naar zich toe
Het nieuwe licht te halen. Vaders woord
Ruischte onbewust me in de ooren, als de zee
In schelpen ruischt, „Heb lief, mijn kind, heb lief."
Zij daar, in 't zwart om mijn verlies, zij zou
Mijn liefde voelen — eens was zij zijn zuster.
'k Hield haar omkneld. Een oogwenk scheen ze ontroerd,
Zij stiet mij niet terug, maar kuste mij
Met koude lippen, trok mij zachtkens voort
Den gang door in de kamer.
Hier gekomen
Wrong zij gebiedend met een vreemden schok
Van smart en drift mijn handen los en hield
Mij op armslengte van zich af, met oogen,
Staalgrijs als bloote dolken, mijn gelaat
Doorzoekend, — ja doorpriemend door en door,
Door voorhoofd, wangen, kin, als om een moordnaar
Te ontdekken in mijn argloos rein gezichtje,
Zoo hier niet, mooglijk daar toch. Toen, heraadmend,
Zocht zij, maar vruchtloos, haar gewone kalmte,
En zeide mij niet bang voor haar te zijn,
Op zulk een toon, alsof zij mij verbood
Te liegen of te vloeken, — „van mijn vader

Had zij gehouden, zou van mij ook houden,
Als ik 't verdiende.″ O zoo lief.
'k Heb later
Begrepen wat zij dacht. Zij had gevreesd
Op mijn gelaat mijn moeder weer te vinden
En daarom 't ondervraagd. Want zij, mijn tante,
Had op haar wijs mijn vader liefgehad
Met warmte, maar gehaat had zij mijn moeder
Met der zachtaardigen zwakke bitterheid,
Mijn moeder, de toscaansche, wier bekoring
Een wijzen man van 't wijze pad geleid,
Een goeden had vervreemd van dure plichten,
Die haar, zijn zuster van de heerschappij
Beroofd had in zijn huis, die aan zijn pachters
Tekort gedaan, zijn vaderland bestolen,
Hemzelf tot waanzin had gebracht, zoowel
Door liefde als smart, door leven als door sterven.
Reeds had zij jaren lang gepeinsd welk soort
Van vrouw ter voeding van haar soort van haat
Wel passen mocht. Zoo was nieuwsgierigheid
Zelf haat geworden, en al 't idealisme,
Waartoe ze in staat was, had haar haat vergroot,
Tot deze, aldus gekweekt, in 't eind de liefde
Waar ze uit was voortgekomen, overtrof
In gloed en kracht, en een besef, zooal
Van zonde niet, toch van betwistbre deugd
In 't effenglad geweten rimpels trok,
Als in de kerk men drong tot Christenzin.

Zoo was de zuster van mijn vader dan
Voor mij de haatster van mijn moeder. Voortaan
Deed zij haar plicht aan mij (wat ik waardeer,
Als tot haar sprekend, in haar eigen woord)
Haar plicht, in ruime mate, nooit beknibbeld,
Doch altijd toegemeten. Zij was mild,
Goedhartig, te beleefd voor teederheid,
Gaf steeds mij de eerste plaats, als vreesde zij,
Dat straks Gods heiligen uit den hemel neêrzien
En zeggen zouden, „Hier hebt ge iets verzuimd,

Daar 't u aan liefde ontbrak." Helaas geen moeder
Vreest ooit haar kindren driftig toe te spreken,
Zij weet, dat liefde liefde zal verstaan.

En ik was in 't geheel een volgzaam kind,
Gehoorzaam en gedwee. Waarom ook niet?
Te weinig leefde ik, dan dat 's levens feilen
De mijne konden zijn. Er lag voor mij
Meer echt warm leven in mijn vaders graf
Dan in gansch Eng'land. *Daar*door uitgestooten,
Waar ik zoo gaarne mij had vastgehecht,
(Men zegt, dat mij zijn testament verwees
Naar zijn geboorteland) dacht ik aan niets
Dan stil te liggen, waar ik, als op rotsen
Een handvol zeewier, neergeworpen was,
En toe te laten, dat zij met haar speld
Naar een bepaald model mij prikte, vezel
Van vezel scheidend, teeder blad van blad,
Mijn druipnat weefsel droogend tot geen spoor
Van zeezout daarin overbleef.

Zoo ging het.

Mijn fraaie krullen bond ik in tot vlechten,
Omdat zij hield van gladgestreken haar.
'k Leerde af mijn zoete woordjes italiaansch,
Die nog bij iedre golving van het hart
Als leliën op mijn engelsch kwamen drijven,
(*Che che* of *Bene*) omdat zij wenschte, dat
Mijn vaders kind mijn vaders taal zou spreken;
De preeken leerde ik, de belijd'nisschriften
Van Nice tot aan Athanasius,
De Geloofsartieklen met den Cathechismus
En de tractaatjes *tegen* onzen tijdgeest,
(Buonaventures „Liefde's Prikkel" niet),
Ook menig populair kort overzicht
Van een onmensch'lijk wreede leer, wel nooit
Verkondigd door Johannes, omdat kunde
Bij vroomheid in haar smaak viel. Onderwezen
Werd mij 't klassieke fransch zoo zuiver mooglijk
(Van Balzac en Neologisme vrij)

En evenzoo 't hoogduitsch, omdat zoo'n reeks
Verkregen kennis haar behaagde, — mits
Van talen, niet van boeken. Algebra
En meetkunst leerde ik ook, streek even vluchtig
Den cirkel van de wetenschappen langs,
Omdat zij hechtte aan deeglijkheid bij vrouwen.
'k Leerde al de vorstenhuizen uit Oviedo,
Hoe 't Birmah-rijk inwendig werd bestuurd,
Hoeveel de spits van Chimborasso hooger
Dan die van Teneriffe is, welke stroom
Bevaarbaar is, die saamvloeit met de Lara,
En welke telling er te Klagenfurt
Plaats had in anno vijf, — omdat zij hield
Van zeker inzicht in voorname feiten.
Ik leerde veel muziek, — maar van een soort,
Die vast in Johnsons dagen zoo onmooglijk
Geweest is, als nog heden wenschlijk waar, —
Een sierlijk handenglijden, een de zielen
Der hoorders met ondenkbre vingervlugheid
Meeslepen door een wilden notenstorm
Tot schettrend sloteffect; ook teeknen leerde ik....
Costumen naar een fransche staalplaat, zedig
Omplooide nereïden (met een smeur
Flauwzoete goddlijkheid); ik waschte landschap
In waterverf naar de natuur (of liever
Ik waschte de natuur uit 't landschap weg).
Ik danste de Cellarius en polka,
Spon glas en zette vogels op en kneedde
Uit was figuren, want een meisje moet
Talenten hebben, meende zij. Ik las
Een aantal boeken over vrouwlijkheid,
Bewijs dat vrouwen, zoo zij nimmer denken
't Aan andren kunnen leeren, (een bewijs
Voor ongetrouwde tantes of de schrijfster) —
Geschriften stoutweg bogende op haar recht
't Gesprek der mannen, mits dit niet te diep ga,
Te volgen, zelfs een lief „met uw welnemen"
Of „'t is zoo" te antwoorden, — haar vlug begrip
En fijnen tact, haar waarde in 't bijzonder,

Haar zendingsvaardigheid in 't algemeen,
Zoolang zij zich stilhouden bij den haard
En nooit „neen" zeggen, als de wereld „ja" zegt,
Want dit ware erg, — haar englenmaat van deugd,
Vooral van nut om kousen mee te mazen
En huislijke egoïsten aan te kweeken, —
Haar wondre macht, in 't kort, tot afstand doen
Van macht op elk gebied. Ze erkende toch
Dat zij de vrouw bij voorkeur vrouwlijk zag,
En vond de vrouw in Eng'land, met een zuchtend
Goddank (daar zijn er die God nimmer danken
Dan met een zucht), een toonbeeld voor 't heelal.
Ten laatste leerde ik nog de kruissteek, daar
Ze ongaarne zag, dat ik met leege handen
Den avond werkloos sleet. Mijn herderin
Was iets voor 't minst (hebt dank o herdersheilgen!)
Zij keek met oogen als haar muiltjes rood,
Door een vergissing in de zij, verliefd;
't Hoofdje onverpletterd door den ronden hoed,
Die sprekend op de schildpadschaal geleek,
Waardoor een treurspeldichter werd gedood.

Der vrouwen arbeid is een zinnebeeld.
Wij werken, werken, prikken onze vingers
En brengen wat? tot stand, — een paar pantoffels
Mijnheer, voor als gij moê zijt, of een bankje,
Waar ge over struiklen en u ergren kunt....
„Vervloekt dat ding!" of anders op zijn meest
Een kussen, waar ge op leunen kunt en slapen
En van iets droomen, dat we om uwentwil
Wel gaarne waren, maar niet zijn. Helaas!
Dit pijnigt meest, dit — dat men ons in 't eind
Ons loon naar werken uitbetaalt, misschien.

(Hervatten wij!) Als 'k op die vormingsjaren
Terugzie, twijfel 'k soms of Brinvilliers
Meer leed dan ik, toen hij de martelproef
Van 't water onderging, toen stroom na stroom
Zijn machtelooze keel bedroop en de aadren

Deed bersten. Zwakker zielen zijn bezweken
Door zoo'n behandling, andren weggekwijnd
Tot zick'lijk, walmend licht. Ik hield het uit.
'k Stond met de onzichtbre wereld in betrekking
En haalde uit de natuur mijn warmte en voedsel,
Zooals onze aarde zon voelt in den nacht,
De zuigling ook in 't donker zeker zuigt.
't Mij opgedrongen leven hield ik buiten
't Inwendig leven, met zijn volle ruimte
Voor hart en longen, voor verstand en wil,
Door vormendienst onschendbaar. God, heb dank,
Heb dank voor deze gift van uw genade!

Eerst voelde ik nog geen ander leven dan
Geduld, — ik deed wat zij mij zeide zonder
Den lust voor meer, ik zat waar zij mij plaatste,
Den rug naar 't venster, dat ik toch vooral
De groote linde op 't grasperk niet zou zien,
Die wel met opzet uit de bosschen scheen
Gekomen met een boodschap aan ons huis, —
Voorzichtig liep ik over de tapijten
Haar lage kamers door, als mocht ik niet
Aan 't hooren van mijn eigen schreden merken,
Dat leven in mij was. Ik las haar boeken,
Voor Romney Leigh, haar neef, was ik beleefd,
Leende ook haar predikant een luistrend oor,
Schonk thee voor haar bezoekers, en bij 't wisslen
Der kopjes hoorde ik fluistren ('k bloosde dan
Van vreugde) — „'t Italiaansche kind, al zijn
Haar oogen blauw en haar manieren stil,
Kan hier niet aarden. Ze is nog bleeker nu
Dan toen wij laatst hier kwamen; zij zal sterven."

„Zal sterven." Bij dit woord bloosde ook mijn neef,
De jonge Romney Leigh van toorn, trad nader
En beet mij fluistrend toe: „Nu zijt gij stout.
Gij wenscht te sterven, uw ondeugend licht
Te laten uitgaan, wilt voor ons de wereld
In scheemring hullen." Fier zag ik hem aan.

Wist hij dan niet, dat, zijnde wie ik was,
'k Natuurlijk wenschen moest om heen te gaan
Zoover een doode kan? Er zijn toch menschen,
Om wie, wanneer zij sterven, niemand treurt.
Hij keerde mij den rug toe en ging heen,
De deur dichtwerpend eer zijn hond kon volgen.

Hij, die zoo deed, was Romney, Romney Leigh.
Ik heb mijn neef tot hiertoe niet genoemd,
En echter was hij mij een soort van vriend;
Een paar jaar ouder, afgetrokken, stil,
Verlegen . . . teeder als hij er aan dacht,
Wat ver van vaste regel was, vroeg ernstig,
En tevens jong reeds meester van Leigh Hall,
Wat als een nachtspook op zijn jonkheid drukte,
Een schaduw wierp op elk genot daarvan,
Hem foltrend door een aaklig sterk besef
Van algemeenen nood en grievend onrecht,
Waarbij 't bezit tot misdaad werd. Vrij dikwijls,
Sinds hij van de academie huiswaarts kwam,
Stak hij den heuvel over naar mijn tante
En bracht ons blauwe druiven uit zijn kassen,
In de eene hand een boek — vol statistiek
(Zoo vaak ik 't opsloeg) al die bokken tellend,
Wier baard de hel bij voorbaat tegengroeit,
Waar op den Oordeelsdag hun plaats zal zijn.
En zij, zij had hem bijna lief, — ja liet
Zelfs toe, dat hij om mij soms scheen te zuchten;
Te lichter viel hem dan het vriendlijk zijn,
Want hij was sterk in 't zuchten. Ongestoord
Liet zij hem somtijds mijn muziekboek sluiten,
Mij 't naaiwerk uit de handen nemen, onder
Een voorwendsel mij mee naar buiten troonen,
Waar in den hoek ter zuidzij van het huis
De zoete vijgen rijpten, even zwart
Als tegen een toscaansche rots. Of wel
't Hoofd wendde ze af, stond op om iets te halen
En liet mij vrij met hem te spreken, slechts
Om zijnentwil, dit spreekt van zelf.

Somtijds
Was 't of hij alles wel had willen doen
Om mij te redden, zoo zag hij mij aan.
Eens zat ik over vrouwenwerk gebukt,
Toen hij op eens, want zoo dichtbij mij stond hij,
Zijn hand legde op mijn hoofd, als regen zacht, —
Maar ik sprong op en schudde haar als vuur
Van me af, die hand eens vreemden, die de plaats
Mijns vaders in te nemen waagde en toch
Zoo zacht kon drukken.
'k Nam hem aan als vriend,
Voordat ik hem als vriend had leeren kennen.
't Werd later beter, erger ook: wij kwamen
Elkaar te na, wij zagen ons verschil
Van te dichtbij! Altijd zag Romney Leigh
Om naar de wormen, naar de goden ik.
Hij had een goddlijke natuur; de goden
Zien neder, achten niet zichzelf, en zeker
Is 't goed, dat ik gedenk, hoe in dien tijd
Ik ook een worm was en hij op mij neerzag.

Een weinig door zijn hulp misschien, doch meer
Door iets in mij, schoon zeker niet mijn wil,
Ik stierf niet. Langzaam als uit een bezwijming,
Wanneer het leven in den vorm des doods
Terugkeert met een dof besef van scheiding,
Een wee gevoel van stremming en van pijn
En een geraas in de ooren als van wagens
Die zich verwijdren, al naarmate 't lichter
Op aarde wordt... zoo, langzaam, trapsgewijs
Ontwaakte ik, en.... waar was ik? In de wereld;
Ik was er tot een doel, dat ik daarom
De moeite waard moest achten.
In het huis
Had ik een kamertje zoo groen, zoo groen
Als een ligusterhaag, waarin een vogel
Zich 't nestje bouwt, al is 't maar bruingeel stroo;
Kleed en behangsel groen, groen de gordijnen
Om 't smalle ledekant en groen de plooien

Om 't venster met al 't frissche buitengroen
Daarachter. 't Hoofd kon men niet buiten steken,
Of de ochtenddauw drupte uit de kamperfoelie,
Maar deze doop wijdde in tot de genade
En 't voorrecht van te zien......
De linde 't eerst,
(Haar kende ik wel genoeg, — mijn morgendroom
Werd dikwijls door haar bijen weggegonsd;)
Daarachter 't grasperk, eerst een breeden boog
Om 't huis beschrijvend, verder door de heesters
Aflekend in een stroom van zodengroen,
Tot het te loor ging in de acaciaas,
Waarboven de ongeregelde olmenrij
Uitstak, langs den omheinden weg geplant,
Die 't landgoed afsloot, 't weeldrig woekren stuitend
Van zandbes en laurier. Zoo gansch verscholen,
Ver in de laagte lag de weg, dat nooit
Een vreemde landlooper of paardendrijver
Uit Wales, die met zijn wilde poneys langs kwam,
Kon raden waar de zoete geur van steeg,
Van pachterswoning of van dameslandhuis,
Al kon zijn kromme stok de laagste ranken
Bereiken van het bloeiend doorngewas,
Dat afhing van den muur. En door de toppen
Der olmen zag men 't golvend heuvelland
Doorstreept met heggen (machtige eiken soms
De lijn verbrekend om zich te vertoonen);
Daartusschen steeg de rook op uit Leigh Hall,
Zoo stil als de adem stijgt bij vriezend weêr
Uit stommen mond, en wees waar in 't geboomte
Neef Romney's slot verscholen lag, terwijl
Nog verder zich een hoogvlakte vertoonde,
Een voorgebergte zonder water. Was
De dag beneveld, zag men niets, of meende
Een wolk te zien, maar anders tot een aambeeld
Gebruikte haar de krachtige avondzon,
Tot ze al de hemelsferen had vervuld
Met vurige schichten, nacht en duister tartend; —
En was in 't eind die strijd des ondergangs

In lijdlijk zachten glans tot rust gebracht,
Zoo zag men tegen 't goud des avondhemels
(Ach de achtergrond van mijn Giotto!) duidlijk
De schapen langs den zuivren, scherpen omtrek
Bewegen, klein als muisjes, die een heks
Laat op en neer gaan langs haar rooden draad.

Geen trotsch natuurschoon. Mijn kastanjewouden
Van Vallombrosa niet, aan afgrondsrand
Hun sporen hechtend; niet mijn watervallen;
In stoute sprongen klaatrend met hun kreet
Van vreugde of angst, de sidderende dennen
Langs stortend als een blanke ziel, geworpen
Naar de eeuwigheid en trillende in den tijd.
Neen waarlijk niet mijn ongetelde bergen,
Die, saâmgezeten in den tooverkring
Denzelfden electrieken stroom gevoelen,
En, hijgende uit hun volle, diepe harten
Zich welven onder 't vormend hemelruim,
Al wachtend op zijn wenk en zijn gemeenschap.
Itaalje is één, — iets anders Engeland.

Op Engelsch grondgebied verstaat men 't woord,
Hoe Adam vóór den zondeval een tuin
Bewoonde. Als ruikers liggen tusschen heggen
De velden ingebonden, heuvlen zijn
Oneffen vlakten, vlakten effen perken,
Aan 't snoeimes leent zich 't rond en week geboomt',
En zoekt ge een wildernis, gij vindt er hoogstens
Een park. 't Is een natuur getemd en mak
Als 't pluimdier in uw schuur, dat nimmer dreigt
Met klauw of snavel, naar geen aadlaarsnest
Hoog in de wolken lokt, maar dat u kaaklend
Afleidt van meer verhevene overpeinzing
En denken doet aan de eieren voor 't ontbijt.

Zeg liever een natuur, die zacht vertrouwlijk
U nadert, als een hond of kind zou doen,
Uw hand raakt, aan uw kleed trekt, u bescheiden

Herinnert aan zijn liefde en zijn nabijheid,
Uw innigste gevoel uitwendig na.

'K Kon niet ondankbaar wezen, waar ik zoo
Gesmeekt werd en geholpen. In de kamer,
Die 'k noemde, zat ik vroeg, eer 't huis ontwaakte
En laat, als allen rustten. Eenzaam dan
Haalde ik den zegen in van die natuur.
Met stille schreden, in een bladgeritsel,
Een straal, een zuchtje naderde bij mij,
En naast mij maakten de engelen plaats voor hem.
De maan kwam, en haar zilvren schijnsel wiesch
Mijn kamer rein van dwaze nachtgedachten.
De zon kwam, en zij sprak: „Zal ik mijn licht
Ontsteken over dezen lindeboom,
En gij niet toezien? 'k Doe de vogels zingen —
Ei luister! maar uw stem verneemt God nooit
Dan 's avonds als gij nederligt en weent."

Dan roerde mij iets aan. 'k Ontwaakte dan
Wel langzaam, langzamer dan ik nu schrijf,
Maar eindlijk toch geheel; 'k ontwaakte en sloeg
Mijn ziel als 't venster open, liet de lucht
En 't uitzicht mij hun evangelie brengen,
Herscheppen wie ik was. O Leven, Leven,
Hoe vaak verwerpen we u en zeggen ons, —
„Genoeg, genoeg van 't Leven! — hier is reden
Er mee te breken; — doen wij 't niet, onszelf
Onteeren wij; 't heeft ons gekrenkt, verminkt,
Ons heiligste gevoel verkracht: vaarwel
O Leven!" Zoo, als stoute kindren bergen
Wij 't hoofd en wanen alles afgedaan. —
Dan roept ons 't Leven toe op wondertoon
Met nieuwe stem, van boven, van beneden,
Of van rondom, een roepstem der Natuur
Of van de Liefde noemen wij 't misschien,
Onszelf misleidend, min beschaamd de smart
Dan haar vergoedingen te erkennen. Toch
Het Leven roept — het Leven heeft ons weêr.

En ik, zoo jeugdig nog, was niet onwillig.
'k Gewende mij vroeg op te staan, ten einde
Den morgen te zien lichten in het donker,
Te hooren hoe de stilte blad voor blad
Ontsloot gelijk een bloem. Eerst lustloos speelde
Mijn hand door 't venster met de kamperfoelie,
Maar spoedig deed ik 't met een soort van liefde,
In dwaze opwelling van gevoel, waarbij
Ik glimlachte om mijzelf, een droevig lachje,
Tot 'k mij betrapte op glimlachen van vreugd.

Voor vreugde vatbaar zijn, leidt in verzoeking.
Voortaan scheen 't mij de moeite waard om 't zwaard,
Welks scherpe punt gericht was op mijn leven,
Te ketsen, 's morgens, als nog alles sliep,
Onhoorbaar als de droomen van de slapers,
De trappen af te sluipen en naar buiten
Te ontsnappen, als een ziel aan 't lichaam, dan
De heesterpaden door snel af te glijden
Op den omheimden weg, een paar uur lang
De heuvlen rond te zwerven en in huis
Terug te zijn, eer men er was ontwaakt.

Of anders zat ik in mijn groen vertrek,
Mijn leven levend, mijn gedachten denkend
En mijn gebeden zonder predikant
Uitstortend voor mijn God, mijn boeken lezend,
Niet vragend of 'k er nut uit trekken kon.
Let wel, geen zelfzucht strekt ons ooit tot voordeel,
Zelfs bij geen boek, waar wij bereeknen, zooveel
Gelezen moet zooveel gewonnen zijn.
Veeleer waar we edel aan ons zelf niet denken,
Ons storten in de diepte van een boek,
Stoutweg, de ziel vooruit, begeerig naar
Zijn waarheidszout en schoonheid, — daar eerst vinden
Wij dat, wat in het boek waarachtig is.

'k Las veel. Aan wat uit menig boekdeel eens
Mijn vader leerde, leende op 't zelfde blad

Thans liefde sterker nadruk. Theophrastus
Werd door 't gedenken aan zijn oogen teeder,
De mijne schoten vol bij Alian.
Hij had me ook wat Latijn en Grieksch geleerd,
Zooals hij worstlen mij of 't spel van vijven
Geleerd had, had hij 't zelf verstaan, — zoo hoopt
De schipbreuk'ling wien niets rest dan zijn napje
Met geitenkaas en roode bessen 't vol;
Of zoo doet ieder mensch, die één maar liefheeft;
Hij geeft al wat hij heeft, omdat hij 't heeft,
Niet omdat hij 't van waarde acht. Dus mijn vader;
Gelijk die vrouwen, die den knaap Achilles
Een sluier spelden om 't vermetel voorhoofd,
De witbeschuimde rotsen met haar lach
Vervullende als muziek, zoo wond ook hij
Zijn dochtertje in zijn groote mannenjas
En vroeg niet of zij paste.
Las ik eerst
Slechts ter gedachtnis, 'k las uit hoop weldra.
'k Trad eenzaam voort langs 't pad mij door mijn vader
Gebaand (te plotsling afgebroken, waar
Hij 't pak des vleesches neergelegd en zich
Verwijderd had); door 't doornig kreupelhout
Drong zich mijn kinderhart om 't grazig lommer
Van 't hoog geboomte te bereiken. Ach,
Als 't kindje in 't bosch, maar zonder broertje bij mij!
Mijn eigen deernis vliegt als 't roodborstje
Terug en dekt met blaadren dat verleên.

Ontzettend groot gevaar, waar geen om weent,
Wanneer een jonge pelgrimsziel alleen
Den tocht aanvaardt, aan geen gevaren denkend,
Zijn klaren blik door 't licht des daags verblind,
Om, vreemdling in de boekenwereld, daar
Zijn weg te vinden. Gij! — gij noemt dat schoon,
Klapt in de handen, roept — een mooie dag!
Gij drijft hem voort, of 't ergst wat kon gebeuren
Was al te lang te rusten bij een bron.
En toch, o zie! — al heet zij boekenwereld,

Zij is de wereld, en de wereldlingen,
Die daar zijn, weten minder van genade
En oefnen grooter macht. Als englen zijn
De booze geesten er gevleugeld, nooit
Treft er een mes, of 't is in eeuwig vuur
Gescherpt om 't leven eener ziel te schaden;
Het schoone schijnt er door zijn schoonheid waar,
Het zwakke schijnt er onrecht door zijn zwakheid;
Macht heeft er recht, schoon tegen Michaël
Gewapend; meenge kroon dekt kale schedels.
't Is waar, dat in de boekenwereld ook
Gods heilgen niet ontbreken, koningen,
Die de asch der graven uit hun haren schudden,
Onwankelbare waarheid durven blikken
In 't wisslend aangezicht des Tijds. 't Is waar
Ook profeteeren hoort men langs de wegen,
En menig ziener tart des hemels vlam
Op eigen hoofd met sterken martlaarsmoed,
Dat hij de menschheid even voor mag lichten.
Maar wacht! — wie oordeelt? — wie op 't eerst gezicht,
Die Saul nauwkeurig onderscheidt van Nahash,
Juist bij de zonde koning Saul verlaat
Voor David? die verschil hoort van trompetten,
Waar zij zoowel voor Alaric als Karel
Den Groote schettren? wie wijst toovnaars aan
En onderkent van zieners slangbezweerders?
Dat kind daar? Liet gij 't op een oorlogsveld
Omzwerven, met zijn reinen lach gewend
Naar het geschut, of in een grafgewelf, —
Waar tocht zijn toortslicht dooft en om hem heen
Iets mompelt in de duisternis? Geen kind.

'k Las goede en slechte boeken — enklen goed
En slecht te gader (want niet altijd maakt
Een goed doel een goed boek: vaak riekt de grond
Door welbestuurde spaden opgedolven
Bij 't spitten van een wijngaard), boeken, waar
Gods wezen zoo bepaald door wordt omschreven,
Dat straks de mensch aan de andre zij der lijn

Zijn twijfel zich ziet vormen, atheïst wordt
Door onderstelling ; zedekund'ge boeken
Vervelend tot losbandigheid, geniale,
Waardoor de mensch onteerd wordt, vroolijke,
Die weenen doen wanneer de zon schijnt, droeve,
Die maken dat men lacht als iemand weent
Om één kwaad meer in dit ontaarde leven.

De boekenwereld is toch ook de wereld,
Zoo schrijf ik, en, goddank, als de andre vindt
Zij hoede en steun in Gods Voorzienigheid:
Wel eenig worstlen met de branding, wel
Een wijle aêmechtig zwemmen door de diepte —
Soms snakte ik in mijn ziel naar lucht en kreet,
„Red mij o God, wanneer gij zijt," en echter
Ik werd gered, ook dan, en voortgestuwd
Van de eene in de andre dwaling bracht de golfslag
Mij telkens nader bij de waarheid, die
Te midden stond.

Zoo peinsde ik. Al die zielsangst
In 't dicht gewoel der meeningen, vooruit
En achteruit gedrongen, op en neêr,
Nu struiklend, opgestooten straks.... misschien
Is 't beste er van, dat hij tot fier vertrouwen
Op eigen aandrift dwingt, — alleen bewijst,
Dat sterker dan de sterkste redeneering
De onmiddellijke stem der rede spreekt.
Beproef het, — stel der redeneerkunst ladders
Aan 's hemels muur — klim sport voor sport! — 't gezicht
Gaat sneller nog; die straal, die van u uitgaat,
Hoe weet gij niet, waarom kunt gij niet zeggen,
(Zijt gij zoo zeker, dat een mensch als gij
Recht heeft tot onderzoek?) zij voert u op
Zoo recht en snel als 't licht, zoo hoog als God.

Het zwaantje vindt het water, maar de mensch
Wordt in onwetendheid geboren van
Zijn element, tast eerst in 't blinde rond,
Door bloedzonde afgetrokken, 't geestesoog

Verdonkerd en verbijsterd door de zinnen.
Daar voelt hij somtijds in de duisternis
Iets reppen; dan, heb eerbied, wees gehoorzaam:
Die stomme trek van onvolkomen leven,
Zij is 't orakel van een levend God,
Zij wijst op een Hiernamaals. Hij die zegt,
De ziel is een nog onbeschreven blad,
Hij noeme liever haar een palimpsestus,
Profetenhandschrift uitgewischt, bedekt
Door dat eens monniks, — openbaringsblad
Beschreven door een Longus! wie nauw toeziet
Op den onkuischen tekst ontdekt misschien
Een zuiver, edel spoor van 't eens geschreevne,
Een haal der alpha of der omega
Van de oude schrift.

O boeken, boeken, boeken!
'k Had van een zolderkamertje 't geheim
Ontdekt, met boekenkisten volgehoopt,
Waarop mijn vaders naam, hoog opgestapeld
En ruim gepakt, waar ik, steeds in en uit
Door 't reuzenrif van mijn verleden kruipend,
Als door de ribben van een mastodon
Een muisje wipt, nu hier dan daar eens knaagde
Aan deze of gene doos, gejaagd, verhit
En zegevierend, 't eerste, beste boek
Door de oopning trekkend. En hoe voelde ik ze onder
Mijn peluw kloppen, 's morgens in het donker,
Een uur voordat de zon mij lezen liet!
Mijn boeken! Eindlijk, want de tijd was rijp,
Vond ik de dichters.

Zooals de aarde in woede
Opbruist, wanneer 't inwendig vuur haar hart
Geraakt heeft, beurzen, tempels, eerezuilen
En sterrewachten omstort, tot de vrijheid
Zich zuivert van haar eersten staat — zoo liet
Mijn ziel haar banden varen bij den eersten
Gewijden vingerdruk der poëzie
En hief zich op, verrast, van de eeuwge machten
Door nog een tweede wereld overtuigd.

Hoe nu, Aurora Leigh, gij schrijft van dichters
Aldus en lacht niet? van die brave leugnaars,
Die wakend droomen, zon en maan vergrooten,
Waarzeggen uit hun thee.
Zoo schrijf ik, ja,
Van de een'gen, die Gods waarheid blijven spreken,
Volstrekte waarheid overstellen aan
Waarheden, die betrekklijk, vergelijkend,
Of tijdlijk zijn, — in 't heerschend schemerdonker
Der vormen aan den lichtzoom van Gods kleed
Vasthouden; de een'gen die der menschheid leeren
Naar 't vlottend schaduwbeeld op 't vleeschlijk schut
Den waren mensch te meten, edel, fier,
Een maat, die, zegt de apostel, niet verschilt
Van die der englen. Waar gewone menschen
Spoorwegen leggen, telegraafdraân spannen,
Regeeren, zaaien, oogsten, middagmalen,
Der wereld bonte pronktapijten stoffen,
Dat zacht zal gaan hun vorst of president,
Daar grijpt de dichter met zijn donderstem
Hen onvoorziens in 't hart, — „Dit is de ziel,
Dit is het leven, in den hemel wordt
Dit woord gesproken, God is over ons!
Wat doet gij?" Hoe bij 't woord die werkliên allen
Opschrikken, op en om zich zien, een oogwenk
Gevoelen, dat, al is tapijten stoffen
Een aardig handwerk, 's levens hoogste taak
Een andere is.
Mijn dierbre, beste dichters,
Ben ik dan één met u, dat ik u dus
Beminnen moet, — of één slechts door mijn liefde?
Mag ik uit al dien thymgeur aan mijn voet
Besluiten, dat ik uw gewijden heuvel
Persoonlijk heb betreên, of wel getuigt
Die slechts, dat door mijn droomen uw gewaad
Geruischt heeft en zijn geur er heeft verspreid?
Wanneer mijn vreugd, mijn smart, mijn hoop, mijn denken
Gelijk zijn aan de noten van een dwarsfluit,
Volkomen stom, tenzij welluidend, dan

Zijt gij de spelers, o mijn muziekanten, —
En zou daar waarlijk geen geluid zijn zonder
Uw blazen? Of is de muziek de mijne,
Zooals men stem en adem van een mensch,
Hem ingeblazen door den Levenblazer,
De zijne noemt? Ziehier een punt van twijfel
Voor 't neevlig jaargetij.

Maar nog stond hoog
De zon, toen ik voor 't eerst mijn polsslag voelde
Melodisch worden, 't rhythmisch klankgewoel
In bloed en brein op woorden uitgedreven,
Als wind, die de elzen bleekt, hun onderkant
Naar boven keert, totdat zij zwellend trillen.
O vreugde, o zegepraal des dichters, die
't „Ja," „neen" van man of vrouw, een menschlijk woord
Van hoop op dit of dat, zoodanig uitspreekt,
Dat straks als een bijzondere openbaring
't Uw ziel doorblaakt en aan de harten schudt
Van al de mannen en van al de vrouwen
In deze wereld, of een uit den dood
Verreezne met van blijdschap stralende oogen
Van dingen sprak, vergoddlijkt in zijn woord,
Hoezeer gemeenzaam! Hem, den dichter, spreker,
Hem zwelt daarbij de borst van weelde hoog;
De zwoegende engel in zijn vleesch trilt in hem
En stemt verwant met al de ontelbre geesten
In 't licht aan gene zij des tijds.

O leven,
O poëzie, — die leven zijt in 't leven!
Die hooger leven kent dan klopt in 't bloed,
Voor hooger waarheid gloeit dan die der zinnen! —
O poëzie, mijn leven, aadlaar, die
Mij hebt geroofd met klemmende arendsklauw
Nog van Zeus' bliksem warm, en neergezet
Op daavrenden Olympus met zijn reeks
Van lichtende aangezichten tot een schenker,
Die al die godenhoofden laven mag
Tot eeuwig lachen, — zelf half dronken van
Hun oogen, die mij aanzien over 't schuim!

O hoe die goden blikken!
'T Is genoeg,
Mijn Ganymedes. Eens of tweemaal rondgaan
Is ons vergund; dan zinkt de gouden beker
Aan Heres voet, en zwijmen wij terug
Naar de aarde, — vinden ons voorover liggen
Te midden van gevallen dennenappels,
Van dauw verkleumd, terwijl de honden keffen
En meenge herder schimpt „wat deert dien knaap?"
De dichters kennen van die op en neders.

Maar ben ik dichter? Vorstlijk is de naam;
Ik durf niet als een koningin hem schrijven,
Schoon enkle malen iets van 't vorstlijk bloed
Mij te doortintlen schijnt, met een besef
Van macht en pijn, — met de erfelijke builen
En koortsen eigen aan 't geslacht. En echter,
Ik waag het niet. 't Valt licht een dwaas te zijn
En met een kroon van stroo te willen doorgaan
Voor een Bourbon; de zaak is te algemeen.

Zoo meenge vurige ziel slaat rijm op rijm,
Zooals zij staal op staal zou slaan, als dit
Haar voorgekomen was, uit heeten drang
Om iets te doen. Zoo meenge teedre ziel
Snoert, als een kind dat madeliefjes rijgt,
Verliezen aan een rijmdraad, — 't werk verwelkt
Naarmate zij zich moeite geeft. Ook schiet
Bij maagd en jongling 't leven al te vaak
In tamme verzen de eerste wilde loten,
Eer zij zich nederzetten bij hun wijnstok
En leven gaan voor nut. Helaas, al kweelen
Haast alle vogels 's ochtends, 't zwaluwtjilpen
Is 't zingen van den heiligen leeuwerik niet.

Toen echter dacht ik niet aan deze dingen,
't Ontleedde niets, niet eens mijzelf. Ontleding
Komt later. Onzen eersten indruk geeft
Ons de natuur in 't vol gezicht der zon,

Zoodat haar wonder ons de scheemrende oogen
Doet neerslaan, ons de vorm ontgaat door 't licht.
'k Leefde in die dagen, schreef omdat ik leefde, —
Vroeg geen vergunning buiten die; mijn hart
Klopte in mijn hoofd. De sterke stroom van 't leven
Verbrak zijn kluisters, — welk mijn buurmans veld
En welk het mijne, wat ging mij dit aan?
Wij spelen met den grensgod haasjen over
In onze jeugd; de liefde buiten ons
En binnen in ons maken één geheel;
Of wij beminnen of bemind zijn, weten
Wij nauwlijks: zoo met iedere andre kracht;
Hetzelfde schijnt ons lijden en bedrijven:
Bij 't eerste rollen van den levenswagen
Zien wij niet of het woud beweegt of wij.

Zoo stortte ik als de meeste jonge dichters
Mij in een stroom van eigen leven uit
Door andrer aadren, bracht van levend dicht
Slechts levenlooze navolging tot stand
En stelde aansprakelijk 't levende voor 't doode,
Vergreep me aan de natuur. „O raak niet aan,
Proef niet, behandel niet," — wij, die jong schrijven,
Wij zijn te wettisch, slaan op onze harp,
Als kenden wij geen eisch tot harmonie,
De duimen wond; de Muze roepen we aan,
„O Muze, goedertieren Muze," — als dook
Zoo vaak als hertgewei haar hoofd met oogen
En purpervlecht voor ons uit takken op.
Hoeveel gemaakts bij zooveel goede trouw!
Hoe flauwe vrucht van edel streven! oden
Gerekt en koud uit zulk eene fellen gloed! —
Idyllen, waar de schrijver van de koeien
Zou schrikken, als hij ze, de vliegen afslaand
Door 't slijk zag plassen! — leerdicht op de hielen
Den meester nagewenteld, — namaak epos
Van zulk trompetten schril, waarmede een kind
Met opgeblazen rozenwangen moeder
Aan 't lachen maakt, — aandoenlijke elegieën,

En minnezangen, opgeraapte ruikers
Gelijk, te slapper naar zij warmer zijn.
Dit alles in geluk'ge morgenuren
Geschreven met een morgenhart, dat opspringt
Van liefde, sterk zich voelt tot ondernemen,
Zwak is tot kunst alleen. Als 't jeugdig bloed
Door de oude vormen gudst, dan siddren deze.
De leedren wijnzak, min of meer versleten,
Scheurt, als de nieuwe wijn haar binnenstroomt.
Spaar 't oude leêr! — stort niet den nieuwen wijn.

Vreemd, bij de ziel van Keats, van hem, die nooit
Met menschen trapsgewijze ontwikklingsgang
Gemeen had, maar grootsch wentlend om zichzelf
De sferen doorvloog in een twintigtal
Volkomen jaren en dan stierf, niet jong,
(In hem het leven van een langer leven
Herleid tot éénen droppel, als een traan
Gevallen op der aarde koude wang
Om eeuwig daar te branden), bij die sterke,
Ongeëvenaarde ziel, mij schijnt het vreemd
En moeilijk te verstaan, dat jonge dichters
Reeds bijna allen schrijven of zij oud zijn.
De zestienjarige Pope was zestiger,
De baardelooze Byron academisch,
En andren evenzoo. 't Kan zijn, dat dezen
Niet lang, niet diep genoeg in geestverrukking
Verkeerden om tot helderziendheid reeds
Te zijn gekomen, — dat zich in 't visioen
Herinnering nog mengt en 't troebel maakt.

Of wel, misschien is nooit de Muze Sfinx
Voor ons te vinden, eer ons voor en achter
De woestenij des weedoms heeft omringd. —

Ik schreef als de andren valsche poëzie
En hield haar voor de ware, omdat ik waar was,
Als ik ze schreef. Licht schreef ik ware sinds
Met minder zelfvoldoening.

'tKon 't versnellen
Van mijn inwendig leven niet verbergen
Voor die 't bewaakten. Somtijds scheen een licht
Door 't venster, dat door hen niet was ontstoken.
Door wien? Mijn vaders zuster zag met schrik
Hoe mij de ziel uit de oogen straalde. Wel
Kon zij niet zeggen, dat me een ziel te hebben
Niet paste, maar 't was klaar hoe 't haar verdroot,
En zij een ziel te dragen door een wereld,
Waarin zooveel gestort salpeter lag,
Een hoogst gevaarlijk iets vond. Somtijds vroeg zij:
„Aurora, hebt ge uw werk al af van morgen?
Is dat boek uit? en vind ik u gereed
Om te gaan haken, zeg?" — alsof zij zeide:
„Ik weet er hapert iets; ik maalde u nog
Niet fijn genoeg om u te kunnen kneden
En bakken voor huishoudelijk gebruik
Tot flinke korst; de regen is te vroeg
Gedrongen in mijn schuur en 't koren schiet.
Gij groent zoo schaamtloos als in de open lucht;
't Is waarlijk of gij groeit." Dan antwoordde ik,
Of zij mijn werk ook wilde nazien, lezen
Mijn uittreksel van 't boek, of beter vond,
Dat ik ging haken? Daarop dreef ik dan
Mijn onvermoeide haaknaald om den draad,
Totdat de kant afgolvend zich vermeerde
Van uur tot uur. Mij maakte dit niet treurig;
Mijn ziel zong bij een ander werk haar lied
Aan gene zijde van den muur der zinnen,
Zoo ongedeerd als 't leeuwerikje kweelt
Waar 't opvaart uit ons oog in wervelkringen
Van blauwe lucht en glans.

Zoo bij den arbeid,
Gedwongen of oorspronklijk, werkte steeds
't Inwendig leven vormend op 't uitwendige;
't Bracht maatslag in mijn ongeregeld bloed,
Verfrischte met den dauw van zachte droomen
Mijn gloeiend voorhoofd, rondde naar den sfeervorm
Der ziel mijn tenger, kwijnend lichaam, tintte

Mijn wangen met een flauwen blos. Ik trok
De wenkbrauw samen boven mijn blauwe oogen,
Die 'k in den spiegel grooter worden zag,
En zeide: „Aurora, ja, wij willen leven
En sterk zijn. Laat de honden ons vervolgen, —
Wij sterven toch niet."

Wie waar leven leeft,
Geeft ware liefde. Ik kreeg dat Eng'land lief.
Vaak, eer de dag was aangebroken, of
Als 's middags mij een heimlijke uitweg bleef
Ontvluchtte ik aan mijn jagers, naar de heuvlen,
Mijn stille heuvlen, als 't gejaagde hert,
Dat, siddrend van zijn wilden, bangen loop
Te water gaat. En was ik dan ontsnapt,
En de eene groene helling strekte zich
Na de andre tusschen 's vijands huis en mij,
Dan waagde ik uit te rusten of te dwalen,
Een rust verzoet door 't treden over 't gras
En 't letten op des bodems lichtste golving,
(Alsof Gods vinger, toen hij England schiep
Wel had geraakt, maar nergens had gedrukt,)
Zulk op en neer van groen, — niet al te sterk,
Een kabblend land met van die kleine heuvlen,
Waarnaar de hemel neigt en 't graanveld klimt;
Valleitjes vol van geurige orchideeën
En 't lieflijk ruischen van onzichtbre beekjes,
En open weiden, waarin 't glinstrend wit
Der madeliefjes nauw viel te onderscheiden
Van blanken dauw, een mythische olm of eik
Uitstekend hier en daar, in evenwicht
Op 't wonder rustend van zijn eigen lommer.
Ik dacht, wel was mijn vaders land het waard
Ook van mijn Shakespeare 't land te zijn.

Meestal
Ging ik alleen, als 't mij niet was vergund,
Soms met verlof, als derde bij een wandling
Van Romney met zijn vriend, met Carrington,
Den jongen schilder, wien de wereld hard valt,
Een dwaas noemt, wijl hij aanneemt, dat een lichaam,

Is 't goed geschilderd, tevens van een ziel
Ons 't beeld vertoont, als bij den Grooten Meester.
Genoeglijk wandlen! want, als hij soms zeide
„De laatste maal, toen 'k in Italje was,"
Dan klonk dit als verwijderde muziek,
Te ver af om de tonen te onderscheiden, —
Doch zoet om naar te luistren.
Vaker nog,
Als Romney lust had, wandelden wij samen
En lazen, praatten, twistten, al naar 't viel.
Wij waren geen gelieven, pasten zelfs
Als vrienden slecht bijeen: zeg vorschers, elk
Op ander spoor, zeg denkers, die 't oneens zijn,
Hij, met wat is vervuld, ik, met wat zijn kan,
Te veel misschien.
Maar och, de lijsters zongen,
En door mijn polsen en de jonge blaadjes
Der olmen suisde 't lied. 'k Stond stil en hief
Den vinger op en maakte hem opmerkzaam,
Dat, hoe verkeerd de wereld wezen mocht,
Zooals hij zeide, er toch nog lijsters zongen.
Zijn blik verzachtte zich, terwijl ik sprak, —
Hij hoorde me aan, weemoedig lijdzaam, niet
Onvriendlijk, en in stroom van woorden luchtte ik
Mijn geestdrift, roemde 't gansche schoone landschap,
Als dichters plegen, hemel, wolken, veld,
Met de viooltjes veilig in 't verborgen,
De sleutelbloempjes om haar goud gezocht,
Met de onbesnoeide heggen, waaruit koeien
Doldriftige horens en geduldige bekken
Opstaken door de treur-eschtakken heen, —
Die heggen, levend van insecten, vogels
En groote, witte vlinders, of de meidoorn
Zelf levend werd en omzwierde op den wind;
Met heuvlen, dalen, wouden, door den mist
Met zilverfloers omtogen, hoeven, schuren,
Door heuvlen ingesperd, en 't grazend vee
In de besproeide dalen, en den rook
Die opsteeg uit de schoorsteenen in 't bosch,

Terwijl de geur der bloemen in de tuinen
Alom met dien der boomgaarden versmolt.
„Zie," zeide ik, „zie! Is God niet hier op aarde?
Wordt Hij verlaagd door iets van wat wij doen?
Wie zegt nog, dat aan de armen en misdeelden
Niets overblijft dan koude en armoê? Zie!"
En 'k sprong tot over de enkels diep in 't gras,
Klapte in de handen, alles noemde ik schoon.

In den beginne, toen God had gezegd,
Dat alles goed was, was ons 't kwaad nabij,
Zoo zegt de Schrift; maar wij, wanneer wij zeggen
Van eenig ding hoe 't goed en heerlijk is,
Dan is, terwijl wij spreken, 't kwaad er reeds;
Verlos ons van den booze, bidden wij.

M. VAN WALCHEREN.

LETTERKUNDIGE KRONIEK.

Haagsche Hopjes van PIET VLUCHTIG. Haarlem, de Erven F. Bohn. 1883.

Het is stil, doodstil op de Nederlandsche boekenmarkt. Sedert Wallis' *Vorstengunst* verscheen er geen enkele oorspronkelijke roman van eenige beteekenis; de poëzie teert op Emants' meesterlijke *Godenschemering*. Is de bron der fantazie opgedroogd? Lezen wij te veel om zelven nog iets te kunnen scheppen? Vertalen wij te druk om nog oorspronkelijk werk te kunnen leveren?

Verschafte ons het buitenland niet enkele werken, waarop het de moeite waard schijnt de aandacht te vestigen, wij zouden in de verzoeking komen een *Relâche* aan te kondigen — en betere tijden af te wachten.

Piet Vluchtig moge het ons daarom vergeven, wanneer wij eerlijk bekennen, dat wij in dezen letterkundigen komkommertijd met nog meer graagte dan wij het anders wellicht gedaan zouden hebben de hand uitstrekten naar de versnapering, die hij ons in den vorm van *Haagsche hopjes* aanbiedt. Er is in den titel van het boek zoowel als in het pseudoniem van den schrijver als een toeleg te bespeuren om de critiek, die zich soms met een al te ernstig gezicht aan het keuren van deze lettervrucht mocht zetten, te ontwapenen. Die voorzorg intusschen was overbodig. Wij zetten het den zwartgalligste deftig te blijven bij de lezing van *Een Spoedstuk* en niet spoedig in de beste stemming te geraken door deze voortreffelijk geslaagde schets uit de Haagsche ambtenaarswereld en de ministerieele bureaux. Photographisch getrouw weergegeven vinden wij er de kijkjes uit dat gedeelte van het Haagsche leven, dat zijn middelpunt vindt in een der departemen-

ten van algemeen bestuur — photographisch getrouw, maar met een kunstenaarshand geretoucheerd. Kan men in Zijne Excellentie, „Van der Hummes" den onbuigzamen, lastigen minister, die op den laten avond zijn departement op het Binnenhof in rep en roer brengt voor een stuk, dat moet worden afgeschreven, niet mistasten; naar het leven geteekend zijn ook de boden, die wij, in het 2e hoofdstuk van *Een spoedstuk*, in den gang van het huis van den minister heen en weer vinden loopen.

„Zij antwoorden op de namen van Stok en Knop, zijn sedert meer dan vijf en dertig jaar in hunne betrekking werkzaam en paren aan een zeer gepast besef van eigenwaarde, eene onmatige onbeleefdheid tegenover individuën, die het voorrecht missen binnen den kring der ministeriëele bureauwereld zich te bewegen.

„Een bode aan een departement van algemeen bestuur, die in dienst zijnde de insigniën zijner waardigheid draagt, ... is iemand, die voor een klerk zijn neus optrekt, voor een adjunct-commies weinig respect heeft, een commies niet zonder onderscheiding behandelt, een hoofdcommies vleit, een Referendaris naar de oogen ziet, voor den Secretaris-Generaal beeft en voor den Minister buigt. Knop en Stok, oud-onderofficieren van 't jaar 35, maken geen uitzonderingen op dien regel.....

„..... Er klinkt een bel zoo zwaar van toon als luidde een een domklok.

„Langzaam staat bode no. 2 van de houten gangbank op en knort, met een vingergebaar naar den breeden trap in het midden van den gang: „Niet recht frisch van avond, da's nou al de dertiende maal.

„ — „Ik zeg maar je weet onder van der Hummes van dienst doen," antwoordt bode Knop. En bode Stok herneemt:

„ — „Wat? (met een handzwaai van onbeschrijfelijke minachting in de lucht) voor een dienstdoender nog niet uit te houden!" — en bode Stok is ondertusschen reeds den trap opgeloopen. Op een ruim portaal gekomen, klopt hij tegen een deur, wacht eenige seconden en treedt dan met een vriendelijk gezicht binnen.

„ — „Heeft men u last tot binnentreden verstrekt?" vraagt een man, achter een langwerpigen tafel gezeten, op zeer afgemeten en weinig luiden toon.

„ — „Ik dacht dat u „binnen" riep. Excellentie," zegt de bode min of meer bedremmeld.

„ — „Gij hebt onjuist gedacht," antwoordt de Excellentie, „men zal u nader waarschuwen."

„Na deze woorden verdwijnt bode Stok uit de kamer en vat post op het portaal in de nabijheid der deur.

„De Minister ziet gedurende eenige minuten eenige papieren door en spreekt dan op denzelfden afgemeten toon van zoo even, doch iets harder: „Binnen!"

„Bode Stok, die juist tot troost voor het „dienstdoen" een pruimpje tabak heeft genomen, laat op 's Ministers stem tengevolge zijn ontsteltenis zijne koperen tabaksdoos uit de handen vallen, die met gedruisch de onbedekte vloer van het portaal raakt. Eene korte verwensching, een haastig toetreden op de kamerdeur, een gelaatswrong, die betrokken in heldere lucht omtoovert en bode Stok staat andermaal voor de tafel des Ministers. Zonder op te zien zegt Zijne Excellentie: „Er zij u minder gerucht aanbevolen."

„ — „Ja, Excellentie ik kon...."

„ — „Reeds genoeg. Heeft men mij de heeren Stipterveld en Burman ontboden?"

„ — „Bode Knop is d'rect naar de heeren geweest, Excellentie."

„ — „Op welk uur?"

„ — „Een uurtje of wat geleden, Excellentie; ja, laat 'reis kijken, een, twee.... ja, wel toch effectief een uurtje...."

„ — „Men hernieuwe thans het bericht aan de heeren."

„ — „Zeer wel Excellentie, maar...."

„ — „Men hernieuwe mij het bericht," valt de Minister op kalmen maar beslisten toon in.

„Buigend verdwijnt bode Stok, nog bij het afdalen van den trap mompelend: Een dienstdoender."

Men moet het talent bewonderen, waarmede Piet Vluchtig de eenvoudige gebeurtenissen, welke hij ons verhaalt, zonder overdrijving, zonder de personen die hij er in laat optreden tot karikaturen te maken, heeft weten te dramatiseeren, de eenheid van handeling in acht nemend en onze belangstelling gaande houdend tot het einde toe.

Een waardig tegenhanger van dit voortreffelijk tafereeltje vinden wij in de schets *In den Komkommertijd*, welke in 1880 in *de Gids* werd opgenomen. Wij zouden vreezen de trouwe lezers van dit tijdschrift te beleedigen, wanneer wij hun hier citaten

gingen voorleggen uit deze schets, die zij nog zoo betrekkelijk kort geleden lazen. Alleen herinneren wij hun het schoonmaakstersduo waarmede het stuk opent, den hengelenden 1sten klerk Lanser, de beschrijving van het „Torentje" en zijn bewoner, den kamerbewaarder en trouwen Bijbellezer Marcus van Loon. Hun, die in 1880 nog niet tot de lezers van *de Gids* behoorden, raden wij aan het aardige stukje in den thans verschenen bundel op te slaan. Ook in deze schets deinst de schrijver niet terug voor het geven van het zeer duidelijk signalement van een bekend Minister, destijds door hem den „onverschrokken hoofdman eener tot onmacht gedoemde politieke partij" genoemd — een epitheton dat de latere schrijvers onzer politieke geschiedenis op gepaste wijze zullen behooren aan te vullen.

Naast de beide genoemde schetsen treffen wij in dezen bundel aan: *Si j'étais Excellence* met eenige goedgeslaagde ministerieële audientietypen, een *Memoriaal van een Haagschen Schutter*, waarin verschillende species van den door den Schoolmeester vereeuwigden rustbewaarder voor ons defileeren, en twee minder beteekenende stukjes *Vuurwerk* en *Junior en Senior*.

Het is voornamelijk in de détailschildering, in het weêrgeven van kleine tooneeltjes uit het bureauleven of van sterk sprekende typen, dat Piet Vluchtig uitmunt, — de intrigue, die door zijn schetsen heen loopt of die hij er aan vastknoopt, is soms vrij alledaagsch. Vandaar dat *Een Spoedstuk*, waarin een eigenlijke intrigue gemist wordt, van de zes schetsen de kroon spant, en dat van *In den komkommertijd* het eerste gedeelte het beste is.

Onze landaard, ons klimaat en nog het een en ander maken de Nederlandsche romans- en novellenschrijvers wel eens wat zwaar op de hand. Hun ernst is vaak zwaarmoedig, hun scherts log en lomp, hunne verhalen zijn niet zelden tot vervelens toe uitgesponnen. Te meer waardeeren wij daarom deze *Haagsche hopjes* van Piet Vluchtig, die van nauwkeurige en verstandige waarneming getuigend, los en levendig geschetst, onderhoudend verhaald, hun weg verdienen te vinden overal waar de zin voor gulle scherts en frisschen humor door de grauwe luchten en de woeste stormen van dezen karakterloozen winter nog niet op de vlucht is gejaagd.

Herinneringen van vroeger en later leeftijd en aan merkwaardige land- en tijdgenooten, door Mr. H. v. A. Tiel, H. C. A. Campagne en Zoon. 1884.

Dit boek is een vervolg op de: *Gedenkschriften van een voornaam Nederlandsch beambte over de tweede helft der* 18e *en het begin der* 19e *eeuw*. Het verwijt, bij het verschijnen van dat geschrift door velen niet ten onrechte uitgesproken, dat de naam des schrijvers verborgen werd gehouden, zou hier met minder recht worden gedaan. Vooreerst omdat het thans geen geschiedkundige bijzonderheden meer geldt, waarvan de juistheid aan de beoordeeling der oudste tijdgenooten zelfs ontgaat, vervolgens, omdat voor een aandachtig lezer geen buitengewone kritische blik vereischt wordt, om den naam des schrijvers te raden. Het spreekt van zelf dat wij, nu Mr. H. van A. voor het groote publiek verborgen schijnt te willen blijven, dien naam niet zullen noemen. De lezers der „Herinneringen" zullen — zij mogen al of niet weten van wien die afkomstig zijn — van het boek een aangenamen indruk overhouden. Een grijsaard, die veel gezien en veel beleefd heeft, hoort men altijd gaarne, vooral wanneer hij niet optreedt als een „afgeleefde aan 's grafkuils boord bezweken", bij wien „geen betrekking de vonk des levens meer aanblaast", maar als een man die zich alleen daarin van zijne jongere tijdgenooten onderscheidt, dat hij, bij gelijke belangstelling in alles wat om hem heen plaats greep en plaats grijpt, geleerd heeft dat een lange levensloop dikwerf op eenmaal uitgesproken oordeelvellingen doet terugkomen.

Essays on Parliamentary Reform, by the late WALTER BAGEHOT M. A. and fellow of University College, London. Kegan Paul, Trench & C°., London.

De lezers van *de Gids* zullen zich herinneren hoe, in September 1877, eenige maanden na Bagehot's overlijden, Mr. N. G. Pierson, op uitnemende wijze, aan de verdiensten en eigenaardige hoedanigheden van den Engelschen staathuishoudkundige in dit tijdschrift hulde bracht. „Mij dunkt," zoo schreef hij, „de lezing en herlezing van Bagehot moet nuttig zijn voor allen, die zich

praktisch en theoretisch met staatszaken bezig houden." Dat men er in het vaderland van Bagehot ook zoo over denkt, blijkt uit den herdruk dezer opstellen, van welke de beide eerste, over Parlementshervorming en de geschiedenis van het Parlement vóór zijn hervorming in 1859 en 1860, in de toenmaals bestaande National Review verschenen, terwijl het laatste, over de Reform act van 1867, door den schrijver als voorrede werd toegevoegd aan den tweeden druk van zijn boek over de Engelsche constitutie, dat in 1872 verscheen. Thans, nu de regeling en uitbreiding van het stemrecht in Engeland weder aan de orde van den dag is gesteld, meenden de uitgevers het Engelsche publiek een dienst te doen, met het Bagehot's denkbeelden over deze gewichtige aangelegenheid andermaal onder de oogen te brengen. Niet alleen het Engelsch publiek, maar ook het vastelandsch publiek, en meer in het bijzonder het Nederlandsche, zal intusschen met belangstelling van dit boek kennis nemen. Het zal er voorzeker veel in aantreffen dat niet op eigen toestanden toepasselijk kan worden gemaakt. De regeling van het kiesrecht in Engeland, verschilt in zoovele opzichten van wat hier te lande geldt, en, als vaststaande, algemeen wordt aangenomen, dat vragen die bij het Engelsche stelsel op den voorgrond treden, voor ons alle praktische waarde missen. Maar naast die meer bijzondere beschouwingen, die zeker voor ieder die in de Engelsche staatsinstellingen belang stelt, een onderhoudende lektuur zullen opleveren, vindt men in Bagehot's opstellen een schat van algemeene opmerkingen, aan de waarneming der eigenschappen van den mensch, als maatschappelijk wezen ontleend, die in elk land en bij elke natie der overweging waard zijn.

Vooral nu de staatkundige toestand van ons vaderland er toe leidt dat vraagstukken van grondwettig staatsrecht, niet het minst dat der kiesbevoegdheid, hoe langer hoe meer onder de algemeene aandacht zullen worden gebracht, zal niemand, die over deze vragen licht verlangt, den tijd betreuren aan het lezen dezer opstellen besteed. Hij zal bij Bagehot een geheel eigenaardig licht vinden, dat hem waarschijnlijk den blik zal doen slaan op die zijden van het vraagstuk, welke hij te voren onopgemerkt liet, omdat zij door hen, die hem tot nog toe voorlichtten, in het duister werden gelaten. Ik stel mij toch voor, dat bijvoorbeeld een belangstellend lezer van de Staatkundige Brieven van Mr. S. van Houten, voor wien die brieven den grondslag zijner staatkundige overwegingen

uitmaken, bij het kennis nemen van Bagehot's beschouwingen in een geheel nieuwen kring van denkbeelden wordt binnengeleid. Bezwaren, waaraan hij misschien nooit gedacht had, zullen thans voor zijnen geest oprijzen. Zoo zij in zijne denkwijze geen verandering brengen, zullen zij hem ten slotte toch door veelzijdiger nadenken een vaster overtuiging geven. Wie het bijvoorbeeld in het afgetrokkene onwedersprekelijk moet achten, dat een werkelijke volksvertegenwoordiging slechts door deelneming van het geheele volk te verkrijgen is, zal die stelling aan een vernieuwd onderzoek gaan onderwerpen, wanneer hij de bewering leest, dat invloed, gegeven aan zekere personen, natuurlijk gebruikt zal worden door die personen naar hunne eigen inzichten, doch dat dit, even natuurlijk, niet het geval is, wanneer die personen geen eigen inzichten hebben. Wanneer dus staatkundige invloed gegeven wordt aan hen, die niet weten waartoe die invloed moet dienen, dan geraken zulke menschen in het bezit van een werktuig, waarvan zij de waarde niet kennen en dat zij niet kunnen gebruiken om er een door henzelven gewild doel mede te bereiken. Het werktuig wordt dan niet door hen gehanteerd, maar door de personen die door toevallige omstandigheden invloed op hen kunnen en willen uitoefenen.

Bagehot maakt van deze eenvoudige opmerking gebruik voor een zeer scherpzinnig, geschiedkundig betoog. Waaraan — zoo vraagt hij — is het toe te schrijven dat in den aanvang der achttiende eeuw het stamhuis van Hanover den Engelschen troon heeft kunnen behouden tegenover de Stuarts? De laatsten hadden op hunne zijde het meerendeel der grondbezitters en bijna de geheele geestelijkheid, terwijl de erfopvolging der Hanoversche vorsten alleen werd voorgestaan door den hoogen adel, en de kooplieden en neringdoenden in de groote steden. De oorzaak die de landjonkers en de geestelijken deed berusten in de leiding welke de hooge adel aan de staatszaken gaf, was voornamelijk hierin gelegen, dat hun de macht ontbrak om hun wil door te zetten. Was er destijds een stelsel van uitgebreid stemrecht geweest, zij zouden zeer zeker niet berust hebben. Door hun grooter aantal en hun meerdere aanraking met het volk, zouden zij in de gelegenheid zijn geweest om scharen van kiezers, die van de zaak zelve weinig of geen begrip hadden, voor de Stuarts te laten stemmen. Het meest onontwikkelde deel der Engelsche natie zou den doorslag hebben

gegeven in deze gewichtige beslissing, en het einde zou zijn geweest, dat geen vrije staatsinstellingen in Engeland zouden hebben kunnen wortel schieten, maar dat een onbeperkt monarch, gesteund door de overmacht der plattelandsbevolking, den Engelschen troon zou hebben beklommen.

Ik erken dat dergelijke nabetrachtingen over geschiedkundige gebeurtenissen altijd groote ruimte voor tegenspraak overlaten, en dat zij voor het bepalen van ons oordeel omtrent de wenschelijkheid van staatkundige hervormingen, slechts een betrekkelijke waarde hebben. Toch zijn ze nuttig voor hen, die zich bij voorkeur door afgetrokken bespiegelingen laten leiden; zij geven een weldadige afleiding, die van een eenzijdig partijkiezen terughoudt. Wanneer bijvoorbeeld Mr. van Houten, om nogeens op zijne Staatkundige Brieven terug te komen, zegt, dat koning Willem I in 1814 „door zich te verbroederen met een kleiner kring adellijken en patriciërs, ons land in een permanenten grondwetsstrijd heeft gestort", dan zal ook die lezer, die in de grondwetten van 1814 en 1815 niet de hoogste uiting van staatkundige wijsheid ziet, wel doen met zich de vraag te stellen, wat het gevolg zou zijn geweest, indien destijds eens een zeer ruim stelsel van rechtstreeksche verkiezingen in Nederland ware ingevoerd. Met vrij groote zekerheid zal hij kunnen aannemen, dat de Noordelijke gewesten naar de Staten-Generaal leden zouden gezonden hebben, wier monarchale denkbeelden even rechtzinnig waren, als de clericale van de Zuidelijke leden. Wat er bij de eigenaardige verhouding tusschen Noord en Zuid uit zou zijn voortgevloeid, is onmogelijk te gissen, maar naar alle waarschijnlijkheid zou in het Noorden een regeeringsstelsel in den geest van dat van het Tweede fransche Keizerrijk, een alleenheerschappij gesteund door de democratie, wortel hebben geschoten. Ik meen te mogen veronderstellen dat de staatkundige ontwikkeling der natie onder die omstandigheden niet veel grooter vorderingen zou hebben gemaakt. Men zal hiertegen natuurlijk kunnen aanvoeren, dat deelneming aan de regeering een natie altijd ontwikkelt, dat juist door die steeds toenemende ontwikkeling elk volk — naar de geliefdkoosde uitdrukking — van lieverlede in zijne staatsinstellingen ingroeit, en dat ook ons volk, door een vroegtijdiger rijpverklaring, veel vroeger in werkelijkheid rijp geworden zou zijn. Maar hier hebben wij juist weder met een van die algemeene instellingen te doen, die men maar al

te veel geneigd is als volstrekte waarheid aan te nemen, zonder zich de moeite te geven van door waarneming van bestaande toestanden, te onderzoeken of die waarheid wellicht ook betrekkelijk zij. Democratische instellingen ontwikkelen een volk. Ongetwijfeld; maar de vraag blijft, of die ontwikkelende kracht, die in het algemeen niet te ontkennen is, op allen den invloed heeft, dat hunne voorstellingen omtrent het algemeen belang juister worden. Heeft zij dien invloed niet, heeft zij op de meerderheid een anderen invloed, dan wordt die ontwikkeling niet meer het middel waardoor men verkrijgt wat men zich als einddoel had gesteld, namelijk een goede en rechtvaardige regeering. Mr. N. G. Pierson heeft, in zijn zoo straks reeds aangehaald artikel, van Bagehot gezegd, dat hij tot die menschen behoorde, die nooit een waarheid uitspreken of zij gevoelen terstond, dat er een andere en niet minder belangrijke waarheid is, die er tegenover staat. De juistheid van die karakterteekening kan ten opzichte der waarheid, die ons thans bezighoudt, blijken. Ook Bagehot erkent volkomen dat een volksregeering het volk ontwikkelt, dat zij in alle kringen een zekere belangstelling in staatszaken opwekt, maar hij voegt aan deze opmerking dadelijk twee andere toe. Vooreerst zegt hij moeten wij niet vergeten dat het bevorderen dier ontwikkeling slechts een nevendoel is en dat wij de voordeelen eener goede regeering niet weg moeten werpen alleen met de hoop om zoodoende de volle ontwikkeling te bevorderen, en vervolgens oppert hij de meening, dat het leven onder een goede regeering toch misschien nog meer ontwikkelt, dan het op gezette tijden medewerken tot een slechte.

Er is één waarheid, of liever gezegd één feit, waarvan de waarheid voor Bagehot de grondtoon is bij al zijne redeneeringen over kiesbevoegdheid en stemrecht. Het is het maatschappelijk verschijnsel, dat de statistiek ons niet behoeft te doen kennen omdat wij het ook zonder de hulp van haar mikroskoop met bloote oogen kunnen waarnemen, dat namelijk de arme en onbeschaafde klasse de groote meerderheid vormt in elke maatschappij. Om dat verschijnsel in zijn geheelen omvang te doen waarnemen wijst Bagehot er op dat in Engeland en Wales volgens een opgave van het jaar 1857 het aantal huizen waarvan de huurwaarde 10 pond en meer bedroeg 990.000 was. Van 572.000 huizen was de huurwaarde minder dan 10 pond, maar niet onder 6 pond; terwijl

1.713.000 huizen een huurwaarde hadden van minder dan 6 pond. Gaf men dus het kiesrecht aan allen die een huis in eigendom of in huur hadden, dan zou de grootste helft der kiezers in huizen beneden 6 pond en twee derden in huizen beneden 10 pond wonen. Onwetendheid en armoede zouden dus in een veel gunstiger verhouding komen dan beschaving en ontwikkeling. Nu begrijp ik — zegt Bagehot — dat men, op grond van afgetrokken begrippen, volhoudt dat het rechtvaardig is dat de onwetenden heerschen over de ontwikkelden, maar dat men dit zou doen op grond van doeltreffendheid, begrijp ik niet. Wij kunnen gelooven dat het rechtmatig is ons te onderwerpen aan de gevolgen van een dergelijke regeling, maar wij zullen het er wel over eens zijn, dat de gevolgen verderfelijk zullen wezen. Wenscht Bagehot daarom aan die lageren standen allen invloed op de regeering te onthouden? Integendeel; hij acht het noodzakelijk dat niet te doen en daarom zoekt hij naar een oplossing waardoor zij invloed erlangen zonder door hun bloote getalsterkte den invloed der hoogere standen tot nul te brengen. Zijne oplossing is eigenaardig. Hij zou aan enkele kiesdistricten, bijvoorbeeld in sommige groote steden, een zeer uitgebreid stemrecht willen geven. Op die wijze zouden er een vijftigtal leden in het parlement zitting nemen waarvan men de zekerheid had dat zij hunne zetels aan de stemmen der arbeidende klasse te danken hadden.

Dat er tegen deze oplossing groote bezwaren bestaan, ontken ik evenmin als ik beweren zal dat door de redeneeringen van Bagehot het vraagstuk over algemeen stemrecht beslist wordt. Maar ik herhaal wat ik in den aanvang zeide, bij zulke samengestelde vraagstukken als de praktische staatkunde dagelijks ter oplossing voorlegt, is veelzijdige beschouwing onontbeerlijk.

„Of de resultaten waartoe Bagehot komt waarheid behelzen," schreef Mr. N. G. Pierson, „laat ik in het midden; zij trekken mij aan omdat zij de vrucht zijn van empirisch onderzoek. Met de methode der speculatieve wijsbegeerte heeft hij radicaal gebroken." De lezing van Bagehot's geschriften is dan ook daarom zoo nuttig, omdat zij er ons onwillekeurig toe brengt om zijne methode te gaan toepassen, en om de regels die wij op grond vooral van verkregen kennis, bij de beoordeeling van maatschappelijke en staatkundige vraagstukken gewoon zijn te volgen, door waarneming van feiten aan de ervaring te gaan toetsen. Al overtuigt Bagehot's

betoog niet, het te volgen zal voor de meeste lezers een aangename en mij dunkt voor allen een nuttige inspanning zijn.

d. B.

De Patriot J. H. Swildens, publicist te Amsterdam, daarna Hoogleeraar te Franeker. Zijn arbeid ter volksverlichting geschetst door Mr. W. B. S. Boeles. Te Leeuwarden bij A. Meijer, 1884.

Zelden heeft een biograaf den inhoud van zijn werk zoo volledig en zoo kort in een titel samengevat, als in dit geval Mr. Boeles, de bekwame en onvermoeide schrijver van de geschiedenis der voormalige Hoogeschool te Franeker.

Had hij dien titel aldus aangevuld: Schrijver van het *Vaderlandsch A. B. Boek*, van het *Politiek Belangboek* en van het *Godsdienstig Staatsboek*, dan zou de lezer, na de lezing van die geschriften, nagenoeg alles geweten hebben wat hij behoefde om Swildens in onze letter- en staatkundige geschiedenis eene plaats aan te wijzen; na de lezing dier geschriften, zeg ik..... *but there's the rub:* ik geloof niet dat er velen zijn in onzen tijd, die het zoover zouden brengen, al gaf men hun de bedoelde werken cadeau. En daarom zij men Mr. Boeles dubbel dankbaar voor de moeite die hij zich gegeven heeft, om ons den publicist Swildens uit diens geschriften te doen kennen.

Wij hebben die onderneming gedeeltelijk te danken, gelijk de schr. in zijn „*Woord vooraf*" zegt, aan de omstandigheid, dat toen hij met het bewerken van de *Levensberichten der Franeker Hoogleeraren* gevorderd was tot Mr. J. H. Swildens, geen enkele gedrukte biographie als leiddraad hem ten dienste stond. Reeds die omstandigheid bewijst dat het noodlot den ongelukkigen patriot na zijn dood eenige vergoeding heeft willen schenken voor de hardheden, die hij tijdens zijn leven te verduren gehad heeft. Want men kan niet voorzichtig genoeg zijn in de keus van zijn biograaf, en Swildens heeft het met Mr. Boeles zeer gelukkig getroffen. Vooreerst heeft hij in dezen een ijverig, nauwkeurig opspoorder gevonden van al wat op zijn leven betrekking had; in de tweede plaats een geschiedkundige die, met den patriottentijd wel ver-

trouwd, zijn held in de lijst van dien tijd zijne juiste plaats kon (of had kunnen) aanwijzen; — eindelijk een man, die klaarblijkelijk sympathie heeft voor het streven van dengeen, wiens leven hij beschrijft. Vooral dit laatste is van belang: want, al is het onderscheid tusschen panegyriek en biographie scherp in het oog te houden, als eerste vereischte tot recht verstand van iemands leven en doen, stel ik, dat men met hem medegevoele. 't Geen niet wil zeggen, dat men het altoos met hem eens behoeft te zijn.

Inzonderheid bij eene karakterstudie is die eigenschap voor den biograaf onmisbaar: want het is meer als zoodanig, dan als historische bijdrage, dat ik dit boek belangwekkend acht. Ik althans kan niet vinden, dat Swildens als historisch personage veel beteekent. Na zijn studietijd en na eene langdurige buitenlandsche reis te Amsterdam zich vestigende, brengt hij daar weldra tot stand, wat als de groote daad van zijn leven kan worden vermeld: de uitgifte namelijk van het *Vaderlandsch A. B. Boek*, het eerste en met ongeloofelijke zorg bewerkte model van een populair leer- en leesboek, met het daarbij behoorende verslag van de redenen, die den schrijver tot de uitgifte hebben bewogen; een boek dat als de prototype der latere leer- en leesboeken op de lagere scholen kan beschouwd worden, en als zoodanig noodwendig een grooten invloed gehad heeft op de opleiding der volgende geslachten. In de zestien of zeventien volgende jaren en ook na 1797, in welk jaar hij als Hoogleeraar in het Natuurrecht te Franeker wordt beroepen, — schrijft hij, hetzij uit eigen beweging of op aanstoot van anderen, een zeer groot aantal brochures en boeken, op het gebied van staatkunde en van maatschappelijke en godsdienstige opvoedkunde, geeft ook tijdelijk een politiek blad uit, — en is zeker een van de ijverigste penvoerders van de gematigd patriotsche partij. Maar dat hij als zoodanig, hetzij op de handelingen der partij zelve, of op den algemeenen loop van zaken, invloed gehad heeft, blijkt nergens. Dat zijne denkbeelden, ten minste op het gebied van het onderwijs, ten slotte gezegevierd hebben en belichaamd zijn in de schoolwet van 1806, is veel meer te danken aan de krachtige hulp van de Maatschappij tot Nut van het Algemeen, en aan den invloed van mannen als van der Palm, van den Ende en R. J. Schimmelpenninck, dan aan de veelvuldige geschriften die aan Swildens' pen ontvloeiden, en waarvan het debiet, te oordeelen naar 'tgeen Mr. Boeles er van mededeelt, zelden zeer groot geweest is.

Mr. Boeles is het in dezen denkelijk niet met mij eens: en dat komt voornamelijk daarvan, dat hij Swildens houdt voor den vader van de Maatschappij tot Nut van het Algemeen. Als men het stoffelijke uit dat vaderschap geheel elimineert, dan wil ik zulks niet ontkennen: het *Bericht van den oorsprong des Vaderlandschen A. B. Boeks* was in 1781 verschenen, en het is niet onwaarschijnlijk dat dat boek in den kleinen vriendenkring te Edam ter sprake gekomen is, waar Jan Nieuwenhuijzen in 1783 het denkbeeld ontwikkelde om een Genootschap op te richten tot populariseering van maatschappelijke en wetenschappelijke kennis. Van een enger verband, van een verband van oorzaak en gevolg, gelijk Mr. Boeles het noemt, blijkt noch uit de eigen woorden van Swildens, waar deze de oprichting der Maatschappij bespreekt, noch uit de door Swildens gecorrigeerde drukproef van de circulaire, die het voorloopig plan der oprichting bevat, en door Mr. Boeles onder de nagelaten papieren van Swildens is teruggevonden. „Dr. Nieuwen-„huijzen," zoo redeneert onze schrijver (blz. 105), „moet hem die „proef dus verstrekt hebben, ten einde de inzichten van Swildens „daarin door hem zelven te doen teruggeven. En daarmede hebben „wij dan het onzes inziens voldingend bewijs, dat de Nieuwen-„huijzen's niet alleen door de gedachte van Swildens zijn bezield „geworden, maar dat zij zich over de uitvoering van hun plan met „hem in aanraking hebben gesteld." Indien dat het geval ware geweest, dan zou de door Swildens gecorrigeerde proef wel aan den bezorger der uitgave, M. Nieuwenhuyzen, teruggezonden, en dus niet onder de papieren van Swildens gevonden zijn. Bovendien zou Nieuwenhuijzen allicht eenige der zeer wel gemotiveerde verbeteringen overgenomen hebben, welke Swildens vooral op den aanhef der circulaire had aangeteekend: terwijl de circulaire zooals zij werkelijk is rondgezonden, geen enkele afwijking vertoont van hetgeen Mr. Boeles eene drukproef noemt [1]).

Tot nader bewijs dus houd ik laatstgemeld stuk voor de circulaire, die Swildens evenals zoovele anderen in den lande ontving, en waarop hij tot eigen genoegen de verbeteringen aanteekende, die hij er in gewenscht zou hebben.

Er zijn trouwens meer gevallen in dit boek, waar Mr. Boeles

---

[1]) Zie het belangrijke opstel van Dr. Th. Jorissen in den Volksalmanak van 't Nut voor 1884, dat met den aanhef der circulaire begint, blz. 1.

een eenigszins gewaagden sprong doet, van het zekere in het onzekere Zoo spreekt Swildens in 1797 van een „uitvoerig plan van radicaale en regelmatige Volksverlichting," door hem in 1785 aan verscheidene Patriotsche Regenten voorgedragen. Dat plan is onder de nagelaten papieren niet te vinden, en herhaaldelijk vroeg onze schr. zich af, wat toch in dat stuk kon zijn vervat. „Met volkomen „zekerheid, voor ons ten minste," schrijft Mr. Boeles op blz. 134, „hebben wij het gevonden in" een anonieme brochure in 1785 te Leiden, bij den patriotschen uitgever L. Herdingh verschenen. Doch uit het verslag dat hij van den inhoud der brochure geeft, en uit de artikelen der *Ontwerp-Vereeniging ter bevordering eener grondwettige herstelling van het Staatswezen*, die de slotsom er van uitmaken, — verkrijg ik volstrekt niet die volkomen zekerheid, waarin Mr. Boeles zich verheugt. Het plan waarvan Swildens spreekt, had ten doel algemeene volksverlichting, — de brochure van 1785 de organisatie der patriotsche partij tot een staatkundig geheel: ongetwijfeld is Swildens in beide richtingen werkzaam geweest, — maar daarom behoeft een politieke brochure, die waarschijnlijk van zijne hand is, nog niet met een opvoedkundig plan verward te worden, dat hij verklaard opgesteld te hebben.

Ook zijn er eenige gewichtige staatkundige stukken, waarvan het auteurschap door onzen schrijver zonder voldoende zekerheid aan Swildens wordt toegekend: zoo in 1786 de *Acte van onderlinge verbindtenis tusschen Vaderlandlievende Regenten ter handhaving der Republikeinsche Constitutie* (blz. 140), in Februari 1795 de Proclamatie der Representanten van het volk van Amsterdam (blz. 199); in laatstgemeld geval wil Mr. Boeles zelfs tegen de uitdrukkelijke verklaring van Swildens in, aan dezen de redactie der proclamatie toegekend hebben, alleen omdat hij een geestverwant en vriend was van R. J. Schimmelpenninck, den toenmaligen voorzitter der Amsterdamsche Municipaliteit.

Neemt men nu in aanmerking dat de vraagteekens die ik hier meen te moeten plaatsen, juist betrekking hebben op het auteurschap van geschriften, die een merkbaren invloed gehad hebben op den loop der gebeurtenissen, — terwijl die invloed niet blijkt waar Swildens onbetwist als auteur optreedt, — dan zal men mij ten goede houden, dat ik Swildens niet als een belangrijk historisch persoon beschouw.

Als karakterstudie evenwel, als weergevende het wezen, in zijn

uiterlijk optreden en in zijn innerlijk bestaan (gelijk Beets het noemt), van een politiek schrijver uit den patriottentijd, heeft het boek van Mr. Boeles in mijn oog hoogere waarde.

In onze dagen hoort men, vooral in verkiezingsperioden, dikwijls iemand als een man uit één stuk roemen: Mr. Boeles zou zeker niet aarzelen, Swildens dien eeretitel te geven, — en inderdaad leeren wij dezen kennen als een man, die zijn groote werkkracht en zijn omvangrijke kunde gewijd heeft aan de edele zaak der volksverlichting en der vrijheid, zooals hij die begreep, als een man, wiens ijver door geen geldelijke opoffering, door geen kleinachting, door geen ontbering werd afgekoeld, waar hij gelegenheid vond zijne denkbeelden te verspreiden.

Die denkbeelden hebben in ons Vaderland op den duur gezegevierd: de verzoening der oude partijen op staatkundig en kerkelijk gebied, eerst onder het Staatsbewind beproefd, later onder Willem I tot stand gekomen, de organisatie van het volksonderwijs door de wet van 1806, zijn nagenoeg de vervulling geweest van hetgeen Swildens reeds in de jaren 1780—1793 gewild heeft. Uit dit oogpunt beschouwd, is hij een *representative man* van zijn tijd.

Te moeilijker schijnt de verklaring van het ook door Mr. Boeles opgemerkte verschijnsel, dat Swildens bij zijn eigen geestverwanten nooit zeer in tel is geweest: men gebruikte zijn immer vaardige pen, maar men kocht zijne brochures niet, men vergold ook op andere wijze zijne bemoeiingen niet, men liet hem op zijn misthoop zitten, gelijk hij zelf eens zegt. Van waar die verwaarloozing?

Mr. Boeles wijt haar aan twee oorzaken: te groote bescheidenheid bij Swildens, ondankbaarheid bij zijne geestverwanten. Het laatste beaam ik: politieke partijen zijn bijna altoos ondankbaar. Maar dat Swildens te bescheiden geweest is, klinkt mij vreemd in de ooren, na de lezing der veelvuldige uittreksels uit zijne geschriften, die onze schr. mededeelt. Bescheidenheid acht ik de minste zijner ondeugden. „Ontzettende ingenomenheid met zich„zelf, pedanterie in zinbouw en woordenkeus" worden hem verweten in zekeren toelichtenden *Catalogus eener belangrijke verzameling kinderboeken, kinderspelen en kinderprenten*, die dezer dagen te Utrecht is geveild; met den opsteller van dien catalogus, den Heer G. v. R., ben ik het volkomen eens, en indien Swildens in den omgang diezelfde eigenaardigheden aan den dag gelegd heeft, dan is het

zeer verklaarbaar, als zijne tijdgenooten niet op zijne medewerking, nog minder op zijn gezelschap gesteld zijn geweest. Nu is gemakkelijkheid in den omgang geen onmisbaar vereischte, om binnen den kring eener partij invloed te erlangen: er zijn partijhoofden geweest, wier gezag uitsluitend op het onbeperkte vertrouwen berustte, dat hunne volgelingen in hunne wilskracht, hunne onverschrokkenheid stelden. Doch ook deze eigenschappen van den *leader of men* schijnen Swildens ontbroken te hebben. Hij bezat, naar deze biographie te oordeelen, die soort van lijdelijken moed, die „*excellent passivity*", zou Carlyle zeggen, welke iemand in staat stelt om armoede en ontbering ten dienste van een beginsel te doorstaan: maar ik vind toch ook enkele trekken, die mij onvereenigbaar schijnen met den door Mr. Boeles een paar malen gebruikten naam van „held dezer levensbeschrijving."

Zijn godsdienstige overtuiging, welke sterk afwijkt van die der heerschende Staatskerk, houdt hij langen tijd zorgvuldig verborgen. Mr. Boeles (blz. 27 noot) schrijft dat toe aan dezelfde beweegredenen, welke in 1784 Joan Derck van der Capellen tot den Pol aan den redacteur van de Post van den Neder-Rhijn den raad deed geven, om het punt der tolerantie voorloopig te laten rusten. Capellen verzekerde dat het bij velen kwaad bloed zou zetten. Hij oordeelde het „in ons land gevaarlijk op de Kerkelijke en Bur„gerlijke Vrijheid tevens te werken. De eerste moet — en zal van „zelf de laatstgemelde volgen."

Doch de gevallen staan niet gelijk: bij Capellen, erkend leider van de anti-stadhouderlijke partij, doch overigens in 't leerstellige der Staatskerk veel naderbij staande dan Swildens [1]), bij Capellen was eene raadgeving als de hier bedoelde eene daad van politieke berekening: bewijzen te over had hij geleverd dat, waar het zijne opvatting der waarheid gold, hij daarvoor uitkwam, zonder iemand te ontzien. Bij Swildens is het geoorloofd te denken aan vrees om zich bij de aanhangers der heerschende kerk te compromitteeren. En deze indruk wordt versterkt, wanneer ik in een fragment der autobiographie van Swildens, door Mr. Boeles medegedeeld, het volgende lees (blz. 145): „Zoo zat ik toen midden in alle de patriotsche wer-

[1]) Zie het door mij uitgegeven aanhangsel van de *Brieven van en aan* J. D. v. d. Capellen tot den Pol, No. 27*b* van de *Werken van het Histor. Genootschap* blz. 30, 31.

„kingen en geheimen van dien tijd" — d. w. z. in Februari 1787 toen de patriotsche partij in Holland oppermachtig was, en niemand van een tegenomwenteling droomde, „het tractement (als secretaris „van het Collegie van geconstitueerden te Amsterdam) was gesteld „op 3000 gld., — doch ik wilde hoegenaamd geen tractement (hoe-„zeer ook na verloop van 4 maanden aangeboden) ontvangen, zoo-„lang dat Collegie geen constitutioneel stadscollegie was. Ook „onderteekende ik niets, maar liet den President (de Graaf van „Hogendorp) altijd onderteekenen. En dit alles kwam 8 maanden „daarna (in September 1787) wonderlijk gelukkig te pas; want „toen was er geen *secretaris in forma* geweest, en dus waren er „ook geene Notulen op te eischen; waarlijk een groot geluk; — „en mijn doen was ook berekend *in omnem eventum*, uit vooruit-„ziende omzichtigheid, — en de Heeren Geconstitueerden waren, „toen de Pruissen kwamen, ook gerust, want er waren geene „notulen te produceeren, en dus ook niet op te eischen."

Het geheele gezelschap, maar de secretaris vooral, schijnt er voornamelijk op bedacht geweest te zijn, zich zoo mogelijk te dekken, zij 't ook ten koste van den President, die alles onderteekende! Die „vooruitziende omzichtigheid" is kostelijk! Zij verklaart, indien verklaring nog noodig was, hoe 't komt dat de patriotsche partij het in September 1787 zoo treurig afgelegd heeft!

In zooverre is deze karakterstudie ook eene bijdrage tot de kennis van den tijd.

J. A. S.

Weltgeschichte, von Leopold von Ranke. *Theil* II, III, IV. *Leipzig,* Duncker & Humblot. 1882, 1883.

Sedert in 1881 de aandacht in dit tijdschrift op het eerste deel van Ranke's Wereldgeschiedenis gevestigd werd, zijn weer drie deelen van dat werk verschenen, — of eigenlijk zes deelen, naar ons spraakgebruik, daar wij, de Franschen en de Engelschen een deel een deel, een *volume* een *volume* noemen, en niet, zooals sommige duitsche auteurs, een aantal banden, ieder met een afzonderlijke pagineering, onder den naam van deel samenvatten; hetgeen niet strekt om zulk een werk in 't gebruik gemakkelijk te maken.

Welnu dan, van Ranke's *Weltgeschichte* zijn weer eenige deelen verschenen, die achtereenvolgens de Romeinsche Republiek en

hare wereldheerschappij, den keizertijd te Rome, de eerste eeuwen van den keizertijd te Constantinopel, en den oorsprong der eerste romaansch-germaansche rijken behandelen.

Meer en meer blijkt, dat dit werk bestemd is de kroon te zetten op de werkzaamheid van Ranke's geheele leven. Het is de uitkomst, de slotsom van een nagenoeg zeventigjarige studie der geschiedenis van alle volken, die van invloed geweest zijn op de vorming der hedendaagsche beschaving. Jaren, misschien wel dertig of veertig jaren geleden aangevangen en telkens bijgewerkt, heeft het werk zijne eindredactie in den allerlaatsten tijd ontvangen. Dit blijkt voornamelijk uit het gebruik der nieuwste bronnen, die eerst in deze laatste jaren ter kennis van den schrijver kunnen gekomen zijn; voor de redactie van het laatste deel is zelfs eene *date certaine* te vinden. Aan 't verhaal van Attila's dood voegt de schrijver de woorden toe: „die Welt athmete auf, wie so „oft bei dem Verschwinden eines Gestirns, von welchem man Un„glück erwartete", en in eene noot teekent hij aan: „Geschrieben „am 2 Januar 1883, als die Nachricht von dem Tode Gambetta's „durch die Welt fuhr." (Dl. IV. Afdg. I, blz. 302.)

Wel is waar zou niemand deze *juxtapositie* van namen verwacht hebben bij den geschiedvorscher, die in onze eeuw het beste model geleverd heeft van onbevooroordeeld en objectief historisch onderzoek; van een schrijver, die ook in dit werk nog sprekende bewijzen geeft, dat zelfs zijn evangelisch geloof hem geen parten speelt bij het waardeeren van den oorsprong van het christendom (Dl. III, Afdg. I. bl. 160). Doch het „Deutschthum" gaat bij velen, ook van de besten, sedert 1870 het christendom (of althans de christelijke liefde) zeer aanmerkelijk te boven.

Dit daargelaten zijn deze zes banden een blijvend gedenkteeken van hetgeen de historische wetenschap (of de historische kunst?) in onze eeuw tot stand heeft kunnen brengen. Vergelijkt men die met de wereldgeschiedenissen, die tot dusver verschenen zijn, dan valt dadelijk in het oog, hoe zeer èn doel èn methode bij Ranke van die zijner voorgangers verschillen. Laatstgenoemden, — ik heb hier de schrijvers der bij ons meest bekende wereldgeschiedenissen op 't oog, Becker, Weber, Duruy, vooral Schlosser, — trachten in min of meer beknopten vorm alle of althans de meest belangrijke gebeurtenissen weer te geven, die sedert den aanvang der geschiedenis bij elk volk der aarde in 't

geheugen zijn bewaard. Ranke stelt zich ten doel den loop der beschaving, de ontwikkeling van het menschdom na te gaan, en den weerstand waardoor die ontwikkeling tegengehouden of gewijzigd is; en dit niet slechts in de geschiedenis van elk volk, maar vooral ook in de werking en tegenwerking der natiën onderling. Daar de europeesche beschaving het middenpunt vormt van zijn onderzoek, brengt hij de geschiedenis der verschillende volken eerst binnen den kring van zijn onderzoek, naarmate die op de ontwikkeling der europeesche beschaving van invloed geweest zijn. Van daar dat de Chineesche en de Hindoesche geschiedenis, hoe belangrijk ook op zich zelf, tot dusver in Ranke's wereldgeschiedenis niet wordt vermeld. Neemt men echter in aanmerking dat beschaving, *Cultur*, bij Ranke het religieuse en het staatsleven, de grondslagen van het recht en die der maatschappij omvat (Dl. I, voorrede, bl. VII), dan ziet men dat zijne taak, ook in vergelijking met die zijner voorgangers, omvangrijk genoeg is.

Om haar te vervullen, heeft hij een weg gekozen, dien geen dier voorgangers, zelfs niet die verbazend geleerde melancholicus Schlosser, zoo consequenent heeft gevolgd. Hij heeft de oorspronkelijke schriftelijke bronnen, — en met het schrift, zegt Ranke, begint eerst de geschiedenis, — aan een zelfstandige en vergelijkende critiek onderworpen, waarvan hij de uitkomsten in een aantal monographieën achter sommige der tot dusver verschenen deelen plaatst. Die bijlagen, *Analecta*, vormen ruim een zesde van het geheele werk. Daar zij als toelichting dienen van het standpunt waarop de verschillende schrijvers stonden, zijn zij tot recht verstand van het geheel onmisbaar; en al vindt men hier geen *historia litteraria* in den uitgebreiden zin van 't woord, bevatten deze opstellen toch veel meer dan enkele tekstcritiek en zijn zij, ook wat den vorm betreft, zeer genietbaar.

Het spreekt van zelf, dat de resultaten van Ranke's studie geheel andere zijn, dan hetgeen wij ons uit de geschiedenissen, welke wij in vroeger of later tijd gelezen hebben, herinneren. Personen, die wij nauwlijks bij name kennen, spelen in deze wereldgeschiedenis een belangrijke rol; — namen die ons sedert onze kindsche jaren in de ooren weerklonken, worden nauwlijks genoemd, of om andere reden genoemd, dan wij tot dusver vermoedden. Vooral in de twee jongstverschenen banden, die de periode der volksverhuizing behandelen, wordt ons menige verrassing bereid. Niet altoos is dat aan-

genaam; ik beken eenigszins teleurgesteld geweest te zijn toen ik tot op het einde van het laatste deel, dat mij ver in de zevende eeuw bracht, nog niets gelezen had van den val van het Westersche keizerrijk, dat toch volgens alle orthodoxe geschiedenissen in 476 opgehouden heeft te bestaan, tegelijk met de regeering van den laatsten Augustus, Romulus bijgenaamd Augustulus. Het kost moeite, van de illusiën der jeugd afscheid te nemen, maar ik heb het hoofd moeten buigen, toen ik bespeurde dat men den val van het Westersch-romeinsche Rijk evengoed zestig jaar vroeger als zestig jaar later kan plaatsen; want vóór den laatsten zoogenaamden *Augustus* waren er al vele geweest die niet meer dan den schijn der macht bezeten hadden, terwijl na Romulus Augustulus, in Theoderik nog eens een heerscher verrees, die de geheele werkelijke macht van een Westroomschen Keizer heeft uitgeoefend zonder den titel van Augustus te voeren

De eenige ernstige grief die ik tegen de wijze van voorstelling der behandelde stof bij Ranke heb, is, dat hij den lezer te weinig met jaartallen tegemoet komt: wel ben ik mij bewust in deze af te wijken van het thans vrij algemeen aangenomen gevoelen, dat jaartallen geen anderen dienst moeten doen dan dien van een steiger om een huis in aanbouw. Voor mij blijven zij een vereischte om orde te handhaven in de massa feiten, die een werk als dit mij te verwerken geeft. Alleen door het schema eener goede chronologie kan ik eene geschiedkundige periode overzien. En dit geldt vooral, waar, gelijk in deze laatste banden, van een drie- of viertal eeuwen sprake is, in welke de eenheid van impulsie die het romeinsche *imperium* in de vorige tijdvakken tot stand bracht, voor een chaos plaats maakt, waarin tallooze volksstammen het Rijk overstelpen en omwoelen, stammen die onder denzelfden naam dan hier, dan daar gevestigd zijn, die in het eene hoofdstuk als bondgenooten, in het volgende als felle vijanden van den oostroomschen Keizer worden voorgesteld.

Ik schrijf het gedeeltelijk hieraan toe, dat de lezing van deze laatste deelen der *Weltgeschichte* mij veel meer vermoeid heeft dan die der vorige.

J. A. S.

MEINARDUS.

De heer Meinardus wilde den dood. Maar — het was fataal — de dood scheen den heer Meinardus nog niet te willen.

Waaróm Meinardus een einde wenschte aan zijne nog in lang niet volgetelde dagen? — Eene vraag, gemakkelijker te stellen dan te beantwoorden. Want de mensch is geen drukbalans; of, zoo hij er eene is, dan is hij er eene op welke geene rekening valt te maken. Leg hetzelfde gewicht op duizend ruggen, zoo zult gij bij elk individu een verschillend cijfer aflezen. Een centenaar lood is wel niet zwaarder dan een centenaar veeren; doch wat het ééne schouderenpaar als veeren draagt, dat torscht het andere als lood; en evenzoo, wat voor het ééne zeilschip eene nutte ballast is, die zijne vaart in evenwicht houdt, dat is voor het andere de óverlading, welke het topzwaar kantelen doet en naar den bodem sleurt. Laat ons op dit stuk, gelijk op de meeste andere stukken, een weinig voorzichtig zijn met ons oordeel.

Zóóveel zij gezegd (om dan toch iets te zeggen), dat de persoon, met wien wij ons gaan bezighouden, in geestelijken zoowel als in lichamelijken zin niet bijster breed van schouders en wezenlijk ietwat slap van knieën was, en dat hij desniettemin van des noodlots ongenâ een pak te dragen had gekregen, misschien wèl wat te zwaar in verhouding tot zijne krachten. Sinds vrouw en zoon hem moesten ontvallen, wandelde hij verlaten op deze aarde, met geld genoeg om den losprijs te kunnen betalen van de heilrijke slavernij des arbeids, doch niet met genoeg speelschheid van geest om verstrooiing te kunnen vinden in zekere vernuftige liefhebberijen, noch met het noodige zelfbehagen om zich op den duur te kunnen vermeien in de beschouwing van zijne persoonlijke beteekenis te midden van

het overige des Heelals. Zijne gemoedsstemming worde gekenschetst als die van iemand wien het rechte lief is en die het licht bemint, maar wiens blik door eene onzalige magneetkracht steeds heengetrokken wordt naar de scheefheid der dingen en naar des levens donkeren kant. Er zijn voor deze soort van *strabismus* nog geene rectificeerende brilleglazen geslepen; en de arts, die haar zou willen genezen, zou het mes moeten zetten in die verborgene gangliën der ziel, welke de mensch, tot zijn geluk of tot zijn wee hier beneden, reeds ter wereld meebracht uit den moederlijken schoot. Doch ten overvloede leed mijn onheldhaftige held aan eene dier kwalen, die werkelijk den best gestemden na verloop van tijd in de armen drijven van de machten der duisternis: aan eene chronische hoofdpijn, samengaande, hetzij als oorzaak of als gevolg, met eene hardnekkige slapeloosheid. Elken dag schier was hem het hoofd zoo zwaar, alsof niet de aardkloot hem, maar hij den aardkloot droeg. En, erger nog, elke nacht brak voor hem aan als eene verschrikking. Vergeefs dat hij de oogen look; geen klokkeslag ontging hem; geen tikken van den houtworm, geen knabbelen van de schuwe muis, geene ritseling, geen zucht van het geestenuur bleef hem gespaard; stap bij stap moest hij den somberen reus begeleiden, die dagelijks, bij zijne eeuwige vlucht voor de zonne, zijnen zwarten mantel rondom den aardbol sleept; en wanneer eindelijk de ure aanbrak, waarop alle schepsel verkwikt zich weder opmaakt voor het aangezicht van den morgen, dan eerst zonk hij, wentelens moede, in eene looden, van wilde droomen vaak doorwoelde verdooving, uit welke de middagklok hem wakker schrikken deed, met pijnlijk kloppend brein meestal, matte leden en geradbraakte zenuwen, als een die geworsteld heeft met eenen Incubus.

Dit was het — en wellicht nog het een en ander meer, hetwelk ons niet gegeven is te bevroeden. Gij sterke nu, met uwen breeden rug en uwe ijzeren heupen — dunkt u misschien dit alles eene kleinigheid, met welke gij vangbal spelen zoudt langs uwen weg — wel dan, geluk daarmede! Voor Meinardus echter was het eene kemelvracht, en hij wenschte het vàn zich te schudden.

Wat gemakkelijker, zal men vragen, dan het bevredigen van dien wensch? — Niets inderdaad; de levensvijandige stoffen en krachten om ons heen staan altoos bereid, ons snel en zeker

denéén en laatsten dienst te bewijzen. En nochtans, wat feitelijk in ons leven het gemakkelijkst is — het ophouden met leven — wordt, door eene zonderlinge dwarsdrijverij van onze natuur, veelal het moeielijkst. Niet, dat de heer Meinardus nog weifelde; o neen: het stond bij hem vast, dat hij met elken dag, dien hij zich nog getroostte te ademen, eene nieuwe onmogelijkheid vergde van zijne eigene duldzaamheid, een nieuw onrecht pleegde aan zichzelven. Het doel aldus lag hem zoo duidelijk het slechts behoefde voor oogen. Alleen de weg er heen, het middel er toe — helaas, hier rezen de bedenkingen. Dáár was het, daarginds, dicht genoeg bij, om zoo te zeggen voor het grijpen. Doch het ééne pad, om er te komen, liep door water, het tweede door vuur, het derde door bloed, het vierde door eenen afgrond, het vijfde door eenen grimmigen nevel, van welken niemand zeggen kon welke akeligheden hij verholen hield. Er waren wel twintig van die paden: en elk scheen zoo zijne eigenaardige onaannemelijkheden op te leveren. Inderdaad, de keus viel moeielijk.

Zij viel te zwaarder nog, omdat den heer Meinardus drie hoedanigheden eigen waren, die zich met eene ruiterlijke, doortastende opvatting van den zelfmoord bezwaarlijk lieten rijmen: eerzucht namelijk, teergevoeligheid, en eene neiging tot het romaneske. Indien de dood aan zijn leger verschenen ware en tot hem gezegd had: „Hier ben ik: uw wensch is verhoord: volg mij" — dan zou hij hem afgeweerd hebben als een weerbarstig kind. Hij wilde sterven — doch op z ij n e wijze. Hij wilde sterven — doch niet pijnlijk, en, zoo het kon, met een weinig gerucht, met eenen dramatischen nagalm. Boven eenen alledaagschen dood scheen hem toch het rekken van zijn treurig bestaan nog verkieselijk. Aan de gewone hulpmiddelen van hen die des levens genoeg hebben, kon hij niet zonder afgrijzen denken. Van mes en strop, van den kogel en van het kille drenkelingschap deed zijne weeke verbeelding hem gruwen. De gifbeker had voor hem veel aantrekkelijks, doch miste almede in zijne uitwerking te eenenmale den stralenkrans der romantiek. Hadden zijne betere beginselen het hem niet verboden, hij zou het uiteinde hebben willen zoeken van eenen Herostratus. Vijanden had hij niet: anders zou hij den dood verkozen hebben van eenen Simson. Het liefst ware hij gesneefd als een Schaffelaar, een Herman de Ruiter, een Jan van Speyk. Doch

wáár bood zich, helaas, in deze stelselmatige eeuw tot zulk een heldendom nog de gelegenheid?

Het gevolg van deze overgroote kieskeurigheid op het stuk van sterven was, dat de heer Meinardus van dag tot dag nog leven bleef, steeds pijnlijker evenwel, steeds moeder, steeds dieper onder den druk van het besef, dat zijne onbeslotenheid toch niet lang meer kon duren, en dat met snelle schreden de ure naderde, in welke zijn bestaan hem volslagen onduldbaar zou worden en hij eene keus zou moeten doen uit de middelen om zich er van te verlossen.

Een lauwe, dompige September-avond begon zijne nevelige wieken saam te vouwen over de Venetiaansche lagunen. Het zwerk scheen met regen te dreigen, en de talrijke toeristen, die zich langs de winkels onder de kolonnade van het Marcusplein verdrongen, zouden, naar het zich verwachten liet, althans dézen avond de Doge-stad niet aanschouwen bij die ietwat avontuurlijke verlichting, welke honderd phantasieën in olie- en in waterverf hen onafscheidelijk van haar hadden leeren droomen. Desniettemin, en ondanks de reeds late ure ook, zag men eenen heer van gezetten leeftijd en statigen bouw zich loswikkelen uit het bonte gewoel, de Piazza oversteken, dwars door de trippelende duivenzwermen heen, en de kleine deur van de Campanile binnentreden, ten einde dit gevaarte te bestijgen. Hij werd bij dezen uitstap vergezeld van den onvermijdelijken geleider; — want niemand wordt (om eene straks te bevroeden reden) alléén tot het inwendige van den beroemden toren toegelaten: men dient òf met eenen makker te zijn, òf zich het gezelschap te getroosten van eenen der huurlingen, die zich tot dit doel aan den ingang beschikbaar houden; en zoo was dan den bedoelden vreemdeling als metgezel een babbelzieke oude ten deel gevallen, die, getrouw aan zijn program, onder het opwaarts wandelen langs het vierhoekig zich omhoog kronkelende hellend vlak, niet naliet den bezoeker te onthalen op de beschrijving van een half dozijn akelige zelfmoorden, binnen dezen ten hemel gerichten koker bedreven. Rampzaligen hadden zich, van verschillende hoogten, over de beschotten langs het gangpad heengeworpen, en — „poef!" riep het manneken, terwijl hij een gebaar maakte alsof hij zelf over de

omheining wilde heenduikelen — „poef! daar beneden op de zerken vond men hen met verpletterden schedel terug — dood als pieren, Signore! — al hunne beenderen gebroken, de hersens weggespat — dood, verzeker ik u, Signore — dood, dood, terdege dood!"

De reiziger hoorde deze verhalen met eene meewarige belangstelling aan, en met een hoofdschudden, dat meer leedwezen dan afkeuring scheen te kennen te geven.

„Dit is het dus", sprak hij, in een tamelijk vloeiend Italiaansch, „wat mij het genoegen bezorgt van uw geleide? Het hoogwijze stadsbestuur van *Venezia la bella* waakt alzoo in úw persoon, o goede vriend, met vaderlijke bezorgdheid over mijn leven?"

„*Si si, Signore,* zóó is het", antwoordde de oude. „Het laat zich niet ontkennen dat het eene *grande attrazzione* is van onze Campanile. Gisteren nog had ik hier eenen heer uit Holland, die blijkbaar om niets anders gekomen was. Aan de *bellissima vista* daar boven gunde hij nauwelijks eenen blik; maar van de plek — zoo aanstonds wijs ik u haar — waar de schoone jonge Signorina uit Padova zich naar beneden stortte, was hij haast niet weg te krijgen. Hij tuurde er naar en vroeg mij allerlei bijzonderheden, alsof hij grooten lust had het na te doen. Intusschen hebben wij begrepen dat het al wèl was geweest, en dat het nu niet weer moest gebeuren. Het zou ons anders in discrediet kunnen brengen. De wereld is ergdenkend. Zij zou kunnen meenen dat wij het er op toelegden — dat wij, God vergeve mij, er de hand in hadden!"

„Zeer waar. Maar vertel mij eens", hernam de vreemdeling, zijn gelaat in eene sombere plooi trekkend: „Wat zoudt ge wel zeggen als i k het nu eens wilde doen?"

„Dan — neem mij niet kwalijk, Signore — dan zou ik, zeer tot mijne spijt, mij verplicht zien het Uwer Excellentie te beletten."

„Hoe nu, vriend? Zeer tot uw spijt?"

„Gewis. Als mensch is mijne leus: vrijheid voor allen! Als *conduttore* beschouw ik elken heer, die zoo beleefd is zich hier en niet elders bij de meerderheid te gaan aansluiten, als een weldoener van mijn huisgezin. Maar als ambtenaar ken ik niettemin mijnen plicht — en die plicht, Signore, is mij heilig!"

„En als ik", hernam de ander, met een onheilspellend bliksemen van zijne brilleglazen en eene dreigende daling van zijne basstem — „als ik u nu eens, zooals gij daar staat, als mensch, als *conduttore* en als ambtenaar, in mijne armen nam en éérst er over heen gooide?"

„Santa Madonna!" riep de kleine man, die meende dat het ernst werd en reeds een paar schreden was achteruit geweken — „*di grazia!* wat krijgt Uwe Excellentie in het hoofd? — Ik ben een arme drommel — en Uwe Excellentie is oud genoeg om te weten wat zij wil. Geen mensch kan zeggen dat Matteo Pompa zich ongevraagd in een andermans zaken mengt. Leve de vrijheid! Verkiest Uwe Excellentie volstrekt te springen — wel, des Hemels wil geschiede — zoo springe zij alléén!"

De reiziger schreed lachend verder, en het oude snaakje, nog altijd omtrent 's mans bedoelingen niet volkomen gerust, dribbelde hem schuchter op eenigen afstand na.

Reeds was het tweetal, de zacht glooiende spiraalgang volgend, den eersten omloop genaderd, en Matteo Pompa, van zijnen schrik hersteld, verhaalde met macht van woorden en gebaren hoe de groote Napoleon hier indertijd was opgeklommen te paard — toen plotseling des ouden redestroom werd afgebroken door een noodgeschreeuw uit de diepte, blijkbaar afkomstig van niemand anders dan de jonge dame, aan wie daar omlaag het ambt is toevertrouwd van portierster.

„*Arrêtez, Mossiou!*" klonk de niets minder dan malsche stem dier juffer: „*On ne monte pas comme ça! Mossiou, Mossiou, où allez-vous? Ola, Matteo, sta attento! Matteo, un maniaco! ferma, ferma!*"

„*Diavolo!*" riep de oude man, terwijl hij naar beneden draafde: „daar hebben we het al! Onraad! Ik kom, ik kom, ik kom!"

De vreemdeling ijlde hem na. Hij was pas enkele wentelingen afgedaald, toen hij bij het vale schemerlicht, dat door eene der muurgleuven brak, getuige werd van een tragi-komisch schouwspel. Over het houten beschot, halverwege reeds boven den zwarten afgrond, hing eene menschelijke gedaante, en aan de beenen van die gedaante trok, neen, hing op zijne beurt met alle macht Matteo Pompa. — „Help, help!" gilde de oude: „Ongelukkige, laat af, om Godswil! Gij zult vallen, gij zult tot moes vallen, en de duivel haalt uwe ziel! Help, Signore, help!" — Maar of hij sjorde en zich pal zette, de

worsteling was te ongelijk. Met de kracht der razernij wrong de zelfmoordenaar zich al verder over de balustrade; het eene been na het andere rukte hij los uit den machteloozen greep van den nietigen grijsaard, tot aan de dijen reeds zweefde hij in de eeuwigheid — eene seconde nog, en de dood had hem tot prooi. Daar greep hem met ijzeren vuisten de vreemdeling, en sleurde hem rugwaarts met onweerstaanbare macht. Krampachtig omknelden zijne vingers nog den rand der schutting. Toen lieten zij los — en kreunend, met de handen voor het gelaat, zonk Meinardus op de knieën.

Maar een oogenblik later sprong hij op, en keerde zich woedend naar zijnen redder. — „Mensch!" riep hij, in zijne moedertaal: „ben ik niet vrij om te sterven?"

„Volkomen", antwoordde de vreemdeling in het Duitsch: „volkomen vrij. Alleen dient men tijd en plaats daartoe met eenig overleg te kiezen."

„Wat heb ik met u te doen?"

„Met mij niets. Ik hielp slechts, uit menschenplicht, dezen braven man, die van overheidswege is aangesteld om te zorgen dat hier geene onbehoorlijkheden geschieden. Gij zoudt den stumper wezenlijk in ongelegenheid hebben geholpen."

„Wie zijt gij, mijnheer?"

„Dat wil ik u gaarne zeggen, zoodra gij eerst wat tot bedaren gekomen zijt. Hier" — en hij schonk uit eene kleine zakflesch een tinnen kroesje vol — „hier, drink dit uit. Het smaakt niet leelijk, en het zal u goeddoen. — — En gij, vriend", voegde hij den nog aan al zijne leden bevenden oude toe, terwijl hij hem eenige lire in de hand stopte — „gij kunt nu wel heengaan. Ik zorg voor dezen heer."

Matteo dankte en maakte zich uit de voeten. Inmiddels had de heer Meinardus met eene onwillekeurige beweging het kroesje gegrepen en aan zijne lippen gebracht. Nog kon hij den vreemdeling diens tusschenkomst niet vergeven, nog smartten zijne leden hem van dien ruwen, reddenden greep; hadde hij zijne eerste opwelling gevolgd, hij zou den man het bekertje voor de voeten gesmeten en nogmaals met eenen wanhopigen sprong de veege afschutting tusschen leven en dood bestormd hebben. Maar hij voelde zich zoo mat, zóózeer eener flauwte nabij, en de drank riekte zoo opwekkend, en daarbij had de vreemde heer in zijne

heldere oogen zoo iets intelligents, in zijne trekken zóóveel trouwhartigheid, in zijne forsche en toch kalme houding zoo iets eerbiedwekkends, dat hem de wil ontzonk tot weerstaan. Hij ledigde dan den kroes, en terwijl de zacht prikkelende drank hem inwendig met eene weldadige warmte doortintelde, besloot hij, voor het oogenblik althans, den last des levens weder te aanvaarden.

„Kom", sprak tot hem de vreemdeling, en stak den arm zacht onder den zijnen — „kom, waarde heer, gij moet niet boos op mij wezen. Ik begrijp zeer goed dat ik u daar even eenen grooten ondienst heb gedaan: want als men eenmaal zóó ver is, dan keert men niet gaarne terug. Maar toch ziet gij zelf wel in, dat ik onder de gegeven omstandigheden, met dien lastigen ouden snapper er bij, bezwaarlijk anders handelen kon. Gij moet mijne tusschenkomst dan ook niet verkeerd opvatten. Ik ben noch een commissaris van politie, noch een Kwaker, noch zelfs een dilettant-zedenprediker. Ik ben arts. Mijn naam is Schlesinger, dr. Schlesinger, uit München."

Meinardus boog, reeds half met den man verzoend, en maakte zich mede bekend.

„Gij hebt het dus", voer de spreker voort, „met mij in *dit* geval bijzonder gelukkig getroffen. Sommige lieden, in mijne plaats, zouden van u levenslange dankbaarheid vergen; andere zouden u eene cel willen bezorgen in een krankzinnigengesticht; niet weinigen ook hadden zich in gemoede geroepen geacht u te onthalen op eene boetpredicatie over het zoogenaamd zondige van uw pogen. Ik doe niets van dit alles. Ik kan, zoo *noodig*, met uwe daad volkomen sympathiseeren. Let wel: zoo noodig. Het al dan niet noodige is op dit stuk mijn éénig criterium."

Meinardus keek den man met stille bevreemding aan. Sprak hij in ernst; of school er onder zijne gemoedelijkheid eene ader van sarcasme? — Hoe dit ware, des doctors welluidende stem en bedaarde spreektrant hadden op zijne geschokte ziel eene sussende werking, en onbewust liet hij zich door zijnen zonderlingen metgezel langzaam opwaarts geleiden, tot plotseling het schemerdonker in de torengang vervangen werd door eenen vloed van licht, en de wereld van aarde en hemel, die hij gedacht had nooit weer te zullen aanschouwen, nogmaals in wijde, wijde heerlijkheid voor zijne verbijsterde oogen uitgespreid lag. Zij stonden onder de zuilengalerij, die de oudvermaarde spitse

schraagt, de slanke, groene pyramide, van wier top de blinkend gulden seraph den horizon beheerscht.

„Wat dunkt u?" zeide dr. Schlesinger tot den nog altoos zwijgenden Meinardus: „Als wij hier eens een weinig trachtten te bekomen van den schrik? — Wij hebben nog een goed half uur vóór de sluiting. De frissche lucht zal u opknappen; en het uitzicht — — gij weet wel, het *vedére e poi morire* mag van Venetië gelden zoo goed als van Napels; doch voor zoover mijne ervaring reikt, pleegt na het zien, van het ééne zoowel als van het andere, de wensch tot leven zich toch sterker te doen gevoelen dan het verlangen naar den dood. Misschien vindt ook bij u die werking plaats ...... Maar gij zijt moede. Hier is eene bank; laat ons wat gaan zitten."

De avond was, gelijk reeds gezegd, niet juist schoon te noemen: dat is, niet schoon voor het louter zinnelijke oog, dat slechts behagen schept in lach en glans en spel van bonte kleuren; doch op hen die schoonheid kunnen vinden in de mijmerende, ja zelfs in de droeve trekken van een bemind gelaat, moest ook onder deze dompige, zwaar betrokken lucht dit onvergelijkelijke beeld van stad en land en zee eene overweldigende bekoring oefenen. Onze reizigers waren zóó gezeten, dat zij het gansche noordelijke halfrond van het panorama konden overzien. Loom hing het zwerk; zelfs op deze hoogte repte zich geen zuchtje. Venezia, parelblank nog onder dezen somberen hemel, lag aan hunne voeten, als een droom zoo stil, hare schoonheid te spiegelen in den rimpelloozen plas; en de smalle spoorwegdam, welke haar ééniglijk aan den vasten wal verbindt, geleek een kabel, dien zij straks, wanneer de nachtwind van de bergen kwam gestreken, zou laten glippen, om, machtige zeilen doende zwellen van hare honderd torenmasten, gelijk eene hoofdstad van de geesten der wateren statig heen te vlotten in het nevelgrauwe verschiet. Ver op de lagunen sidderde hier en daar het reeds ontstoken lichtje van eenen visscher. Aan den noordelijken horizon, wijd over de schemerige vlakte, op welke de slaap des doods scheen neergezegen, teekende zich dof, van de broedende wolkgestalten slechts door hare scherpere vormen te onderscheiden, de geweldige slagorde der Tiroler Alpen. Westelijk doorglom het avondrood den dikken dampensluier met eenen regen-voorspellenden, mat rossigen gloed; en oostwaarts henen, over de zee, waar eene looden wolkenbank haar grauw ineen deed vloeien

met het grauw der uitgewischte kimme, stuiptrokken onophoudelijk weerlichtflitsen, blauwe glimpen strooiend op het roerloos gespreide watervlak en op de spookachtig bij dit kaatslicht opdoemende toppen van het Istrische voorgebergte. — Het al was het beeld van eene grenzenlooze zwaarmoedigheid; niet dat der zacht glimlachende melancholie, die zelfs den glanzendsten avondstond eigen is — maar van dien onuitsprekelijken weemoed, wiens stille toon ons doortrilt alsof de natuur zelve wanhoopte aan hare bestemming; alsof zij nadacht over de verre maar toch onafwendbare ure van haren dood; alsof, haar leven moede, in het duister van den dalenden nacht, op welken geen dag meer volgen zou, de gansche schepping zich ging oplossen.

Sprakeloos hadden de beide reizigers eene wijle rondgetuurd. Eindelijk brak de doctor het lange stilzwijgen af.

„Uw vaderland is Holland, is het niet?" vroeg hij. „Heb ik u dat daareven niet hooren zeggen?"

Meinardus knikte toestemmend.

„En gij hebt geen gezin?"

„Alles dood. Ik ben alleen op de wereld."

„Dan zijn wij in zóóver lotgenooten...... Mag ik vragen — — indien gij het onbescheiden vindt, dan zijt gij natuurlijk vrij om niet te antwoorden — mag ik vragen: wat bewoog u tot dit uiterste?"

Meinardus zweeg.

„Gij zijt te oud voor de razernij van vrouwenmin, en verslaafdheid aan alcohol teekent uw wezen niet", hernam de doctor.

Een pijnlijke glimlach was het éénige bescheid op deze opmerking.

„Armoede kwelt u niet?" vroeg de doctor weer, met eenen blik op de zeer stemmige doch onberispelijke kleeding van zijnen buurman.

„De menschen noemen mij rijk", luidde het antwoord.

„Ten onrechte?"

„O neen."

„Kleeft er dan wellicht bloed aan dien rijkdom?"

Meinardus voer omhoog. — „Mijn God!" riep hij — „waarom denkt gij zóo iets van mij?"

„Ik denk dat er om geld méér moorden gepleegd worden zònder, dan mèt bloedstorting."

„Stel u gerust," antwoordde Meinardus: „aan geen mensch heb ik mij ooit vergrepen, dan aan mijzelven."

„Wel," voer de ander voort, „dan zijt gij ziek. Ziek van geest — hypochonder — wat slechts het gevolg kan wezen van eene knagende, hardnekkige lichaamskwaal. Insomnia. Raad ik het niet?"

„O ja!" zuchtte Meinardus, de hand boven de oogen drukkende: „ik kan niet slapen — en ik heb hoofdpijn, altoos hoofdpijn! Mijn zenuwleven is als geradbraakt — en mijn hart, mijn hart is een knekelhuis . . . . . Ziet ge," vervolgde hij, voor het eerst eenen blik latende weiden over het grootsche landschap rondom — „mijne gemoedsgesteldheid is als deze avond, als deze natuur. Het drukt mij, het drukt mij, gelijk deze wolkenmassa de zwoegende aarde!"

„En toch slaat de natuur onder dien druk de hand niet aan zichzelve," hernam de doctor.

„Tracht zij het niet? Tracht zij het niet?" riep Meinardus: „Zie slechts daar ginds die bliksemflitsen!"

„Het zijn de pijlen met welke zij den engel des doods verjaagt. Morgen herleeft zij. Morgen breekt de zon weer door!"

„Maar zij is sterk, zij is gevoelloos! En ik — — o God!" kermde Meinardus, „die pijn, die pijn! — O God, dat ik sterven, dat ik toch sterven kon!"

Zijn gelaat zonk in zijne handen, en krampachtig, tranenloos snikte hij.

„Welaan, mijn vriend," sprak de doctor, terwijl hij den ongelukkige bij de hand vatte en die met warmte drukte: „sterven k u n t gij. Nog ken ik u slechts ten halve; doch mijn blik in uw wezen zou mij deerlijk moeten bedriegen, indien ik u niet te goed mocht achten voor den dood van den waanzinnige, van den delirium-lijder, van den misdadiger — te goed om uw leven te eindigen met een bloedig spektakelstuk voor het op akeligheden verzotte gepeupel. Kom! gij zijt alleen in deze stad, niet waar? evenals ik. Ga met mij mee, en laat ons als mannen samen spreken."

Meinardus volgde hem gelaten. — „Het is goed," prevelde hij: „Gij hebt gewild dat ik nog leve. Doe met mij wat u behaagt."

„Om u de waarheid te zeggen: ik zocht u," zoo begon dr.

Schlesinger, toen hij op zijne net gemeubelde kamer aan de Riva dei Schiavone zijnen gast in den hoek der sofa had geschoven, na hem vooraf gedwongen te hebben — gedwongen inderdaad — eenige versterking tot zich te nemen in den vorm van spijs en drank. — „Ik zocht u", begon hij.

„Gij zocht mij?" vroeg Meinardus verbaasd.

„Dat is — ik zocht uws gelijken. Vijf heb ik er reeds gevonden. In u denk ik, of hoop ik — ofschoon ik het om uwentwille weer niet hoop — den zesden getroffen te hebben."

„Hoe den zesden? Wie zijn die vijf?"

„Menschen," antwoordde de doctor, „die waar en eerlijk sterven willen. Hoort gij wel, mijnheer Meinardus? Waar en eerlijk! — — Daarom, of gij de zesde zult kunnen wezen, zal afhangen van den aard uwer antwoorden op hetgeen ik u vragen zal. Ik dien u te onderwerpen aan een volledig verhoor. Wilt gij u dit laten welgevallen?"

„Vraag toe maar!" riep Meinardus met moedeloos gebaar: „Ik zie niet in wat ik voor u verzwijgen zou."

„Wel, vooreerst dan, en nogmaals: waaróm wilt gij sterven?"

„Gij weet dit alreeds," luidde het antwoord. „Ik wil sterven omdat het leven mij eene onophoudelijke marteling is. In den laatsten tijd is mijne pijn nog verergerd en mijne rusteloosheid toegenomen. De kundigste artsen heb ik geraadpleegd, de strengste kuren beproefd — vergeefs. Morphium en chloral hebben mijne zenuwen verwoest, mijn gemoedsleven tot de uiterste prikkelbaarheid gespannen — zonder mij slaap te kunnen bezorgen. Furiën jagen mij heen door den nacht, en in het ochtenduur zet zich op mijne borst eene looden nachtmeer. Er is voor mij slechts ééne genezing: de dood."

„Ik begrijp het," hernam de doctor, na eenig nadenken. „Maar wacht u voor overijling, waar gij aan den afgrond staat van het onherroepelijke! — Is er in uw leven geen tegenwicht van vreugde, van goeds: niets dat u kan troosten en geduld doen oefenen onder uw lijden?"

„Wat zou het wezen? — Al die mij lief waren, zijn mij ontnomen — en ten slotte het liefste van alles: de hoop op wedervinden!"

„Dit is treurig, ja — en ik voor mij, ik kan u evenmin troosten als genezen. Het is droevig, zich alléén te voelen staan, wanneer men te oud geworden is om nog eene nieuwe liefde

aan te knoopen — te oud ook om zichzelven recht van harte meer lief te hebben. Doch voor iemand die rijk is, zooals gij, bestaan er toch krachtige opbeurders van een bedrukt en eenzaam gemoed. Gij hebt smaak in reizen, naar het schijnt?"

„Smaak? Ha ha! als Ahasverus in het wandelen! Mijne rampzalige rusteloosheid zweept mij de wereld rond!"

„Verheugt u dan niet de schoonheid der aarde?"

„Voor mij, sedert de Gods-idee in mij verduisterd werd, de schoonheid van een witgepleisterd graf! — een graf van al wat leefde, leeft en leven zal."

„Voelt gij u niet aangetrokken door des levens poëzie, door de macht der kunst, door de beschouwing der natuur in hare wonderen?"

„Poëzie, poëzie!" riep Meinardus bitter — „wie heeft er vijftig jaren geleefd en geleden en rondgezien in de wereld, en gelooft nog aan des levens poëzie, anders dan in phrasen! — — Kunst? Wat is kunst anders dan eene schoone bedriegster: eene willige courtisane van den rijke, die haar betalen kan met goud, maar voor den arme, die juist hare gunst het meest behoeven zou, eene hoovaardige en ongenaakbare hofdame! Eene verleidster der dwaze, warmbloedige jeugd! Eene eeuwige Tantalus-plaag voor den ellendigen kranke! — — En wat de zoogenaamde wonderen der natuur betreft — ik haat uwe natuur! Ik haat haar, die valsche, die onder hare verlokkendste vormen de doodelijkste pestkiemen broedt! Ik haat haar, die redelooze oorzaak van ons jammerlijk bestaan, van al onze onbevredigbare verlangens en ongeneeselijke kwalen! Ik haat haar, die blinde, onrechtvaardige, meedoogenlooze dwingelandin, die behagen schept in het voortplanten van misvormingen, terwijl zij hare liefelijkste creaturen bestemt om door eenen wreeden tand verscheurd of door eenen giftigen ademtocht vermoord te worden. Ik haat haar!"

„Bedaar, mijn goede heer, bedaar!" zoo suste hem Schlesinger: „Is er iets onwijsgeeriger, dan dat aldus de leem opstaat tegen den pottebakker? — Mij dunkt, gij moet deze zelfde natuur wel zéér hebben liefgehad, om aldus tegen haar te kunnen uitvaren?"

„O ja, o ja! Ik heb haar aangebeden als eene schoone moeder, gelijk ik voor den geest des Scheppers geknield heb als voor eenen heerlijken vader. Maar beiden hebben zij mij ver-

loochend in mijnen nood. De vader verhult voor mij zijn aangezicht; de moeder foltert mij. O afgoden van mijne onnoozelheid!"

„Vermoogt gij dan achter dit schijnbaar woeste drijven, achter dezen chaos van tegenstrijdigheden niet de mogelijkheid te erkennen van eene redelijke, rechtvaardige en zelfs liefdevolle Oppermacht?"

„Ik kan het niet! Ik heb het beproefd, eerlijk en ernstig beproefd, met goeden wil en vurig haken. Het is mij niet gegeven geworden."

„Zeer wel. Gij kunt dus ook den zelfmoord niet beschouwen als een vergrijp aan de wetten van het universum, of aan den wil van een mogelijk Opperwezen?"

„Vergrijp? — Hoe zou ik mij aan wetten vergrijpen, die ik niet kennen mag? Hoe aan den wil van een Opperwezen, dat dien wil voor mij achter ondoordringbare raadselen verborgen houdt? — Vergrijp? Ei wat! indien er tusschen mij en eene hoogere Macht sprake kan wezen van vergrijp, dan beweer ik dat die Macht zich vergrijpt aan mij, door mij tot drager te maken van deze wreede, onverdiende en nuttelooze pijn!"

„Niets doet u alzoo terugdeinzen voor eenen willekeurig gezochten dood?"

„Niets. Integendeel, de dood is mijn God. De dood alleen is mij goed, is mij barmhartig. Hem wil ik zoeken. Ik ben het moe" — en woede joeg eenen koortsigen gloed naar des sprekers wangen — „ik ben het moe, mij nog langer doelloos te laten martelen. Al wat ik verlang, is pijnloosheid. Ik wil sterven!"

„En voelt gij geen wee over den vervlogen droom der herrijzenis?"

„Hoe zou ik dat, daar ik niet geloof aan eene eeuwige goedheid? — In de overtuiging dat een leven op eene andere ster niet beter zou kunnen zijn dan het leven op déze, maar slechts een hervatte kamp tegen overmacht, een hernieuwd smachten naar het onbereikbare — in die overtuiging leg ik mij hoopvol neder ter vernietiging."

Dr. Schlesinger zweeg eenige minuten, terwijl hij zijne oogen vorschend op de ineengedoken gestalte tegenover hem gevestigd hield.

„Het is wel," hernam hij: „gij hebt duidelijk genoeg gesproken. Ik wenschte dat ik u bekeeren kon: dat ik u hoop kon teruggeven door licht, evenals levenslust door gezondheid. Doch met smart moet ik bekennen dat mijne eigene beschouwingen en verwachtingen omtrent het groote raadsel van ons bestaan mij tot geene andere slotsom voeren, dan de uwe. Alleen, daar ik gezond ben, kan ik persoonlijk in het leven nog veel aangenaams vinden; en op de natuur, wier boek ik vermoedelijk grondiger dan gij heb bestudeerd, sla ik eenen minder verbolgen blik. Dit belet mij intusschen niet om, zoo noodig, gelijk ik u reeds gezegd heb, met uw besluit mee te gaan; en nu gij mij hebt aangetoond dat die noodwendigheid wezenlijk bestaat, dat inderdaad in úw geval de dood verkieselijk boven het leven is, nu zij het verre van mij, uw zoeken te weerstreven. Gij zult sterven — dit is uitgemaakt. De vraag blijft thans nog slechts: op welke wijze. Hoe denkt gij daarover?"

„Om het even!" sprak Meinardus — „mits het niet smartelijk zij. Lang, al te lang heb ik geweifeld. Ik ben een lafaard: ik vrees pijn, ik walg tot in den dood zelfs nog van het vulgaire. Eene vreeselijke overspanning en — ik kom er voor uit — misschien ook een ziekelijke trek naar sensatie, joeg mij daareven dien toren op. Ik meende dat de val mij bedwelmen zou vóór ik neersmakte op den bodem, dat het pijnloos wezen zou, en ietwat heroïsch tevens. Maar nu ik terugdenk aan dat oogenblik zwevens boven de donkere kolk, nu sidder ik er van. Kom, gij zijt arts. Geef mij een half ons laudanum mee. Ik zal heengaan, mij te bed leggen — en eindelijk zal ik eens slapen!"

„Halt!" riep de doctor — „dit kan u geen ernst wezen. Gij kunt mij toch door het slaken uwer boeien niet in ongelegenheid willen helpen. Indien ik u thans gif verschafte, dan zou ik schuldig zijn tegenover de rechtbank van het maatschappelijk gevoel niet alleen, maar schuldig ook tegenover de wet. Ik zou zelfs de verdenking kunnen beloopen van u te hebben vermoord."

„Het is waar! Laat mij dan maar aan mijzelven over!"

„Gij koestert toch," vervolgde dr. Schlesinger, zonder op dezen uitroep acht te slaan — „gij koestert toch, wil ik hopen, nog wel het besef van zekere verplichtingen tegenover uwen medemensch?"

„O zeker!" antwoordde Meinardus: „ik zweer u, ik zou mijn kruis niet afschudden, indien ik wist dat het op de schouders vallen moest van een ander. Zoo er éëne deugd in mij was, dan is het déze geweest, dat ik elken medemensch beschouwd heb als een metgezel in nood, als een varensmakker op de wrakke hulk, die ons allen, over eene zee vol verschrikkingen, heenvoert van het éëne nevelland naar het andere. De goeden heb ik bewonderd, met de slechten heb ik deernis gehad; en kon ik al niet voor vele menschen mijn treurig hart ontsluiten — voor de menschheid heeft dat hart altoos warm en liefderijk geklopt."

„Zóó is het recht!" hernam met geestdrift de doctor. „De mensch is aan zichzelven luttel verplicht; aan de Godheid, zoolang zij nalaat zich onmiskenbaar te openbaren, niets; maar aan de menschheid — alles: want aan de menschheid alléén heeft hij het vele of het weinige goede, dat hij geniet, te danken; de menschheid alléén is voor hem eene verstaanbare realiteit; de menschheid alléén verdient zijn medegevoel, en voor de menschheid alléén vermag hij iets. Dit leerstuk gelijkt, wanneer men op den klank slechts afgaat, eene nieuwe hemelbestorming — een driest verwaten manifest der revolutie, om, na de koningen der aarde, nu ook den Heer des Hemels vervallen te verklaren van zijnen troon. In waarheid echter behelst het slechts eene geleidelijke, en, naar ik geloof, strikt rechtmatige voleindiging van hetgeen er aan voorafging. Eén voor één hebben wij al de attributen en consequentiën van het christelijk godsbegrip afgebroken. De beurt komt thans aan dit godsbegrip zelf. Voor den God des Christendoms is thans op zijne beurt de godenschemering aangebroken — en voor eenen grooteren God, beter in overeenstemming met de behoeften van onzen tijd, daagt straks het morgenrood. In afwachting nu, dat wij dien nieuwen God zullen kunnen dienen — eilieve, mijn vriend, dienen wij een weinig elkander, opdat wij niet terugzinken van het met zooveel arbeid en opoffering gewonnen standpunt van beschaving en vermogen ten goede: opdat wij niet van nieuws af verwilderen. Wat dunkt u?"

„Uwe leer bekoort mij", sprak Meinardus. „Lang heeft zij mij voorgezweefd, lang gegist en gekiemd in mijn binnenste; doch mijn geest was niet wakker genoeg om haar te formuleeren, en nog veel minder waren mijne krachten toereikend

om haar in toepassing te brengen. Thans is het te laat!"

„Dat is het niet!" viel de doctor in: „De tijd is dáár: gij kunt het oogenblik grijpen, indien gij slechts zeker zijt van uwen wil."

„Ik versta u niet. Wat verwacht gij van mij?"

„Luister. Gij, die zelf gade en kind hebt liefgehad en met hen gelukkig zijt geweest, erkent gij, levensmoede, dat er, ondanks en te midden van al den jammer dezer wereld, vele menschen zijn wien het leven lief is?"

„O ja! o ja!"

„Gij ook, die zelf de foltering hebt doorstaan van uwe dierbaren ontijdig uit uwe armen te moeten laten wegscheuren — kunt gij deernis voelen met al die rampzaligen, wier gansche levensgeluk door eenen enkelen slag verwoest wordt, als zij plotseling, in den bloei der jaren, hun liefste door den worgengel zien omgebracht? — Kunt gij in de stilte van dezen nacht de hartbrekende kreten vernemen, die door onschuldige lippen worden uitgestooten naar den killen, ijlen sterrentrans — dat wanhoopskoor, dat aanzwelt met elke wenteling der aarde, en dat de stormen klagend ronddragen van pool tot pool?"

Meinardus drukte de handen tegen zijne slapen.

„En zoo gij dat kunt — zeg, zijt gij dan tot eene daad bereid om, indien het wezen mag, de som dier smart althans éénigermate te helpen verminderen?"

„Man!" riep Meinardus — „gij maakt mij warm. Gij wekt in mijn binnenste gevoelens en stemmen, die ik er dood in waande. Wijs mij den weg. Zeg mij wat ik doen kan. Mocht ik door mijn nietswaardig leven — —"

„Neen," viel de ander hem in de rede — „zóó groot een offer wordt er niet van u gevergd. Voor de menschheid te leven, dit vraag ik u niet. Ik vraag van u, van u die sterven wilt — ik vraag van u dat gij voor haar sterft. En wanneer ik u verzeker dat uw dood, die door gansch Europa een heldendood zal worden geacht, minder smartelijk zal wezen dan die welken gij u toedacht in gindschen toren, niet smartelijker althans dan die welken millioenen menschen reeds vóór u sterven moesten — zoo gelooft gij mij, niet waar? — Wat zegt gij? Dunkt de martelaarskroon u niet schooner dan de ongewijde hoek van den zelfmoordenaar?"

Meinardus was opgestaan en naar het geopende venster ge-

treden. Over de breede wateren, nog altoos onbewogen, lag dikke duisternis; de weerschijn van een enkel baken slechts, op de Punta della Salute, sidderde als een bloedroode pijl op den zwarten spiegel. Doch het naderende onweder vuurde uit het zuiden flits op flitse af, bij wier phosphorisch glanzen het prachtgevaarte van San Giorgio Maggiore, de eilandkerk, telkens opflikkerde aan de verre overzijde, hel verrijzend en verschietend als een visioen van verborgen heerlijkheid. En gelijk dit trotsche lichtbeeld in den zwarten nacht, zoo rees in het donkere gemoed van dezen zoeker naar den dood de glorie-gestalte van zijn voor het menschdom heilrijk martelaarschap. Tusschen hem en die beiden echter rolde een diepe en donkere stroom.

„Dr. Schlesinger," zoo sprak hij: „na eene ontmoeting als de onze mag ik mij van plichtplegingen ontslagen achten. Ik ken u niet. Gij kunt een dweper zijn, een monomaan of een kwakzalver — en ik zou misschien een gevaarlijk spel met u spelen, indien niet alles, wat ik daarbij verliezen kan, juist datgene ware wat ik w i l verliezen. Doch uwe persoonlijkheid boezemt mij een sterk vertrouwen in. Beschik dus over mij. Wat hebt gij met mijn lichaam voor?"

„Eene geneeskundige proefneming, die strekken moet ter bestrijding van eene der geduchtste ziekten. Het doet mij leed, en misschien wekt het opnieuw uwen argwaan — maar ik mag u haar karakter en doel nog niet verklaren."

„Goed," hernam Meinardus: „Ik vermoedde iets dergelijks, en ik ben tot uwe orders. Meer verlang ik ook voor het oogenblik niet te weten. Ik voel, het is beter voor mij, dat ik omtrent den aard der zaak in onzekerheid blijve totdat gij met uwe toebereidselen, die gij wellicht nog te treffen hebt, niet waar?" —

— „Zeker," antwoordde dr. Schlesinger.

— „Welnu, totdat gij met uwe toebereidselen geheel gereed zult zijn. Gij spraakt van nog vijf andere personen. Houden ook die zich beschikbaar tot uw doel?"

„Ja."

„Wie en waar zijn zij?"

„Wanneer gij te bestemder plaatse verschijnt, zult gij hen ontmoeten. Daar zal u ook alle twijfel — een zeer verklaarbare twijfel, ik moet het erkennen — omtrent mijne positie en vertrouwbaarheid ontnomen worden. Gij zult er drie welbekende

medische specialiteiten aantreffen van Duitsche en Italiaansche hoogescholen."

„Noem mij tijd en oord, bid ik u."

„Ik kan dus op u rekenen? — Uwe hand!"

„Hier is zij."

„Uit vrijen wil?"

„Uit vrijen wil."

„Over zes dagen dan, te Meran, in het hotel *Erzherzog Johann.*"

Zoo scheidden zij.

II.

Het ware moeielijk, de gestemdheid te ontleden, in welke Meinardus de reis van Venetië naar Meran volbracht. Die gestemdheid toch was eene zonderlinge, voor hemzelven onontwarbare mengeling van half tegenstrijdige gemoedsbewegingen.

Aanvankelijk had hij nog een weinig met argwaan te kampen. Als die geheimzinnige vreemdeling eens een bedrieger was? — Doch om wat? Wat viel er met bedrog, van welken aard dan ook, aan hem, Meinardus, te verdienen? — „Indien deze man," dacht hij, „iets kwaads in zijn schild voerde, dan zou hij er toch m ij allerminst mee kunnen schaden. Neen, hij is rechtschapen! Van het eerste oogenblik af voelde ik mij door zijnen eenvoudig ernstigen toon, door zijne waardige en mij toch zoo sympathieke persoonlijkheid gesust en aangetrokken. Ik voel dat hij mijn laatste vertrouwen verdient: ik wil het hem schenken. 't Is waar — hij kan eerlijk zijn, en toch een dwaas, die mij de eeuwigheid zal inzenden op avontuur. Maar iets zal ik in elk geval moeten afwachten. Het zal alles ook spoedig genoeg blijken."

Aldus zich over eene flauw gerezen bedenking op dit stuk heenzettende, verdiepte hij zich met geheel zijne ziel in het uitzicht op het menschenreddende martelaarschap, op den wetenschappelijken heldendood, hem door den Duitschen arts voorgespiegeld. Hoe zou dit toegaan? Wat beoogde dr. Schlesinger? Welke operatie zou hij hem en die vijf anderen — groote God! waren er dan op de wereld nog v ij f anderen zooals hij? —

doen ondergaan? — Toch niet iets (Meinardus huiverde) waarbij het kerfmes te pas zou komen? Vivisectie *in corpore nobili*, zoo lang het onuitgesproken ideaal van sommige physiologen? — Neen; de man had immers verzekerd dat het niet pijnlijk wezen zou: niet pijnlijker althans, dan — o hemel! dacht Meinardus, hoe heb ik dáártoe ooit den akeligen moed kunnen vatten? — niet pijnlijker althans, dan de val zou geweest zijn in dien toren; niet pijnlijker ook dan eene soort van dood, welke millioenen menschen reeds gestorven waren. Uiterst vage aanduidingen. Het kon — laat eens zien — het kon een experiment wezen ter bestrijding van longtering, de ziekte door welke Meinardus zijne gade en zijnen zoon verloren had. Hoe daarmede echter de dood van zes personen gemoeid kon zijn, dit bleef hem raadselachtig. Het kon ook ...... Doch waartoe aldus in den blinde gegist! Wat het ook ware — het eind zou voor de slachtoffers, indien de doctor waarheid sprak, ontwijfelbaar schoon en roemrijk wezen. Want zelfs al mocht de door Schlesinger gehoopte uitkomst niet verkregen worden, dan nog zou een ieder, die het geval beoordeelen kon, het streven voor de daad laten gelden, en eenen immortellenkrans neerleggen op de graven van het edele zestal, dat, vergeefs helaas, zich voor de wetenschap der heelkunst ten offer had laten brengen. Beantwoordde daarentegen de doodelijke proefneming aan des doctors verwachting, veroverde hij voor zichzelven den rang van eenen tweeden Jenner — o, dan was de onsterfelijkheid ook weggelegd voor zijne gesneuvelde vrijwilligers. De pers zou hunne namen uitschallen over de wereld. Weldoeners der lijdende menschheid zouden zij heeten — koene martelaars op een vruchtbaarder veld dan dat van het geloof — helden, Winkelrieds, die kalm en glimlachend gesneefd waren, de spietsen des doods omknellend en samendrukkend in hunne eigene borst, ten einde voor hunne natuurgenooten eene bres te openen tot ontspringen.

Dit vooruitzicht vuurde hem aan gelijk den krijgsman, die, om verraden min het leven moede, nauw het oogenblik verbeiden kan, wanneer hij zich zal mogen storten in het dichtste van het vijandelijke gedrang, daarbij bezield van slechts éénen wensch: een vaandel te veroveren, dan eenen doodelijken kogel te ontvangen, en in het graf te dalen met het versch gewonnen eeremetaal nog op zijne borst. Doch terwijl hij, onder den

prikkel van dezen gedachtenloop, de lengte van tijd verwenschte, die hem nog van de glorierijke offerstonde gescheiden hield, bekroop hem toch ook af en toe, gelijk een schuifelende worm, eene aanvechting van spijt, dat hij zèlf van dezen voor hem weggelegden roem zoo niets aanschouwen noch vernemen zou. Ook was het hem — wonderlijke kronkelingen in het menschelijk gemoed! — of hij door zijnen aanstaanden edelen dood ook reeds zijn leven min of meer geadeld voelde, of er iets zwol in zijne borst, of er iets forscher klopte in zijne polsen, bij het besef van de plotseling verhoogde waarde zijner individualiteit. Immers indien hij thans, binnen die zes dagen, eens eenen natuurlijken dood kwam te sterven, dan zou zijn overlijden een verlies wezen voor de wetenschap, voor de menschheid: en derhalve was, gedurende die zes dagen althans, zijn leven kostbaar inderdaad. Hij achtte zich dan ook verplicht het te behoeden. Hij dwong zichzelven tot eten; de vermoeienissen der reis, welke hij bij voorkeur niet langs de Brennerbaan, doch over Belluno en dwars door de schilderachtige Ampezzaner Alpen genomen had, bezorgden hem eenigen slaap; zijne zenuwpijnen lieten een weinig af; het oog zijns geestes ontsloot zich min of meer voor de schoonheden van deze heerlijke bergstreek; kortom, tegen het einde van den tocht, terwijl hij het sluitpunt van zijne treurige bestemming reeds naderde, voelde hij zich beter dan sedert maanden het geval was geweest, en van drang tot zelfmoord voor het oogenblik volslagen genezen. Zou hij zich dan van zijne verbintenis tegenover dr. Schlesinger ontheven hebben gewenscht? Hij dacht er niet aan. Want juist zijn onherroepelijk stervensplan was het, dat hem in het leven nog dit laatste matte welbehagen vinden deed; en hij wist het, nauwelijks zou hij dat plan hebben laten varen — wat trouwens reeds zijn eergevoel niet minder dan zijne eerzucht hem verbood —, of ditzelfde leven zou hem weder op de schouders gereden hebben als een Oude van de Zee, een drukkend, hatelijk onding, dat hij weer met geweld van zich zou trachten af te schudden. Werd dan de zwak ontbrandende tweestrijd tusschen eene roemrijke zelfopoffering en een wellicht dragelijker geworden voortbestaan hem soms een weinig pijnlijk — toch bleef de roeping tot het eerstgenoemde beslist in hem zegevieren. „Wie zijn leven behouden wil," dacht hij, „die zal hetzelve verliezen; en wie zijn leven ver-

liezen wil om der menschheid wille,„ zoo varieerde hij het bijbelwoord, „die zal hetzelve behouden.„ Deze tekst, over welken hij dikwijls vruchteloos had gepeinsd, werd hem nu eerst duidelijk, en met klimmende geestdrift schreef hij zichzelven de rol toe van eenen nieuwen Christus, die, onaanmatigender en dus grootmoediger dan de op goddelijke volmacht bogende Nazarener, zich ter bezegeling van eene nieuwe blijde boodschap aan het kruis zou laten nagelen.

De avond begon te vallen, toen hij moede zich ter ruste zette voor de schamele herberg te Marling, het laatste dorpje aan het over het gebergte zich kronkelende pad, dat hij — met eenen hemzelven onbegrijpelijken wandellust zijnen Baedeker tot leidsman kiezend — te voet, als ware hij een jeugdig toerist, van Bozen af betreden had. De avond van den zesden dag. Hoe verschillend van dien bewusten te Venetië! Verschillend, gelijk het wiegelied eener gelukkige moeder verschilt van hare stille, van ingehouden snikken doorwoelde wanhoop bij haar lievelings ziekbed. Een wiegelied inderdaad zong de natuur haren schepselen voor. In de diepte van de breede, naar drie hemelstreken zich vertakkende vallei, lag te midden van zijnen blanken dorpenkrans het vriendelijke stadje. Hoog aan de overzijde bliksemde het roode zonnegoud in de vensterkens van Schloss Tirol. Geel van spa gerijpte akkers, groen van vruchtbare wijngaarden, duister van sombere wouden, glorende bergtoppen in het rond — het mengde al zijnen adem ineen tot eene zalige harmonie, die nauw hoorbaar ruischend opwaarts trilde naar de reeds verbleekende velden des aethers.

Doch daar binnen in de kleine herberg drong van al die liefelijkheid geen sprankje. In de gelagkamer tredende, om zijne vertering te betalen, vond Meinardus daar de vensterblinden gesloten, en in het duffe vertrek, dat riekte als een grafgewelf, geen ander licht dan het treurig geflikker van eene walmende oliepit onder het crucifix. Twee vrouwen zaten daar, moeder en dochter naar men kon meenen. De oudste, wit van haren, zat met het hoofd in de handen voorovergedoken op de bank tegen de reusachtige porceleinen kachel. De jongere, met breiwerk bezig, stond op, toen de vreemde heer over den drempel trad. Zij was tenger van gestalte, en haar mager gelaat, waarop de versuffing te lezen stond van lange, moedelooze treurigheid, leek als blanke was

het rossige schijnsel door te laten van het vlammetje in den hoek.

„Wat ben ik schuldig voor den wijn?" vroeg de wandelaar.

„Zestien kreuzer, Herr," antwoordde de jonge vrouw zacht. De oude keek niet op; zij zat als versteend.

„Een schoone avond," hernam de reiziger.

„Is het?" gaf het meisje ten antwoord, alsof zij er niets van wist. — „Ja waarlijk," liet zij er op volgen, terwijl zij door de even geopende deur eenen matten blik naar buiten wierp: „een schoone avond."

„En gijlieden zit hier zoo in het duister? Schuwt gij het licht der laatste zomerdagen?"

„Stil, heer, stil!" fluisterde het meisje, met eenen schichtigen blik op hare moeder, die zich nog altoos niet verroerd had: „Stil! Hier is geen zomer. Hier is nooit zomer geweest!"

„Hoe?"

„Stil! Wij hebben eenen doode in huis."

Daar richtte eensklaps de oude vrouw zich op, met starende oogen en saamgenepen mond. — „De zesde!" riep zij heftig — „de zesde! — En die daar," voer zij voort, den arm uitstrekkend naar hare dochter — „die daar — —"

„Moeder!" snikte het meisje, bleeker nog dan te voren — „wat gaat gij beginnen?"

„Die daar, zeg ik, zal de zevende zijn!" —

„Wat was het?" vroeg Meinardus deelnemend.

„Tering," stamelde het meisje. „Mijn laatste broeder — —"

Doch de oude liet haar niet uitspreken. — „Wat het was? Wat het was?" riep zij met gedempten doch akeligen nadruk —: „Gij komt uit Meran, heer, en gij vraagt nog wat het was?— Sterven dáár de vreemden niet, de rijke vreemden, die uit Duitschland komen om ons kerkhof te mesten? Haha! het kerkhof wordt vet, het kerkhof wordt vet! — Zes en één is zeven, zes en één is zeven!" — en terwijl hare stem tot een prevelen daalde, zonk zij terug in hare vorige houding, en roerloos zat zij weder bij het lichtje onder het beeld van den gekruisigde, wiens geknakte hoofd vol wonden machteloos nederblikte op hare smart.

Meinardus ging. Eene wolk lag er op zijn voorhoofd; doch in zijne oogen schitterde een vuur.

„Kom," sprak hij tot zichzelven — „dit was eene vingerwijzing! Mijne roeping wenkt mij. Ginds ligt het doel, het einde! — Gij valsche!" riep hij, rondblikkend hoe het laatste

avondlicht als zegenend zijnen glimlach spreidde over de ter sluimering zich neigende wereld — „gij valsche, wat lonkt gij weer, alsof gij eene dochter waart der eeuwige goedheid? Moordenaarster, wat gifkiemen heeft uw zonneschijn heden weer uitgebroed? Hoevele argeloozen, die gij met uwen glans naar buiten loktet, hebt gij heden weder beslopen met den adem des doods? — O werkster van Siwa, den verdelger, ik bind den strijd met u aan. Ik ga die moeder en haar zevental wreken. Eén offer breng ik u, om er u honderdduizend te ontweldigen. Gij wreede schikgodinne, neem u in acht! De genius der menschheid zal eindelijk nog over u zegevieren!"

III.

Professor Simoni was een dier weinige gelukkigen, die zich aan de wetenschap wijden en zelfs eer met haar inleggen kunnen, zonder dat zij van haar behoeven te leven. De éénige zoon van een schatrijk bankier, had hij zich door eene werkelijk veelomvattende kennis en een paar schitterende verhandelingen eenen leerstoel in de Münchener hoogeschool en eenen met onderscheiding genoemden naam in de medische faculteit verworven. Toch beoefende hij de wetenschap minder als een sober arbeidend vakman, dan als een dilettant en *feinschmecker*; dat wil zeggen, hij wierp zich, met de vrijmachtigheid van iemand die zich door niets gebonden had te achten, bij voorkeur en schier uitsluitend op hare phantastische zijde — op de studie van die verschijnselen der natuur en die werkingen der therapeutiek, over welke nog het dichtst de sluier rustte van het onverklaarbare. Hoe raadselachtiger, hoe geheimzinniger een vraagstuk was, des te meer trok het hem aan. Voor vreemde en vaak gewaagde proefnemingen had hij zijnen tijd, zijn geld en eene onbegrensde belangstelling veil. Zijne schraler gezegende collega's betichtten hem achter zijnen rug wel eens van eene neiging tot charlatanerie; doch daarbij kon misschien een weinig stoffelijke naijver in het spel zijn geweest. 's Mans scherpzinnigheid en zijne, zij het dan ietwat grillige of onstelselmatige, toewijding aan de belangen der wetenschap stonden intusschen boven alle bedenking; en het grootmoedige gebruik, dat hij van zijnen rijkdom maakte tot het bevorderen van de

meest uiteenloopende wetenschappelijke ondernemingen, mits deze slechts gericht waren op de navorsching van het nog onbekende en min of meer een aanstrijksel droegen van het avontuurlijke, verzekerde hem, in het openbaar althans, den lof zelfs van zijne benijders.

Een zijner vlijtigst beoefende nevenvakken was de mineralogie. Zijne prachtige verzameling kristallen, ertsen en versteeningen had in Duitschland nauwelijks hare wedergade; en om nu deze liefhebberij, te gelijk met zijnen hartstocht voor eene grootsche en toch niet àl te ongastvrije bergnatuur, volop te kunnen bevredigen, had hij zich in het hart van het Tiroler land, dicht bij de onuitputtelijke geologische schatkameren van het Dolomiet-gebergte, en toch niet te ver van den spoorweg die hem voor zooveel het hem lustte in gemeenschap deed blijven met de brandpunten der menschelijke en der professorale gezelligheid, een oud ridderslot gekocht, op hetwelk hij, soms eenzaam, soms ook wel met een paar wetenschappelijke en toch van gepaste levensvreugde niet afkeerige vrienden, vrij geregeld zijne zomervacantie placht te slijten. Deze burgt, Klobenstein geheeten, lag, halfweg ongeveer tusschen Bozen en Meran, hoog op eene rotstop van datzelfde middengebergte, over hetwelk Meinardus bij zijnen wandeltocht van eerstgenoemde stad reeds was heengetrokken. Torenloos en grauw, zoodat zij op eenen afstand meer eene gekartelde rotstinne dan een werk van menschenhanden geleek, viel zij van den weg af luttel in het oog. Wat zij echter bij zoo menig naburig bergslot aan indrukwekkende gestalte tekortschoot, dat maakte zij dubbel goed door haren schier nog ongerepten staat, die haar na slechts geringe herstellingen tot een recht bewoonbaar verblijf kon doen dienen aan eenen vertroetelden zoon der hedendaagsche beschaving, en door hare overheerlijk schoone ligging. Uit hare vensters en van hare bolwerken zweefde het oog als in adelaarsvlucht uren wijd opwaarts en afwaarts over het zonnige, in zuidelijke vruchtbaarheid prangende Etschdal. Naar het westen heen vond de blik zich beperkt door de boschrijke, met stoute golvingen omhoogrollende terrassen van den Nonsberg. Doch te onbelemmerder mocht hij zuidwaarts dwalen over het Italiaansch getinte landschap, tot waar de veelgespitste wonderbouw der blanke, door elke avondzon in rooskleur gebade Fassaner Dolomieten zich opstapelde tegen den gezichteinder;

of, verrukt en huiverend, mocht hij aan de bleekere noorderkim de schemerende sneeuwdommen zoeken van de reuzen, die het Oetzthal ompantseren met hunne mantels van ijs.

Het was in dit romantisch en van alle menschelijke woonsteden afgezonderd verblijf, dat Meinardus, den ochtend na zijne aankomst te Meran, door dr. Schlesinger werd binnengeleid. De doctor, die hem in het hotel getrouwelijk opwachtte, had hem stil maar hartelijk begroet.

„Gij zijt stipt", sprak hij: „haast tot op de minuut."

„Stiptheid", antwoordde Meinardus, met eenen glimlach, „is eene deugd niet slechts in koningen — —"

„Maar ook in helden. Juist! — Doch het komt mij voor dat uwe wangen minder hol staan en uwe oogen minder dof. Hoe is het? Nog steeds dezelfde?"

„Ja — en neen", antwoordde Meinardus.

„Verklaar u."

„Zes dagen heb ik gewandeld in de schaduwen des doods, en toch onder den vollen zonneschijn des levens — en zie! mijn afkeer van het leven is zwakker geworden, en sterker toch mijn lust tot sterven."

„Zóó moet het wezen", luidde het antwoord: „In wat kracht tot leven eerst zullen wij den waren moed tot sterven vinden."

Verder spraken zij weinig. Wat viel er ook te zeggen? Elk had genoeg aan zijne eigene gedachten. Eene poos nog zaten zij bij elkander op het hooge balkon, en tuurden zwijgend in den met starregoud besprenkelden herfstnacht. Ook des ochtends, bij hunne wandeling bergopwaarts naar Klobenstein, wisselden zij te nauwernood eenige onbeduidende woorden. Alleen deelde Schlesinger zijnen metgezel mede, dat al de overige personen, van wie hij gesproken had, reeds te bestemder plaatse waren aangekomen, en dat dus, indien zij allen bij hun besluit volhardden, niets hem beletten zou om dezen zelfden avond nog aan het werk te tijgen. Bij dit zeggen keek hij Meinardus scherp in de oogen — maar Meinardus verbleekte niet, en antwoordde dat hij bereid was. De doctor zelf bleef aan den weg herhaaldelijk stilstaan, om rond te blikken over het lachende landschap, of even te staroogen in het wazige verschiet, of mijmerend eene schoone bloem te beschouwen, of te luisteren naar het klateren van eene stortbeek, naar de muziek van eenen vogel in

het sparregroen. Het was of hij mede afscheid nam van de aarde en hare liefelijkheden.

Op het slot aangekomen, werd Meinardus door den doctor aan de aanwezigen voorgesteld. Daar was de gastheer, professor Simoni, en naast hem een in de wetenschappelijke wereld mede welbekend patholoog, professor Hartroth; en voorts dr. Paoli, van de hoogeschool te Bologna. Daar waren twee heeren in het zwart: een magistraatspersoon en zijn griffier. Daar waren eindelijk, op den achtergrond verspreid, vier schaduwachtige gestalten, die elkander en Meinardus met schuwe belangstelling gadesloegen, en die de doctor bij elkaar inleidde als „spitsbroeders": — Olofski, een Russisch edelman uit Lijfland; Altorf, een Zwitsersch industrieel; Hiensen, een jonge Deen uit Aalborg, en advocaat Perello, een Triëster.

„Ik laat het," sprak dr. Schlesinger, „aan de heeren zelven over, elkander met hunne lotsomstandigheden al dan niet nader bekend te maken. Hetgeen elk hunner mij in het bijzonder toevertrouwde, komt mij natuurlijk niet over de lippen. Gewis echter zou het zonderling, zou het van spitsbroeders onbroederlijk wezen, indien zij schouder aan schouder, om zoo te zeggen, zich gingen stellen voor den mond van het kanon, zonder elkander eenen blik gegund te hebben in hun afgesponnen leven. Wij staan hier samen tegenover eene geweldige overmacht. Hoe hartelijker wij ons aaneensluiten, des te sterker zullen wij wezen."

„Doctor Schlesinger, één woord," zoo liet Meinardus zich hooren: „Gij spreekt van spitsbroeders. Dáár staan er vier. Mijzelven reken ik de vijfde. Doch er zouden er zes wezen. Is de zesde weggebleven?"

„Hoe kunt gij zoo vragen, waarde heer!" antwoordde de doctor: „De zesde ben ik zelf — natuurlijk immers! — Ik sta wel met geen uwer onder hetzelfde gesternte. Mij is de adem nog niet bitter in den mond. Maar zoudt gij mij in staat achten mijn buurmans leven gereedelijker aan mijn oogmerk ten offer te willen brengen, dan mijn eigen? Neen, neen! Niemand is er weggebleven. Wij verschenen alle zes als mannen op het appèl."

„Zóó is het," nam nu professor Simoni het woord. „Wij zijn voltallig; en daarom stel ik voor dat wij beginnen met aan tafel te gaan. Een goed soldaat trekt, zoo hij het laten kan, niet nuchter in het gevecht; en nooit heb ik menschen

hartiger zien spijzen, dan onze Beieren op dien ongeluksdag bij Coulmiers, weinige uren vóór elk hunner den kogel verwachten kon. Laat mij u den weg wijzen, heeren!"

Het was nochtans geen hartige, en evenmin een gezellige maaltijd, die daar in de koele, ondanks den middagzonnegloed slechts sober verlichte ridderzaal gehouden werd. Gegeten werd er weinig; gesproken nog minder. Aanvankelijk trachtte ieder den schijn aan te nemen van onbevangenheid; doch niemand slaagde daarin, en weldra gaven de meesten deze pijnlijke komedie op. Vergeefs poogde de gastheer, met hulp van Hartroth en Paoli, door opgewekten kout de gedachten der dischgenooten te verstrooien. Dr. Schlesinger bleef in zichzelven gekeerd; de beide justitie-mannen gevoelden zich blijkbaar niet in hun element; en de vijf overigen, meer den wijn dan de spijzen toesprekend, volhardden somber in hunne half schuwe, half wantrouwende geslotenheid. Eindelijk kon Meinardus, die zenuwachtig bij het onwillige gesprek nu en dan een woord in het midden geworpen had, deze spanning niet langer verdragen.

„Doctor," zoo richtte hij zich tot Schlesinger: „mag ik u eene vraag doen?"

De doctor knikte toestemmend.

„Zijt gij werkelijk gereed?"

„Ja."

„En is dit dus onze laatste maaltijd, ons laatste samenzijn in het gewone leven?"

„Zoo gij wilt, ja."

„Wel, zouden wij dan eindelijk mogen vernemen . . . . . . Mij dunkt dat langer uitstel dan — —"

„Geen uitstel, neen!" brak de grijze Zwitser los, nadat hij zijn glas met ééne teug had geledigd: „geen uitstel nu meer! Deze onzekerheid is de hel. Doctor Schlesinger, wat hebt gij voor? Bij God! mijne revolver zou barmhartiger zijn geweest, dan gij. Nu drie maanden heb ik om uwentwille voortgeleefd, met die smet op mijn hoofd, met die smet op mijn hoofd! — Ja, mijne heeren, gij moogt het allen vernemen. Ik was fabrikant. Met mijne welvaart niet tevreden, heb ik door eene dolle speculatie alles ten gronde gericht: mijne bloeiende zaak, mijn huisgezin en het geluk van mijne éénige dochter. Mijne vrouw stierf van hartzeer; mijn schoonzoon, de baron — een baron, ja! — mijn schoonzoon de baron vervloekte mij; en hij

had er het recht toe: want ik had hem mijne dochter gegeven om zijnen titel, en hij had haar genomen om mijn geld: het was een eerlijk contract — en ik was het die het verbrak. Schaamte dreef mij weg uit de stad mijner inwoning, waar ik veertig jaren lang de kroon had gedragen van de algemeene hoogachting. Ik was te oud om van nieuws af te beginnen, te onteerd om het vertrouwen weer te vinden. Ik was te laf om gebrek te lijden. Reeds had ik het pistool tegen mijne slaap gedrukt, toen deze man hier — vergeef mij, doctor! — mij overreedde om hem mijn leven af te staan ten nutte van eene heldhaftige onderneming. Ik gaf mij gevangen. Uitstel op uitstel dwong hij mij af. Maar nu is de maat vol. Hoe dan ook, heden moet het gedaan zijn, of ik neem mijne vrijheid terug. Ik zond gisteren de laatste flarde van mijn bezit aan mijn rampzalig kind. Morgen zou ik moeten gaan bedelen!"

„Welnu, ik ben tot uwen dienst," hernam de doctor: „Ik zeide u reeds dat het mijne schuld niet wezen zal, indien het heden niet is. Doch ik bid u, laat ons niet heftig worden bij eene aangelegenheid die de grootste zelfbeheersching gebiedt. Met verlof van onzen edelen gastheer" — professor Simoni boog het hoofd met minzamen ernst — „zal ik langs de rij de omvraag doen ...... Gij, vriend Altorf, hebt daar duidelijk genoeg gesproken; en een andere brave" — hij wees Meinardus aan — „heeft mij heden ochtend reeds *carte blanche* gegeven. Aan u dan, heer Olofski! Verlangt gij dat het heden zij?"

„Wèl, wèl, mij wèl!" mompelde de Rus, en over zijne houten tronie gleed een wrange grijnslach, terwijl hij zijne rechterhand oplichtte en den blik vestigde op het litteeken van eene wonde, die veroorzaakt scheen door eenen beet. — „Mij wèl! Zeven maanden reeds heb ik het verwacht, en nòg is het niet gekomen. Maar komen moet het toch, komen moet het: want al de gebeten schapen hebben het gekregen, en ook Roeska, mijn arm paard — — en als ik wèl voel, dan is het waarachtig of mij hier in het polsgewricht reeds eene loome pijn, en of mij hier in de keel bij het slikken ..... ja ja, doctor!" viel hij uit, opspringend met sidderende leden en doodsangst in de oogen — „ja ja, heden nog! Het mocht mij anders nog overrompelen! Heden nog! in elk geval heden nog, doctor!"

„Het is goed. En gij, Henrik Hiensen?"

„Heden, morgen, gisteren — wat maal ik om tijd!" riep,

voor het eerst den mond openend, op schellen toon de witblonde Jutlander. „Zijt gij vergeten wat ik u gezegd heb, op dien avond dat gij mij betraptet — — nu, dat kan onder òns blijven. Maar zijt gij het vergeten? Heb ik u niet gezegd dat het gansche leven mij als zaagsel is op de tong? Dat van der jeugd af spijs noch drank ooit smaak heeft gehad voor mij; dat geene vrouw mij ooit heeft kunnen bekoren; dat mijn oog blind is voor kleuren, mijn gehoor doof voor melodie; dat alles grauw en dof en genotloos voor mij is — en dat ik slechts ééne drift ooit heb gekend: roemzucht, dorst naar faam, mijnen naam tot eenen zegen of tot eenen schrik te maken onder de menschen. Vermaard of berucht, vervloekt of bezongen — het is mij om het even. Laat de wereld opzien bij het noemen van Henrik Hiensen, laat haar den adem inhouden van bewondering of van afgrijzen — en wat vraag ik naar dood of naar leven, naar heden of naar morgen, haha!"

„En ook gij eindelijk, Signor Perello?" wendde zich Schlesinger tot den Italiaan, die, aldus toegesproken, verbijsterd rondkeek, alsof hij plotseling wierd opgeschud uit eenen droom. De doctor moest zijne vraag herhalen: „Zijt ook gij bereid, Signor Perello, heden avond nog uwe verbintenis na te leven?"

„Verbintenis? verbintenis?" — Eerst van lieverlede scheen de bleeke, verwilderd uitziende man zich den staat van zaken te herinneren. — „O zeker!" riep hij met gejaagde stem, meer fluisterend dan sprekend: „heden avond nog, zeker! Hoe eer hoe beter. Ik heb haast, doctor! ik heb geen tijd te verliezen. Met elken dag zie ik den nevel dikker worden om mij heen, en rooder, rooder! Ha! het erfspook van mijn huis, het nadert, het nadert snel! Mijnen grootvader, den broedermoorder, heesch het op zijn vijftigste jaar aan de galg. Mijnen vader joeg het op zijn vijf-en-veertigste, met handen die nog rookten van mijn moeders bloed, over de klippen van Trevigno duizend voet diep in de zee. En mij, mij zal het, vijf jaren vroeger alweer — dat is binnen weinige maanden...... O God! het drijft mij nú soms al of ik iets dat mij dierbaar is vermoorden moet! Ik heb haast, doctor! Ik heb grooten haast!"

„Met eenparige stemmen dus?" vroeg, na eene korte pauze, dr. Schlesinger op plechtigen toon.

„Heden!" dreunde het sombere koor.

„Dan", sprak de doctor, „dan is het oogenblik aangebroken

tot de openbaring van het geheim, welks onthulling uw goed vertrouwen mij tot dusver kwijtschold. Ik dank u allen voor dat vertrouwen. Haast zou ik er ijdel op mogen zijn, wijl ik niets had om het u in te boezemen, dan mijn eerlijk gezicht en mijn eenvoudig woord. IJdel .... indien niet alle ijdelheid hier ware buitengesloten, behalve die ééne, die geheiligd wordt door den offerdood. Laat mij u zonder veel omwegen uiteenzetten wat ik van u vraag."

De spreker was onder dezen aanhef verbleekt. Hij zweeg, sloot de oogen, hijgde naar lucht en scheen zich innerlijk te moeten samenrapen, om te kunnen voortgaan. Daarna begon hij, te midden eener ademlooze stilte, op zachten doch allengs aanzwellenden toon als volgt:

„Er is eene pestilentie, wier naam, slechts fluisterend uitgesproken, het menschdom al sidderen doet. Acht malen reeds in eene halve eeuw heeft zij Europa van vreeze en jammer ineen doen krimpen, de woningen geledigd, de graven overvuld. Elders, waar zij inheemsch is, buigt men zich onder haren geesel met eene stompe gelatenheid, die akeliger nog is dan noodgebeden en angstgeschrei. Overal laat zij hare baan bezaaid met de lijken der jongen en krachtigen; overal gaat haar een machteloos huiveren vooraf, overal volgt haar het weegeklag der van hunne liefsten verlatenen. Haar greep is zoo fel, zoo verraderlijk, zoo geheimzinnig. Opnieuw ligt zij op den loer om ons werelddeel te bespringen. Gij kent haar allen, amper aan haar ontsnapt: — de cholera."

Bij het vernemen van dit woord zag men vier der vreemdelingen eene verschrikte beweging maken. Het was of er een schok hun door de leden voer; of zij elkander aanzagen, om, zoo één hunner ware opgerezen, diens voorbeeld te volgen en gezamenlijk op de vlucht te slaan. Meinardus alleen bleef kalm en hief de oogen opwaarts, zich verwonderend hoe het mogelijk was dat van alle plagen, welke hij zich in de laatste dagen voor den geest geroepen had, juist deze ééne aan zijne verbeelding was ontsnapt.

„Gij ontstelt, mijne heeren", hernam de doctor — „en dat is m i j n e schuld: want onwillekeurig, als door de kracht eener algemeene gewoonte, maalde ik u van deze ziekte een verschrikkelijk beeld. De gestalte echter, in welke zij optreedt voor het vervaarde oog van de massa, is niet die waarin zij zich

vertoont aan den blik van den kalm beschouwenden mensch. Wat toch heeft zij, met haren ruwen aanval, hare snelle uitputting, haren spoedig toegedienden genadestoot — wat heeft zij in waarheid, voor den man die sterven kan, ontzettends? Zij martelt niet: zij maakt af, zij velt neder, gelijk een ridderlijk strijder zijnen tegenstander doet. Vreeselijk in haar naderen voor de levenslustige menigte, demonisch wreed in haar losscheuren van wat de liefde verbond, brengt zij toch den wijze het kortste, het meest gewenschte uiteinde. Gij ontstelt. Doch hoe zou het wezen, indien ik u de worgende diphteritis had genoemd, of de brandende typhus met haren stoet van helsche koortsvisioenen, of de langzaam uw vleesch wegvretende kanker? — Ik bid u, laat mij verder spreken.

„In Hindostan, haar vaderland, heb ik de cholera nagevorscht. Honderdmaal mengde zich haar adem met den mijnen, honderdmaal stak ik, nog onbeschermd, mijn hoofd in haren muil: — zij heeft mij niet gewild. Ik trachtte het geheim van hare macht haar af te dwingen. Hoe ik daarbij te werk ging, doet hier luttel ter zake. Genoeg, dat ik na jarenlangen arbeid, na tallooze en met de grootste zorgvuldigheid verrichte onderzoekingen, de kiem, de oorzaak der noodlottige krankheid meen gevonden te hebben in een microscopisch wezen, eenen *bacillus*, die, eenmaal langs zekere kanalen in het menschelijk organisme toegang verkregen hebbende, zich met onbegrijpelijke snelheid daarin vermenigvuldigt, het bloed vergiftigt en het leven verderft.

„Meent niet dat ik bij deze mededeeling mij voor u op het voetstuk plaats van eenen ontdekker. Ik volgde eenvoudig het spoor, mij door anderen, grooteren dan ik, gewezen. Heb ik u den arbeid te herinneren van eenen Pasteur, eenen Koch — om van andere verdienstelijke mannen op dit gebied niet eens te gewagen? De uitkomsten, door die mannen verkregen, lieten, reeds toen ik aan het werk toog, nauwelijks meer twijfel, of het beginsel van alle besmettelijke ziekten is een parasiet; en veelbelovend doemde ook toen reeds de groote waarschijnlijkheid voor ons op, dat de voor het hoogere organisme zoo doodelijke voortplanting van die verschillende parasieten kan tegengegaan worden langs twee wegen: hetzij tijdige inoculatie met het contagium, waardoor het lichaam, krachtens eene nog onverklaarde wet, voor eene latere en heviger besmetting wordt gevrijwaard — hetzij rechtstreeksche bestrijding van het een-

maal opgeloopen contagium in het lichaam zelf, door het toedienen van eene voor de voortplanting der parasietische kiem belemmerend werkende zelfstandigheid: een tegengif alzoo.

„Staan wij een oogenblik bij dezen tweesprong stil.

„De eerste onzer beide wegen, de preventieve, werd met den schitterendsten uitslag door Jenner betreden ten opzichte van de pokken, door Pasteur met betrekking tot het miltvuur. Doch wat de cholera betreft, opent zich naar dezen kant voorshands geen uitzicht op redding. Aangenomen immers al, dat ook tegenover deze ziekte de heilzame kracht der inoculatie kon bewezen worden — op welk een heir van bezwaren zou men dan toch bij de toepassing niet stuiten! Hoeveel vrees, afkeer en wantrouwen zou men niet te overwinnen hebben, alvorens men de meerderheid van het menschdom zou hebben overreed om zichzelven en hunne kinderen bij wijze van behoedmiddel met het cholera-gif te doen inenten! En dit in onzen tijd nog wel, nu zelfs aan de gezegende vaccinatie allerlei dom en valsch vooroordeel eenen verbitterden oorlog heeft verklaard!

„Ons blijft alzoo de tweede weg: de defensieve, die afgaat op de bestrijding van het contagium in het lichaam door middel van een tegengif. Dit was de weg, dien mijn hooggeachte vriend en collega hier, doctor Paoli, insloeg, nadat hij tot de ontdekking was geraakt dat zwavelzure alkaliën, in het bloed gespoten, krachtig reageerend werken tegen de contagia van moeraskoorts, onderbuikstyphus, kraamvrouwenkoorts en pokken. Dit ook was de weg, langs welken ik zelf gekomen ben, of meen gekomen te zijn, tot eene methode, welke, van het defensieve stelsel uitgaande, te gelijk ook het preventieve in zich sluit. Bij mijne onderzoekingen vond ik namelijk, dat elk micro-organisme, zelfs het taaiste, onderworpen is aan den doodelijken invloed van de eene of andere gifstof; tevens, dat er tot het in werking brengen van dien doodelijken invloed slechts eene uiterst kleine hoeveelheid van deze specifieke gifstof noodig is; en eindelijk (wat voor ons het meeste belang heeft), dat ook eene zoodanige materie, welke in normalen toestand voor het bestaan van een microscopisch wezen de gunstigste voorwaarden oplevert, hare geschiktheid als medium van voortplanting te eenenmale verliest, zoodra zij ook zelfs maar met een minimum van de bedoelde giftige zelfstandigheid is bezwangerd. Vergunt mij, u de zaak met een voorbeeld te verduide-

lijken. De vermenigvuldiging van zeker microscopisch plantje, den *aspergillus niger*, wordt, in het vocht waarin deze schimmelsoort tiert, volslagen tegengegaan door de toevoeging van slechts één zestienhonderdduizendste gewichtsdeel *nitras argenti*; en wanneer ik dit vocht vooraf met slechts één zestienhonderdduizendste gewichtsdeel *nitras argenti* aanmeng, dan zullen de daarin overgebrachte kiemen van *aspergillus niger* er onlevensvatbaar in blijven. Welnu: gesteld eens dat deze *aspergillus* een menschen-parasiet ware, die in het menschelijk bloed het uitverkoren medium vond tot zijne voortplanting, en die bij machte was om door zijne snelle vermenigvuldiging de samenstelling van dit sap zóódanig te wijzigen, dat de dood er uit volgen moest — dan zou het inspuiten van slechts vijf milligram *nitras argenti* in de aderen van eenen volwassen man toereikend zijn tot de zekere beteugeling van dit contagium in het lichaam van dien man. Gesteld verder eens, dat deze *aspergillus* het contagium van de cholera ware, dan zou diezelfde inspuiting bij den mensch niet alleen als geneesmiddel, doch, vóór het opdoen der besmetting aangewend, ook als behoedmiddel strekken tegen de cholera. — Begrijpt gij mij wel? Bevroedt gij niet reeds waar ik henen wil?"

Allen zwegen. Of die vijf gefronste voorhoofden nog niet begrepen, of dat zij nog niet begrijpen wilden — wie kon het zeggen?

„Hoort mij verder aan," vervolgde dr. Schlesinger. „De cholera kan inderdaad niets anders wezen dan het werk van zulk eenen parasiet, zulk een levend, onbegrijpelijk snel in het bloed zich vermenigvuldigend micro-organisme; en bij gevolg, ook de cholera moet kunnen worden afgeweerd door dezelfde methode, zoo even ten opzichte van den *aspergillus niger* aangeduid: dat is, door in het menschelijk bloed eene zelfstandigheid te mengen, welke, zonder den mensch te schaden, deze vloeistof ongeschikt maakt voor het leven der anders zoo welig daarin voortwoekerende kiem. Dit kan niet anders! zeg ik: dit moet kunnen!... Wèl op beslisten toon durf ik spreken, dunkt u niet? — Helaas, het doel van mijn leven of van mijnen dood zal dan eerst bereikt zijn, wanneer ik, of een ander voor mij, beslister en korter nog zal mogen uitroepen: het is!

„Toen Columbus al de gegevens had saamgevat, die hem

deden besluiten dat er land moest liggen aan de overzijde van den ongemeten oceaan, toen riep ook hij: „het kan niet anders, het moet zoo wezen!" Doch dat andere woord — „het is!" — dit kon hij eerst uitspreken nadat de grootmoedigheid van eenen vorst hem schepen had geleend tot het oversteken van dien oceaan. Zóó nu staat het tot op dezen oogenblik ook met mij en mijne mede-pionniers op het gebied der germinologie. In de afscheidingen van meer dan vierhonderd cholera-lijders heb ik denzelfden specifieken *bacillus* aangetroffen: en ik ben overtuigd, voor mijzelven overtuigd, dat deze *bacillus* niet het gevolg, maar werkelijk de oorzaak is van het ziekte-proces. En méér dan dit. Ik ken de stof, wier aanwezigheid, zelfs in uiterst geringe mate, de voortplanting van dien vreeselijken parasiet in eene overigens tot zijne ontwikkeling zoo gunstig mogelijk gemengde substantie volkomen verhindert: en overtuigd, voor mijzelven overtuigd ben ik alweder, in deze stof het tegengif te hebben gevonden, dat, in de aderen van den mensch gespoten, hem voor de werking van het contagium onontvankelijk maken zou. Doch hier — hier stuit ik. Hier sta ik als Columbus aan het strand, turend naar het westen, met het oog des geestes die nieuwe wereld aan den overkant zoo helder reeds aanschouwend — maar machteloos nog om haar te betreden. Want hoe sterk in mij die innerlijke overtuiging omtrent de waarheden welke ik meen te hebben nagespeurd ook wezen moge — het positieve, tastbare bewijs daarvan kon ik tot dusver niet leveren, omdat er tusschen mij en dit bewijs nog het breede water lag van menschelijke zelfopoffering. Mijne heeren, dat water moeten wij oversteken — en onze schepen, het moeten onze lichamen zijn. Verstaat gij mij?"

Eene zenuwachtige trilling, die den kring der luisterenden doorliep, was het éénige antwoord.

„Welaan! ik moet duidelijk zijn tot het einde. Mijn meester, Pasteur, en mijn vriend, Paoli, hebben de waarheid hunner ontdekkingen met betrekking tot miltvuur en besmettelijke koortsen kunnen toetsen aan en staven met de hulp van experimenten op schapen, konijnen en andere diersoorten. Ik echter kan dit niet ten opzichte van de cholera. Want een noodlot heeft gewild dat het contagium dezer ziekte op de lagere dieren niet overplantbaar zou wezen. Vandaar, dat ik menschen-offers behoef tot het erlangen van mijne groote zekerheid.

Ik had, wel is waar, mij kunnen bepalen tot het beproeven der louter defensieve werking van mijn tegengif; doch, behalve dat mij dit in Indië — op enkele, inderdaad met gunstig gevolg bekroonde, uitzonderingen na — belet werd door het fatalisme van den oosterling, behalve dat ik daarvoor in Europa de verschrikkingen zou moeten afwachten van eene nieuwe epidemie, zou mijn werk slechts ten halve verricht mogen heeten, indien ik het menschdom tegen den geduchten vijand ook geene preventieve bescherming verzekeren kon. Ik heb alles gewild, of niets. Naar het hoogste streef ik — het zwaarste verg ik daarvoor. Daarom begon ik met mijn eigen leven beschikbaar te stellen. Daarom zocht ik ú — en ik vond u, gij verlorenen, die uw kostbaar bestaan — kostbaar immers met het oog op wat ik thans daarmede voorheb — nutteloos wildet wegwerpen, gelijk een afgedragen kleed op eenen mesthoop. Daarom richt ik tot u, ten overstaan van deze waardige mannen, die mijne getuigen en helpers zijn, de plechtige vraag: zijt gij bereid, uit vrijen wil, u mèt mij aan deze beslissende proefneming te onderwerpen?"

Meinardus stond op, en opende den mond om te spreken. De vier overigen bleven zwijgend zitten, met de hoofden naar den grond.

„Twee woorden nog", hernam de doctor, terwijl hij Meinardus met een gebaar het zwijgen oplegde: „Twee woorden nog — en wel de belangrijkste. Niet jegens u allen, moet gij weten, kan ik mijne belofte gestand doen; ik maak mij er inderdaad een verwijt van — doch ter wille van mijn oogmerk moest ik deze misleiding wel begaan. Voor drie onzer bestaat er namelijk eene zeer groote levenskans — neen, zoo mijn schoonste vertrouwen mij niet bedriegt, en onvoorziene factoren mijne berekening niet verijdelen, eene volkomene zekerheid van leven. Dit zal u duidelijk worden wanneer ik u uiteenzet volgens welke methode wij te werk zullen gaan. Het is ons hoofdzakelijk te doen om eene vergelijkende proefneming, uit welke niet alleen de identiteit van den bewusten *bacillus* als oorzaak der cholera, maar bovenal ook de behoedende kracht van mijn preservatief blijken zal. Aanstonds dus, volgens uw verlangen, beslist het lot wie onzer àl, wie niet met dit antisepticum beschermd zullen worden. Het drietal dat de hoogste nummers trekt, ontvangt van dr. Paoli, een zeer bedreven practicus bij

dergelijke bewerkingen, eene aderlijke inspuiting met mijn behoedmiddel, terwijl de overige drie ònbeschermd blijven. Daarna gaan wij allen ter ruste; en wie vreezen mocht niet te zullen kunnen slapen, dien staat een matig gebruik van narcotische middelen ter beschikking. Morgen echter, in de vroegte, kom ik u wekken, en voor ons alle zes, beschermden en onbeschermden, breng ik dan eenen ochtenddrank, die de kiemen zal bevatten van het door mij verzamelde en uit Bengalen meegebrachte contagium. Verder laat men bij ons allen het proces onverhinderd zijnen loop: bij het ééne drietal tot schier onfeilbaren dood, bij het andere tot een ongedeerd herrijzen na hoogstens eene lichte ziekelijke aandoening. Professor Simoni, professor Hartroth en doctor Paoli fungeeren bij het gansche experiment als medische waarnemers, terwijl gindsche beide heeren" (hij wees op de twee rechterlijke ambtenaren) „welwillend op zich genomen hebben om toe te zien dat hier niets wederrechtelijks geschiede en om van alles een actestuk op te maken. Geneesmiddelen — aan welke trouwens mijne ervaring mij alle waarde doet ontzeggen — zijn onverbiddelijk buitengesloten; doch aan de zorgvuldigste verpleging door eenige ervaren ziekenoppassers zal het ons overigens niet ontbreken. Zij die zich vrijloten en aan de ziekte ontsnappen — als apostelen treden zij de wereld in, om te getuigen van eene nieuwe verlossing. Zij die sneven — zij zullen hebben wat zij zochten. Daar buiten in den luchtigen hof, met de heerlijke bergen in het ronde, zullen zij hunne rustplaats vinden; en hun gedenkteeken, het schoonste en onvergankelijkste dat een sterveling begeeren kan, vinden zij, weest dáár verzekerd van, in de annalen der wetenschap en in de harten hunner dankbare medemenschen.

„Mijne heeren", zoo eindigde dr. Schlesinger — „ik moet zelfs den flauwsten schijn vermijden van drang op u te oefenen, van u te willen overrompelen, of van u gebonden te willen houden aan eene wellicht overijld en in elk geval zonder kennis van den aard harer strekking afgelegde belofte. Ik ontsla u van die belofte; ik verlang niets van u, dan met uwen volkomen vrijen en op schrift te bezegelen wil. Gaat dus, en beraadslaagt met uzelven. Al de deuren van dit slot staan open; in het omliggende sparrebosch kunt gij u verliezen zonder dat iemand u opmerkt; verscheidene paden

voeren van deze hoogte de wijde wereld in; niemand zal u bespieden zoo gij die zoekt, niemand u volgen zoo gij die inslaat. Ziet! de wijzer staat op vier. Over twee uren, wanneer de klok zes slaat, wacht ik u terug in deze zaal. Komt gij — dat zal uw jawoord wezen op mijne vraag. Komt gij niet, dan is dat uw zwijgend neen — dan zal het wezen alsof wij elkander nooit gekend hadden — — vaartwel dan!"

Het vijftal stond op, en verwijderde zich.

IV.

Ook dr. Schlesinger, van het spreken vermoeid, trok zich terug in zijne kamer. Hij meende daar nog bezigheid te zullen vinden; doch het was alles gereed. Niemand inderdaad kon voor zijnen dood minder aanstalten te maken hebben, dan hij. Gebeden had hij niet op te zenden, schulden niet te vereffenen, afscheidsbrieven aan vrienden en bloedverwanten niet te schrijven. Ook met zijne collega's waren alle schikkingen getroffen, en de wetenschappelijke bescheiden, welke op zijne onderzoekingen en op den verwachten uitslag daarvan betrekking hadden, berustten reeds veilig in de handen van den man die meer dan iemand anders willig en bij machte was er de noodige openbaarheid aan te geven: professor Simoni. Toen hij dus zijne praeparaten en toestellen, die trouwens van den eenvoudigsten aard waren, nog eens had nagezien, bleef hem wezenlijk niets anders te doen, dan, voor het open venster gezeten, den tragen voortgang der wijzers tot den zesden klokkeslag te verbeiden.

Naar buiten tuurde hij dan, over de noordwaarts zich buigende vallei, aan welke de westelijke bergwal den zonneschijn reeds had onttogen. In de diepte, over de dampende akkers en gaarden, had zich een blauwig waas gespreid, door hetwelk de voorwerpen in het dal slechts mat geteekend heenschemerden; doch de bergen rondom baadden zich in het avondgoud met wonderbare helderheid; boven de oostelijke keten hing de jonge maan gelijk een sikkel van blinkend goud; en opwaarts was de lucht zóó klaar, dat de eerste starrevonken reeds haar tintelen mengden in het amber van den nog hel verlichten hemel. Des doctors oogen dronken dit schouwspel in; en zijne ooren laafden zich aan de heilige stilte, die de wereld scheen

te vervullen, die zelfs daar omlaag de stem scheen bevangen te hebben van de eeuwig bruisende rivier. Nooit had hij de schoonheid dezer aarde inniger gevoeld; nooit had het leven hem gevleid met aantrekkelijker beelden van nog te smaken geluk, dan op dit oogenblik nu hij het alles ging verlaten...... Maar w a s dit zoo? Was dit beslist? Bestond er ook voor hem niet eene levenskans? Hij zou immers mee het lot over zich laten vonnissen, en zoo hem dit gunstig wezen mocht — wel, vertrouwde hij dan zelf niet op de kracht van zijn eigengevonden behoedmiddel?...... O zeker, zeker deed hij dat. Maar het grillige wezen, dat men „het lot" noemt, had hem nooit bijzonder toegelachen; en daarom, hij wist het wel: indien er uit eene bus een prijs te trekken viel en eene niet — een prijs: het leven, en eene niet: de dood — hij wist het wel wat zijne hand daaruit dan te voorschijn halen zou. Hij wist het — en hij kon berusten: h i e r vooral, waar immers zijn dood waarlijk geene n i e t, maar op zichzelven reeds een prijs zou wezen, om welken vele heldenzielen hem benijden zouden. Hij had de wereld lief; doch juist om dier liefde wille ging hij van haar scheiden. Hoe betrekkelijk licht moest hem ook dit scheiden vallen. Niemand hield hem terug: van geen menschenhart behoefde hij zich met smart en bezorgdheid los te rukken; en wat het zich losmaken van zichzelven betrof — was het, een weinig vroeger of een weinig later, niet onafwendbaar? en zou het hem later, onverhoeds en ongelegen wellicht, niet méér moeite kosten dan thans, nu hij uit vrijen wil reisvaardig stond tot een edel doel? — Neen, hij vreesde de ontbinding niet, noch wat er op haar volgen kon. Inderdaad, het was hem onmogelijk, zich over dit laatste ernstig te bekommeren. Indien er iets onvergankelijks in hem was, dan zou dit onfeilbaar zijne rechte plaats vinden in de schepping, om weder deel te hebben aan haar wondervolle leven; en zoo niet — wat kon het hem deren, daar hij het immers niet weten zou? — Aan de natuur vertrouwde hij zijnen geest, gelijk de Christen zijne ziel beveelt in de handen van eenen hemelschen Vader. In háár had hij geleefd: in háár durfde hij sterven. Haar vleide hij niet om een paradijs, noch duchtte hij haar wegens eene hel; hij verwachtte slechts dat zij ook aan hem haren plicht zou doen volgens hare onwankelbare wetten. Met háár had hij al zijne dagen doorgebracht; hij had haar nagespeurd in hare donkerste

hoeken, maar ook in hare glanspunten van schoonheid en van zinnenweelde; en zoo hij haar thans bij haar snoodste vernielingswerk met hare eigene wapenen zocht te bedwingen, het was niet als een wrevelige weerspanneling, gelijk Meinardus, maar als een liefhebbend discipel, overtuigd, dat zij voor elke wonde, die zij slaat, in haren schoot een heilmiddel verborgen houdt, hetwelk zij wil dat wij zoeken.

Voor zichzelven dus kon hij, ondanks zijnen nog krachtigen levenszin, het leven zonder spijt of vreeze afleggen. Dan echter rees er in hem eene andere gedachte: de gedachte aan zijne vijf lotgenooten. Was zijn geweten ook zuiver ten opzichte van hetgeen hij doen ging met dézen? — Het was waar, zonder hem zouden zij allen reeds des doods zijn geweest; maar had hij daarom het recht, hen nu, ten deele althans, terug te voeren naar de duistere poort? Hoe zou de wereld daarover wel denken? Zou zij niet, zij die de kostelijkste gaven der wetenschap niet dan al hoofdschuddende aanvaardt...... Doch neen! zij mocht over zijne daad moraliseeren zooveel zij wilde — te gelijk zou zij hem dankbaar wezen, en ten slotte zou zij hem toejuichen. En zijne eigene conscientie verweet hem ook hierin niets. Hoe, moet een veldheer gelauwerd worden omdat hij onversaagd de beste zonen van zijn land ten dood voerde voor de vrijheid? — en zou een arts dan misdadig moeten heeten wanneer hij zich aan de spits stelt van eene zelfopofferende schaar tegen eenen ergeren jammer dan het verlies der vrijheid zelfs ooit wezen kon? Uit wie ook bestond hier die schare? Uit lieden voor wie de dood eene weldaad wezen zou. Twee hunner waren vermoedelijk door geene menschenmacht te redden, wijl op hen de greep rustte van de meest demonische aller bezoekingen: hydrophobia en erfelijke razernij. De derde hunkerde naar pijnloosheid, de vierde naar vergetelheid; de vijfde werd voortgezweept door eene zinnelooze roemzucht, die, op het punt van misdadig te worden, thans bevrediging zou vinden in een heilrijk sneven. Weg hier dan met de angstvallige bedenkingen eener onbuigzame moraliteit! Nooit werd er iets groots bereikt zonder het brengen van een offer; en hier, zoo ergens, mocht het doel de middelen heiligen, al waren dan in het afgetrokkene die middelen zondig!

Terwijl hij zoo peinsde in de zacht vergrauwende schemering,

werd er aan zijne deur geklopt — en Meinardus trad binnen, met verslagenheid op zijn gelaat.

„Ha!" riep Schlesinger: „is het al tijd?"

„De klok heeft zes geslagen."

„Kom dan, kom!"

„Waar wilt gij heen?"

„Naar beneden, waar de anderen ons wachten. Kom!"

Een bittere trek krulde Meinardus' lippen. — „De anderen? — Wij zijn nog slechts met ons tweeën, doctor."

„Hoe? Wat zegt gij? De anderen — —?"

„Gij ziet hen nooit terug. Zij zijn allen heengegaan."

„Heengegaan?"

„Ik stond op het hoogste terras, en ik zag — —"

„Wat zaagt gij?"

„Ik zag hen allen langs verschillende paden den berg afdalen, vluchtend alsof er een spook hun op de hielen zat."

„De ellendigen! Alle vier? Ook den grijzen Altorf?"

„Hij wendde noordwaarts zijne schreden."

„Ook Olofski met den dollehondsbeet?"

„Op windhondsvoeten spoedde hij zich westwaarts heen."

„En Perello, den maniacus, die zulk eene haast had om te sterven?"

„Met woeste gebaren draafde hij het oosten te gemoet — gelijk Henrik Hiensen, wien het leven als zaagsel is op de tong, zich ijlend verloor in de stoppelvelden tegen het zuiden!" —

Een honend schateren brak van des doctors lippen. — „En gij", riep hij — „was er voor u geen vijfde hemelstreek?"

Meinardus drukte hem de hand.

„Welaan, gij éénig getrouwe!" hernam Schlesinger: „zoo zullen wij ons door deze nietswaardigen de haast verdiende kroon niet van het hoofd laten rooven! Tusschen ons beiden dan, edele vriend, tusschen ons beiden!"

Zij traden in de ridderzaal, waar zij den gastheer en zijne gezellen hen wachtende vonden. Men wist hier reeds alles.

„Mijne heeren", sprak de doctor, „uwe taak is verlicht, en onze proefneming zoo goed als waardeloos geworden. Maar tóch willen wij haar dóórzetten. De loten, Paoli! — Gij weet het", zoo wendde hij zich tot Meinardus: „wie het hoogste nummer trekt, wordt ingespoten met het preservatief; de andere blijft onbeschermd."

„Ik weet het", luidde het antwoord.

Meinardus trok 5, en zijn gelaat werd somber. Maar toen er op des doctors opengevouwen papiertje eene 6 te lezen stond, toen straalde zijn oog van koortsige geestdrift.

„Laat ons oversteken!" riep Schlesinger.

„Nooit!"

„Ik smeek u er om!"

„Niet voor de zaligheid!"

„Gij wilt dus sterven?"

„Ik wil sterven. En ik wil dat gij leven zult."

„Dan, Paoli, aan het werk!"

De nacht voltooide zijnen stillen gang over de bergen. Hanengekraai, door de valleien weergalmend van dorp tot dorp, wekte den dageraad in het warm ontvlammende oosten, en blijde, met altoos jong gejuich, begroette der vogelen koor den eersten zonnestraal, die de kruinen doortintelde van het woud.

En een nieuwe herfstdag, even zonnig als die van gisteren, deed de sneeuwspitsen flonkeren, de blauwe meren lachen, de watervallen zich tooien met feeënsluiers van zevenkleurig gaas. De wandelaars loofden de schoone wereld; op het veld hieven de maaiers vroolijke zangen aan bij het ruischend nederzijgen van het laatst geoogste graan. Daar boven echter, binnen de zware muren van den Klobenstein, stonden drie geleerde mannen, bedroefd en machteloos, om de sponden van twee ongelukkigen, die in de weeën lagen van hun worstelen met den dood.

En na nogmaals drie van die wonderschoone dagen — want zeldzaam liefelijk was het afscheid van dien zomer —, legde men éénen dier twee onder de zoden van den kleinen hof ter ruste. Op zijnen grafsteen beitelde men onopgesmukt zijnen naam: Friedrich Schlesinger.

Vier weken later, bij het vallen van de eerste sneeuw, daalde Meinardus den berg af. Geknakt nog door den greep des verdelgers, aan welken hij te nauwernood ontging, doch van zijn zenuwlijden volslagen genezen, is hij opnieuw de wereld ingetreden — en in helpen, wáár hij kan, schijnt hij thans eerst het doel zijns levens gevonden te hebben. Treft hij eenen rampzalige, die de hand aan zichzelven wil slaan, zoo zoekt hij hem

te weerhouden. — „Vriend," spreekt hij tot hem: „gij hebt recht misschien. Maar doe niet alzóó. Een menschenlijf heeft waarde. Zie rond, zoek, of gij over het uwe niet waardiger beschikken kunt, dan door het weg te werpen gelijk een afgedragen kleed op eenen mesthoop. Want wie zijn leven behouden wil, die zal hetzelve verliezen; doch wie zijn leven verliezen wil om der menschheid wille" ...... Dan echter denkt hij aan doctor Schlesinger: hij denkt dat ook in d i t woord de reddende waarheid niet besloten ligt — en treurig vervolgt hij zijnen eenzamen weg.

C. van Nievelt.

DE SURINAAMSCHE GOUDVELDEN.

. . . . Vis aurea tinxit
Flumen, et humano de corpore cessit in amnem,
Nunc quoque jam veteris percepto semine venae
Arva rigent auro madidis pallentia glebis.
Ovidii Metam. lib. XI.

Ovidius verhaalt hoe aan Koning Midas, toen hij wenschte bevrijd te worden van de voor kort nog zoo vurig begeerde, maar weldra met nog veel meer hevigheid verwenschte gave om al wat hij aanraakte in goud te veranderen, vergund werd zich daartoe af te wasschen in een stroom, wiens wateren die merkwaardige eigenschap overnamen en daarna steeds, wanneer ze 't omliggende land overstroomden, gouddeelen in menigte achterlieten.

Wanneer de dichter niet met zooveel nauwkeurigheid de plaats had aangewezen, waar dit wonder geschiedde, dan zou men allicht geneigd zijn om het er voor te houden dat de rijkst bekende goudstreek op aarde als tooneel van die eigenschapsverwisseling moest worden beschouwd en dat de Zuid-Amerikaansche goudzone, die zich uitstrekt van het binnenland van Braziliё tot in Venezuela en ook de Guyanas doorsnijdt, eenmaal door de wateren der rivier, waarin Koning Midas zich baadde, overstroomd werd. Dáar toch vindt men het El-dorado vóór drie eeuwen door de Spanjaarden ontdekt, daarna vruchteloos door Sir Walter Raleigh en de zijnen gezocht en dat sedert gebleken is zoo rijk aan 't edel metaal te zijn.

Wie dus streken bezoeken wil rijk aan goud, hij trekke naar de Guyanas en wie daarbij verscheidenheid van in-

drukken en afwisseling in levenswijze verlangt, kieze dan Suriname met zijn bovenlanden en zijn lage kuststreken. Daar toch wordt men in staat gesteld om de meest verheven natuurtafereelen te aanschouwen en tevens het meest alledaagsche onder de oogen te hebben.

Men kan er buffels jagen met Indiaansche stammen; — stroomversnellingen en watervallen op- en afvaren in de ranke booten der boschnegers; — het spoor van tijgers volgen en van wilde zwijnen; — door goudkoorts gedreven en dorstend naar snel fortuin zijn geluk gaan beproeven in de goudvelden en daarbij gezondheid en zelfs leven op 't spel zetten; — bij dat al soms de hardste ontberingen en de zwaarste vermoeienissen trotseeren; — en tevens, zoo men niet geheel ongevoelig is voor de genietingen van de tafel, geen weerstand weet te bieden aan de verleidelijk geopende armen van 'n luierstoel en ook niet afkeerig om, onder 't aanhooren van wat schutterij-muziek, te luisteren naar de leuterpraatjes en nieuwtjes van 'n klein stedeke, behoeft men zich ook deze genoegens niet te ontzeggen.

Wie de wonderen der heerlijke schepping wenscht te aanschouwen, zooals die slechts in de maagdelijke oerwouden van Zuid-Amerika, niet ver van den evenaar, te vinden zijn, des avonds het helder schitterende Zuider-Kruis ter kimme wil zien dalen en 't zilveren licht van Venus zich wil zien weerspiegelen in den donkeren vloed, — en die toch al het eigenaardige van het leven in een kleinsteedsch plaatsje ongaarne zou missen; — in één woord: wie het meest verheven poëtische van de natuur in al haar oorspronkelijkheid en rijkdom en het meest plat alledaagsche van een bij uitstek prozaïsch menschdom nevens elkaar wil zien, vindt daartoe in Suriname gelegenheid, zooals wellicht nergens anders ter wereld.

De reis van Paramaribo naar de goudvelden behoort ontegenzeggelijk tot die zaken, welke — zooals een geestig schrijver het uitdrukt — bij uitstek geschikt zijn om de meer edelmoedige zijde van 's menschen karakter tot ontwikkeling te brengen, in zoo ver men het genoegen van dien tocht veeleer aan zijn naaste zal gunnen dan het voor zich zelf te begeeren.

Verbeeld u, gedurende soms drie volle weken in een inlandsche boot — corjael — te moeten doorbrengen, bij afwisseling blootgesteld aan de hevige tropische zonnestralen, die zich in

de rivier weerkaatsend u aan twee kanten verbranden, en aan de harde slagregens, die in minder dan geen tijd, de boot en al wat er zich in bevindt, druipnat maken, zonder daarbij evenwel eenige koelte aan te brengen. Dat alles, zonder andere beschutting dan aan de achterzijde van de boot een laag afdakje van gevlochten palmblâren, waaronder men wel kan liggen, maar niet zitten en waaromtrent men zich gedurig de pijnlijke vraag stelt, of het daarbinnen benauwder dan wel daarbuiten heeter is; het antwoord op welke vraag telkens wederom „in malam partem" wordt uitgewezen, zoodat men binnen zijnde steeds naar buiten verlangt en nauwelijks buiten is of men wenscht weêr onder dak te zijn. Overigens is het zich verplaatsen in die boot geen gemakkelijke zaak, want ze is zóó vol met lotgenooten en met provisiën van allerlei aard, noodig voor de reis en het verblijf daar boven — zoo als de gouddelver de bosschen aanduidt —, dat het dikwijls eenvoudigweg onmogelijk is om zich buiten dat afdakje te begeven vóórdat de bemanning — even als in de rijstebrij-berg kinderlijker overlevering — zich letterlijk een weg gegeten heeft door de opgestapelde levensmiddelen heen. Bij die ongeriefelijkheden van hitte, vocht en gebrek aan ruimte, komt nog dat de minste beweging in zoo'n corjael, waarvan de meesten uit één boomstam vervaardigd zijn, de boot doet overhellen tot ongerief voor de roeiers en tot gevaar voor 't geheel.

Natuurlijk gaat men met vloed uit en roeit tot aan het doorbreken van de eb, waartegen, daar 't getij op de Surinaamsche rivieren bijzonder hevig is, niet op te werken valt. Zoo mogelijk tracht men dan op de een of andere plantage een onderkomen te vinden. Gelukt dit niet en moet ge bijvoorbeeld tegen den avond door eb overvallen, halt maken en het anker uitwerpen, dan, wanneer een ieder naar verademing en een weinig rust snakt, komen de muskieten, bij duizendtallen, in dichte drommen uit het struikgewas, dat aan den oever groeit, opzetten en maken u het leven zuur en bitter, zoo als slechts muskieten dat kunnen doen.

Wanneer de boot dan stil ligt, verneemt men niets dan het tergend gegons dezer insecten, en het klappen van de vlakke hand op de zwarte huid, waar men tracht deze venijnige bloedzuigers te vellen. Daarbij nog het eigenaardige geluid: half zucht, half gesteun, dat de neger uit, wanneer hem iets

kwelt en eindelijk het kabbelen van de riviergolfjes tegen de boeg. Is de zon eenmaal onder, dan is 't wel meteen donker en ook minder warm, maar bij de muskieten valt aan slapen niet te denken en er blijft niets anders over dan lijdzaam het doorbreken van den vloed af te wachten, wanneer de roeiers op nieuw hun taak zullen kunnen aanvaarden onder 't genot van een gezang zóó barbaarsch, zóó onwelluidend, zóó van alle liefelijkheid en melodie ontbloot, dat wie daaraan nooit was blootgesteld, zich van die pijniging eenvoudig geen denkbeeld kan maken. Brulapen zijn daarbij vergeleken leeuwrikken, en tijgers nachtegalen. En hoewel die negers uren lang onvermoeid door kunnen roeien, doen zij dit slechts flink en *con amore* wanneer zij daarbij hun valsch vlijmend falsetto en schrik aanjagende bas kunnen doen hooren. Daarom ook waagt men het nooit dat zoogenaamde zingen te verbieden, al zou men er ook ziek van worden en al is daardoor ook alle conversatie onmogelijk.

Intusschen had ik het geluk den tocht naar de goudvelden voor verreweg 't grootste gedeelte op vrij wat aangenamer wijze af te leggen dan in zoo'n uitgeholden boomstam. De *Marienburg*, het stoombootje van de Handelmaatschappij, zou den mijningenieur bij dat lichaam in dienst de rivier opbrengen, zoover dit doenlijk was en men had de welwillendheid mij toe te staan den tocht met dezelfde gelegenheid te maken. Zoodoende zou de reis ettelijke dagen verkort worden.

Om 6 uur 's ochtends zouden wij vertrekken, maar wie met Paramaribo en de daar geldende gebruiken bekend is, weet ook dat dit op z'n allerminst één uur later beteekent. Op 't laatste oogenblik toch ontbreekt er altijd den een of ander van de bemanning, zoodat er iemand moet worden uitgezonden om den afwezige te zoeken. Als de eerste in den tusschentijd zich aanmeldt, dan dient er weer een ander te worden afgevaardigd om den tweede te halen. Zoodoende gaat er gewoonlijk veel kostbare tijd verloren. — Niet dat men over 't algemeen zeggen kan dat de tijd in Paramaribo zoo kostbaar is. Integendeel moeielijk zou men een plaats kunnen aanwijzen waar dit, behalve op mail-dagen, zoo weinig het geval is, maar met betrekking tot 't getij, dat intusschen verloopt, is dit bijvoegelijk naamwoord hier toch zeer ter plaatse. — De omstandigheid

dat de manschappen er in den regel niets tegen hebben om de genoegens van het stadsleven te blijven smaken, terwijl de gezagvoerder met onvoltallige bemanning niet wil noch kan vertrekken, is dan de zeer natuurlijke oorzaak van oponthoud, 'twelk, zoo als ik zou kunnen getuigen, niet alleen uren maar soms dagen duurt. Ditmaal was ons later vertrek te wijten aan een verwarring van denkbeelden omtrent de Koloniale- en Politie-steiger. Terwijl de ingenieur met pak en zak, trommels, blikken en instrumenten aan laatstgenoemde plaats op de boot stond te wachten, lag het stoomertje te hijgen en te fluiten aan den kolonialen steiger, maar na vele boodschappen heen en weer werd ook deze moeielijkheid opgelost, en eindelijk om kwart voor achten stoomden wij de rivier op.

Wie zich nu verbeeldt dat men zoo maar terstond, alleen omdat men zich op een rivier in de tropen bevindt, een schoon, trotsch of hartverheffend natuurtafereel te aanschouwen krijgt, vergist zich ten zeerste. — Integendeel: Iets leelijkers kan men zich niet voorstellen. De rivier is in de nabijheid van de stad ongeveer een kilometer breed, zoodat men weinig van den overkant onderscheiden kan en de zoomen zijn dicht begroeid met m o k o - m ó k o, een struikgewas, waarvan de neerhangende takken wortel schieten in de modder en op nieuw takken voortbrengen. Groen krijgt men eigenlijk niet te zien, want het brakke water geeft aan dat alles een doffe en bruinachtige kleur en bij laag tij wordt men daaronder het vette, zwart glinsterende slijk gewaar. Daar ook ziet men aan de takken meermalen eenige oesterschelpen hangen, welk gewas aan den nieuweling dan, tot zijn niet geringe verbazing, als de o e s t e r b o o m vertoond wordt. Achter de moko-móko komt hier en daar een kleine b o s c h - p a p a j a te voorschijn en mogelijk om het uur ziet men daarboven de vervallen schoorsteen van een vroeger wellicht bloeiende, maar thans helaas! gewoonlijk verlaten plantage uitsteken, als een gedenkteeken aan het vergankelijke van aardschen voorspoed en rijkdom. Eentoniger en doodscher tafereel zou men vruchteloos elders zoeken. In één opzicht herinnert zoo'n Surinaamsche rivier levendig aan een ouderwetsche Hollandsche vaart, alleen op oneindig grooter schaal. In plaats van vervallen thee-tuinen en koepels vindt men plantages die elkander niet binnen weinige minuten maar om het uur opvolgen. De namen intusschen, de Hollandsche, de echte, zijn geheel de-

zelfde. Ook dáár vindt men: Lust en rust, Rust en werk, Weltevreden, Zelden rust, Buitenzorg, Schoonoord en Jagtlust. Ook minder liefelijke benamingen als: Onvergenoegd, Zwarigheid, Meerzorg en Nijd en spijt ontbreken niet.

't Is inderdaad merkwaardig na te gaan, hoe de Nederlander niet alleen die namen, maar ook verder de zeden en gewoonten uit het moederland hier heeft overgeplant, zonder daarbij te letten op de totaal verschillende eischen van land en klimaat. Vooral treft dit bij 't aanschouwen van huizen, die eerder in 'n klein Hollandsch stadje schijnen thuis te hooren dan op ± 6 graden N.B. van den evenaar.

Op de rivier is alles stil. Van leven geen spoor. Alleen ziet men bij verre tusschenpoozen soms een corjael of tentboot en, nadert men de oevers, dan mogelijk een enkelen slaperigen stinkvogel of hakka (havik). De thans reeds met volle kracht schijnende zon doet hare koesterende stralen op pijnlijke wijze gevoelen en het genot van den luchtstroom wordt aanmerkelijk getemperd door de extra hitte en de warme vetlucht veroorzaakt door den stoomketel, waar wij onmiddellijk achter zitten. Wij trachten ons eerst met lezen en dan met praten wakker te houden, maar te vergeefs. Weldra overvalt ons de weldadige slaap, zoodat we, terwijl het dappere bootje stevig doorstoomt, onbewust gevoerd worden langs de eentonige boorden en de meest alle verlaten plantages, totdat de slaperige natuur voor de hongerige moet wijken en het etensuur slaat; bij welke gelegenheid wij tot de ontdekking komen dat er vergeten is brood meê te nemen, een verzuim van zoo ernstigen aard, dat een ieder de aansprakelijkheid daarvoor ver van zich afwerpt.

Bij ons eten, dat uitmuntend gereed gemaakt is door den machinist, gebruiken wij nu cassave-koeken, een spijze die zeer veel overeenkomst heeft in vorm en smaak met joden-paasch-brood, maar wat taaier en zoo mogelijk nog zouteloozer is.

Weldra komen wij te Phaedra en hier begint er al aanmerkelijke verandering in 't ons omringend tafereel te komen. De rivier is veel smaller, de boorden zijn frisch groen. Hier en daar vertoont zich een palmboom en een machtige rots verheft zich uit de rivierbedding. Te Phaedra woont de neger-familie Rigot, die het geheim bezit van een tegengif tegen slangenvenijn, een middel uit kruiden samengesteld en, naar men zegt,

met allerlei minder smakelijke ingrediënten en onder heidensche tooverspreuken toebereid. Hoe dit ook zij, in Suriname heb ik niemand ontmoet, die aan de deugdelijkheid van dat middel twijfelde en weinigen die geene wonderen wisten te verhalen van de uitwerking. Lieden, die door de gevaarlijkste slangen, de oeroekóekoe-snéki en anderen, gebeten waren en waarvan een arm of been reeds sterk opgezwollen was en die als reddeloos verloren beschouwd werden, genazen door dit middel in weinige uren geheel. Het wordt à *f* 1 verkocht in eivormige stukken, groot genoeg om twee- of driemaal dienst te doen en, — al is de vergelijking ook niet verheven —, gelijkt het nergens zoo zeer op als op een pruim tabak, die op non-activiteit is gesteld en opgedroogd [1]).

Om tot gebruik geschikt te zijn moet het gedurende eenigen tijd op alcohol (rum of cognac) getrokken worden en bij verwonding wordt dan de eene helft ingenomen en de andere op de wond gelegd. Onder de negers wordt als voorbehoedmiddel ook veelal eene inenting aan de polsen toegepast. Onder hen bestaat het geloof, ook door verscheidene Europeanen gedeeld, dat geen slang de macht bezit om iemand, die ingeënt is, te bijten. Op dat gebied worden zúlke sterke stukken verteld, dat het niet een ieder gegeven is die zoo maar zonder meer aan te nemen: o. a. dat als een ingeënte onder een boom door loopt, waarin slangen zich bevinden, deze er geparaliseerd uitvallen, en dat, als zoo iemand er een aanpakt, de slang onmiddellijk verstijft enz. enz. Ook zijn er, naar men zegt, onder de negers slangenbezweerders, evenals in Azië. Ongelukkig heb ik er geen kunnen vinden, hoewel ik er moeite toe deed.

Toen wij Phaedra verlieten, was het vier uur en daar nu de zon wat minder brandt, kruip ik van onder de houten tent en neem onder leiding van den stuurman het roer in handen. Hier is het niet meer voldoende om te trachten buiten den felsten stroom te blijven, maar men moet de rivierbedding en de ligging der onder water verborgen rotsen nauwkeurig kennen om niet elk oogenblik aan den grond te zitten. Een stuurman

[1]) Merkwaardig dat dit middel nergens anders, ook niet in de naburige koloniën bekend is, waar men veel overlast van gevaarlijke slangen heeft. Op Demerare, Trinidad en Martinique liet ik dit middel achter om er proeven mede te nemen. Ook is het thans naar Java gestuurd. Van de uitkomsten vernam ik nog niets.

moet een buitengemeen goed geheugen bezitten in deze rivieren, die al naarmate het jaargetijde, van gedaante en vaarwater veranderen, zoodat er dan op sommige punten over de 40 voet verschil in waterstand is en men in den regentijd over plaatsen kan komen die in den drogen tijd blijken oevers te zijn met tamelijke boomen bewassen [1]). Zoo moet men in elk jaargetijde een geheel anderen koers volgen en uit allerlei kleine teekens en aanwijzingen, die een leek geheel ontgaan, opmaken, op welk oogenblik van het seizoen elk der onder water verborgen rotsen gevaarlijk wordt, zoodat de vaart moet gewijzigd worden om die te ontwijken.

Daar rijst op eenmaal voor ons in de verte de blauwe berg van Bergendaal. Het terrein aan beide kanten is nu zacht golvend geworden en daar geen brak water zoo hoog de rivier opkomt, al wordt ook de vloed in den drogen tijd nog te Bergendaal bespeurd, is het groen vlak aan de oevers van een prachtige kleur. Hier ziet men breedgebladerde struiken, hooge palm- en kokosboomen, die zich daarachter verheffen, de prachtige hooge bolletrie met hare roode bloesems, den tonkaboom met zijn welriekende vrucht, en zoo vele anderen. En dat alles aaneengestrengeld en verbonden door de talrijke klimplanten, waaronder ook de sierlijke vanille, vormt een door verschillende kleuren gebroken groene massa, zóó dicht en ondoordringbaar, als men 't zich bij ons niet kan voorstellen.

't Is bijna donker als wij Bergendaal naderen en de oever is dicht bezet met nieuwsgierigen, die op 't hooren van de stoomfluit zijn komen aanloopen om te weten wat de komst van de Smoko-Sipi beduidt. Met de vlet komen wij aan wal en ons wordt het huis aangewezen van den Moravischen broeder, die hier gevestigd is en ook hooger op, te Gansee en verder, bij de boschnegers, als zendeling optreedt. Zijne vrouw is ziek, maar dat belet hem niet ons zeer gastvrij te ontvangen en ons aan te bieden en voor te zetten al wat er in huis is.

In den tusschentijd hadden onze jongens de hangmatten opgehangen en nadat een hongerige schaar van halfwilde honden en katten, die echter in volkomen eensgezindheid samen leefde,

[1]) Van zoodanige rivieren en de bezwaren aan de vaart verbonden, krijgt men een uitmuntend denkbeeld door Mark Twain's Life on the Missisipi.

het huis uitgejaagd en de kamer, waar wij ons bevonden, door luiken bijna hermetisch gesloten was, konden wij ons ter ruste begeven. Uit die rust werden we den volgenden ochtend gewekt door het binnenstormen der hondenfamilie, die met zooveel woede naar ons blaft en hapt, — 'tgeen in de tropen waar de hond lui en lusteloos wordt, vrij ongewoon is — dat wij dankbaar waren buiten hun bereik te hangen.

Na een heerlijk bad in de rivier, waarbij wij niets vermoedden van de zoetwater-haaien, die daar, naar men zegt, in menigte zijn, en na een haastig ontbijt, nemen wij afscheid van onzen vriendelijken gastheer, die ons als leeftocht op weg, een brood meegeeft, een zeer welkome gave. Dit was 't lekkerste brood dat ik in de West te eten kreeg; het was gebakken door de vrouw des huizes, voor wier beterschap wij onze beste wenschen aanboden.

Dat er stoom op was, hadden wij reeds aan 't fluiten gehoord. Weldra waren wij aan boord, terwijl de geheele bevolking bij elkaar stond om ons te zien weggaan. Opmerkelijk was, in vergelijking met den vorigen avond, het toilet der dames, die zich thans hadden versierd met al het schoone dat ze bezaten, terwijl het gisteren, op z'n zachtst genomen, h o o g s t eenvoudig geweest was. De oorzaak van deze vertooning was niet ver te zoeken. Midden in ons bootje tusschen de steenkolen in en even donker van kleur, zat een vrouwspersoon op de prachtigste wijze uitgedost. Deze dame, familie van onzen kapitein en die er in de stad, wat luchtigheid van dracht betreft, wel zal hebben uitgezien als andere negerinnen, had, om hare bovenlandsche zusters de oogen uit te steken, zich getooid met hals- en armbanden en met paentjes en hoofddoeken, zóó veelkleurig en zóó ampel, dat van hare duistere tronie weinig meer zichtbaar was dan de schitterend zwarte oogen en de helderwitte tanden. De landelijke schoonen van Bergendaal nu hadden voor die dame uit de stad niet smadelijk willen onderdoen, zonder een poging om te toonen dat ook zij op de hoogte van de mode waren en er zich naar wisten te gedragen. Men kan verzekerd zijn dat hier te Bergendaal de snit van het paentje, de plooien van den rok en de fijnere nuances in het knoopen van den hoofddoek werden nagegaan en het geheele toilet met niet minder angstvallige zorg nagevolgd, dan dit onder de meest beschaafde dames in Europa gebruikelijk is.

Boven den blauwen berg, — van wiens door 't verbranden der struiken kaal gehouden kruin men een uitgestrekt vergezicht heeft op 't omliggend landschap en van waar men het verre Toema-Koema gebergte aan de Braziliaansche grenzen zien kan — wordt de rivier weer een eind weegs merkelijk nauwer, terwijl het aangrenzende land steeds meer met heuvelen bezet is en rotsachtiger wordt. Daar te Bergendaal heeft men het eerst en wel reeds langer dan een eeuw geleden naar goud en andere metalen een onderzoek ingesteld, maar de mijngang, met veel moeite gegraven, stortte in en kostte aan een veertigtal lieden het leven, zoodat, vóórdat eenig resultaat was verkregen, de arbeid gestaakt werd, die verder niet meer is hervat.

Na een uur of drie stoomens komen wij te Brokopondo en juist voor het politie-station raakt ons bootje aan den grond. Onmiddellijk stappen wij over in de corjael, die wij met de bemanning niet zonder moeite in Bergendaal gehuurd en op sleeptouw hadden genomen. Hier treft men de eerste stroomversnellingen aan en vaak zou men denken dat de tocht in plaats van uren en dagen, weken en maanden zou moeten duren, zóó langzaam vordert men met het pagaaien tegen den fellen stroom. Daarbij is het op de blad-stille rivier zóó warm dat men er onmachtig van wordt. Intusschen, die eenigen tijd in Suriname vertoefde, heeft geleerd onder velerlei omstandigheden zijn ziel in lijdzaamheid te bezitten; zoo trachtten ook wij te doen, en om een uur of drie komen wij, na de monding der Sara-kreek ingevaren te zijn, aan het kamp van den neger-kapitein Bakoe.

Wij stappen aan wal en vernemen weldra dat Bakoe t h u i s is. De weg naar 't dorp voert over een k r e e k (beek). Om den overkant te bereiken moet men over een t i m b a [1]), de eenvoudigste brug ter wereld; een boomstam of stuk hout namelijk, die van oever tot oever ligt. Deze timba nu is vierkant bekapt, mogelijk 25 voet lang en 3/4 voet breed, in z'n soort bijzonder mooi en degelijk; zelden vindt men ze zoo goed. Vaak treft men ronde, dunne boomstammen aan, die onder uw last zwiepen en waarvan de weggesleten bast heeft plaats gemaakt voor de gladde ronde houtoppervlakte, vet van de modder die kleeft aan de voeten der negers.

Op eenigen afstand van Bergendaal loopt er een wel 36 voet

---

[1]) Van het Engelsche t i m b e r, vermoed ik, zoo als ook kreek van c r e e k.

breede kreek, waarvan de eene oever zeker 'n voet of zestien hooger is dan de andere, en de helling dus vrij aanzienlijk. Daarover ligt een timba, die ik niet licht zal vergeten. Men had er een soort van leuning aan gemaakt, een bewijs dat de overtocht zelfs voor negers niet gemakkelijk is, maar toen wij met die natuurbrug kennis maakten was de leuning weggebroken. De kreek ligt vrij diep tusschen de oevers en de bedding is ruim met rotsen en steenen voorzien, zoodat een val, zoo al niet zeer gevaarlijk, toch zeker niet tot de aangenaamste gewaarwordingen zou behooren. Men moet zoo iets ondervonden hebben om te begrijpen hoe volkomen machteloos en onbeholpen men zich gevoelt als men zich zoo tusschen hemel en aarde, met het luid stroomende water daaronder, moet voortbewegen over een dunne, gladde, zwiepende boomstam, waaraan elke beweging eene schommeling meedeelt en waarop vasten voet te verkrijgen eene onmogelijkheid is. Met den houwer in de éene, het geweer in de andere hand gelukte het mij, gedeeltelijk kruipende er over te komen, zoowel in 't gaan als in 't terugkomen. Ik geloof echter niet dat ik dat stuk nog eens zou kunnen bestaan. Maar toen moest het wel, zoo ik althans den tocht niet wilde opgeven. Ook die tocht zal bij mij in herinnering blijven. Men had ons gezegd dat de afstand tot zeker placer, — zoo noemt men een goudveld — ongeveer drie uur gaans was. 't Was in 't laatst van den regentijd en wij zonken vaak tot onze knieën, bij elken stap tot over de enkels, in de modder. Eenmaal zelfs zóó diep dat ik er aan begon te twijfelen of wij wel ooit verder zouden komen. Het vermoeiende van dergelijken tocht is juist in dat inzinken gelegen en niet minder in de pogingen die men telkens doet om voor de volgende voetstap een plek te vinden, waar men, met een steen of een boomwortel tot steunpunt, iets minder diep in de brei zal terecht komen. Men kan er zich een flauw, maar ook maar een zéer flauw denkbeeld van maken, als men het vergelijkt met het loopen door diep mul zand, alleen met dit onderscheid, dat daar de vette dikke modder aan voeten en beenen blijft kleven en ze ó zoo zwaar maakt; en dat alles bij een temperatuur van gemiddeld over de 80° fahrenheit.

Zoo tobden wij zonder echter den moed te verliezen vijf uren voort, blij, wanneer een doorwaadbare kreek de gelegenheid aanbood om ons wat van de zware kleverige modder te

ontdoen. Toen echter begonnen wij te vreezen dat we verdwaald waren, tot welke veronderstelling, met het oog op onze gidsen, een paar mulatten jongens uit Bergendaal, alle aanleiding bestond. Tot overmaat van ramp kon één van hen niet verder voort, belast als hij was met onze bagage, zoodat wij, om die niet in den steek te laten, daarvan zelf een deel moesten dragen. Aan terugkeeren viel niet te denken en om aan den regen blootgesteld in 't bosch te overnachten was voorwaar geen aanlokkelijk vooruitzicht!

Wij sukkelden dus maar steeds zoo goed en kwaad als 't ging voort, zóó vermoeid dat wij 't zeker geen half uur meer zouden hebben uitgehouden, toen wij op eenmaal het placer voor ons zagen *na negen uren zwoegens*! Onze vreugde bij aankomst werd wel eenigermate getemperd door de omstandigheid dat het placer *verlaten* was, maar die teleurstelling woog op dit oogenblik in geenerlei wijze op tegen het genot van onze hangmatten onder een open schuur te kunnen opslaan en te betrekken. Dat wij onverrichterzake denzelfden tocht nog eenmaal moesten doen, begon ons pas den volgenden dag pijnlijk te treffen, en den daarop volgenden, toen wij op weg togen, nog pijnlijker.

De moeilijkheid nu bij de vierkant beslagen *timba* bij 't dorp van Bakoe bestond dáarin, dat ze een scherpen in plaats van een vlakken kant aan de bovenzijde vertoonde, zoodat men over 'n soort dak moest loopen, gevormd door twee vlakke kanten. Terwijl ik aarzelde of het ook wijzer kon zijn om te trachten de diepe kreek te doorwaden, kwam de kapitein zelf aanzetten. Ik sprak hem in zeer gebroken neger-engelsch aan, een taal daar ik 't nooit heel ver in gebracht heb, maar waarin ik toen nog bijzonder zwak was. Mijn reisgenoot kende er, zoo mogelijk, nog minder van. Een vriend in Paramaribo die Kapt. Bakoe goed kende, had mij een introductie-brief aan hem meegegeven in een groote enveloppe en verzegeld met een buitengewoon groot lak. Bakoe was kennelijk met het uiterlijk dier missieve ingenomen, maar 't bleek weldra dat hij zich zonder hulp den inhoud niet kon eigen maken, zoodat ik dan ook zoo vrij was die voor te lezen. Ze was in bloemrijken, tropischen stijl gesteld en begon met de groetenis van den schrijver aan den kapitein en zijn vier vrouwen, informeerde

daarna naar den welstand van al de zijnen en ging toen voort met te melden dat een vriend van den schrijver, een Europeaan (bakrà-kóndre) uit Holland — iemand die het aangezicht van den grootsten aller groote grammans, voor wiens bevelen zelfs de groote gramman te Paramaribo (in foto) en vele andere grammans sidderden en beefden, met eigen oogen aanschouwd had — dat dit groote personage Kapt. Bakoe nu met een bezoek kwam vereeren en dat Bakoe den schrijver niet tot schande moest maken, maar den brenger met eer en onderscheiding ontvangen en hem alle hulp verleenen, die hij mocht noodig hebben enz., waarvoor eeuwige dankbaarheid beloofd werd; ten blijke waarvan schrijver dezen brief met eigen naam onderteekende en met het zegel zijner vaderen verzegelde! Na het lezen begon Bakoe ons nogmaals zeer vriendschappelijk de hand te schudden, waaruit wij opmaakten dat de indruk bevredigend was. Later is gebleken dat de man buitengemeen vereerd was met dezen brief, want toen hij een paar maanden daarna in de stad kwam, droeg hij dat schrijven steeds met zich rond en gewoonlijk in de hand. Hij bracht ons verscheidene bezoeken, steeds vergezeld van een zijner vrouwen, die, terwijl hij op een stoel zat, op den grond plaats nam en onmiddellijk de kleine versnaperingen, die wij meenden te mogen aanbieden, zooals wijn en sigaren, in ontvangst nam en op straat voor hem uitdroeg. Op den breedsten weg loopen boschnegers of indianen trouwens nooit naast, maar steeds achter elkaar, gewend als ze zijn aan de smalle boschpaden.

Wij werden nu uitgenoodigd om het kamp te bezoeken. Met behulp van een geïmproviseerde leuning in den vorm van een liane, die ik door twee negers boven langs de timba strak liet houden, kwam ik behouden over de kreek en in het dorp, dat er uitzag als alle andere boschnegerdorpen. De woningen bestaan grootendeels uit een van palmbladen vervaardigd dak, dat in plaats van op muren of stijlen op den grond schijnt te rusten. Gewoonlijk worden muren als overtollige luxe beschouwd, maar als ze er zijn, bestaan ze uit klei en zijn maar een paar voet hoog. Eenvoudiger woningen zijn moeilijk denkbaar. In de buurt van zoo'n dorp vindt men kleine tuintjes — grondjes noemt men ze in Suriname — waar bananen, maïs en soms een beetje rijst geteeld wordt.

Onze komst maakte weinig indruk. Men is er hier aan gewend

elk oogenblik goudzoekers te zien, die bij Kapt. Bakoe steeds etappe maken.

Op de andere rivieren en ook hooger op aan de Suriname is dat anders. Toen wij met het stoombootje van de Handelmaatschappij in de Boven-Cottica bij Kapt. Broko-makka kwamen, maakte onze komst vrij wat meer beweging. Vrouwen en kinderen sloegen verschrikt op de vlucht bij 't zien van de smoko-boto, die ze wellicht nog nooit aanschouwd hadden.

Broko-makka kwam ons bij die gelegenheid te gemoet met een hooge zijden hoed met oranje-cocarde op, precies als van een livreiknecht. Hij had geen tijd gehad om zich met de overige teekenen zijner waardigheid te tooien, zoodat hij er met dit eenige kleedingstuk in onze oogen allerkoddigst uitzag. Later bracht hij ook de lange rotting met grooten zilveren knop, waarop het Nederlandsche wapen prijkt, te voorschijn.

Men weet dat deze boschnegers weggeloopen slaven zijn, die de kolonie lang en veel beoorloogd hebben en waarmede meer dan eens vrede gesloten werd, niet zoozeer uit een zwak philanthropisch beginsel als wel omdat de ondervinding geleerd had, dat men niet bij machte was ze uit te roeien. De laatste vrede werd in 1760 gesloten en sedert erkenden deze lieden in zekeren zin de souvereiniteit van het gouvernement. In zekeren zin zeg ik, want deze opperheerschappij beteekent weinig meer dan het recht om hun jaarlijks eenige geschenken te mogen aanbieden en ze verder met rust te laten.

Wanneer men bedenkt dat de geheele uitgestrektheid van Suriname — meer dan 2500 □ geogr. mijlen groot — begrensd door de Corantijn en de Marowijne en doorsneden door de Niekerie, Coppename, Coesowine, Saramacca, Suriname, Commewijne en Cottica rivieren enz., éen reusachtig bijna ondoordringbaar woud vormt — behalve een smalle strook die langs het strand loopt en waar de plantages liggen — waar deze weggeloopen Afrikanen in 't huis waren, en dat daarentegen geheel onbekend was aan de koloniale troepen, dan zal men licht begrijpen dat, hoe zeer het ook tegen de borst moest stuiten om een vrede te sluiten met oproerige slaven en hun recht van bestaan en van onafhankelijkheid daardoor te erkennen, men ten slotte innig dankbaar mocht zijn op zóo goedkoope wijze van de strooptochten dezer lieden bevrijd te worden.

Het was er echter verre af dat met dezen vrede alle moeilijkheden met weggeloopen slaven zouden opgehouden hebben. Telkens — en het moet helaas erkend worden, door de wreedheid hunner meesters daartoe genoopt — liepen er weer slaven 't bosch in, die door patrouilles achtervolgd, soms gevangen genomen werden, maar ook dikwijls er in slaagden hun vrijheid te behouden. Bij de emancipatie heeft zich nog menige kwestie voorgedaan omtrent het uitbetalen van de schadevergoeding voor weggeloopen slaven. Deze boschnegers gingen dan op roof uit en plunderden plantages, waarbij ook aan den kant der overheerschers menig leven verloren werd. Op een der plantages in de Suriname ontmoette ik den beruchten neger-kapitein Broos, die vroeger zoo wreedaardig te werk ging, maar die er nu in geenen deele meer bloeddorstig, en eer goedhartig en joviaal uitzag.

Over 't algemeen zal men moeten erkennen dat deze arme lieden, in aanmerking genomen wat zij van de blanken ondervonden hadden, al zeer gematigd zijn te werk gegaan.

De verschillende stammen [1]) staan ieder onder een gramman, die van het gouvernement een zeer klein tractement geniet (ongeveer *f* 150, geloof ik), en op aartsvaderlijke wijze regeert, recht hebbende over leven en dood. Het is nog maar weinige jaren geleden dat de gramman van de Saramacca een paar zijner onderdanen, die misdaan hadden, levend liet begraven, zonder zich daarbij ook maar in 't minst om de hoogere machten te Paramaribo te bekommeren.

Nu een ieder de gelegenheid gehad heeft op de Amsterdamsche tentoonstelling deze natuurkinderen te zien, die weer vervallen zijn tot den oorspronkelijken barbaarschen staat: de mannen forsch en prachtig gebouwd, wier spierweefsel, even als bij een ras-paard, door de getatoueerde huid heen zichtbaar is; de vrouwen met hare hoogst eenvoudige kleedij, de menigte scheidingen in het kroezige haar, dat tot kurkentrekkers gevormd wordt; en de kleine kinderen, die door een arm of een breeden band gesteund te paard zitten op moeders heup — behoeven ze wel niet nader beschreven te worden. De tentoon-

[1]) Voor bijzonderheden over de boschnegers zie: Beschrijving van Guyana of de wilde kust in Zuid-Amerika van Mr. Jan Jacob Hartsinck. Amst. 1770 en o. a. ook: Geschiedenis van Suriname door J. Wolbers, Amst. bij De Hoogh, 1861.

gestelde exemplaren waren echter beneden het middelmatige.

't Is een goedaardig volk, dat weinig ondeugden kent. Sedert de opkomst van de goud-industrie is er echter een bijgekomen: namelijk geldzucht. Om góud schijnen zij echter niet te geven en geen moeite te doen om dat machtig te worden, maar ze laten zich zwaar betalen voor het brengen van de booten der goudzoekers over de watervallen en stroomversnellingen, soms tot *f* 50 per boot. En toch weten zij met dat geld geen raad, daar ze, als een geweer en verscheidene paentjes voor hunne vrouwen hun eigendom is, met wat kruid, lood en dram, alles bezitten waar een boschneger-hart naar verlangen kan. Dat geld wordt dan door hen begraven op veilige plaatsen. Iemand gaf voor, gezien te hebben hoe Bakoe òver de *f* 8000 aan tienstuiver-stukjes (b a n k n o t i) [1]) in zakken had. Als dat zoo doorgaat dan moet er weldra gebrek aan zilvergeld in de Kolonie komen, tenzij deze rijkaards het voorbeeld van een hunner stamgenooten volgen, die in de stad een ouderwetsch zilver thee-servies zag en er onmiddellijk, na den prijs gevraagd te hebben, twee dergelijke bestelde! Zoo komt ook tot hen een zekere — al is het dan ook niet de hoogste — beschaving en weldra zal men bij de boschnegers a f t e r n o o n-t e a kunnen gaan gebruiken! Hoe hooger men echter de rivieren op komt, hoe minder kans daarop bestaat en het is nog niet lang geleden dat daar aan een wetenschappelijke expeditie door de boschnegers de verdere doortocht belet werd. Indianen en ontvluchte veroordeelden uit Cayenne worden in de hoogere bovenlanden door hen nog in slavernij gehouden, zoo als sommigen, die ook van daar weer ontsnapten, getuigen.

Behalve met jacht en visscherij houden de lager wonende boschnegers zich op met het vellen van boomen, die zij uit het bosch sleepen en in vlotten naar de stad brengen, waar het hout duur betaald wordt. Men zegt dat zij de aangenomen bestellingen trouw uitvoeren, maar zij schijnen geen begrip te hebben van tijd en de levering laat soms een paar jaar op zich wachten!

B u k o-m a k k a nu ontving ons bij die gelegenheid zeer

---

[1]) De kleinste vorm van p a p i e r e n g e l d vroeger in Suriname in gebruik was *fl* 0.50.

hartelijk en de grootste der woningen werd ons als logies aangewezen om te overnachten.

De o b i a of afgod, die er zijn gewoon verblijf scheen te hebben, werd er zonder veel plichtplegingen uitgezet. 't Was dan ook maar een eenvoudig blok hout met vlechtwerk omwonden, staande op een voet van klei. Men kreeg den indruk dat zij zich eigenlijk over 't ding schaamden. De kapitein werd door ons aan tafel genoodigd. Hij liet zich niet onbetuigd en nam voor zijn rekening twee derde van 't geen er te krijgen viel. Bij den wijn, die ter zijner eere werd gedronken, trok hij een gezicht, waarop men te vergeefs zooveel ingenomenheid zocht met dien drank, als het gevolg van hoogere ontwikkeling zou geweest zijn. De d r a m (inlandsche rum), die ons eenvoudig maal besloot, smaakte hem beter. Terwijl wij aan tafel zaten, kwamen vrouwen en kinderen schuchter van achter de woningen uit kijken. Langzamerhand toonden zij zich minder schuw en toen er een schetsboek te voorschijn werd gehaald en van den dapperen hoofdman A g i d e n g, die in den rouw was en daarom een witten doek om 't voorhoofd droeg, net alsof hij aan hoofdpijn leed, een portret werd gemaakt, waarbij vooral de doek tot z'n recht kwam, schaterden zij van 't lachen en waren er verscheidene dames die wel wilden poseeren. Het trok onze aandacht dat bij de meesten op gezicht en armen de duidelijkste bewijzen van het gebruik van p o u d r e d e r i z zichtbaar waren, en wij begrepen niet hoe de sporen eener verwijfde beschaving tot in de oerwouden van Zuid-Amerika waren doorgedrongen; maar 't raadsel werd opgelost toen men ons meedeelde dat zij t o m - t o m gemaakt hadden en dat hare bezigheid van daag r ij s t - s t a m p e n was geweest.

't Was langzamerhand 6 uur geworden en van alle kanten kwamen er in corjaelen uit de naburige dorpen stamgenooten aanzetten, die ons voorbij hadden zien varen of de schelle stoomfluit gehoord en begrepen dat er nu van avond bij B r o k o-m a k a wel feest zou zijn. Vreemd was het in deze omgeving te zien, hoe elk hunner kwam aanzetten met een spiksplinter nieuw petroleum-lampje van 't laatste model! Hun groet bestond in 't over den grond heen en weer schuiven van de voeten, vooral van den rechter, waarbij zij een grijnzend gezicht zetten. Weldra nam het feest een aanvang; 't was een nationale dans, waarbij twee muziekanten, die zich neerhurkten met den rug

tegen ons paleis aan, het orkest vormden. De instrumenten waren d r o m-d r o m s, zijnde uitgeholde palmstammen ongeveer drie voet hoog en waarvan het eene uiteinde met een ruw vel overtrokken was. Op dit vel wordt met de handpalmen en vuisten geslagen en een sterk, maar zeer onwelluidend geraas gemaakt, dat dan eens langzaam en dan weer sneller van tempo is, maar waarin althans voor Europeesche ooren geen melodie of takt te herkennen is. Vóor de muziekanten werd door de toeschouwers een wijde kring gevormd. In 't midden brandde een groot vuur, dat een phantastisch roode gloed op het geheele tooneel wierp. De dansenden, aanvankelijk alleen mannen, traden ieder voor zich afzonderlijk op. Een aanvoerder met een hoofdtooisel van veêren deed eenige passen, eerst langzaam dan sneller, zwaaiende met hoofd en armen. Dit werd door anderen nagedaan. De bewegingen en geluiden van allerlei dieren werden hierbij nagebootst. De tijger, de koni-koni, de buffel, de haan, elk kreeg een beurt. Nu begonnen zich ook eenige vrouwen te wagen, met fraaie paentjes en kleurige hoofddoeken uitgedost. Thans werd het een wilde boel. Men scheen te wedijveren wie het hardst kon schreeuwen en de vreemdste en vlugste bewegingen maken. En zoo krioelden er soms tien, soms twintig menschen dooreen, zonder elkaar ooit te raken en elk hunner hield vol, totdat hij of zij uitgeput op den grond zonk. Bij wijlen dansten er twee of drie ook tegenover elkaar en dan werd men sterk — les extrèmes se touchent — aan den Parijschen c a n c a n herinnerd. Dezelfde curieuse bewegingen met hoofd, lijf, armen en beenen zag men ook hier. De muziekanten speelden maar steeds dapper door, terwijl men hun nu en dan een dronk reikte en dan weer eens met groote doeken afwischte.

Bij dit feest lieten de feestvierenden zich wel niet onbetuigd aan het verorberen van sterken drank: de mannen van dram, de vrouwen van s w i t i - s ó p i , een soort likeur. — Bij de negers heet elke sterke drank s ó p i en een dronkaard s ó p i - m a n —. Maar de opgewondenheid was, zoo ver wij konden zien, hier veeleer een gevolg van den dans dan van 't drinken.

Toen wij dat 'n uur of twee, drie hadden aangezien en meermalen in gevaar waren geweest van in brand te worden gestoken, daar de dansenden telkens uit 't vuur brandende houten opraapten en rondzwaaiden, zoodat er een regen van vonken ontstond, vroegen wij aan onzen gastheer

verlof ons ter ruste te mogen begeven, omdat wij den volgenden ochtend vroeg op jacht moesten. Wij betrokken onze hangmatten, nadat onze woning van varkens, honden en eenige nieuwsgierige kinderen gezuiverd was. Dàt ging gemakkelijk genoeg, maar bij 't feest dat voortduurde te gaan slapen viel niet zoo licht, vooral daar ons dak van de energieke bewegingen der muziekanten trilde. Eindelijk toch gelukte ook dat en ik werd wakker door het plotseling ophouden van alle geluid, toen het feest een einde nam. 't Zal toen zoowat half drie geweest zijn en ik begon mij juist te verheugen dat ik nu nog een paar uur rustig kon slapen, toen de Indiaan, die ons op de jacht vergezellen zou, de allervervaarlijkste geluiden begon te maken. Hij was bezig aan een soort van altaartje zijn geesten aan te roepen om ons een goede jacht te bezorgen. De antwoorden der geesten gaf hij zelf, dan eens met een zware bas-stem en dan weer in een scherp falsetto. Om bij deze geluiden, hoog en laag, nu eens smeekend, dan weer gebiedend, soms toornig en soms aanmoedigend, in te slapen, viel nog moeilijker dan bij het eentonige geraas van straks. De goede man had zich trouwens al die moeite kunnen besparen, want wij kwamen den volgenden dag platzak van de jacht thuis, en had hij 's nachts goed gerust dan was mogelijk de uitkomst bevredigender geweest!

Toen wij om vijf uur opstonden, waren niettegenstaande 't nachtelijk feest ook de meeste boschnegers reeds op. 't Was aardig te zien hoe ze malkaar 's ochtends begroeten. Zij stappen op elkaar toe en daarbij even links uitwijkende, strekt ieder den rechterarm uit en drukt dien als morgengroet den ander zacht tegen 't lijf. Daarbij blijven ze mogelijk één seconde stil staan en laten een zacht knorrend geluid hooren.

Nauwelijks waren wij vertrokken, of bij de hut die wij verlaten hadden, bij de landingsplaats, enz. werden aan stokken kleine doekjes uitgehangen om de booze geesten te bezweren die een gevolg van onze komst konden zijn.

Toen ik aan kapt. Bakoe had te kennen gegeven dat ik gaarne nog dienzelfden avond naar de landingsplaats van het placer Bonne Espérance wilde komen, was hij terstond bereid om met mij naar den waterkant terug te keeren, waar

een corjael en een neger werden aangewezen om mij onmiddellijk met pak en zak verder op te brengen. Intusschen vroeg ik verlof om den kapitein een weinig dram te mogen aanbieden, 't geen mij goedgunstig werd toegestaan, en terstond van achter een boom kwamen als met een tooverslag de drie grootste flesschen te voorschijn, die ik ooit aanschouwde, en werden ze met groote behendigheid uit mijn dame-Jeanne gevuld. Toen ik mijn verlangen te kennen gaf om een kip te koopen, bood men er mij vrij spoedig een aan voor een rijksdaalder. Nu heb ik niet veel verstand van kippen, zoo lang ze nog in leven zijn, maar toch beviel mij deze niet bijzonder en dan ook vond ik den prijs wel wat hoog. Ik bood daarom de helft, en voor dat de woorden nog goed uit mijn mond waren, werd mij het dier overhandigd. De meest geroutineerde kleer-koop had het niet anders of beter gedaan! De verkooper zei daarop met een ernstig gelaat, dat die kip weldra moeder zou worden! Dat klonk aandoenlijk, vooral daar ze voor 't souper zou moeten dienen en ik had haast om 'n andere kip gevraagd, toen ik mij bedacht dat het ten slotte toch maar neerkwam op het leggen van een ei, 't geen een kip wel eens meer overkomt. 's Avonds zou helaas blijken dat de man zich minstens eenige generaties moest vergist hebben en dat hij in plaats van moeder: meer-dan-bet-overgrootmoeder had moeten zeggen, want taaier kluifje viel mij nooit ten deel.

Toen mijn boeltje en ik wel in de corjael gepakt waren, bleek het dat er voor mijn jongen geen plaats in was, want toen ook hij er nog in kroop, kwam het water tot binnen één duim van den rand. Voor hem werd toen een andere boot gereed gemaakt. Nu ging het de Sara-kreek snel uit en daarna langzaam en zorgvuldig de Suriname op. De ongelukkige kip, aan één poot vastgebonden, als voorziende haar naderend einde, fladderde telkens op om de vrijheid te herwinnen en bracht eens, door in de rivier te recht te komen, ons equilibrium in groot gevaar. Tegen half zes hadden wij ons doel bereikt en na onzen gidsen, die uitmuntend gepagaaid hadden, wat tabak en een flesch dram te hebben vereerd, vond ik een vriendelijk welkom bij den wachter, die te midden van zijn varkens en kippen een eentonig maar gemakkelijk leven leidt. Daar aan den waterkant worden de levensmiddelen en al het benoodigde voor het placer opgeslagen, om later naar

gelang der behoefte in kleinere partijen op de hoofden der werklieden door het bosch te worden vervoerd. Onder het afdak van de hut, door den wachter bewoond werd, de hangmat opgehangen en de nacht doorgebracht.

'sOchtends vergezelde onze gastheer ons een eind weegs, op een breed opengekapt pad, waarlangs de boschnegers met ongeloofelijk veel inspanning en moeite en met zeer primitieve gereedschappen de door hen gevelde boomen sleepen. Daar waar de weg naar het placer niet meer te miskennen viel, nam hij afscheid. Voor een ongeoefend oog is het volgen van een boschpad niet altijd gemakkelijk, en is men eenmaal de kluts kwijt, dan hangt het af van een bloot toeval of men den weg ooit weer vindt. — Gelukkig was dit pad niet moeilijk te volgen, anders bestond er alle kans dat mijn jongen, een pas uit Barbados aangekomen neger, en ik, beide leeken in 't vak, verdwaald zouden zijn. Want ook nu aarzelden wij meer dan eens, hoe wij moesten gaan, daar het meermalen voorkwam dat wij aan een tweesprong stonden. Dikwijls gebeurt het toch dat men, om boomen te ontwijken, die met meerdere tegelijk over het pad gevallen zijn en met takken door slingerplanten omwoeld een ondoordringbaren muur vormen, een nieuw pad moet maken dat het oude verder op weer bereikt. Voor hem die den weg niet kent, levert, als deze hindernis nog niet in 't zicht is, zoo'n tweesprong een moeilijk probleem op, want, even als weleer bij Hercules, kan hier alles van de te nemen beslissing afhangen. Dezelfde moeielijkheid doet zich voor, wanneer de een of ander, goed met het pad bekend, een afwijking heeft gemaakt om een gemakkelijkeren of korteren weg te vinden. — Wij hadden 'n uur of drie te gaan en ditmaal was, daar de droge tijd reeds sedert een paar weken was ingetreden, de weg slechts op enkele plekken moerassig. Twee dingen treffen vooral bij het doortrekken dezer bosschen. Vooreerst hunne dichtheid en ondringbaarheid, zoodat men zelden tien pas ver het bosch in kan zien en dan ook steeds met den houwer in de hand loopt, om weg te kappen wat den doortocht verspert. En ten tweede de doodsche stilte die er heerscht. Behalve van tijd tot tijd 't eentonig geluid van een vogel, hoort men niets en men krijgt niets levends te zien als de reusachtige, prachtige blauwe vlinder, die zóo langzaam en bedaard vliegt, dat men meent die met de hand te kunnen

vangen, totdat . . . . men 't probeert! — Wij moesten verscheidene vrij steile heuvels bestijgen en eigenaardig genoeg ging de weg altijd recht over den top; men trachtte nimmer door een omtrekkende beweging het klimmen te vermijden. En toch is dat bestijgen van zelfs kleine hoogten in dit klimaat zeer bezwarend. In een oogenblik is men buiten adem en hij, die in staat is zonder moeite of vermoeienis uren lang hooge bergen, zooals in Zwitserland bijv., te beklimmen, zou 't hier geen kwartier uithouden, zonder te moeten rusten. Van tijd tot tijd ging ik dan ook maar op een boomstam of een rots zitten, daarbij zorg dragend niet te veel in de buurt van mieren te komen of van de m a k á - p a l m. Voor namen heb ik ongelukkig een zeer slecht geheugen, maar die naam heb ik onmiddellijk en voor goed onthouden; daarvoor was de zoo pijnlijke indruk bij de eerste kennismaking borg. Deze fraaie plant, die in vorm veel heeft van onze varens en tot 15 voet hoog groeit met verscheidene stengels op één wortel, is voorzien van buitengemeen scherpe en lange doorns. Ze komt in 't bosch bijna overal voor, en heeft men bij d'eene of andere moeilijkheid op den weg, bij een misstap of bij diepe modder, een steun noodig, dan zoekt men die een eersten keer van zelf bij de b o e s i - m a k a, maar een tweeden keer zal men 't niet meer doen, evenmin als bij de brandnetel ten onzent.

Onder 't rusten in die droomige, dampige, broei-kas-warme stilte heeft men dan tevens gelegenheid een oog te slaan op den prachtigen tropischen wasdom, die u aan alle kanten zoo kwistig omringt, maar waarvan onder 't gaan niet te genieten is, omdat men onophoudelijk de oogen op het pad moet houden om de plaats te bepalen waar men den volgenden voetstap zetten zal. De ceder, de mahonieboom, de letterhoutboom, de locus en honderden andere strekken hier hunne trotsche kruinen ten hemel [1]), allen bezet met een menigte parasieten en behangen en omwonden met klimplanten, die hier dìk als zware stammen grotesk verdraaide vormen vertoonen en dáar dun als koorden soms twee en driehonderd voet recht van de hooge takken neerhangen.

[1]) Men zie het artikel „over Surinaamsche houtsoorten" van Jhr. C. A. van Sypesteyn, in het eerste deel van „West-Indië," een tijdschrift, waarvan helaas slechts twee jaargangen verschenen. In die leerrijke bijdrage worden 77 soorten genoemd als de m e e s t v o o r k o m e n d e.

Het trof mij onder de planten daar in wilden staat, kennis te maken met het kruidje roer-me-niet, dat ik vroeger nooit anders dan in onze broeikassen gezien had. „Ik kan dit wonder slechts toeschrijven aan een soort stuipen van de plant zelve", zegt een oud schrijver over de kolonie van deze precieuse ridicule onder de planten, die flauw valt als men ze maar even met den vinger aanraakt.

Eens hoorden wij op weg een vervaarlijk gedruisch en gekraak op nog geen dertig passen afstand, als van een zwaar dier, dat langzaam zijn weg door 't bosch heenbreekt, en ijlings zond ik den jongen om te trachten het monster behoedzaam te omtrekken en mijn kant uit te jagen. Echter te vergeefs en ik vermoed, dat mijn waarde Barbadiaan zijn taak nog behoedzamer opvatte en trachtte te volvoeren dan in de bedoeling lag en op eerbiedigen afstand bleef van het verdachte geluid. Trouwens, de man was slechts met een houwer gewapend en had niet, zoo als ik, een geweer. Op alle tochten vergezelde mij dat wapen, maar als ik naga hoe uiterst zelden — behalve op eigenlijke jachttochten — zich de gelegenheid aanbiedt om daarvan gebruik te maken, dan meen ik te mogen betwijfelen of het wel de moeite waard is zich den last van het dragen te getroosten.

Eindelijk tegen den middag hooren wij in de verte de doffe slagen van een bijl. Met nieuwen moed gaat het berg-op berg-af en na een half uur ongeveer, komen wij bij de bedding van een kreek aan een plaats, die men bezig is open te hakken. Daar zit met hoogen boschhoed op — een van die echte castoren roovers-hoeden met breeden rand en minstens éen voet hooge kruin — de directeur van het placer. Verder draagt hij een licht geweven borstrok en overigens, behalve het meest onmisbare kleedingstuk, niets. Kousen en schoenen worden in het bosch als aanhangsels van een verwijfde beschaving versmaad en ter zijde gesteld, en is men eenmaal zoo ver, dat steenen en doornen geen noemenswaarden indruk meer maken, en heeft men de vrees voor slangen en schorpioenen afgelegd, dan is er waarlijk onder de omstandigheden geen beter en gezonder dracht. Maar dráagt men schoenen, en 't moet erkend worden dat een verwijfde beschaveling een harden proeftijd moet doormaken, om zich in dit opzicht overeenkomstig de bedoelingen van de natuur in te richten — men probeere het maar eens

op 'n schelpenpad bijv. — dan doet men 't best dikbezoolde zeildoeksche schoenen te dragen, waaruit het water, dat men overal ontmoet, ook weer onmiddellijk wegloopt. Men is ook dan wel niet geheel gevrijwaard tegen de maká-doorn, maar door pijnlijke ondervinding onderwezen, leert men die weldra, als ware 't een schuldeischer, vermijden!

Door den directeur, een fraai type van een Kreool [1]), word ik op de vriendelijkste wijze welkom geheeten en onmiddelijk naar het kamp geleid. Weldra komen wij daar aan, langs de plaats der werkzaamheden, maar voor 't oogenblik ben ik veel te vermoeid om daar naar om te kijken.

Gewoonlijk bestaat de woning van een goudzoeker uit een op vier of meer palen rustend dak van gevlochte palmbladen. Eenvoudiger en luchtiger kan het niet, dat zal men moeten toegeven. Toch is het niets ongewoons, wanneer men één zijwand vindt, die dienen moet als beschutting aan den windkant, maar t w e e wanden behooren tot de zeldzaamheden en iemand, die zijn verbeelding langs d r i e wanden zou durven laten zweven, zou worden aangezien voor een bedorven kind der fortuin. En hier waren er, bij al wat den goudzoeker heilig is! v i e r, en daartusschen nog een beschot, zoodat de woning uit twee vertrekken bestond. Laat mij nu maar terstond bekennen dat deze „kapitale heerenhuizinge van alle moderne gemakken voorzien" ook op eene galerij kon bogen, die langs twee zijden van de woning liep, en tevens zeggen dat ik nooit aangenamer gelogeerd heb. Nadat het goud is binnengedragen en opgeborgen, dat dien dag gevonden is en juist honderd gram bedraagt, gaan wij aan den avondmaaltijd, die uitmuntend smaakt, en daarna een sigaar rooken.

Ondertusschen is de lucht betrokken en komt er een echt tropisch onweer opzetten van een kracht zooals ik er maar zelden heb bijgewoond. Terwijl het regenwater langs de helling van den heuvel — of van den berg, want in Suriname even als bij ons heet elke verhevenheid een berg — afstroomt, hoort men tusschen het ratelen en knetteren van de onweerslagen in, het doffe gedreun van neerploffende boomen. Men weet hoe in deze bosschen de boomen over 't algemeen zeer wrak staan, hoe die

[1]) Oorspronkelijk iemand uit Europeesche ouders in de Westersche tropen geboren. In Suriname en ook in andere W.-I. Koloniën wordt de uitdrukking gebruikt voor al wat niet inheemsch zijnde, in de kolonie is voortgebracht. Zoo spreekt men van een k r e o l e n - m u i l e z e l, van k r e o l e n - r ij s t, enz.

reuzen geen pinwortel hebben en van de grootste boomen het onderste deel van den stam zich hoog boven den grond op de wortels verheft, zoodat men onder dien stam tusschen de uitstaande wortels heen kan kruipen en hoe, waar deze eigenaardigheid sterk ontwikkeld is, die opening soms een gezochte schuilplaats aanbiedt. Wil men in 't bosch een kamp aanleggen, dan begint men met de daartoe gekozen plaats open te waaien, zoo als de term is, dat is te ontdoen van al wat er groeit. Men kiest zoo mogelijk een heuvel, omdat men dan minder last van 't water heeft en daar het ook gezonder is dan op den lageren bodem. Dan worden de boomen en het struikgewas zoo ver dit mogelijk is door brand vernield en bijl en houwer voltooien later het zuiverings-proces. Op die open plek worden dan de noodige gebouwen gezet. Een Europeaan zou zeker voor schaduw een paar mooie boomen in de onmiddellijke nabijheid van zijn woning laten staan, totdat hij door de aanwezigheid van insecten of door een plotseling bezoek van den hoogen gast in huis tengevolge van een windstoot, tot andere gedachten zou komen. Op de Bonne-Esperance nu had men steeds verzuimd eenige dezer gevaarlijke buren te vellen en thans verkeerden wij in de niet benijdenswaarde onzekerheid of die ook zonder meer bij ons zouden komen invallen. Tot onze geruststelling zagen wij bij het schitterend flitsen van den bliksem ze nog telkens de hooge kruinen fier in de lucht verheffen en hevig schudden als protest tegen de verraderlijke windvlagen, die hen en ons in 't verderf wilden storten. Een woest geschreeuw van de negers, dat op een hevig gekraak en geplof volgt, doet ons vermoeden dat in hun buurt een woning door een boom is getroffen. Gelukkig hadden ze die schuur, dicht aan den rand van 't bosch gelegen, zoo even verlaten om een veiliger schuilplaats te zoeken. Weldra rollen de slagen doffer en vermindert de hevigheid van den wind, zoodat alle gevaar voor 't oogenblik geweken is. Na een voor mij hoogst leerrijk gesprek over goud en al wat aan 't zoeken en vinden daarvan verbonden is, begeven wij ons ter ruste. Hoewel ik, zooals elk reiziger in Suriname, mijn hangmat bij mij heb, neem ik het aanbod van mijn gastheer aan om er een van hem te probeeren. Is men eenmaal aan het slapen in een hangmat gewoon, en een nieuweling heeft eenigen tijd noodig om te leeren hoe de juiste ligging is: — namelijk half-dwars en niet met het hoofd

naar het eene en de voeten naar het andere steunpunt gericht —, dan zal men die gewoonlijk boven een bed verkiezen; maar tusschen de eene hangmat en de andere is een hemelsbreed verschil en 't is lang niet aan iedereen gegeven er een te scheeren, n.l. het samenstel van koorden, dat het lichaam aan de touwen verbindt, te schikken en daaraan de gewenschte lengte te geven. De hangmat van mijn gastheer nu was uitmuntend geschoren en ik herinner mij niet ooit beter geslapen te hebben.

Den volgenden morgen vertoont zich mijn barbadiaan in een treurigen toestand. Twee zijner vingers, verscheidene teenen en ook zijn neus is bebloed. De vampyrs hebben hem als nieuweling eens onder handen genomen. Aan waarschuwing had het hem niet ontbroken en daar hij geen deken bezat, had ik hem mijn reisdeken geleend, een daad van opoffering die hij beter op prijs had moeten stellen. — In 't bosch kan het tegen den ochtend soms vrij kil zijn en vochtig is 't er altijd, zoodat een deken zeer noodig is. — Daar stond hij nu met een meewarige grijns op z'n gelaat, een aller-ongelukkigst schouwspel, aan alle uiteinden bloedend! Gelukkig was het bloedverlies gering en was, toen de wondjes waren afgewasschen en met houtasch ingewreven, spoedig weer alles in orde bij mijn Cetewayo, want zoo hadden eenige kennissen hem gedoopt, om zijn gelijkenis met de portretten van dien vorst, die toen ter tijde in alle illustraties voorkwamen. — Soms kunnen die boschvleermuizen menschen en vee deerlijk havenen, en wil het noodlot dat zij zich op een slag-aâr vestigen, dan zou men wel eens dood kunnen bloeden. Er zijn voorbeelden van. Zij weten zich zoo onmerkbaar aan hun prooi vast te hechten, dat men er niet van wakker wordt. Het zekerste middel om van die plaag verlost te blijven, is om met licht te slapen en de extremiteiten te bedekken.

Om half zes wordt door den opzichter op een soort waldhoorn reveille geblazen en wij gaan in de kreek een bad nemen. Van de genietingen, in een tropisch klimaat te smaken, is een frisch bad in helder water zeker niet een van de minste, maar in Suriname hebben de Hollanders en hunne afstammelingen dat voorrecht, evenmin als in 't vaderland, naar waarde leeren schatten.

Na den ontbijt, waar ons uitmuntend brood, eene ongewone weelde in 't bosch, wordt voorgezet, gaan wij naar 't werk

kijken. Om er te komen moeten wij over een wildernis van omgehouwen en omgevallen boomen, die hot en her door elkaar liggen, een geheel dat meer geëigend schijnt om dienst te doen als gymnastiek-kweekschool voor jonge apen, dan als een weg voor menschelijke wezens.

Maar alvorens de goudwinning, zooals die hier plaats vindt, te beschrijven, dient er wel een enkele opmerking vooraf te gaan omtrent de wijze waarop dit metaal in deze streken voorkomt.

De theoriën omtrent de herkomst van het goud zijn vele en daarbij zijn er die in waarschijnlijkheid niet onderdoen voor het verhaal van Ovidius, in hoofde dezes vermeld. Echter wordt, geloof ik, vrij wel algemeen aangenomen dat d'een of andere natuur-omwenteling het goud heeft aangebracht, of althans een aanmerkelijke wijziging heeft gebracht in den toestand en de positie die het oorspronkelijk moet gehad hebben.

Waar het hier als erts voorkwam, was het in kleinere stukken en in steensoorten, waarvan nog niet is uitgemaakt dat zij hier eigenlijk thuis behooren, maar meestal wordt het in fijne deelen als stofgoud of in kleinere stukjes — pepites — gevonden. Omtrent de geologische gesteldheid van den bodem is betrekkelijk nog maar weinig bekend, omdat het zoo zelden gebeurt dat deskundigen deze streken bezoeken; maar Dr. T. Voltz schreef daarover ongeveer het volgende [1]. „Het kust„land bestaat uit blauwe klei, die dikwijls met lagen geel zand

---

[1]) Tijdschrift West-Indië I bl. 155. — In deel II op bl. 80 van dat tijd„schrift vindt men het volgende: „Langs den oever der Siparinie-rivier in „Fransch Guyana en evenzeer daartegenover op den linker Marowyne-oever „breidt zich een heuvelreeks uit, die uit een steensoort bestaat, welke door Voltz „op geene andere plaats in Suriname aangetroffen is geworden. Het zijn dun„schilferige leijen, graauwrood en geel van kleur, brokkelig, rijk aan kwarts„aderen tusschen de afscheidingen der lagen en met veel bruin ijzererts aan de „oppervlakte. In weerwil van een vlijtig nazoeken vond Voltz daarin geene „versteeningen. Hij meent dat de steensoort tot de diorietvorming behoort en „veel overeenkomst heeft met het gesteente van Maranham in Brazilië, „waarin onlangs, zooals men zegt, zeer rijke en uitgestrekte goudbeddingen zijn „aangetroffen.

„Wie moet hier de gedachte niet treffen? Vlak bij de langen tijd door de „Nederlanders bewoonde, doch thans verlaten post Armina, de wetenschappelijke „man, in een bouwvallig schuitje, met slechts drie Indianen, den bodem her„kennende die welligt Californische rijkdommen bevat." Dit werd geschreven in 1857. Er verliepen sedert dus negentien jaren voor dat in Suriname het eerste goud gevonden werd!

„afwisselt en hier en daar kalkbanken, zoogenaamde schelprit-
„sen insluit. De alluviën van het kustland worden bij post-
„G e l d e r l a n d aan den rechter oever der Suriname en bij de
„plantage W o r s t e l i n g J a c o b 's aan den linker vervangen
„door g r a n i e t. De oppervlakte van den graniet is tot op
„ruim vier ellen verweerd. De veldspaat is als klei wegge-
„spoeld, slechts de kwarts met den glimmer is overgebleven
„en vormt een bodem van een verblindend witte kleur die ten
„hoogste onvruchtbaar is. Boven P h a e d r a begint zich
„d i o r i e t (Grünstein) te vertoonen. Dit houdt aan tot aan
„'t begin der S a r a-k r e e.k. Waarschijnlijk vormt die dio-
„riet een breede strook die van het Oosten naar het Westen
„geheel Guyana doorsnijdt. Althans S c h o m b u r g k heeft
„datzelfde gesteente op gelijke hoogte in B r i t s c h G u y a n a
„aangetroffen. Graniet blijft echter het hoofdgesteente. De
„dioriet is aan de oppervlakte geheel verweerd en bevat b r u i n-
„ij z e r e r t s.

Ook meldt deze geleerde nog dat hij op een eilandje in de Suriname, dat uit schilferglimmer bestaat, een menigte kleine granieten gevonden heeft. Deze nu komen ook voor in de M a r o w ij n e, waar men ook beweert diamanten gevonden te hebben. Aan den blauwen berg vond Dr. V o l t z een veldspaatsteen, die sporen van koper en pyriet bevatte. Meer dan dit verhaalt Dr. Voltz, die trouwens nooit ver heeft kunnen doordringen, niet. Een nader wetenschappelijk onderzoek zou zijn nut kunnen hebben en tot klaarheid kunnen brengen of het juist is, dat, zooals men beweert, de bodem van Suriname steenkolen en ook lood bevat [1]).

Het goud nu dat men tot nog toe in Suriname vond was bijna uitsluitend alluviaal en bevindt zich in soms microscopisch fijne deelen in de klei-laag (g r a v i e r), die onmiddellijk onder de bovenlaag of humus ligt. Die goudhoudende laag nu wordt g e w a s s c h e n, dat is door de werking van 't water worden alle zelfstandigheden minder zwaar dan het goud verwijderd, terwijl dit door z'n specifiek gewicht zinkt en opge-

[1]) Thans, nu door zooveel meerdere aanraking met de boschnegers de waarschijnlijkheid op tegenstand bij verder doordringen aanmerkelijk verminderd is, zou een onderzoekingstocht in de binnenlanden meer kans van slagen opleveren. Zou het ook op den weg van het A a r d r ij k s k u n d i g G e n o o t s c h a p kunnen liggen zoodanig onderzoek te bevorderen?

vangen wordt in de daarvoor bestemde werktuigen. Goudhoudende kwartz-aderen heeft men hier nog niet gevonden Wel is aan de boven-Saramacca beproefd een kwartz-ader, die men vermoedde dat goudhoudend was, te bewerken, maar tot nog toe, naar ik vernam, zonder resultaat. Voor 't oogenblik zou trouwens het bewerken van kwartz eene onmogelijkheid zijn, althans bijna overal. Hoe zou men de noodige machineriën in ranke booten over de vallen, en daarna nog een paar dagreizen ver door de moerassige bosschen sleepen? [1])

In Cayenne, waar men met die moeilijkheid der stroomversnellingen niet te kampen heeft, is naar de placer St. Helie een weg aangelegd, die 600,000 francs moet gekost hebben, eene uitgave die door de uitkomsten gebleken is volkomen gewettigd te zijn.

De werktuigen nu, in Suriname in gebruik, zijn drieërlei: De sluice, de long-tom en de batté.

Vooreerst de sluice. — Men stelle zich voor een zeer lange, anderhalf voet breede houten goot, vierkant en van boven open, geplaatst op een helling, niet sterker dan noodig is, om het daardoor stroomend water toe te laten, klei, aarde en kleinere steenen naar onderen door te spoelen. Het boveneinde rust op een in de kreekbedding opgeworpen dam, die daarboven een water-reservoir vormt, en 't wordt afgesloten door een klein sluisje, vanwaar de naam! Het geheel rust op in of langs de kreekbedding geslagen palen en bestaat uit in elkaar passende deelen van ongeveer 15 voet lengte, die boxes genaamd

---

[1]) Zie hier wat mijn reisgenoot, de ingenieur, omtrent een en ander schreef: „Het opsporen van dergelijke kwartz-aderen of gangen is hier niet raadzaam, want hiervoor zouden Europeesche mijnwerkers, machines enz. noodig zijn, in één woord een enorm kapitaal en dan zelfs is een resultaat nooit met zekerheid te verwachten. De ondervinding heeft geleerd dat de veronderstelling onjuist is dat rijke alluviën een gevolg van rijke gangen zouden zijn, omdat het alluviaal goud op eene natuurlijke wijze geconcentreerd wordt. In andere goudlanden, bijv. Californië, veroorzaakt het opsporen van een gang geen moeite, omdat dezelve als een witte muur aan de kale en onbegroeide rotsen zichtbaar zijn en het oog reeds in de verte treffen. Hier is het anders gesteld; eene weelderige vegetatie bedekt alles en nergens is het gesteente zichtbaar. Dit gesteente is zelfs nog diep geheel doorweekt, waardoor de gangen geene bepaalde richting meer volgen, de aanwezig geweest zijnde kwartsen zijn weggespoeld en liggen in alle mogelijke richtingen verspreid. Het nasporen is hierdoor uiterst moeilijk en mocht men ook een gang vinden, dan kan men nooit weten of het aanwezige goud de enorme kosten zal dekken."

worden. Elke box is aan het lager uiteinde voorzien van een losse, vierkante ijzeren plaat, die in den bodem ingevoegd en met gaten voorzien is. Die bodem is gewoonlijk twee planken dik en aan 't uiteinde van de box neemt dan de ijzeren plaat de plaats van de bovenste plank in, zoodat 't geheel éene oppervlakte vormt. Bovendien zijn op den bodem van elke box een of twee dwarslatjes van een centimeter hoogte aangebracht en bevestigd door een enkele in 't midden geslagen nagel, om welke de lat als om een spil kan draaien. Een sluice kan uit een willekeurig aantal boxes bestaan, maar minder dan drie en meer dan zes worden zelden gebruikt. Wanneer men 's ochtends tegen half zeven aan 't werk gaat, wordt de sluis opengezet en het water spoelt de aarde, klei en steenen, al wat door de werklieden in de goot wordt geworpen, naar onderen. Vooraf heeft men tegen de riggels of latten en onder de ijzeren platen wat kwik aangebracht, waardoor het stofgoud wordt gehouden en geämalgameerd. Eenige werklieden maken den grond los met 't houweel, de anderen werpen het losgewerkte in de sluice, waarop een paar jongens te paard zitten om de zware steenen er uit te pikken en die, waaraan goud te bekennen is, ter zijde te leggen. Zoo gaat het werk door tot vijf uur of half zes; alleen tegen 12 uur rusten de negers om en om een half uur, zonder dat daarom het werk ophoudt.

Is er weinig water voorhanden, dan wordt er gewerkt met de long-tom. — Dit is een groote langwerpige houten kist, waarvan een der smalle zijden is verwijderd en vervangen door een schuins naar buiten staande ijzeren plaat, waarin gaten. Hieronder is een miniatuur-box aangebracht, zeer kort, maar even breed als de ijzeren plaat. In deze kist nu wordt de goudhoudende massa geworpen; daarbij wordt met een kalabas water gevoegd en 't geheel wordt met schop en houweel gekneed tot een brei, die langzaam door de gaten in de ijzeren plaat een weg vindt. Het goud bezinkt dan in de kleine box en de steenen worden met de hand uit de longtom verwijderd. Met de sluice verwerkt men in denzelfden tijd ongeveer viermaal meer materie dan met de long-tom. — Is het werk voor dien dag afgeloopen, dan wordt de watertoevoer afgesloten, de latten worden omgezet, de platen uitgenomen en al wat thans nog dáaraan of aan de wanden der boxes kleeft, wordt zorgvuldig met

een klein borsteltje en wat water naar onderen gebracht en onder de sluice opgevangen in een b a t t é, die dan met meer dan gewone zorg gewasschen wordt. De zilverachtige massa, die daarin dan overblijft, wordt overgebracht in een zeemleeren lapje, waaruit het nog aanwezige losse kwikzilver door drukking wordt verwijderd. Wat dan rest, wordt in een open braadpan boven 't vuur gehouden, totdat de kwik verdampt is.

Voor 'n leek is het onbegrijpelijk dat het water, dat de sluice vrij krachtig doorstroomt, geene fijne gouddeelen zou meesleepen, waar zelfs kleine steenen worden doorgespoeld, maar door herhaald onderzoek en na-wasschen van al wat uit de sluice komt, heeft men bevonden, dat althans zóó weinig goud verloren gaat, dat er nauwelijks meer sporen van te vinden zijn en het na-wasschen zeker de moeite niet loont.

Men zal begrijpen dat op deze wijze pas na afloop van het dagwerk een denkbeeld kan gevormd worden van de hoeveelheid, die gewonnen werd, behalve in 't geval dat de vondst van een grootere pepite of van een bijzonder rijk stuk kwartz van merkelijken invloed op de uitkomst zijn moet. Zoo werd mij een bijna zuivere p e p i t e getoond, die ± anderhalf kilo zwaar was. Ik meen dat dit het grootste stuk is dat ooit in de kolonie gevonden werd en 't behoeft nauwlijks gezegd, dat zoodanige vondsten tot de zeldzaamheden behooren.

De aangename en onaangename verrassingen zijn dan soms zeer sterk en het verschil van den eenen dag op den ander kan zeer aanzienlijk zijn. Zoo heb ik in de boeken op een placer gezien dat de productie van den eenen dag op den ander van 600 tot op 58 gram daalde! De kreek, of althans dat gedeelte er van, blijkt dan dikwijls uitgeput te zijn en men zal weer een nieuw placer moeten gaan opzoeken. Heeft men dus ook nog zoo'n rijk terrein in bewerking, toch zal men, wil men met voordeel blijven werken, altijd in den drogen tijd moeten zoeken naar andere plaatsen, rijk genoeg om te ontginnen, ten einde steeds wat in voorraad te hebben en met kans op goeden uitslag het kamp te kunnen verleggen naar een andere plek.

Thans dient nog het derde werktuig, de b a t t é, beschreven te worden. — Eigenaardig is het dat geen dezer instrumenten een hollandsche benaming heeft en het cosmopolitische karakter van de goudindustrie is te herkennen aan de vele talen, waaraan zij hare termen ontleent. — Dit is een houten bak van

anderhalve voet doorsnede, in vorm sterk gelijkend op een hoed van echt chineesch model, zoo als sommige jongere dames ze voor een paar jaar droegen, of ook op een van die groen geverfde bakken, waarin ten onzent erwtjes gedopt en soms ook aardappelen geschild worden. Alleen de binnenwand loopt bijna in een rechte lijn van 't middenpunt naar den bovenkant en is maar zeer licht gebogen. Aan het middenpunt is de bak iet of wat uitgehold, echter niet meer dan noodig om een kleine erwt te bevatten.

De batté wordt het meest gebruikt bij 't prospecteeren, dat is het instellen van een onderzoek naar den rijkdom van het terrein. Daartoe graaft men, liefst in de nabijheid van een kreek, een gat, verwijdert den bovengrond en vult den bak met de laag, die goud moet inhouden. Zoo gevuld wordt de batté in een ondiepe plaats even onder water gezet, zoodat de hoog opgestapelde massa van boven vrij, maar de batté-rand goed onder water is. Dan wordt die massa met de handen flink gekneed en daarna aan de batté eene snel draaiende beweging gegeven, zoodat door de middenpuntvliedende kracht langzamerhand alles verwijderd wordt behalve het goud, dat door zijn gewicht bezinkt in de holte. Vindt men bij dit wasschen dat de batté één tiende gram goud inhoudt, dus ter waarde van ± *f* 0.14⁵, en is door verschillende proefnemingen gebleken dat de bodem in den omtrek minstens even rijk is, dan acht men in 't algemeen dat terrein goudhoudend genoeg voor bewerking. Echter zal men, al naarmate de terreinsgesteldheid, den waterrijkdom van de kreek, de min of meer gunstige ligging met betrekking tot de naaste landingsplaats aan de rivier en de vraag hoe vele dagreizen die plaats van de stad afgelegen is, zich met min of meer goud per batté kunnen tevreden stellen. Dit hangt zóozeer af van de plaatselijke omstandigheden, dat het niet te doen is daarvoor een norm vast te stellen. Men zal dit begrijpen als men hoort dat een zak rijst, die in de stad *f* 15 kostte, in de Sara-kreek voor *f* 50 verkocht werd en dat van de zeven booten met levensmiddelen die door de boschnegers over de vallen en stroomversnellingen worden geholpen, er gemiddeld één verongelukt.

Dit prospecteeren heeft in den drogen tijd plaats, eensdeels omdat in den regentijd het bosch te moerassig is voor

dat werk, anderdeels omdat zelfs geen neger-gezondheid er tegen bestand is om dag en nacht aan éen stuk doornat te zijn, want bij dit werk moet men 's nachts de hangmat onder de boomen ophangen en is, waar men dagelijks verder trekt, van het maken van een kamp uit den aard der zaak geen sprake. Ook is in den drogen tijd beter over den water-rijkdom der kreeken te oordeelen, want al is de bodem nòg zoo rijk, als er geen water in de buurt is om dien te bewerken, dan is het onmogelijk het goud daaruit te verkrijgen. Goed prospecteeren is niet een ieders werk, al behoeft men ook geen mijn-ingenieur te zijn om er slag van te hebben. Men moet daartoe echter eenige ondervinding hebben van de wijze waarop het goud in en bij de kreeken voorkomt en ook een oog hebben voor kreekbeddingen die met den loop der tijden zich verlegd hebben.

Er zijn vooral drie moeilijkheden, waarmede de goudzoeker in Suriname te kampen heeft. Vooreerst de gezondheidsfactor, ten tweede de onbetrouwbaarheid van de personen met het toezicht belast, en eindelijk, de lange, moeilijke en soms gevaarlijke weg naar de goudvelden, die, al naarmate den afstand, van 8 dagen tot drie weken duurt. De rijkste placers echter zijn op den grootsten afstand in de Sara-kreek gevonden.

Die gezondheidsfactor beheerscht wel voor een groot deel de goudwinning in Suriname. Ten slotte is het sterkste en meest taaie gestel niet bestand tegen een leven in 't bosch, ook al worden de grootste voorzorgen genomen. De uit de moerassen opstijgende dampen veroorzaken al zeer spoedig de gevaarlijkste koortsen. Dan moet de lijder, die soms op den tweeden dag reeds niet meer staan kan, zóo hevig en afmattend kunnen de aanvallen zijn, het koste wat het wil, worden vervoerd. En ter eere van de negers moet worden erkend dat ze tot die taak onder de moeilijkste omstandigheden steeds bereid gevonden worden. En 't is geen gemakkelijke zaak om met z'n zessen een ziek man in zijn hangmat aan een lange paal of sterke bamboes soms een dag of wat door 't bosch over bergen en kreeken te dragen, langs een pad, dat voor een enkel persoon soms reeds zoo moeilijk te begaan is. En de arme lijder, wiens hoofd nu eens hooger en dàn weer lager hangt dan zijne voeten, en niettegenstaande de grootste zorg

vaak in onzachte aanraking komt met omgevallen boomen en met steenen en rotsen, en voor wien de hangmat geen beveiliging is tegen de makà-doorn, is op zoo'n oogenblik minder te benijden dan jongelieden met avontuurlijken inborst allicht meenen, wanneer zij zich het leven van den goudzoeker voorstellen. Is men eenmaal aan den waterkant. dan is 't ergste achter den rug. De zieke wordt achter in de boot gelegd, de pagaais worden opgevat en er wordt geroeid met een ijver die aan 't ongeloofelijke grenst. Er zijn voorbeelden van dat bij zoo'n gelegenheid negers dagen aan één stuk hebben doorgeroeid. En is de zieke eenmaal in de stad, dan wacht hem 't zij bij vrienden, 't zij in het militair hospitaal, een uitstekende verpleging, zoodat hij ook gewoonlijk weer herstelt, 'tgeen niet belet dat de koorts spoedig daarop den patiënt gewoonlijk opnieuw aangrijpt. Intusschen komen er inderdaad slechts weinige gevallen met doodelijken afloop voor, hoewel de gezondheid na eenige koortsaanvallen een gevoeligen knak krijgt en soms totaal vernield wordt. Weldra ziet zoo iemand er als een wandelend geraamte uit. Tijdens mijn verblijf in de kolonie werd de eigenaar van een placer in korten tijd driemaal ziek van de goudvelden .weggedragen. Hij liet zich echter daardoor niet afschrikken om er steeds weer heen te gaan en is thans voor zijne volharding beloond door een vondst van een kreek, naar ik hoor, zóo rijk, dat in één maand 300 kilo gewonnen is! Ik moet er echter voor waarschuwen om niet te veel te hechten aan de cijfers die men zoo hoort noemen, want men is in Suriname zeker niet minder dan elders tot vergrooting geneigd en de gelukkige vinder zal zelden aan iemand opgeven hoeveel hij vond.

Zeker is het dat men, door ondervinding geleerd, te Paramaribo in 't algemeen dezen factor der gezondheid niet licht telt. Op den avond vóór mijn vertrek verklaarde een welbekend ingezeten dat, al bood men hem tienduizend gulden, hij de reis niet zou willen ondernemen en verscheidene verstandige en bezadigde lieden trachtten mij van mijn voornemen af te brengen, door mij te wijzen op de gevaren van de boschkoortsen. Even waar is het dat, op een paar na, die klein begonnen zijn, de eigenaars van placers die bronnen van hun geluk of ongeluk nooit bezocht hebben. Ik spreek hier niet van de weinige vreemdelingen, die opzettelijk kwamen met het doel om goud te zoeken, 't zij voor

zichzelf, 't zij voor een maatschappij, maar die behoeft men trouwens maar éenmaal aan te zien om te weten dat zij in 't bosch geleefd hebben. Overigens, het uiterst geringe getal van hen, die in de stad blijvende een rentegevend placer bezitten, heeft weinig kans sterk te vermeerderen, want zoo érgens dan geldt bij de goud-industrie de spreuk van „het oog des meesters", en toch juist híer moet men, om eigen gezondheid en leven niet op 't spel te zetten, gewoonlijk alles overlaten aan personen, van welke men soms weet en soms ook slechts vermoedt dat zij onbetrouwbaar zijn.

De gewone wijze waarop men tot nog toe te werk ging, was de volgende. Men koos bij 't domein op de kaart een plek, waarvan men om d' eene of d' andere reden idee had, soms met evenveel grond als een speler die in een loterij 't eene nummer boven 't andere verkiest, maar gewoonlijk toch omdat er in de buurt goud gevonden was. De pacht werd aangevraagd voor het terrein dat op een kaart zóó duidelijk afgebakend werd voorgesteld, dat men allicht zou meenen dat er geen de minste moeite moest zijn om die plaats onmiddellijk te vinden. — Volgens 't nieuwe reglement kan men, alvorens pacht aan te vragen, gedurende een jaar het uitsluitend recht verkrijgen om op een bepaald terrein naar goud een onderzoek in te stellen.

Nu werd er een expeditie uitgerust en de leiding daarvan opgedragen aan een mulat of soms ook aan een neger, in één woord aan iemand, die voor dit doel te vinden was. Daar de vraag vrij groot en 't aanbod van hen, die ook maar eenigszins in aanmerking konden komen, vrij gering was, omdat lieden die d' een of andere vaste betrekking, hoe gering ook, vervulden, zich hiertoe moeielijk lieten vinden, moest men zich voor verreweg 't meerendeel met sujetten behelpen, omtrent wier goede trouw en ijver zelfs de verhardste optimist zich maar geringe illusies kon maken. Naarmate van het aantal neger-arbeiders — want Europeanen en zelfs mulatten kunnen in de goudvelden niet werken — dat in dienst werd genomen, en naarmate van den afstand, varieerden dan de kosten van zoodanige expeditie, om van één tot drie maanden te prospecteeren, tusschen de *f* 600 en *f* 2000. Ik twijfel er aan of men onder of zelfs voor die *f* 600 een geheel bijeen kon krijgen dat den naam van een expeditie zou worden waardig

gekeurd, maar voor *f* 1500 was men vrij goed ingespannen. De pachter deed gewoonlijk bij 't vertrek van de boot zijne laatste vermaningen, aanmoedigingen en beloften bij den waterkant hooren en de expeditie was onder weg. Nu wensch ik niet te doen gelooven dat de gehuurde leider van zoodanige onderneming nimmer of nooit door een gevoel van plicht zou zijn bezield geweest, of geijverd zou hebben voor de belangen van zijn lastgever, maar ontegenzeggelijk behoorde zoodanig geval tot de uitzonderingen, die den regel van 't omgekeerde bevestigen. Gewoonlijk was de chef onbetrouwbaar, lui en onverschillig, zelfs voor eigen voordeel, en zijn onderhoorigen waren met dezelfde eigenschappen behebt, alleen in nog sterkeren graad. Ook achtten deze lieden de kans op goeden uitslag, die ook hun ten bate zou komen, gewoonlijk zóo gering, dat zij hunne natuurlijke vadsigheid daaraan niet ten offer brachten. Als men nu nagaat dat alle contrôle op de gangen en verrichtingen van de expeditie ten eenemale onmogelijk was en gewoonlijk slechts door een toeval te constateeren viel of zij al of niet op de aangeduide plaats geweest was, laat staan nog er gewerkt had, dan kan het niet anders dan bevreemden dat zoo vele expedities nog steeds werden uitgerust. Maar het beetje goud, dat bij terugkomst werd vertoond als resultaat der expeditie — de prospecties, zooals men de hoeveelheden, die bij het wasschen van elke batté verkregen worden, noemt — was dan juist voldoende om er den pachter toe te brengen, ten einde het eerste offer niet doelloos te doen zijn, een nieuwe expeditie uit te rusten. Intusschen gebeurde het maar al te vaak dat de expeditie nooit op het te onderzoeken terrein voet zette, 't zij omdat de moeite te groot werd geacht en 't gemakkelijker was om hier of daar aan den waterkant de hangmat op te hangen en de provisies te verorberen, 't zij omdat het inderdaad niet gelukte het gepachte terrein te vinden, en er dan toe werd overgegaan om tegen den tijd dat drink- en etenswaren opraakten, van een ander stuk grond de noodige prospecties mee te brengen, prospecties die aanleiding zouden geven tot een volgende onderneming, waarvan het resultaat weer zou zijn een nieuwe, thans wellicht laatste expeditie, die, zoolang er geld in kas was of op welke wijze dan ook kon verkregen worden, weer werd opgevolgd door eene allerlaatste voorstelling. Tot nog toe heb ik van geen rijk placer

aan een particulier toebehoorende vernomen, dat niet gevonden werd bij zoodanige onherroepelijk laatste expeditie!

Maar geheel afgescheiden van onverschilligheid en onwil en zelfs bij ijver en goede trouw kan het licht gebeuren dat de prospecteerenden nooit het gepachte terrein bereiken. En dit zal niet verwonderen, wanneer men zich rekenschap wil geven van de moeilijkheden, die het bepalen van de juiste ligging door iemand, die geen landmeter is, moet inhebben, over een uitgestrektheid dicht bosch van honderd duizenden hectaren, waarin de eenige vaste punten van uitgang, vaak ver van elkaar gelegen, sterk kronkelende rivieren en beekjes zijn, en waar nergens een overzicht, al is het dan ook maar over een zeer beperkt deel dier gronden, te verkrijgen is. Zoolang men nog op de rivier is, valt het na eenige oefening met de kaart in de hand niet zoo moeielijk te bepalen waar men zich bevindt, maar moet de tocht soms dagen worden voortgezet in 't bosch, waar de afstanden dienen berekend te worden naar den tijd benoodigd om een weg af te leggen dien men zelf moet openkappen, en die om allerlei hindernissen te voorkomen vaak sterk kronkelt, dan is die plaatsbepaling soms zeer moeilijk. Is het wonder dat onder zulke omstandigheden het dikwijls voor sommigen eenvoudigweg onmogelijk is te weten, of zij zich al of niet op het gepachte gebied bevinden, en dat soms geheel te goeder trouw A bij B werkt, en deze C weer om zijn goud brengt, terwijl C zich aftobt om goud te vinden voor D? Op zoodanige vergissingen rekenende, was het tot nog toe geen ongewone zaak om een terrein te pachten grenzende aan, of in de nabijheid van anderen, waarop geprospecteerd werd, en dan de geringe jaarlijksche pacht — *f* 0.10 per hectare — te betalen in de hoop dat te eeniger tijd mocht blijken dat de buurman, meenende voor zich te werken, een rijke kreek had ontdekt voor hem, die, minder ijverig, maar met meer geduld, eenvoudig op die tijding wachtte om te beginnen met een exploitatie die hem anders wel wat gewaagd voorkwam. Ook is het een gewoon verschijnsel dat kleine pachtgronden worden genomen, grenzende aan terreinen, die als rijk bekend staan, ten einde in de gelegenheid te zijn de taak van den buurman, wien het niet gemakkelijk valt zijn geheele terrein te bewerken, wat te verlichten. En bij uitgestrektheden van pachtgronden van duizende hectaren, zoo als er zijn, kan

er soms heel wat tijd verloopen voordat men dezen gedienstigen ijver gewaar wordt en kan temperen.

Dat er op deze wijze al heel wat goud gestolen werd, weet een ieder en men weet u ook met bewonderenswaardige nauwkeurigheid op te geven hoe veel, waar en door wien. Uit discretie acht ik het beter hier namen, plaatsen en hoeveelheden te verzwijgen. Alleen dient er op gewezen, dat aan zoodanige handelwijze in Suriname niet dat opprobium en niet die afkeuring verbonden is, als wellicht uit een streng zedelijk oogpunt of ook uit een eenvoudig strafrechtelijk standpunt wenschelijk kon worden geacht. Het aleätoire karakter van de goud-industrie, dat meêbrengt dat hier iets ontnomen wordt dat de rechthebbende misschien nooit zelf zou gevonden hebben en zeker nooit zal missen, moge wel de onbewuste aanleiding tot deze minder strenge beoordeeling zijn. De omstandigheid daarenboven dat meestal de mogelijkheid van goede trouw nog altijd bestaat en dat het tegendeel slechts hoogst zelden te bewijzen is, zal hier wel het hare toe bijdragen. Over de onveiligheid van eigendom in dézen zin is meermalen geklaagd en de politie-macht voor de goudvelden — één brigadier en twee marechaussées aan de Suriname, één marechaussée aan de Morowijne en aan de Saramacca nihil — over een uitgestrektheid van 500,000 hectaren verspreid liggend pachtgebied en van het daartusschen gelegen terrein, geheel bestaande uit dichte boschgronden, kan wel niet anders als modest genaamd worden! Om echter op dit punt eenige zekerheid van eigendom te verkrijgen, zou elk pachtgebied behoorlijk door opengekapte lijnen moeten worden begrensd en ook dan nog (er zijn bekende voorbeelden van) kan een verschil in meeting — waarvan, als men op de daaraan verbonden moeilijkheden let, wel kan gezegd worden dat zij tot nog toe over 't algemeen verwonderlijk juist schijnt geweest te zijn — van ook maar weinige meters een waarde van tonnen gouds van den een op den ander doen overgaan. Daarbij zou dan de politiemacht op eene formatie dienen gebracht te worden, waaraan thans niet te denken valt.

Wat overigens de veiligheid van alle andere eigendommen en van personen betreft, daarover is, voor zoover mij bekend is, nooit geklaagd en daaromtrent is men op de goudvelden even veilig als in de rustigste onzer provinciën, waar trouwens óók wel eens een diefstal voorkomt. Nooit zijn er in de Suri-

naamsche bovenlanden tooneelen van roof of moord voorgekomen, zooals op andere goudvelden. In dit opzicht zijn de Guyanas van veel betere conditie dan vroeger Californië en Australië, waar de Europeesche avonturier slechts een schop en houweel noodig had om zijn geluk te beproeven, terwijl hier, waar het tropisch klimaat den Europeaan belet met eigen handen te graven, en nog andere moeilijkheden zich voordoen, men althans over zekere geldsom moet kunnen beschikken om goudzoeker te worden, en dus niet voor een ieder die gelegenheid openstaat.

Dat onder de pachters verder allerlei middelen werden aangewend om elkaar rijke, of rijkgewaande, placers te ontfutselen en, bij 't vinden van rijke prospecties in elkaars buurt, te trachten, den mededinger te beletten in de stad te komen voordat men zelf voor het nemen van de pacht had kunnen zorgen, is genoegzaam bekend. Men sneed de touwen van booten los, zoodat ze wegdreven, de pagaais of riemen werden gestolen en mocht de mededinger op de vallen schipbreuk lijden, dan werd hij onverbiddelijk aan zijn lot overgelaten.

Een van de minst aangename ondervindingen was voorzeker, om, als men ten gevolge van de ongunstige rapporten van zijn opzichter een terrein niet op nieuw had ingepacht, te vernemen dat diezelfde opzichter dat terrein had genomen en nu bezig was er zijn fortuin te maken! En dit soort van bedrog kwam dikwijls voor.

Bedenkt men nu dat er in Paramaribo geen man of vrouw was die — niet tot den allerarmsten stand behoorende — geen eigen placer of althans een aandeel in een placer had, en dat de meesten één of meer expedities hadden uitgezonden en, op zeer weinige uitzonderingen na, er geld op hadden verloren, dan kan men nagaan dat bij slechts zeer weinigen, de gouddorst die zich van hen had meester gemaakt, bevredigd en gelescht werd.

Op deze wijze is — het valt niet te ontkennen — een groot deel van den middenstand, die in de laatste jaren toch maar weinig welvaart kende, verarmd, terwijl daarentegen eenige zeer weinigen rijk zijn geworden. Zijn de laatsten echter met den vinger aan te wijzen, de eersten zijn in verhouding tot hen legio. Men verlieze intusschen niet uit het oog, dat meer dan een, die in de goudvelden winsten behaalde, deze ten bate der kolonie besteedde door aankoop van plantages of door het op

touw zetten van eene onderneming van algemeen nut, zooals de rivierdienst op de Suriname bijv. Dat dit voordeel tot nog toe echter in geenen deele tegen de nadeelen opweegt, daarvan is men ook over 't algemeen in de kolonie zelve overtuigd. Zelfs sprak ik in 1882 verscheidene bezadigde lieden, die beweerden, dat in de goudindustrie tot op dien tijd, alles gerekend, meer verloren dan gewonnen was [1]). Deze meening komt mij met het oog op de waarde van drie millioen, die toen reeds als gevonden was aangegeven, minder juist voor, al waren de onkosten, verbonden aan het verkrijgen van dat bedrag, ook zeer hoog. Zeker is het intusschen dat de winsten, door enkelen tot nog toe behaald, gering zijn in vergelijking tot de fortuinen elders in het zoeken naar goud verkregen.

Na afloop van het werk en als de productie van den dag zorgvuldig gewogen en geborgen was, werd de avond, onder 't genot van een concert van reusachtige kikkers of ook soms van brulapen, met aangenamen kout gekort.

Zoo bracht ik een dag of wat op het placer door en genoot in den vroegen morgen van de koelte der bosschen en bewonderde steeds meer de ontzachelijke werkkracht der negers, die gewoonlijk al zeer flink werken op de goudvelden, al zijn zij er elders ook niet zoo licht toe te krijgen. Het geheele leven op de goudvelden is er een naar hun hart. Vooreerst is er, behalve altijd zingen, niets dat zij zoo graag doen als roeien en hiertoe bestaat op den weg heen en weer zoo ruime gelegenheid, dat zelfs een neger daarmede tevreden kan zijn. Dan verteert hij in 't bosch niets, daar hij door den pachter gevoed wordt, zoodat zijn geheele loon, gewoonlijk *f* 1.25 à *f* 1.50 per dag, over drie of meer maanden te gelijk uitbetaald wordt

---

[1]) Trekt men van de verkregen waarde aan goud (± acht ton per jaar in de laatste jaren) de onkosten der expedities en van het ontginnen der terreinen af, en deelt men daarna het overblijvende met het gemiddelde aantal pachters in die jaren (± 270), dan zou men, aangenomen dat elk der pachters éénc expeditie had uitgerust en slechts gedurende drie maanden met 10 man bijv. had laten werken, ongetwijfeld tot dit resultaat komen. De waarheid is echter dat op lange na niet alle pachters jaarlijks expedities uitstuurden of lieten werken. Toch verklaarde de Procureur-Generaal in 1882 in de koloniale Staten, dat jaarlijks ongeveer 1000 werklieden 3 a 4 maal uit de stad naar de goudvelden vertrokken. Bij eene zeer matige berekening van onkosten zou dan al bitter weinig winst van die acht ton overblijven.

als hij in de stad terugkeert, en dan leeft hij er op los, even als een matroos dat doet, en rust niet, voordat al zijn geld op is. Daarop verhuurt hij zich weer, er alleen voor zorgende dat hij met kerstmis weer in de stad is, niet zoozeer uit een diepgevoelde godsdienstige overtuiging, als wel omdat er dan 't meeste pleizier wordt gemaakt. En dan heeft het goudzoekersleven toch ook dáarom zoo groote aantrekkelijkheid voor onzen zwarten broeder, omdat er goud te vinden is en dat niet alleen door hem, die er recht op heeft. Wanneer men in de buitenwijken van Paramaribo een oog slaat op de massa nette, nieuw geverfde — en dat wil daar veel zeggen — woningen, die sedert de goud-industrie aldaar als paddestoelen uit den grond verrezen zijn, en die allen toebehooren aan hen, die met die industrie in betrekking staan, dan zal men wel, als men overigens de levenswijze dezer lieden kent, toegeven dat er vrij veel goud gevonden wordt door hen, die er geen recht op hebben. Ik vrees wel dat men zal moeten erkennen, dat ook op hunne zedelijke ontwikkeling deze goud-koorts juist niet gunstig kan werken, al moet men dan ook beamen dat zij in 't algemeen geenszins op déze gelegenheid gewacht hebben, om hoogst vrijzinnige denkbeelden omtrent het mijn en dijn te koesteren, en ook .... toe te passen.

Men schat dat in Cayenne ongeveer een vierde van het gevonden goud door de negers wordt genaast. In onze kolonie moet het er nog lang zóo erg niet uitzien, al zou men ook verkeerd doen daaruit tot minder goeden wil bij de onzen te besluiten. Alleen de gelegenheid is minder goed.

Op een Donderdagmorgen brak ik op. De trommel, die ik had meegenomen, werd op 't hoofd van een neger geplaatst, en niettegenstaande dit meubel zóo zwaar was dat er daartoe twee kerels noodig waren en de drager het onmogelijk eigenhandig aftillen kon, was de man, die te gelijk met ons vertrok, zonder spoor van vermoeienis aan den waterkant geruimen tijd voor dat wij aankwamen!

Van den gastvrijen directeur nam ik een hartelijk afscheid en de onder-directeur of opzichter was zoo vriendelijk mij naar den waterkant te vergezellen. Zoo in aangenaam gezelschap afgelegd, kwam de weg vrij wat minder vermoeiend en minder lang voor dan den eersten keer, en na 'n uur of drie loopens,

waarbij ik de onvermoeidheid van mijn tochtgenoot bewonderde, kwamen wij weer bij den wachter aan.

Na een zeer eenvoudig middagmaal en een korte siesta begeven wij ons in een corjael, dat aan den waterkant vastgemeerd ligt, om aan de Aroesa-banja-vallen een bezoek te brengen. Deze zijn mogelijk een anderhalf uur gaans hooger op in de rivier gelegen. Wij gaan met ons vieren; behalve den opzichter ook de wachter en een boschneger, die goed met de rivier bekend is. Er is zeemanschap toe noodig om in de corjael plaats te nemen, want de minste beweging kan ze doen kantelen. Al is het dan ook niet absoluut noodig om hier, even als in een „sudden death", de scheiding in 't midden te dragen, althans wanneer men niet met de lokken van een Absalom gezegend is, toch wordt door elke zijwaartsche beweging het evenwicht gestoord. Zij die wel eens in een giek gevaren hebben, zullen dit begrijpen en weten ook dat als men eenmaal zit en de boot goed op het water ligt, 't ergste voorbij is en dat men er vrij spoedig aan went zich geene bewegingen te veroorloven dan alleen die in de richting van de boot. Eenige uren aan één stuk zoo bijna roerloos zonder steun voor den rug in de brandende zon te moeten zitten op een lat of plankje, dat zelden veel breeder is dan 'n paar centimeter, behoort bepaaldelijk tot die pijnlijke ondervindingen, die men moet hebben doorleefd om ze geheel naar waarde te schatten. Hebben daarbij de muskieten vrij spel, dan komt de natuurlijke mensch in zijn aangeboren verdorvenheid er allicht toe om zich uitdrukkingen te laten ontvallen, die men te vergeefs in den catechismus zou zoeken! Gelukkig echter zijn er op deze hoogte in de Suriname geene muskieten, al komen ze hooger op en in de Sara-kreek ook weer voor. Op raad van een vernuftig vriend nu had ik een ouden matten stoel van de achterpooten ontdaan en nam dien op al mijne tochten mee. In een corjael geplaatst nam een der latten die de boorden samenhoudt, de plaats van die geamputeerde pooten in en een ieder die de watertochten in de binnenlanden kent zal begrijpen van hoe uitstekend nut dat meubel mij geweest is. Overal waar mijn goede Cetewayo met dien stoel op het hoofd z'n grinnikend bakkes tusschen de sporten als in een kooi vertoonde, verwekte dat schouwspel den algemeenen lachlust. (Ook als basis voor het overige wat er zoo te dragen valt werkte

de stoel zeer praktisch en diende uitmuntend om veldflesch, patroontasch, of een waarloos kleedingstuk aan op te hangen.) Dat ik dien stoel hier ter sprake breng, is niet alleen uit edelmoedigheid tegenover toekomstige reizigers, die van die vernuftige vinding zouden kunnen profiteeren, maar ook omdat hij ons bij deze gelegenheid bijna in 't verderf stortte.

Al waren wij ook in den drogen tijd, toch was de stroom zoo snel dat zelfs onze lichte corjael, die geheel onbeladen was, maar langzaam vooruitkwam. In 't begin pagaaide ook ik, zoo goed en zoo kwaad als 't ging, mede, maar moest dit spoedig laten, daar al mijne aandacht en krachten vereischt werden om ons evenwicht te bewaren, of liever te herstellen, wanneer de felle stroom het dreigde te verbreken. Er zijn op deze plaats in de Suriname vele grootere en kleine eilanden en aan alle kanten verheffen zich uit de bedding rotsen en riffen, die de stroomversnellingen veroorzaken, en komen deze in ritsen dwars over den stroom voor, dan worden daardoor de kleine watervallen gevormd, waarover alleen boschnegers een boot kunnen brengen.

Bij 't opvaren zoekt men natuurlijk die doorgangen, waar het minste water staat en waar de boot maar net even door kan, omdat de stroom er uit den aard der zaak minder sterk is. Bij 't opvaren daarentegen neemt men het breedste en diepste vaarwater en — binnen zekere grenzen — de zwaarste vallen, ten einde minder kans te loopen om te stooten op onder water verborgen rotsen of boomstammen, die tusschen de rotsen zijn beklemd geraakt.

De ervaren boschneger nu kent, hoe ongeloofelijk het ook moge klinken, elk dezer rotsen en weet met juistheid te bepalen, zoowel in den drogen als in den regentijd, langs welken weg en doorgang hij bij elken verschillenden waterstand een boot van een bepaalden diepgang brengen kan. Het beklemde hout echter kent hij natuurlijk slechts gedeeltelijk en daarom is dit voor de vaart veel gevaarlijker dan rotsen, waarvan ook, al zijn ze niet zichtbaar, gewoonlijk aan de water-oppervlakte iets te bespeuren valt.

Onafhankelijk overigens van de min of meer snelle strooming, die door de ligging en hoogte der rotsen bepaald wordt, moet de schipper zijn weg zóo kiezen, dat hij telkens in de gelegenheid is de boot te verlaten en, staande op een rots of in de

bedding, door een flinken stoot meer kracht bij te zetten dan dit met de pagaai mogelijk is.

Zij, aan wie wij ons lot hadden toevertrouwd, hadden zich dan ook weldra van alle overtollige kleeding ontdaan en hun toilet gereduceerd tot het allernoodzakelijkste, — een term die hier niet, zooals gewoonlijk bij ons, c u m g r a n o s a l i s moet worden aangenomen. — De eene bevond zich voor, de andere achter in de boot, die ze telkens met ongeloofelijke behendigheid verlieten, om, soms tot aan de knieën en soms tot aan het middel en nog dieper in den stroom staande, ze met meer kracht vooruit te kunnen brengen.

Die vaardigheid was zoo volkomen, dat ik meermalen niet wist of onze achterman zich in of buiten de corjael bevond. Om op de plaatsen, waar tot uitstappen te veel diepgang is, tegen de stroomversnellingen op te komen, tracht men telkens zooveel mogelijk onder de luwte — om 't zoo uit te drukken — van een eilandje of een rots te komen, waar het van beide kanten toestroomende water bijeenkomt, éen oogenblik als ware 't stil staat en dan een teruggaande beweging aanneemt, om dan vlak onder de oorzaak van den tegenstand een kolk te vormen. Dan moet in die kolk het vaartuig in evenwicht gehouden worden en van daar uit gaat het dan in zijdelingsche richting dwars door den fellen stroom heen naar een volgende schuilplaats. Zelden ondervond ik iets dat de zenuwen zoo in spanning houdt. Meer dan eens scheelde het weinig, of onze bemanning, die zich buiten bevond, was door de kracht van het element meegesleept en verscheiden malen zag ik in mijne verbeelding de boot kantelen en de ongelukkige equipage een speelbal der golven. Ik trachtte mij dan te troosten met de opgaven der statistiek, die bewijzen dat men bij zoodanig ongeval maar zelden het leven verliest, een troost intusschen die in zulke oogenblikken zelden zooveel geruststelling aanbrengt als waarop ze rechtens aanspraak zou mogen maken. Eens werd de stuurman, die buiten boord stond, door de kracht van het water van de been gesleurd en had op dat oogenblik zijn metgezel zich niet met alle kracht aan een stevig boompje, dat tusschen twee rotsen in groeide, kunnen vastklemmen, dan was de tocht — althans naar boven — meteen uit geweest. In 't begin liep er bij elken schok, die de boot kreeg, als ze tegen een rots stootte of daarover schuurde, een rilling langs mijn rug, maar ook daaraan

gewent men snel en na een poos krijgen die huiveringen zelfs iets aantrekkelijks. Toen wij bijna aan 't eind van onzen tocht gekomen waren en goed en wel in een kolk onder een rots beland, wipt op eens mijn achterpooten-looze stoel, die door de ondergane schokken ongemerkt achteruit geschoven was over de lat die tot steun diende, tot ons aller groote ontsteltenis plotseling achterover, zoodat ik met mijn hoofd tusschen de voeten van mijn vriend, den opzichter, en met de beenen in de lucht te recht kwam! 't Was een hachelijk oogenblik en in mijne verbeelding hoorde ik het water reeds in mijne ooren suizen, maar gelukkig had de achterhoede de corjael al verlaten en kon die, stevig op een rots staande, het evenwicht herstellen. Met eenige moeite werd ik weer op mijn troon hersteld, die ik thans niet, zoo als ik gaarne gedaan had, voor het veiliger plankje kon verwisselen, zonder mijn dierbaren stoel aan de golven prijs te geven. Onze tocht duurde óver de drie uur, totdat wij de Aroesa-banja in 't gezicht kregen. Onderweg waren wij een boschnegerdorp gepasseerd, voor 't welk een twintigtal corjaelen op stroom lagen. Gewoonlijk krijgt men van den waterkant uit die dorpen niet te zien, althans niet in den drogen tijd, wanneer ze niet op een hoogen oeverkant gebouwd zijn; maar de grootte kan zoo ongeveer geschat worden naar het aantal corjaelen, die er gemeerd liggen. Ook stond op een nakende rots midden in de rivier een roodhuid te visschen met pijl en boog. De pijlen waren lang en sterk, met een ijzeren weerhaak voorzien. Er was er één bij, waarvan de punt aan een dun zijde-achtig koord bevestigd was en die als harpoen kon worden gebruikt. Een groote visch, wel 'n pond of zes zwaar, leverde het bewijs van zijn bedrevenheid.

'tZal zoowat half zes geweest zijn toen wij op ongeveer honderd en vijftig passen van den wal genaderd waren en men verklaarde dat het niet wel mogelijk zou zijn om dien avond nog verder te komen. Ik moet gulweg erkennen dat er geene sterke bewijsredenen noodig waren om mij dit grifweg te doen aannemen, en dat mijn lust op den val in onze corjael te bestijgen, op dat oogenblik niet ontembaar was. Ook wilde ik gaarne gelooven dat, zooals beweerd werd, het gezicht van onderen, waar wij ons bevonden, oneindig fraaier en indrukwekkender was dan van boven de vallen. In elk geval moest het zoo voor ons rustiger en voor al de daarbij betrokkenen aan-

genamer zijn dan de schipbreuk, die ik mij bij ons „rustloos voorwaarts streven" als vrij wel onvermijdelijk voorstelde. Wij klampten ons dus vast aan een zwaren boomstam, die tusschen twee rotsen beklemd was geraakt, en ik trachtte een zeer onvolkomen potloodschetsje van de Aroesa-banja te maken. De eigenlijke waterval, buiten de onmiddellijk voorafgaande en daarop volgende stroomversnellingen, was toen, geloof ik, nauwelijks anderhalve meter hoog en mogelijk honderd meters breed. De indruk van de vallende watermassa was dus zeker niet overweldigend en kan niet op éenen dag genoemd worden met zoo menigen bekenden waterval in Europa [1]), maar wel was het geheele tafereel dat wij voor ons zagen buitengemeen treffend.

In de verte boven den val de donkergroene zoomen van de steeds smaller wordende rivier, waarin menig liefelijk lachend eiland en donkere rots zich verheft. Daarboven komen even de toppen van purper-blauwe bergen te voorschijn. Rechts en links zijn beide oevers bezet met het dichte oorspronkelijke woud, hier en daar gebroken, waar een duistere plek het bewijs levert dat de een of andere reus bezweek en zijne eertijds trotsch uitgebreide armen thans machteloos en nederig uitstrekt over den stroom, als smeekend om verder te worden gespaard en niet door zijn kracht te worden meegesleurd. Aan den oeverzoom de weelderig tropische breedgebladerde planten naast de ranke stammen met zwaren breedgepluimden top. Daarnevens en daarachter de overige boschbewoners, wier takken zwaar met parasieten bezet alle kleuren, tinten en schakeeringen van groen vertoonen. Daarover heen kruipen in phantastische vormen de slingerplanten, die neerhangend in den stroom zich doen wiegen op de langs den oever minder snelvlietende golven. Daartusschen de sneeuwwitte muur, gevormd door het loodrecht vallende water, waaruit hier en daar een donkere rots te voorschijn treedt. En op den voorgrond de vallende, hijgende, bruisende stroom, helderwit, waar in den weg staande riffen worden aangeloopen, ebbenzwart, waar zonder tegenstand diepe kolken worden be-

---

[1]) De Potaro, een zijtak van de Essequebo, vormt in de bovenlanden van Britsch-Guyana een waterval van 822 Eng. voeten hoog en van 240—400 voet breed, al naarmate van 't jaargetijde. Deze grootste der bekende watervallen, the Kaieteur of old mans' fall genaamd, werd in 1870 door een Mr. Brown ontdekt. Bezoekers zijn schaarsch, daar de reis van Georgetown daarheen 'n week of drie duurt!

reikt. En die voorgrond afgewisseld en gebroken door rotsen, waarvan sommige de zwarte kale koppen maar even boven het woelig element verheffen, terwijl andere reeds groen bewassen zijn met jonge struiken, die in weinige dagen te voorschijn traden. Daarboven onder de roodgetinte avondwolken, die overal in het water zich sterker of zwakker weerspiegelen, trekken de schelkleurige parkieten in paren dwars over de rivier. En dat alles verlicht en beschenen door den purpergloed van de ondergaande zon!

Maar hoe schoon ook die aanblik was — en ik moet erkennen dat onder de weinige zaken, die in de tropen niet tegenvallen, een zonsondergang met die heldere kleuren en prachtige licht-effecten een eerste plaats inneemt — wij moesten onverbiddelijk terstond den terugtocht aanvaarden, wilden wij niet dat de duisternis ons te midden van de rotsen overviel. De corjael, van voren losgelaten en van achteren nog even aangehouden, zwaait om en nu gaat het in pijlsnelle vaart de rivier af, langs den weg, waar de stroom het zwaarst, de vallen het sterkst en het water het diepst is. Aan den boeg ligt de boschneger half geknield tegen de neus van de boot met de pagaai te sturen. De moeilijkste taak is voor hem, want de ander aan den achtersteven kan betrekkelijk maar weinig richting geven aan het vaartuig, dat zijn beweging ontleent aan het water dat nog sneller dan de corjael vooruitschiet. Toen wij bij de eerste sterkere stroomversnelling kwamen, begonnen onze zwartjes voor en achter zoo hard tegen elkaar te schreeuwen en te gillen, dat een oningewijde moest denken dat ze „ongenoegen" hadden, waartoe het oogenblik al zeer slecht gekozen scheen. Door de wijze echter waarop zij met de pagaaien zwaaiden kwam men alras tot het denkbeeld, dat het verschil van meening, voor zoover het bestond, moest loopen over den te volgen koers. Dit was onder de omstandigheden alles behalve geruststellend, maar toen bij kleine vallen hetzelfde zich steeds herhaalde, zonder dat dit schijnbaar verschil van gevoelen ook verschil van handelen meebracht, kwam ik weer wat bij en kon mij overgeven aan het opwekkende gevoel van de snelle beweging [1]) en aan het bewonderen van de handigheid der boschnegers.

---

[1]) Die snelle nederwaartsche beweging herinnert levendig aan het „rutschen", zoo als dat bijv. in de zoutmijnen van het Salzkammergut geschied. Ook wel aan het afglijden van een helling in een prikslee.

Waar het water zich tusschen twee rotsen een weg baant, werkt het zich aan beide kanten tegen de rotswanden op en dan vormt er zich, als de doorgang smal is, in 't midden een geul. Juist midden in die geul moet de boot gestuurd worden, wil men niet de kans loopen van kantelen, en hoe vreemd en hoe dwars nu de ligging onzer corjael soms, om hindernissen te vermijden, zijn moest, vóordat wij den eigenlijken val bereikten, steeds lag ze recht in de geul als wij tusschen de rotsen inkwamen, zóo recht dat tot tweemaal toe het water van beide kanten tegelijk binnenstroomde. Dit werd er echter weer spoedig met een kalabas uitgehoosd. Eens kwamen wij, om een overhangenden boomstam te ontwijken, in terugstroomend water en vandaar in een kolk waar de corjael als een tol in ronddraaide. Toen wij weer in den stroom kwamen, was er een oogenblik dat de boot aan voor- en achtereind door verschilde stroomingen zoo gewrongen werd, dat ik dacht dat ze midden door moest breken, maar ook aan dat gevaar, dat trouwens niet groot was, want onze boomstam zat nog stevig in elkaar, ontkwamen wij, en vijfentwintig minuten nadat wij „keert" gemaakt hadden, lagen wij, thans in volkomen duisternis, aan den waterkant bij het wachterskamp.

Gedurende den ganschen nacht werden telkens aan d' overkant van de rivier geweerschoten gelost. Daar bevond zich een boschnegersdorp en er werd een doodenfeest gevierd. Wat feestvieren en het verorberen van sterken drank bij zoodanige gelegenheid betreft, doen de boschnegers bij geen beschaafde natie, zelfs niet bij de Ieren onder. Die feestelijkheden duren soms 8 tot 12 dagen, al naar gelang van den rang van den gestorvene, maar onmiddellijk na den dood heeft er eene plechtigheid plaats, die wel vermelding verdient. Het is bij hen nu eenmaal aangenomen, dat niemand, wat men bij ons noemt, een natuurlijken dood sterft, maar dat het overlijden steeds het gevolg is van misdaad, die gewoonlijk in vergiftiging of obia-toovermiddelen bestaat.

Om nu tot de ontdekking van den schuldige te komen, wordt het lijk op een plank of in een open kist met een kleed bedekt rondgedragen op het hoofd van een der naastbestaanden. Zoo gaat het door het dorp langs alle hutten heen, totdat de woning bereikt wordt van den misdadiger. Daar krijgt de doode het zóo kwaad, dat de drager heen en weer begint te zwaaien en

ten slotte valt het lijk, niet meer in staat de pijnlijke aandoeningen opgewekt door de nabijheid van de moordenaarswoning te dragen, ter aarde, waardoor dan tevens de schuldige is aangewezen! Onnoodig te zeggen dat deze zelden tot de uitverkoren vrienden van den drager behoort!

Vroeger werd die misdaad, naar men zegt, wel eens met den dood gestraft, maar tegenwoordig bestaan de onkosten van zoodanige euveldaad slechts in een boete geëvenredigd aan het aanzien en den rijkdom van het slachtoffer en zijn gewaanden moordenaar.

Den volgenden morgen moest er vroeg worden opgebroken, omdat de stoomboot Henri mogelijk reeds om tien uur van Brokopondo de reis naar de stad zou aanvaarden en ik gaarne van die gelegenheid wenschte gebruik te maken.

Het lag me nog te versch in 't geheugen hoe ik een vorig maal in een kleine corjael met een zeer povere bemanning in Bergendaal saamgeraapt, de reis naar de stad had gemaakt. Wij gingen tegen den avond onder weg en de fraaie nacht onder den helderen sterrenhemel was zeer genietbaar, al moest ik dan ook hard parelen om de manschap aan te moedigen en zelf wakker te blijven, want ik wist dat als ik maar even zou knikkebollen er een werkstaking plaats zou vinden. Maar o! de daarop volgende dag en die ondragelijke hitte op de stille rivier, toen wij bij 't doorbreken van den vloed niet verder konden en moesten blijven blakeren op het water te midden der muskieten, daar er geen gelegenheid was om aan land te stappen! Voor wie weten wil, of hij ook maar eenigen natuurlijken aanleg voor een zonnesteek bezit, is zoodanige gelegenheid onbetaalbaar!

't Was dan ook nog bij maanlicht dat ik, na een hartelijk afscheid van onze tochtgenooten van den vorigen dag, met Cetewayo, den wachter, en twee kippen die de directeur van 't placer mij meegaf, in de kleine corjael plaats nam om de rivier af te varen. Was de zonsondergang den vorigen avond prachtig geweest, de zonsopgang was, geloof ik, nog indrukwekkender. Langzaam week het stille bleeke maanlicht voor de korte ochtendschemering, de bode van den zonnegod, die zich reeds vlak onder de kimme bevond. Weldra maakt die kleurlooze dageraad plaats voor de warmere tinten van het groote licht des daags, terwijl de hemel plotseling als met één

penseelstreek, die tevens de verbleekende starren uitwischt, bedekt wordt met een rozenrooden gloed, die de blauwe bergkruinen verlicht en zich weerspiegelt op de phantastische vormen der rivierenevelen, welke de koele ochtendwind voor zich uitjaagt. Aan alle kanten ontwaken de bontgevederde vogels, die in paren de rivier overtrekken om het dagelijksche voedsel te zoeken. Op grooten afstand zien wij eenige buffels de rivier overzwemmen en met spoed voert ons de snelvlietende stroom afwaarts. Zelden genoot ik een stiller, hartverheffender schouwspel dan die zonsopgang in de binnenlanden van Zuid-Amerika. Hoe menigmaal ik de zon ook zag opgaan — ook daar waar zulks behoort, zooals op de Rigi bijv. — en daarbij ook dikwijls veel genoten heb, werd dat genot toch gewoonlijk aanmerkelijk getemperd door allerlei ongemakken: door verkleumde ledematen en de niet te miskennen ongeriefelijkheid verbonden aan het in het donker opstaan en, dáar waar de verwachting het hoogst gespannen was, vooral door het bijzijn van bleeke, slaapdronken, allerongelukkigst uitziende menschen, die, zoo men ze ten schavot had geleid, allicht wat meer zorg aan hun toilet hadden besteed, maar er zeker niet hopeloozer en miserabeler hadden kunnen uitzien! Hier van al dat onbehagelijke geen spoor! In deze koude, doffe, vochtige dagen, waarin geen zonlicht en nauwlijks daglicht ons deel is, nu de noordwestewind wreedaardig om ons heen guurt, is het een genot een terugblik te slaan op dat heldere vroolijke klimaat, waar men het, ja! zeer dikwijls te warm, maar nooit koud heeft, waar een rilling onbekend is, waar elke luchtstroom een genot en de noord-westenwind een zegen is!

Wij varen de monding der Sara-kreek voorbij zonder den machtigen boa-constrictor te zien, die, volgens de boschnegers, hier huist en door hen als een godheid vereerd en met allerlei geschenken begiftigd wordt. Bij de meeste onbeschaafde volken schijnt de slang te worden beschouwd als bevattend den geest van een bovennatuurlijk wezen, en in Suriname wordt nog op meer dan een plantage de een of andere groote slang vereerd en aan die godheid offers gebracht van wild, bananen en dram. Niettegenstaande de prediking van het Christendom, en bij een zekere mate van geloof in het verkondigde, blijft bij zeer velen ook in de stad en op plantage wonende negers nog gehechtheid bestaan aan den ouden godsdienst, aan hun obia en hun

loekoe-man (waarzegger). Ziet men hier en daar midden in de rietvelden den prachtigen kankantrie (silk-cottontree) nog in verheven eenzaamheid staan, 't is omdat men er de negers niet toe kon brengen om den afgodsboom te vellen. Zijn hunne goden ook minder verheven, minder dichterlijk dan de goden van Griekenland, het kost hun niet minder moeite om daarvan afstand te doen dan weleer den Hellenen, en nog zijn er om en bij de stad plaatsen, waar, niettegenstaande de strengste verbodsbepalingen, des nachts de afgodische dansen om den heiligen boom worden uitgevoerd. Dat in deze duisternis althans éenig licht is gekomen, dat ook voor den neger iets van den dageraad van het Christendom en de daaraan verbonden beschaving is opgegaan, is wel bijna geheel uitsluitend te danken aan die moedige en ernstige voorvechters op de baan der verlichting en beschaving: de Hernhutters. Voor meer dan anderhalve eeuw trokken zij zich het lot van de indiaansche stammen aan, zonder intusschen veel indruk te kunnen maken op dit onverschillige en vadsige ras, dat gedoemd schijnt te vergaan door dien vloek der beschaving: de sterke drank, zonder verder van die beschaving eenige weldaad te kunnen deelachtig worden. Later wijdden de Moravische broeders hunne krachten aan de boschnegers en aan de slaven; maar onze voorouders, die in sommige deelen van de Oost het Christendom op de wijze van Karel den Groote te vuur en te zwaard trachtten in te voeren, dachten er in de West, ten opzichte hunner slaven, geheel anders over en zeer lang werd de prediking van het evangelie aan de slaven verboden. In 1776 werd de eerste neger door de Hernhutters gedoopt en thans telt hun gemeente in de kolonie over de 23000 leden, en van de 5000 schoolgaande kinderen worden er over de 2000 door hen onderwezen. Eere zij dezen wakkeren en nijveren lieden, die niet alleen predikers en zendelingen zijn, maar in elken tak van nijverheid, dien zij beoefenen, uitmunten en die hun land verlieten, om onder vele ontberingen in een Nederlandsche kolonie een taak te aanvaarden, die wij Nederlanders ongedaan lieten of althans te laat en met zoo veel minder ijver opvatten!

Om half tien waren wij reeds te Brokopondo, waar wij den hoogen, steilen oever opklouterden, om de woning van den brigadier te bereiken. Daar toont men mij op den muur een

teeken, dat de hoogte aangeeft, die het water in den laatsten regentijd bereikte. Thans is de rivier nog lang niet op zijn laagste punt en het verschil is nu reeds zeker over de veertig voet. Van de stoomboot nog geen spoor, maar wel zijn er verscheiden gouddelvers, alle negers in fraai zondagscostuum, die hier op de boot wachten. Eenigen onder hen zijn hier reeds een dag of wat, zonder zich echter in 't minst ongeduldig te maken. Anderen weer zijn gekomen om te halen wat de boot hun brengen moet. Een paar boschnegers zitten onder een grooten boom pijlen van punten te voorzien; bij hen hoort een alleraardigst klein boschnegerinnetje van een jaar of zeven dat, trotsch op den fraaien hoofddoek dien zij in deze geciviliseerde streek dragen mag, zingend rondstapt met den tred van een tooneel-heldin.

Om twaalf uur komt de brigadier aanzetten. Hij is vermoeid en ontstemd. 't Eerste is duidelijk zichtbaar, 't tweede is niet minder duidelijk hoorbaar! Het eerste uit zich in loomheid van gang en bewegingen, het tweede in al te groote kracht van taal! Hij is zoo vriendelijk om, als hij mij bemerkt, die aandoeningen te verbergen, en spreekt mij aan als „luitent". Kennelijk houdt hij mij voor een der militaire leden van de commissie, belast met de taak om door plaatselijk onderzoek de aanspraken van de Jong versus Hijmans uit te maken. Hij heeft in die streken een tocht van 'n veertien dagen gemaakt met het doel om de goudzoekers te verjagen, die op het betwiste terrein werkten. Hij heeft er vele gevonden, hij heeft ze gedreigd, ze gekalangeerd, proces-verbaal tegen hen opgemaakt, maar niets mocht baten. Hij wist wel, of althans meende zeker te weten, dat zij zich op het bewuste pachtgebied bevonden en, 't was zeer duidelijk dat, al was dat ook niet het geval, van het dozijn ploegen, die daar naast elkaar werkten, er maar een of hoogstens twee op eigen grond konden zijn, maar elk der opzichters haalde een kaart te voorschijn en toonde aan dat hij een terrein in pacht had en beweerde dat hij zich dáarop bevond. Al de anderen waren dieven en de brigadier zou hem veel pleizier doen met ze weg te jagen! Toen de eerste dit zeide, klonk het vrij rationeel, maar toen ieder volgende opzichter hetzelfde liedje zong, kreeg onze brigadier het te kwaad. Was het wonder dat hij eenigszins ontstemd terugkeerde?

Toen de boot er om één uur nog niet was, werd het duidelijk dat het lage water de vaart boven Bergendael niet gedoogde en dat wij per corjael daarheen zouden moeten trekken. Om vier uur kwam dan ook een buitengewoon groote corjael aanzetten met een allerongelukkigst zwakke bemanning, die tien uur noodig had gehad om van Bergendaal te komen. Daar de stoomboot den volgenden morgen vroeg van die plaats moest vertrekken, was er geen tijd te verliezen en spoedig werd de lading gelost, waaronder de meest heterogeene voorwerpen zich bevonden: bananen, ham en kaas, maar ook een klok en photographiën aan het adres van een boschneger! Voor de twee goudzoekers, die vier dagreizen ver gekomen waren en twee dagen hadden gewacht om levensmiddelen te halen, was niets aanwezig. Nu konden ze tot de volgende week wachten! Die corjael te lossen was een kleinigheid, maar ze weer te laden was niet zoo gemakkelijk. Behalve de vrachtgoederen waren er elf passagiers en aanvankelijk scheen men te twijfelen aan de mogelijkheid om ons allen te bergen, maar ten slotte kwamen toch allen en kwam alles in de boot en werd de tocht aanvaard.

Onzeewaardiger, topzwaarder, gevaarlijker corjael zag ik nooit. Elk oogenblik schepten wij water en daarbij was het rotte vaartuig nog lek! Van den zonsondergang op de rivier genoot ik ditmaal minder en weldra was het pikdonker. Het gevoel dat een flinke beweging van een der opvarenden ons kon doen schipbreuk lijden en ons dwingen om te trachten den thans onzichtbaren, maar zeker onherbergzamen oever zwemmende te bereiken, was niet bemoedigend. Ook een andere gewaarwording was niet aangenaam. Nog nooit had ik zóo dicht tusschen negers gepakt in gezeten en in de duisternis kwam mij onwillekeurig het avondlied van Vader Cats te binnen:

„Al ziet men geen kleuren,
Men wordt toch door geuren
Verkwikt . . . . ."

Nu, verkwikt was hier eigenlijk het woord niet, maar dat maakte de zaak niet beter. Al is het zeker ook geen aanlokkelijk of smakelijk onderwerp, toch meen ik wel met een enkel woord gewag te moeten maken van die hoogst onaangename eigenschap, de huid-uitwaseming, waaraan elke neger in hooge

mate en bijna elke mulat, hoeveel in mindere mate, onderhevig is, en wel omdat dit zeker een van die factoren is, waarmede de Europeaan in gindsche streken heeft rekening te houden. Is het al niet aangenaam om beäasd te worden door en ten prooi te strekken aan insecten van allerlei aard en familiaar te moeten omgaan met mieren, spinnen en kakkerlakken; in mijn oog is het andere euvel zeker het zwaarste van de twee. Er is geen ontkomen aan, overal geurt het u tegen. In de boot, als ge geroeid wordt. Aan tafel, als men u bedient. Al uw voedsel, door die handen toebereid en aangedragen, is er als 't ware van doortrokken. Een Weensch professor moet, naar ik voor eenigen tijd las, eene studie van huid-emanaties gemaakt hebben, vooral in verband met de psychische eigenschappen van den mensch, en het zoover gebracht hebben, dat hij door zijne bijzondere waarnemingen na een kort onderhoud kan bepalen, of zijn patiënt talent voor schilderkunst dan wel aanleg voor wiskunde heeft, en een dief of een moordenaar speurt hij reeds van verre. Ik weet niet of volgens hem de intensiteit en het minder streelende van zoodanige uitwaseming ook in rechtstreeksche verhouding staat tot de mate van ontwikkeling der slechte eigenschappen en tot de zwaarte der misdrijven, waartoe dan bij het individu de hebbelijkheid bestaat. Mocht dit ongelukkigerwijze zoo zijn, dan gaan onze donkere broeders inderdaad een duistere toekomst te gemoet! Overigens beweert men dat men ook hieraan vrij spoedig gewent en trouwens zijn alle olfactorische aandoeningen ten zeerste subjectief. Zoo zou ontegenzeggelijk de vergrijsde Utrechtsche voddenraper die, na zijn geheele leven onder zijn waren te hebben overnacht, in het hospitaal opgenomen werd en daar bezweek, omdat hij niet tegen de lucht van 't schoone linnen bestand was, onmiddellijk weer zijn bijgekomen als men bij zijn sterfbed maar een onvervalschten Afrikaan gebracht had!

Ook aan deze beproeving kwam ten slotte een einde en even na middernacht bereikten wij, thans bij helderen maneschijn, Bergendaal, waar ik aan boord van de „Henri" overnachtte.

Terwijl er 's ochtends stoom op gemaakt wordt, is er nog even tijd om „kopje onder" te doen in de rivier en voor zonsopgang zijn wij onder weg, terwijl van den oever ons talrijke „adieussies" worden nageroepen. In het eerste half uur worden wij meermalen onaangenaam aangedaan door het schuren van de

kiel op den zandigen bodem, zonder dat dit echter tot ongevallen of oponthoud aanleiding geeft, maar alleen tot de opmerking dat in de volgende week de boot niet verder zal kunnen komen dan tot Phaedra.

De Henri heeft dan ook, meen ik, ongeveer 4½ voet diepgang. 't Is een spiksplinternieuw bootje, uiterst geschikt voor een koud of getemperd klimaat, maar niet berekend voor de tropen. De glazen kast, die voor eerste-klasse-passagiers bestemd is, bevindt zich aan 't achtereind en heeft het volle genot van de vette warme lucht der machine en van de sintels, die in milden overvloed uit den schoorsteen neervallen. Het is onverklaarbaar dat de ondernemende man, die deze vaart heeft ingesteld en daartoe deze schroefboot met groote onkosten uit Engeland heeft laten komen, geen „Sternwheeler" uit het naburige Noord-Amerika heeft besteld, ingericht voor een warm klimaat en met een diepgang, die in staat zou hebben gesteld om ten allen tijde vrij wel tot Brokopondo door te stoomen. Naar ik vernam was er voor een paar jaar een stoombootje in de kolonie dat geheel overeenkomstig de plaatselijke eischen door een praktisch Surinamer — o rara avis! — ontworpen was. Maar ongelukkig moest de eigenaar het vaartuig verkoopen en natuurlijk werd het niet in de kolonie gekocht, maar doet nu uitmuntend dienst in Venezuela.

Tegen tien uur stoppen wij aan de Joden-Savannah, om de ruïnes van de oude Synagoge — in 1685 gebouwd — en de begraafplaatsen te bezichtigen. Deze vestiging, sedert lang verlaten door de levenden, biedt nog steeds een gastvrije schuilplaats aan de dooden. De meest orthodoxe Israëlieten worden er, naar men mij meldde, nog begraven. Langs een zandig, door guava- en andere struiken beschaduwd, kronkelend pad komen wij bij den bouwval, die op korten afstand gezien den indruk maakt van een machtige, uit klimplanten en parasieten opgetrokken pyramide. Op handen en voeten en met den houwer in de hand moet men zich een doortocht banen om, wat van de prachtige bouworde nog overbleef, van binnen te bezien, maar helaas! het loont nauwlijks de moeite en onwillekeurig roept men uit: Ichabod! de eere is geweken!

Daarbuiten hebben zich op de beide begraafplaatsen de marmeren en steenen zerken beter gehouden, en op menigen grafsteen prijken nog fiere oude namen van hen, die uit

Europa verdreven, aan de overzijde van den oceaan een toevluchtsoord vonden, waar religie-haat onbekend was, en zij weer tot eer en aanzien konden geraken. En, evenmin als elders lieten die nijvere lieden zich in de kolonie onbetuigd. In den goeden ouden tijd bezaten zij van de 400 plantages er over de 100 en wellicht was er toen ter tijde geen land, waar Joden zooveel hadden in te brengen en op zoo gelijken voet stonden met de hen omringende Christenen. En hoewel hun geslacht nog ruimschoots en zeer overvloediglijk vertegenwoordigd is in Paramaribo, hebben velen het geloof hunner vaderen verlaten; de meesten zijn verarmd en even als van de synagoge op de Savannah geldt ook van hen: Ichabod!

Op de Savannah is ook een indiaansch kamp, waar wij eenige koel-kruiken koopen en waar ik met veel moeite ook een boog en wat pijlen machtig word. Elkeen is in de gelegenheid geweest zoowel de Indianen als de koelkruiken op de tentoonstelling te bewonderen, zoodat eene uitweiding daarover overbodig zou zijn. Alleen éene bijzonderheid wensch ik te vermelden. De grootste der hoogst eenvoudige hutten was als kraamkamer ingericht. In zijn hangmat bevond zich de kraamheer en steunde zachtkens als men hem toesprak. Twee zijner vrienden hadden hunne hangmatten in de buurt opgehangen om hem gezelschap te houden.

De kraamvrouw met het gisteren pas verschenen wereldburgertje in een diminutief hangmatje op den rug gebonden, maakte het zich druk met 't bereiden van het ziekenkostje voor den „malade imaginaire", die intusschen niet te zwak was om met buitengewone graagte een flesch dram aan te nemen, die ik hem, bij ontstentenis van de baker, in plaats van den meer gebruikelijken gulden meende te moeten aanbieden.

Van deze curieuse gewoonte, die men trouwens bij verschillende volken aantreft, wordt door Herlein [1]) op de volgende wijze gewag gemaakt: „Ter zelver tijde als de Vrouwe verlost is/ gaat de man in 't Bedde leggen om hem te beklagen en den gelegenen te maken/ gewoonte/ die hoewel zij wild en belachelijk is niettemin gebonden wordt naar men zegt onder de Boeren in eene provintie

---

[1]) Nauwkeurige Beschrijvinge van Zuriname. Leeuwarden, bij Meindert Ingema, 1718.

van Vrankrijck en zij noemen dat: faire la coubade." [1]) Van de kinderen zegt die schrijver: „Zij swagtelen hare kinderen niet/ maar laten haer de vrijheid om te verroeren na haar gemak in kleine amakken/ en niettemin — hoort het, o gij plattelandsche bakers! — hare leden worden er niet mismaakt door/ maar haar gants Lighaam is volkomen welgemaakt." Daarop volgt: Alle de vrouwen spreken met wie zij willen. Maar de man derft hem niet onderhouden met d' Ouderen van zijne Vrouwe/ als in buitengewone gelegentheden. Welk een diepte van menschenkennis ligt er in die wijze bepaling opgesloten! En toch is deze schrijver maar middelmatig met hunne ontwikkeling ingenomen, want hierna vervolgt hij: „Borgerlijcken ommegang of deugt te leeren/ dit moet men niet van deze arme wilden verwagten/ die geenen anderen Leitsman hebben als haar verstand/ dat blind is en vervult met dikke duisternissen; nog anderen regel in alle de handelingen van haer leven/ als d' ongeregeltheid en de wanschikkelijkheid van hare ondeugende en bedorven nature." Men ziet: van zijn hoog christelijk standpunt op ze neêrziende, spaart hij ze niet, die arme heidenen! Een tijdgenoot van Herlein, dr. Philip Fermin [2]), zegt met voor onze ooren zonderling klinkende logica van hen: „De vrouwen zijn niets van der mannen slaven/ 't welk zonder twijfel een gevolg is van den geest der vrijheid/ die onder dit volk heerscht/ dat niet dulden kan dat men er de minste inbreuk op poge te maken." Deze schrijver meldt nog een curieuse bijzonderheid van de Caraïben: „Eenigen dragen hare Dooden aan 't vuur/ de beenderen ten laatsten gebrand en de huid wordt de Vrouw aangeboden om van haar als eene Reliquie bewaart te worden."

Nu deze heeren schrijvers hier toch ter sprake zijn gebracht, kan ik ze niet laten gaan, zonder een paar staaltjes van hunne kinderlijke naïveteit voor een oogenblik aan de vergetelijkheid

---

[1]) In de Revue Britannique van Nov. ll. wordt van een volkstam in China, de Miaos, gemeld, dat bij hen dezelfde gewoonte bestaat. Daar zegt de schrijver: „On en donne pour raison que le mari doit supporter les mêmes desagréments que sa femme." Hoe naïef van die heeren der schepping!

[2]) Nieuwe algemeene beschrijving van de Colonie van Suriname. Harlingen, ter drukkerij van V. van der Plaat Jr., 1770.

te ontrukken. Elk onderwerp wordt door hen behandeld, maar 't is er dan ook dikwijls naar. Van de tijgers zegt d' een: Men moet ze niet te zeer vertrouwen/ en van de slang maakt d' ander zich nog al gemakkelijk af met: Dit Dier is zo schoon dat het onmogelijk zou zijn om er eene regte beschrijving van te geven. De minder gevaarlijke species zijn blijkbaar van meer nabij bestudeerd, zooals uit 't volgende blijkt: „Alle vogelen komen van eieren. Derzelver leevenswijze/ verscheidenheid van soort en oneindige menigte van kleuren verdienen de aandacht van eenen wijsgeer/ terwijl deze onderwerpen de nieuwsgierigheid der geenen prikkelen/ die er van onderricht zoeken te zijn." Herlein beschrijft nog: „Een Vogeltje wat grooter als een cijsken/ dat nooit van Zee afgaat/ als het Wijfjen d' Eijeren wil leggen vliegt het omhoog uit 't gezicht zo dat die Eij/ terwijl het aldus door de lucht nederdaalde eer het in zee viel door de hitte van de Lugt wordt uitgebroeid en daar na door de Zee het Schepzel gevoed wordt/ dat ongemeen in de Natuur te beseffen is." Nu, dit laatste zal men wel willen toegeven. Die schrijver ontging dan ook zijne belooning niet. Een vriend nam de taak op zich om hem die te doen toekomen in een langademig gedicht, waarvan de twee volgende verzen 'n denkbeeld mogen geven:

> Hoe stelt mijn Zangnijmph best haer Snaaren
> of vlegt een geurige Lauwerkroon/
> En drukt ze Herlein op zijn Haaren
> met zoet verheven trant en toon/
> Voor 't werk dat hij ons komt te geven/
> Waardoor zijn Lof kan eeuwig leven.
>
> De vruchtbaarheid van het Geboomt;
> de visch-rijkheid der Waterzaalen;
> De Krokodil/ daar elk voor schroomt!
> die komt hij ons ook af te malen.
> De planten/ gommen en nog meer
> Vertoont hij klaar na ons begeer.

Na onderweg nog een plantage van den eigenaar der boot te hebben bezocht, bereikten wij tegen 't vallen van den avond de stad.

Zijn inderdaad de moeilijkheden en gevaren aan de goudwinning in Suriname verbonden, zooals die thans bestaat, van velerlei aard en niet licht te tellen; — moeilijkheden wat betreft de lange, kostbare en bezwaarlijke reis naar de goudvelden, het bepalen van de juiste ligging van het pachtgebied en vrij wel de onmogelijkheid om dat terrein te overzien en te bewaken; gevaren, vooral met betrekking tot de gezondheid van hen met het toezicht belast en in meer algemeenen zin voor het zedelijk peil van hen rechtstreeks bij de zaak betrokken en voor de kolonie in haar geheel, — toch zou men mij verkeerd verstaan wanneer uit al het voorgaande werd opgemaakt, dat in mijn oog deze zoogenaamde goud-industrie voor de kolonie geen voordeelen zou kunnen opleveren, even als zij ongetwijfeld reeds een bron van inkomsten was voor de koloniale kas [1]). Zij kan dit m. i. echter alleen onder deze voorwaarde: dat zij verstandig worde beoefend en niet worde ondernomen dan met genoegzaam kapitaal en onder leiding van alleszins betrouwbare personen, wier gezondheid althans eenigermate tegen het boschleven bestand is. Zoodanige vereischten te vereenigen is, voor-

[1]) Voor 't overzicht van de goudindrustrie, van de gevonden hoeveelheden en de baten in de koloniale kas gevloeid zie men het uitmuntende verslag van den Oud-Gouverneur van Suriname, Jhr. van Sypestein. Kol. Verslag. 1882 Bijlage P.

De volgende cijfers, voor 't meerendeel aan dat verslag ontleend, mogen eenig denkbeeld geven van den omvang van de goudindustrie gedurende de acht jaren, dat ze bestaat.

	Aantal hectaren in pacht.	Opbrengst der pacht.	Waarde, die aan goud werd uitgevoerd.	Uitgaande rechten geheven.
1876	207.554	*f* 20.755	*f* 49.900	
1877	166.761	„ 16.676	„ 293.880	
1878	197.602	„ 19.760	„ 407.059	
1879	346.781	„ 34.678	„ 679.914	
1880	452.473	„ 45.247	„ 917.870	*f* 45.893
1881	526.368	„ 52.636	„ 849.435	„ 42.471
1882	588.600	——	„ 784.084	„ 39.204

Aan het traceeren van wegen was tot Mei 1882 *f* 30.931 besteed, zoodat het directe voordeel voor de koloniale kas tot op dien datum *f* 280.132 was. Voorwaar geene onaanzienlijke bate op het Surinaamsche budget. Als indirecte voordeelen komen de invoerrechten op levensmiddelen in de goudvelden benoodigd in aanmerking.

Volgens de nieuwsbladen was van 1 Jan.—3 Dec. 1883 voor eene waarde van *f* 832.376 als uitgevoerd aangegeven.

In Cayenne, waar de goudwinning van 1868 dagteekent, werd in de laatste jaren gemiddeld voor een waarde van 5½ millioen francs uitgevoerd.

waar, geen gemakkelijke zaak! Wel kan door het tot stand komen van maatschappijen onder solide directie een minder gevaarlijke afleiding aan de goudkoorts gegeven worden, maar hij, die, in 't bezit van slechts weinig kapitaal — en voor zulk een is de verleiding in deze natuurlijk veel sterker — mocht willen trachten het goud, dat in de maagdelijke bosschen van Suriname nog verborgen ligt, aan den schoot der aarde te onttrekken, heeft, vrees ik, even weinig kans op winst als de houder van één enkel lot in de Amsterdamsche tentoonstellings-loterij, en is hij toch besloten zijn geld in zoo precaire onderneming te wagen, dan zou ik hem in gemoede aanraden veel liever aan de speelbank te Monacco te trachten zijn slag te slaan. Daar althans zal hij met zijn geld niet tevens zijne gezondheid in de waagschaal leggen.

Of de aanwezigheid van het edel metaal voor deze kolonie een geluk kan genoemd worden, meen ik dus met reden te mogen betwijfelen. Wellicht zal men hiertegenover aanvoeren dat er gevallen bekend zijn, waar juist de aanwezigheid van het goud landen tot bloei en voorspoed heeft gebracht, en men zal wijzen op Californië en Australië, die ontegenzeggelijk hun opkomst te danken hadden aan den toevloed van landverhuizers, die er kwamen om goud te zoeken. Men vergete daarbij intusschen niet, dat die beide gewesten, zoolang er nog goud in den bodem aanwezig was, zeker niet konden gelden als voorbeelden van zedelijkheid, beschaving en gezonde welvaart en dat de tooneelen van roof, moord en bandeloosheid, die daar onder 't schuim van Europa's bevolking plaats vonden, wereldberucht zijn geworden. Eerst later, toen de stroom van landverhuizers daarheen zijn vasten loop had genomen en toen zij, die er gekomen waren met het doel om goud te zoeken, dit niet meer vindende, zich neerzetten om den bodem te beploegen en landbouw en veeteelt uit te oefenen, hetgeen daar in meer gematigde luchtstreek mogelijk was, is de toestand ten goede gekeerd. In de tropen echter, op zoo korten afstand van den evenaar, onder geheel andere omstandigheden, bestaat zoodanige mogelijkheid niet.

Nu echter eenmaal deze rijkdom in den bodem aanwezig was, nu diende er wel naar gestreefd te worden — laat staan of het al mogelijk zou geweest zijn om het zoeken naar goud te beletten en die schatten ongebruikt te laten liggen —

om voor het verkrijgen daarvan die voorwaarden vast te stellen, welke aan de geringste nadeelen de grootste voordeelen zouden verbinden.

Aan den onlangs afgetreden Gouverneur Jhr. van Sypesteyn komt ontegenzeggelijk de eer toe in dat opzicht met de beschikbare middelen al het mogelijke te hebben gedaan voor de goudindustrie en die ten bate van de koloniale kas te hebben productief gemaakt. Dat ook de koloniale staten daarbij hunne ernstige medewerking hebben verleend kan ons blijken uit de discussies, gevoerd bij de vaststelling van de in 1882 op dit punt uitgevaardigde verordening, waarbij verschillende verbeteringen in den toestand werden gebracht. Thans zal er, volgens de begrootingsstukken voor 1884 [1]), naar gestreefd worden om ook het politie-toezicht te verbeteren — het woord is euphonistisch en officieel! — eigenlijk, hierboven werd het reeds aangetoond, moest men zeggen: althans eenig politie-toezicht tot stand te brengen. Door zoodanig toezicht kunnen de belangen van de pachters ook met betrekking tot onbetrouwbare opzichters beschermd worden.

Maar ten aanzien van het algemeen en in meer beperkten zin van de koloniale kas valt, ook nu nog, naar 't voorkomt, van overheidswege wel wat te doen. De bepaling in de nieuwe verordening, dat de pachter na de twee eerste pachtjaren *f* 0.25 in plaats van *f* 0.10, en na het vierde jaar *f* 0.50 per hectare zal moeten betalen, zal reeds in dubbelen zin goed werken, vooreerst door van in werking zijnde placers meerdere baten te verkrijgen en anderdeels door menig pachtgebied weer open te stellen, dat soms jaren lang onbewerkt bleef door den pachter, die de geringe pacht bleef betalen in de hoop van òf weldra het noodige geld voor eene expeditie bijeen te scharrelen, òf wel dat een buurman, in zijn onwetenheid op dat pachtgebied werkende, aldaar een rijke kreek zou ontdekken, welke vondst ter oore van den pachter gekomen, hem in staat zou stellen om voor de ontginning geld te verkrijgen.

Ook verscheidene andere bepalingen zijn ongetwijfeld verbeteringen. Ten bate van de koloniale kas echter zou men er wellicht nog wel een paar wijzigingen in kunnen brengen. Men

[1]) Op de begrooting is voor politie *f* 12.410 meer uitgetrokken. Daarvan is *f* 10.000 bestemd voor een gebouw voor de politie aan de Saramacca. Dus voor meerder toezicht ook thans nog juist geen overdaad!

weet dat sedert 1880 ook van goud evenals van andere koloniale producten een uitvoerrecht van 5% geheven wordt. Dat dit recht gemakkelijk te ontduiken is, zal men licht begrijpen als men nagaat, dat voor eenige duizenden guldens goud in een reiszak kan worden meegenomen zonder dat die in 't oog vallend zwaar behoeft te zijn, en zal men zeer zeker beamen, wanneer men Suriname kent en de wijze van contrôle op den uitvoer aanschouwd heeft. Nu kan men aannemen dat vrij wel al het goud dat gevonden wordt ook wordt uitgevoerd. Wat in de kolonie blijft om daar verwerkt te worden is zoo miniem, dat dit bedrag niet in aanmerking behoeft te komen.

Hoe zou het zijn, wanneer men dus, in plaats van een uitvoerrecht van 5%, eenvoudig datzelfde bedrag wilde heffen van al het goud dat gevonden wordt? Aan politie-stations op de rivieren zouden de hoeveelheden doorgevoerd goud kunnen geconstateerd worden. Dàar het goud door te smokkelen zou vrij wat minder gemakkelijk zijn dan tegenwoordig bij uitvoer. Overigens zou men de pachters een dienst bewijzen met de bagage en kleeding van de werklieden met zorg te onderzoeken. Op poging tot ontduiking zou een flinke boete en verbeurdverklaring van het te smokkelen goud gesteld kunnen worden. Daarenboven zou de persoon, die zich meermalen aan zoodanige poging had schuldig gemaakt, het verblijf in de goudvelden kunnen worden ontzegd. Kon men dan voor eerlijke ambtenaren zorgen, dan mag worden aangenomen dat de koloniale kas bij zoodanigen maatregel wel zou varen.

Vervolgens zou, naar ik meen, eene zoogenaamde progressieve heffing niet onbillijk zijn. Zoolang de pachter weinig of geen goud vindt en daarbij hooge onkosten beloopt, is zelfs de luttele som, die men thans voor de pacht betaalt, reeds een last, waarmede rekening dient gehouden te worden, maar wordt inderdaad een rijke vondst gedaan van dien aard, dat de gemaakte onkosten daartoe in geen de minste verhouding staan, dan is het niet meer dan billijk dat men daarvan een evenredig grooter deel afdrage aan den Staat, die toestaat en de gelegenheid aanbiedt om op zijn grond zoo grooten rijkdom te verwerven. Die hoogere schatting zal niet zwaar drukken op hem, die op zoo goedkoope wijze schatten verwierf. Een schaal zou kunnen worden vastgesteld en alle goud dat boven een vast te stellen bedrag gedurende het jaar door denzelfden pachter of van één

pachtgebied gewonnen werd, nog boven die 5 % kunnen getroffen worden met een extra percentage dat in rechte reden zou moeten staan tot de gewonnen hoeveelheid. De contrôle zou te verkrijgen zijn eensdeels uit de boeken op het placer, anderdeels door den doorvoer aan de politiestations. De toepassing zou ongetwijfeld voor politie en toezicht onkosten na zich sleepen, welke onkosten echter in ruime mate zouden worden opgewogen door de baten.

Maar welke schitterende uitkomsten de goud-industrie ook in den vervolge nog moge opleveren, de stoffelijke welvaart van de Kolonie kan in het gunstigste geval, hierboven aangeduid, slechts zeer tijdelijk [1]) daardoor gebaat worden, en op het zedelijk peil van de ingezetenen kan het niet anders dan een nadeeligen invloed uitoefenen, denzelfden invloed dien de nabijheid van een speelbank heeft, waar dan ook steeds verstandiglijk aan naburige inwoners de gelegenheid tot spelen ontzegd werd. Zoo heeft men er ook in Demerare over geoordeeld en hoewel men, zooals men mij mededeelde, het zoeken naar goud aldaar niet verboden heeft, en er zelfs in 1880 een verordening op is vastgesteld, tóch zijn de daarin opgenomen bepalingen zoo bezwarend en weinig bemoedigend voor den goudzoeker, dat, op een zeer enkele uitzondering na, niemand zich in Britsch-Guyana nog aan de goud-industrie heeft gewaagd.

In de fabelen der oudheid ligt dikwijls een diepe zin verscholen, waarvan de uitdrukking somwijlen kinderlijk naïef en eenvoudig is.

Zoo ook hier, waar Ovidius door het voorbeeld van koning Midas wil aantoonen, dat dorst naar goud en zelfs de verzadiging daarvan geen waar geluk kan aanbrengen.

Moge die overtuiging ook in Suriname gevestigd worden en daarbij ook deze: dat op andere wijze de kolonie tot bloei en tot vroegeren welstand te brengen is.

[1]) Men denke aan zoo menige stad in Amerika, die in korten tijd door de aanwezigheid van goud- en zilvermijnen tot bloei en rijkdom kwam, om daarna, als de mijnen uitgeput waren, in verval te geraken en soms zelfs geheel verlaten te worden!

Wat te dien aanzien de goudvelden niet vermogen, zoeke men in de duizenden vruchtbare akkers, die slechts wachten op de noodige werkkrachten om met woekerwinst de kosten en den arbeid daaraan besteed, terug te geven. Dat het bewijs voor die stelling in Suriname niet ver behoeft gezocht te worden, is overbekend.

De kolonie is gelegen tusschen twee uitersten; een uiterste van bloei en welvaart aan de eene zijde: Demerare; en een uiterste van achteruitgang en verval: Cayenne, aan de andere.

In Britsch-Guyana wordt geen goud gewonnen, maar worden al de beschikbare krachten aan den landbouw gewijd, en bloeiender toestand is moeilijk denkbaar. In Fransch-Guyana wordt uit gebrek aan werkkrachten bijna geen akker meer bebouwd en heeft men zich in de armen van de goud-winning geworpen, en al is er ook veel goud gevonden, toch blijft de kolonie arm en vervallen.

Met twee zulke sprekende en leerrijke voorbeelden voor oogen, kan de keuze wel niet moeilijk zijn voor een land, dat denzelfden rijken bodem en dezelfde ligging heeft als de twee genoemden.

Dat men dit ook in Suriname meer en meer inziet, daarvoor staan ons borg de krachtiger pogingen, vooral weer in den laatsten tijd aangewend, om nieuwe werkkrachten te verkrijgen. Mochten die pogingen, met aanbieding van vrij aanzienlijke opofferingen van de zijde der belanghebbenden gedaan, gelukken, dan behoeft voorzeker aan de toekomst der kolonie niet getwijfeld te worden. Daarbij ontzegge het moederland aan deze Nederlandsche bezitting zijne hulp niet! Dan kan Suriname wederom worden wat het vroeger was: zelf een voorbeeld van welvaart, en een bron van welvaart voor Nederland.

W. ELOUT VAN SOETERWOUDE.

HEINRICH VON KLEIST.

(Vervolg en slot van pag. 264).

Zoo zien wij derhalve in het leven van Kleist telkens dezelfde verwikkelingen en ontknoopingen terugkeeren: opvatting van een grootsch dichtontwerp, waaraan alle krachten gewijd worden (immers er bestaat geen de minste grond om te twijfelen aan de volle waarheid van hetgeen hij aan Ulrike schreef omtrent dat „halfduizend dagen, de nachten meestal meêgerekend"); vervolgens uitputting der kracht en overtuiging van de onmogelijkheid om het voorgestelde doel te bereiken; eindelijk, moedeloos haken naar een vergeten bestaan onder de allereenvoudigste levensvoorwaarden. Menschen van praktijk en van gezond verstand zullen over den onpractischen droomer en zijn werken zonder resultaat de schouders ophalen. Anderen zullen zeggen, dat hij zijn dichterlijk ideaal wat minder hoog had moeten stellen. Nog anderen, dat hij zijn eerzucht had moeten betoomen en meer aan het werk, minder aan den roem denken. Waarschijnlijk zijn hem zulke verstandige lessen ook bij zijn leven nu en dan gegeven, maar de zedemeesters hebben vergeten hem, bij de lessen, de kracht te verschaffen om ze na te komen.

Evenmin echter als Kleist vroeger in Zwitserland boer was geworden, evenmin werd hij thans schrijnwerker te Coblenz. Toen hij tegen het begin van Juni (1804) geheel hersteld was en weer in staat om de toekomst met bedaardheid te gemoet te zien, kwam hij allengskens tot het inzicht dat er voor hem toch niets anders overschoot dan terug te keeren naar het vaderland en de zijnen. De hevige smart over het herhaald mislukken van zijn dichtwerk lag thans in een verleden, waarvoor zijn langdurige ziekte als het ware een

gordijn getrokken had; de hartstochtelijke wanhoop was verdoofd en verzwakt; hij leerde het denkbeeld verdragen om Ulrike en de andere verwanten weêr te zien, al moest hij ook voor hen verschijnen als een arend met geknotte vleugels. Hij begaf zich derhalve op weg en kwam omstreeks het midden van Juni te Potsdam aan. Von Pfuel lag daar in garnizoen; hij had te Parijs, na het vertrek van Kleist, van den pruissischen gezant vernomen, dat deze om een pas had gevraagd en waarschijnlijk reeds op weg naar huis was. Op dit bericht was ook von Pfuel huiswaarts gekeerd. Onverwacht trad Kleist op een morgen bij hem binnen; een omarming, een handdruk en de oude vriendschap was hersteld. Ulrike, aanstonds gewaarschuwd, was na weinige dagen ook ter plaatse om haren broeder te begroeten en zich met hem omtrent de toekomst te beraden. De levensdraad van den teruggekeerden zwerveling moest nu weêr aangeknoopt worden. Kleist was, na eenige schijnbaar geheel verloren jaren, weêr op hetzelfde punt, als destijds te Berlijn, toen hem een post bij het ministerie van financiën werd aangeboden, dien hij niet besluiten kon aan te nemen. Het eenige onderscheid was, dat hem thans niets werd aangeboden en hij zich moest getroosten om te solliciteeren. Het kostte hem eenige moeite om gehoor te vinden. Men wist in de regeeringskringen, dat hij aan het schrijven was geweest, en nog wel in dichtmaat. Dlt werd als een bedenkelijk teeken beschouwd. Daarenboven had de koning den brief in handen gekregen, dien Kleist uit St. Omer aan Lucchesini had geschreven, toen hij om een pas vroeg. Deze brief, geschreven in een oogenblik van wanhoop, die aan zinsverbijstering grensde, had den koning geen gunstige meening van Kleist kunnen geven. Evenwel kon aan iemand van zijn stand en afkomst een postje van weinig beteekenis niet geweigerd worden. Juist om dezen tijd zou majoor Gualtieri, die Kleist reeds van vroeger kende en hem zeer toegenegen was, als pruissisch gezant naar Spanje gezonden worden. Er was een poos sprake van om Kleist, als attaché, mede naar Spanje te zenden; misschien meende men, dat hij in het land van Don Quixote het best geborgen was. Hier kwam echter niets van; men zond hem ten slotte, in plaats van naar het uiterste westen, naar het uiterste oosten, naar Koningsbergen, niet ver van de russische grens, met een aanstelling als commissaris bij de domeinen-

kamer aldaar. Van te voren was hem echter door den generaal-adjudant des konings, von Könneritz, met duidelijke, schoon onzuiver uitgesproken woorden te verstaan gegeven, dat hij zich, als staatsambtenaar, van het maken van verzen te onthouden had. Kleist had zich moeten getroosten om den post, met die vermaning als toegift, te aanvaarden.

Het jaar 1804 liep ten einde, toen Kleist te Koningsbergen aankwam, waar hij dien winter tamelijk eenzaam en afgezonderd leefde. Er waren ongeveer drie jaren verloopen, sedert hij van zijn voormalige bruid gescheiden was, die thans, gehuwd met professor Krug, te Koningsbergen woonde. Het kon niet missen of Kleist moest haar nu en dan in gezelschappen ontmoeten, ofschoon de ontmoeting voor geen van beide partijen bijzonder aangenaam kon zijn. Door bemiddeling van een zuster van Wilhelmine, vroeger de vertrouweling der beide gelieven en door Kleist gewoonlijk het „goudzusje" genoemd, werd op zekeren avond het vriendschappelijk verkeer weer aangeknoopt. Kleist werd aan Krug voorgesteld en tot bezoek van zijn huis uitgenoodigd. Van die uitnoodiging werd spoedig druk gebruik gemaakt. Al de herinneringen van vroeger kwamen bij Kleist weer boven en met de herinneringen ook, tot op zekere hoogte, de vroegere gewoonten. De zucht om te leeren, te vormen en te beschaven was door Kleist nog niet afgelegd. De laatste jaren hadden hem in grondige kennis van poëzie en kunst een heel eind verder gebracht. Sommige van zijn vroegere meeningen en overtuigingen waren daardoor slechts zooveel te vaster en krachtiger geworden. Nog altoos was hij vol van het denkbeeld, dat goed denken, goed spreken, goed lezen, goed voordragen een zaak van beteekenis was. Hij vond het zeer ongerijmd om te meenen, dat de kennis van het alfabet de kunst van lezen van zelf reeds insloot. Hij hechtte nog altoos groote waarde aan het overluid lezen. Een wél geschreven stuk, in dicht of proza, goed voor te dragen, vereischte, naar hij meende, evenveel verstand, begrip, gevoel, bekwaamheid en kunst als de voordracht van een goed zang- of muziekstuk. Het was een zaak, die opzettelijk en met inspanning van alle krachten moest aangeleerd worden. Hij hield zich zelfs bezig met het zoeken van een stel teekens en figuren, waardoor een schrijver kort maar duidelijk, in schrift en in druk, zekere wenken voor

de voordracht zou kunnen geven, evenals de componist dat pleegt te doen in de kopie van zijn muziekstukken.

Zooals men ziet liep Kleist vooruit op hetgeen Legouvé, in onze dagen, zoowel mondeling door onderwijs en voorbeeld als door geschriften, voor de kunst van lezen heeft gedaan. Maar bij Kleist was dat alles slechts een onderdeel van zijn hoofdwerkzaamheid, die voor een poos tot gedwongen stilstand gebracht kon worden, maar waarheen aangeboren talent hem vroeg of laat moest terugvoeren. Die vasthoudendheid zelve en die warmte van overtuiging, waarmeê hij ook thans even als voor jaren te Frankfort, op luid lezen en goede voordracht aandringt, kenmerkt den geboren tooneeldichter. Wij besluiten daaruit dat Kleist nooit een drama enkel voor stille lectuur heeft geschreven, maar dat hem reeds bij de eerste opvatting der stof en vervolgens onder de bewerking, het dichtstuk altoos zóó voor den geest heeft gestaan, als het zich bij een goede vertooning op het tooneel zou voordoen. Aanstonds in dien vorm derhalve, waarin het echte drama zijn laatste en hoogste voleinding ontvangt.

Door het verkeer bij Krug aan huis werd Kleist van lieverlede weer tot de dichtkunst teruggevoerd. Wel is waar was hem van hooger hand het „verzenmaken" verboden, maar van schrijven in proza had niemand gesproken; dit veld kon hij dus betreden zonder aan zijn ambtsplichten te kort te doen. Hij begon novellen te schrijven, voltooide het verhaal „de Marquise von O...." en schreef een gedeelte van zijn „Michael Kohlhaas." Het duurde echter niet lang, of hij keerde ook weer tot de dichtkunst in engeren zin, tot het „verzenmaken" terug. Het eerste gedicht, dat hij na zoo lange rust weer schreef, zou men op het eerste gezicht voor onbeduidend kunnen houden; immers het is slechts een vertaling of navolging van Lafontaines fabel: les deux pigeons. Bij nadere beschouwing bemerkt men echter, dat er in dat kleine stuk meer ligt, dan men oppervlakkig zou zeggen. Dichters zijn wonderlijke wezens: blind voor het tegenwoordige; helder ziende in het verleden en de toekomst. Onverschillig voor hetgeen zij bezitten, werpen zij soms loszinnig weg wat hun toebehoort, om later, als tijd en afstand tusschenbeide zijn getreden, met spijt te erkennen welk een kostbaar goed zij verloren hebben. Zoo ging het Kleist, toen hij zijn vroegere bruid, die hij roekeloos had verstooten, terugvond

en haar kon gadeslaan in haar bescheiden huis, waar die nederige deugden, die zij in volle mate bezat, geluk en tevredenheid verspreidden over al wat binnen haren tooverkring kwam. Aan dit gevoel heeft Kleist uitdrukking gegeven in zijn bewerking van Lafontaines fabel. Het was hem niet te doen om een duitsche kopie te geven van het fransche origineel; waarschijnlijk kende hij fransch genoeg om te begrijpen welk een hopelooze onderneming het zou wezen om met de onvergelijkelijke kunst en bevalligheid van het model te wedijveren in een andere, geheel verschillende taal. Hij gaat derhalve te werk als een componist, die een melodie van een vroegeren meester overneemt, maar die melodie begeleidt met harmoniën, waardoor de bekende tonen een nieuwe beteekenis krijgen. Het verhaal van Lafontaine laat het gevoel doorschemeren, maar valt niet in den zwaarmoedigen toon. De doffer die zijn duifje zoo onbezonnen heeft verlaten, moet daar wel is waar zwaar genoeg voor boeten; maar zijn tegenspoeden zijn toch niet van dien aard, dat zij ons bijzonder diep treffen, en als hij berooid en deerlijk toegetakeld terugkeert en alles ten slotte nog goed afloopt, dan zijn wij meer geneigd om te glimlachen dan om tranen te storten over zijn rampen. Kleist zet echter al aanstonds de oorspronkelijke melodie in een meer sombere toonaard, en laat ze vervolgens hooren onder een begeleiding van accoorden, die aan elken trek van het oorspronkelijke lied meer nadruk en ernstiger beteekenis geven. In het begin volgt hij zijn model bijkans op den voet: de doffer, afkeerig van weeke rust, wil uitgaan op avonturen; zijn gaaike zoekt hem terug te houden en bepleit welsprekend haar zaak; maar te vergeefs:

> Das Wort bewegte einen Augenblick
> Den raschen Vorsatz unsers jungen Thoren,
> Doch die Begierde trug, die Welt zu sehn,
> Und das unruh'ge Herz den Sieg davon.
> Er sagte: Weine nicht! zwei kurze Monden
> Befriedigen jedweden Wunsch in mir.
> Ich kehre wieder, Liebchen, um ein kleines,
> Jedwedes Abentheuer, Zug vor Zug,
> Das mir begegnete, dir mit zu theilen:
> Es wird dich unterhalten, glaube mir!

Nauwlijks echter is hij vertrokken, of hij moet de straf voor zijn vergrijp ondervinden:

> Aus des Horizontes Tiefe
> Steigt mitternächtliches Gewölk empor,
> Gewitterregen häufig niedersendend.
> Ergrimmte Winde brechen los —.

Hier begint Kleist meer en meer van zijn model af te wijken; hij laat het verhaal varen van de verschillende avonturen die de reiziger ondervindt, om met zooveel te meer nadruk te verwijlen bij den toestand van geest en gemoed, die zich van hem meester maakt en hem met bitter berouw doet boeten voor zijn koelheid en trouwloosheid.

> Er sieht die Pracht der Welt und Herrlichkeiten,
> Die schimmernden, die ihm der Ruhm genannt,
> Und kennt nun Alles, was sie Würd'ges beut,
> Und fühlt unsel'ger sich als je, der Arme,
> Und steht, in Oeden steht man öder nicht,
> Umringt von allen ihren Freuden da.

Eindelijk maakt hij zich op om terug te keeren; rept vol ijver de vleugels, en als hij, te huis gekomen, de verlatene terugvindt, zinkt hij voor haar neer:

> Und schluchzt in endlos heftiger Bewegung,
> Und küsset sie und weiss ihr nichts zu sagen —
> Ihr, die sein armes Herz auch wohl versteht!

In den epiloog sluit Kleist zich weer enger aan het origineel:

> Ihr sel'gen, die ihr liebt, wollt ihr verreisen?
> O lasst es in die nächste Grotte sein!
> Seid euch einander selbst die Welt, und achtet
> Nicht eines Wunsches werth das Uebrige!
> Ich auch, das Herz einst eures Dichters, liebte;
> Ich hätte nicht um Rom und seine Tempel,
> Nicht um des Firmamentes Prachtgebäude
> Das lieben Mädchens Laube hingetauscht!
> Wann kehrt ihr wieder, o ihr Augenblicke,
> Die ihr dem Leben einz'gen Glanz ertheilt?

Hiermeê beleed derhalve Kleist zijn onrecht tegenover Wilhelmine en, voor zoover dat nog mogelijk was, boette de dichter de schuld, die de minnaar op zich had geladen. Nadat hij nu echter op nieuw den weg der dichtkunst had betreden, was het moeielijk om niet verder te gaan. Voorloopig bleef het echter nog bij voorzichtige schreden; het is alsof hij zijn eigen krachten niet durft vertrouwen en behoefte gevoelt om aan de hand van een voorganger te wandelen. Thans was het Molière, dien hij tot leidsman koos; hij bewerkte den Amphitryon op dergelijke wijze als Lafontaines fabel; niet als nauwgezet vertaler, maar als oorspronkelijk dichter, die het werk van zijn voorganger gedeeltelijk overneemt, gedeeltelijk verandert, aanvult en bijwerkt, met dezelfde vrijheid alsof hij zijn eigen werk onder handen had; kortom: uit eigen geest het werk van den voorganger op nieuw te voorschijn brengt.

Door deze werken was intusschen de lust en tevens de kracht tot oorspronkelijke productie weer ontwaakt en gesterkt en Kleist liet zich nu door niets meer terughouden om aan den aandrang van zijn geest toe te geven. Hij nam thans zijn blijspel: „der zerbrochene Krug" weer onderhanden. Dit stuk was, zooals wij reeds zagen, in 1802 in Zwitserland begonnen en in de hoofdtrekken afgewerkt; een jaar later was het te Dresden op papier gebracht en thans werd er de laatste hand aan gelegd. Hiermede liep het jaar 1805 ten einde; maar bij Kleist had wederom de afkeer van zijn verplicht werk bij de domeinen-kamer de overhand genomen en zijn besluit was rijp om op nieuw zijn ontslag te vragen. Zijn chef was von Altenstein, destijds Oberfinanzrath, later minister. Deze begreep zijn geest en karakter, zoodat Kleist met hem, als met een vriend kon verkeeren. Von Altenstein kwam zijn wenschen te gemoet en bood hem onbepaald verlof aan; maar Kleist hield wederom vast aan zijn stelregel: alles of niets. Hij had op nieuw zelfvertrouwen gewonnen en berekend, dat hij bij onverdeelde toewijding aan de dichtkunst gemakkelijk van het honorarium zijner werken zou kunnen bestaan. Op dat vooruitzicht liet hij zijn post varen, tot groote ontevredenheid natuurlijk van zijn zuster Ulrike. In het voorjaar van 1806 vinden wij hem dus weêr, naar het uitwendige in denzelfden staat als eenige jaren vroeger te Berlijn, gereed om op nieuw den worstelstrijd te aanvaarden om den krans der dramatische poëzie.

Hiermede zijn wij aan een keerpunt in het leven van Kleist gekomen, dat gelegenheid aanbiedt om een overzicht te nemen over het geheel, voordat wij in korte trekken het verdere beloop schetsen. Veel meer dan vroeger het geval was, beginnen thans de politieke gebeurtenissen op het hart en den geest van Kleist te werken. Toen de pruissische staat in zijn grondvesten geschokt en dicht bij den ondergang gebracht werd, trok Kleist zich niet terug naar het schimmenrijk der romantische poëzie, maar gaf meer en meer aan zijn dichterlijken arbeid een richting op het algemeene staatsbelang.

Het leven van den dichter Kleist gelijkt op een onvoltooid drama. Het eerste bedrijf, dat een tijdperk van zes jaren omvat (1799—1805), is afgespeeld met zijn aanstelling als ambtenaar bij de domeinen-kamer. Wat hij in dit eerste tijdperk tot stand heeft gebracht, het treurspel „die von Schroffenstein" en het blijspel „der zerbrochene Krug", staat in gewicht en beteekenis ten achteren bij hetgeen hij niet tot stand heeft kunnen brengen, zijn „Robert Guiscard". Natuurlijk kan een werk, waarvan wij slechts een klein fragment kennen, in zijn wezenlijke beteekenis door ons niet ten volle begrepen worden. Maar, al is de verbazende arbeid, door Kleist aan dit drama besteed, voor ons zonder resultaat gebleven, in het leven van den dichter zelven zijn de resultaten duidelijk zichtbaar. Hoeveel hij voor zijn eigen ontwikkeling uit dien arbeid gewonnen heeft, blijkt genoegzaam uit de zekerheid en gemakkelijkheid van greep, waarmede hij in het tweede tijdperk van zijn dichterlijk leven werken als „die Hermannsslacht" en „der Prinz von Homburg" te voorschijn brengt. Dit resultaat ligt echter minder voor de hand en is later te voorschijn getreden; het onmiddellijke en aanstonds zichtbare gevolg van zijn ingespannen arbeid aan den „Guiscard" trad aan het licht in die uitputting en neerslachtigheid, waarin hij zich weerloos overgaf aan den eisch om de dichtkunst vaarwel te zeggen en zijn geest aan banden te leggen binnen de vier wanden van zijn bureau.

Met het verbreken van die banden begint het tweede bedrijf in het levensdrama van Kleist. Het is op nieuw een zesjarig tijdperk en de handeling, oppervlakkig beschouwd, toont een sprekende gelijkenis met die van het eerste bedrijf. Het algemeene resultaat, het zichtbare gevolg, is hetzelfde: inspanning van alle krachten, zonder dat het laatste doel bereikt wordt;

zonder dat de goedkeuring der wereld den arbeid bekroont; zonder dat algemeene bijval het zegel drukt op de voltooide werken. Op nieuw teruggeslagen, geeft de dichter in een ongelukkig oogenblik alles verloren en rukt met eigen hand het scherm naar beneden.

Op het eerste gezicht schijnt dus dit tweede bedrijf een herhaling van het eerste; een verlenging van een reeds ten halve mislukt leven, om voor de tweede keer geheel en al te mislukken. Als het inderdaad zoo was, zou het nauwlijks de moeite loonen om het verhaal van dat leven voort te zetten. Het zou dan niet enkel een onvoltooid, maar tevens een slecht drama moeten heeten; immers een drama, waarin de klimmende beweging gemist wordt. Nauwkeuriger beschouwing toont echter duidelijk dat dit geenszins het geval is, maar dat het leven van Kleist, in wezenlijk gehalte, in dit tweede tijdperk zeer aanmerkelijk op het eerste begint te winnen. Het mislukken ligt in het eerste tijdperk hoofdzakelijk bij Kleist zelven. Bij den „Guiscard" schoten ten laatste zijn eigen krachten te kort; hetzij dan omdat het dichterlijk ideaal te hoog was gesteld, of wel, omdat er in de keus van het onderwerp een misgreep was begaan. In het tweede tijdperk zien wij bij hem zelven een wasdom van kracht, die wij na zulk een tusschenpoos van uitputting en doffe werkeloosheid niet verwacht zouden hebben. Die politieke gebeurtenissen, die zooveel hebben bijgedragen tot het uitwendig mislukken van zijn dichterlijke en letterkundige ondernemingen, hebben zijn geest versterkt en verhelderd. Van het oogenblik af aan dat Kleist te Koningsbergen uit zijne verdooving begon te ontwaken, heeft hij die gebeurtenissen moedig onder de oogen gezien en aanstonds met volkomen helderheid den wezenlijken staat van zaken, in zijn oorzaken en gevolgen, doorschouwd. Maar, wel verre van zich af te wenden, heeft hij vervolgens met hart en ziel de zaak van zijn land en volk omhelsd, en met al de krachten en middelen, die hem ten dienste stonden, medegeholpen om den volslagen ondergang te keeren. Kleist is in die dagen inderdaad een duitsche Tyrtaeus en Aeschylus geweest; Tyrtaeus in zijn krijgszang „Germania an ihre Kinder," Aeschylus in zijn drama „die Hermannsschlacht"; met dit onderscheid evenwel, dat Aeschylus een reeds behaalde zege kon bezingen, terwijl Kleist slechts een toekomstige overwinning kon helpen voorbereiden. Desniettemin is in de duitsche literatuur

zijn „Hermannsschlacht" zonder weerga: een tooneelstuk, zoo trek vóór trek uit den werkelijken staat van zaken voortgekomen, en tegelijk van zulk een zuiver dichterlijk gehalte, dat het, eenvoudig als dichtstuk, iedereen moet boeien. Zijn „Prinz von Homburg" eindelijk, naar onderwerp en strekking overeenstemmend met de „Hermannsschlacht", staat als dichtstuk nog hooger. Dit laatste werk van Kleist, dat zijn stof aan de Brandenburgsche geschiedenis ontleent en de heldenfiguur van den grooten keurvorst verheerlijkt, draagt geen spoor van uitputting, maar toont den dichter in zijn volle kracht op den rechten weg naar de volmaaktheid. Kan er nu van mislukken sprake zijn, als een dichter van schrede tot schrede in kracht toeneemt en telkens beter en schooner werken voortbrengt?

De beide laatste tooneelstukken van Kleist zijn enkel en alleen in dien zin mislukt, dat zij veel te schoon en te stout waren om toegelaten te worden op tooneelen, die onder de contrôle stonden van den franschen keizer. Had Kleist, in plaats van vaderlandsche helden te verheerlijken, Napoleon willen bewierooken, dan had hij misschien het kruis van het eerelegioen gekregen. Had hij zedestukken in den trant van Iffland, kluchten of tranenwekkende intrigue-stukken in den trant van Kotzebue geschreven, dan had hij de groote menigte bekoord en goede zaken gemaakt. Had hij eindelijk, in den trant van de romantische dichters, fatalistische stukken geschreven en onderwerping gepredikt aan een oppermachtig noodlot; of ook, naar sprookjes, beuzelachtige drama's vervaardigd, waarin zorgvuldig elke aanraking met de werkelijkheid vermeden werd; zelfs aldus had hij op het tooneel van dien tijd succes kunnen behalen en een talrijke partij had hem als geniaal dichter bewonderd. Kleist deed niets van dat alles; hij deed iets beters, maar vond geen ingang. De groote menigte noemt dat „mislukken," maar ongetwijfeld zijn er reeds onder Kleists tijdgenooten geweest, die er geheel anders over oordeelden. Jammer maar, dat het beter oordeel zich niet altoos duidelijk laat hooren; terwijl het oordeel der groote menigte zich op velerlei wijze nadrukkelijk en onaangenaam laat gevoelen.

Het jaar 1806 werd door Kleist doorgebracht te Koningsbergen, met letterkundigen arbeid. Het was het jaar, waarin Pruissen eindelijk ook gedwongen werd de wapens op te

vatten tegen Napoleon, om zich te vrijwaren tegen inbreuken en schennis van gesloten verdragen. Te Jena en Auerstädt viel in October de beslissing, die Pruissen machteloos aan de voeten wierp van den overwinnaar. Kleist lag in dien tijd op het ziekbed. Aan zijne zuster had hij sedert lang niet geschreven; haar misnoegen over hetgeen zij als desertie uit den staatsdienst beschouwde, had verwijdering veroorzaakt. Het algemeene ongeluk liet geen ruimte voor bijzondere grieven; op den 24en October knoopte Kleist de briefwisseling weer aan en schreef de volgende regels:

„Mijn dierbaarste Ulrike, hoe verschrikkelijk zijn deze tijden! Hoe gaarne wenschte ik, dat gij aan mijn bed zat en ik uw hand kon drukken; ik voel mij reeds gesterkt als ik aan u denk. Zult gijlieden vluchten? Men vertelt immers dat de fransche keizer alle hoofdsteden ter plundering heeft bestemd. Aan zulk een razernij van boosheid kan men ternauwernood gelooven; maar hoe zeer is alles uitgekomen, wat wij een jaar geleden reeds vooruit zagen! De geheele koerant van heden had men toen reeds kunnen schrijven. Pfuel was, kort voordat de oorlog begon, adjudant geworden bij generaal Schmettau, die bij Saalfeld gesneuveld is. Wat er van hem geworden is, weet ik niet. Van Rühle heb ik ook sedert drie weken geen bericht. Zij stonden beide bij het legercorps van Hohenlohe, dat omsingeld is, naar men zegt, en afgesneden van de Elbe. Men kan er zonder tranen niet aan denken. Als allen evenzoo gezind zijn als Rühle en Pfuel, dan geeft niemand zich over . . . . Schrijf mij toch, of gijlieden van plan zijt, zooals ik bijkans vermoed, om naar Schorin te gaan. Misschien kom ik daar dan ook; geen beter oogenblik voor mij om ulieden weer te zien, dan het tegenwoordige. In het gevoel van het algemeene ongeluk zouden wij elkander omhelzen, vergeven en liefhebben; de laatste troost, die den mensch in zulke vreeselijke oogenblikken overblijft. Het zou verschrikkelijk zijn als deze dwingeland zijn rijk kon grondvesten. Slechts een klein deel der menschen begrijpt, hoe verderfelijk het is onder zijn heerschappij te komen. Wij zijn de onderworpen volken van de Romeinen. Hij heeft het gemunt op een uitplundering van Europa, om Frankrijk rijk te maken. Maar wie weet, hoe de Voorzienigheid het zal bestieren.”

Het eerste gevolg van de nederlaag was, dat het pruissische

hof en de regeering zich van Berlijn verplaatste naar Koningsbergen. Welken invloed die omstandigheid op Kleist teweeggebracht, zien wij uit een brief, den 6en December door hem aan zijn zuster geschreven.

„Uw brief heeft mij, afgezonderd als ik ben van al mijne vrienden, even alsof zij allen te gronde waren gegaan, onuitsprekelijke vreugd veroorzaakt. Liefde, vereering en trouw heerschen weder zoo levendig in mijne ziel als ooit. — Ik gevoel mij veel beter dan vroeger. Het komt mij voor dat het algemeene ongeluk de menschen opvoedt; ik vind hen wijzer, warmer en hun beschouwing van de wereldsche zaken grootscher. Nog daareven maakte ik die opmerking bij Altenstein, dien voortreffelijken man, voor wien mijn ziel zich eerst thans met volkomen vrijmoedigheid kan ontvouwen. Hij is mij komen opzoeken, daar ik mij ongesteld voelde; wij kunnen als twee vrienden samen spreken. Aan onze koningin kan ik niet zonder ontroering denken. In dezen door haarzelven ongelukkig genoemden oorlog wint zij meer, dan zij in een geheel leven van vrede en geluk gewonnen zou hebben. Men ziet haar een waarlijk koninklijk karakter ontwikkelen. Zij heeft de groote zaak omvat, waar het thans op aankomt; zij, die voor eenigen tijd nog met niets anders bezig scheen, dan met de zucht om in de danszaal of op den wandelrit te behagen. Zij verzamelt alle groote mannen om zich, die door den koning veronachtzaamd worden, en van welke toch alleen de redding nog komen kan; kortom, zij is het, die alles wat nog niet neergestort is, staande houdt."

Twee vrouwen hebben in die bange tijden de eer van Duitschland opgehouden en den overwinnaar zelven ontzag afgedwongen: de groothertogin Louize van Saksen-Weimar, en haar naamgenoot, de koningin van Pruissen. De eerste, die, na den slag bij Jena, in hare hoofdstad was gebleven, terwijl alles gevlucht was wat ontvluchten kon, werd door Napoleon, toen zij hem aan de trap van het slot afwachtte, begroet met de woorden: „Mevrouw, ik zal uwen man verpletteren." Eenige dagen later zeide Napoleon van haar: „dat is eerst een vrouw; die is niet bang voor onze batterijen." De Koningin van Pruissen heeft met evenveel grootheid van ziel, bij nog dieper vernedering misschien, hare waardigheid tegenover den overwinnaar opgehouden en in het diepste ongeluk niet gewanhoopt aan

behoud; ja zelfs met volle zekerheid gerekend op een omkeer van zaken, dien zij niet heeft mogen beleven. Wat Kleist betreft, hij bezit den onbetwistbaren roem, dat koningin Louize hem in zijne beteekenis heeft erkend, en hem gesteund heeft zooveel zij vermocht. Kleist, van zijn kant, heeft haar gehuldigd in een sonnet, dat hier ter plaatse niet mag ontbreken. Het is het eenige sonnet, waaraan Kleist zich heeft bezondigd; en als het in den vorm niet geheel voldoet aan de eischen van den allerkeurigsten franschen smaak, dan moge het toch ingang vinden om de edele gedachte en het diepe gevoel dat uit de regels spreekt:

Erwäg' ich, wie in jenen Schreckenstagen
Still Deine Brust verschlossen, was sie litt,
Wie Du das Unglück, mit der Grazie Tritt,
Auf jungen Schultern edel hast getragen;

Wie von des Kriegs zerriss'nem Schlachtenwagen
Selbst oft die Schaar der Männer zu Dir schritt;
Wie trotz der Wunde, die Dein Herz durchschnitt,
Du stets der Hoffnung Fahn' uns vorgetragen;

O Herrscherin, die Zeit dann möcht' ich segnen!
Wir sahn Dich Anmuth endlos niederregnen,
Wie gross Du warst, das ahndeten wir nicht.

Dein Haupt scheint wie von Strahlen mir umschimmert;
Du bist der Stern, der voller Pracht erst flimmert,
Wenn er durch finstre Wetterwolken bricht.

Intusschen was Kleist weer druk bezig aan een oorspronkelijk drama, dat reeds tegen het einde van 1806 zijn voltooiing begon te naderen. Het was het treurspel „Penthesilea." Voor dat hij echter daarmeê gereed kwam, moest hij eerst nog in eigen persoon een proef ondervinden van de Napoleontische geweldenarij tegenover de onderworpelingen, door een half jaar als krijgsgevangene in fransche vestingen door te brengen. Hij had in Januari 1807 met twee officieren, Gauvain en Ehrenberg, Koningsbergen verlaten, om over Berlijn naar Dresden te gaan. Hier wenschte hij zich voorloopig te vestigen, omdat die stad thans voor letterkundigen arbeid gunstiger voorwaarden en omgeving aanbood dan Koningsbergen. Te Berlijn werden

Kleist en zijn beide vrienden aanstonds voor den franschen gouverneur, generaal Clarke, ontboden. Ofschoon hunne passen in orde waren, werden zij toch, men weet niet om welke reden, voor krijgsgevangen verklaard en drie dagen later over Mainz, Straatsburg en Besançon naar het fort du Joux, in het Juragebergte, gebracht. Den 5en Maart kwamen zij aan; vijf weken moesten zij op het fort in strenge bewaking doorbrengen, en slechts met groote moeite kreeg Kleist van den commandant vergunning, om dagelijks eenige uren beweging in de vrije lucht te mogen nemen. Ulrike en de andere vrienden van Kleist hadden intusschen niet stil gezeten en hunne pogingen bewerkten ten minste, dat de gevangenen naar Châlons sur Marne overgebracht werden, waar de gevangenschap minder hard en streng was. Maar eerst in Juli zond generaal Clarke bevel om de gevangenen los te laten, met order tevens, dat Kleist zich naar Berlijn moest vervoegen om voor hem te verschijnen. Van schadevergoeding of betaling van reiskosten was geen sprake. Door bemiddeling van zijn vriend Rühle ontving Kleist uit Dresden het honorarium voor zijn „Amphitryo", die eenige maanden te voren aldaar gedrukt was. Met dit geld, de genoegens van de gevangenschap niet meêgerekend, mocht Kleist het misverstand of de luim van den franschen gouverneur betalen.

Zoo kwam Kleist in den zomer van dit jaar te Dresden aan en hier schenen nu eindelijk eens betere dagen voor hem aan te breken. Onder de grootere steden van Duitschland bood de hoofdstad van Saksen, in dien tijd van politieke schipbreuk, de veiligste haven aan voor allen, die ten minste de geestelijke goederen, de duitsche taal, wetenschap en letteren, hoopten te redden. De Rhijnprovinciën waren overstroomd van Franschen; de duitsche vorsten in die streken waren vasallen geworden van Napoleon. Te Kassel werd, in het hart van Duitschland, een fransch koninkrijk gevestigd. Pruissen was machteloos gemaakt en binnen enge grenzen beperkt; de universiteit te Halle opgeheven; Berlijn door de Franschen bezet. De keurvorst van Saksen had den vorigen winter, terwijl hij zich aan het bondgenootschap met Pruissen en Rusland onttrok, een afzonderlijken vrede met Napoleon gesloten, zich bij het Rhijnverbond gevoegd en ter belooning den koningstitel gekregen, benevens vergrooting van grondgebied ten koste van Pruissen. Naar zijne hoofdstad kwamen thans uit den naburigen staat velen

samenstroomen, die of geen heil meer van de politiek verwachtten, of ten minste voor het tegenwoordige zich zelven van alle werkzaamheid op politiek terrein uitgesloten zagen. Zoo vond Kleist te Dresden vele pruissische vrienden van vroeger terug; onder hen Rühle en von Pfuel, die reeds van te voren in de beste kringen nieuwe vrienden voor hem geworven en gezorgd hadden, dat zijn werken bekend werden. Hij zag dus aanstonds een terrein voor zich bereid, dat hij slechts in bezit behoefde te nemen. De fransche en de oostenrijksche gezant, Bourgoign en Buol, ontvingen hem met open armen. Hij werd bevriend met Körner, die door de intieme betrekking, waarin hij tot Schiller had gestaan, in alle letterkundige kringen het hoogste aanzien genoot. Tieck en Varnhagen kunnen hier ook aanstonds genoemd worden, ofschoon deze eerst in den zomer van het volgende jaar te Dresden kwamen wonen. Ook von Gentz, die later als geheimschrijver van Metternich befaamd is geworden, maar thans tot de ijverigste vijanden van Napoleon behoorde, reisde in dien tijd menigmaal tusschen Weenen en Dresden heen en weêr. Beroemd als publicist en algemeen gezocht om zijn gezellige en diplomatische talenten, bezat von Gentz een uitgebreiden invloed, dien hij ten voordeele van Kleist begon aan te wenden, nadat hij met bewondering eenige van zijne werken gelezen had. Door zijn toedoen won Kleist ook in Oostenrijk een aantal vrienden.

Onder degenen, die zich in dien tijd te Dresden ophielden, was ook een zekere Adam Muller, thans vergeten, maar destijds in het bezit van een buitengewonen naam. Daaraan dankt hij zelfs een plaatsje in de annalen van Goethe, die op het jaar 1806 van hem aanteekent: „ik las, ja bestudeerde, de voorlezingen van Muller, maar met verdeelde gewaarwordingen. Immers aan den eenen kant ontdekte men daar een voortreffelijk vernuft; maar aan den anderen kant merkte men vele onzekere schreden op, die, bij noodzakelijk gevolg, den besten aanleg van lieverlede op valsche wegen moesten voeren". Muller had te Dresden voorlezingen gehouden over duitsche poëzie, die met buitengewone toejuiching ontvangen waren. Hij behoorde tot die soort van lieden, bij wie vernuft en talent vrij wat verder reiken dan kennis en studie. Als zulke lieden een gunstig voorkomen en eenig talent van spreken bezitten, dan

verkrijgen zij de schitterendste uitkomsten, als zij, voor gemengden kring, mondeling en voor de vuist, hun kleinen voorraad van wetenschap ontvouwen, maar dat kleine door redekunstige wendingen groot doen schijnen.

Met dezen Muller geraakte Kleist weldra in nauwe verbintenis; een verbintenis, die ten slotte voor Kleist verderfelijk is gebleken. Vraagt men hoe Kleist, die naar geest en aanleg in alle opzichten het tegendeel was van Muller, zich zoo nauw aan hem heeft kunnen aansluiten, dan is de verklaring gemakkelijk genoeg te geven. In het algemeen kan men zich reeds beroepen op de wet van aantrekking door tegenstrijdigheid; maar er bestonden in dit geval nog een aantal bijzondere oorzaken. Tusschen Kleist en Muller had thans wederom iets dergelijks plaats als vroeger tusschen Kleist en Zschokke. Het komt mij niet in de gedachte om Muller met Zschokke op gelijke lijn te stellen; maar in beider betrekking tot Kleist zijn toch zekere punten van overeenkomst. Hoe laag bij den grond de geest van Zschokke ook was, hij bezat toch een zekere burgerlijke degelijkheid, een duchtig arbeidsvermogen, een geest van volharding en bestendigheid, die hem ten slotte in staat stelde, al was ook zijn richting eenzijdig en bekrompen, om uitgebreid nut te stichten en zijn naam achtingswaardig te maken. Met Zschokke vergeleken heeft Muller alle aanspraak op den naam van „Windbeutel;" maar ongetwijfeld was hij veel meer dan Zschokke in staat om persoonlijk te verblinden en voor zich in te nemen. Tegenover Kleist bezat hij wederom het overwicht van vlugge en behendige beweging in practische zaken. Daarbij kwam dat Muller zich in den laatsten tijd had opgeworpen als bewonderaar en lofredenaar van Kleist. Door Muller was ook von Gentz met Kleists werken bekend gemaakt. Nu bezat Muller in dien tijd zooveel naam, dat zijn patronaat voor de belangen van Kleist hoogst voordeelig, en zijn bewondering hoogst streelend voor zijn eerzucht en eigenliefde moest wezen. Die bewondering was overigens meer vurig en geestdriftig, dan oordeelkundig, en derhalve voor Kleist van weinig nut.

Adam Muller wist Kleist te winnen voor een onderneming, waarvan het ontwerp inderdaad een goeden blik voor zaken verried. Kleist bezat nog verscheiden handschriften van waarde, tooneelstukken en novellen, die hij op de voordeeligste wijs in

het licht zocht te geven. Muller haalde hem over om zijn eigen uitgever te worden, een boek- en kunsthandel op te richten en daaraan aanstonds een nieuw letterkundig maandschrift te verbinden. Hierin konden zijn werken voorloopig bij gedeelten gedrukt worden, voordat zij afzonderlijk het licht zagen. De onmiddellijke voordeelen van zulk een onderneming sprongen in het oog, en de tijdsomstandigheden schenen daarvoor bij uitstek gunstig. Tusschen Pruissen en Frankrijk was de vrede geteekend; de vreemde legers begonnen allengskens weer af te trekken; de rust scheen wederom voor een poos gewaarborgd. Hoe drukkend de maatschappelijke en staatkundige toestand van Duitschland in die dagen ook was, de vreemde overheersching had toch ook enkele voordeelen meêgebracht. Zij had beweging gebracht in een al te trage en logge massa, en in elke tusschenpooze van rust openbaarde zich de onverdelgbare levenskracht van het duitsche volk in een verdubbelde, zij het ook soms woelige en koortsachtige werkzaamheid op geestelijk gebied. Voor een letterkundig tijdschrift was het terrein vrij, en wie het wagen durfde en talent genoeg bezat, mocht hopen met zulk een orgaan een kring van lezers en een invloed te winnen, zooals weinige jaren vroeger de Horen van Schiller bezeten hadden.

Kleist was voor het plan van Muller spoedig gewonnen. Rühle en Pfuel werden aandeelhouders en verschaften kapitaal. Onder den schitterenden naam van „Phoebus" werd de nieuwe boek- en kunsthandel geopend. Dezelfde naam werd gegeven aan het nieuwe tijdschrift. Prospectussen werden verzonden, medewerkers gezocht en gewonnen; waaronder namen als: Wieland, Goethe en Johannes von Muller. De lijsten van inteekening begonnen zich te vullen en Kleist mocht met eenigen grond verwachten dat het cijfer van drie duizend, dat Schillers Horen bezeten hadden, bereikt of overtroffen zou worden. Een teekenaar van naam, Ferdinand Hartmann, hoogleeraar aan de academie te Dresden, nam op zich om van tijd tot tijd aan de nummers van het tijdschrift het sieraad van een werk zijner teekenpen toe te voegen. De inhoud van het tijdschrift zou niet enkel dichterlijk, maar tevens wijsgeerig zijn. Het wijsgeerig gedeelte nam Muller voor zijn rekening, die door het publiek, dat zijn voorlezingen bezocht, voor een groot wijsgeer werd gehouden en zelf in die meening deelde.

Hij had dien roep hoofdzakelijk te danken aan eenige formules, die hij steeds bij de hand had om ze, met min of meer talent of vernuft, te pas en te onpas, bij allerlei zaken aan te wenden.

Zoo kon, met het begin van 1808, het eerste nummer van „Phoebus" onder schitterende vooruitzichten het licht zien. De inkleeding was rijk en sierlijk. De omslag vertoonde den zonnegod op zijn vierspan; de zinnebeelden van poëzie en kunst: lier en lauwerkrans; de horen, vóór den zonnewagen, rozen strooiend. Als titelplaat had Hartmann een teekening in omtrek geleverd naar zijn eigen schilderij: de drie vrouwen aan het graf des Heeren. De inhoud beantwoordde aan het veel belovend uiterlijk. Een dichterlijke voor- en narede van Kleist, naar aanleiding van de titelplaat; een fragment van „Penthesilea"; eenige opstellen van Muller; eindelijk een dichtstuk uit de nalatenschap van Novalis. In de volgende nommers gaf Kleist achtereenvolgens nog verscheiden bijdragen van hooge waarde; een fragment uit den „Robert Guiscard"; de novelle „die Marquisin von O....", die hij te Koningsbergen geschreven had, en twee nieuwe novellen: „das Erdbeben in Chili" en „die Verlobung in St. Domingo." Duurzaam succes had bereikt kunnen worden, als Kleist genoeg practische bekwaamheid had bezeten om alleen de redactie te bezorgen, of als hij een beteren compagnon had gehad. Door verschillende oorzaken beleefde het tijdschrift niet meer dan een enkelen jaargang en daarmeê ging een onderneming te niet, die het kind was geweest van al te ongelijke ouders; de vader, een echte en oorspronkelijke dichtgeest; de moeder, ijdelheid en inbeelding.

De eerste van die oorzaken was: een geschil tusschen Kleist en Goethe. Kleist had gehoopt dat Goethe, die hem zijn medewerking voor den „Phoebus" had toegezegd, tevens zijn schouwburg zou leenen voor de vertooning van „Penthesilea" en „der zerbrochene Krug." Hij zond hem die beide stukken toe; het blijspel werd aangenomen, maar het treurspel kwam terug met een brief van Goethe, waarin deze onbewimpeld verklaarde dat de eerste indruk bij het lezen van dat drama niet gunstig was geweest. „Mit der Penthesilea," schreef hij, „kann ich mich noch nicht befreunden. Sie ist aus einem so wunderbaren Geschlecht und bewegt sich in einer so fremden Region, dass ich mir Zeit nehmen muss, mich

in beide zu finden." De toon van den geheelen brief is vriendschappelijk en ongedwongen. Goethe eindigt met de volgende woorden: „Verzeihen sie mir mein Geradezu: es zeugt von meinem aufrichtigen Wohlwollen. Dergleichen Dinge lassen sich freilich mit freundlichen Tournüren und gefälliger sagen. Ich bin schon zufrieden, wenn ich nur etwas vom Herzen habe. Nächstens mehr." Door Kleist werd deze brief zeer euvel opgenomen. Hem trof enkel de weigering om „Penthesilea" aanstonds ten tooneele te voeren. Hij zag voorbij dat Goethe nog in het geheel geen eind-oordeel over het stuk uitsprak, maar duidelijk liet doorschemeren dat hij het nog meer van nabij wilde leeren kennen en dat hij toenadering uitlokte en beloofde. In dit geval stond Kleist blijkbaar tegenover Goethe in het ongelijk; meer recht tot ontevredenheid gaf hem eenigen tijd later de opvoering te Weimar van zijn blijspel. Voor de vertooning biedt dit blijspel in één bedrijf eenige moeielijkheid. Het is te lang om in eens afgespeeld te worden; maar aan den anderen kant duldt de handeling niet dat het spel afgebroken wordt. Tegenwoordig helpt men zich gewoonlijk door een gedeelte weg te laten; te Weimar had men de toevlucht genomen tot een verdeeling in drie bedrijven. Het is niet bekend of Goethe zelf die verdeeling had voorgeslagen; in elk geval had hij ze toegelaten. Het stuk maakte fiasco en die uitslag kon met eenig recht aan de willekeurige verdeeling toegeschreven worden. Hiermede was voor Kleist de maat volgemeten en hij beschouwde Goethe voortaan als zijn doodvijand. Onverstandig genoeg gaf hij zijn gemoed lucht door in de eerstvolgende nummers van „Phoebus" Goethe aan te vallen met puntdichten, een letterkundig genre waarvoor hij weinig aanleg bezat. Zijne epigrammen waren dan ook niet geestig genoeg om Goethe te benadeelen, maar wel grof genoeg om al het nadeel op het hoofd van den auteur te doen neerkomen. Het spreekt van zelf dat Goethe thans met Kleist en zijn „Phoebus" niets meer te maken kon hebben.

Door Goethe te trotseeren, trotseerde Kleist nagenoeg het geheele letterkundige Duitschland. Aan den „Phoebus" onttrokken zich de beste medewerkers en Kleist bleef met een compagnon, aan wien hij weinig steun had, alleen voor de taak zitten. Zoo moest het met het tijdschrift meer en meer achteruit gaan. Daarbij kwam dat de druk en de onzekerheid der

tijden slechts bij korte tusschenpoozen een blijmoedige en onverdeelde belangstelling in letterkundige zaken toeliet. Sedert den vorstendag te Erfurt in October 1808, en Napoleons verbond met Alexander van Rusland, scheen de fransche heerschappij in Duitschland gevestigd; maar de gebeurtenissen in Spanje wekten geheime hoop en Oostenrijk scheen gezind om daar partij van te trekken.

Kleist zag zich dus genoodzaakt om tegen het einde van het jaar tijdschrift en boekhandel te laten varen. Hij vond gelegenheid om van zijn zaak zonder al te veel schade af te komen. Gewonnen had hij evenwel ook niets, behalve eenige onaangename ervaringen; een zaak, die voor hem niet veel waarde kon hebben, daar hij er toch niet wijzer door werd. In denzelfden tijd had hij nog een andere gunstige kans verspeeld. Hij had een pupil van Körner leeren kennen, een jonge en rijke dame, die hem toegenegen werd en bereid was hem haar hand te schenken. Toen de verloving reeds zoo goed als verzekerd was, stelde Kleist aan zijn aanstaande bruid den eisch om een briefwisseling met hem te houden, waarvan haar voogd niets zou mogen weten. Toen dit geweigerd werd, liet hij drie dagen verloopen en keerde toen terug om zijn eisch te herhalen. Op nieuw teruggewezen keerde hij nog tweemalen terug, eerst na drie weken, vervolgens na drie maanden, om telkens weer denzelfden eisch te doen. Voor den laatsten keer afgewezen, ging hij heen om niet terug te keeren.

Dit voorval legde bij Kleist de kiem tot zijn tooneelstuk „Käthchen von Heilbronn"; dat een tegenhanger vormt tot zijn „Penthesilea." In beide stukken is een vrouw de hoofdpersoon, en in deze twee figuren, Penthesilea en Käthchen, ontvouwt Kleist het denkbeeld, dat hij zich van het vrouwelijk karakter in zijn beide tegenovergestelde trekken, had gevormd. In Penthesilea wordt de vrouw geschilderd in haren heldenmoed, in hare ontembare fierheid, die zich niet onderwerpt dan na eerst onderworpen te hebben. In Käthchen daarentegen treedt de keerzijde van het vrouwelijk karakter aan het licht; de ootmoed en zelfverloochening, waarmeê zij zonder voorbehoud voor den geliefden man, als voor haren heer en meester, nederbuigt.

Terwijl Kleist in den zomer van 1808 aan dit stuk bezig was, kwam Tieck te Dresden wonen en tusschen hem en Kleist ontstond er weldra een vertrouwelijk letterkundig verkeer. Vol-

gens het getuigenis van Tieck was Kleist in die dagen ernstig en stilzwijgend, ver verwijderd van alle ijdelheid, maar niet vrij van zekeren trots en fierheid. Als dichter was hij pijnlijk nauwgezet en niet licht met zijn eigen werk tevreden, dat dan ook slechts langzaam vorderde en eerst na veel veranderingen met moeite tot voltooiing kwam.

Intusschen werd tegen het slot van dit jaar en het begin van het volgende (1809) de politieke toestand meer en meer gespannen. De gebeurtenissen in Spanje, de opstand te Madrid, de verdediging van Saragossa, werkten krachtig op de stemming in Duitschland. Blücher schreef in dien tijd, met gebrekkige spelling, maar met geen gebrek aan heldenmoed: „Mein Rath ist zu den Waffen unsere und die gantze deutsche Nation aufzuruffen, den Vaterländischen Boden zu verteidigen, die Waffen im allgemeinen nicht ehender nieder zu legen, bis ein Volck, das uns unterjochen wollte, vom diesseitigen Rheinufer vertrieben sei; jeder Deutsche der mit den Waffen wider uns getroffen werde, habe den Tod verwürkt; ich weiss nicht, warum wihr uns nicht den Tihrollern und Spaniern gleich achten wollen!" Zulk een gezindheid vond weerklank bij Kleist, die weinig ophad met de langzaam werkende middelen, waarvan de in dezen tijd opgerichte „Tugendbund" heil verwachtte. „Käthchen von Heilbronn" was voltooid, het tijdschrift gestaakt; met de volle kracht van zijn geest wijdde hij zich thans aan den dienst van het vaderland. Met even stoute als sprekende trekken teekende hij het beeld van den tegenwoordigen toestand in zijn „Hermannsschlacht", een stuk dat met vrij wat minder moeite en in vrij wat korter tijd geschreven werd dan het naast voorafgaande. Terzelfder tijd legde hij den raad, dien Blücher gegeven had, aan Germania in den mond, en schreef dien hartstochtelijken krijgszang, die getrouwer en krachtiger dan eenig ander schriftelijk gedenkteeken uit dien tijd, de stemming der gemoederen uitdrukt. Een paar koepletten van dezen zang mogen hier niet ontbreken:

Von des Maines Regionen
Von der Elbe heit'ren Au'n,
Die der Donau Strand bewohnen,
Die das Oderthal bebaun:

Aus des Rheines Laubensitzen,
Von dem duft'gen Mittelmeer,
Von der Riesenberge Spitzen
Von der Ost- und Nordsee her —

Zu den Waffen, zu den Waffen!
Was die Hände blindlings raffen;
Mit dem Speere, mit dem Stab,
Strömt ins Thal der Schlacht hinab!

Wie der Schnee aus Felsenrissen,
Wie auf ew'ger Alpen Höh'n
Unter Frühlings heissen Küssen
Siedend auf die Gletscher geh'n:
Katarakten stürzen nieder,
Wald und Fels folgt ihrer Bahn,
Das Gebirg' hallt donnernd wieder,
Fluren sind ein Ocean —

So verlasst, voran der Kaiser,
Eure Hütten, eure Häuser,
Schäumt, ein uferloses Meer,
Ueber diese Franken her!

Toen nu in April de oorlog door Oostenrijk werd verklaard, hield Kleist het te Dresden niet langer uit. Hij begaf zich, om dichter bij het oorlogstooneel te zijn, op weg naar Weenen. Te Praag betrok hij voorloopig een kwartier en besteedde daar zijn tijd met het schrijven van politieke pamfletten. De overwinning door den aartshertog Karel van Oostenrijk te Aspern behaald, wekte zijn hoogste geestdrift. Hij schreef zijn „Katechismus der Duitschers, nagevolgd naar het Spaansch" in zestien hoofdstukken, wier opschriften: „over Duitschland", „over de liefde tot het vaderland," „over den aartsvijand," „over hoogverraad," enz. den inhoud en de strekking van het geheele stuk te kennen geven. Hij ontwierp een plan voor een politiek weekblad, onder den titel „Germania," ten einde een vast orgaan te hebben, waarin hij de herlevende hoop en den opgewekten moed zou kunnen aanblazen en in volle vlam zetten. Kortom, hij was werkzamer dan ooit en voelde zich gelukkiger dan ooit. Kortstondige vreugd; zes weken na de zege bij Aspern verijdelde de nederlaag van Wagram elke blijde verwachting,

en trof natuurlijk daar het zwaarst, waar de verwachting het hoogst gespannen was geweest.

Na deze gebeurtenissen ontvlamde nog eenmaal in den geest van Kleist het reine vuur der dichtkunst en deed hem zijn „Prinz von Homburg" schrijven. Voor het overige valt er niets meer van hem te berichten, waarbij het niet pijnlijk is te verwijlen. Hij keerde terug naar Berlijn en werd daar redacteur van een weekblad, „die Berliner Abendblätter". De zaak bezorgde hem weinig voordeel, maar zooveel te meer verlegenheid en moeite. Voor een groot deel was dat te wijten aan Adam Muller, die toen ook te Berlijn woonde en met wien Kleist aanstonds weer een druk verkeer had aangeknoopt. Meer en meer kwam hij onder den noodlottigen invloed van Muller, die weldra zijn blad begon te misbruiken ter bereiking van persoonlijke oogmerken. Door zijn toedoen geraakte Kleist in een onverkwikkelijken strijd met von Raumer, destijds staatsraad en geheimschrijver van den minister von Hardenberg. Het weekblad leidde gedurende één jaar een kwijnend leven; toen moest de uitgave gestaakt worden. Met Kleist ging het meer en meer achteruit, niet enkel in stoffelijken zin; verbittering en doffe wanhoop vermeesterde zijn ziel. Nog een enkelen keer bezocht hij in den zomer van 1811 zijn zuster Ulrike te Frankfort. Ulrike heeft over die ontmoeting het diepste stilzwijgen bewaard; maar dat stilzwijgen zelf verraadt, hoe pijnlijk zij geweest is. Kleist ijlde terug naar Berlijn, in een stemming die een voornemen tot rijpheid bracht, waarmeê hij zich in gedachten reeds sedert lang gemeenzaam had gemaakt.

Op eenigen afstand van Potsdam, aan den oever van een klein meer, wijst een gedenksteen de plek aan, waar in den namiddag van den 21sten November 1811 Heinrich von Kleist, eerst, op haar verzoek, zijne vriendin Henriette Vogel, vervolgens zich zelven door de borst schoot. De schoten waren gelost met vaste hand en de dood was oogenblikkelijk geweest. Op de plek zelve werd voor beide het graf gedolven. Men vond een afscheidsbrief aan Ulrike, den vorigen nacht door Kleist geschreven, waarvan de slotwoorden luiden: „Wat een zuster, wat een mensch doen kon, hebt gij aan mij gedaan; de waarheid is, dat er voor mij op aarde geen hulp was."

Iedere dichter van beteekenis geeft in zijn werken een beeld van zich zelven. In Kleist leerden wij iemand kennen van een ernstig karakter, een geest, die behagen schept in de strengste der wetenschappen; een ziel, vatbaar voor den vurigsten hartstocht; een dichter, die zich het hoogste ideaal voor oogen stelt en het met ontembare hevigheid najaagt; die aan de bereiking van dat ééne doel de uiterste inspanning van geest en ziel ten koste legt en niet ophoudt voordat het laatste grein van kracht is uitgeput. Wij zagen hem over het geheel een hard en moeitevol leven leiden, in gedurigen strijd met zichzelven, geslingerd tusschen uitersten, alles ten zwaartste tillend, steeds bereid om alles voor alles te wagen. Voor vermaak en verstrooiing was hij blijkbaar niet geschapen; daar hij meestal in zich zelven gekeerd was, zwaarmoedig peinzend over onoplosbare vraagstukken, spitsvondig elken zielstoestand ontledend en begeerig om van elk verschijnsel den diepsten grond te peilen.

Dat zulk een dichter treurspelen schrijft, schijnt natuurlijk; wij verwonderen ons ook niet, als hij soms bij de schildering der hevigste hartstochten alle perken te buiten gaat, en evenals een Webster of Marlowe, behagen schept in het afgrijselijke. Maar menigeen zal misschien met verwondering vragen hoe zoo iemand een blijspel heeft kunnen schrijven. Een blijspel is in de duitsche literatuur een vreemde zaak; maar nog vreemder schijnt het dat juist Kleist een der weinige duitsche blijspelen heeft moeten schrijven. Intusschen bewijst deze omstandigheid slechts op nieuw, dat treurspel en blijspel nauw verbonden zijn; dat het in den grond een en dezelfde zaak is, van verschillende kanten beschouwd. Minna von Barnhelm en Emilia Galotti zijn immers ook van een en denzelfden schrijver; in Faust wisselen tragische en komische tooneelen met elkander af; en ook in de stukken van Schiller vloeit een komische ader, als hij in Kabale und Liebe den hofmaarschalk Kalb en den muzikant Miller, of in Wallensteins lager den capucijner-monnik en den wachtmeester teekent.

Het blijspel van Kleist „der zerbrochene Krug" is voor ons dubbel merkwaardig omdat het in zekeren zin een hollandsch stuk is. Wij herinneren ons, dat het geschreven werd naar aanleiding van een prent, die door Kleist voor een kopie naar een oud-hollandsche schilderij werd gehouden. Het stuk speelt in een dorp bij Utrecht, dat Huisum genoemd wordt. Wel is

waar zal men een dorp van dien naam bij Utrecht te vergeefs zoeken; even te vergeefs als de dorpen Holla en Hussahe, die volgens de dichterlijke geografie van Kleist ook ergens in die buurt moeten liggen. De tijd der handeling valt in de zeventiende eeuw, nog voor het einde van den spaanschen oorlog; maar de chronologische gegevens, die hier en daar in het stuk voorkomen, zijn al even fantastisch als de geografische. Niet veel beter is het gesteld met de algemeene voorstelling van staatkundige en maatschappelijke toestanden en inrichtingen in de Vereenigde provinciën. De hoofdpersoon van het blijspel is een rechter ten platten lande: Dorfrichter Adam. Aan welk nederlandsch ambt, in dorp of gemeente, dat „dorprechterschap" moet beantwoorden, is mij niet duidelijk geworden; maar waarschijnlijk heeft Kleist aan een duitschen of zwitserschen dorpsambtman gedacht, die de waardigheden van schout, kantonrechter en gemeente-ontvanger in zijn persoon vereenigt. Hoe dat zij: de dorpsrechter Adam houdt elken eersten dag der week rechtszitting en zulk een zitting wordt in het stuk voorgesteld. Zij wordt gehouden op den eersten Februari, in tegenwoordigheid van den raadsheer Walter uit Utrecht, die, op last van de Hoogmogende Heeren Staten, inspectie houdt over de rechtspleging ten platten lande en onderzoekt of de kassen en registers in orde zijn. Voorts is er sprake van de overrompeling van den Briel, door de Watergeuzen, onder commando van den Prins van Oranje; van conscriptie en loting; van lotelingen, die op verraderlijke wijs, tegen hun wil, naar Indië gezonden worden; en meer dergelijke zaken, die juist geen getuigenis afleggen van nauwkeurige studie der Nederlandsche geschiedenis. Nog andere bijzonderheden zijn in strijd met de onderstelling dat het stuk in Holland speelt. Een der personen, een boerenjongen, gebruikt de volgende vergelijking:

> Als stürzte sich ein Schlossenregen
> Von eines Bergs zehn Klaftern hohen Abhang.

Zulk een vergelijking zou een zwitsersche boer kunnen maken, maar geen hollandsche boerenknaap, die nooit een berg gezien, veel minder een sneeuwstorm of hageljacht in het gebergte bijgewoond heeft. Op een andere plaats wordt gezinspeeld op zekere openbare boetedoening in de kerk, waarbij de boe-

teling verschijnen moet met een soort van dwangjuk op de schouders. Zulk een kerkelijke strafoefening is misschien hier of daar in Duitschland in gebruik geweest, maar, zoover mij bekend is, hier te lande niet. Elders worden echt hollandsche trekken niet in alle bijzonderheden op zijn hollandsch uitgewerkt. Het is bekend met welk een bijzondere ingenomenheid op oud-hollandsche schilderijen en niet minder in tooneelstukken en andere dichtwerken alles behandeld wordt, wat met eten en drinken in verband staat. Met welk een innig hartsgenoegen wordt daar gestoofd en gebraden, welke dampen en geuren uit kelder, keuken en provisiekamer waaien u daar te gemoet! Als er een smulpartij te schilderen valt, dan is Jan Steen recht in zijn element; Huygens niet minder, als hij een „grijzen dutter" kan afschilderen:

> Met de schenen voor de vlam;
> Met de tanden in de butter,
> In den beuling, in de ham,
> In de nieuwejaarsche weggen.

Deze trek ontbreekt ook niet in het blijspel van Kleist. De dorpsrechter Adam houdt er een geheelen winkel op na van eet- en drinkwaren, die opgestapeld liggen in hetzelfde heiligdom, waar hij zijn schrifturen, registers en kasboeken bewaart. In den loop van het stuk biedt hij den raadsheer Walter een ontbijt aan en geeft bij die gelegenheid een beknopt overzicht van zijn victualiënlijst. Sommige van de artikelen daar genoemd, zullen evenwel eerder aangetroffen worden op een ontbijttafel te Frankfort aan de Oder, dan in een dorp bij Utrecht.

Intusschen behoort dit alles slechts tot de inkleeding, en deze wordt door de grootste dichters beschouwd als een bijzaak, waarmeê zij willekeurig mogen omgaan. De hoofdzaak in een drama zijn de personen met hunne karakters, aandoeningen, hartstochten en handelingen; als het daarmeê in orde is, kan men voor gebrekkige inkleeding een oog sluiten. Wie zou Shakespeare kunnen lezen, als hij verplicht was zich er over te ergeren dat Hector een plaats van Aristoteles citeert, of dat klokken met slagwerk zich laten hooren in den tijd van Julius Caesar? De uiterste nauwkeurigheid in de inkleeding heeft immers toch geen waarde, als de personen levenlooze poppen in plaats van menschen zijn.

Het hollandsch karakter van Kleists blijspel ligt dan ook niet hoofdzakelijk in de inkleeding, maar in de fiksche, krachtige en karakteristieke teekening, het sprekende en rijke koloriet, waarmeê de figuren zich voorstellen. De tooneelfiguren uit de duitsch-romantische school lijden over het algemeen sterk aan bleekzucht en bloedarmoede; maar de personen van Kleist blozen van overvloedige gezondheid. Met het oog op die karakterteekening hebben de Duitschers het werk van Kleist vergeleken met werken uit de oud-hollandsche schilderschool en in zijn boeren en boerinnen overeenkomst gevonden met figuren van een Ostade en Jan Steen. Als het oud-hollandsche blijspel in Duitschland meer bekend was, dan zouden zij zeker ook trekken van overeenkomst hebben gevonden tusschen zijn stuk en den Warenar of het Moortje.

Een andere eigenaardigheid van het blijspel „der zerbrochene Krug" ligt in de strenge eenheid van tijd en plaats, die de dichter verkregen heeft, door de handeling als het ware om te keeren en van het einde naar het begin te laten loopen. Deze omstandigheid vereischt gebiedend, dat het stuk in één adem afgespeeld worde; een eisch, waaraan bij de eerste opvoering te Weimar niet is voldaan. Het onderwerp is het volgende: Vrouw Maarte, een weduw, bezit een kruik, een erfstuk, rijk beschilderd met figuren, voorstellende de overdracht van de regeering over de Vereenigde provinciën door Karel aan Philips. Deze kruik, die in de slaapkamer staat van haar eenige dochter Eefje, is op zekeren avond aan scherven gevallen of geslagen. Vrouw Maarte beschuldigt den boerenknaap Ruprecht, Eefjes vrijer, van de wandaad; maar Ruprecht weet al te wel, dat een ander de schuldige is. Hij is op den bewusten avond tegen tien uur naar Eefjes woning gegaan om nog een uurtje venstervrijaadje te houden. Maar in den tuin achter het huis heeft hij Eefje hooren fluisteren en spreken met iemand anders en beiden vervolgens naar binnen zien gaan. Woedend stormt hij nu ook naar binnen, vindt Eefjes kamerdeur gesloten, trapt haar open en ziet nu iemand, dien hij niet herkent, door het venster ontsnappen. Hij heeft nog slechts den tijd om den vluchteling met de deurklink, die hij losgerukt heeft, een paar tikken toe te brengen; de verdere vervolging wordt hem belet, doordien hem een handvol zand en gruis in de oogen geworpen wordt. Verblind tuimelt hij terug, terwijl de

vreemde indringer zich uit de voeten maakt. Als hij de oogen weer kan openen, ziet hij Eefje ontsteld en verbijsterd staan, terwijl de kruik, van den schoorsteenmantel gevallen, aan scherven op den vloer ligt. Intusschen komen, op het gerucht, vrouw Maarte, benevens eenige buren en buurvrouwen toeschieten. Vrouw Maarte houdt Ruprecht voor den kruikbreker; Eefje, die van ontsteltenis nauwelijks spreken kan, schijnt te knikken en toe te stemmen; Ruprecht overlaadt Eefje met verwijtingen. Hij heeft den vreemden gast niet herkend; maar zijn verdenking is gevallen op een medeminnaar van vroeger, den schoenmaker Levert. De wezenlijke toedracht der zaak is deze: de dorpsrechter, een vrijgezel van gemiddelden leeftijd, heeft een begeerig oog op het mooie Eefje geworpen. Daar deze niets van hem wil weten, neemt hij een list te baat. Ruprecht is voor eenige dagen in de loting gevallen en zal, naar het heet, te Utrecht in garnizoen komen te liggen. Nu maakt de rechter Eefje wijs, dat de Heeren Staten in 't geheim besloten hebben om de afdeeling, waartoe haar vrijer behoort, naar Indië te zenden en toont haar de aanschrijving, een nagemaakte, die hij daaromtrent beweert ontvangen te hebben. Gaat Ruprecht naar Indië, dan kan zij zoo goed als zeker zijn, dat hij binnen het jaar voor het doodelijke klimaat zal bezwijken. Nadat de dorpsrechter haar op die wijs angst en schrik heeft aangejaagd, biedt hij aan om haar door tusschenkomst van zijn vriend, den garnizoensdokter, een attest te bezorgen, waardoor Ruprecht vrijstelling zou kunnen krijgen. Onder dit voorwendsel is hij op den bewusten avond aan haar huis gekomen en heeft haar kamer weten binnen te dringen, kwanswijs om het attest met naam en voornaam nauwkeurig in te vullen. Dan komt Ruprecht aanstormen en dwingt hem om in allerijl den aftocht door het venster te nemen.

Deze fabel wordt nu door Kleist op de volgende manier op het tooneel gebracht. Op den dag na deze gebeurtenissen wordt er rechtszitting gehouden. Op denzelfden dag komt de raadsheer Walter op zijn inspectie-reis naar Huisum. Hij heeft juist te voren te Holla grove misbruiken ontdekt, zoodat de dorpsrechter aldaar geschorst heeft moeten worden. In tegenwoordigheid en onder het toezicht van den raadsheer verschijnen nu voor den dorpsrechter Adam de partijen : vrouw Maarte met de gebroken kruik, Eefje, Ruprecht en Ruprechts vader,

Veit Tumpel. Het protokol wordt geschreven door Adam's klerk, Licht genaamd, die de ware toedracht der zaak aanstonds kan opmaken uit de deerlijk toegetakelde figuur waarmeê de rechter dien morgen in de gerechtskamer verschenen is; zonder pruik, die bij den sprong uit het venster in de wijnranken aan het spalier is blijven hangen, met bezeerden voet, en met schrammen en blauwe plekken in het gezicht. Bij de behandeling der zaak komt nu allengskens, na veel verwarring en misverstand, met opzet bewerkt door de leugens en draaierijen van den dorpsrechter, de ware toedracht aan het licht.

Indien de vernuftige manier te bewonderen is, waardoor Kleist een handeling, die reeds afgeloopen is, toch langs een omweg door de personen zelve, die er in betrokken zijn, op het tooneel weet te brengen; niet minder bewondering verdient de vindingskracht, waarmeê hij, uit die bekende prent, een dramatische stof heeft weten te halen, die in al haar deelen en onderdeelen aanleiding geeft tot echt komische tooneelen. Het echt komische heeft een ernstigen achtergrond; en deze ontbreekt in het stuk van Kleist niet. De kern van de fabel komt hierop neêr, dat een rechter vonnis moet vellen in een zaak, waarin hij zelf de eenige schuldige is. Een ieder ziet dat uit hetzelfde gegeven het treffendste treurspel had kunnen ontstaan. Den ernstigen achtergrond laat Kleist doorschemeren, maar zonder in het minst afbreuk te doen aan den aard en de werking van het blijspel. Zijn personen, hoe klein hun aantal ook is, geven rijke verscheidenheid aan het eenvoudige onderwerp en brengen, langs den natuurlijksten weg, verrassende wendingen in de handeling te weeg. Dit geschiedt door hun scherp geteekend karakter en door de verschillende verhouding, waarin ieder van hen zich bevindt, zoowel tot het feit, als tot de andere personen, die er in betrokken zijn. Als het stuk begint, zijn enkel de rechter en Eefje met de ware toedracht der zaak bekend. De eerste heeft alle mogelijke beweegredenen om troebel water te maken en te verhinderen dat de waarheid aan het licht komt. Hij speelt het geheele stuk door de hoofdrol, en er wordt een komische kracht van den eersten rang ten toon gespreid in de onbeschaamde maar vernuftige logens, de behendige grepen, de verrassende listen en sluwe zijsprongen, waarmeê deze oude zondaar aan de rechtvaardige straf

voor zijn vergrijp zocht te ontsnappen. Eefje verkeert nog in angst omtrent Ruprecht en spreekt, om hem te redden, het woord niet uit, dat aan het rechtsgeding aanstonds een eind had kunnen maken. Vrouw Maarte houdt Ruprecht voor den schuldige en moet bij die meening volharden, of anders van haar dochter het allerergste denken. Ruprecht weet dat een ander de kruik gebroken heeft en laat Eefje, die toch enkel om zijnentwil niet spreken durft, zijn jaloerschen toorn gevoelen. Zijn verdenking is gevallen op den schoenmaker Levert en in die valsche meening speelt hij kaarten uit, die den schelm van een rechter voor een poos zijn spel helpen winnen. Ook de beide personen, die den rechter ter zijde staan, de klerk en de raadsheer, werken ieder op karakteristieke wijs mede aan de ontwikkeling. De klerk begrijpt aanstonds hoe de vork in den steel zit, maar mag, als ondergeschikt beambte, niet op den voorgrond komen en moet zich vergenoegen met min of meer duidelijke wenken. De raadsheer Walter vertegenwoordigt het hoogste landsbestuur en voert de zaak van het recht en de waarheid, maar in zijn hart is tevens plaats voor menschlievendheid en mededoogen. De loop van het rechtsgeding en de misslagen, door den dorpsrechter bij de leiding der zaak begaan, brengen hem weldra op het rechte spoor. Hoe sterker zijn vermoeden tegen Adam wordt, hoe meer hij zich zelven bedwingt, en hij verklaart hem niet eerder voor schuldig, dan wanneer hem de onwedersprekelijke bewijzen zijn geleverd.

Behalve deze hoofdpersonen zijn er nog eenige ondergeschikte figuren, die ter rechter tijd leven en beweging brengen in het drama. Vooreerst een paar dienstboden van den rechter, Griet en Lijs, die aan het begin van het stuk, als Adam tot zijn schrik vernomen heeft, dat de raadsheer in aantocht is, in rep en roer worden gejaagd, de eene om een pruik te halen, de andere om opruiming te houden op het kantoor, dat tevens voor provisiekamer dient. Tegen het slot treedt er een nieuwe getuige op: Brigitta, de moei van Ruprecht, wier verklaring de ontknooping te weeg brengt, maar eerst na een nieuwe allerkoddigste verwarring. Zij is den vorigen avond, tegen wil en dank, getuige geweest van Adams overijlde vlucht; maar den persoon niet herkennend in de besneeuwde lindelaan bij het schemerlicht van den winternacht, heeft zij in haren schrik

gemeend den duivel te zien. Tevens brengt zij de pruik die zij toevallig dezen morgen aan het spalier heeft gevonden. Hare verklaring en de pruik, snijden den dorpsrechter, na een laatste wanhopige poging om zich te redden, den pas af voor verdere uitvluchten, en als eindelijk Eefje zelve hem aanwijst als den schuldige, springt hij op en rent de deur uit. Ruprecht grijpt hem nog bij den mantel; maar als een andere Jozef laat de rechter zijn mantel in den steek en maakt zich uit de voeten. Terwijl men hem in de verte ziet weghinken, zoo snel hij hinken kan, sluit het stuk met de verzoening der partijen; maar vrouw Maarte verklaart, dat zij voor haar gebroken kruik recht zal zoeken bij de eerstvolgende zitting van het hof te Utrecht.

Een schets van de handeling en de karakters kan niet meer dan een flauw schaduwbeeld geven; en er blijft ten slotte niets anders over dan naar het werk zelf te verwijzen. Soms kan een uittreksel tot proef strekken van stijl en bewerking; maar bij dit blijspel is de keus moeilijk. Het stuk is van matigen omvang, maar zeer vast en stevig van weefsel. Het sluit in al zijn deelen en onderdeelen zoo goed ineen, dat ieder deel slechts in verband met al het overige behoorlijk kan worden opgevat, zoodat men eigenlijk het geheele stuk reeds vrij goed moet kennen om elk onderdeel in zijn geheele beteekenis en schoonheid te kunnen waardeeren. Over den stijl behoeft tegenover hollandsche lezers niet uitgeweid te worden; diezelfde beeldende kracht, dat zakelijke, dat gespierde en gekleurde, kortom, al die deugden, die zij kennen uit den Warenar en andere hollandsche stukken, kunnen zij bij Kleist terugvinden. De taal van het stuk is zuiver hoogduitsch, maar zoo nauw mogelijk aansluitend aan de volkstaal en ver verwijderd van het afgetrokkene der boekentaal. Er komen enkele ongewone woorden en uitdrukkingen in voor; ook het platte wordt niet al te angstvallig vermeden. In een blijspel met personen uit de mindere volksklasse zijn enkele karakteristieke platheden niet misplaatst. Karakteristiek is ook het hameren op één woord en het spelen met zin en klank, in het tooneel waar vrouw Maarte optreedt met de stukken van de kruik onder den arm, en haar tegenpartij met toornigen ijver voor de balie daagt. De dorpsrechter heeft zich een oogenblik verwijderd, om zich in ambtsgewaad te steken; de raadsheer en de schrijver houden

zich op den achtergrond. De optredende personen, vrouw Maarte en hare dochter, Ruprecht en zijn vader Veit Tumpel, zijn dus een poos zoo goed als alleen op het tooneel en vrouw Maarte begint op de volgende wijze uit te varen:

> Ihr Krugzertrümmerndes Gesindel, ihr!
> Ihr sollt mir büssen ihr!
>
> VEIT.
>
> Sei sie nur ruhig,
> Frau Marth'! Es wird sich alles hier entscheiden.
>
> MARTHE.
>
> O ja, entscheiden! Seht doch den Klugschwätzer!
> Den Krug mir, den zerbrochenen, entscheiden!
> Wer wird mir den geschiednen Krug entscheiden?
> Hier wird entschieden werden, dass geschieden
> Der Krug mir bleiben soll. Für so'n Schiedsurtheil
> Geb' ich noch die geschied'nen Scherben nicht.
>
> VEIT.
>
> Wenn sie sich Recht erstreiten kann, sie hört's,
> Ersetz' ich ihn.
>
> MARTHE.
>
> Er mir den Krug ersetzen —
> Wenn ich mir Recht erstreiten kann, ersetzen!
> Setz' er den Krug mal hin, versuch' er's mal,
> Setz er'n mal hin auf das Gesims! Ersetzen —
> Den Krug, der kein Gebein zum stehen hat
> Zum liegen oder sitzen hat, ersetzen!
>
> VEIT.
>
> Sie hört's — was geifert sie — kann man mehr thun
> Wenn einer ihr von uns den Krug zerbrochen,
> Soll sie entschädigt werden.
>
> MARTHE.
>
> Ich entschädigt!
> Alsob ein Stück von meinem Hornvieh spräche.
> Meint er, dass die Justiz ein Töpfer ist?

Het blijspel van Kleist, waarin hij zich voordoet van een zijde, die den hollandschen lezer bekend en gemeenzaam is, lokte

uit tot een eenigszins uitvoerige beschouwing en gaf aanleiding tot eenige opmerkingen, die voor een deel ook op zijn andere werken van toepassing zijn. Met dezelfde vernuftige vindingrijkheid en met die degelijkheid van stijl, waarmede hij in „de gebroken kruik" een zaak van weinig beteekenis van de vroolijke zijde beschouwt en als blijspel behandelt, behandelt hij in zijn andere tooneelstukken en novellen ernstige onderwerpen op ernstige wijs. Eén werk van Kleist is er echter, dat nog een afzonderlijke vermelding vereischt, te weten: „das Käthchen von Heilbronn." Wij hebben in Kleist, den dichter, het tegendeel leeren kennen van een fantast of droomer. Hoe zwak, wankelmoedig, onzeker en besluiteloos hij zich soms als mensch betoonen moge; als dichter is hij niets van dat alles. Zijn poëzie geeft zulk een indruk van vastheid en degelijkheid, dat zij bij voorkeur aan beeldhouwwerk in metaal of marmer doet denken. Met het oog hierop mag men vragen, hoe Kleist gerekend kan worden onder de dichters der duitsch-romantische school, wier tooneelstukken op die van Kleist gelijken als chineesche schimmen op oud-hollandsch schilderwerk. Hij heeft dit te danken aan het romantische onderwerp van zijn „Käthchen von Heilbronn" en aan de romantische trekken, die in dat stuk voorkomen. Geen dichter blijft geheel onafhankelijk van zijn tijd en omgeving, maar gelijk een bergstroom den weg volgt, dien de natuurlijke gesteldheid van den bodem hem aanwijst, zoo wijzigt zich de meest oorspronkelijke aanleg min of meer naar den geest en de eischen van het tijdperk, waarin die aanleg zich ontwikkelen moet. Het bovengenoemde tooneelstuk werd geschreven te Dresden in 1808, in het jaar, waarin Kleist met het hoofd der duitsch-romantische school persoonlijk in aanraking kwam. Bijkans onder de oogen van Tieck heeft Kleist dit stuk geschreven; hij heeft zich zelfs door Tieck laten overhalen om in de teekening van een der hoofdfiguren eenige wijzigingen aan te brengen, die aan het dichtstuk geen voordeel hebben gedaan. Naar stof en onderwerp is dit stuk van Kleist door en door romantisch. Het speelt in de middeleeuwen en opent met een zitting van het veemgericht. In de beide vrouwelijke hoofdpersonen: Kähtchen en Kunigunde, herkennen wij aanstonds twee figuren die in verscheiden duitsche sprookjes de hoofdrol spelen: de koningsdochter, die haar eigen afkomst niet kent en de diepste vernedering moet ondergaan

voordat zij in haren rang wordt hersteld; en daartegenover de boosaardige vijandin, die haar vervolgt; fee, stiefmoeder, of mededeminnares. Zulk een romantisch onderwerp brengt natuurlijk een groot aantal romantische trekken mede, als het ernstig en naar den aard der romantiek wordt behandeld. De duitsche romantiek wendt zich bij voorkeur naar de nachtzijde van het leven. Hare vertolkers nemen de bezweringsformule over, die door Tieck in een van zijn stukken aan de, als persoon voorgestelde, romance in de mond wordt gelegd:

> Mondbeglänzte Zaubernacht,
> Die den Sinn gefangen hält,
> Wundervolle Märchenwelt,
> Steig auf in der alten Pracht!

De nacht met haar schemerdonker is de moeder der droomgezichten en bovenaardsche verschijnselen, der onzichtbare stemmen en betooverende geluiden, die geheimzinnig uit de diepste stilte opkomen, zich uitbreiden, stijgen, dalen en weêr wegsterven in stilte en duisternis. Zulke geheimzinnige zaken komen nu ook in het stuk van Kleist voor, en ik moet vreezen, dat de hollandsche lezer, die in de literatuur een zeer rationeelen smaak huldigt, hieraan reeds meer dan genoeg heeft en niets verder van dit tooneelstuk verlangt te weten. Te verwonderen is dit geenszins; daar immers aan Tieck zelven, den grootmeester der romantische orde, de romantiek van Kleist al te romantisch toescheen; zoodat hij door een ter kwader ure gegeven en al te bereidwillig opgevolgden raad aanleiding gaf tot die rationalistische wijziging in sommige tooneelen, waarvan boven gesproken is. Nu is echter het merkwaardige van de zaak, dat in „Käthchen von Heilbronn" een romantisch onderwerp behandeld wordt in den trant en den stijl, dien wij uit het blijspel van Kleist hebben leeren kennen; dat wil zeggen: geheel alsof het onderwerp de werkelijkheid zelve was. Ongelijksoortige elementen zijn hier derhalve tot één geheel verbonden; en het wonderbare van de zaak is, dat die verbinding op zulk een wijs tot stand wordt gebracht, dat er evenredigheid en samenstemming is in het geheel. Zoo treedt Kleist in dit stuk op als de echte vertegenwoordiger der duitsche romantiek op dramatisch gebied. Hem is inderdaad gelukt, wat de overigen,

met Ludwig Tieck aan het hoofd, gewild, maar niet gekund hebben: de romantiek op het tooneel te brengen. De personen van Kleist leven: bij de overigen zijn het bleeke schimmen. De oorzaak is niet ver te zoeken. Terwijl Tieck en zijne medewerkers hun uiterste best deden om romantische stukken te schrijven, waren en bleven zij in den grond echte rationalisten. Tegenover die romantiek, waar zij zooveel ophef van maakten, ontbrak het hun aan geloof des harten en innige overtuiging. Romantiek en sprookjes waren voor hen een doos met speelgoed, dat zij naar willekeur meenden dooreen te mogen werpen om er vertoon meê te maken. Voor Kleist waren die oude fabelen en verhalen voorwerpen van de innigste vereering, en achter die vreemde en fantastische trekken, onder dat grillige en soms groteske omhulsel zag hij de allerschoonste en allerwezenlijkste werkelijkheid.

Van „das Käthchen von Heilbronn" kan onmogelijk een overzicht, kan zelfs geen uittreksel gegeven worden, zonder het werk te benadeelen, en bij degenen, die het niet kennen, scheeve voorstellingen op te wekken. Het staat of valt in zijn geheel, gelijk het door den dichter zelven gegeven is; en het kan ook alleen diegenen bevredigen, die zich de eigenaardige voorwaarden en onderstellingen, waarop het rust, kunnen laten welgevallen. De lezer moet, zonder zichzelven geweld aan te doen, kunnen deelen in de stemming van geest en gemoed, waarin het dichtstuk opgevat en uitgewerkt werd. In de overige werken van Kleist treedt het romantische element veel minder sterk op den voorgrond; bijkans in het geheel niet in de „Hermannsschlacht;" in geringe mate in sommige novellen; eenigszins meer in den „Prinz von Homburg". Deze werken zullen gemakkelijk in gunst komen bij al degenen, die zich kunnen vinden in de voorstelling, dat de duitsche literatuur niet is uitgeput met de werken van Ebers en Hamerling. Lichte lectuur zijn de werken van Kleist juist niet; hij is altoos bondig en zinrijk, gaat recht op de zaak af, gebruikt niet meer woorden dan noodig, en versmaadt allen redekunstigen tooi. Beeldrijk is zijn stijl in den zin van: gebeeldhouwd; als echt dichter denkt Kleist altoos door middel van de verbeeldingskracht en het voorstellingsvermogen, en houdt altoos de eigenlijke en zinnelijke beteekenis der woorden in het oog.

De eigenaardige en voor een deel tegenstrijdige trekken, die Heinrich von Kleist, als mensch en dichter, in zich vereenigt, maken hem tot een der merkwaardigste figuren in de duitsche letterkunde. Onder de dichters van zijn tijd komt hem een zeer hooge rang toe; maar de invloed dien hij uitoefende staat in omgekeerde verhouding tot de voortreffelijkheid van het werk dat hij leverde. Voor een deel staat hij met zijn tijdgenooten op denzelfden bodem; maar in sommige dingen onderscheidt hij zich van hen zoozeer, dat hij tot een geheel anderen tijd schijnt te behooren. In dat deel der dichtkunst, waarin de duitsche literatuur eenig is, in het lied, beteekent hij niets; daarentegen spreidt hij een buitengemeene kracht ten toon waar zij het zwakst is, in het drama. Dat alles maakt hem min of meer raadselachtig; maar juist zulke personen bezitten voor de later levenden een onweerstaanbare aantrekkingskracht. Dit blijkt dan ook uit de klimmende belangstelling, die den dichter Kleist in onzen tijd te beurt valt. Voor korten tijd gaf Biedermann een nieuwe, meer volledige uitgaaf van Kleists brieven aan Wilhelmine. Grisebach belooft een nieuwe uitgaaf van al zijn werken; een uitgaaf, waarin de tekst, door zorgvuldige vergelijking van de oorspronkelijke drukken, op hechten grondslag zal vastgesteld worden. [1]) Bij ons vinden duitsche dichtwerken het best ingang, als zij niet rechtstreeks over Keulen en Düsseldorf, maar, langs een omweg, door Frankrijk en over Parijs worden ingevoerd. Voor weinige maanden is „der zerbrochene Krug" te Parijs, bij Didot in het licht verschenen, in het fransch vertaald door Alfred de Tostalot en versierd met houtsneêgravuren naar de teekeningen van Adolf Menzel. Binnengeleid en voorgesteld door de Tostalot, zal Kleist eerder toegelaten worden, dan als hij alleen komt, en nog bereidwilliger als hij daarenboven vergezeld wordt door Menzel, die zijn portefeuille met teekeningen meêbrengt. Maar dat zij zoo 't wil; wat echt en degelijk is vindt ten slotte ook van zelf zijn weg.

D. E. W. Wolff.

---

[1]) Deze nieuwe uitgaaf is thans, in twee deelen, verschenen bij Philip Reclam, te Leipzig.

HERMANN SCHLEGEL.

Wij hebben hem zoo even grafwaarts gebracht, den Nestor der Nederlandsche dierkundigen. Want Nederlander mag hij genoemd worden, al was hij in 1804 te Altenburg in Saksen geboren, hij, die in 1830, toen de meesten onzer nog slechts „in potentia" bestonden, reeds met het studenten-vrijwilliger-korps van de Leidsche Akademie mede uittrok in den tien-daagschen veldtocht. Nederlander, ook omdat zijn zestigjarig verblijf op Nederlandschen bodem hem geheel tot een der onzen gemaakt had.

Gevoel ik behoefte de lezers van *de Gids* met enkele trekken uit zijn leven, met enkele bijzonderheden omtrent zijne persoonlijkheid bekend te maken, dit heeft meer dan ééne reden. Vooreerst: wanneer komt eene persoonlijkheid in al zijne eigenaardigheden ons levendiger voor den geest, dan kort nadat zijn verscheiden ons ter oore kwam? Inzonderheid wanneer die persoonlijkheid zoo veelzijdig, die geest zoo oorspronkelijk als de zijne, dat leven zoo rijk aan afwisseling en toch steeds op één doel gericht was.

In de tweede plaats drijft boetvaardigheid mij zijner nagedachtenis openlijk hulde te brengen. Boetvaardigheid, omdat ik mij bewust ben hem meermalen ergernis te hebben gegeven, omdat ik er geen geheim van maakte, dat over twee punten, voor hem van overgroot gewicht, de evolutie-theorie en de beste wijze waarop in een zoölogisch museum de voorwerpen bewaard moeten worden, onze meeningen ongeveer lijnrecht tegenover elkander stonden.

't Was een romantisch verhaal als hij 't ons deed, het verhaal hoe hij als opgeschoten knaap het ouderlijk huis en 't vooruitzicht om geelgieter te worden ontvluchtte en zich met een luttele reispenning naar Weenen begaf, gedeeltelijk te voet. Hoe hem te Weenen aan 't Keizerlijk „Naturalienkabinet", ook toen reeds een beroemde verzameling, al dadelijk een goed onthaal te beurt viel en hoe hij daar weldra bijna als kind des huizes werd opgenomen in het gezin van den Freiherr von Schreibers. Hoe hij met de freuletjes stoeide en aan hunne zuidduitsche ooren, bij een dispuut over een staartlooze hagedis, het verschil tusschen het noordduitsche „Schwanz" en het zuidduitsche „Schweif" op humoristisch-magistralen toon demonstreerde.

In Weenen, in 't begin der „zwanziger Jahre," beloofde zijn ideaal, ontdekkingsreizen in de tropen, der vervulling nabij te zijn. Toen den directeur aldaar door onzen Temminck gevraagd werd of hij iemand kon aanbevelen om eene natuurkundige reis in Nederlandsch O.-Indië te ondernemen, viel zijn aandacht dadelijk op den jongen Schlegel, en dezen was het of zich met dat vooruitzicht de hemel voor hem opende. Spoedig werd de reis naar Holland aanvaard, en de weg genomen over het ouderlijk huis, waar vrede moest gesloten worden met den vertoornden vader. Aandoenlijk was het verhaal hoe die vrede inderdaad tot stand kwam en treffend de beschrijving van de teleurstelling, die de van ijver blakende aspirant-reiziger moest ondervinden, toen hij, te Leiden aangekomen, met het bericht ontvangen werd, dat de voor hem bestemde opdracht reeds door een ander, door Hasskarl, zou vervuld worden! Zoo bleef hij dus voorloopig te Leiden, werd aan het museum verbonden en maakte zich daar spoedig zóó onmisbaar, dat weldra niemand er meer aan dacht hem als reiziger uit te zenden: zijne diensten in Europa waren daarvoor van te hooge waarde.

Twintig jaren later was hij inderdaad de spil waaromheen de museumsaangelegenheden draaiden. De directeur Temminck liet de leiding van den algemeenen gang van zaken met volkomen vertrouwen aan zijn conservator over en woonde zelf meestentijds op zijne buitengoederen op eenigen afstand van Leiden. In de vroegste morgenuren, die in zijn geboorteland op hooger prijs gesteld worden dan in de meer slaap behoevende Nederlanden, was Schlegel reeds op het museum te vin-

den en teekende hij met groot talent en met zeldzame volharding al de groote platen van het beroemde standaardwerk, de „Fauna Japonica", zelf op steen. Zelfs vele platen in het groote werk over den Indischen Archipel verraden zijn meesterstift. Ook de grovere werkzaamheden vonden hem even bereid en even volhardend. Wie onzer jongere dierkundigen, opgevoed achter het microscoop en verwend door de laatste verfijningen der techniek, zou hem dien tocht naar het zeestrand nadoen, waar dagen lang in het aangespoelde reuzenlijk van een walvisch moest worden gehouwen en gegraven, om er ten slotte een ongeschonden skelet van te verkrijgen en waar, eer nog het traanrijke lichaam tot eene ver van welriekende, half vloeibare massa was overgegaan, van het dier een nauwkeurige schets naar het leven moest genomen worden. Op deze schets kon de teekenaar zich nog jaren lang beroemen als de eenige die werkelijk naar de natuur genomen was, en die er dus aanspraak op mocht maken ons de juiste proportiën van de verschillende deelen van het walvischlichaam weêr te geven. Tegen zwaren arbeid en lichaamsbeweging heeft Schlegel nooit opgezien; de laatste werd volop genoten telken Zaterdag, wanneer jachtexpedities eene gewenschte afwisseling met de werkzaamheden in het studeervertrek opleverden. Ook wanneer de jacht niet geopend was, werden de Zaterdagen op dezelfde wijze besteed; een bijzonder verlof om ten bate van de verzamelingen van het museum ook in dien tijd te jagen, opende daartoe de gelegenheid. De groote volledigheid van de Leidsche verzamelingen waar het inlandsche vogels geldt, is voor een goed deel aan deze tochten te danken: menigmaal werd op de Haarlemmermeer een vaartuig door bladeren en takkebossen in een drijvend eiland herschapen, omdat het dikwijls alleen op die wijze mogelijk bleek ook de schuwere luchtbewoners onder schot te krijgen.

Zijn groote rijkdom dankt het museum intusschen in de eerste plaats aan de uitgebreide en talrijke bezendingen uit Nederlandsch Indië. Wat daarvan niet opgezet werd — ook in het opzetten was Schlegel een meester en vormde hij een school van kundige, onovertroffen preparateurs — werd veelal ten ruil met andere musea bestemd en verrijkte zoodoende de verzameling weder met unica uit andere werelddeelen. Trouwens Schlegel ging er betrekkelijk zelden toe over een voorwerp tot ruil te bestemmen. Waar anderen, die op een min-

der vèrziend standpunt staan, meenen dat, in een museum als het Leidsche, iedere soort genoegzaam vertegenwoordigd is wanneer daarvan mannetje en wijfje, desnoods met een jong exemplaar en met enkele variëteiten, aanwezig zijn, zag hij, dat langs dezen benepen weg het groote vraagstuk: „Wat is de species?" nooit zou kunnen opgelost worden. Daarvoor moest men beschikken over een zoo groot mogelijke reeks, waarin alle afwijkingen, zelfs de geringste — dikwijls niet de minst belangrijke! — vertegenwoordigd moesten wezen. Hoe juist dit breede inzicht in dèn aard van het vraagstuk geweest is, wordt duidelijk zoodra men bedenkt dat het antwoord, dat door de evolutieleer op deze vraag gegeven wordt, evenzeer, wil men het toetsen, beschikken moet over een zoo groot mogelijk aantal exemplaren van verschillende herkomst, van verschillend jaargetijde en van verschillenden leeftijd. Weinig dacht Schlegel, die van den beginne een verklaard tegenstander van de evolutieleer geweest en tot aan zijn dood gebleven is, dat hij, door het bijeenbrengen dezer reeksen, onschatbaar materiaal vergaarde, dat nog maar wacht op den blik van een talentvollen volgeling van Darwin, om ten bate dezer theorie in het veld te worden gebracht.

Schlegel's voortdurende tegenstand tegen de leeringen van Darwin rustte niet op gemoedsbezwaren van dogmatischen aard; zij was gegrond op werkelijke onoplosbare moeilijkheden, die naar zijne overtuiging door de feiten, zooals wij ze kennen, aan de verklaring, die Darwin daarvan geeft, worden in den weg gelegd. Bezwaren van die zijde geuit, door een die de verspreiding der diersoorten en hunne wijziging in verschillende wereldstreken zóó ten volle overzag, hebben zonder twijfel dubbel gewicht. Toch mogen wij vragen of, zoo hij in zijn latere levensjaren de reuzenschreden door de evolutietheorie, vooral op het gebied van embryologie en palaeontologie afgelegd, van nabij had kunnen volgen, zijne meeningen niet zouden gewijzigd zijn. Dat dit niet het geval mocht wezen, bewijst wel dat zijn overtuiging op hechten grondslag rustte. Voor ons jongeren, die ons zoo spoedig *pieds et poings liés* aan de nieuwe leeringen hadden overgegeven, was hij eene heilzame waarschuwing om ook aan de zwakkere zijden der evolutietheorie in haren tegenwoordigen vorm, volle aandacht te schenken. Hij vertegenwoordigde de oude school, les vieux de la vieille, die pal bleven staan voor

de leer van de standvastigheid der soort, en met gespannen aandacht volgden wij dikwijls zijne bewijsvoering, al konden wij ze niet meer als ten volle geldig erkennen. Trachtten wij hem te betoogen dat de evolutieleer zich als een schoon en afgerond geheel aan ons vertoonde en eischten wij van hem dat hij ons eene andere cosmogenie daarvoor in plaats zou stellen, die ook hemzelven voldoen kon, dan antwoordde hij met de bekende Duitsche spreekwijze: „Hier stehen die Ochsen am Berge." Was de vergelijking weinig vleiend en daarom min gelukkig gekozen, wij begrepen zeer goed dat de groep van ernstige natuuronderzoekers, door hem in dit epitheton saamgevat, juist door den ernst hunner overtuiging en door hunne huivering om eene theorie te omhelzen zoolang deze nog niet a l l e moeilijkheden verklaren kan, eerbied moesten afdwingen aan ons, die jong en opgewonden, dikwijls met jeugdige voortvarendheid oude traditiën over boord wierpen en ze door nieuwe vervingen, om morgen tot de oude terug te keeren of weder door een derden stroom van denkbeelden te worden medegesleept. Dankbaar herdenk ik dien louterenden invloed.

Reizen naar het buitenland en bezoeken van beroemde vreemdelingen aan het museum hadden tengevolge dat door het werkzame leven binnen Leiden's muren de gezichtskring niet beperkt werd, waartoe ook de kunstzin, meer bijzonder de hartstocht voor muziek bij Schlegel het hunne bijdroegen. De reis naar München, die ondernomen werd nadat eene periode van aanhoudenden arbeid aan de Fauna Japonica die afwisseling noodig en tevens mogelijk gemaakt had, was de reis, die den grondslag legde voor Schlegels voorliefde voor studiën op bouwkundig gebied, eene voorliefde die hem tot in zijn laatste levensjaren is bijgebleven, ook nadat de toonkunst haren scepter in zijne woning reeds lang had nedergelegd. Het moderne München was toen in zijn opkomst en de groote bouwwerken door koning Ludwig ten uitvoer gelegd waren òf reeds verrezen òf nog in wording. Aan de hand van de bouwmeesters zelf werden zij in bijzonderheden bestudeerd. Zwitserland met zijn ongeëvenaard natuurschoon was vervolgens aan de beurt en de indrukken daar opgedaan overweldigend.

Ook reizen naar Parijs werden — somtijds in gezelschap van Temminck — ondernomen. Daar werden met de geleerden van den Jardin des Plantes vriendschapsbanden gesloten die aan het Leidsche museum in latere jaren nog menige aanwinst ver-

zekerden. Hoe levendig herinneren wij ons nog het incident van 1875, toen bij het derde eeuwfeest van Leiden's Hoogeschool ook de eerwaardige „doyen" van den Jardin des Plantes, de grijze Milne Edwards, naar ons vaderland was afgevaardigd en zijn ouden vriend Schlegel in ons Museum bezocht. Een uitgelezen gezelschap was daar bijeen en het gesprek valt op de onschatbare verzamelingen kort te voren door den zendeling David in de binnenlanden van China voor het museum van den Jardin des Plantes bijeenverzameld, waaronder een nieuwe aapsoort die, in tegenstelling van de meesten zijner natuurgenooten, in het met sneeuw bedekte hooggebergte leeft en dan ook met een dikken langharigen pels voorzien is, vooral de belangstelling van Schlegel had opgewekt. Milne Edwards, in den verderen loop van het gesprek vernemende dat Schlegel in die dagen tot ridder van den Nederlandschen leeuw was benoemd, en niet bekend met den eigenaardigen karaktertrek van zijn gastheer, die, als echt naturalist, ridderkruisen niet als juiste soortskenmerken beschouwde, en wel eens de verzuchting had uitgesproken „de vouloir mourir la boutonnière vierge", wenscht Schlegel van harte geluk met deze onderscheiding. „Comment, zegt Schlegel, vous y attachez une pareille importance? Moi, j'aimerais mieux avoir votre singe que mon lion!" De woordspeling en de origineele gedachte die er aan ten grond lag, maakten een zichtbaren indruk op den Franschen geleerde en met de gave zijner natie eigen om steeds „prompt à la réplique" te zijn en daaraan toch een ridderlijke hoffelijkheid te verbinden, antwoordde hij onmiddellijk: „Vous l'aurez!"

Zoo staat dan tegenwoordig het exemplaar van Rhinopithecus Roxellanae in de kasten van het museum te Leiden, de eenige die het behalve het Parijsche museum bevatten, en is die aap eene blijvende en schitterende herinnering aan het ridderkruis waarmede de borst van den directeur versierd was.

Het was tijdens zijne reizen naar Parijs dat Schlegel kennis maakte met Heine; deze ontmoeting stond hem nog in menige bijzonderheid helder voor den geest, evenals van het in zijn jongere jaren samentreffen met Mendelssohn Bartholdy. Onder de Fransche geleerden die hij zijne vrienden noemde mag vooral niet vergeten worden Lucien Bonaparte, de prins van Canino, de welbekende voortreffelijke ornitholoog, die zoo dik-

wijls in het museum te Leiden zijne studiën kwam voortzetten en dan veelal bij Schlegel domicilie koos.

Trouwens ook in zijn geboorteland had zich Schlegels roem op dierkundig gebied ras verbreid, naarmate zijne hoofdwerken het licht hadden gezien. Toen te Berlijn Lichtenstein als directeur van het museum was overleden, werd Schlegel uitgenoodigd zijne plaats te komen vervullen. Hij bedankte, maar beval den jongeren Peters aan. De vriendschapsband tusschen deze twee is nooit verflauwd en eerst verbroken toen in 1883 Peters zijn leermeester in het graf is voorgegaan.

Heb ik reeds met een enkel woord vermeld hoe Schlegel door zijn ijverig verzamelen van geheele reeksen van exemplaren derzelfde diersoort zijn tijdgenooten vooruit was — thans wordt door de directeuren der overige groote musea zooveel mogelijk in dezelfde richting gewerkt — en een fundament legde dat aan de Leidsche verzameling een blijvende, onschatbare waarde voor de zoölogische wetenschap der toekomst geeft, ook in een ander opzicht heeft zijn naam in de geschiedenis van het Rijks-museum niet minder gewichtige beteekenis

Hij was het die onder moeilijke omstandigheden strijd voerde tegen den officiëelen vertegenwoordiger der dierkundige wetenschap aan de Leidsche Hoogeschool, tegen den algemeen beminden en ver buiten de grenzen van ons vaderland beroemden Jan van der Hoeven. Dat hij dien strijd aanvaardde werd hem reeds dadelijk door alle vereerders van dezen zeer euvel geduid; dat hij hem won en dat Jan van der Hoeven zijn betrekking als opperdirecteur van het museum vrijwillig nederlegde, verhoogde de verbittering en heeft Schlegel veel vijanden en geen vrienden bezorgd. En toch, nu sedert welhaast vijfentwintig jaren verloopen zijn, moeten wij een oogenblik stilstaan bij de vraag of Schlegel's handelwijze in deze zaak slechts eene uiting was van autocratie en strijdlust, waardoor aan een beroemd geleerde afbreuk gedaan en hem de voet werd dwars gezet, dan wel of hier een hooger beginsel in het spel was, waarvoor Schlegel heeft pal gestaan, ook toen de publieke opinie zich algemeen tegen hem verklaarde. Ons schijnt het laatste het geval te zijn en tevens dat hij daarmede het museum een dienst heeft bewezen, dien men eerst in de toekomst vol-

komen naar waarde zal weten te schatten. Deze meening verdient meer bijzondere toelichting.

Voor het onderwijs in de zoölogie, eene „aanschouwelijke" wetenschap bij uitnemendheid, is het van groot gewicht dat de docent gelegenheid vinde het gesproken woord toe te lichten, niet alleen met afbeeldingen, maar ook met de voorwerpen zelve. Spreekt hij over *Crustacea*, zoo zullen gedroogde of op spiritus bewaarde kreeften, krabben, garnalen, enz. tot opheldering (somtijds ook van onderdeelen van hun maaksel) dienst moeten doen. Behandelt hij de osteologie, dan zijn werkelijke geraamten van zoogdieren en vogels onmisbare vereischten. Zoo vindt men dan ook aan iedere universiteit van Europa eene verzameling van zoölogische voorwerpen, voor het gebruik bij het onderwijs bestemd en meer of minder volledig, al naarmate de sommen die daaraan ten koste zijn gelegd. Zijn zoodanige collecties voor docenten en studeerenden onmisbaar, voor eene diepere studie van eenig onderwerp op dierkundig gebied hebben zij betrekkelijk geringe waarde. Zij zijn wat de Engelschen zoo juist noemen: representative collections. Men ziet het verschil tusschen deze en verzamelingen van zuiver wetenschappelijke beteekenis zooals ze hierboven met een enkel woord geschetst zijn. Wil men eene vergelijking maken die hetzelfde denkbeeld van het gebied der wetenschap op dat der kunst overbrengt, men vergelijke de noodzakelijke verzameling van voorbeelden en gipsafgietsels aan iedere teekenschool aanwezig met de historische schilderijen- en prentverzamelingen zooals slechts de voornaamste hoofdsteden er bezitten. In de eerste wordt het gebrokene of defect geraakte gemakkelijk vervangen of verwijderd, in de laatste daarentegen zijn juist deze somtijds de stukken van waarde die met zorg verpleegd moeten worden, is aan vervangen in de meeste gevallen niet te denken, en worden met een lofwaardig conservatisme zelfs de minder in het oog vallende stukken, 't zij om hunne historische waarde, 't zij om hun belang voor vergelijkende studiën, blijvend in eere gehouden. Van daar de welsprekende naam conservator, die aan ambtenaren bij zoodanige instellingen meestentijds gegeven wordt. Een dergelijke verzameling ten dienste van het onderwijs te stellen is eene miskenning van de beteekenis van beiden. Geen hoogleeraar aan de Akademie voor Beeldende Kunsten te Amsterdam verlangt voor zijn onderwijs de vrije beschikking

over de schatten van het Trippenhuis, geen docent in de vaderlandsche historie aan onze universiteiten over die van het rijksarchief. Wel is voor grondige, voor voortgezette studie hetgeen in beiden is bijeengebracht onmisbaar, maar deze studie ligt, naarmate zij ernstiger en degelijker is, ook des te verder van het onderwijs af.

Het opperdirecteurschap over het museum, bekleed door den universiteits-hoogleeraar in de dierkunde, met welke motieven ook ingesteld, moest er zonder twijfel op den duur toe leiden, dat het karakter van het Leidsche museum meer en meer tweeslachtig worden zou. Om daarvoor te waken en om de gevaren hierboven aangeduid eens vooral, ook in de toekomst, te keeren, trad Schlegel tegen van der Hoeven op. Over het verloop van dien strijd kunnen wij heenstappen: de einduitkomst was dat het karakter van het museum als nationale en zuiver wetenschappelijke centraalverzameling gehandhaafd bleef.

Intusschen blijft hetzelfde gevaar ook in de toekomst, nadat Schlegel is heengegaan, bestaan, althans zoolang het Rijksmuseum in eene universiteitsstad gevestigd is. Zoo er al geen sprake van kan zijn thans, nu de omvang der verschillende vakken met ieder jaar zoozeer toeneemt, een hoogleeraar met het directeurschap te belasten, eene andere vraag is of juist die voortgaande splitsing van leervakken niet te eenigertijd aanleiding zou kunnen worden om den directeur onder het corps der doceerende hoogleeraren op te nemen. Dit nu zou ontwijfelbaar aan een krachtigen bloei van het museum, in de natuurlijke richting waarin het zich tot heden ontwikkeld heeft en als de evenknie erkend wordt der musea te Londen, Parijs, Weenen en Berlijn, afbreuk doen. Niemand kan twee heeren dienen!

Wij komen hierdoor als vanzelf op een terrein dat met omzichtigheid moet betreden worden. Het antwoord op de vraag: langs welken weg kan de bloei en de krachtige vooruitgang van het museum in de toekomst het best bevorderd worden? is zeker niet gemakkelijk te geven. De meening heb ik wel hooren uitspreken dat alleen de beambten aan het museum verbonden en enkele buitenlandsche geleerden daarvan voor hunne studiën nut trekken en dat van de benaming „doode beestenspel”, door de Leidsche jeugd aan de verzamelingen gegeven, het adjectief in toepasselijkheid het substantief

haast nog overtreft. Zelfs zijn in de volksvertegenwoordiging enkele stemmen opgegaan die op vermindering van het personeel aandrongen. Deze uitingen mogen niet voorbijgezien worden waar men in de toekomst van het museum tracht te lezen. Zij wijzen op eene leemte die bestaat en die toch moet aangevuld worden wil het museum ook nog een toekomstigen bloeitijd tegemoet gaan. Die leemte is de betrekkelijk geringe belangstelling van het groote publiek in deze nationale verzameling. Is daarvoor eene geldige verklaring te vinden? Is daarin verbetering te brengen?

De verklaring is niet ver te zoeken. De methode volgens welke tegenwoordig de voorwerpen in het museum voor het publiek zijn tentoongesteld is de streng wetenschappelijke. Ieder dier staat op de plaats die hem in het systeem toekomt en *alle* dieren, zoowel waar er twintig of meer van eene species of waar er slechts een enkele vertegenwoordiger van aanwezig is, zijn opgezet en zóó gerangschikt dat de kasten op elkander volgen als de bladen van een boek, en dat hij die langs al de kasten heeft geloopen, nu ook het natuurlijk systeem van het dierenrijk van A tot Z heeft doorbladerd.

Ik behoef er niet op te wijzen dat zoodanige rangschikking wetenschappelijk juist en voor de beambten, die met het plaatsen of met het opzoeken van de exemplaren belast worden gemakkelijk is, maar ieder die het museum wel eens bezoekt en geen vakzoöloog is, zal mij bekennen dat deze hoogere machts-vorm van de Arke Noach's wel den indruk bij hem heeft nagelaten van eindelooze variëteit, van grooten rijkdom en van vlijtige rangschikking, maar dat tevens de wandeling langs „mijlenlange kastenreeksen," zooals Huxley zich uitdrukt, voor het groote publiek niet leerzaam doch eentonig, ja afschrikwekkend is. Althans zoolang hetgeen in die kasten gerangschikt is niet levendiger tot hem spreekt dan thans.

Het is een moeielijke vraag hoe hierin doeltreffend wijziging te brengen is en het ligt niet op mijn weg dienaangaande hier in bijzonderheden te treden. In het buitenland heeft men in enkele musea reeds een voortreffelijk en navolgenswaardig voorbeeld gegeven. Zooveel is zeker, dat men op die wijze de belangstelling van het publiek in het museum, die, vooral sedert de opkomst der diergaarden, belangrijk verflauwd is, weder zou kunnen opwekken en dat men het bezoek

aan het museum leerzaam en aantrekkelijk zou kunnen maken, in hooger mate zelfs dan in eene diergaarde ooit mogelijk zal wezen. Zoo kan een kostbare verzameling, wier onderhoud jaarlijks een niet onbelangrijke som op het budget vordert, er in ruime mate toe bijdragen om algemeene kennis te verspreiden, om belangstelling in de dierenwereld van ons vaderland en van onze koloniën op te wekken. Zoodoende heeft zij naast hare hoofdbeteekenis als internationale stapelplaats van de diersoorten, die den aardbodem bevolken en waarvan er zoovele uitsterven en door andere verdrongen worden, ook nog beteekenis voor het groote publiek en kan van haar een opvoedenden invloed uitgaan. Voordrachten, door de beambten gehouden, kunnen dien invloed verhoogen en er toe bijdragen, dat de instelling ook voor het onderwijs vrucht drage.

Dat de verplaatsing van de geheele instelling naar een groot centrum als Amsterdam of 's Gravenhage dit doel in veel hooger mate zou bevorderen, behoeft hier alleen aangeduid, niet nader uitgewerkt te worden.

Moge voor de vervulling van de plaats, door Schlegel ledig gelaten, gevonden worden de zelfstandige directeur, buiten het hooger onderwijs, die gezonde hervormingen, als in den geest van den tijd liggen, met krachtige hand weet door te zetten en die tevens door wetenschappelijke verdiensten op het gebied van systematische zoölogie en door warme liefde voor dien tak van het menschelijk weten, ook in het buitenland als waardig opvolger van Schlegel beschouwd wordt. Zijn taak is veelledig en waarlijk niet gemakkelijk.

Vatten wij nu nog in enkele trekken het beeld van Schlegel samen zooals het staat afgedrukt in de herinnering van hen die met hem gewerkt hebben en die meer nabij met hem in aanraking zijn gekomen.

Schlegel was een man van zeldzame werkkracht, die aan onverschrokken doortastendheid eene groote humaniteit paarde. Deze en de breedte van zijne opvatting waar het de beoordeeling van personen en toestanden gold, dankte hij aan zijne veelzijdige beschaving. Persoonlijke ijdelheid, zucht om zich naar voren te dringen of om te poseeren als geleerde van naam, ontbraken hem ten eenenmale, al was hij hooghartig waar hij zijne wetenschap en hare resultaten verdedigde tegen ketters, die zijne stichting als

nutteloos, zijne opvattingen als verouderd en bekrompen uitkreten.

Een groot vijand van eenzijdigheid, was hij daarentegen een warm vriend van de natuur en deze vriendschap sloeg over tot hartstocht, waar het de afspiegeling van de natuur betrof die hij binnen de wanden van zijn museum had saamgebracht. Voor het museum heeft hij geleefd en in het museum heeft hij gewerkt, tot enkele weken vóór zijn dood zijn toestand zoodanig verergerde, dat ook het rijtuig, dat hem dagelijks derwaarts bracht, moest afbesteld worden.

Strijdende is hem het zwaard uit de handen gevallen. Mogen anderen het oprapen om het even kloekmoedig te hanteeren, en zijne hoofdeigenschappen, liefde voor de zuivere wetenschap, liefde voor het museum als zelfstandige instelling en onvermoeide werkzaamheid, mede deelachtig zijn.

A. A. W. HUBRECHT.

Utrecht, 21 Januari 1884.

KINDER-IDYLLE. [1]

Zwart was heur stralend oog, haar lokken zwart,
Wild zwierend om de bruin-gebloosde wang,
Wanneer bij 't spel de morgenfrissche lip,
Gelijk een bloem om 't peerlend hart ontplooid,
Zoo tartend krullen kon. „Kom meê, kom meê !"
En 'k schoot haar door de gaarde na. Waarheên?
Verdwenen was ze. Of neen! De smalle sloot
Vereischte nauw een sprong. Gewis, hier liet
De hagedoorn een oopning... Zie, daarginds
Glipte iets de zee van 't ruischend graanveld in...
Daar fladdert in de verte een roode slip,
Schalk wenkend uit der halmen deinend goud....
Ha! Vind ik u dan hier, klein heksje? — Stil,
Gedoken aan den hollen greppelkant,
Trok ze in der haast de zwellende aren neêr
En maakte, soms eens omziend met een lach,
Begeeriglijk de weeke korlen prijs,
Tot halm bij halm, noch flus verleidlijk zwaar
En onder 't wicht der eedle vrucht gekromd,
In ijle fierheid thands het hoofd opstak.
„Gestolen wateren zijn zoet!" Ik gleed
In dart'len moedwil aan haar zijde neêr
En roofde van haar roof. Als 't klaatren zacht
Der duinbeek klonk het murm'len van haar stem —
Half door de vrees des wachters van het veld

---

[1]) Fragment uit een grooter gedicht, hetwelk, met eenige andere van kleiner omvang, eerlang onder den titel: *Met een Meeuwepluim*, het licht zal zien.

Gedempt! — daar voor de leus haar vlugge hand
Den buit te veilgen zocht... De vette kluit
Zond geuren op door smachtend gras en mos;
En stoeiens moê lag 'k droomend uitgestrekt
En snoof in volle teug weêr 't koeltjen op
Met prikk'lend zout gekruid: den wind der zee.
En 'k droomde van de zee; wijl 't sluimrig oog
Van korenbloem en klaproos 't rood en blauw
In 't weemlend blond zag wieglen, als ter sluik
Van tikjes zon gekust. De leeuwrik zong
In 't peilloos, peilloos meir van licht omhoog,
Blijde als de stem der Hoop, die 't jonge hart
Van verr' het lokkend lied der toekomst zingt.

— — — — — — — — — — —

SOERA RANA.

KLEOPATRA.

Geluidenlooze stilte heerscht alom.

Gelijk een zilvren sterre trilt het licht
In 't melkwit alabaster van de lamp,
En de olie barnt met zwijmlend-zwoele geuren.
Het zilver-scheemrend schijnsel bleekt zoo bleek,
Dat het de schaduw niet verdrijft, maar blauwt....

En in de kussens der vergulde sponde
Verheft zich de vorstin, heur naakten boezem
Opbeurend, moede lenend op den arm,
Die rank zich rondt.... De blik van 't fulp-zwart oog,
Amandelvormig, met gedoofden straal,
Lonkt droomrig onder sluyerende wimpers.
Het zwarte hair, zoet-riekend naar de myrrhe,
Zijn warrelende paerelkluisters slakend,
Omwoelt in vloeyend git heur goud-gebruinde
En weelderige tors.... De paerels zijgen
In drup bij drup haar uit de lokken, strenglen
Zich in de bloedrood-sparklende robijnen
Der keetnen, om heur slanken hals geslingerd.
Het purpren floers, met glanzen als doorweven,
Omwolkt in zijn doorzichtig waas heur leden,
Haar goudkleur tintend met een rozengloor,
Met een juweelen gordel om het middel
Bevestigd....
                    Droomend van den dood, die wenkt,
Heft zich Kleopatra op hare sponde,

En staart met reeds verwezen blikken in
Den bloemenkorf, die bloeit aan hare voeten.
Dan strekt zij plots de glanzige armen uit,
Doorwoelt de bloemen.... 't is of geur bij geur
In drupplen van haar blonde vingers zijgt....
Tot zij verbleekt, maar toch niet deist....
Daar zwiert
Met cierlijk-kronkelende bocht en ronding,
Met gluiprig, flikkrend oog, en tong, zoo spits
En puntig-fijn, als waar' ze een gulden naald,
Een emerauden slang uit 't bed van geuren,
En slingert langzaam-slippend, zachtkens-schuiflend,
Op vochten, killen buik steeds verder glijdend,
Zich rond den ronden arm gelijk een spang....
Een snoer smaragden mengelt zich weldra
Met haar robijnen en haar blanke paerels....
Het is alleen een schittrend kleinood meer,
Waar zij zich mede tooit....
En 't geurenlied
Zweeft loomgewiekt, een droom des paradijzes,
Bedwelmend op, en toovert vizioenen
In 't starrenschijnsel, luchtend uit de lamp....

Jan. '84. LOUIS COUPERUS.

KOLONIALE LITTERATUUR.

De opkomst van het Nederlandsche gezag in Oost-Indië. Verzameling van onuitgegeven stukken uit het Oud-Koloniaal Archief, uitgegeven en bewerkt door Jhr. Mr. J. K. J. DE JONGE. *Elfde deel, uitg. en bew.* door M. L. VAN DEVENTER. 's Gravenhage, 1883.

De particuliere landerijen en de geschiedenis, door C. H. F. RIESZ. Batavia, 1883.

Een bezoek aan 't paleis te Buitenzorg, in den jare 1900 *en zooveel,* door J. A. UILKENS. 's Gravenhage, 1883.

Onder de geschriften, in de laatste vijfentwintig jaren over de geschiedenis van Nederlandsch-Indië verschenen, neemt stellig de eerste plaats in de reeks van onuitgegeven stukken uit het Oud-Koloniaal Archief, die wij aan de zorgen van den te vroeg overleden adjunct-archivaris Jhr. Mr. J. K. J. de Jonge te danken hebben. Iederen beoefenaar van de Indische geschiedenis zijn de tien boekdeelen bekend, van 1862 tot 1878 verschenen, die de schatkamer van het archief ontsloten hebben. De uitgave van elk boekdeel was eene belangrijke gebeurtenis, niet het minst door de keurige overzichten, welke aan de medegedeelde stukken voorafgingen. Modellen van onpartijdige navorsching, maar toch met gloed en geestdrift nedergeschreven, brachten zij telkens nieuwe gezichtspunten aan, of verwijderden oude, verkeerde voorstellingen. Nieuw licht ging op over inwendige en uitwendige geschiedenis van Nederlandsch-Indië, en zoodoende werden zij de hoofdbron, waaruit voortaan bij voorkeur zal worden geput.

De dood van Jhr. de Jonge, nog in de kracht van zijn leven,

was dan ook een zware slag. Wel mocht men hopen, dat zijne taak door anderen zou worden voortgezet, maar de vraag was, of er iemand te vinden zou zijn, waardig in zijne voetstappen te treden en geschikt het begonnen werk in den geest van den ontwerper voort te zetten. Want dat was wel het eerste vereischte, aan zijnen vervanger te stellen, wilde men niet de eenheid verbreken, en als het ware een pannen dak op een Griekschen tempel plaatsen. En die taak was niet gemakkelijk. Wel kan men onder hen, die onze archieven beheeren, mannen vinden, in staat om de juiste keuze te doen uit dat, wat het Koloniaal Archief bevat, maar de voortreffelijkheid van den arbeid van de Jonge: de uitnemende overzichten, zouden in andere handen misschien een anderen geest ademen, en ontaarden in eene droge en dorre opeenstapeling van allerlei, wat wel in den tekst, niet in de toelichting behoorde.

Het scheen dan ook dat voorloopig niemand die taak aandurfde. Vijf jaren verliepen sedert de uitgave van het laatste deel, en ofschoon men vernomen had, dat de Heer Robidé van der Aa de taak had aanvaard, waarvoor hij zeker volkomen zou zijn berekend, mits het „festina lente" niet al te eenzijdig opvattende, was toch die termijn zelfs voor zijne bedachtzame en bezadigde werkwijze te lang. Ik vreesde dan ook, dat er vooreerst van de voortzetting niets meer zou komen, tot nu onverwachts het elfde deel verscheen, door den Hr. v. Deventer bewerkt.

Met vreugde heb ik het begroet, en ook na het nauwkeurig te hebben gelezen en doorlezen, is die blijdschap onvermengd gebleven, en haast ik mij te verklaren, dat het werk aan goede handen is toevertrouwd en niet ver van het peil verwijderd, waarop de Hr. de Jonge het gebracht had. De overzichten van den Hr. v. Deventer zijn helder en goed geschreven: zij bevatten slechts eene vingerwijzing van 't geen in den tekst verscholen is, maar toonen tevens voldoende aan, welke nieuwe gezichtspunten zich openen, welke verkeerde voorstellingen uit den weg kunnen worden geruimd.

Ofschoon het tijdperk, in dit deel beschreven, in belangrijkheid moet achterstaan bij enkele anderen, vroeger behandeld, is het toch zeker niet van gewicht ontbloot. Daarin wordt toch de onderwerping van het geheele eiland Java voltooid door de verovering van den Oosthoek, vroeger reeds aan de Compagnie afgestaan, maar door hen, die er geen gezag hadden uitgeoefend, terwijl zij, die dit wel bezaten, niet geneigd waren het uit handen te geven. De ge-

wone voorstelling van de vermeestering van den Oosthoek is deze, dat zij plaats had door eene zeer geringe macht (vier soldaten en één tamboer, die op een buffelkar zittende, door duchtig trommelen den vijand verjoegen), maar dat kort daarop een opstand zou zijn uitgebroken, die niet dan door de bijna geheele uitroeiing der bevolking en de verwoesting der veroverde landen zou zijn gedempt. Uit de stukken toont de Hr. v. Deventer aan, dat deze voorstelling onjuist is en dat de ontvolking van een deel dier streken van vroegere dagteekening is, terwijl de verschillende gebeurtenissen, bij die verovering voorgevallen, in het ware daglicht worden gesteld. Het 24ste hoofdstuk is grootendeels daaraan gewijd, en beschrijft, hoe het in 1768, doch niet zonder krachtigen tegenweer, der Compagnie mocht gelukken, zich van het bezit der nieuwe wingewesten te verzekeren, en hoe in 1771, vooral door Balineeschen invloed, opnieuw verzet uitbrak, die niet dan door geweldige inspanning werd onderdrukt. In dien tijd, — soms beschouwd als een periode van volkomen overwicht der Hollandsche troepen — werd een leger van 5000 man niet minder dan 13 maanden voor eene inlandsche vesting opgehouden: een bewijs te meer, dat het ook in die tijden niet zoo gemakkelijk was, den inlander te onderwerpen, als men wel eens beweerd heeft. Leerzaam is het ook, te vernemen, hoe men den opstand voor een deel moet toeschrijven aan een minder gelukkige keuze van den nieuw aangestelden regent, van Javaansche afkomst, terwijl de bevolking grootendeels onder Balineeschen invloed verkeerde, 't geen opnieuw aantoont, dat het bij die hooge inlandsche ambtenaren *niet enkel* op persoonlijke eigenschappen aankomt. Het kan dan ook als een meesterstuk van den gezaghebber van den Oosthoek, Luzac, worden aangemerkt, dat het hem gelukte, een regent te vinden, die door bekwaamheid uitmuntte, maar tevens door zijne afstamming uit Balemboangsche familie en door verbinding met het huis van Madoera grooten invloed op de bevolking uitoefende. Hij mocht er, beter dan andere regenten, in slagen, zijn regentschap in korten tijd tot zekeren graad van ontwikkeling te brengen.

Schijnbaar alzoo had de Compagnie in die dagen het toppunt van hare macht bereikt, daar Java nu geheel aan haar was onderworpen. Zelfs buiten dat eiland durfde zij opnieuw de hand uitstrekken, en de geschiedenis van hare nederzettingen op de westkust van Borneo, haar door den sulthan van Bantam afgestaan, be-

wijst dat de Hooge Regeering toen nog veel durfde ondernemen, en dat het hare dienaren niet aan de noodige bekwaamheid en diplomatischen takt ontbrak, — al werd het verkregene een oogenblik door de onberadenheid van een harer ambtenaren in de waagschaal gesteld. Ofschoon eigenlijk buiten het plan van het werk liggende, verhaalt de Hr. v. Deventer ons in dit deel den loop dier gebeurtenissen, die slechts met een lossen draad aan de geschiedenis van Java zijn vastgeknoopt. Wij zijn er hem dankbaar voor, omdat hij op nieuw gelegenheid gevonden heeft, licht te verspreiden, en met verkeerde doch algemeen aangenomen voorstellingen te breken.

Het tweede en laatste hoofdstuk van dit deel behandelt de geschiedenis van het bestuur en de administratie, door de Hooge Regeering te Batavia gevoerd. Groot is de lof, dien de schrijver aan den Gouverneur-Generaal van der Parra toezwaait, terwijl hij met kracht tegen de stelling opkomt, dat in dit tijdperk de landzaat hoegenaamd niet in aanmerking kwam bij den Souverein. Zoo gesteld is zij zeker onjuist. Om dit aan te toonen is het voldoende met den heer v. Deventer na te gaan, wat de Regeering bepaalde, om der bevolking de verplichte opbrengst van producten gemakkelijker te maken, en om de onmiddellijke betaling aan den inlander te bevorderen, en er op te wijzen, hoe zij al te groote knevelarijen der regenten tegenging. Maar toch dunkt mij, dat de schrijver te veel de lichtzijde alleen deed uitkomen, en door enkel uit de stukken van het archief te putten, te eenzijdig geworden is. Nu krijgt men toch onwillekeurig den indruk, alsof niets dan goed het deel der inlandsche bevolking is geweest, 't geen zeker niet geheel met de waarheid overeenkomt.

De finantieele toestand der Compagnie wordt, naar aanleiding der winst- en verliesrekeningen van den handel over 1776—1777 en 1778—1779 terloops in dit hoofdstuk behandeld. Het was er mede als met den geheelen inwendigen toestand: schijnbare bloei, doch in werkelijkheid reeds achteruitgang. Dat dit, niettegenstaande de groote en toenemende handelswinsten, hoofdzakelijk aan toeneming der uitgaven en inkrimping van den omvang der handelszaken te wijten was, toont de Hr. v. Deventer nader aan, terwijl hij vooral wijst op de verandering in handelspolitiek, die het bestuur van van der Parra kenmerkt. In tegenstelling toch met de beginselen door Mossel voorgestaan, bevorderden de besluiten van 1771 en 1774

den particulieren handel, die spoedig in omvang toenam; weldra zelfs te veel naar de zienswijze der Hooge Regeering, zoodat zelfs Samarang Batavia naar de kroon stak. Eindelijk vinden wij in het overzicht enkele niet onbelangrijke mededeelingen over het muntwezen en het onderwijs, waaruit blijkt, dat beide takken van administratie geenszins werden verwaarloosd, al kan juist niet gezegd worden, dat vooral het onderwijs zich in grooten bloei verheugde. Toch werden toen de eerste grondslagen gelegd voor een, nu gelukkig meer en meer toenemend leven op het gebied van wetenschap, dat echter eerst onder Raffles de ware bezieling ontving. Rademachers naam ontbreekt dan ook niet in deze bladzijden, die warme en welverdiende hulde aan het Bataviaasch genootschap van kunsten en wetenschappen toebrengen.

Doch genoeg, om aan te toonen, hoeveel belangrijks er in dit deel voorkomt. Wenschen wij den Hr. v. Deventer, dat het hem gegeven zal zijn, zich langen tijd met even goeden uitslag als thans, aan den door hem voortgezetten arbeid te wijden en zijn naam dus duurzaam te verbinden aan eene onderneming, die nu reeds de rijkste vruchten voor de wetenschap heeft opgeleverd.

Ook de schrijver van het in de tweede plaats genoemde geschrift stelt zich ten doel, mede te deelen, wat in archieven bewaard is, maar alleen voor zoover dit op een bepaald onderwerp betrekking heeft en met een door hem zelf aangekondigd doel: de landeigenaars op Java tegen beweerde willekeur der regeering in bescherming te nemen. Men weet, hoe onder de Compagnie en onder de landvoogden Daendels en Raffles groote stukken land door de Hooge Regeering werden vervreemd, en wel zoo, dat aan de koopers verscheidene rechten tegenover den lande werd verzekerd en hun bovendien de bevoegdheid werd gegeven, zekere heffingen van de inlandsche opgezetenen en hunne landen te eischen. In 1836 werden de rechten en verplichtingen van de landheeren, de regeering en de opgezetenen van een groot deel dier landen door een reglement vastgesteld, 't geen, naar men beweerde, noodzakelijk werd gemaakt door de knevelarijen, waaraan eerstgenoemden zich schuldig maakten en door den slechten toestand, waarin de inlandsche bevolking dier landen verkeerde. Doch ook dat reglement was niet in staat, alle geschillen, tusschen regeering en landheeren oprijzende, te voorkomen; — van tijd tot tijd werden zij in de gerechtszaal gebracht

en dat was ook dit jaar het geval, toen er door de regeering enkele aanspraken op het water, ter besproeiing der landerijen benoodigd, werden geldig gemaakt, en voor den rechter gehandhaafd.

De heer Riesz wenscht nu aan te toonen, dat de regeering, door zoo te handelen, zich aan onrecht schuldig maakte, en daartoe den rechtstoestand der verschillende landen te beschrijven, die achtereenvolgens in particuliere handen zijn geraakt. Daartoe is het zijn voornemen om „de geschiedenis dier landen in het algemeen, en die van de verschillende onderdeelen daarop betrekking hebbende, van de onderscheidene daaraan verknochte rechten en lasten afzonderlijk te bespreken en zoodoende als het ware een volledig overzicht voor Regeering, ambtenaren en landeigenaren samen te stellen."

Niemand zal minder dan ik ontkennen, dat zoodanig werk groot nut kan opleveren, al zal de kring van belangstellenden uit den aard der zaak zeer klein zijn. Maar het moet ondernomen worden zonder bijbedoeling: om een pleidooi voor of tegen de landheeren is het ons niet te doen, maar om een geheel objectie verhaal van het ontstaan en den omvang der rechten, welke op die landerijen worden uitgeoefend. En nu vrees ik, dat wij dat werk van dezen schrijver niet zullen verkrijgen.

Ik wensch goed te worden verstaan. Ik ben er ver van verwijderd, de waarheidsliefde van den geachten schrijver ook maar in het minst te verdenken. Maar waar wij, zooals hier, te doen hebben met uittreksels uit officieele stukken, wordt zoo licht voorbijgezien, wat in het oog van hem, die eene zaak verdedigt, weinig of niets tot die zaak afdoet, maar voor een geheel onpartijdige allicht van belang is. En dat de Heer Riesz geen onpartijdige is, blijkt wel uit het geheele geschrift. Het is een doorloopend pleidooi, dat op zeer goede gronden kan rusten, maar toch den indruk geeft, dat het geen geschiedenis is, die kalm, en zonder op zijwegen af te dwalen, mededeelt, wat gebeurd is, zonder zich om de gevolgen te bekreunen. Om met den schrijver mede te spreken geeft hij mij, voor een historicus, te veel „aan gemoedstemmingen lucht, een zeer gevaarlijk en zelfs misleidend iets."

Dit voorbehoud meende ik te moeten maken, omdat men, zoolang niet de officieele stukken in hun geheel toegankelijk zijn, niet kan beoordeelen, of de geheele waarheid gegeven is. Dat er niets dan waarheid gegeven wordt — en zelfs naar des schrijvers beste overtuiging de waarheid in haar geheel — valt niet te betwij-

felen. En als zoodanig is het een belangrijke, ofschoon niet gemakkelijk te volgen bijdrage tot de wording dier particuliere landerijen, welke thans veel meer dan een half millioen opgezetenen tellen. Nog belangrijker echter beloven de volgende afleveringen te worden, terwijl voorzeker tegenspraak niet zal uitblijven, indien het blijkt, dat de Heer Riesz zich mocht hebben vergist. Intusschen zal wel niemand, die in die landerijen belang heeft of belang stelt, verzuimen, van deze aflevering kennis te nemen, en waarschijnlijk zal hij, evenals ik, moeten erkennen, niet weinig daaruit te hebben geleerd, al moet hij ten slotte ook mijn voorbeeld volgen en genoodzaakt zijn, het eindoordeel tot later op te schorten.

Van het verleden tot de toekomst in het jaar 1900 en zooveel is een vrij groote sprong: niet grooter echter dan de Hr. Uilkens gewaagd heeft, die ons eensklaps in dat jaar te Buitenzorg verplaatst in het paleis van eenen *Engelschen* landvoogd; dan toch is, volgens de droombeelden van den schrijver, het bestuur over Java door eigen schuld aan de Nederlanders ontvallen, en in handen van de Engelschen geraakt, die zich haasten om goed te maken, wat door onze dwaasheid bedorven is. O, ik zou den Hr. Uilkens kunnen benijden om zijn geestigen inval, die zich zoo heerlijk leent, om zoowel tekortkomingen als het goede van ons koloniaal bestuur te schetsen; om ruimen teugel te vieren aan den lust tot humor en satire, den vinger op de wonden te leggen, en inderdaad een spiegel aan den tegenwoordigen bestuurder voor te houden, die hem zou noodzaken zichzelven te herkennen en te herzien. Hij had daartoe niet anders behoeven te doen, dan ons den inval der Engelschen te beschrijven; hunne zegepraal, noodzakelijk gevolg van verwaarloozing en demoralisatie van het Indische leger, te schetsen, en dan te schilderen, hoe zij den toestand vonden, en hoe zij die, met aanwending van Engelsche begrippen, trachten te verbeteren; niet altijd echter, zooals met zekerheid kan worden voorspeld, met goeden uitslag. Het is waar, een boekdeel ware dan niet te veel geweest, maar geschreven door een kenner van Indië, zou het indruk hebben gemaakt en zeker menigeen de oogen hebben geopend voor het verkeerde, dat onze koloniale politiek ruimschoots aankleeft.

Maar hoe heeft de Hr. Uilkens zijn zoo benijdenswaardig denkbeeld uitgewerkt. In stede van ons te doen *zien*, hoeveel gebrekkigs

nu bestaat, en hoe de Engelschen het zouden aanleggen, om dat te veranderen, wordt men getuige van een samenkomst van den Gouverneur-Generaal en een Engelschen reporter, die in droge, vervelende gesprekken het een en ander mededeelen, en zeggen hoe de eerste het bij zijne komst in Indië vond, en hoe hij verbeteringen wilde aanbrengen, of aangebracht heeft. Dat in die gesprekken heel wat voorkomt, 't geen overweging verdient, zal ik zeker niet ontkennen, al wordt er geen enkele fout in het bestaande aangetoond, die niet reeds lang is besproken, en al zijn de middelen, die door de Engelschen worden aangewend, bijna allen direkt uit Indische of Nederlandsche bladen en geschriften in het Britsche hoofd gevaren. Doch dat zou alles niets beteekenen, want de gebreken zijn er, — enkele dier middelen zijn uitstekend, maar de grootste feil van het werk is, dat het niet overtuigt, en hen, die weinig van Indië weten, niet doet *voelen* dat het nu verkeerd is, — dat er verbeterd moet worden. Want het boekje is toch zeker wel voor hen geschreven, die zich weinig met Indië bezig houden, — voor anderen is er toch niet veel nieuws uit te leeren. En hoe anders zou voor genen de indruk zijn geweest, wanneer de Heer Uilkens geschilderd had, in plaats van ons een praatje te laten aanhooren. Zoo geeft hij ons een vrij juiste kritiek van het inlandsch onderwijs, die echter overbekend is, en niet veel indruk zal maken. Doch schets nu dat onderwijs, zooals het in werkelijkheid bestaat, zooals het door een Engelschman beoordeeld zou worden; doe grepen uit hetgeen gij om u heen kunt opmerken, en stel u de Engelschen voor, bezig om volgens hunne methode — ook niet zonder groote gebreken — te werken, en ge zult een beeld hebben ontworpen, dat treft, en den lezer doet uitroepen: inderdaad, dat was verkeerd, en dit was juist gezien, en ge zult hem hebben overtuigd dat, en aangetoond, wat er veranderd moet worden, en dat is toch uw doel, niet waar?

Maar de Heer Uilkens heeft dien weg niet ingeslagen, die trouwens vol voetangels en klemmen ligt. 't Geen hij heeft willen geven was eenvoudig een overzicht van 't geen op het oogenblik volgens zijne meening in de administratie van Indië verkeerd is, en hoe dat kan worden verbeterd. Als gewoonlijk is hij het best geslaagd in de aantooning van het gebrekkige, dat, ofschoon over het algemeen juist aangegeven, vrij los en oppervlakkig is neergeworpen. Maar de voorgeslagen verbeteringen, hoevele er onder ook mogen

zijn, die werkelijk dien naam kunnen dragen, zijn niet allen van waaghalzerij vrij te pleiten, vooral op finantieel gebied. Zelfs Lord Chamouny, — de Gouverneur-Generaal, die komen zal — heeft niet van allen even goede verwachtingen, zooals hij trouwens van tijd tot tijd uit zijn rol valt en Engelsche schrijvers in een andere taal aanhaalt, dan die, welke hij met zijn landgenoot gewoonlijk bezigt. Mag dus van den Heer Uilkens getuigd worden, dat de wil goed was, en dat 't geen hij bijbracht niet onverdienstelijk is, boven het middelmatige verheft zijne bijdrage zich niet, 't geen te meer te betreuren is, omdat het thema, door hem gekozen, met talent bewerkt, een boek zou hebben voortgebracht, dat eene eerste plaats in de rij der werken over Nederlandsch Indië zou hebben ingenomen.

Leiden, December 1883. P. A. VAN DER LITH.

LETTERKUNDIGE KRONIEK.

Een wakker Amsterdammer, een die de hoofdstad hartelijk liefhad en voor haar en voor het behoud van haar eigenaardig architectonisch karakter in de bres sprong waar hij kon, was Mr. A. D. de Vries Azn., de jonge geleerde wiens vroegen dood, op 8 Februari jl., allen die Nederlandsche kunst en letteren liefhebben, oprecht zullen betreuren. Wat de onderdirecteur van het Prentenkabinet in het Rijksmuseum, de Redacteur van *Oud-Holland*, voor de kennis der vaderlandsche kunst in het algemeen en der graveerkunst in het bijzonder gewrocht heeft, zal zeker elders worden uiteengezet; hier mag dankbaar herinnerd worden, dat hij ook voor de Nederlandsche letteren van geestdrift gloeide niet alleen, maar met ongeëvenaarden ijver en stalen volharding telkens nieuwe bijzonderheden betreffende die geschiedenis wist op te sporen, of door scherpzinnige bronnenstudie oude dwalingen op dat gebied wist te bestrijden. En dat hij wat hij vond niet angstvallig voor zichzelven behield, zou menig jong geleerde kunnen getuigen, aan wien hij met zeldzame belangeloosheid de aanteekeningen, welke hij omtrent dezen of genen persoon verzameld had, afstond.

Er ging van dezen tengeren jongen man, met zijn fijnbesnaard en daardoor prikkelbaar gemoed, een kracht uit, die, zich ook aan anderen mededeelende, menig goed en groot werk tot stand bracht. Met de heeren D. C. Meijer Jr. en P. H. Witkamp bewerkte hij, als 24jarig student, den fraaien catalogus van de Historische Tentoonstelling in den zomer van 1876, in de zalen van het Oûmannenhuis gehouden. Met den heer Meijer werd hij daarna de ziel van het Oudheidkundig genootschap. Op een der Dinsdagavondbijeenkomsten, van 1876 tot 1881 om de 14 dagen ten huize van Prof. Alberdingk Thym gehouden, en waar meestal Vondel bestu-

deerd werd, rijpte het denkbeeld om Vondels sterfdag (5 Februari 1879) te vieren; de hoogst belangrijke tentoonstelling van Vondel's werken, bij die gelegenheid georganiseerd, was het werk van de Vries. Ook het denkbeeld der Hooft-feestviering van 1881 ging van den Dinsdag-avondkring uit, en in de Hooft-commissie werd alweder de Vries de spil, waar alles om draaide. De voortreffelijke bewerking van het Hooft-nummer van *Eigen Haard* was in hoofdzaak zijn werk.

De onzelfzuchtigheid, de Vries eigen, belette hem niet voor zijn gevoelen uit te komen en met open vizier te strijden, waar hij er gelegenheid toe vond. Wat kon hij zich warm maken waar men, naar zijn oordeel, de kunst te na kwam, waar, ter bevrediging van de eischen van het verkeer (gelijk het heet), de hand werd geslagen aan hetgeen, in zijn oog en in dat van velen met hem, tot het eigenaardig schoone van het oude Amsterdam behoort! Velen, die niet gewend zijn zich voor iets ter wereld op te winden, hebben vaak geglimlacht om dat „opgewonden standje," dat zulk een „drokte" maakte over een smalle gracht met leelijke oude huizen of over een verkeerden naam, waaronder eene of andere schilderij gecatalogiseerd was. Zij echter, die nog wat hechten aan geestdrift voor kunst en letteren, zij, die van oordeel zijn dat ons lieve vaderland nog wel wat van die opgewonden jonge mannen kan herbergen, wier opgewondenheid als bij Adriaan de Vries gepaard gaat met een edelmoedig karakter en degelijke kennis, staren met weemoed op dezen doode, die zijn vaderland en zijn vaderstad zoo liefhad, en houden zijn naam in trouwe herinnering.

Lachen, lieven, lijden, Gedichten van H. TH. BOELEN. Haarlem, J. J. van Brederode, 1883.

Uit eigen en vreemde gaarde, Gedichten van G. JONCKBLOET. Amsterdam, C. L. van Langenhuijsen, 1884.

Eenzame Bloemen, Sonnetten, Liederen, Etsjes door HÉLÈNE SWARTH. Roeselare, De Seyn Verhougstraete.

Het is meer dan een jaar geleden, dat wij op deze plaats verslag gaven van den dichterlijken oogst in ons vaderland over het jaar 1882 en met ingenomenheid de aandacht vestigden op het nieuwe

leven, dat zich in Noord en Zuid vertoonde. De jonge dichters, wier verzen wij toen trachtten te kenschetsen, hebben sedert geen nieuwe bundels het licht doen zien. Wij beklagen ons daar niet over. Al verwachten wij van Pol de Mont, die zich met een drietal bundels, slag op slag, als den *primus inter pares* deed kennen, van Coens en Waalner, van Fiore della Neve en van Hemkes nog menig krachtig en liefelijk lied, wij vragen niet ongeduldig naar telkens nieuwe proeven van hun talent, maar wachten met vertrouwen naar de vruchten, die, met zorg door hen gekweekt, in de volheid der tijden ons in den schoot zullen vallen.

De oorspronkelijke poëzie werd in 1883 alleen waardig vertegenwoordigd door Emants, aan wiens *Godenschemering* de Gids warme hulde bracht, en door dien nog zeer jongen dichter, die in dit tijdschrift in zijn welluidende en fijn geciseleerde terzinen proeven gaf van een talent, dat met vrucht bij Potgieter ter schole ging, en dat, in zelfstandigheid winnende en steeds nieuwe bezieling puttend uit de wereld om zich heen, bestemd schijnt om zich een plaats te veroveren onder de beste nederlandsche dichters onzer dagen.

In de laatste weken werd onze aandacht achtereenvolgens voor de drie dichtbundels gevraagd, wier titels wij hierboven afschreven.

Het eerst noemen wij de gedichten van H. Th. Boelen, die door de diensten, welke hij reeds aan onze letterkunde bewees, de oudste brieven kan doen gelden. Het zijn vooral zijn oorspronkelijk drama *Maria van Utrecht* en zijne metrische vertaling van Grillparzer's *Saffo*, welke den heer Boelen een goeden naam hebben doen verwerven in de nederlandsche letterkunde. Wij herinneren dit te liever omdat wij vreezen, dat de thans in het licht gegeven, keurig uitgevoerde dichtbundel, tot vermeerdering van zijn letterkundigen roem slechts weinig zal bijdragen. Het grootste gedeelte der hier verzamelde gedichten bestaat uit vertalingen uit het fransch. Wie zich aan dergelijken arbeid waagt, dient, onder meer eigenschappen, — waaronder wij bijv. rekenen een natuurlijke en door studie geoefende smaak, een evenzeer aangeboren en door oefening gescherpt gevoel voor de fijnheden en eigenaardige wendingen der fransche taal — een zeker zintuig te bezitten, dat hem waarschuwt voor die gedichten, welke, ook waar men over het grootste meesterschap in taal en vorm heeft te beschikken, absoluut onver-

taalbaar zijn. Ware de heer Boelen in het bezit geweest van zulk een zintuig, dan zou hij zich waarschijnlijk niet gewaagd hebben aan iets als *L'épopée du lion*, van Victor Hugo, of, in een ander genre, als *les Ecrevisses* van Jacques Normand.

Hoe het met den smaak van onzen dichter gesteld is, kan al aanstonds blijken uit een van de eerste bladzijden van den bundel. De opdracht *Aan mijne gade* eindigt met deze regels:

> Uw liefde wist voor mij een ruiker te vergaren
> Die immer frisscher wordt. Blijf 'k op die bloemen staren,
> 'k Verlies dan wel mijn haar, doch nooit mijn poëzij!

Ontstemd door zulk een wanklank aan het slot van een, naar wij mogen veronderstellen, ernstig gemeend gedicht, slaan wij het blad om en vinden een tweede oorspronkelijk gedicht: *Aan de Fransche muze*, dat tot inleiding zal moeten dienen van de vertolkingen naar Lamartine, Hugo, Béranger, de Musset, Barbier enz., welke volgen. In welke gespierde, diep gevoelde en rijk geschakeerde verzen zal de dichter Boelen ons de Fransche muze schetsen, die hij liefheeft, en die hij in al haar kracht en liefelijkheid weet te waardeeren?

Luister slechts:

> Dartlend langs de slingerpaden
> Is uw kleedje wel wat kort.
> Waar gij ons wat veel doet raden
> Raken we in de limonade
> Waar ge soms ondeugend wordt.

Hoe hebben wij het nu? Houdt de heer Boelen ons voor den gek, of is dit een staaltje van de „populaire poëzij", waarvan de dichter in zijn voorrede spreekt, die „het volk (moet) veredelen en verfrisschen"?

Te verwonderen is het niet, dat iemand, die zulke verzen kan schrijven en, wat erger is, laten drukken, er niet tegen opziet een stukje als *les Ecrevisses* te vertalen. In het Fransch is dit versje, dat op toestanden zinspeelt, die wij hier te lande, in dien vorm, niet kennen, een grap, die, door Coquelin met het oorspronkelijk komisch talent hem eigen voorgedragen, zijn uitwerking nooit mist. Maar voor welk een publiek heeft de heer Boelen deze vertaling

geschreven, waarvan wij — in steê van aan onze ergernis lucht te geven — het eerste couplet der vergetelheid willen ontrukken?

> 'k Ben veertig jaar, een oude vrijer,
> 'k Heb steeds te Durgerdam gewoond.
> Mijn horizon was nimmer wijer
> Dan wat zich in mijn land vertoont.
> 'k Kon van Parijs toen niets meer weten
> Dan wat het boekjen er van zee,
> 'k Wist niet dat men daar kreeft ging eten
> In 't „Cabinet particulier."

De heer Boelen heeft een zonderlinge manier om met de Fransche dichters, die hij heet te vertalen, om te springen. Niet alleen dat hij hun platheden in den mond legt, die men in 't oorspronkelijke te vergeefs zoekt, maar hij ziet er niet tegen op om uit hunne gedichten geheele regels weg te laten. Zoo worden in den aanhef van *Vooruit* (*l'Epave*) de 17 regels, waarmede Coppée het gedicht inleidt, tot 6 regels herleid, zoo heeft *De laatste kus* naar Theuriet in het oorspronkelijke 110 regels, in de vertaling 92 regels; ook in andere gedichten missen wij geheele strofen.

Dergelijke vrijheden zou men den dichter kunnen vergeven, indien hij zich in zijne vertalingen — van zijne oorspronkelijke poëzie zwijgen wij verder geheel — inderdaad dichter had getoond; indien hij, ook waar de striemen en wonden niet te verbergen waren, die elke overbrenging van een kunstwerk in eene andere taal in meerdere of mindere mate achterlaat, althans de stemming, wij zouden haast zeggen den toonaard, had weten te behouden, waarin die gedichten in het oorspronkelijke geschreven zijn. Dit is hem echter slechts een enkele maal gelukt. Telkens valt hij uit den toon, nu eens door een stoplap, dan weêr door een platte uitdrukking, straks door een prozaïsche wending.

Men verschoone ons van het doen van aanhalingen uit deze gedichten. Liever wijzen wij er op een waarin, zelfs in den moeilijken vorm van het sonnet, de fouten, waarvan wij spraken, vermeden zijn en de toon van het oorspronkelijk gedicht vrij goed bewaard is. Het is de vertaling van *l'Epée* van Sully Prudhomme. Jammer dat aan het slot de beteekenis van de fransche regels

> Jusqu'à l'heure où la chair se fera de cuirasses,
> Plus fortes que le fer, avec le droit sacré,

is misverstaan. Wij laten het gedicht hier volgen:

HET ZWAARD.

Waartoe 't veerkrachtig staal, zoo scherp gepunt, zoo glad?
Het snijdt niet door den grond de breede, diepe voren,
Het velt den woudreus niet, kan door geen rotswand boren,
't Bestrijdt geen kwaal, 't ontdekt ons nooit der kunsten schat.

Is 't nuttig werktuig? Neen. De man die deugd bezat
Heeft steeds die vlijm veracht als dienaar van den tooren.
Waar 't wapen rust alleen doet vroolijkheid zich hooren.
Azuur-bepurperd staal, wat zijt ge? Meld ons dat!

„Zwaard is mijn naam. Grijp me aan om 't knekelhuis te vullen,
Des kunstnaars beitel zal een menschenkind onthullen,
Zooals zijn wil beveelt. 'k Ben beitel van den vorst!
'k Steek ieder jaar weêr af de bloem der menschenrassen,
Totdat men eindlijk smeedt zóó krachtige kurassen,
Dat noch het godlijk recht, noch 't staal dringt door die borst."

Bescheidener en zich de grenzen van zijn talent beter bewust, treedt de heer G. Jonckbloet, leeraar aan het Gymnasium te Sittard, voor ons op. Bij een vroeger uitgegeven bundel verzen schijnt een „heusch inleider" de wat voorbarige belofte te hebben gedaan, dat de Limburgsche dichter weldra met „stoute lierzangen" voor het publiek zou optreden. De heer Jonckbloet heeft zich daardoor echter niet laten weerhouden om andermaal een „bundeltje meest kleine lyriek" — gelijk hij het noemt — in het licht te geven. „Ne forçons point notre talent" — die eenvoudige en toch zoo vaak in den wind geslagen waarschuwing heeft hij zich te rechter tijd herinnerd, en daaraan hebben wij het te danken dat ons in dezen bundel wel geen verzen worden aangeboden, die een stoute vlucht nemen, of diepe, verrassende gedachten verbergen, geen verzen, die door ongemeenen bouw, door het gebruik van antieke rythmen of door wat voor bijzonders ook de aandacht trekken, maar eenvoudige, welluidende liederen, uit een godsdienstig gestemd gemoed gevloeid, blijmoedig gezongen, nu eens met een glimlach om de lippen, straks met een traan in het oog. „Ne forçons point notre talent" — dat wil echter niet zeggen, dat de dichter zich niet zou mogen inspannen om door een fijne schakeering, een smaakvol beeld zijn liederen te kleuren, en, door zich over te geven aan den stroom zijner bezieling, ze te doen tintelen van frisch, opwekkend,

eigen leven. In dit opzicht schiet de heer Jonckbloet nu en dan te kort. Het jonge bloed schijnt dan trager te vlieten, en een onbeteekenend lied, zonder geest of verheffing, komt den oogst uit eigen en vreemden gaarde vermeerderen, zonder dien te verrijken.

Ook hier geven wij, liever dan van het minder gelukte, van het betere in dezen bundel een voorbeeld en kiezen daartoe het gedicht

FRISSCHE LOK.

Frissche lok van blonde haren,
Spelend op dat prettig hoofd,
Hoeveel zorgelooze jaren
Zijn uw dartlen nog beloofd?

Zult gij lang nog vroolijk zwieren
Langs die levensluste kruin,
Frisch als bloemen, die daar tieren
In een frisschen lentetuin.

Zal op 't aangezicht de kommer
Nooit den glimlach doen vergaan,
En uw vroolijk wieglend lommer
Sluik en glad ter neder slaan?

Op het voorhoofd nooit een kreukje,
Half slechts door uw zwier bedekt,
Klappen dat een pijnlijk deukje
Droefheid in het harte wekt?

O zij door geen bange zorgen
Nog uw dartelheid gestoord!
Golf en zwier, van daag en morgen,
Blij en vrij en vroolijk voort!

Spelen moog' de hand der jaren
't Grijs, dat ernst en zorg verkondt,
Frissche lok van blonde haren,
Strooien door uw lachend blond!

Spelensmoede, kalm en edel,
Sier eenmaal als zilvren kroon,
Dartle gij, een achtbren schedel,
Onschuld, deugd en vreugd ten loon!

De derde in de trits is Mejuffrouw Hélène Swarth. Terwijl in ons land de dames romancières elkander verdringen, behooren de dichteressen tot de zeldzaamheden. Reeds dit zou een

reden zijn om de jonge dichteres, die ons hare *Eenzame Bloemen* aanbiedt, met sympathie te begroeten. Er is echter nog iets wat haar bij ons aanbeveelt. Mej. Swarth, hoewel een Amsterdamsche van geboorte, schreef hare eerste dichterlijke proeven in het Fransch (*Fleurs du rêve*, *les Printanières*), en is eerst sedert weinige jaren er toe overgegaan, om wat hart en hoofd vervult in hare moedertaal uit te storten. Het is dus een bekeerde, met wie wij hier kennis maken; geen wonder dat wij haar met meer vreugde tegemoet treden dan wij het vele anderen zouden doen, die de bekeering niet noodig hadden. En eindelijk — wat alles afdoet — Mej. Swarth heeft onmiskenbaar talent.

De *Eenzame Bloemen* bestaan uit honderd kleine gedichten, waarvan het uitvoerigste nog geen veertig regels lang is. Een sprekende persoonlijkheid leeren wij uit deze verzen nog niet kennen. Een onbestemde, ietwat conventioneele weemoed, een even onbestemde liefdedrang, soms wat eentonig, vaak, ook wat de dichtmaat betreft, in Heine'schen trant, met Heine'sche *réminiscences*, zangerig en vloeiend, klinkt u uit dezen bundel tegen. Dit geldt vooral van de rubriek liederen, die uit 67 nummers bestaat. Daar vinden wij liedjes als dat met den volgenden aanhef:

De wolken drijven langs den hemel
Als blanke zwanen op een meer,
En 't vloeiend goud der zonnestralen
Daalt op de groene velden neer.

of als dat andere (XXVI):

Daar bloeide een bloemetje op mijn pad....
    Waar is 't gebleven?
O wen ik nog mijn roosje had,
    Ik zou herleven.

Daar zong een vogel in mijn hart,
    Een lieve zanger,
Waar is zijn lied van heil of smart?
    — Hij zingt niet langer.

Daar blonk een sterretje in mijn ziel
    Met hel geflonker.
De glans verdween, de sterre viel....
    Nu is het donker.

Nu moet ik licht en geur en zang
Voor eeuwig derven.
De weg is lang, mijn hart is bang,
O laat mij sterven!

Slechts een enkele maal klinkt de toon wat minder weemoedig-sentimenteel, gelijk in den aardigen val van het slot van XLIX. *Hij* heeft gevleid en gesmeekt:

Mijn liefje, mijn schatje, kom meê naar het woud!
Daar zullen wij stoeien en kozen....

Maar *zij* antwoordt:

Och laat mij alleen met mijn innig verdriet,
Vraag niet wat mijn vreugde kwam rooven.
Ik mag u niet volgen, daar moeder 't verbiedt.
Zij zegt mij: — Die knapen, geloof ze toch niet! —
En 'k wou u zoo gaarne gelooven!

Hooger, ook door den vorm, staan de sonnetten, waaruit bovendien nu en dan hartstochtelijker toon, warmer bezieling tot ons spreekt. Als voorbeeld van hetgeen Mej. Swarth in dezen dichtvorm kan leveren, volge hier het vijfde sonnet uit den bundel:

En dwarlend dalen witte, wilde vlokken
In 't hart der blanke bloem, te vroeg ontsloten.
De sneeuwjacht geeselt wreed haar jonge loten;
Zij voelt zich diep tot in haar wortels schokken.

Tot geurend bloeien liet zij zich verlokken,
Toen zonnestralen door de wolken schoten,
In 't bottend loof de blijde vinken floten
En 't voorjaarswindje speelde met mijn lokken.

Zoo wilde ook eens mijn ziel haar knop ontvouwen,
Blauw was de hemel, goud de zonnelach;
't Was in April, een uitgelezen dag.

De bloemenkelk borst open, vol vertrouwen;
De ontwaakte wereld scheen een paradijs.
— Plots werd de bloem gevuld met sneeuw en ijs.

Men kan van gevoelen verschillen over het meer of min gelukkige van sommige door Mej. Swarth gekozen beelden. Zoo wil ons deze vergelijking:

De blanke maan bloeit tusschen wolken,
Een lelie in een marmeren vaas,

evenmin bevallen als die andere:

> Aan elken grashalm beeft een droppel dauw
> Als vonkelende wijn in groene glazen.

Minder betwistbare vlekjes, gelijk de manke versregel in den vierden regel van Lied XXXVI, of eene min juiste constructie, zal Mej. Swarth's „lieve meester en vriend" Pol. de Mont, aan wien zij haar bundel opdroeg, haar zeker onder de oogen brengen. Minder zeker zijn wij er van dat „de meester" aanmerking zal maken op *dichterzwingen*, een uitdrukking die wij toch ongaarne het burgerrecht zouden zien verkrijgen.

Het smakelooze rood, groen en blauw gekleurd omslag van haar bundeltje mogen wij der dichteres natuurlijk evenmin toerekenen als het onoogelijk vignet tegenover den titel, waarop een logge boerendeern prijkt, met een onherkenbaar instrument (parapluie of spade?) gewapend. Wij hebben alleen met hare verzen te doen, en erkennen gaarne dat die een verrassende belofte bevatten. Mej. Swarth vergete niet, dat belofte schuld maakt.

⚜

De aanspraken der „Vrije" Universiteiten naar aanleiding van Dr. Schaepmans *rede van 11 December ll.*, beoordeeld door Dr. C. B. Spruyt, hoogleeraar te Amsterdam. Amsterdam, P. N. van Kampen & Zoon. 1884.

De aanspraken der bijzondere inrichtingen voor hooger onderwijs op het recht om graden te verleenen, zijn in Nederland eerst meer opzettelijk besproken na de vestiging der Vrije Universiteit te Amsterdam. Een nieuw vraagstuk derhalve, waarover het groote publiek nog weinig heeft nagedacht. Het zou niet onmogelijk wezen, dat uit een algemeen begrip van vrijheid en billijkheid, menigeen met den eersten oogopslag niet ongunstig voor die aanspraken gestemd ware. Daarom doet het ons groot genoegen dat een man als Dr. C. B. Spruyt, wiens beschouwingen men altijd gaarne leest, zelfs al deelt men die niet, de vraag heeft toegelicht. Uit zijn helder en zonder eenige vooringenomenheid geschreven betoog, zal men ontwaren, dat voor de praktijk, de vraag eigenlijk niet hierop nederkomt, of men aan de Vrije Universiteiten het recht om

graden te verleenen wil schenken, maar of men aan de rijks-universiteiten dat recht wil ontnemen. Ontnemen, in dien zin, dat het recht alle waarde mist en alleen strekt om iemand een wetenschappelijken titel te geven, dien hij voor zijn naam mag schrijven, maar die hem niet de minste bevoegdheid geeft.

Om toch — zooals de Minister Heemskerk het snedig uitdrukte, — aan ieder die doceert, en door eenige zijner vrienden of vereerders met den titel van professor bedeeld is, het recht te verleenen, om bevoegdheid te geven tot het uitoefenen van allerlei maatschappelijke betrekkingen, zou de ongerijmdheid zelve zijn. Wat men zou kunnen erlangen is het stelsel, waarmede men in Belgie zoo gehaspeld heeft, de staatsexamens, door examen-commissiën, waarin dan, zoo goed als dit mogelijk is, het staatsonderwijs en het bijzonder onderwijs beide gelijk vertegenwoordigd zijn. De invoering van dat stelsel zou, gaarne zeggen wij het den heer Spruyt na, er alleen toe strekken „om den alouden roem van Nederland op wetenschappelijk gebied voor goed te doen tanen.” Groot gevaar bestaat er gelukkig niet voor, nu wij nog slechts één vrije, zoogenaamde universiteit hebben, die in waarheid niets anders is, dan een hoogere school voor godgeleerdheid, letteren en rechtsgeleerdheid, en dus, wat hare uiterlijke inrichting betreft, niet eens op gelijken voet kan worden gesteld met onze rijksuniversiteiten. Het kan echter geen kwaad reeds bij voorbaat te waarschuwen, vooral nu het stelsel dreigt aangeprezen te zullen worden door hen, die anders in den regel tegen staatsexamens te velde trekken.

Dr. Spruyt heeft mijns inziens volkomen gelijk, wanneer hij zegt dat zij, die door het eigenaardige hunner wetenschappelijke richting, de kans missen om als hoogleeraar aan een rijksuniversiteit te worden geplaatst, in de gelegenheid moesten worden gesteld om aan die universiteiten hun licht te doen schijnen, en, zoo zij het vermogen, dat der staatshoogleeraren te verduisteren. Intusschen zal, in de eerste plaats, de regeering wel doen met zich bij de keuze van hoogleeraren te verheffen boven de kleingeestige vrees voor den invloed van radicale meeningen, in welken zin dan ook, die zij wel van hare spreekgestoelten kan weren, maar wien zij daarom het zwijgen niet kan opleggen.

Niet, dat ik het dwaze denkbeeld zou willen verdedigen om van het onderwijzend personeel onzer hoogescholen met opzet een

soort van staalkaart te maken van alle mogelijke richtingen. Geen enkele richting heeft uit zichzelve recht om aan de hoogescholen vertegenwoordigd te worden; maar de wetenschap heeft er in het belang van het vaderland recht op, dat hare uitstekendste beoefenaars aan de hoogescholen verbonden worden. De talentvolste en kundigste mannen moeten geroepen worden om de slotsom hunner studiën in de academische gehoorzalen te ontwikkelen, zonder er acht op te slaan, of die studiën hen tot Calvinisten, Ultramontanen of Unitariers, tot legitimisten of tot republikeinen, tot katheder-socialisten of volgelingen van Adam Smith, tot homoeopathen of tot allopathen hebben gemaakt. Ik vrees intusschen dat die richtingen, van welke in onze dagen de strijd tegen het openbaar hooger onderwijs uitgaat, er juist niet naar verlangen, dat hunne woordvoerders aan de rijksuniversiteiten geplaatst werden, hetzij dan als hoogleeraren, hetzij als privaatdocenten. Niets zou gemakkelijker geweest zijn dan de Calvinistische godgeleerden der Vrije Universiteit in onze vier academiesteden cursussen te laten houden zonder daarvoor collegegelden te heffen. Het zou aan de Nederlandsche Calvinisten geringer geldelijke opoffering hebben gekost, dan de instandhouding eener volledige hoogeschool zal eischen. Wel zullen de hoogleeraren der Vrije Universiteit, zoo zij eenigen invloed op de maatschappij hopen uit te oefenen, het oog moeten slaan op de studenten der Amsterdamsche universiteit, en ik kan mij dan ook moeielijk voorstellen, dat bijvoorbeeld de schrandere rechtsgeleerde, die dezer dagen zich de benoeming tot hoogleeraar aan de Vrije Universiteit liet welgevallen, dat gedaan heeft in het vooruitzicht dat alleen de studenten in de rechten aan die universiteit zijne lessen zouden volgen. Maar in het algemeen schijnt het uitoefenen van invloed naar buiten, door de voorstanders van het bijzonder hooger onderwijs, minder begeerlijk te worden geacht, dan het voorrecht van een eigen school te bezitten, waarin men volkomen heer en meester is.

Ik betwijfel het daarom, of vooralsnog een betere wettelijke regeling van het stelsel der privaatdocenten, zooals Dr. Spruyt die verlangt, de gevolgen zou hebben die hij zou wenschen. Men zou „zijn krachten blijven verspillen aan het drillen van geestverwanten aan de vrije universiteiten.” Waarom? — Het is moeielijk er een antwoord op te geven. Vermoedelijk omdat men meent zijne partij zuiverder te zullen bewaren, zoo men haar binnen de muren van

een eigen veste met een staf van beproefde aanhangers aan het hoofd, besloten houdt. Men wil liever arbeiden voor een kleine keurbende, die men van alle andere invloeden kan vrijhouden, dan te midden der maatschappij, die door allerlei wind van leering beroerd wordt. Dat doet men bij het lager onderwijs, waar men afzonderlijke scholen voor honderden sticht, maar het godsdienstig onderwijs voor de duizenden die op de openbare school gaan, verwaarloost; dat doet men voor het hooger, waar men zijne geldelijke en wetenschappelijke krachten uit het gansche land te zamen brengt, om die aan de opleiding van 29 jongelieden te besteden.

Dit afgezonderd optreden is in alle opzichten een betreurenswaardig verschijnsel. Terecht zegt Dr. Spruyt: „Nederland is niet groot genoeg om sommige zijner zonen te kunnen missen." Maar de elementen die het moet missen zijn veel minder in staat om op zich zelve, geheel zelfstandige inrichtingen te vormen, die eenige wetenschappelijke beteekenis kunnen hebben. Enkele talenten zullen aan die inrichtingen een zekeren luister geven, in het algemeen zal men zich met middelmatigheden of nog minder moeten tevreden stellen. Naar geleerden toch zoekt men niet, maar in de eerste plaats naar mannen, die de formulieren van het kerkelijk geloof willen onderteekenen.

Maar nog een ander gevolg van de opluiking van het bijzonder hooger onderwijs hebben wij te betreuren; in mijn oog het rampzaligste, namelijk de mindere waardeering van ons hooger onderwijs door de natie. Zoo lang onze hoogescholen bestaan, waren zij in zeker opzicht de trots van het gansche volk. Ieder Nederlander verheugde zich in den roem die van hen uitging. Niemand kan den omkeer ontkennen dien de openbare meening op dit punt in de laatste jaren heeft ondergaan. Eerst door de Calvinisten, daarna door de Katholieken, is het zaad van wantrouwen tegen onze universiteiten met milde hand gestrooid. Er zijn wellicht geen twee mannen in ons land, die in ruimer kring op het bloote gezag van hun woord worden geloofd, dan Dr. A. Kuyper en Dr. Schaepman. Sinds ons hooger onderwijs door hen wordt aangevallen en veroordeeld, zijn talloos velen, die over de waarde van dat onderwijs niet kunnen oordeelen, onze universiteiten gaan beschouwen als inrichtingen, die meer schade aanrichten dan nut stichten, en die in elk geval de geldelijke offers die de natie zich voor hen getroost, niet waard zijn. Daarbij komt dat onder hen, die geneigd

zouden wezen met klem tegen dergelijke beschuldigingen op te komen, er velen zijn die, ontmoedigd door de gebreken in onze wet op het hooger onderwijs, en gedrukt door de bezwaren der schatkist, de opgewektheid missen om krachtig te getuigen van hunne ingenomenheid. Vandaar een zekere impopulariteit van ons hooger onderwijs; inderdaad een bedenkelijk verschijnsel. Wat zal ons het gunstig oordeel baten van het klein getal der wetenschappelijke mannen, die onze hoogescholen van nabij kennen en kunnen waardeeren; wat de stemmen uit het buitenland, die bij elke gelegenheid luide verkondigen dat aan de Nederlandsche universiteiten de aloude vermaardheid luisterrijk gehandhaafd wordt? Indien de onverschilligheid van het meerendeel der landgenooten de vijandelijke houding van minderheden aanmoedigt, zou de tijd nog weleens kunnen aanbreken, dat, niet als weleer, de buitenlandsche geleerden het tot een eer rekenden naar Nederland te worden geroepen, maar dat de Nederlandsche geleerden aan roepstemmen naar het buitenland gehoor gaven, omdat zij daar voor hunne studieën de hulpmiddelen zouden vinden, die de vaderlandsche karigheid hun onthield.

Laat ons evenwel hopen, dat wij hier te doen hebben met een voorbijgaand verschijnsel. Ik heb er nog goeden moed op, dat de Nederlandsche natie, al kan zij zich niet, door volledige kennisneming van den arbeid onzer hoogleeraren in alle vakken, van hunne werkzaamheid overtuigen, toch liever op gezag van Dr. Spruyt zal willen gelooven, dat liefde tot den arbeid en hartelijke belangstelling in de waarheid bij hen in ruimen mate worden aangetroffen, dan dat zij van Dr. Schaepman, die vermoedelijk nimmer een Nederlandsche collegiezaal heeft bezocht, zal aannemen dat alleen de financieele prikkel de Nederlandsche hoogleeraren kan weerhouden van luiheid en werkeloosheid.

d. B.

De Heilige Ontkommer of Wilgeforthis. Een geschiedkundig onderzoek door Mr. L. A. J. W. Baron Sloet. 's Gravenhage, Martinus Nijhoff, 1884.

De lezers van de Gids zullen het mij niet ten kwade duiden, indien ik het vermoeden uit, dat voor de meeste hunner de hei-

lige Ontkommer een onbekende grootheid is. Zij zullen hunne nieuwsgierigheid volledig kunnen bevredigen door de lezing van het hier aangekondigde geschrift, waarin de Heer Sloet met noeste vlijt en groote nauwgezetheid, alles heeft bijeengebracht wat omtrent deze heilige en hare vereering te vinden is. Oorspronkelijk een heidensche godin, later door de legende tot dochter van een koning van Portugal gedegradeerd, die den marteldood leed voor hare belijdenis van het Christendom, is de Heilige Ontkommer voor ons dubbel belangrijk, omdat zij hier te lande in de middeleeuwen in hoog aanzien was. Zij zou volgens de overlevering te Steenbergen begraven zijn. Merkwaardig genoeg ligt in de nabijheid van Steenbergen het dorp Poortugael. Dat deze naam eenigen invloed heeft gehad op de legende van de H. Ontkommer, of omgekeerd, ligt voor de hand. De Heer Sloet heeft bij zijne onderzoekingen een aangename voldoening kunnen smaken. In het jaar 1706 werd door G. Cuperus die in de Acta Sanctorum het leven der heilige beschreef, een onderzoek ingesteld, door middel van katholieke priesters in de Nederlanden, aangaande de vereering der Heilige Ontkommer te Steenbergen. Dit onderzoek leidde echter tot niets. De Heer Sloet, die een nieuw onderzoek instelde, heeft gevonden wat voor 177 jaar verborgen bleef. Het is hem gebleken dat vóór de hervorming een beeld der heilige te Steenbergen werd bewaard, dat door zijne wonderdoende kracht talrijke bedevaartgangers lokte. Zoo blijkt het weder dat voor den onvermoeiden navorscher altijd nog wel een aartje te lezen blijft.

⁂

Le Magasin littéraire et scientifique, 1ére année, No. 1, 15 Janvier 1884. Gand. Typogr. S. Leliaert. A. Siffer et Cie.

Van een nieuw in het Fransch geschreven Belgisch tijdschrift, dat voorloopig om de drie maanden verschijnen zal, en *Le Magasin littéraire et scientifique* genaamd is, werd ons de eerste aflevering toegezonden. Uit het warm geschreven Avant-propos vernemen wij dat de stichters van het nieuwe *Magasin* in de eerste plaats de beleedigde en vervolgde Kerk, de miskende en belasterde katholieke waarheid wenschen te verdedigen. Die waarheid — roepen de stichters uit — de wetenschap verstoot haar, de geschiedenis ver-

minkt haar, de politiek tracht haar te verstikken, het recht overlaadt haar met onrechtvaardigheden. De oprichters van het tijdschrift willen plaats nemen te midden van de roemrijke strijders, die hen zijn voorgegaan. Men hoort, de toon is strijdlustig genoeg. Toch willen zij in hun orgaan geen enkele materie buitensluiten. Want zij schrijven pour „les gens du monde", en moeten daarom trachten *interessant* te zijn. Uit een artikel van een der stichters, H. de Baets, vernemen wij nog dat het intellectueel leven te Gent, alwaar het Magasin verschijnt, te wenschen overlaat, dat men zich daar in de sleur van de „vie d'affaires" beweegt en — gelijk de schrijver het uitdrukt — zich tevreden stelt met een „empirisme de routine." Het nieuwe orgaan schijnt derhalve uit Gent de beginselen te willen verspreiden, welke de *Revue Générale* uit Brussel verkondigt. Al zijn die beginselen de onze niet, wij mogen niet verzwijgen, dat de geestdrift, waarmeê de oprichters hunne taak aanvaarden, onze sympathie heeft. Dat de katholieken in onze moderne maatschappij op het gebied van kunst en letteren, zoowel als op dat der politiek, een geheel eigene plaats innemen en een afzonderlijke groep vormen, is een feit waaraan niet te veranderen valt. Dat zij binnen dien kring in het volle licht der openbaarheid hunne beginselen met kennis en talent verdedigen, is al wat men van hen kan eischen. Alleen aan dien eisch zal men het nieuwe tijdschrift mogen toetsen, dat wij naar deze eerste aflevering nog niet wenschen te beoordeelen.

Slechts zij vermeld, dat het smaakvolle omslag, door Theophile Lybaert geteekend, van den artistieken zin der leiders van het Magasin Littéraire et Scientifique een zeer gunstig getuigenis aflegt.

image
not
available